Міністерство освіти і науки України
ДВНЗ «Переяслав–Хмельницький державний
педагогічний університет імені Григорія Сковороди»

Економічний вісник університету

Збірник наукових праць учених та аспірантів

Випуск 26/1

Заснований у 2006 році
Видається два рази на рік

Переяслав–Хмельницький
2015

ББК 65.9(4)
УДК 330.658.114
18Е

У збірнику опубліковані наукові статті з актуальних питань національної економіки України, розвитку підприємництва, аграрної економіки, функціонування фінансової системи та соціальної сфери.

Для наукових працівників, викладачів, студентів економічних спеціальностей, працівників фінансово-кредитних установ та підприємницьких структур.

Редакційна рада: Боголіб Т.М., докт. екон. наук (головний редактор);
Алєксєєв І.В., докт. екон. наук; **Захарін С.В.**, докт. екон. наук; **Калюга Є.В.**, докт. екон. наук; **Кириленко О.П.**, докт. екон. наук; **Лисецький А.С.**, докт. екон. наук; **Мех О.А.**, докт. екон. наук; **Навальна М.І.**, докт. філол. наук; **Оболенська Т.Є.**, докт. екон. наук; **Петрук О.М.**, докт. екон. наук; **Федулова Л.І.**, докт. екон. наук, **Череп А.В.**, докт. екон. наук; **Макарчук І.М.**, канд. екон. наук, **Чабан Г.В.**, канд. екон. наук, **Кучеренко С.Ю.**, канд. екон. наук (відп. секретар).
Міжнародна редакційна рада: В. Косєдовскі докт. екон. наук (Польща); **В. Воронов** докт. екон. наук (Латвія); **І. Бойко** докт. екон. наук (Росія); **О. Ванкевич** докт. екон. наук (Республіка Білорусь); **О. Доріна** докт. екон. наук (Республіка Білорусь); **А. Левітська** докт. екон. наук (Республіка Молдова); **Р. Нурєєв** докт. екон. наук (Росія); **М. Шефер** докт. екон. наук (Німеччина); **С. Полоник** докт. екон. наук (Республіка Білорусь), **М. Хітов** докт. економіки (Болгарія); **Т.Сорокіна** докт. екон. наук (Республіка Білорусь); **Т. Тетеринець** канд. екон. наук (Республіка Білорусь).

Рекомендовано до друку Вченою радою ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди». Протокол № 7 від 20 березня 2015 року.

Постановою президії ВАК України від 10 лютого 2010 р. № 1-05/1 збірник наукових праць «Економічний вісник університету» внесено до нового переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт з економічних наук на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук.

Адреса редакційної колегії:
08400, м. Переяслав-Хмельницький, вул. Сухомлинського, 30, к. 107.
Засновник та видавець: Державний вищий навчальний заклад «Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди».

Художник обкладинки: Попенко О.В.
Коректор: Навальна М.І.
Верстка: Сердюк А.В.
Підписано до друку 25 березня, 2015 року. Формат 60х84/8.
Папір офсет. №1.
Гарнітура тип Arial. Друк офсетний. Ум. др. арк. 28,01.
Обл.–вид. арк. 31,82. Наклад 300 примірників.

Державний вищий навчальний заклад «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди.
08400, обл. Київська, м. Переяслав-Хмельницький, вул. Сухомлинського, 30.
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів видавничої справи
(серія КВ, №12268-1152 Р від 01.02.2007.
Тел./факс +38 (04567) 5–66–71; 5–63–94; e-mail: ekon.dek@mail.ru
Сайт збірника наукових праць: www.economik.phdpu.edu.ua

**Періодичне наукове видання «Економічний вісник університету»
зареєстроване в міжнародній базі даних періодичних видань:
ISSN 2306-546X
Key title: Ekonomìčnij vìsnik unìversitetu
Abbreviated key title: Ekon. vìsn. unìv.**
Індексування і реферування: Україніка Наукова, Джерело, Наукова електронна бібліотека eLIBRARY.ru
Міжнародні інформаційні та наукометричні бази даних: Російський індекс наукового цитування (РІНЦ), Всеросійський інститут наукової і технічної інформації Російської академії наук (ВІНІТІ РАН), Ulrich's Periodicals Directory (США), International Scientific Indexing (ISI, UAE), Universal Impact Factor (UIF), CiteFactor, Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського

© ПХДПУ, 2015.

Министерство образования и науки Украины
ГВУЗ «Переяслав–Хмельницкий государственный
педагогический университет имени Григория Сковороды»

Экономический вестник университета

Сборник научных трудов
ученых и аспирантов

Выпуск 26/1

Основан в 2006 году
Издается два раза в год

Переяслав–Хмельницкий
2015

ББК 65.9 (4)
УДК 330.658.114
18Е

В сборнике опубликованы научные статьи по актуальным вопросам национальной экономики Украины, развития предпринимательства, аграрной экономики, функционирования финансовой системы и социальной сферы.

Для научных работников, преподавателей, студентов экономических специальностей, работников финансово-кредитных учреждений и предпринимательских структур.

Редакционный совет: Боголиб Т.М., докт. экон. наук (главный редактор);
Алексеев И.В., докт. экон. наук; **Захарин С.В.**, докт. экон. наук; **Калюга Е.В.**, докт. экон. наук; **Кириленко О.П.**, докт. экон. наук; **Лисецкий А.С.,** докт. экон. наук; **Мех О.А.**, докт. экон. наук; **Навальная М.И.**, докт. филол. наук; **Оболенская Т.Е.**, докт. экон. наук; **Петрук А.М.**, докт. экон. наук; **Федулова Л.И.**, докт. экон. наук; **Череп А.В.**, докт. экон. наук; **Макарчук И.Н.**, канд. экон. наук, **Чабан Г.В.**, канд. экон. наук, **Кучеренко С.Ю.**, канд. экон. наук (отв. секретарь).
Международный редакционный совет: В. Коседовски докт. экон. наук (Польша), **В. Воронов** докт. экон. наук (Латвия), **И. Бойко** докт. экон. наук (Россия), **Е. Ванкевич** докт. экон. наук (Республика Беларусь), **Е. Дорина** докт. экон. наук (Республика Беларусь); **А. Левитская** докт. экон. наук (Республика Молдова), **Р. Нуреев** докт. экон. наук (Россия), **М. Шефер** докт. экон. наук (Германия), **С. Полоник** докт. экон. наук (Республика Беларусь), **М. Хитов** докт. экономики (Болгария), **Т. Сорокина** докт. экон. наук (Республика Беларусь), **Т. Тетеринець** канд. экон. наук (Республика Беларусь).

Рекомендован к печати Ученым советом ГВУЗ «Переяслав-Хмельницкий ГПУ имени Григория Сковороды». Протокол №7 от 20 марта 2015 г.

Постановлением президиума ВАК Украины от 10 февраля 2010 № 1-05/1 сборник научных трудов «Экономический вестник университета» внесен в новый перечень научных профессиональных изданий Украины, в которых могут публиковаться результаты диссертационных работ по экономическим наукам на соискание ученых степеней доктора и кандидата наук.

Адрес редакционной коллегии:
08401, г. Переяслав-Хмельницкий, ул. Сухомлинского, 30, к. 107.
Учредитель и издатель: Государственное высшее учебное заведение «Переяслав-Хмельницкий ГПУ имени Григория Сковороды».

Художник обложки: Попенко А.В.
Корректор: Навальная М.И.
Верстка: Сердюк А.В.
Подписан к печати 25 марта 2015. Формат 60х84/8.
Бумага офсет. № 1.
Гарнитура тип Arial. Печать офсетная. Ум. п.л. 28,01.
Обл.-изд. л. 31,82. Тираж 300 экземпляров.

Государственное высшее учебное заведение «Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды.
08400, Киевская обл., г. Переяслав-Хмельницкий, ул. Сухомлинского, 30.
Свидетельство о внесении в Государственный реестр субъектов издательского дела
(Серия КВ, № 12268-1152 Р от 01.02.2007.
Тел. / Факс +38 (04567) 5-66-71; 5-63-94, e-mail: ekon.dek @ mail.ru
Сайт сборника научных трудов: www.economik.phdpu.edu.ua

**Периодическое научное издание «Экономический вестник университета»
зарегистрировано в международной базе данных периодических изданий:
ISSN 2306-546X
Key title: Ekonomìčnij vìsnik unìversitetu
Abbreviated key title: Ekon. vìsn. unìv.**
Индексирование и реферирование: «Украиника Наукова», «Джерело», Научная электронная библиотека eLIBRARY.ru
Международные информационные и наукометрические базы данных: Российский индекс научного цитирования (РИНЦ), Всероссийский институт научной и технической информации Российской академии наук (ВИНИТИ РАН), Ulrich's Periodicals Directory (США), International Scientific Indexing (ISI, UAE), Universal Impact Factor (UIF), CiteFactor, Национальная библиотека Украины имени В.И. Вернадского

©ПХДПУ, 2015.

Ministry of Education and Science of Ukraine
SHEE «Pereyaslav–Khmelnytskiy State
Pedagogical University after Grygoriy Skovoroda»

University Economic Bulletin

Collection of scientific articles of scientists and post–graduate students

ISSUE 26/1

Established in 2006
Issued twice per year

Pereyaslav–Khmelnytskiy
2015

ББК 65.9(4)
УДК 330.658.114
18Е

The collection contains the scientific articles on the actual issues of the national economy of Ukraine, development of entrepreneurship, agricultural economy, functioning of financial system and social sphere.

For scientists, teachers, students of economic specialties, employees of financial and credit institutions and entrepreneurs.

Editorial Board: T.M. Bogolib, Doctor of Economics (chief editor);
I.V. Alekseyev, Doctor of Economics; **S.V. Zakharin,** Doctor of Economics; **Y.V. Kaliuga**, Doctor of Economics; **O.P. Kyrylenko**, Doctor of Economics; **A.S. Lisetsky,** Doctor of Economics; **O.A. Mekh**, Doctor of Economics; **M.I. Navalna**, Doctor of Philology; **T.Y. Obolenska**, Doctor of Economics; **O.M. Petruk,** Doctor of Economics; **L.I. Fedulova,** Doctor of Economics; **A.V. Cherep**, Doctor of Economics; **I.M. Makarchuk**, Candidate of Economics, **G.V. Chaban**, Candidate of Economics, **S.Y. Kucherenko**, Candidate of Economics (Secretary).
International Editorial Board: V. Kosedovskiy, Doctor of Economics (Poland); **V. Voronov,** Doctor of Economics (Latvia); **I. Boyko,** Doctor of Economics (Russia); **O. Vankevych,** Doctor of Economics (Republic of Belarus); **O. Dorina,** Doctor of Economics (Republic of Belarus); **A. Levitska,** Doctor of Economics (Republic of Moldova); **R. Nyreyev,** Doctor of Economics (Russia); **M. Shefer,** Doctor of Economics (Germany); **S. Polonyk,** Doctor of Economics (Republic of Belarus); **M. Khitov,** Doctor of Economics (Bulgaria); **T. Sorokina,** Doctor of Economics (Republic of Belarus); **T. Teterynets,** Candidate of Economics (Republic of Belarus).

Recommended by the Academic Council of SHEE «Pereyaslav-Khmelnytskiy SPU after Grygoriy Skovoroda». Protocol No 7 dated March 20, 2015.

By the decision of Presidium of Higher Attestation Committee of Ukraine dated February 10, 2010, No 1-05/1 Collection of Scientific Articles «University Economic Bulletin» was included to the new list of the professional publications of Ukraine, in which results of Dissertations in Economy for the Doctor and Candidate scientific degrees may be published.

Address of Editorial Board:
08400, Pereyaslav-Khmelnytskiy, Sukhomlynskogo Str., 30, office 107.
Founder and issuer: State Higher Educational Establishment «Pereyaslav-Khmelnytskiy SPU after Grygoriy Skovoroda».
Cover page designer: O.V. Popenko
Corrector: M.I. Navalna
Layout: A.V. Serdyuk
Signed for print on March 25, 2015. Format 60x84/8.
Offset paper №1.
Type Arial. Offset print. Conventional printed sheet. 28,01.
Issued sheets 31,82. 300 copies.

State Higher Educational Establishment «Pereyaslav-Khmelnytskiy State Pedagogic University after Grygoriy Skovoroda».
08400, Kyiv Region, Pereyaslav-Khmelnytskiy, Sukhomlynskogo Str., 30.
Certificate on inclusion to the State Publisher Register
(series KB, No 12268-1152 P dated 01.02.2007).
Tel./fax +38 (04567) 5–66–71; 5–63–94; e-mail: ekon.dek@mail.ru
Website of scientific bulletin: www.economik.phdpu.edu.ua

Serial publication «University Economic Bulletin»,
Registered in the international database of serial publications:
ISSN 2306-546X
Key title: Ekonomìčnij vìsnik unìversitetu
Abbreviated key title: Ekon. vìsn. unìv.
Indexing and reviewing: Ukrainika Naukova, Dzherelo, Scientific Electronic Library eLIBRARY.ru
International information and scientometric data base: Russian Science Citation Index (RISC), Russian Institute for Scientific and Technical Information of Russian Academy of Sciences (VINITI), Ulrich's Periodicals Directory (USA), International Scientific Indexing (ISI, UAE), Universal Impact Factor (UIF), CiteFactor, National Library of Ukraine after V.I. Vernadskiy

©ПХДПУ, 2015.

ЕКОНОМІКА ЗНАНЬ, ІННОВАЦІЙНА ЕКОНОМІКА

УДК 331.5(477)+339.13.017[37:338:46]

ФОРМУВАННЯ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ ЯК НАПРЯМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

Гетьман О.О.

Якщо ефективне використання трудового потенціалу в усіх сферах господарювання на регіональному та загальнонаціональному рівнях розглядати як один з дієвих напрямів забезпечення економічної безпеки держави, то, пріоритетним похідним завданням для вирішення є забезпечення його якісного формування на основі інтеграційної узгодженої взаємодії ринку праці з ринком освітніх послуг, що і актуалізує напрям наших наукових досліджень.

Предмет дослідження – формування трудового потенціалу. Об'єкт дослідження – ринок праці та ринок освітніх послуг в Україні та її регіонах.

В ході наукового дослідження були використані такі наукові методи досліджень: 1) опитування (Internet-Survey) роботодавців для аналізу ринку праці в Україні та її регіонах з позицій попиту; опитування (Internet-Survey) найманих працівників (пошукачів) для аналізу ринку праці в Україні та її регіонах з позицій пропозиції; 3) контент-аналіз ринку праці та ринку освітніх послуг; 4) логічні методи для формування інтеграційного механізму взаємодії ринку праці і ринку освітніх послуг.

Досвід розвинених країн показує, що досягнення збалансованості освітньої системи і реальних потреб економіки може бути досягнуто лише за умов тісної співпраці усіх зацікавлених сторін. Як видно з систематизованих досліджень, формування освітньої доктрини і Стратегії підготовки фахівців у країнах ЄС та США здійснюється з обов'язковою участю роботодавців та представників бізнесу. В Україні бізнес не зацікавлений в розкритті достовірної інформації щодо необхідності створення нових робочих місць та офіційної підтримки «інноваційності» впровадження нових спеціальностей.

Скорочення кількості вакансій на 30%, зростання конкуренції на ринку праці України в 2,5 рази з 2 до 5 осіб на одне робоче місце в умовах задоволеності попиту на 70% при зростанні пропозиції на 35% і суттєвому скороченні витрат на персонал, вкрай стримана політика щодо зростання оплати праці, переформатування ринку праці з виключенням трьох регіонів-донорів на ринку праці (Донецької, Луганської областей та АР Крим) є визначальними рисами вітчизняного ринку праці за оцінками роботодавців. Основні критерії добору персоналу в 2014 р. практично такі самі, як і у попередніх періодах: 1) досвід роботи (в тому числі за спеціальністю); 2) функціональні навички; 3) мотивація; 4) зарплатні очікування кандидата; 5) поведінкові характеристики; 6) відповідність корпоративній культурі. Ще одним характерним трендом ринку праці в 2014 р. стала робота з молодими спеціалістами, яка зазнала суттєвих змін. Так, програми роботи з молодими спеціалістами були втілені тільки третиною компаній (33%).

Пропонується впровадження механізму інтеграційної взаємодії ринку праці та ринку освітніх послуг. Пропонований автором механізм включає в себе три основні аспекти взаємодії ринку освітніх послуг і ринку праці: «роботодавець – споживач освітніх послуг (студент) – вищий навчальний заклад». В результаті, досягнення позитивного ефекту передбачається на основі: децентралізації влади у сфері вищої освіти в Україні та її трансформації з провідника до координатора. Таким чином, наш алгоритм інтегративного механізму спрямований на адаптацію системи освіти до вимог ринку праці в Україні. Це сприятиме ефективній комунікації між роботодавцями та випускниками, подальшому ефективному найму молодих фахівців і тим самим зменшенню безробіттю серед молоді.

Ключові слова: *ринок праці, ринок освітніх послуг, інтеграційний механізм, економічна безпека.*

ФОРМИРОВАНИЕ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦИАЛА КАК НАПРАВЛЕНИЕ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ГОСУДАРСТВА

Гетьман О.А.

Если эффективное использование трудового потенциала во всех сферах хозяйствования на региональном и общенациональном уровнях рассматривать как одно из действенных направлений обеспечения экономической безопасности государства, то приоритетной производной задачей для решения является обеспечение его качественного формирования на основе интегрированного согласованного взаимодействия рынка труда с рынком образовательных услуг, что актуализирует направление наших исследований.

© Гетьман О.О., 2015

Предмет исследования – формирование трудового потенциала. Объект исследования – рынок труда и рынок образовательных услуг в Украине и ее регионах.

В ходе научного исследования были использованы такие методы, как: 1) опрос (Internet-Survey) работодателей для анализа рынка труда в Украине и ее регионах с позиций спроса; опрос (Internet-Survey) наемных работников (соискателей) для анализа рынка труда в Украине и ее регионах с позиций предложения; 3) контент-анализ рынка труда и рынка образовательных услуг; 4) логические методы для формирования интеграционного механизма взаимодействия рынка труда и рынка образовательных услуг.

Опыт развитых стран показывает, что достижение сбалансированности образовательной системы и реальных потребностей экономики может быть достигнуто лишь при условии тесного сотрудничества всех заинтересованных сторон. Как видно из систематизированных исследований, формирование образовательной доктрины и Стратегии подготовки специалистов в странах ЕС и США осуществляется с обязательным участием работодателей и представителей бизнеса. В Украине бизнес не заинтересован в раскрытии достоверной информации о необходимости создания новых рабочих мест и официальной поддержки «инновационности» внедрения новых специальностей.

Сокращение количества вакансий на 30%, рост конкуренции на рынке труда Украины в 2,5 раза с 2 до 5 человек на одно рабочее место в условиях удовлетворенности спроса на 70% при росте предложения на 35% и существенном сокращении расходов на персонал, крайне сдержанная политика в сфере оплаты труда, переформатирование рынка труда с исключением трех регионов-доноров на рынке труда (Донецкой, Луганской областей и АР Крым) являются определяющими чертами отечественного рынка труда по оценкам работодателей. Основные критерии отбора персонала в 2014 г. практически такие же, как и в предыдущих периодах: 1) опыт работы (в том числе по специальности); 2) функциональные навыки; 3) мотивация; 4) зарплатные ожидания кандидата; 5) поведенческие характеристики; 6) соответствие корпоративной культуре. Еще одним характерным трендом рынка труда в 2014 г. стала работа с молодыми специалистами, которая претерпела существенные изменения. Так, программы работы с молодыми специалистами были воплощены только третью компаний (33%).

Предлагается внедрение механизма интеграционного взаимодействия рынка труда и рынка образовательных услуг. Предлагаемый автором механизм включает в себя три основных аспекта взаимодействия рынка образовательных услуг и рынка труда: «работодатель – потребитель образовательных услуг (студент) – высшее учебное заведение». В результате, достижение положительного эффекта предполагается на основе: децентрализации власти в сфере высшего образования в Украине и его трансформации из проводника к координатору. Таким образом, наш алгоритм интегративного механизма направлен на адаптацию системы образования к требованиям рынка труда в Украине. Это будет способствовать эффективной коммуникации между работодателями и выпускниками, дальнейшему эффективному найму молодых специалистов и тем самым уменьшению безработицы среди молодежи.

Ключевые слова: *рынок труда, рынок образовательных услуг, интеграционный механизм, экономическая безопасность.*

FORMATION OF LABOR POTENTIAL AS A DIRECTIONS OF PROVIDING ECONOMIC SECURITY IN COUNTRY

Getman O.O.

If the effective use of labor potential in all areas of management at the regional and national levels is regarded as one of the most effective directions to ensure the state economic security, then a priority task to solve is ensuring the quality of its formation based on the integrative coherent interaction of the labor market with the educational market, that actualizes the direction of our research.

The subject of research is the formation of labor potential. The object of research is the labor market and the educational market in Ukraine and its regions.

In our article research techniques have been used, such as: 1) Internet-Survey of employers for the analysis the labor market in Ukraine and its regions from the point of demand; Internet-Survey of employees (applicants) for the analysis of the labor market in Ukraine and its regions from the point of supply; 3) content analysis of the labor market and the education market; 4) logical methods for the formation of the integrative mechanism of interaction between the labor market and the education market.

The experience of developed countries shows that a balance between the educational system and the real needs of the economy can be achieved by only a close cooperation of all stakeholders. We can see from systematic research, the educational doctrine formation and training strategy in EU countries and USA is accompanied by the obligatory participation of employers and business entities. In Ukraine, the business is not interested in the disclosure of reliable information about the need to create new jobs and official support for «innovative» the introduction of new specialties.

Reducing the number of jobs by 30%, increased competition in the labor market of Ukraine by 2.5 times from 2 to 5 people per job in terms of satisfaction of demand by 70%, while offers of 35% and a substantial reduction in staff costs, it is prudent policy of pay, reformatting the labor market but three regions shows donor in the labor market (Donetsk, Luhansk oblasts and Crimea) are the defining features of the domestic labor market is estimated to employers. The main criteria for the selection of personnel in 2014 are almost the same as in previous periods: 1) experience (including specialty); 2) functional skills; 3) motivation; 4) salary expectations of the candidate; 5) behavioral characteristics; 6) compliance with the corporate culture. Another characteristic trend of the labor market in 2014 is the work with young specialists, which has undergone significant changes. Program of work with the young specialists were implemented only by 33% of companies.

It is proposed to implement the mechanism of integrative interaction the labor market and the education market. Proposed by author mechanism includes three main aspects of the education market and the labor market interaction, «employer – consumer of educational services (student) – higher educational institution». As a result, achieving a positive effect is expected on the basis of authority decentralization in the higher educational sphere in Ukraine and its transformation from the conductor/mediator to the coordinator. Thus, proposed algorithm of integrative mechanism aims at adapting the education system to the labor market needs in Ukraine. It will facilitate the effective communication between employers and graduates, further effective hiring of young professionals and thereby reducing youth unemployment.

Key words: *labor market, educational market, integrative mechanisms, economic security.*

Актуальність теми дослідження. Ефективне використання трудового потенціалу в ієрархічному ринковому середовищі як на макро-, мезо-, так і на мікрорівні завжди було і залишається актуальним питанням, від вирішення якого залежить успішність функціонування як кожного окремого суб'єкта господарювання, так і економіки країни (її регіонів, галузей господарювання) в цілому. Трудовий потенціал як економічна категорія включає в себе два аспекти: кількісний і якісний, нехтувати якими сьогодні не можливо. Адже в умовах глибокої політичної і економічної кризи, в яких Україна знаходиться з кінця 2013-початку 2014 рр. і змушена відстоювати свою цілісність, навіть незначна втрата,

недовикористання, нераціональне використання чи нецільове використання трудових ресурсів позбавляє країну шансу на розвиток, заганяючи економіку в глухий кут. Спостерігаючи за динамікою розвитку ринку праці в Україні та її регіонах протягом останніх двадцяти п'яти років, можна констатувати його розбалансованість та відокремлений розвиток від нагальних потреб економіки країни (регіонів) та суб'єктів її господарювання. Таку тенденцію, на жаль, підтримувала і освітянська сфера, яка перманентно була спрямована на підготовку «надлишкових фахівців» суперечливої якості в тих сферах, які є далеко не ключовими у вітчизняній економіці. Як наслідок, поточна економічна ситуація демонструє постійно зростаюче безробіття на фоні високих показників тіньової зайнятості (особливо серед молоді), низькі соціальні стандарти і якість життя, в тому числі трудового, а також спотворені уявлення бізнесу щодо його соціальної відповідальності (точніше кажучи, формування узаконеної соціальної безвідповідальності бізнесу). В економічному розумінні, узгодження інтересів представляє собою переговорний процес, в ході якого необхідно досягти консенсусу щодо їх максимального задоволення учасниками такого переговорного процесу. Отже, якщо взяти за мету якомога ефективніше використання трудового потенціалу в усіх сферах господарювання на регіональному рівні, то, на наш погляд, основним завданням для вирішення є забезпечення його якісного формування на основі інтеграційної узгодженої взаємодії ринку праці з ринком освітніх послуг, що і актуалізує напрям наших наукових досліджень.

Ступінь дослідженості проблеми. Серед останніх наукових розробок вітчизняних вчених, які займались дослідженнями даної проблеми, слід відмітити отримані наукові здобутки І. Багрової, О. Олейникової, А. Муравйової, В. Гуртова, А. Кекконена, М. Карпенка та інших. Але в працях вказаних авторів досить односторонньо висвітлюються тренди інтеграційного співіснування ринку праці та ринку освітніх послуг в Україні. Інтегрованої моделі їх взаємодії, як такої, досить не створено, як і не створено форми практичної освіти в Україні, яка б дала можливість споживачам освітніх послуг задовольнити попит не тільки в отриманих знаннях, але й реалізувати їх відразу у відповідних професійних компетенціях. Відтак цілеспрямованого грамотного формування трудового потенціалу не відбувається як такого. Ці процеси є фрагментарними і вимагають опрацювання відповідної дієвої ринково-освітньої моделі/механізму.

Мета дослідження – встановити закономірності формування висококваліфікованої робочої сили відповідно до сучасних вимог ринку праці.

Задачі дослідження: 1) проаналізувати особливості підготовки фахівців та закономірності розвитку ринку освітніх послуг; 2) дослідити особливості розвитку ринку праці в Україні з позицій роботодавців; 3) проаналізувати ринок праці з позицій найманих працівників (пошукачів); 4) запропонувати інтеграційну модель взаємодії ринку праці і ринку освітніх послуг.

Предмет дослідження – формування трудового потенціалу. *Об'єкт дослідження* – ринок праці та ринок освітніх послуг в Україні та її регіонах.

Методи дослідження. В ході наукового дослідження були використані такі наукові методи досліджень: 1) опитування (Internet-Survey) роботодавців для аналізу ринку праці в Україні та її регіонах з позицій попиту; опитування (Internet-Survey) найманих працівників (пошукачів) для аналізу ринку праці в Україні та її регіонах з позицій пропозиції; 3) контент-аналіз ринку праці та ринку освітніх послуг; 4) логічні методи для формування інтеграційної моделі взаємодії ринку праці і ринку освітніх послуг.

Сучасний стан проблеми. Неузгодженість ринку освітніх послуг і ринку праці призводить до того, що підготовлені фахівці залишаються незатребуваними. Це відбувається через те, що в Україні не існує комплексного підходу до прогнозування потреб виробничої та невиробничої сфер у кваліфікованих спеціалістах з урахуванням структури національної економіки. Однією з найбільш серйозних проблем є відсутність вірогідної статистики щодо реального співвідношення попиту й пропозиції кадрів на ринку праці України.

Відповідно до результатів соціологічних досліджень Інституту соціології НАН України, близько 60% українців не можуть знайти роботу за набутою спеціальністю, а 25% – готові пожертвувати спеціальністю заради отримання роботи, яка приносить дохід. Участь роботодавців у підготовці кадрів (що раніше становила до 60% від загальних інвестицій) сьогодні майже припинено [1]. Такий дисбаланс на ринку праці викликаний відсутністю узгодженого механізму взаємодії між Міністерством освіти і науки України, власне самою системою професійної підготовки фахівців, роботодавцями і споживачами освітніх послуг (майбутніми працівниками).

Сьогодні система вищої освіти орієнтується на ринок освітніх послуг, попит населення в освітніх послугах без урахування вимог ринку праці. Спільними для українських ринку освітніх послуг та ринку праці є відсутність точної визначеності і надійного прогнозу щодо кількості та кваліфікації необхідних економіці фахівців, відсутність гнучкої системи визначення рівня кваліфікації (набутих компетенцій), а також слабкий (або відсутній) зв'язок вузів із потенційними роботодавцями для своїх випускників.

Постановка проблеми дослідження. Основною проблемою дослідження є відсутність узгодженого механізму визначення актуальної потреби ринку праці в кількості і якості потрібної робочої сили, що спонукає розробку відповідної інтеграційної моделі їх взаємодії.

Результати дослідження.

Закордонний досвід вирішення проблеми. У країнах ЄС до питань дослідження і прогнозування динаміки розвитку ринку праці залучені урядові, академічні, дво- і тристоронні структури соціального партнерства, організації роботодавців, структури системи професійної освіти і навчання. Акцент робиться на проведенні економічного аналізу потрібних кваліфікацій на регіональному (місцевому) і локальному (рівень окремих одиниць господарювання) рівнях, а не на національному рівні (як це відбувається в Україні) [2].

Нижче в таблиці 1 підсумовано закордонний досвід оцінки потреби у фахівцях на внутрішніх ринках праці.

Досвід розвинених країн світу щодо забезпечення внутрішніх ринків праці високо кваліфікованими фахівцями показує, що досягнення збалансованості освітньої системи і реальних потреб економіки може бути досягнуто лише за умов тісної співпраці усіх зацікавлених сторін. Як видно з систематизованих досліджень, формування освітньої доктрини і Стратегії підготовки фахівців у кожній аналізованій країні здійснюється з обов'язковою участю роботодавців та представників бізнесу, що в Україні, на жаль, носить формальний характер. Адже бізнес в Україні не зацікавлений в розкритті достовірної інформації щодо необхідності створення нових робочих місць, а тим паче – щодо офіційної підтримки «інноваційності» впровадження нових спеціальностей. Це відбувається через пасивність і декларативність чинного законодавства щодо стимулювання роботодавців у процесі створення додаткових робочих місць. На сьогодні за оцінками провідного фахівця-аналітика щодо розвитку ринку праці в Україні та її регіонах проф. І.В. Багрової, вартість створення і «утримання» кожного робочого місця коштує підприємству в 2-2,8 рази більше, ніж віддача фахівців, які його займають. А враховуючи соціальне навантаження і «обов'язковість» соціальних відрахувань, кількість перевірок і зобов'язань перед фіскальними органами та органами фінансової інспекції, роботодавцям взагалі не вигідно утворювати робочі місця. Навпаки, починаючи з лютого 2014 р. спостерігається стрімка тенденція скорочення наявних робочих місць. Все це сприяє плідному розвитку «тіньової економіки». За оцінкою проф. І.В. Багрової, зайнятість у «тіньовому секторі» складає на сьогодні понад 38%, яка підсилюється поточною ситуацією політичної і економічної кризи [8].

Таблиця 1. Провідні світові практики оцінки потреби у фахівцях на ринку праці

Країна	Зміст прогнозів оцінки потреби у фахівцях на внутрішніх ринках праці провідних країн світу
Великобританія	Прогнозування попиту на фахівців здійснює Інститут досліджень зайнятості. Термін прогнозування – від 5 до 10 років з щорічним оновленням прогнозу. Компанія Cambridge Econometrics Limited готує прогнози щодо зміни структури галузей економіки, зміни зайнятості в економіці, розподілу зайнятих за професіями і типом зайнятості, пропозиції на ринку праці. Відповідно до вказаних прогнозів уможливлюється прогнозування розвитку ринку товарів і послуг, продуктивності праці для галузей економіки тощо. Для розробки прогнозів використовуються статистичні дані: перепису населення, огляду статистики робочої сили, статистичні дані Департаменту освіти й науки [3]
Німеччина	Розробляються два незалежних прогнози за різними моделями: 1) Інститут досліджень економічної структури Німеччини розробляє модель Inter-industry Forecasting Germany, яка дає можливість прогнозувати зміни в структурі економіки на основі прогнозу зайнятості у розрізі професій і кваліфікацій (рівень компетенцій) і прогнозу пропозиції на ринку праці; 2) Інститут дослідження зайнятості Німеччини розробляє модель IFO, в основі якої – розробка прогнозу попиту-пропозиції на робочу силу. Федеральний інститут професійної освіти та навчання й Інститут досліджень ринку праці та професій при Федеральному інституті дослідження зайнятості займаються дослідженням змін у професіях й уміннях [4]
Франція	Багатоальтернативність методів прогнозування потреб у фахівцях на національному, регіональному, галузевому рівнях та на рівні окремих підприємств. Макроекономічними прогнозами займається Міжнародне бюро економічних перспектив, на регіональному рівні – Регіональні міжгалузеві комісії з питань зайнятості й Галузеві обсерваторії. Результати досліджень останніх використовуються регіональними органами влади і структурами системи професійної освіти для розробки нових /удосконалення існуючих напрямків підготовки фахівців [5]
Бельгія	Програма стратегічних досліджень ринку праці здійснюється згідно з укладеною угодою між урядом і соціальними партнерами. Механізм її реалізації передбачає опитування експертів, постійні конференції представників галузей/секторів економіки і заключну конференцію за участю представників освітніх установ для затвердження отриманих результатів. Затверджені результати використовуються для розробки освітніх стандартів. У рамках Програми щорічно готуються звіти, які містять необхідну інформацію про економічну й соціальну ситуацію в країні, обґрунтування потреб в конкретних професіях [2]
Данія	Міністерство праці здійснює аналіз пропозиції на ринку праці, а Міністерство бізнесу й промисловості здійснює аналіз попиту на ринку праці. Моніторинг і прогноз ринку праці також здійснюють Центральне статистичне бюро Данії, Датський технологічний інститут, Датська економічна рада, Економічна рада з питань робочого руху, ряд вузів, а також соціальні партнери. В контексті дослідження проблем ринку праці аналізується також рівень освіти й зайнятість потенційних працівників, на підставі чого ухвалюються рішення/ ініціативи у сфері навчання [5]
Нідерланди	Для аналізу проблем невідповідності системи освіти ринку праці застосовується «комбінована модель», заснована на опитуванні випускників вузів щодо їх поточної зайнятості, зміни роботи та їх першого місця роботи після завершення навчання. Такий аналіз дозволяє виявити реальний попит на певні професійні кваліфікації. Ще одним елементом моделі є опитування керівників середніх і великих компаній, що допомагає обґрунтувати попит на ринку праці. Метод «формулювання ключових кваліфікацій і базових проблем» в межах «комбінованої моделі» уможливив побудову інтеграційного механізму між системою освіти і ринком праці. Це сприяло створенню консультаційних структур, що уможливило участь роботодавців у вирішенні проблем системи професійної освіти [2]
Австралія	Національна рада з якості розробляє промислові стандарти й консультує державні органи й робочу групу з розвитку трудових ресурсів, до складу якої входять міністри федерального й регіонального рівнів з питань кваліфікаційних вимог. Консультативні комітети разом з державними органами системи професійного навчання здійснюють нагляд за дотриманням правил і принципів, наданням освітніх послуг та їх фінансуванням. Їм надають підтримку галузеві комітети із професійного навчання, до складу яких входять представники корпорацій і працівників. Ради з розвитку професійних навичок розробляють навчальні програми на основі вимог до професійних навичок і практичних компетенцій. Кожна рада курує певну групу галузей, і всі вони працюють у взаємодії з асоціаціями ділових кіл [3]
Канада	Служба з розвитку людських ресурсів і професійних навичок надає всім зацікавленим особам інформацію про перспективні потреби у професійних навичках. У Канаді функціонує онлайн-ресурс з питань середньої фахової освіти CanLearn, що надає інформацію про можливості у сфері освіти й професійного навчання, методи оцінки відповідності цих можливостей очікуванням працівників, а також інформацію про форми фінансової підтримки бажаючих одержати освіту або підвищити кваліфікацію. Діюча Стратегія зайнятості молоді допомагає набути професії та досвід роботи для подальшого успішного працевлаштування [5]
США	Агентство трудової статистики здійснює дослідження потреб економіки у кваліфікованих кадрах. Потреби в кадрах за професіями виявляються як шляхом моделювання, так і шляхом опитувань роботодавців: представників промисловості, приватних організацій, професійних і торговельних об'єднань, експертів по підготовці кадрів і працівників освіти. Для таких професій, як лікарі й юристи, кількість фахівців визначена законодавчо. Для таких професій, як програмісти, оператори і механіки, потреба змінюється під впливом ринкового попиту [6]. Департамент праці США здійснює прогнозування зайнятості за 6 взаємозалежними елементами: стан ринку робочої сили; макроекономічні показники; особисте споживання; економічна активність; зайнятість у галузях економіки; сукупна зайнятість за видами економічної діяльності. Прогнози потреб у кваліфікованих кадрах формуються на різні перспективи [7]

Джерело: складено автором за науковими дослідженнями і аналітичними звітами [2-7]

Нижче наведений аналіз ринку освітніх послуг в Дніпропетровській області в порівнянні з його розвитком на державному рівні (табл. 2). Як засвідчує аналіз, Дніпропетровщина має досить скромну частку освітнього ринку за всіма аналізованими показниками (близько 7%). Як видно з таблиці, частка вузів Дніпропетровщини 7,1% в загальній кількості вузів України в 2013-2014 рр. забезпечила середній контингент 7,0% (причому показник залучення молоді до навчання в цьому навчальному році був рекордно низьким за весь аналізований час і склав 6,8%, при цьому випусковий контингент склав компенсовано 6,9%). На надзвичайно низькому рівні в порівнянні з попередніми періодами знаходяться показники підготовки науково-педагогічних кадрів (аспірантів – 4,6%, докторантів – 3,5%), що теж засвідчує скорочення наукового потенціалу для підготовки висококваліфікованих фахівців.

Таблиця 2. Аналіз статистики ринку освітніх послуг в Дніпропетровській області (Д) та Україні в цілому (У) на початок навчального року

Навч. рік	Кількість закладів III-IV рівнів акредитації, од.			Кількість студентів у закладах III-IV рівнів акредитації, тис. осіб			Прийнято студентів до закладів III-IV рівнів акредитації за рік, тис. осіб			Випущено фахівців закладами III-IV рівнів акредитації за рік, тис. осіб			Кількість аспірантів на кінець року, осіб			Кількість докторантів на кінець року, осіб		
	Д	У	%	Д	У	%	Д	У	%	Д	У	%	Д	У	%	Д	У	%
1995/96	16	255	7,1	70,4	922,8	7,6	15,8	206,8	7,6	11,2	147,9	7,6	1139	17464	6,5	110	1105	10,0
1996/97	16	274	5,8	71,6	976,9	7,3	15,7	221,5	7,1	11,0	155,7	7,1	1276	19227	6,6	117	1197	9,8
1997/98	17	280	6,1	89,9	1110,0	8,1	20,6	264,7	7,8	17,2	186,7	9,2	1358	20645	6,6	122	1233	9,9
1998/99	20	298	6,7	95,3	1210,3	7,9	22,8	290,1	7,9	18,8	214,3	8,8	1444	21766	6,6	124	1247	9,9
1999/00	20	313	6,4	98,1	1285,4	7,6	23,6	300,4	7,9	20,0	240,3	8,3	1474	22300	6,6	108	1187	9,1
2000/01	20	315	6,3	107,0	1402,9	7,6	27,5	346,4	7,9	23,9	273,6	8,7	1436	23295	6,2	82	1131	7,3
2001/02	20	318	6,3	118,1	1548,0	7,6	30,6	387,1	7,9	24,6	312,8	7,9	1437	24256	5,9	65	1106	5,9
2002/03	20	330	6,1	127,0	1686,9	7,5	31,1	408,6	7,6	27,8	356,7	7,8	1445	25288	5,7	73	1166	6,3
2003/04	21	339	6,2	136,2	1843,8	7,4	32,6	432,5	7,5	26,2	416,6	6,3	1550	27106	5,7	71	1220	5,8
2004/05	22	347	6,3	144,9	2026,7	7,1	37,7	475,2	7,9	24,2	316,2	7,7	1640	28412	5,8	76	1271	6,0
2005/06	22	345	6,4	156,3	2203,8	7,1	38,4	503,0	7,6	27,7	372,4	7,4	1685	29866	5,6	77	1315	5,9
2006/07	24	350	6,9	159,9	2318,6	6,9	38,3	507,7	7,5	29,3	413,6	7,1	1699	31293	5,4	74	1373	5,4
2007/08	24	351	6,8	163,9	2372,5	6,9	36,7	491,2	7,5	30,2	468,4	6,4	1689	32497	5,2	68	1418	4,8
2008/09	25	353	7,1	161,8	2364,5	6,8	30,3	425,2	7,1	31,8	505,2	6,3	1669	33344	5,0	59	1476	4,0
2009/10	25	350	7,1	153,0	2245,2	6,8	26,9	370,5	7,3	33,0	527,3	6,3	1671	34115	4,9	57	1463	3,9
2010/11	25	349	7,1	147,7	2129,8	6,9	29,9	392,0	7,6	34,9	543,7	6,4	1647	34653	4,8	58	1561	3,7
2011/12	25	345	7,2	139,2	1954,8	7,1	23,4	314,5	7,4	33,7	529,8	6,4	1634	34192	4,8	59	1631	3,6
2012/13	23	334	6,9	130,7	1824,9	7,2	25,3	341,3	7,4	36,7	520,7	7,0	1564	33640	4,6	62	1814	3,4
2013/14	23	325	7,1	119,8	1723,7	7,0	23,8	348,0	6,8	33,5	485,1	6,9	1455	31482	4,6	65	1831	3,5

Джерело: складено та розраховано автором відповідно до даних Державного комітету статистики України та Державної служби статистики в Дніпропетровській області [9-10]

Отже, слід констатувати, що регіональна тенденція підготовки кадрів у вищій школі демонструє вкрай повільні темпи, що, в свою чергу, відбивається на якості контингенту. На жаль, беручи до уваги той факт, що Дніпропетровщина за своїм промислово-виробничим, трудовим, інноваційно-інвестиційним та фінансовим потенціалом є одним з найкращих регіонів-представників перспективного бізнес-розвитку відповідно до європейських стандартів, її науково-освітній потенціал все ще залишає очікувати на краще. Тож, на рівні України в цілому рівень задоволеності освітою як з боку роботодавців, так і з боку споживачів освітніх послуг все ще залишається на низькому рівні.

Нижче наведений аналіз практичної реалізації здібностей випускників навчальних закладів, проілюстрований у вигляді направлень на роботу (табл. 3).

Таблиця 3. Чисельність випускників, які отримали направлення на роботу у 2014 році (за регіонами)

Регіони	Чисельність випускників, які отримали направлення на роботу		з них навчалися за рахунок коштів бюджету, осіб		Чисельність випускників, які одночасно з освітньо-кваліфікаційним рівнем отримали робітничу професію, осіб
	Всього, осіб	у % до загальної кількості випускників	державного	місцевих	
Україна	134399	27,7	104375	16370	39006
Вінницька	3672	34,9	2565	804	1594
Волинська	2023	26,5	1066	736	824
Дніпропетровська	15151	38,5	12334	1543	5453
Донецька	3235	40,0	2684	491	1079
Житомирська	3518	38,1	2252	865	659
Закарпатська	1305	24,6	892	257	269
Запорізька	4588	20,3	3730	533	1695
Івано-Франківська	2380	23,8	1627	420	322
Київська	2993	33,8	2479	415	1099
Кіровоградська	1730	32,4	1291	364	915
Луганська	1458	12,5	855	521	221
Львівська	6657	17,7	5122	742	3241
Миколаївська	3161	34,4	2079	606	1065
Одеська	8834	27,9	7236	923	1124
Полтавська	4678	32,6	2915	536	3360
Рівненська	3526	31,2	2715	582	731
Сумська	3891	33,2	3017	586	1229
Тернопільська	2806	23,2	1969	537	1357
Харківська	16881	32,5	13839	1054	3665
Херсонська	2416	28,0	1524	291	583
Хмельницька	3856	35,9	2986	745	1364
Черкаська	3403	31,1	2341	763	1754
Чернівецька	2389	28,2	1813	500	539
Чернігівська	2534	38,2	1974	460	415
м. Київ	27314	22,6	23070	1096	4449

Джерело: складено відповідно до даних Державного комітету статистики України [11]

Аналізуючи статистику чисельності випускників, які отримали направлення на роботу у 2014 році (за регіонами), слід зазначити, що Дніпропетровщина теж не є лідером. Адже їх питома вага складає лише 11,3% від загальної кількості випускників, які отримали направлення на роботу по Україні в цілому. Разом з тим, Дніпропетровщина посідає третє місце (після м. Києва та Харківської області) і має найліпший показник за чисельністю випускників, які одночасно з освітньо-кваліфікаційним рівнем отримали робітничу професію. Це характеризує перехід вузів міста до практичної орієнтації підготовки фахівців в регіоні.

В таблиці 4 охарактеризовані показники здобуття студентами відповідних освітньо-кваліфікаційних рівнів, в тому числі за джерелами фінансування.

Таблиця 4. Чисельність студентів, які завершили початковий та завершальний цикли навчання та здобули відповідний освітньо-кваліфікаційний рівень у 2014 році (за джерелами фінансування та освітньо-кваліфікаційними рівнями)

Освітньо-кваліфікаційний рівень	Завершили цикли навчання	З них навчалися за рахунок бюджету		Випускники ВНЗ	Завершили навчання за денною формою	З них навчалися за рахунок бюджету		Випущені з ВНЗ за денною формою навчання
		державного	місцевих			державного	місцевих	
Всього	659063	266720	27889	484482	410268	227117	23793	293553
Молодший спеціаліст	144525	58971	20696	139217	118300	51595	19949	113956
Бакалавр	270829	113043	4334	103313	158596	96931	2660	47527
Спеціаліст	157157	58530	1742	155470	76384	47144	790	75125
Магістр	86552	36176	1117	86482	56988	31447	394	56945

Джерело: складено автором відповідно до даних Державного комітету статистики України [11]

Як видно з наведеної таблиці, переважна кількість молодих фахівців, які завершили цикл навчання, належить категорії бакалавріату (41,1%), що є закономірною тенденцією. В розвинутих країнах світу і ЄС також сформований стійкий рівень та попит споживачів освітніх послуг на здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр», що підкріплюється попитом роботодавців при наймі на роботу молодих спеціалістів без практичного досвіду. Питома вага студентів, які проходять підготовку за програмами бакалавріату в межах їх напрямів підготовки за рахунок державних коштів в межах державного замовлення складає 41,7%, за рахунок коштів місцевих бюджетів – 1,6%; з них за денною формою навчання завершили цикл навчання 58,6% студентів. Отже, більше половини студентів навчаються за власні кошти, що теж підтверджує стійкий попит на товар «освіта». Аналізуючи підготовку студентів за освітньо-кваліфікаційним рівнем «магістр», слід відзначити, що за магістерською програмою підготовки 13,1% студентів завершили цикл їх навчання. Питома вага студентів, які отримали кваліфікацію «магістр» в межах їх спеціальностей за рахунок державних коштів в межах державного замовлення склала 41,8%, за рахунок коштів місцевих бюджетів – 1,3%; з них за денною формою навчання завершили цикл навчання 65,8% студентів. Така тенденція підтверджує також стійку динаміку попиту на завершену вищу освіту. Але за кількісним аналізом попиту на освіту з боку споживачів освітніх послуг криється деструктивний аналіз якості підготовлених фахівців, який, на відміну від показників освітніх стандартів, формально підтверджуваних в ході акредитації та ліцензування експертами Міністерства освіти і науки України на рівні, не нижчому за 55%, показує вкрай низькі оцінки роботодавців. Так, за оцінками роботодавців, реальна якість підготовки студентів складає не більше ніж 8,7-10% [12].

Нижче в табл. 5 наведений порівняльний аналіз ринку праці в 2013-2014 рр., з якого видно що ситуація на ринку праці в країні та її регіонах значно погіршилась, що викликано об'єктивними причинами, в яких опинилась держава в умовах АТО.

Таблиця 5. Загальні тенденції ринку праці (за оцінками роботодавців)

Критерій оцінки	2013	2014
1	2	3
Економічні передумови	1 етап: розгорнення (січень-серпень) 2 етап: поступове наростання соціальної напруги	Економічні і політичні проблеми, активна стадія АТО, падіння національної валюти, скорочення бізнес-активності
Загальна динаміка	тотальних скорочень не спостерігалося	скорочення кількості вакансій на 30%
Конкуренція на ринку праці	конкуренція на ринку праці України складала 2 особи на одне робоче місце	конкуренція на ринку праці України складала 5 осіб на одне робоче місце
Характер конкуренції на ринку праці	Постійна: найвища конкуренція на керівні вакансії, серед молодих спеціалістів, юристів; найнижча конкуренція серед ІТ-спеціалістів, працівників страхової сфери, менеджерів з продажу	Постійна загострена: найвища конкуренція на керівні вакансії, серед юристів, фінансистів, молодих спеціалістів, працівників неприбуткових організацій; найнижча конкуренція серед ІТ-спеціалістів, працівників страхової сфери, медичної сфери, фармацевтів, менеджерів з продажу, робочі спеціальності/різноробочих
Попит	Задоволений на 87%	Задоволений на 70% (30% українських компаній не набирали нових співробітників; 16% роботодавців провели скорочення персоналу, 6% не змогли відкрити нові вакансії через кризу, 6% не мали потреби в нових співробітниках; 14% роботодавців відкрили нові вакансії)
Пропозиція	зросла на 25% порівняно з 2012 р.	зросла на 35% порівняно з 2013 р.
Заміщення вакансій	точкове	точково-вибіркове
Витрати роботодавців	акцент на витратах в розвиток напрямів прибуткової роботи з персоналом	тільки мінімально необхідні витрати
Антикризова політика управління персоналом	пасивна	активна
Політика оплати праці	тотального перегляду зарплати або індексацій у більшості компаній не проводиться; підвищення зарплати точкове, але підсилена роль нематеріальної мотивації	56% компаній не підвищували зарплату співробітникам; 30% роботодавців не переглядали зарплати; 14% компаній були вимушені їх скоротити; 41% підприємств вибірково підвищили оплату окремим спеціалістам; 20% роботодавців підвищили зарплату всім співробітникам, але в середньому на 10%

Продовж. табл. 5

1	2	3
Регіональна динаміка	Концентрація попиту-пропозиції навколо найкрупніших регіональних центрів: Київ, Донецьк, Дніпропетровськ, Харків, Одеса, Львів, АР Крим	Концентрація попиту-пропозиції навколо найкрупніших регіональних центрів за виключенням зони АТО: Київ, Дніпропетровськ, Харків, Одеса, Львів
Кардинальні зміни на ринку праці	Немає	Укрупнення вакансій і скорочення зарплат для нових співробітників у порівнянні з 2013 р.
Прогнозні очікування на ринку праці	Перегляд бізнес-процесів і організаційної структури з метою збільшення ефективності; низький коефіцієнт плинності кадрів; відсутність тенденцій зростання зарплат; орієнтація на програми нематеріальної мотивації; орієнтацію на роботу й підготовку молодих спеціалістів (особливо сильною буде тенденція у виробничій сфері й агросекторі)	Суттєве зростання попиту при мультиплікативному зростанні пропозиції, висока лояльність персоналу через страх втратити роботу в умовах вимушеної рестрикційної політики. Збільшення вакансій для молодих спеціалістів через реалізацію нової пенсійної реформи, загальне скорочення рівня оплати праці всупереч інфляційним очікуванням ті різкому падінню рівня життя

Джерело: складено автором на основі Internet Survey порталу hh.ua [12, 13, 14]

Скорочення кількості вакансій на 30%, зростання конкуренції на ринку праці України в 2,5 рази з 2 до 5 осіб на одне робоче місце в умовах задоволеності попиту на 70% при зростанні пропозиції на 35% і суттєвому скороченні витрат на персонал, вкрай стримана політика щодо зростання оплати праці, переформатування ринку праці з виключенням трьох регіонів-донорів на ринку праці (Донецької, Луганської областей та АР Крим) є визначальними рисами вітчизняного ринку праці за оцінками роботодавців.

Основні критерії добору персоналу в 2014 р. практично такі самі, як і у попередніх періодах: 1) досвід роботи (в тому числі за спеціальністю); 2) функціональні навички; 3) мотивація; 4) зарплатні очікування кандидата; 5) поведінкові характеристики; 6) відповідність корпоративній культурі. Ще одним характерним трендом ринку праці в 2014 р. стала робота з молодими спеціалістами, яка зазнала суттєвих змін. Так, програми роботи з молодими спеціалістами були втілені тільки третиною компаній (33%). 14% роботодавців скоротили цей напрямок через кризу; 11% компаній, навпаки, започаткували адаптаційні програми; 42% роботодавців не бачать перспектив цього напрямку – вони не практикують і не планують такі програми взагалі. Також слід відзначити, що криза суттєво вплинула на лояльність працівників. 35% роботодавців відзначили, що співробітники стали більш лояльними; 37% не помітили жодних змін; 28% побачили протилежну тенденцію, вважаючи, що працівники стали менш лояльними. У зв'язку з вищевикладеним, прогнози роботодавців на 2015 рік є песимістичними: 21% експертів розраховують на стабілізацію без особливих покращень, 20% – на розвиток і зростання бізнесу; 11% – очікують подальшого падіння і поглиблення кризи [12-14].

В зв'язку з вищеописаною розбалансованою ситуацією на ринку праці, нами пропонується впровадження механізму інтеграційної взаємодії ринку праці та ринку освітніх послуг.

Пропонований механізм включає в себе три основні аспекти взаємодії ринку освітніх послуг і ринку праці: «роботодавець – споживач освітніх послуг (студент) – вищий навчальний заклад».

Вузи повинні забезпечити: комплексну якісну підготовку; постійний моніторинг потреб роботодавців; оновлення навчального процесу з інноваціями.

Роботодавець повинен забезпечити: надійну інформацію про кадрові потреби; активну співпрацю з вузом; реальне стажування студентів; практичну оцінку випускників і надання повної інформацію про результати стажування до їх альма-матер (рис. 1).

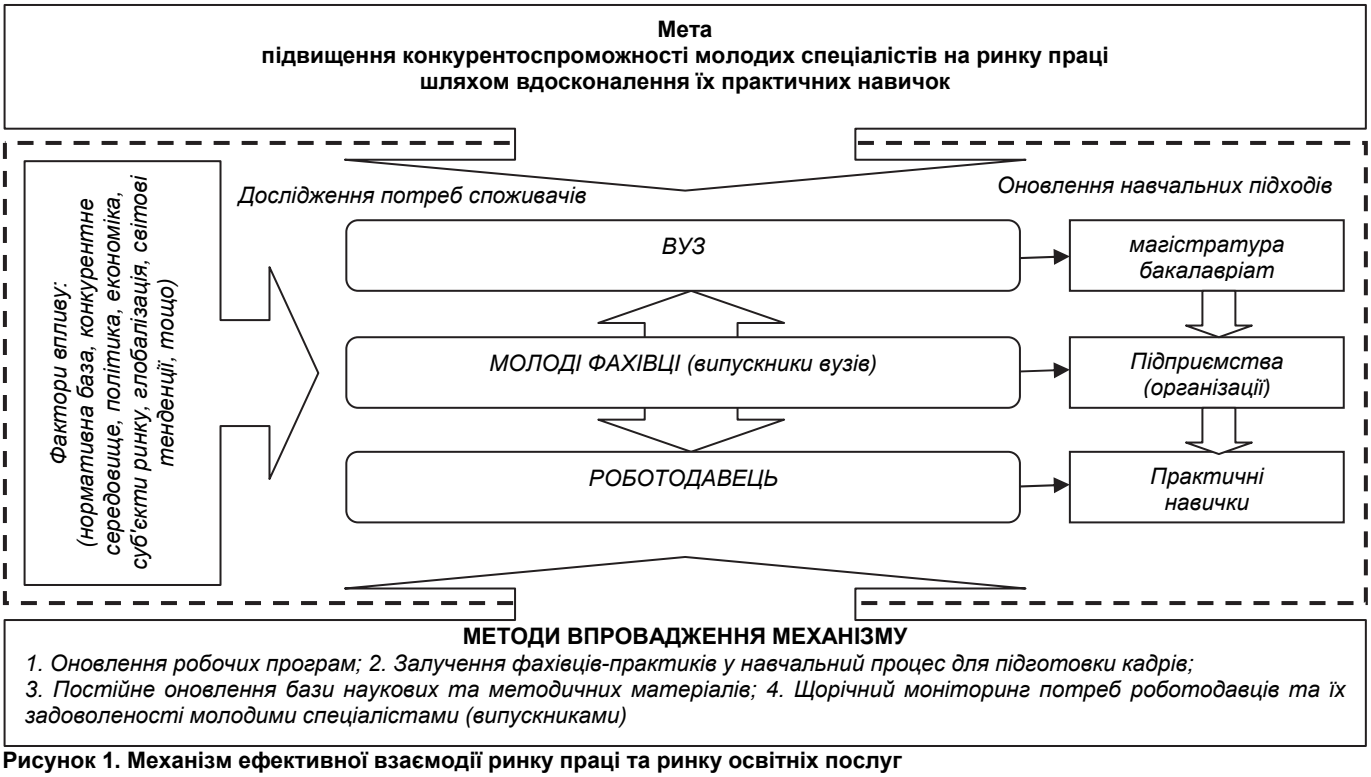

Рисунок 1. Механізм ефективної взаємодії ринку праці та ринку освітніх послуг
Джерело: розроблено авторами в науковому дослідженні [15]

Слід зазначити, що ця взаємодія неможлива без державного втручання, яке представлене в механізмі як координатор і гарант дотримання законодавства.

В результаті, досягнення позитивного ефекту передбачається на основі: децентралізації влади у сфері вищої освіти в Україні та її трансформації з провідника до координатора. Таким чином, наш алгоритм інтегративного механізму спрямований на адаптацію системи освіти до вимог ринку праці в Україні. Це сприятиме ефективній комунікації між роботодавцями та випускниками, подальшому ефективному найму молодих фахівців і тим самим зменшенню безробіттю серед молоді.

Висновки. Важливою складовою стратегії балансування на вітчизняному ринку праці має стати тісний взаємозв'язок між сферами освіти і праці. Для цього потрібна адекватна інформація про зміни попиту, оперативне реагування системи освіти на структурні зміни в економіці й суспільстві. Ефективна політика забезпечення затребуваності підготовлених системою вищої освіти фахівців на ринку праці вимагає вирішення таких завдань:

- створення структури, відповідальної за стратегічне прогнозування освітньо-кваліфікаційних потреб ринку праці на національному і на регіональному рівнях;
- розробка та запровадження ефективних для України сучасних методик стратегічного прогнозування освітньо-кваліфікаційних потреб ринку праці;
- розширення аналізу потреб у кваліфікаціях на національному рівні до аналізу затребуваних кваліфікацій на регіональному й місцевому рівні;
- забезпечення відповідності ринку освітніх послуг потребам розвитку трудового потенціалу шляхом визначення пріоритетних напрямів підготовки фахівців згідно з потребами національної та регіональних економік;
- залучення роботодавців до процесу підготовки кадрів різного освітньо-кваліфікаційного рівня на всіх стадіях процесу: планування обсягів і напрямів підготовки, створення навчальних програм, працевлаштування по закінченні навчання, перепідготовка та підвищення кваліфікації у процесі професійної діяльності;
- прогнозування попиту-пропозиції на ринку праці, включаючи раннє виявлення тенденцій у галузях і зміни у технології й професіях, що обумовлюють зміни в структурі професійних навичок.

Список використаних джерел

1. Офіційний веб-сайт Інституту соціології НАН України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://i-soc.com.ua/ukr/index.php.

2. Олейникова О. Прогнозы потребности в умениях и профессиональное образование и обучение – опыт ЕС / О. Олейникова, А. Муравьева // Центр изучения проблем профессионального образования [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.cvets.ru/Modules/SNA-EC.pdf.

3. Гуртов В. Модели среднесрочного прогнозирования спроса экономики на квалифицированные кадры / В. Гуртов, А. Кекконен // Кадровик. Рекрутинг для кадровика, 2010, № 4. – С. 58-66 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://openbud getrf.ru/download_mssql.php?id=80.

4. Lutz, Ch., Distelkamp, M., Meyer, B. & Wolter, M.I. (2003), Forecasting the Interindustry Development of the German Economy: The Model INFORGE, GWS Discussion paper, 2003/2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gws-os.com/ discussionpapers/gws-paper03-2.pdf.

5. A Skilled Workforce for Strong, Sustainable and Balanced Growth: A G20 Training Strategy // International Labor Office – Geneva, 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---integration/documents/ publication/wcms_151966.pdf.

6. Ишкова А. Зарубежный опыт и оценка возможности его применения в прогнозировании потребностей рынка труда в России: Сб. докладов по материалам Пятой Всероссийской научно-практической Интернет-конференции (22-23 октября, 2008 г.). Кн. I. – Петрозаводск: Изд-во ПетрГУ, 2008. – С. 115-132.

7. Bureau of Labor Statistics. Handbook of Methods Contents [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bls.gov/opub/hom/.

8. Багрова І.В. Соціально-економічні проблеми ринку праці / І.В. Багрова // Матеріали наукової конференції «Науково-методичні підходи до викладання управлінських дисциплін в контексті вимог ринку праці (Дніпропетровськ, 11-12 квітня, 2013 р.), Д.: ДНУ, 2013, – С. 44-46.

9. Державна служба статистики України: [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/.

10. Головне управління статистики у Дніпропетровській області: [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.dneprstat.gov.ua/.

11. Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2014/15 навчального року: Статистичний бюлетень, К.: Державна служба статистики, 168 с.

12. Ринок праці в 2014 році. Підсумки і прогнози на 2015 рік [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://hh.ua/article/15887.

13. Барометр ринку праці 2014: Аналітичне дослідження [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://hh.ua/article/15894.

14. Барометр ринку праці України 2013: Аналітичне дослідження [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://hh.ua/article/14608.

15. Getman, O. & Schaefer, M. (2014), Mechanism of interactions the labor market and educational services in Ukraine, Journal L' Association 1901 «SEPIKE», Ed. 7, pp. 66-74.

References

1. Official Web-site of Institute of sociology NAS of Ukraine, Available at: http://i-soc.com.ua/ukr/index.php.

2. Olejnikova, O. and Muravijova, A. Forecast of needs of skills and professional education – EC experience, Center of studying of professional education problems, Available at: http://www.cvets.ru/Modules/SNA-EC.pdf.

3. Gurtov, V and Kecconen, A. (2010), Models of medium term forecasting of economics on the skilled staff, Kadrovik. Rekruting dlya kadrovika, No. 4, pp. 58-66, Available at: http://openbud getrf.ru/download_mssql.php?id=80.

4. Lutz, Ch., Distelkamp, M., Meyer, B. & Wolter, M.I. (2003), Forecasting the Interindustry Development of the German Economy: The Model INFORGE, GWS Discussion paper, 2003/2, Available at: http://www.gws-os.com/ discussionpapers/gws-paper03-2.pdf.

5. A Skilled Workforce for Strong, Sustainable and Balanced Growth: A G20 Training Strategy, International Labor Office – Geneva, 2010, Available at: http://www.ilo.org/ wcmsp5/groups/public/---dgreports/---integration/documents/publication/wcms_151966.pdf.

6. Ishkova, A. (2008), Foreign experience and assessment of its application to forecast the labor market needs in Russia, Collection of materials the Fifth All-Russian scientific and practical Internet-conference, October, 22-23, 2008, Vol. 1, Izd-vo PerGU, Petrozavodsk, Russian Federation, pp. 115-132.

7. Bureau of Labor Statistics. Handbook of Methods Contents, Available at: http://www.bls.gov/opub/hom/.

8. Bagrova, I.V. (2013), Social and economic problems of the labor market, Proceedings of the scientific conference «Scientific and Methodical approaches to the teaching of administrative subjects in the context of the labor market needs», Dnepropetrovsk, April, 11-12, 2013, NMU, Dnepropetrovsk, Ukraine, pp. 44-46.

9. State Statistics Service of Ukraine, Available at: http://www.ukrstat.gov.ua/.

10. Department of Statistics in the Dnepropetrovsk region, Available at: http://www.dneprstat.gov.ua/.

11. Key indicators of higher educational institutions of Ukraine at the beginning of the academic year 2014/2015: Statistical Bulletin, State Statistics Service of Ukraine, Kiev, 168 p.

12. The labor market in 2014. Results and forecasts for 2015, Available at: http://hh.ua/article/15887.

13. Barometer of the labor market in 2014: Analytical Survey, Available at: http://hh.ua/article/15894.

14. Barometer of the labor market in 2013: Analytical Survey, Available at: http://hh.ua/article/14608.

15. Getman, O. & Schaefer, M. (2014), Mechanism of interactions the labor market and educational services in Ukraine, Journal L' Association 1901 «SEPIKE», Ed. 7, pp. 66-74.

ДАНІ ПРО АВТОРА
Гетьман Оксана Олександрівна, к.е.н., доцент, PhD,
Університет митної справи та фінансів,
вул. Аржанова, 12, м. Дніпропетровськ, 49083,
e-mail: dsfa@dsfa.dp.ua

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ
Гетьман Оксана Александровна, к.э.н., доцент, PhD,
Университет таможенного дела и финансов,
ул. Аржанова, 12, г. Днепропетровск, 49083,
e-mail: dsfa@dsfa.dp.ua

DATA ABOUT THE AUTHOR
Getman Oksana Oleksandrivna, Cand.Econ.Sc., PhD, Associate Professor,
University of Customs and Finance
Arzhanova Str. 12, Dnepropetrovsk, 49083
e-mail: dsfa@dsfa.dp.ua

УДК 339.727.22/.24:332.1

ІНОЗЕМНІ РЕСУРСИ В ІННОВАЦІЙНОМУ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Гордейчик М.В.

Ключові слова: *інноваційний розвиток, інноваційний потенціал, інноваційний процес, інноваційні ресурси, іноземні інноваційні ресурси, національна економіка, регіональна економіка.*

ИНОСТРАННЫЕ РЕСУРСЫ В ИННОВАЦИОННОМ РАЗВИТИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

Гордейчик М.В.

Статья посвящена описанию роли иностранных ресурсов в инновационном развитии экономики с учетом национального и регионального аспектов. Сформулировано определение «иностранных инновационных ресурсов» и установлено его соотношение с такими понятиями как «экономические ресурсы», «инновационные ресурсы», «иностранные инвестиции», а также рассмотрены основные их виды. На основании, данных полученных в результате изучения системы показателей Глобального инновационного индекса, был рассчитан совокупный индекс иностранных инновационных ресурсов для 68 стран и установлена его связь с показателем, характеризующим достигнутые практические результаты осуществления инноваций. Соответственно, выделение иностранных ресурсов для инновационного развития в отдельную экономическую категорию является необходимым для дальнейшего их исследования как с позиции содержания, так и с позиции существующих механизмов их привлечения в экономику, и в частности на региональном уровне, что особенно актуально для транзитивных экономик в условиях поиска источников наращивания инновационного потенциала.

Ключевые слова: *инновационное развитие, инновационный потенциал, инновационный процесс, инновационные ресурсы, иностранные инновационные ресурсы, национальная экономика, региональная экономика.*

FOREIGN RESOURCES IN INNOVATIVE ECONOMIC DEVELOPMENT

Hardzeichyk M.U.

The article describes the role of foreign resources in innovative economic development considering national and regional aspects. There is formulated the definition of «foreign innovative resources» and established its ratio with such notions as «economic resources», «innovative resources», «foreign investment». Also there is explored the main types of foreign innovative resources. On the basis of data obtained from the Global Innovation Index, it is calculated index Foreign Innovative Resources for 68 countries and established its connection with the index Innovation Output. Accordingly, consideration of foreign resources for innovative development as a separate economic category is necessary for further research of its content and existing mechanisms for their attracting into the economy, particularly at the regional level, that is especially important for the transition economies in the conditions of necessity to enhance innovation potential.

Key words: *innovative development, innovative potential, innovative process, innovative resources, foreign innovative resources, the national economy, the regional economy.*

Современные тенденции мирового рынка характеризуются возрастающей интернационализацией рынков, наличием мощного потенциала НИОКР и технологической компетентности лидеров, ускорением темпов инноваций и усиления их роли в конкурентной борьбе открытых экономик. В связи с этим вопросы инновационного развития становятся приоритетными для национальных экономик, позволяющие решить проблему неэквивалентного экономического обмена [1], приводящего к

© Гордейчик М.В., 2015

неспособности привлечь в национальную экономику иностранные инвестиции, занять прочную позицию на мировом рынке наукоемкой продукции.

Понятие «инновационное развитие» носит комплексный характер и включает в себя две составляющие [2]:

• инновационный процесс;

• инновационный потенциал, который отражает ресурсную обеспеченность и условия для возможности осуществления инновационного процесса.

Сущность инновационного развития экономических систем, на наш взгляд, хорошо отражена в его трактовании как процесса последовательного, эволюционного движения системы к устойчивому состоянию за счет формирования и действия синергетических эффектов от различных сочетаний факторов производства, полученных в ходе инновационных преобразований в системе. Синергетический эффект от взаимодействия факторов производства формирует потенциал качественного инновационного развития системы, а сами факторы, их структура и динамика определяют возможности количественного роста [3].

В представленной статье внимание акцентируется именно на ресурсной составляющей инновационного развития экономики, в частности на роли и месте в данном процессе иностранных ресурсов.

Сущность иностранных инновационных ресурсов

Прежде установим сущность дефиниции «иностранные ресурсы для инновационного развития» и ее связь с «экономическими ресурсами» и «инновационными ресурсами».

В экономическом словаре [4] под экономическими ресурсами понимается совокупность материальных и нематериальных факторов и средств, обеспечивающих функционирование общественного производства, бесперебойный процесс общественного производства и воспроизводства.

В современных работах по теории инноваций, по сути, в неявной форме анализируются те свойства и новые тенденции, которые сформированы в виде концепции «тройной спирали» (авторы Г.Ицковиц и Л. Лейдесдорф), основанной на новых принципах построения отношений между государством, наукой и бизнесом в связи с инновационной деятельностью [5]. В данной концепции общественные институты занимают одно из доминирующих положений среди экономических ресурсов, так как является одновременно условием и предпосылкой их создания, накопления и эффективного использования.

Обобщая существующие подходы к классификации экономических ресурсов, кроме четырех базовых (труд, земля, капитал, предпринимательские способности), можно выделить информационные ресурсы, человеческий и интеллектуальный потенциалы, то есть ресурсы, способствующие научно-техническому прогрессу.

Что же касается термина «инновационные ресурсы», то пониманию его сущности в значительной мере способствует исследование генезиса «инноваций».

Еще меркантилистами (А. Монкретьен, Т. Мэн и др.) была поднята проблема эффективного функционирования экономики.

Физиократы (Ф. Кенэ, А. Тюрго и др.) первыми отметили влияние качественных изменений в производственной сфере на рост экономического потенциала страны. Представители же английской классической школы (А. Смит, Д. Рикардо, Дж. Миль, Ж.Б. Сей и др.), переключившие внимание на факторы экономического роста, косвенно затронули инновации, рассматриваемые в качестве одного из факторов роста производительности труда.

К. Маркс определил неравномерность (скачкообразность) процесса нововведений и установил, что массовый характер этого процесса вызывает изменения в производственных отношениях и способствует переходу на высшую формационную стадию. [6].

Неоклассики, в первую очередь, акцентировали внимание на факторах производства и их влиянии на экономический рост. Так, А. Маршалом факторы производства были дополнены предпринимательскими способностями и знаниями. Ч. Кобб и П. Дуглас разработали многофакторную модель экономического роста, которая впоследствии была усовершенствована путем включения в нее фактора технического прогресса (Р. Солоу, Дж. Мид, Я. Тинберген, Э. Денисон, К. Эрроу и др.). С одной стороны техническому прогрессу отводилась большая роль, а с другой – он рассматривался как экзогенный фактор, не зависящий от экономической системы, что ограничивало возможности по изучению его влияния. Исследованиями взаимосвязи и влияния инноваций на экономический рост в рамках теории циклов занимались С. Кузнец, Г. Менш. Неоклассики Р. Лукас и П. Ромер обосновали необходимость инвестирования в человеческий капитал и финансирования НИОКР, которые определяют возможности экономического развития страны в перспективе.

Институционалисты (Т. Веблен, Дж. Коммонс, У. Митчелл) изучали закономерности экономического развития и влияние на него инновационной компоненты, однако, уделяя все же больше внимания другим социально-экономическим факторам. Представители неоинституционального направления Р. Коуз, Д. Норт, Дж. Ходжсон, О. Уильямсон, Р. Нельсон и др. придерживались мнения, что институты и технологии связаны плотной корреляционной связью, а существующие институты определяют тип экономической системы общества. Поскольку участники рынка владеют ассиметричной информацией, то процесс ее передачи и получения требует трансакционных издержек. [7] Институциональный подход сосредотачивает внимание на внеэкономическом объяснении сущности движущих сил инновационного развития, рассматривая формирования разнообразных социальных структур общества как комплекс объединений формальных и неформальных институций, которые активно влияют на экономические процессы [8].

Существенный вклад в развитие теории инноваций внесли представители эволюционного направления. Й. Шумпетер считается основоположником теории инновационного развития. К основным концепциям и теориям эволюционной экономики можно отнести следующие:

• теория инновационной динамики в ритме циклично-генетических закономерностей (Й. Шумпетер, Дж. Д. Бернал, Н. Кондратьев, Ф. Бродель, П. Сорокин и др.);

• теория инновационного развития Й. Шумпетера, сконцентрировавшего свое внимание на месте предпринимательства в данном процессе;

• теория циклов, кризисов и инноваций, сформулированная школой русского циклизма (Ю. В. Яковец, С. Ю. Глазьев, А.И. Анчишкин, Л. Абалкин, В.И. Кушлин, Д.С. Львов, О.С. Сироткин и др.);

• циклично-генетический подход обновления общества (Ю. В. Яковец);

• концепция технологических укладов (С. Ю. Глазьев, Д.С. Львов);

• теория диффузии нововведений (Я. Фагерберг, С. Кортум, Л. Соете, И. Пригожин и др.)

Эволюционная теория экономического развития старается охватить наиболее широкий спектр структурных элементов, приводящих к непрерывной трансформации экономики, а так же альтернативных источников экономического роста.

Таким образом, исторический аспект исследования подходов экономических школ к определению роли инноваций позволяет отчетливо увидеть процесс их трансформации из второстепенного фактора в одну из важнейших движущих сил экономического развития.

К началу XXI века в литературе по инновационной проблематике имеет место не менее 25 определений термина «инновации» [9]. Такая множественность позиций, акцентирование на разных специфических характеристиках инноваций позволяет увидеть всю их многомерность, тем самым создавая предпосылки для определения значения «инновационных ресурсов».

По Л. Абалкину «инновационные ресурсы» – источники (средства) обеспечения инновационного производства, осуществления деятельности в сфере инноваций. По его мнению, каждая страна наделена разными по виду и содержанию инновационными ресурсами, которые и определяют возможности для инновационного развития, к примеру, для Российской Федерации Л. Абалкин выделяет такие уникальные национальные ресурсы как интеллектуальный потенциал, российские природные богатства и емкость внутреннего рынка [10]. Другими словами, под инновационными ресурсами можно понимать часть экономических ресурсов, вовлеченных в инновационную деятельность. Отсюда следует определение иностранных ресурсов для инновационного развития – это экономические ресурсы, привлекаемые в страну, регион или субъектом хозяйствования из-за рубежа с целью осуществления комплекса научно-технических, технологических, финансовых, организационных, коммерческих мероприятий, в совокупности приводящих к инновациям в любой области применения (технологические, организационно-управленческие, экономические, социальные, экологические, маркетинговые, информационные).

Также представляется необходимым провести параллель между иностранными инновационными ресурсами и иностранными инвестициями. Иностранные инвестиции представляют собой капитальные средства, вывезенные из одной страны и вложенные в различные виды предпринимательской деятельности за рубежом с целью извлечения предпринимательской прибыли или процента. [11]. Инвестиции представляют собой использование финансовых ресурсов в форме долгосрочных вложений капитала (капиталовложений) [12], следовательно, являются составным элементом иностранных инновационных ресурсов в той степени, в какой иностранные инвестиции направлены на развитие инновационной деятельности.

Таким образом, введенное понятие иностранных инновационных ресурсов является довольно объемным, а деятельность по их привлечению охватывает широкий спектр форм и механизмов международного взаимодействия, направленного на стимулирование инновационного развития национальной экономики или отдельных ее регионов.

Роль иностранных ресурсов для инновационного развития экономики

Привлечение иностранных инновационных ресурсов в национальную экономику способствует в решении основного противоречия экономической теории – ограниченность ресурсов при неограниченных потребностях. Конечно, можно утверждать, что не все ресурсы, отнесенные ранее к инновационным, можно считать ограниченными, к примеру, интеллектуальный капитал. Однако в рамках конкретной национальной экономики, исследуемой в определенный момент времени, возможности по вовлечению инновационных ресурсов в оборот ограничены фактически достигнутым уровнем инновационного потенциала и инновационного развития, а также функционирующей системой «стимулов и антистимулов» [9], что позволяет нам характеризовать инновационные ресурсы как ограниченные.

Производственные возможности национальной экономики определяются, кроме имеющихся в распоряжении факторов производства и степенью эффективности их использования, также величиной трансакционных издержек и институциональными факторами [13]. Инновационная направленность экономического развития, в том числе и за счет привлечения иностранных ресурсов, не только расширяет производственные возможности, трансформирует структуру факторов экономического роста со сдвигом в сторону интенсивных, но и частично нивелирует негативное влияние вышеописанных факторов. Иностранные инновационные ресурсы способствуют наращиванию инновационного потенциала, который является основой для перехода на новый технологический уровень экономики в целом, что определяет ее конкурентоспособность на мировой арене.

На практике характеристика имеющихся инновационных ресурсов, а в особенности привлеченных из-за рубежа, оценка их эффективности использования в экономике – трудоемкий процесс, обусловленный их «включенностью» в экономические ресурсы как таковые. Выделить их достаточно сложно с методической точки зрения. И поэтому они анализируются, как правило, на фоне общей ресурсной обеспеченности региона [9] или страны в целом в сопоставлении с достигнутыми результатами в инновационной деятельности.

Сегодня одной из наиболее авторитетных методик сравнительной оценки уровней инновационного развития национальной экономики является методика расчета Глобального инновационного индекса (The GII), разработанная международной бизнес-школой INSEAD. Значения данных индексов для ряда основных внешнеэкономических партнеров Республики Беларусь среди стран СНГ, а также Китая как представителя одного из наиболее перспективных направлений сотрудничества и положительного примера инновационного развития среди развивающихся стран представлены в таблице 1.

Таблица 1. Рейтинги ряда стран СНГ и Китая

Страна	Группа по уровню дохода	GII		Коэффициент эффективности инноваций (max=1.07)	
		Значение (max=64.78)	Ранг	Значение (max=1.07)	Ранг
Китай	выше среднего	46,57	29	1,03	2
Российская федерация	высокий уровень	39,14	49	0,79	49
Республика Беларусь	выше среднего	37,10	58	0,83	27
Украина	ниже среднего	36,26	63	0,9	14
Казахстан	выше среднего	32,75	79	0,59	118

Китай это яркий пример интенсивного инновационного развития, что и видно по рейтингам GII (среднее арифметическое из групп показателей затрат и результатов) и коэффициента эффективности (соотношение полученного результата к затратам). Хотя Китай относится к категории стран со средним уровнем дохода, у него довольно высоки значения в группе показателей, отражающих результирующую инновационной деятельности по блоку «развитие технологий и экономики знаний» – 2 место среди всех исследуемых стран, что в итоге положительно сказалось на оценке эффективности инновационного развития в целом. Это обусловлено многолетней проводимой политикой государства по стимулированию инновационного развития, совершенствованию национальной инновационной системы, что при дальнейших структурных реформах формирует предпосылки для перехода от «подражания» к самостоятельному новаторству в развитии новых технологий.

В 2014 году Российская федерация перешла в группу стран с высоким уровнем дохода, при этом в плане построения инновационной экономики, как, собственно, и другие страны СНГ, имеет место отставание от стран, входящих в группы как с высоким, так и со средним уровнем доходов. По данным о рейтингах по группам субиндексов (таблица 2) применительно к Российской Федерации, Беларуси и Украине можно сделать вывод о недостаточности ресурсной составляющей и наличия

неиспользованных возможностей в области повышения эффективности использования инновационных ресурсов, стимулирования инновационной деятельности и соответственно интенсификации инновационного развития экономики. Что же касается Казахстана, то проблемный вопрос находится преимущественно в поле обеспечения эффективности имеющегося инновационного потенциала (коэффициент эффективности 0,59).

Таблица 2. Рейтинги по субиндексам инновационного развития стран СНГ

Страна	Ранг по GII	Ранг по индексу ресурсной обеспеченности (Innovation Input)	Ранг по индексу, характеризующему результат (Innovation Output)
Российская Федерация	49	56	45
Республика Беларусь	58	70	50
Украина	63	88	46
Казахстан	79	69	101

Очевидно также, что чем выше уровень экономического развития страны, тем активнее осуществляется переход к экономике знаний. Процесс формирования экономики знаний является широкомасштабным и охватывающим не только сферы научной деятельности, экономики, но также социокультурную и институциональную сферы. Это и объясняет, почему множество развивающихся стран объявляют инновационный курс в качестве приоритетного, а государства, относимые к инновационному типу (США, ряд государств ЕС, Япония, Южная Корея) занимаются непрерывным совершенствованием национальных инновационных систем.

Учитывая что наш интерес находится в области ресурсной обеспеченности инновационного процесса, а в частности роли иностранных ресурсов, была изучена система показателей для расчета GII. В результате была выявлена следующая группа показателей, которую можно отнести к иностранным инновационным ресурсам: доля обучающихся иностранных студентов в общем объеме студентов высшего образования (группа «Человеческий капитал и исследования»); НИОКР, финансируемые из-за рубежа (группа «Инновационные взаимосвязи»); количество сделок по созданию совместных предприятий и формированию стратегических альянсов (группа «Инновационные взаимосвязи»); все показатели группы «Поглощение инноваций» – роялти и лицензионные платежи, импорт услуг связи, компьютерных и информационных услуг, импорт высокотехнологичных товаров, чистые прямые иностранные инвестиции (ПИИ). Безусловно, представленные показатели не являются полным перечнем иностранных инновационных ресурсов, однако, само их присутствие в международной методике уже говорит о том, что данная категория является важной компонентой инновационного развития экономики.

Для определения наличия влияния иностранных инновационных ресурсов на инновационный процесс была произведен расчет совокупного индекса на основе выделенных показателей, взятых в нормализованной форме. Комплексный показатель (индекс FIR – foreign innovation recourses) рассчитывался как среднее арифметическое взвешенное, где в качестве весов использовались значения, представленные в методике GII [14, стр. 391]. В исследование были включены страны (68), для которых имелись данные хотя бы по шести из семи показателей, в связи с чем наименее репрезентативной является группа стран с низким уровне дохода (рис.1).

При этом общая картина без разбиения стран на группы по уровню дохода (HI – высокий уровень, UM – выше среднего, LM – ниже среднего, LI – низки уровень) говорила о наличии статистической связи между показателем привлечения иностранных инновационных ресурсов и результатами инновационной деятельности (Innovation Output). Коэффициент корреляции составил 0,486.

В пределах групп стран HI и UM между двумя показателями также существовала корреляционная связь – 0,402 и 0,459 соответственно. Что же касается остальных групп, то группа LM характеризовалась слабой связью (0,2), а LI – отсутствием связи как минимум линейной (0,03).

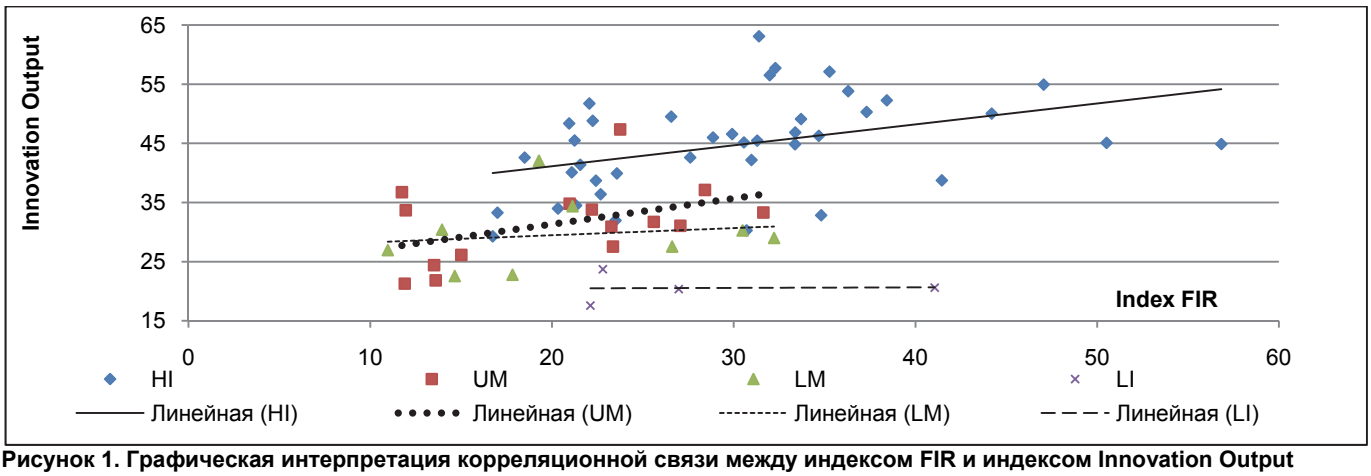

Рисунок 1. Графическая интерпретация корреляционной связи между индексом FIR и индексом Innovation Output

Дальнейший анализ характера связи отдельных составляющих индекса FIR показал, что чистые ПИИ не коррелируют с инновационным результатом ни в одной из групп стран по уровню дохода. На наш взгляд, причина заключена как раз именно во «включенности» инновационных ресурсов в данный показатель. Решение об инвестировании в ту или иную область принимается иностранным инвестором, в первую очередь, с позиции тех экономических выгод, которые он собирается получить в соответствии с выбранной стратегией, что зачастую не несет в себе инновационную компоненту хотя бы для данного региона. Примером тому может служить деятельность ряда американских транснациональных компаний в странах Латинской Америки, ориентированных на внутренний рынок сбыта, открытость которого обусловлена технологической и потребительской неприхотливостью, что позволяет реализовывать даже такую продукцию, которая на рынках развитых стран находится на стадии упадка жизненного цикла. В некоторой степени это актуально и для транзитивных экономик, где желание привлечь «новые рыночные идеи» посредством привлечения иностранных ТНК вступает в противоречие с обеспечением экономической безопасности страны и в действительности возникающими выгодами для страны-реципиента. С другой стороны, даже при инвестировании иностранными компаниями в свои зарубежные филиалы с использованием современных

сложных технологий определяющим является фактор их доступности для национального производителя. К примеру, в России технологии для освоения месторождений и строительства нефтепроводов иностранными компаниями не доступны для российских компаний.

В связи с тем, что выделить из чистых ПИИ ту часть, которая действительно является фактором инновационного развития экономики, не представляется возможным, было принято решение исключить данный показатель из расчета индекса FIR. Обновленная графическая оценка связи между индексом FIR и индексом результата осуществления инноваций (Innovation Output) представлена на рис. 2.

Как в целом по странам, так и по выделенным группам рассчитанные коэффициенты корреляции существенно изменились в лучшую сторону и характеризуют присутствие достаточно сильной связи: в целом по странам – 0,63, HI – 0,54, UM – 0,5, LI – 0,48. И только для группы LM практически не изменился – 0,21, что обусловлено, в первую очередь низкой эффективностью использования имеющихся и так в недостатке ресурсов для инновационного развития, в том числе и привлеченных извне.

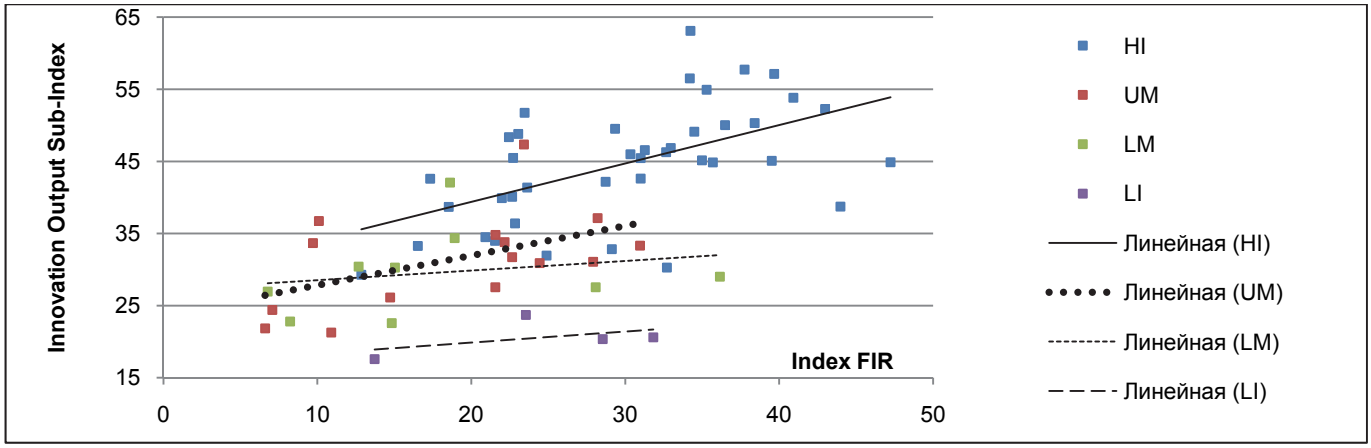

Рисунок 2. Графическая интерпретация корреляционной связи между индексом FIR и индексом Innovation Output без ПИИ

Индекс FIR колеблется в пределах от 6,03 (Азербайджан) до 47,2 (Сингапур) и практически по всем странам ниже комплексного показателя ресурсной обеспеченности (Innovation Input), так как каждая страна имеет ряд ограничений по доступу к конкретному виду иностранного ресурса, и, кроме того старается привлечь именно те, которые наиболее для нее актуальны согласно фактически достигнутому уровню инновационного развития. К примеру, для Швейцарии высоки относительные позиции по количеству сделок по созданию совместных предприятий и формированию стратегических альянсов, роялти и лицензионным платежам, количеству иностранных студентов, для Израиля – по НИОКР, финансируемым из-за рубежа, для Чешской Республики – высокотехнологичный импорт. Российская Федерация добилась определенных результатов по привлечению интеллектуальных ресурсов (роялти и лицензионные платежи) – 11 место среди исследуемых стран, и самый высокий среди всех привлекаемых страной иностранных ресурсов, Украина – по привлечению финансирования в НИОКР (9 место среди стран). Для Казахстана характерны низкие результаты по всем элементам показателя FIR (66 место из 68). Для Беларуси также, к сожалению, по сравнению с другими странами значения составляющих индекса FIR довольно низки (64 место из 68, когда как рейтинг по ресурсной обеспеченности в целом среди исследуемых – 49), лучший показатель – по НИОКР, финансируемым из-за рубежа (31 место из 68). Это свидетельствует о необходимости совершенствования существующих механизмов привлечения иностранных ресурсов для инновационного развития экономики.

Что же касается ряда исследуемых стран группы UM и LI (Кения, Сенегал, Пакистан, Мали, Мозамбик, Эфиопия), то для них характерна незначительная разница между показателями FIR и Innovation Input, свидетельствующая о существенных препятствиях в возможностях наращивания инновационного потенциала и как следствие низкой инновационной активности, о чем уже говорилось ранее.

Отдельного внимания требует показатель НИОКР, финансируемый из-за рубежа, который коррелирует с показателем инновационного результата только в группе стран HI. Данный результат не противоречит ранее проведенным исследованиям по оценке влияния факторов на инновационную активность фирм в разрезе стран с использованием инструментария многоуровневого анализа [15], выполненных на базе работы М. Сролека [16], где полученные результаты показали, что инвестиции в исследования и разработки фирм, расположенных в странах с наихудшими условиями окружающей среды, практически полностью неэффективны с точки зрения инновационной активности данных фирм. Чрезвычайно часто инновационная политика в развивающихся странах ориентируется на развитие научной составляющей, а правительства ставят главной целью расходование средств на НИОКР. В то же время в экономиках, ориентирующихся на инновационную модель, более важной является коммерциализация имеющихся результатов и разработок, для стимулирования которой общественные инвестиции в фундаментальные исследования не вполне эффективны [15].

Несмотря на тот факт, что проведенное исследование базируется на исходных данных рейтинговой оценки GII, где, на наш взгляд, выделены не все виды иностранных инновационных ресурсов из-за их «включенности» в экономические ресурсы как таковые, полученные результаты говорят в пользу утверждения об их важности для инновационного развития экономики. Соответственно, выделение иностранных ресурсов для инновационного развития в отдельную экономическую категорию является необходимым для дальнейшего их исследования как с позиции содержания, так и с позиции существующих механизмов их привлечения в экономику, в том числе и на региональном уровне.

Региональные аспекты использования иностранных ресурсов

Для достижения устойчивого роста национальной экономики необходимым условием является ее сбалансированность, что, в свою очередь, требует обеспечения целостности ее инновационного развития и актуализирует организацию инновационной деятельности в регионах. Практическим подтверждением этому является опыт ЕС. Интеграция инновационной, промышленной и региональной политик отчетливо просматривается на протяжении трех последних программных периодов развития ЕС (1994–1999 гг., 2000–2006 гг. и 2007–2013 гг.). Не исключение составил и новый программный период (2014–2020 гг.), где данной триаде отводится еще более значимая роль, которая рассматриваются как один из важнейших инструментов конкурентоспособности ЕС.

Регионально ориентированные меры ЕС с каждым программным периодом все теснее увязываются с мерами по стимулированию инновационной активности в регионах. «Регионы знаний», «инновационные регионы», «регионы, осуществляющие инновации» – термины, которые давно закрепились в официальных публикациях Европейской комиссии. Более того, инновационная активность регионов в ЕС на протяжении уже достаточно длительного время количественно оценивается с помощью так называемого «регионального инновационного табло» [17].

Прогресс, который обеспечивается инновацией на общенациональном уровне, не всегда играет ту же роль в регионе [1]. К тому же вне регионального контекста точная идентификация взаимосвязей и взаимоотношений, определяющих инновационный процесс, на наш взгляд, не осуществима.

Значимость инноваций в регионе, с одной стороны, определяется не столько техническим совершенством идей или радикальным характером изменений, сколько способностью инновации быть приспособленной для решения специфических задач территории [1], соответственно, их эффективность в разных регионах при прочих равных условиях будет различна.

Движущая сила инновационного развития в регионе определяется доступностью существующих источников, форсирующих развитие инновационного процесса. С этой позиции представляет интерес обобщенная типология региональных инноваций Нехорошевой Л.Н и Богдан Н.И. [1, стр.83-84], позволяющая оценить перспективы и резервы инновационного развития конкретного региона. Применительно к регионам Беларуси инновационное развитие через реконверсию (за счет размещения внешних инновационных фирм) и адаптацию (освоение технологий, разработанных за пределами региона) иностранных инноваций с учетом достигнутого ими уровня и имеющегося потенциала не теряет своей актуальности. В Беларуси реализация коммерческих инновационных проектов преимущественно является инициативой иностранных инвесторов. Так из топ-8 самых инновационных и перспективных коммерческих проектов в стране четыре относятся к сфере информационных технологий, два из которых являются результатом деятельности отечественных инвесторов (Apalon,Exp(capital)), что наряду с множеством причин свидетельствует о недостаточной ресурсной обеспеченности инновационного процесса. То же самое характерно и для инноваций, возникающих вне реального сектора экономики, но также приводящих к качественным изменениям в социально-экономическом положении региона (образование, здравоохранение, экология и др.).

Привлечению иностранных ресурсов способствует активизация международного сотрудничества регионов, где для Беларуси особый интерес представляет такая его форма, как трансграничное сотрудничество. Трансграничное сотрудничество, представляющее по своему целевому назначению многоплановое явление, выступает в качестве важнейшего фактора устойчивого социально-экономического развития и укрепления конкурентоспособности приграничных территорий, интеграции в межрегиональные структуры, решения проблем повышения уровня занятости и доходов местного населения. При этом следует подчеркнуть особую роль двух специально созданных в приграничье институциональных образований – свободных экономических зон (СЭЗ) и еврорегионов [18], которые могут рассматриваться как эффективные платформы для привлечения инновационных ресурсов в экономическую и социокультурную сферы региона.

Также, учитывая сложившиеся институциональные условия, перспективным для белорусских регионов механизмом привлечения ресурсов могут стать «точечные» проекты международной технической помощи (МТП), направленные на решение конкретных узких региональных проблем, что обусловлено относительной новизной для страны-получателя (отдельных ее регионов) поступающих идей, ноу-хау, технологий и других результатов реализации проектов. Практическим примером могут служить проекты, осуществляемые в рамках Программы трансграничного сотрудничества «Польша-Беларусь-Украина» (2007-2013), которые планируется завершить к концу 2015 года. Общая стоимость подписанных 117 грантовых контрактов составила около 173,8 млн. евро, из которых Беларусь участвует только в 42. Наиболее активным участником с белорусской стороны является Гродненской область, где на данный момент в процессе реализации около 17 проектов (объем финансирования 17,8 млн. евро) в области здравоохранения, этнокультурного развития, по бизнес-тематике и др. Согласно проведенному анализу Беларусь характеризуется наименьшей активностью не только по общему количеству проектов, но и по количеству проектов, в которых выступала инициатором, что говорит о существующем недооценивании возможных выгод от представленной формы международного сотрудничества.

Таким образом, сосредоточение внимания на внешних связях и механизмах привлечения иностранных инновационных ресурсов в регион представляется важным в условиях усиления глобализационных процессов в инновационной деятельности. Вместе с тем эффективность функционирования различных институциональных форм международного сотрудничества и отдельно рассматриваемых инструментов, способствующих абсорбции инноваций, зависит не только от созданных условий, которые в Беларуси можно назвать удовлетворительными, но и от активности и инициативности белорусских организаций, что на данный момент пока оставляет желать лучшего.

Список использованных источников

1. Нехорошева, Л.Н. Инновационные системы современной экономики / Л.Н. Нехорошева, Н.И. Богдан. – Мн.: БГЭУ, 2003. – 209 с.

2. Николаев, А. Инновационное развитие и инновационная культура / А. Николаев // Проблемы теории и практики управления [Электронный ресурс]. – 2001. – №5. – Режим доступа: http://vasilievaa.narod.ru/ptpu/9_5_01.htm. – Дата доступа: 15.02.2015

3. Кураленко, О.Г. Методологические вопросы инновационного развития экономических систем / О.Г. Кураленко // Молодой ученый. – 2011. – №10. Т.1. – С. 127-130

4. Большой экономический словарь / А. Азрилиян [и др.]. – М.: Издательство: Институт новой экономики, 2010. – 1472 с.

5. Пугачев, А.В. Особенности регулирования инновационного ресурса развития современной экономики / А.В. Пугачев // Вестник ЧГУ. – 2009. – №3. – С. 498-504

6. Склярова, Е.Е. Генезис теории инновационной экономики / Е.Е. Склярова // Социально-экономические явления и процессы. – 2012. – №7-8 – С.161-168.

7. Історія економічних учень: Підручник / За ред. Базилевич В.Д. (проф.). – К: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2004. – 1250 с.

8. Катигробова, О. Розвиток теорії інновацій в контексті інституціоналізму / О. Катигробова // Економіка. – 2013. – №146. – С. 39-42.

9. Кетова, Н.П. Стратегия капитализации инновационных ресурсов периферийных регионов России с учетом их ограниченности / Н.П. Кетова, В.Н. Овчинников // Пространство экономики. – 2014. – №1. – С.92-105.

10. Абалкин, Л. Нужна политическая воля/ Л. Абалкин // Инновации. – 2003. – № 5 (62). – С. 34-35.

11. Литовских, А.М. Финансовый менеджмент: конспект лекций. – Таганрог: Изд-во ТРТУ, 1999. – 76 с.

12. Топсахалова, Ф.М-Г. Инвестиции / Ф. М-Г. Топсахалова –. М.: Издательство «Академия Естествознания», 2010. – 173 с.

13. Лавров, Е.И. Экономический рост: теории и проблемы: учебное пособие / Е.И. Лавров, Е.А. Капогузов – Омск: Изд-во ОмГУ, 2006. – 214 с.

14. The Global Innovation Index 2014. The Human Factor in Innovation. – 2014. – 400 p.

15. Павлов, П.Н. Технологическая динамика: институциональный подход / П.Н. Павлов. – М.: Издательский дом «Дело» РАНХиГС, 2013. – 190 с.

16. Srholec, M. A multilevel analysis of innovation in developing countries. Industrial and Corporate Change, 20(6). – 2011. – P. 1539-1569.

17. Фатеев, В.С. Инновационная, промышленная и региональная политики Ев-ропейского союза: опыт применения и новые перспективы их координации в 2014–2020 гг. / В.С. Фатеев // Экономический рост Республики Беларусь: глобализация, инновационность, устойчивость: материалы V Междунар. науч.-практ. конф. (Минск, 17–18 мая 2012 г.): в 2 т. − Минск: БГЭУ, 2012. − Т. 1. − С. 217−218

18. Слонимский, А.А. Трансграничное предпринимательское сотрудничество: природа, инновационная активность и вклад в региональное развитие / А.А. Слонимский // Белорусский экономический журнал. – 2013. – №2. – С. 102-117

References

1. Nekhorosheva L.N. Innovatsionnyie sistemyi sovremennoy ekonomiki [Innovative systems of a modern economy]. Mn.: BGEU, 2003. 209 p.

2. Nikolaev A. Innovatsionnoe razvitie i innovatsionnaya kultura [Innovative development and innovative culture]. Problemyi teorii i praktiki upravleniya [Problems of the theory and practice of management], no.5 (2001). http://vasilievaa.narod.ru /ptpu/9_5_01.htm.

3. Kuralenko O.G. Metodologicheskie voprosyi innovatsionnogo razvitiya ekonomicheskih sistem [Methodological issues of innovative development of economic systems]. Molodoy uchenyiy [Young scientist], no 10 (2011): 127-130.

4. Azriliyan A. [et al.]. Bolshoy ekonomicheskiy slovar [Great Dictionary of Economics]. M.: Publisher: Institute of the New Economy, 2010. 1472 p.

5. Pugachev A.V. Osobennosti regulirovaniya innovatsionnogo resursa razvitiya sovremennoy ekonomiki [Features of regulation of innovative resource development of the economy]. Vestnik ChGU [Bulletin of the CSU], no 3 (2009): 498-504.

6. Sklyarova E.E. Genezis teorii innovatsionnoy ekonomiki [The genesis of the theory of innovation economy]. Sotsialno-ekonomicheskie yavleniya i protsessyi [Socio-economic phenomena and processes], no 7-8 (2012): 161-168.

7. Bazylevych V.D. Istorlya ekonomIchnih uchen: pidruchnik [History of economic studies: a tutorial]. Kyiv: Kyiv National Taras Shevchenko University, 2004. 1250 p.

8. Katigrobova, O. Rozvitok teoriyi innovatsiy v konteksti institutsionalizmu [The development of the theory of innovation in the context of institutionalism]. Ekonomika [Economy], no 146 (2013): 39-42.

9. Ketova N.P., Ovchinnikov V.N. Strategiya kapitalizatsii innovatsionnyih resursov periferiynyih regionov Rossii s uchetom ih ogranichennosti [Strategy for innovative resources Capitalization in the peripheral regions of Russia, given its limited nature]. Prostranstvo ekonomiki [Terra economicus], no 1 (2014): 92-105.

10. Abalkin L. Nuzhna politicheskaya volya [Political will]. Innovatsii [Innovations], no 5(62) (2003): 34-35.

11. Litovskih A.M. Finansovyiy menedzhment: konspekt lektsiy [Financial Management: lecture notes]. Taganrog: TSURE, 1999. 76 p.

12. Topsahalova F.M-G. Investitsii [Investment]. M.: Publisher «Academy of Natural Sciences», 2010. 173 p.

13. Lavrov E.I., Kapoguzov E.A. Ekonomicheskiy rost: teorii i problemyi: uchebnoe posobie [Economic Growth: Theory and problems: a tutorial]. Omsk: Omsk State University Publishing House, 2006. 214 p.

14. The Global Innovation Index 2014. The Human Factor in Innovation. 2014. 400 p.

15. Pavlov P.N. Tehnologicheskaya dinamika: institutsionalnyiy podhod [Technological dynamics: an institutional approach]. M.: Publishing House «Delo» RANHiGS, 2013. 190 p.

16. Srholec, M. A multilevel analysis of innovation in developing countries. Industrial and Corporate Change, no 20 (6) (2011): 1539-1569.

17. Fateev V.S. Innovatsionnaya, promyishlennaya i regionalnaya politiki Ev-ropeyskogo soyuza: opyit primeneniya i novyie perspektivyi ih koordinatsii v 2014–2020 gg. [Innovation, Industry and Regional Policy of the European Union: experience with new perspectives and their coordination in 2014-2020]. Materialyi V mezhdunar. nauch.-prakt. konf. [The V intern. scientific and practical. Conf.]. Mn: Belarusian State Economic University, 2012. P. 217-218

18. Slonimskiy, A.A. Transgranichnoe predprinimatelskoe sotrudnichestvo: priroda, innovatsionnaya aktivnost i vklad v regionalnoe razvitie [Cross-border business cooperation: nature, innovation activity and contribution to regional development]. Belorusskiy ekonomicheskiy zhurnal [Belarusian economic journal], no 2 (2013): 102-117.

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ
Гордейчик Мария Владимировна, научный сотрудник, аспирант
ГНУ «НИЭИ Министерства экономики Республики Беларусь»
г. Минск, Республика Беларусь
e-mail: masa-n@mail.ru

DATA ABOUT THE AUTHOR
Hardzeichyk Maryia, Research Associate, Ph.D. student
SSI «Scientific Research Institute of Economy of the Republic of Belarus»
Minsk, Republic of Belarus
e-mail: masa-n@mail.ru

УДК 334+336.648

СЕК'ЮРИТИЗАЦІЯ ЯК ІННОВАЦІЙНИЙ МЕТОД ФІНАНСУВАННЯ ПРОЕКТІВ ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА В УКРАЇНІ

Гордійчук І.С.

***Предметом роботи** є дослідження сек'юритазації як одного із найпоширеніших в світі механізмів фінансування інфраструктурних проектів на засадах державно-приватного партнерства.*

***Метою роботи** є визначення економічної сутності сек'юритизації та її ролі в процесі реалізації масштабних та соціально значущих проектів.*

© Гордійчук І.С., 2015

Методологічною основою *є системний підхід та система загальнонаукових методи дослідження*

Результати роботи. *Визначено економічну сутність сук'юритизації як механізму залучення інвестицій в проекти державно-приватного партнерства, місце та роль учасників даного процесу, передумови, переваги та недоліки, перспективи та особливості його провадження в Україні. Наведені пропозиції щодо внесення змін в існуючу процедуру механізму її реалізації та чинне законодавство з метою стимулювання розвитку ринку сек'юритизації в Україні.*

Висновки. *Дослідивши сутність, особливості та роль механізму сек'юритизації в процесі залучення фінансових ресурсів в інфраструктурні проекти на засадах державно-приватного партнерства, було встановлено необхідність у впровадження даного механізму на теренах України з подальшим законодавчим урегулюванням цього питання, шляхом прийняття нових та внесення ряду змін до вже функціонуючих нормативно-правових актів.*

Ключові слова: *сек'юритизація, державно-приватне партнерство, інфраструктурні облігації, державні агентства, інфраструктурні проекти, кооперація.*

СЕКЬЮРИТИЗАЦИЯ КАК ИННОВАЦИОННЫЙ МЕТОД ФИНАНСИРОВАНИЯ ПРОЕКТОВ ГОСУДАРСТВЕННО-ЧАСТНОГО ПАРТНЕРСТВА В УКРАИНЕ

Гордийчук И.С.

Предмет работы *является исследование секьюритазация как одного из самых распространенных в мире механизмов финансирования инфраструктурных проектов на основе государственно-частного партнерства.*

Целью работы *является определение экономической сущности секьюритизации и ее роли в процессе реализации масштабных и социально значимых проектов.*

Методологической основой *является системный подход и система общенаучных методы исследования*

Результаты работы. *Определена экономическая сущность сукьюритизации как механизма привлечения инвестиций в проекты государственно-частного партнерства, место и роль участников данного процесса, предпосылки, преимущества и недостатки, перспективы и особенности его внедрения в Украине. Продоставлены предложения по внесению изменений в существующую процедуру механизма ее реализации и действующее законодательство с целью стимулирования развития рынка секьюритизации в Украине.*

Выводы. *Исследовав сущность, особенности и роль механизма секьюритизации в процессе привлечения финансовых ресурсов в инфраструктурные проекты на основе государственно-частного партнерства, была установлено необходимость внедрении данного механизма на территории Украины с последующим законодательным урегулированием этого вопроса, путем принятия новых и внесения ряда изменение в уже функционирующих нормативно-правовых актов.*

Ключевые слова:*секьюритизация, государственно-частное партнерство, инфраструктурные облигации, государственные агентства, инфраструктурные проекты, кооперация.*

SECURITIZATION AS AN INNOVATIVE METHOD OF FINANCING PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP PROJECTS IN UKRAINE

Hordiichuk I.S.

The subject of the research *is securitization as one of the most common mechanisms for financing public-private partnership infrastructure projects in the world.*

The aim of the article *is to determine the economic essence of the securitization and its role in the implementation ofwide-scaleand socially important projects.*

The methodological basis *of the research is a systematic approach and a system of scientific methods*

Results.*In article was determined the economic essence of securitization as a mechanism of attracting investment to the public-private partnership projects, the place and the role of participants in the process, prerequisites, advantages and disadvantages, prospects and thefeatures of its implementation in Ukraine. Theproposals of changing the existing procedures of this mechanismrealizationand legislation for stimulate the development of the securitization in Ukraine were defined.*

Conclusions*. The essence, features and the role of securitization in the process of attracting financial resources in thepublic-private partnership infrastructure projects were researched, and as a result the necessity ofintroduction this mechanism in Ukraine was established, but only with the* making *changesin the existinglegislation and make new bills.*

Key words*: securitization, public-private partnerships, infrastructure bonds, government agencies, infrastructure projects, cooparation.*

Постановка проблеми. Розвиток інфраструктури в будь-якій країни супроводжується низкою факторів таких як: кількість задіяних учасників процесу, високий рівень його організаційної складності, а також значним обсягом залучення необхідних ресурсів та ризиками, які виникають в процесі реалізації масштабних та соціально значущих, за своєю сутністю, проектів, забезпечення яких виключно державним коштом, як показує практика, не можливо.

Державно-приватне партнерство (далі - ДПП) пропонує альтернативу у вигляді залучення нових джерел фінансування, розширюючи інструменти їх забезпечення, а також підвищує ефективність використання бюджетних коштів та управління, зберігаючи за державою права власності на реалізовані, таким способом, об'єкти.

Одним із інноваційних інструментів, який створює привабливі умови для залучення фінансових ресурсів, управління ризиками та ефективної реалізації інфраструктурних проектів в межах ДПП є сек`юритизація, розвиток якого на теренах пострадянського простору **є актуальним** на сьогодні**.**

Метою роботи є виявлення перспектив застосування механізму сек'юритизації для фінансування інфраструктурних проектів ДПП та активізації інвестиційного процесу в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню теоретико-методологічних аспектів механізму сек'юритизації приділяють значну увагу як зарубіжні так і вітчизняні вчені: Х.П.Бер, П.С.Роуз, Ю.Е.Туктаров, А.Ю.Рачкевич, О.М.Анісімова, А.Ю.Петровичева, О.С.Новак, М.В.Котова, А.А.Дорошенко, В.А.Фурсова, О.М.Кузьмак.

Разом з тим, без пильної уваги та вивчення в роботах авторів залишається питання щодо перевагах та необхідності впровадження інструменту сек'юритизації як одного з найперспективніших альтернатив традиційному методу залучення фінансових ресурсів в інфраструктурні проекти в межах ДПП.

Виклад основного матеріалу дослідження. Досвід застосування сек'юритизації для максимізації припливу капіталу в інфраструктурні проекти є розповсюдженою практикою у таких країнах як США, Австралія, Індія та Чилі, а також набирає широкого використання на теренах пострадянського простору: в Казахстані, Росії та Україні.

На сьогоднішній день ні в середовищі теоретиків, ні серед практикуючих учасників ринку не існує єдиного підходу у визначенні сутності даного явища. Тлумачення терміну «сек'юритизація» формується під впливом багатьох факторів: сфери його застосування, відсутності загальновизнаної класифікації, особливостей розвитку фінансово-кредитної системи в країні, та

інших елементів, які експерти вважають основними його перевагами.

У зв'язку з цим при визначенні даного терміну, одні автори (І.О.Бланк [1], А.А.Казаков [2], П.С.Роуз [3]) виділяють сек'юритизацію активів як спосіб «перетворення» необоротних активів в оборотні за допомогою фондових ринків.

Інші фахівці (Н.В.Александрова [4], Х.П.Бер [5], група авторів М.Бабічев, Ю.Бабичева, О.Трохова [6]) визначають сек'юритизацію активів як ряд послідовних кроків, концентруючи свою увагу на стадіях реалізації даного процесу**:** вибір активів, їх відокремлення, випуск цінних паперів під їх забезпечення.

Проаналізувавши запропоновані авторами тлумачення терміну та врахувавши сучасні реалії його застосування в Україні, можна стверджувати, що сек'юритизація - це інноваційна технологія залучення фінансових ресурсів та мінімізації ризиків інфраструктурних проектів в межах ДПП, яка розширює коло потенційних інвесторів. Твердження є узагальнюючим у зв'язку з відсутністю на даному етапі як самого механізму реалізації сек'юритизації на засадах кооперації, так і його законодавчого забезпечення в цілому, в свою чергу автор в статті розглядає необхідність його впровадження.

Поява такої специфічної техніки фінансування, як сек'юритизація, є логічним наслідком загальної тенденції до підвищення ролі цінних паперів. З економічної точки зору дана операція поєднує в собі тенденцію до оптимізації джерел фінансування з урахуванням зростаючої ролі інструментів ринку цінних паперів та управління ризиками активів за рахунок відокремлення їх один від одного; з юридичної - пошук забезпечення та зниження рівня відповідальності [7].

Як вже зазначалось, єдиної класифікації сек'юритизації в сучасній економічній літературі немає. Існує багато підходів щодо вирішення даного питання, кожен з яких має своїх прихильників серед науковців та практикуючих економістів:

- в своїх публікаціях Н.В.Александрова [4], Е.Демушкіна [8] є прибічниками виділення позабалансової, балансової і синтетичної сек'юритизації;
- такі вчені як: О.С.Новак [9], А.А.Казаков [2], О.М.Кузьмак [10] виокремлюють класичну і синтетичну сек'юритизацію;
- інші експерти (М.В.Котова [11], В.В.Бобиль та Г.О.Сторожик [12]), акцентуючи свою увагу на відображенні операцій на балансі, виділяють: класичну (позабалансову), синтетичну (балансову) сек'юритизацію та накопичувальну - банк формує кредитний портфель, а потім відповідно до його обсягу випускає облігації, які розміщуються серед іноземних банків. Таким чином, видані кредити стають безпосереднім забезпеченням за випущеними цінними паперами - продаж позик не відбувається [11].

На нашу думку, виокремлення видів сек'юритизації необхідно здійснювати за таким критерієм як мета реалізації даного процесу (рисунок).

Рисунок. Види сек'юритизації

Сьогодні сек'юритизація як форма фінансування інфраструктурних проектів поширена у світі з цілого ряду причин:

1) виступає в якості інструменту залучення фінансових ресурсів в галузі економіки з низьким рівнем привабливості для суб'єктів приватного сектору;

2) диверсифікує джерела фінансування за рахунок розширення набору фінансових інструментів;

3) надає можливість залучення ресурсів на початкових етапах проекту - сек'юритизація майбутніх грошових потоків;

4) зменшує витрати на залучення фінансових ресурсів за рахунок:

- формування капіталу за рахунок фондового ринку, вартість якого відносно нижча у порівнянні з традиційними схемами, що є однією з ключових умовою при реалізації довгострокових інфраструктурних проектів та способом урізноманітнення джерел фінансування;
- вищого у порівнянні з іншими рейтингу цінних паперів, які випускаються на засадах сек'юритизації. Як правило, таким інструментам фондового ринку надається високий кредитний рейтинг завдяки стабільності їх виконання під час змін макроекономічної ситуації;

5) забезпечує ефективне управління ризиками, яке здійснюється за рахунок розширення кола потенційних інвесторів, диверсифікуючи таким чином фінансові ризики інфраструктурних проектів. Дані цінні папери особливо привабливі для таких інституційних інвесторів як страхові компанії і пенсійні фонди, які схильні до придбання активів з певним кредитним рейтингом на тривалий строк, і не є активними держателями традиційних цінних паперів;

6) забезпечує ефективне управління ліквідністю – завдяки сек'юритизації майбутні грошові потоки відносно швидко трансформуються в ресурси, які можна реінвестувати, або розрахуватися за поточними зобов'язаннями;

7) створює умови для отримання податкових преференцій;

8) сприяє виникненню мультиплікативного ефекту, що розширює можливості залучення коштів в більшу кількість проектів;

9) сприяє поглибленню та розширенню національних ринків капіталу.

Серед негативних моментів можна виділити складність і високу вартість реалізації подібних операцій.

Вигідні умови фінансування, ефективність перерозподілу ризиків, підвищення прозорості проведених угод та інші переваги зробили сек'юритизацію поширеною світовою практикою залучення інвестицій. Загальний обсяг цінних паперів, що обертаються на міжнародних ринках та випущених на засадах сек'юритизації, за три квартали 2014 року в Європі склав 154,8 млрд. євро, в США 753,3 млрд. євро. За структурою європейського ринку лідером є Франція - її об'єм випущених цінних паперів, забезпечених активами склав 45% від загального об'єму емісії в Європі, далі Великобританія - 29, 7%, Нідерланди – 20% [13].

Найнижчий обсяг ринку сек'юритизації в США був зафіксований на піку фінансової кризи в 2008р. і налічував близько 933 млрд. євро, в Європі ж навпаки в цей рік мав найбільший обсяг 819,2 млрд. євро, завдяки тому, що техніка сек'юритизації активів там ще не настільки була розвинена. На сьогоднішній день, на відміну від США, де ринок сек'юритизації тільки збільшує свій об'єм, в Європі він має тенденцію до зменшення – в 2014 році він скоротився майже в 4 рази порівняно з 2008 роком. Така динаміка спричинена підвищеним недовірою до банків з боку вкладників після подій фінансової кризи, яка була спричинена, як вважають експерти, падінням іпотечного ринку США [13].

Незважаючи на руйнівні наслідки кризи для фінансового сектору, роль такого фінансового механізму як сек'юритизація залишається значною, поступово відновлюючи докризові показники. Невичерпним залишається сфера застосування сек'юритизації (транспортна, енергетична, житлово-комунальна, соціальна інфраструктура, тощо) та активи і грошові потоки, які можуть бути сек'юритизованими (іпотечні позики, авто кредити, лізингові активи, та інші). Можливість здійснення сек'юритизації завжди існує в тих випадках, коли може бути отримана певна сума коштів протягом певного, довготривалого періоду часу.

Досвід зарубіжних країн свідчить, що учасниками відносин сек'юритизації є різні господарюючі суб'єкти, такі як банки, промислові та фінансові компанії, а також держава. Держава є активним учасником процесу сек'юритизації, забезпечуючи виконання покладених на неї функцій:

- виступає в якості інвестора - фінансує інфраструктурні проектів ДПП, розділяючи разом із іншими суб'єктами кооперації ризики, підвищуючи тим самим рівень привабливості проекту для приватного капіталу;
- виступає в якості регулятора - створює сприятливі умови для проведення угод сек'юритизації, включаючи податкові пільги та інші преференції;
- виступає в якості гаранта - забезпечує випуск сек'юритизованих цінних паперів державними гарантіями безпосередньо, або через спеціально створене державне агентство, яке також може здійснювати функції регулятора ринку;
- виступає в якості емітента - безпосередньо або через афілійовані з нею структури здійснює емісію цінних паперів.

В залежності від законодавчої бази, історично сформованої ситуації та інших особливостей кожної країни, в якості емітента, окрім держави, можуть виступати заручені її підтримкою агентства (США, Австралія), спеціально створені компанії (SPV), які мають статус юридичної особи, а їх діяльність регулюється спеціалізованими законодавчими актами з питань сек'юритизації активів (Італія, Великобританія), або інвестиційні фонди без створення юридичної особи (Франція, Іспанія) [9].

Прикладом успішної реалізації проектів застосовуючи інструмент сек`юритизації за підтримки державних агентства є досвід Індії, де в інфраструктурній сек'юритизації бере участь Залізнична фінансова корпорація Індії (IRFC), яка була створена в 1996 р. для залучення фінансування в будівництво залізничної інфраструктури і в 2006 р закрила першу в країні угоду сек'юритизації рентних платежів як базового активу, які виплачуються Міністерством залізничного транспорту Індії за оренду транспортної інфраструктури. За результатами випуску цінних паперів було залучено майже 2 млрд. індійських рупій, а цінні папери одержали рейтинг ААА. Окрім залучення більше 500 млрд. рупій приватних інвестицій в інфраструктуру, діяльність IRFC дозволила скоротити вартість запозичень для Міністерства залізничного транспорту Індії з 14,97% в 1996-1997 рр. до 9,49% в 2008-2009 рр.. [14]. Такий же досвід роботи агентств можна зустріти в Республіці Корея та Гонконгу. Даний приклад діяльності державних агентство позитивно впливає як на розвиток інфраструктури, так і ринку сек'юритизації.

Оскільки сек'юритизація з успіхом використовується окремими країнами для залучення капіталу в інфраструктурні проекти, вона може стати ефективним фінансовим інструментом, створюючи сприятливі умови, для інвестування на українських ринках капіталу. Застосовуючи цей фінансовий механізм українські компанії та банки, а також державні підприємства й інші організації державного сектора могли б отримати доступ до відносно недорогого фінансування, а інституційні інвестори, такі як пенсійні фонди, інвестиційні і страхові компанії могли б інвестувати свої кошти та отримувати дохід від активів з низьким ризиком.

В Україні для розвитку сек'юритизації, спрямованої на рефінансування державних інвестицій в інфраструктурні проекти, є кілька передумов:

- висока вартість традиційних схем залучення ресурсів;
- негативний вплив на економіку України застарілих інфраструктурних об'єктів та їх брак в цілому, що стримує економічне зростання;
- низький рівень зацікавленості з боку приватного сектору в інвестуванні інфраструктурних проектах, особливо в тих, в яких держава не приймає участь, у тому числі, у ролі інвестора, гаранта, тощо;
- обмежений обсяг необхідних інвестицій як у держави, так і у приватного сектору, стислі строки, за які необхідно ліквідувати існуючий дефіцит інфраструктури, роблять особливо важливим наявність ефективного механізму рефінансування інвестицій.

Незважаючи на досвід застосуванні сек`юритизованих цінних паперах (іпотечних облігацій, іпотечних сертифікатів, які є аналогом інфраструктурних облігацій в будівельних проектів) в Україні, даний механізм на її теренах тільки зароджується. Основними бар'єрами на шляху його розвитку є відсутність законодавчого регулювання даного процесу на всіх його стадіях та інструментів його реалізації, а також необхідність у внесені ряду змін до супровідних нормативно-правових актів.

Для впровадження в Україні сучасних фінансових інструментів сек'юритизації, необхідно законодавчо врегулювати дане питання шляхом прийняття спеціального Закону України «Про сек'юритизацію», в якому доцільно виокремити:

- поняття, призначення та механізм сек'юритизації;
- визначити види цінних паперів, які обслуговують процес сек'юритизації в цілому та враховую також специфіку реалізації проектів ДПП – запровадити інфраструктурні облігації;
- визначити спеціалізованих учасників процесу та їх роль (рейтингових агентств, емітентів цінних паперів, та інших фінансових установ);
- встановити форми контролю за цільовим використання залучених фінансових ресурсів;
- встановити процедуру та умови надання державних гарантій, та інших форм забезпечення позик.

Також необхідним є внесенням змін до ряду діючих законів про цінні папери та фондовий ринок, інвестування та державно-приватне партнерство; формування сприятливого середовища для вітчизняних, іноземних інвесторів та кредиторів з метою подальшого здійснення ринкових перетворень та економічного розвитку країни; виокремлення серед існуючих, або створення спеціального суб'єкта-емітента цінних паперів, випущених на засадах сек'юритизації.

В Україні склалась неоднозначна ситуація з приводу вибору того чи іншого суб'єкта в якості емітента цінних паперах в межах сек'юритизації. Формування державних агентств потребує додаткових витрат з боку органів влади, створення SPV - спеціальних регуляторних нормативно-правових актів, інвестиційні фонди - змін у законодавстві щодо розширення їх прав та обов'язків.

Виходячи з того, що державні агентства створюються, як правило, для стимулювання розвитку ринку сек'юритизації, здійснення діяльності з підвищення ліквідності ринку інфраструктурних паперів, а також виконання ролі його регулятора, та зважаючи на початковий етап зародження даного механізму в Україні є необхідним заснування державного агентства, яке може виступати, в якості гаранта, регулятора, емітента, інвестора, в залежності від функцій покладених на нього. З метою зменшення витрат державного бюджету та підвищення рівня управління як даним суб'єктом, так і ринком в цілому, він може бути створений на основі змішаної форми власності.

Крім того неминучим є запровадження та законодавче закріплення інституту інфраструктурних облігацій як необхідної умовою для розвитку інфраструктурних проектів в межах ДПП та одного із найпоширеніших закордоном інструментом залучення фінансових ресурсів. Він вважається одним із оптимальних способів задоволення потреб держави та приватного сектору в інвестиційних ресурсах в умовах дефіциту коштів та є новим видом цінних паперів з довготривалим строком та високою доходністю.

В Україні на сьогоднішній день інфраструктурні облігації як самостійний інструмент не регламентовані на законодавчому рівні та заміщуються корпоративними облігаціями і облігаціями місцевих позик, проте суттєво відрізняються від попередніх.

Інфраструктурні облігації вирізняються поміж традиційних цінних паперів характерними тільки даному інструменту рисами [15]:

- цільове використання залучених ресурсів через емісію облігацій в межах конкретного проекту;
- інвестор несе тільки ризики конкретного проекту, а не всі корпоративні ризики позичальника;
- участь інституційних інвесторів. Пов'язано це насамперед з тим, що вимоги до складу та структури їх активів є досить жорсткими (пенсійні накопичення можуть інвестуватися виключно в цінні папери, включені у вищий котирувальний список);
- довгостроковий період обігу, прив'язаний до терміну будівництва (модернізації) інфраструктурного об'єкту і до періоду його експлуатації/окупності, що в середньому становить 15-25 років;
- забезпечення облігаційного випуску, в тому числі: державними гарантіями, заставою майнових прав, страхуванням ризиків, банківськими гарантіями, іншими способами забезпечення;
- виплати за облігаціям здійснюються за рахунок доходу емітента від експлуатації інфраструктурного об'єкта, тобто за рахунок майбутніх грошових потоків.

Висновок. Стримуючим фактором економічного розвитку України є дефіцит фінансування інфраструктурних об'єктів, що спонукає до пошуку нових джерел ресурсів. Поширення застосування механізму сек'юритизації та здійснення перших кроків його запровадження в Україні було спричинено рядом вигідних умов у порівнянні із класичним кредитуванням: можливість перерозподілу ризиків, більш високі рейтинги по емітованим забезпеченим цінним паперам, збільшення кількості інвесторів, прозорість угод по залученню фінансових ресурсів та як результат підвищення довіри до ініціаторів з боку інвесторів. Такі особливості механізму позитивно впливають на збільшення об'ємів фінансування інфраструктурних проектів ДПП, розширення кола потенційних інвесторів, активізації інвестиційних процесів в Україні, та розвитку її економіки в цілому.

Список використаних джерел

1. Бланк И.А. Основы инвестиционного менеджмента. Т.2. К.: Эльга-Н, Ника-Центр, 2001 С. 448

2. Казаков А. Секьюритизация активов – эволюция института / А. Казаков // РЦБ. – 2003. – No 19. – С. 26-36.

3. Роуз П.С. Банковский менеджмент / Пер. с англ. М.: Дело, 1997.-С.429.

4. Александрова Н.В. Понятие и виды секьюритизации / Н.В.Александрова // Финансы и кредит. – 2007. – N5. – С.36-42.

5. Бэр Х.П. Секьюритизация активов: секьюритизация финансовых активов – инновационная техника финансирования банков / Х. Бэр / Пер. с нем. Ю.М. Алексеева, О.М. Иванова. – М. : Волтерс Клувер, 2007. – 624 с.

6. Банковское дело: справоч. пособие / М.Ю. Бабиичев, Ю.А. Бабичева, О.В. Трохова и др. ; под ред. Ю. А. Бабичевой. – М. : Экономика, 1995. – 164 с.

7. Фурсова, В.А. Аналіз фундаментальних підходів щодо визначення сутності сек'юритизації / В.А. Фурсова, С.В. Зінченко // Вісник економічного транспорту і промисловості. - 2012. - №37 - С .82-86

8. Демушкина Е., Концептуальные подходы к определению правового статуса ипотечных ценных бумаг [Текст] / Е. Демушкина // Рынок цен бумаг. - 2004. - № 1/2. - С. 67-72

9. Новак О.С. Світові та вітчизняні тенденції сек'юритизації активів фінансових інститутів / О.С. Новак // Вісник Житомирського державного технологічного університету. Сер. : Економічні науки . - 2013. - № 2. - С. 277-287.

10. Кузьмак О. М. Проблеми та перспективи розвитку сек'юритизації в Україні [Електронний ресурс] / О. М. Кузьмак // Інноваційна економіка. - 2013. - № 2. - С. 269-271. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/inek_2013_2_61.pdf

11. Котова М.В. Сек'юритизація як інструмент управління активами / М.В. Котова // Праці ОНПУ. Економіка управління. – 2012. – №39. – С. 305-308

12. Бобиль В.В. Сек'юритизація банківських активів у системі ризик-менеджменту / В.В. Бобиль, Г.О. Сторожик // Вісник ДНУЗТ – Д., 2011. – № 36. – С. 222-225.

13. Securitization Data Report Q3, Q4: 2014 [Електронний ресурс].- Режим доступу: http://www.afme.eu/Documents/Statistics-and-reports.aspx

14. Петровичев, А.Ю. Развитие секьюритизации в условиях рыночной экономики / А.Ю. Петровичев // Банковское дело. - 2011. - N 3. - С. 57-61

15. Никифорук, О.І. Інфраструктурні облігації як інструмент залучення інвестицій для потреб модернізації в практиці зарубіжних країн / О.І. Никифорук, І.К. Чукаєва // Ефективна економіка. – 2014. – № 4.

References

1. Blank, I.A. Osnovy investitsionnogo menedzhmenta [Fundamentals of Investment Management]. Kyiv: Elga; Nika-Tsentr, 2001. s. 448

2. Kazakov, A. A. «Sekiuritizaciya aktivov – evoliutsiia instituta» [Asset securitization – the evolution of the Institute]. RCB. 2003. № 19.-C. 26-36

3. Rouz, P.S. Bankovskiy menedzhment. Predostavlenie finansovykh uslug [Bank management. Provision of financial services]. Moskva: Delo,, 1997.-C.429.

4. Aleksandrova, N.V. «Poniatie i vidy sekiuritizatsii aktivov» [Concept and types of asset securitization].// Finansy i kredit, 2007. № 5.-C.36-42

5. Ber,Kh.P. Sekiuritizatsiia aktivov: sekiuritizatsiia finansovykh aktivov – innovatsionnaia tekhnika finansirovaniia bankov [Asset securitization: securitization of financial assets – innovative techno- logy financing banks]. Moscow: Volters Kluver, 2007.

6. Bankovskoe delo: spravoch. posobie / M.Yu. Babiichev, Yu.A. Babicheva, O.V. Troxova i dr. ; pod red. Yu.A. Babichevoj. [Banking]. Moscow: Ekonomika, 1995. 164 s.

7. Fursova, V.A., Zinchenko S.V. Analiz fundamentalnix pidxodiv shodo viznachennya sutnosti sekiyuritizasii [Analysis of the fundamental approaches to determining the essence of securitization]. // Visnik ekonomichnogo transportu i promislovosti.2012. №37 s.82-86

8. Demushkina E., Kontseptual'nye podkhody k opredeleniyu pravovogo statusa ipotechnykh tsennykh bumag [Conceptual approaches to determination of the legal status of mortgage-backed securities]. // Rynok tsen. bumag. 2004. № 1/2. S. 67-72.

9. Novak O.S. Svitovi ta vitchiznyani tendencii sek'yuritizacii aktiviv finansovix institutiv

[The world and national trends of asset securitization of financial institutions.]. // Visnik zhitomirskogo derzhavnogo texnologichnogo universitetu. ser.: ekonomichni nauki. 2013. № 2. s. 277-287.

10. Kuz'mak O.M. Problemi ta perspektivi rozvitku sek'yuritizatcii v Ukraini [Problems and prospects of development the securitization in Ukraine]. // Innovatsiyna ekonomika. 2013. - №2. S. 269-271 : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/inek_2013_2_61.pdf

11. Kotova M.V. Sek'yuritizatsiya yak instrument upravlinnya aktivami [Securitization as an instrument of management of assets]. // Pratsi ONPU. Ekonomika upravlinnya. 2012. №39. S. 305-308.

12. Bobil' V.V., Storozhik G.O. Sek'yuritizatsiya bankivs'kikh aktiviv u sistemi rizik-menedzhmentu [Securitization of bank assets in the system of risk management // Visnik DNUZT D., 2011. № 36. S. 222-225.

13. Securitisation Data Report Q3:2014 : http://www.afme.eu/Documents/Statistics-and-reports.aspx

14. Petrovichev A.Yu. Razvitie sekyuritizacii v usloviyah rinochnoi ekonomiki [Securitization development in a market economy]. // Bankovskoe delo. 2011. N3. S. 57-61.

15. Nykyforuk O.I., Chukaєva I.K. Infrastrukturni obligacii yak instrument zaluchennya investicij dlya potreb modernizaciї v praktici zarubizhnix krain [Infrastructure bonds as a tool for attaracting investment for needs of modernization in practice of foreign countries]. // Efektivna ekonomika. 2014. № 4.

ДАНІ ПРО АВТОРА

Гордійчук Ірина Сергіївна, аспірант Науково-дослідного економічного інституту Міністерства економічного розвитку і торгівлі України,

бульвар Дружби Народів, 28, м. Київ, 01008, Україна,

e-mail: gordiychuckis@gmail.com

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Гордийчук Ирина Сергеевна, аспирант Научно-исследовательского экономического института Министерства экономического развития и торговли Украины,

бульвар Дружбы Народов, 28, г. Киев, 01008, Украина,

e-mail: gordiychuckis@gmail.com

DATA ABOUT THE AUTHOR

Hordiichuck Iryna Sergiivna, postgraduate student of Scientific and Research Economic Institute of Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine,

Druzhby Narodiv Boulevard, 28, Kyiv, 01008, Ukraine

e-mail: gordiychuckis@gmail.com

УДК 331.101.38(476)

ПРОБЛЕМИ СТИМУЛЮВАННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ

Довидова О.Г.

Ключові слова: *інновації, інноваційна активність, інноваційна діяльність, система стимулювання, системи оплати праці, економічний прибуток.*

ПРОБЛЕМЫ СТИМУЛИРОВАНИЯ ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ РАБОТНИКОВ ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ

Довыдова О.Г.

Тема статьи актуальна, так как на современном этапе становления социально ориентированной рыночной экономики в Беларуси требуется создания действенного механизма оплаты, мотивации и стимулирования труда, обеспечивающего повышение эффективности производства при наиболее полном учете интересов работников и трудовых коллективов. Предметом исследования являются направления повышения эффективности системы стимулирования работников, направления совершенствования инновационной деятельности работников предприятий. В ходе исследования были применены такие методы, как сравнение, статистический анализ, индукция и дедукция. Основной целью работы является обоснование необходимости совершенствования, использование гибких систем оплаты труда в современных условиях, способствующих повышению эффективности инновационной деятельности работников. Организация инновационной деятельности на предприятиях и обеспечение их глубокой интеграции с научной сферой является важнейшей задачей формирующейся национальной инновационной системы Беларуси. Также внимание в статье уделено проблемам активизации инновационной деятельности персонала, решению проблем оплаты труда по конечным результатам деятельности предприятий, стимулирования инновационной активности персонала автор обосновывают необходимость совершенствования, использование гибких систем оплаты труда в современных условиях. Особый интерес представляет оценка динамики оплаты труда в Республике Беларусь. Проанализирован зарубежный опыт в данной области, даны рекомендации по его использованию в практике управления белорусских предприятий.

Ключевые слова: *инновации, инновационная активность, инновационная деятельность, система стимулирования, системы оплаты труда, экономическая прибыль.*

THE PROBLEMS OF STIMULATING INNOVATIVE ACTIVITY OF WORKERS INDUSTRIAL ENTERPRISES

Dovydova O.G.

On the stage of a socially oriented market economy in Belarus requires the creation of an efficient payment system to enhance the effectiveness of production and take into consideration interests of employees. The subject of the research is to improve the workers motivation system, wage system and employees innovation activity. The purpose is to substantiation of the need to improve the flexible wage systems in modern conditions, enhance the effectiveness employees innovation activity. The article are considers the problems of

 © Довидова О.Г., 2015

modern management- a development of innovation potential of production, in particular, innovation trained potential of the industrial enterprise of the Republics Belarus. The main attention in the article is spared problem of the increasing personnel innovation activity in the enterprises and wages, theory of effective wages, flexible wage system. The foreign and some domestic enterprise was analyzed in this sphere, the recommendations of using this experience in management on the enterprises in the Republic of Belarus are offered.

Key words: *innovations, innovative activity, stimulation system, economic profit, flexible wage system.*

Проводимая в Республике Беларусь экономическая и социальная политика направлена на формирование социально ориентированной рыночной экономики. В числе приоритетных целей в этой области сегодня называют обеспечение права работников на достойный труд, повышение качества жизни работников и их семей на основе роста эффективности отечественной экономики.

Для реализации поставленных целей необходимо обеспечить усиление экономической мотивации на основе формирования и развития системы стимулов, побуждающих работника к эффективному, высокопроизводительному труду, обеспечивающей повышение эффективности инновационной деятельности работников. От эффективности действующей системы стимулирования персонала в организации во многом зависит трудовая, социальная и творческая активность каждого работника, которая в итоге повлияет на конечные результаты хозяйственной деятельности предприятия. В Республике Беларусь на государственном уровне поставлена задача существенно активизировать инновационные процессы, которые должны обеспечить глобальные конкурентные преимущества. В числе важнейших приоритетов определена активизация инновационной деятельности. Нововведения играют решающую роль в стратегическом управлении предприятием, которое нацелено на выживание, сохранение и упрочение своего положения на рынке в долгосрочной перспективе. Поэтому организация инновационной деятельности на предприятиях и обеспечение их глубокой интеграции с научной сферой является важнейшей задачей формирующейся национальной инновационной системы Беларуси.

Вышесказанное и определило выбор данной актуальной темы настоящего исследования.

Предметом исследования являются направления повышения эффективности системы стимулирования работников, направления совершенствования инновационной деятельности работников предприятий. В ходе исследования были применены такие методы исследования, как сравнение, статистический анализ, индукция и дедукция. Основной целью работы является обоснование необходимости совершенствования, использование гибких систем оплаты труда в современных условиях, способствующих повышению эффективности инновационной деятельности работников.

В настоящее время проблемам инновационной деятельности, мотивации труда, распределению прибыли посвящено достаточно много как учебной литературы, так и научных работ. Однако в Республике пока мало примеров применения предельных измерений для обоснования эффективности организационных инноваций, как увеличивающих предельную производительность труда, что в свою очередь является базой для определения уровня оплаты труда.

Не получила пока в республике развития точка зрения Й. Шумпетера о за-интересованности предпринимателей в получении экономической прибыли на основе нового сочетания факторов производства за счет внедрения инноваций.

Значительный вклад в решении проблем инновационной деятельности внесли российские и белорусские ученые В.Г. Бунич, Беляцкий Н.П., Глазьев С.Ю., Завлин П.Н., Кудашов В.И., Медынский В.Г., Нехорошева Л.Н., Никитенко П.Г., Седегов Р.С., Сержинский И.И., Фатхутдинов РЛ. и др. Вместе с тем аспекты мотивации инновационной активности персонала предприятий не получили достаточного освещения, имеют ограниченное применение на практике.

В управлении оплатой и мотивацией труда в настоящее время имеется широкий круг точек зрения. Известны учебники и учебные пособия Адамчука В.В., Винокурова М.А, Горелова Н.А., Головачева А.С, Кокина Ю.П., Яковлева Р.А., Мазмановой Б.Г., Волтина Н.А., Матусевича В.В., С. А. Пелиха, Лутохиной Э.А., Хрипача В.Я. и др. В то же время в перечисленной литературе мало уделяется места мотивации инновационной деятельности персонала, оплате труда по конечным результатам деятельности предприятия.

Однако до настоящего времени в Республике Беларусь в практике не применяются предельные измерения в определении фонда оплаты труда, формирование кривой спроса на труд, оптимизации прибыли предприятия. В результате предприятия, подают ложные сигналы на рынок труда об истинных и необходимых уровнях заработной платы, численности занятых. Это можно отнести и к формированию источников для мотивации инновационной деятельности персонала и механизмам распределения этих источников.

Исследования, которые ежегодно проводит Министерство статистики и анализа Республики Беларусь, показали, что при выборе работы белорусские граждане отдают предпочтение двум факторам – высокой оплате труда и стабильности, перспективности предприятия. Таким образом, явно доминируют две базовые материальные потребности. Это отличает Республику Беларусь от западных стран, где высокий средний уровень жизни и благоприятная конъюнктура дают возможность больше внимания уделять моральному стимулированию. Следовательно, при разработке системы стимулирования работников к более высоким производственным показателям, в первую очередь необходимо уделить внимание материальному стимулированию работников.

Структуру денежных доходов населения Республики Беларусь в 2000 – 2012 гг. на рисунке 1.

Рисунок 1. Структура денежных доходов населения Республики Беларусь в 2000–2012 гг.

Примечание: Источник – собственная разработка на основе данных Министерства статистики Республики Беларусь.

Как видно из рисунка 1, в течение анализируемого периода, основным доходом населения Республики Беларусь являлась оплата труда (около 65 % за период 2000 – 2012 гг). Вторыми по уровню в общем доходе населения стали трансферты населению из Фонда социальной защиты населения Республики Беларусь (около 20 %). Доходы от предпринимательской деятельности в общей структуре доходов населения составили за анализируемый период от 15,4 % в 2000 году, до 10,5 % в 2012. Доходы от собственности составляют только около 5 % в общей структуре доходов.

Динамика данных о номинальной начисленной среднемесячной заработной плате за 2011 – 2013 годы в разных отраслях экономики представлена в таблице 1.

Таблица 1. Номинальная начисленная среднемесячная заработная плата за 2011 – 2013 годы в разных отраслях экономики (р.)

	2011	2012	2013	Темп роста, %	
				2012/2011	2013/2012
Всего	1 899 782	3 676 083	5 139 447	193,5	139,8
Сельское хозяйство	1 331 231	2 767 730	3 876 401	207,9	140,1
Рыболовство	1 420 214	2 745 904	3 747 097	193,3	136,5
Промышленность	2 093 416	4 056 456	5 709 081	193,8	140,7
Строительство	2 093 390	4 209 697	6 705 564	201,1	159,3
Торговля	1 669 454	3 237 731	4 974 550	193,9	153,6
Гостиницы и рестораны	1 245 735	2 487 822	3 778 689	199,7	151,9
Транспорт и связь	1 967 987	3 924 373	5 901 277	199,4	150,4
Финансовая деятельность	3 324 168	6 105 212	8 352 443	183,7	136,8
Операции с недвижимым имуществом, аренда и предоставление услуг потребителям	2 320 245	4 300 582	6 468 193	185,4	150,4
Образование	1 493 232	2 779 565	3 448 872	186,1	124,1
Здравоохранение и предоставление социальных услуг	1 573 784	3 008 745	3 741 855	191,2	124,4
Предоставление коммунальных, социальных и персональных услуг	1 663 970	3 084 671	4 109 074	185,4	133,2

Примечание: Источник – собственная разработка на основе данных Министерства статистики Республики Беларусь.

Анализируя данные таблицы 1, можно сделать вывод, что наибольшими темпами в 2013 году в сравнении с 2012 росла номинальная начисленная среднемесячная заработная плата в таких отраслях, как строительство (159,3 %), торговля (153,6 %), а также транспорт и связь (151,4 %). Наименьший темп роста за анализируемый период наблюдался в образовании (124,1 %), здравоохранении (124,4 %), и в сфере ЖКХ (133,2 %).

Номинальная начисленная среднемесячная заработная плата работников Республики Беларусь в январе–феврале 2015 г. составила 6 069,8 тыс. рублей, в том числе в феврале – 6 129,1 тыс. рублей, и увеличилась по сравнению с январем 2015 г. на 1,8%, или на 105,9 тыс. рублей.

Реальная заработная плата (заработная плата, рассчитанная с учетом роста потребительских цен на товары и услуги) в январе–феврале 2015 г. по сравнению с январем–февралем 2014 г. уменьшилась на 3,2%, в феврале 2015 г. по сравнению с январем 2015 г. увеличилась на 0,1%. Однако следует также учитывать девальвацию белорусского рубля, и в долларовом эквиваленте заработная плата снизилась по сравнению с декабрем прошлого года.

В феврале 2015 г. в промышленности средняя заработная плата составила 6 386,6 тыс., в строительстве – 7 002,4 тыс., на транспорте и в связи – 6 929,9тыс., в сельском и лесном хозяйстве – 4 344,3 тыс., в образовании – 4 610,7 тыс., в том числе учителей – 5 552,9 тыс., профессорско-преподавательского состава – 7 406,9 тыс. рублей. Заработная плата работников здравоохранения в феврале 2015 г. сложилась в размере 5 161,3 тыс. рублей. Средняя заработная плата врачей составила 8 389,8 тыс. рублей, среднего медицинского персонала – 5 134,6 тыс. рублей.

Нельзя не обратить внимание на тот факт, что размер номинальной среднемесячной заработной платы в отраслях экономики сильно отличается. Так, самые низкие заработные платы оказались у работников сельского хозяйства, образования и здравоохраненияза исследуемый период эта тенденция не меняется. В перечисленных отраслях заметно существенное ухудшение условий оплаты труда. Это связано в основном с тем, что выплачивается зарплата из бюджета.

Таблица 2. Динамика цен на потребительские товары и номинальной начисленной среднемесячной заработной платы в период 2009-2013 гг.

Годы	Изменение номинальной начисленной среднемесячной заработной платы, %	Изменение среднемесячной заработной платы в долл. США, %	Индекс потребительских цен, %
2013 г. к 2012 г.	151,4	111,6	118,3
2012 г. к 2011 г.	205,3	132,1	159,2
2011 г. к 2010 г.	141,0	83,3	153,2
2010 г. к 2009 г.	118,6	116,1	107,8

Примечание: Источник – собственная разработка на основе данных Министерства статистики Республики Беларусь.

Анализируя соотношение изменения начисленной среднемесячной заработной платы и индексов потребительских цен за соответствующие периоды, можно заметить, что в 2009 – 2013 гг. рост номинальной заработной платы превышал рост потребительских цен во всех периодах, кроме 2011 г. Однако, в этот год на рост потребительских цен в 2011 г. в сравнении с 2010 г. оказали влияние девальвационные процессы. Во всех остальных периодах рост номинальной начисленной заработной платы превышал рост цен. Это говорит о том, что в 2009 – 2013 гг. росла реальная заработная плата населения Республики Беларусь (то есть, заработная плата, скорректированная на процент инфляции). В то же время, для более полного анализа реальной заработной платы в целом по республике, экономисты анализируют также среднемесячную заработную плату, пересчитанную в доллары США. Таким образом, в анализе можно учесть реальный процент инфляции. Так, например, в 2011 г. официальный индекс потребительских цен составлял 153,2 % к уровню 2010 г. В то же время, уровень среднемесячной заработной платы в долларах США упал на 16,7 % к уровню 2010 г., тогда как номинальная начисленная заработная плата за тот же период выросла на 41,0 %. Сопоставив эти показатели, мы четко можем проследить последствия девальвации, произошедшей в 2011 г. и обесценившей белорусский рубль практически втрое. Анализируя динамику изменения

среднемесячной заработной платы в долл. США в сравнении с индексом потребительских цен, можно сделать вывод, что среднемесячная заработная плата в целом по республике росла гораздо менее быстрыми темпами, чем темп инфляции.

Несмотря на опережающий рост цен на потребительские товары, а также реальной заработной платы над ростом номинальной начисленной среднемесячной заработной платы в период 2009-2013 гг., покупательская способность населения остается на достаточно низком уровне.

По официальной статистике в 2012 г. большинство населения Республики Беларусь 43% своих доходов тратило на питание, в 2013 – в структуре потребительских расходов доля расходов на питание составила 37,7% (таблица 3). В развитых странах удельный вес заработной платы, направляемый на питание, составляет не более 30%.

Если удельный вес заработной платы, направляемый на питание, составляет свыше 33,3%, то эти семьи считаются бедными по данным МОЗ. То есть, по меркам развитых стран, большинство семей принадлежат к бедным семьям.

Анализ данных таблицы 3 и рисунка 2, созданного на основе данных этой таблицы, позволяет сделать вывод, что наибольший удельный вес в расходах домашних хозяйств в 2013 г. составляют расходы на питание (37,7%), расходы на транспорт и связь (13,6%), расходы на одежду, обувь, ткани (11,0%).

Таблица 3. Потребительские расходы домашних хозяйств в 2013 г.

	Всего по Республике Беларусь
Потребительские расходы – всего; в расчете на домашнее хозяйство, тыс. рублей в месяц в том числе на: (в процентах к потребительским расходам):	4 733,7
покупка продуктов питания	37,7
питание вне дома	2,2
алкогольные напитки	2,6
табачные изделия	1,3
одежду, обувь, ткани	11,0
жилье	7,4
мебель, предметы бытового назначения	8,0
здравоохранение	3,8
транспорт и связь	13,6
образование, культуру,отдых и спорт	7,2
личные услуги, предметы личного пользования	2,8
прочие товары и услуги	2,4

Примечание: Источник – собственная разработка на основе данных Министерства статистики Республики Беларусь.

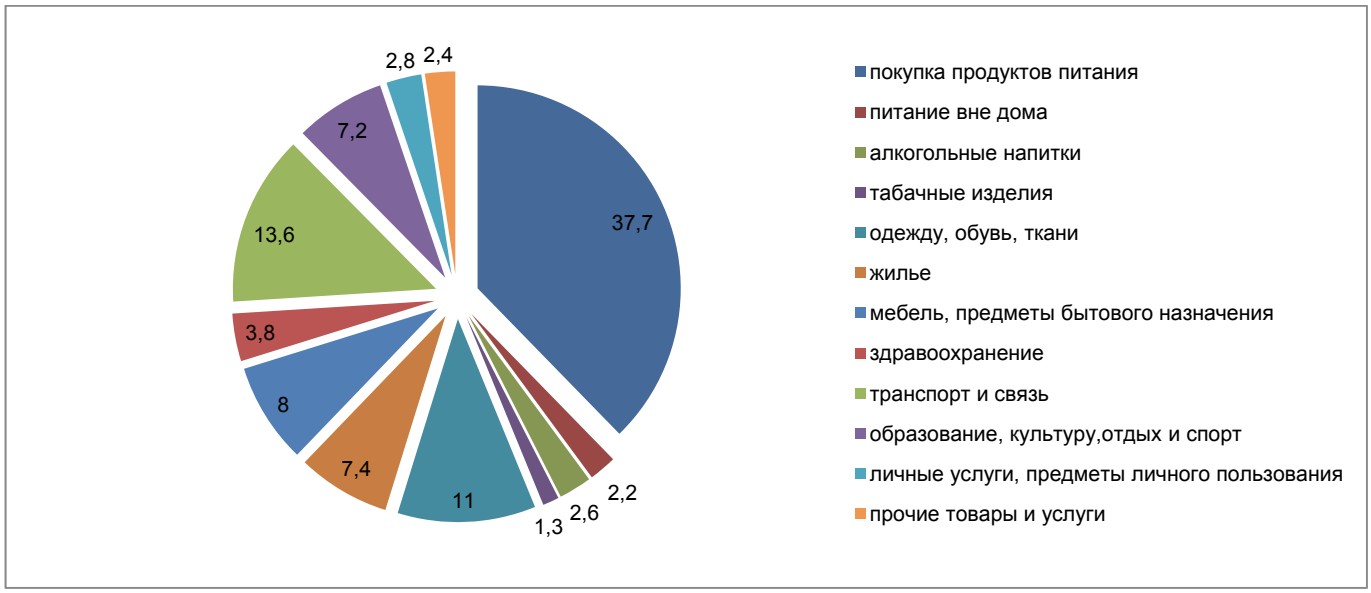

Рисунок 2. Потребительские расходы домашних хозяйств в 2013 г.
Примечание: Источник – собственная разработка на основе данных Министерства статистики Республики Беларусь.

Реальная заработная плата в 2013 году по сравнению с 2012 годом увеличилась на 15,8 процента (в 2012 году по сравнению с 2011 годом – на 21,9 процента). При этом увеличение заработной платы по-прежнему опережает рост производительности труда в экономике: за 2013 год прирост производительности труда составил 2,2 процента. Это можно проследить на рисунке 3.

Данные рисунка 3 наглядно демонстрируют отставание темпов роста производительности труда по ВВП от темпов роста реальной заработной платы в целом по Республике Беларусь за ряд периодов. Это означает, что работники получают завышенные заработные платы, которые не обеспечиваются ростом производительности труда. Данная тенденция резко негативно отразится на состоянии экономики республики в долгосрочном периоде, так как рост заработной платы, не обеспеченный ростом выпуска продукции, приведет к накоплению «пустой» денежной массы и, как следствие, к росту инфляции.

Таким образом, из анализа структуры доходов населения Республики Беларусь можно сделать вывод, что основой благосостояния трудоспособных граждан Республики Беларусь является оплата труда. Материальное стимулирование играет важнейшую роль в трудовой мотивации работников к высоко производительному труду, стимулированию работников к инновационной деятельности.

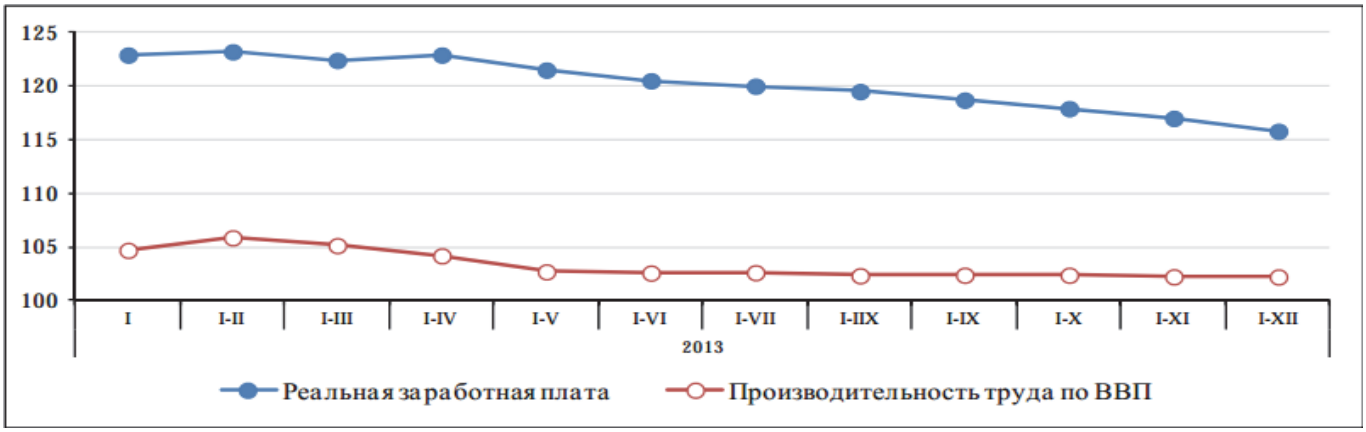

Рисунок 3. Динамика реальной заработной платы и производительности труда (к соответствующему периоду предыдущего года) процентов

Примечание: Источник – собственная разработка на основе данных Министерства статистики Республики Беларусь.

Успех инновационного процесса во многом зависит от того, в какой степени его непосредственные участники – ученые, инженеры, конструкторы, наемные работники – заинтересованы в быстром и экономически эффективном внедрении результатов исследований и разработок в производство. Внедрение инноваций должно находить отражение в получении экономической прибыли как источника мотивации инновационной деятельности персонала предприятия и рамках добавленной стоимости выделять фонд мотивации инноваций. По согласованию с собственниками прибыль, полученная от инновационной деятельности, частично должна зачисляться в фонд мотивации, создания и внедрения системы премирования из экономической прибыли.

При решении этой задачи можно выделить несколько общих, наиболее существенных моментов:

- использование большого числа материальных и нематериальных стимулов и попытки создания взаимодополняющей системы стимулирования труда в инновационном процессе;
- широкое применение организационных и психологических стимулов, ориентированных на потребности высшего порядка;
- придание стимулированию труда в инновационном процессе постоянного характера, а не единичной акции или временной компании.

Концепцией Национальной инновационной системы предусмотрено и рекомендовано создание специальных фондов для мотивационного механизма инновационной деятельности. Назрела необходимость создания таких фондов и механизмов на предприятиях как первичных звеньях всей инновационной сферы. При этом при создании механизма стимулирования инновационной деятельности необходим системный подход, т.е. увязка этого механизма с формами и методами стимулирования деятельности работников в целом.

Необходимость и целесообразность стимулирования инновационной деятельности персонала, изменения в структуре и технологии организации вызывает потребности введения гибкой системы оплаты труда, соответствующей новому типу производственных отношений.

Внедрение инноваций должно находить отражение в получении экономической прибыли как источника мотивации инновационной деятельности персонала организации. В сложившихся условиях предлагается принять два вида оценок эффективности инноваций:

1. За счет инноваций организации выводятся из убыточного или малорентабельного состояния (ниже банковского процента по депозитам) на уровень нормальной прибыли.
2. За счет инноваций организации с нормальной прибылью начинают получать экономическую прибыль.

В обоих случаях часть прибыли может (должна) быть направлена на стимулирование участников инновационной деятельности.

Для создания фонда мотивации инноваций необходим более детальный анализ структуры добавленной стоимости и соотношение между ее элементами. Известно, что в состав добавленной стоимости входят: фонд заработной платы, прибыль и амортизация. С учетом фактического и обоснованного соотношение ФЗП и прибыли предлагается в рамках добавленной стоимости выделять фонд мотивации инноваций. Причем заработная плата в данном подходе рассматривается, прежде всего, как доход фактора производства – труда. По согласованию с собственниками прибыль, полученная от инновационной деятельности, частично должна зачисляться в фонд мотивации.

Рекомендуемый алгоритм принятия решения о величине фонда мотивации инновационной деятельности включает в себя следующие этапы:

1. Формирование фонда заработной платы (ФЗП) на основе предельной производительности труда;
2. Анализ фактического ФЗП и фактической численности и принятия решений по планируемой численности;
3. Формирование нормальной и проектируемой прибыли с учетом банковского процента и сложившейся рентабельности;
4. Формирование фактического и планируемого соотношения фонда заработной платы и прибыли в добавленной стоимости;
5. Принятие решения по окончательному установлению соотношения между фондом оплаты труда и прибылью в добавленной стоимости;
6. Выделение фонда мотивации инновационной деятельности работников предприятия.

Теория предельной производительности утверждает, что в состоянии равновесия предприятия вклад каждого производственного фактора будет оплачен соответственно его предельной производительности, равной изменению производства продукции при добавлении или отнятии единицы этого фактора. Ставка заработной платы в состоянии равновесия предприятия не может сильно отличаться от предельной производительности труда (предельной доходности продукта труда). Конкуренция между работодателями установит практически на каждом предприятии уровень заработной платы, равный предельной доходности продукта труда (MRPL).

В странах с рыночной экономикой действует децентрализованная система установления заработной платы. В этой системе уровень заработной платы устанавливается между двумя границами:

- верхнюю границу определяет предельная производительность труда по той оценке, которую ей дают менеджеры (главы фирмы): ни одно руководство фирмы не может платить работнику больше, чем наемный работник приносит дохода;
- нижняя граница намечается либо институционально (официальный установленный уровень заработной платы государством), либо в сопоставлении с другими фирмами региона;
- ниже нижней границы предложение труда уменьшается до такой степени, что становится невозможным производство, намеченное менеджерами предприятия.

В сложившейся практике планирования прибыли, исключительно опираясь на минимизацию всех издержек производства, не учитывается интерес наемных работников. При этом считается, что минимизация уровня заработной платы это ведет к увеличению прибыли. Однако в соответствии с положениями современной экономической теории максимизация прибыли происходит при равенстве средней заработной платы предельной доходности продукта труда:

$$MRPL = w,$$

где *MRPL* – предельная доходность продукта труда;
w – средняя зарплата.

Экономическая теория не требует от каждой организации выполнения соотношения между средней производительностью и средней заработной платой. Такое соотношение необходимо соблюдать только на уровне макроэкономики (реального сектора экономики). Для осуществления указанного выше алгоритма необходимо осуществить несколько укрупненных этапов:

1) определение численности работников предприятия и уровня заработной платы на основе предельной производительности труда;
2) определение базовой прибыли;
3) формирование фонда мотивации инноваций.

Методология определения *численности работников и уровня заработной платы* заключается в следующем. краткосрочном периоде организация располагает фиксированным объемом капитала как фактора производства и принимает решение об объеме использования только одного фактора – труда. Производственную функцию можно представить как

$$Q = f(L, \overline{K}) \text{ или } Q = f(L),$$

где *L* – среднесписочная численность работников предприятия;

$\overline{K}$ – фиксированный объем капитала.

Прибыль предприятия равна:

$$П = R - C = Q - C,$$

где *П* – прибыль предприятия;
R – валовой доход;
C – издержки.

$$C = w \cdot L,$$

где *w* – уровень средней заработной платы предприятия.

Предприятие получает максимум прибыли при условии:

$$\frac{dП}{dL} = \frac{dQ}{dL} = \frac{dC}{dL} = 0$$

или

$$MPL \cdot p - MCL = MRPL - w = 0,$$

где *MPL* – предельный продукт труда в натуральном выражении;
p – цена;
MCL – предельные издержки.

Таким образом, максимум прибыли достигается, когда предельная доходность продукта труда равна денежному уровню заработной платы. Формирование кривой предельной доходности продукта труда есть формирование кривой спроса на труд.

Предельная доходность продукта труда определена по формуле

$$MRPL = \frac{\Delta Q}{\Delta L},$$

где ΔQ – изменение объема реализованной продукции за месяц;

ΔL – изменение среднесписочной численности за месяц.

Далее определяется *прибыль*. Если считать, что материальные затраты остаются на прежнем уровне, а уточняются только затраты оплаты труда, тогда в добавленной стоимости собственники (работодатель) вместе с представителями наемных работников определяют соотношение ФЗП и прибыли.

Необходимость и целесообразность стимулирования инновационной деятельности персонала, изменения в структуре и технологии предприятий вызывает потребности введения гибкой системы оплаты труда, соответствующей новому типу производственных отношений.

Создание условий для эффективного стимулирования посредством заработной платы является важнейшей составляющей менеджмента. При распределении фактической заработной платы и сверхплановой прибыли среди структурных подразделений и их работников по конечным результатам деятельности предприятия работники знают, что они должны сделать, чтобы получить соответствующий уровень доходов. Система оплаты труда максимально прозрачна для наемных работников, поэтому побуждает своих работников к поведению, в которых они заинтересованы и заинтересован работодатель.

В настоящее время действительно ключевыми результатами можно назвать результаты коммерческой деятельности. Достижение необходимых конечных результатов может быть осуществлено за счет такой системы мотивации, которая в свою очередь обеспечивает:

- умелое продвижение на рынок традиционных для определенного предприятия товаров и услуг;
- налаживания производства и освоения рынка новых изделий и услуг;
- воздействия на все статьи себестоимости продукции с целью экономии затрат ресурсов.

Эффект от любых инноваций (продуктовых, социальных, управленческих, информационных) объективно может быть измерен только через конечные результаты деятельности предприятия.

Поэтому достаточно сложным делом является распределение сверхплановой чистой прибыли или дополнительного фонда заработной платы среди работников, непосредственно участвующих в инновационных процессах. Более того, на большинстве предприятий, нет связи между конечными результатами и уровнем заработной платы.

В настоящее время для преодоления вышеуказанных проблем и повышения эффективности систем оплаты труда в Республике Беларусь организациям разрешено использовать гибкие системы оплаты труда, в отличие традиционно используемой тарифной системы оплаты труда, на основе которой формируются повременные и сдельные нормативы оплаты труда.

Распределение фонда мотивации среди структурных блоков (дирекций) производится на основе факторного анализа.

Проведение анализа факторов затрат ресурсов структурного блока требует соблюдение следующих условий: бюджетного метода управления, который должен быть внедрен на предприятии; не рассматривается экономия фонда заработной платы, так как соблюдение бюджета заработной платы определено концепцией оплаты труда по конечным результатам деятельности предприятия.

Распределение соответствующей доли сверхплановой прибыли между структурными подразделениями структурного блока предлагается производить пропорционально экономии бюджета структурного подразделения. Структурные подразделения, не обеспечивающие выполнение скорректированного плана расхода ресурсов, в распределении сверхплановой чистой прибыли не участвуют.

Распределение сверхплановой прибыли внутри структурного подразделения между бригадами (секторами, бюро) производиться на основе анализа вклада трудового коллектива показателей установленных заданий.

Такими ежемесячно формируемыми показателями для бригад (секторов, бюро) могут быть: задание по выполнению мероприятий по инновационной деятельности; задания по экономии материальных ресурсов; другие показатели, влияющие на экономию расходной части бюджета или увеличение прибыли. Бригады, не выполнившие показатели по экономии бюджета и внедрению инновационных мероприятий в распределении прибыли не участвуют.

Доля сверхплановой прибыли, подлежащая распределению, распределяется среди бригад пропорционально фактическому коэффициенту трудового (инновационного) вклада бригад.

Распределение доли прибыли среди работников бригады (отдела без выделения секторов или бюро) производиться на основе коэффициентов инновационной активности работника и оценки выполнения работником показателей, влияющих на экономию ресурсов и увеличение прибыли. Доля прибыли і-работника может быть определена различными методами.

Основной целью создания и внедрения системы премирования из экономической прибыли является мобилизация усилии наемных работников предприятия на повышение эффективности деятельности предприятия, активизация инновационной деятельности В результате практического применения указанных систем наемные работники и собственники совместно решают текущие, а иногда и стратегические задачи предприятия.

Список использованных источников

1. Магура, М.И. Создание системы управления персоналом организации / М.И. Магура // Управление персоналом. – 2013. – № 5. – С. 56–58.

2. Нехорошева Л.Н., Проблемы повышения инновационной активности и «окна возможностей» как инструмент технологических прорывов // Экономический рост Республики Беларусь: глобализация, инновационность, устойчивость: материалы 4-й междунар. научно-практ. конф., (Минск, 19-20 мая 2011 г.): в 2 т. – Минск: БГЭУ, 2011. – Т. 1. – С.204-206.

3. Managing the «Unmanageable»: monograph / Daniel Kupper [and the others]. - Boston: BCG, 2013. - 647 p.

References

1. Magura, MI Creating a system of personnel management. // Personnel Management. 2013. № 5. P. 56-58.

2. Nekhorosheva L.N. Problems of increasing innovation activity and the «window of opportunity» as a tool for technological breakthroughs // The economic growth of the Republic of Belarus: globalization, innovation, sustainability: Proceedings of the 4th Int. Scient. Conf., (Minsk, May 19-20, 2011): in 2 v. Minsk: Belarusian State Economic University, 2011. Vol 1 P.204-206.

3. Managing the «Unmanageable»: monograph / Daniel Kupper [and the others]. Boston: BCG, 2013. 647 p.

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Довыдова Ольга Григорьевна, магистр экономических наук, ассистент кафедры экономики промышленных предприятий
Белорусский государственный экономический университет
Пр. Партизанский 26, г. Минск, Республика Беларусь
e-mail: olgadov@tut.by

DATA ABOUT THE AUTHOR

Dovydova Olga Grigorievna, Master of Economic Sciences, Assistant Professor of Economics of industrial enterprises Department
Belarusian State Economic University
Pr. Partisansky 26, Minsk, Republic of Belarus
e-mail: olgadov@tut.by

УДК [339.9+339.924]:001.895

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ТА ІНТЕГРАЦІЯ У СФЕРІ ІННОВАЦІЙ

Доріна О.Б.

Ключові слова: *інновації, розвиток, глобалізація, інтеграція, національна інноваційна система.*

ГЛОБАЛИЗАЦИЯ И ИНТЕГРАЦИЯ В СФЕРЕ ИННОВАЦИЙ

Дорина Е.Б.

Предмет исследования: экономические отношения, реализуемые в сфере инновационного развития национальной экономики Республики Беларусь с учетом глобализации и интеграционных процессов. Цель работы – научное обоснование дальнейшего инновационного развития страны при переходе к постиндустриальному обществу.

Методы и методология: институциональный и компаративный анализ. Научная новизна полученных результатов состоит в рассмотрении институциональных аспектов инновационного развития во взаимосвязи с глобализацией мировой экономики. Область применения: результаты могут быть использованы органами государственного управления при принятии управленческих решений в процессе государственного прогнозирования инновационного развития. Сделаны выводы о том, что дальнейшее инновационное развитие национальной экономики предполагает

 © Доріна О.Б., 2015

формирование национальной инновационной системы как совокупности согласованных действий всех сфер управления и производства в поддержку инноваций.

Ключевые слова: *инновации, развитие, глобализация, интеграция, национальная инновационная система.*

ГЛОБАЛИЗАЦИЯ И ИНТЕГРАЦИЯ В СФЕРЕ ИННОВАЦИЙ

Dorina E.B.

The scope of study: economic relations implemented in innovative development of national economy of the Republic of Belarus taking into account globalization and integration processes. Purpose of study - scientific substantiation of further innovative development of the country during the transition to a post-industrial society.

Methods and methodology: institutional and comparative analysis. Scientific novelty of the results is to consider the institutional aspects of innovation development in connection with the globalization of the world economy. Application area: results can be used by the state Department of management indecision-making in the process of state forecasting of the innovation development. The conclusions that further innovative development of the national economy involves the formation of a national innovation system as a set of coordinated action by all spheres of management and production in support of innovation. Keywords: innovation, development, globalization, integration, national innovation system.

Key words: *innovation, development, globalization, integration, national innovation system.*

Введение. Глобальный кризис обозначил переход от индустриального способа производства к постиндустриальному. До сих пор в экономической науке не изучены многие фундаментальные вопросы, связанные с исследованием взаимосвязи категорий «глобализация»-»интеграция»-»инновация». Требуют обоснования вопросы, обусловленные выявлением и сопоставлением основных тенденций и закономерностей развития институтов инновационного развития в отдельных странах в условиях глобализации и интеграции. В процессе глобальной эволюции во всех странах действует широкий спектр устойчивых тенденций, на основе которых происходит «самоорганизация» экономической системы, формирование новых институтов в сфере инновационного развития.

Актуальность. Одной из актуальных проблем развития современного мира является построение глобального информационного общества, формирование развитой инновационной среды, необходимой для создания, хранения, обработки и распространения информации; осуществления всех форм информационного и инновационного взаимодействия.

Проблематика, связанная с инновациями и с реализацией государственной инновационной политики, обладает в условиях современной Беларуси чрезвычайной актуальностью. Прежде всего это связано с тем, что инновации играют важную роль в обеспечении экономического развития государства. В настоящее время именно они определяют уровень конкурентоспособности национальных товаров и всей экономики страны в глобальной мировой системе.

Мировой опыт показывает, что глобальные перемены, обусловленные развитием науки, новейших информационных технологий и международной конкуренцией, оказывают преобразующее воздействие на все сферы жизни современного общества, что непосредственно влияет на роль государства. Одним из таких преобразующих воздействий являются институциональные изменения.

Степень исследования данной проблемы учеными. Методологическим основанием концепции постиндустриального общества, информационного общества, теории информации является принцип технологического детерминизма и гуманистический подход к характеру социально-экономических отношений в обществе. Постиндустриальное – это общество интеллектуалов, «познающее общество», в котором первостепенное значение придается всестороннему развитию его членов. В нем главную роль начинают играть теоретические знания, поэтому его основной проблемой являются вопросы организации науки. Трансформация охватывает и формы собственности на средства производства, и социальную структуру общества. Развитие информационного производства, по его мнению, осуществляет переворот как в технике и технологии производства, так и в характере социальных отношений в обществе.

По М. Кастельсу, глобальная сеть явилась результатом революции в области информационных технологий, создавшей материальную основу глобализации экономики, т.е. появления новой, отличной от ранее существовавшей экономической системы. Новые информационные технологии являются не просто инструментом для применения, но также процессами для развития, в силу чего в какой-то мере исчезает различие между пользователями и создателями. Впервые в истории человеческая мысль прямо является производительной силой, а не просто определенным элементом производственной системы. В институциональном отношении усложнение строения систем связано с зарождением нового способа координации связей и гармонизации интересов [а, с. 294].

Особую актуальность приобретает формирование концептуальных направлений реализации институциональной методологии как основы функционирования и инновационного развития национальной экономики в целях реализации концепции устойчивого экономического роста и повышения конкурентоспособности страны. Однако, несмотря на большое внимание к изучению данной проблематики, системных исследований в данном направлении до сих пор не существует – отсутствует разработанная методологическая основа институционального развития национальной инновационной системы, сохраняется проблема создания действенных институтов отечественной инновационной сферы.

Нынешняя ситуация характеризуется наличием серьезного отставания Республики Беларусь от ведущих в экономическом отношении государств как применительно к уровню инновационной активности, так и к общему уровню хозяйственного развития. Среди причин, сдерживающих инновационную активность, можно выделить следующие:

- недостаточное правовое обеспечение научно-технической деятельности;
- недостаток собственных финансовых средств и внешних заимствований для инвестиций в высокотехнологичную сферу;
- высокая стоимость нововведений и большой срок их окупаемости;
- невосприимчивость предприятий к новациям 5-го и 6-го технологического уклада;
- высокие риски и недостаточная проработка маркетинговых вопросов продвижения наукоемкой продукции;
- высокие административные и бюрократические барьеры.

Вместе с тем, исследование государственной инновационной политики как важного явления, присущего современному этапу экономического развития, может позволить найти оптимальные пути и средства ее реализации в республике, способные содействовать преодолению существующего отставания страны от Запада и вхождению в перспективе Беларуси в круг наиболее развитых государств мира. В свою очередь, более высокий уровень хозяйственного развития республики, призванный явиться следствием эффективного осуществления отечественной инновационной политики, способен обеспечить существенное увеличение степени удовлетворения потребностей ее граждан в разнообразных благах и услугах.

Беларусь является малой экономикой открытого типа, успешное инновационное развитие которой зависит от внешних факторов развития мировой экономики. Расширение и углубление международных экономических связей Беларуси в рамках региональных интеграционных структур создает прочную основу для развития научных и технологических связей и реализации совместных

инновационных проектов. На потенциале подобного сотрудничества благоприятно сказывается историческая и языковая общность стран-участниц, общее научное и образовательное наследие и традиционно сильные экономические связи.

Инновационный путь является одной из приоритетных задач социально-экономического развития Республики Беларусь, которая определяет стратегическую цель государственной научно-технической и инновационной политики – создание благоприятных правовых, экономических и социальных условий для развития инноваций и постоянного повышения технологического уровня производства и конкурентоспособности продукции, уровня и качества жизни населения, укрепления национальной безопасности. Реализация этого приоритетного направления требует превратить научно-инновационный потенциал в один из важнейших ресурсов устойчивого экономического роста.

Основной целью Государственной программы инновационного развития Республики Беларусь на 2011-2015 гг. является создание конкурентоспособной, инновационной, высокотехнологичной, ресурсо- и энергосберегающей, экологобезопасной экономики.

Основные задачи [b, с. 75]:

- создание принципиально новых высокотехнологичных и наукоемких секторов экономики (биотехнологии, нанотехнологии, микроэлектроника, технологии тонкой химии, информационные технологии, производство новых материалов, лазерно-оптические технологии, коммуникационные технологии, атомная и возобновляемая энергетика, генная инженерия);
- достижение максимального роста добавленной стоимости в производстве на основе его технологического обновления, образования многопрофильных холдингов, кластерных структур;
- снижение материало-, энерго- и импортоемкости производства, повышение его экологобезопасности;
- формирование благоприятных правовых, экономических и социальных условий для технологического развития национальной экономики и привлечения инвестиций (в том числе прямых иностранных инвестиций и венчурного капитала);
- развитие рынка научно-технической и инновационной продукции, повышение эффективности охраны интеллектуальной собственности, совершенствование механизмов коммерциализации результатов инновационной деятельности;
- ускорение инновационного развития регионов;
- формирование инновационного общества, создание эффективной системы непрерывной подготовки, переподготовки и повышения квалификации кадров, специалистов и руководителей для инновационной экономики.

Степень развития национальной инновационной сферы формирует основу устойчивого экономического роста, является необходимым условием полноправного участия страны в мировом разделении труда. Инновационная система позволяет повысить интенсивность экономического развития страны за счет использования эффективных механизмов получения, передачи и использования в хозяйственной практике результатов научно-технической и инновационной деятельности.

В современном мире задача построения эффективной инновационной экономики – одна из приоритетных для многих государств. При этом существование целостной и гибкой национальной инновационной системы возможно только при условии наличия высокого уровня межстрановой кооперации и использования институционального потенциала сотрудничества и интеграции. В связи с этим постоянно осуществляется процесс организационной перестройки государственной и межгосударственной системы управления НИОКР и инновациями, развивается государственно-частное партнёрство, формируются региональные, межрегиональные и международные инновационные кластеры, совершенствуется инновационная инфраструктура университетских комплексов.

Мировые трансформационные процессы связаны прежде всего с глобализацией – объективным процессом превращения экономик отдельных стран из относительно замкнутых систем в элементы единого мирового хозяйства. В основе глобализации лежит международное разделение труда и связанные с ним экономические, политические и другие отношения между государствами, организациями, фирмами, общественными институтами, объединяющие национальные экономики и формирующие единый мировой рынок.

Несмотря на широкое употребление термина «глобализация», этот процесс изучен недостаточно. Даже в определении самого термина нет единообразия, ему придается неоднозначное значение. Прежде всего, это вызвано тем, что глобализация – многоплановый и широкомасштабный процесс, охватывающий все стороны жизни общества. Кроме того, глобализация представляет собой всемирный процесс, связывающий национальные социально-экономические институты в единую мировую и общественную систему.

В то же время, поскольку объективное содержание глобализации составляют разнородные по их происхождению, сферам проявления, механизмам и последствиям процессы, ее следует рассматривать как качественно самостоятельную, сложную систему явлений и отношений, целостную в системности, но внутренне весьма противоречивую. Таким образом, в общем смысле глобализацию можно определить как постепенное преобразование разнородного мирового социального пространства в единую глобальную систему, в которой беспрепятственно перемещаются информационные потоки, идеи, ценности и их носители, капиталы, товары и услуги, стандарты поведения, видоизменения мировоззрения, деятельность социальных институтов, общностей и индивидов, механизмы их взаимодействия [c, с. 155].

Глобализация в значительной степени способствовала тому, что произошел резкий скачок в информатизации, базирующейся на новейших достижениях в области электроники и систем связи. Поэтому необходимо развивать новые направления исследований, анализирующие изменение экономических институтов при переходе к информационному обществу.

Глобализация несет с собой не только дополнительные возможности ускорения экономического развития, но и новые сложные проблемы. Усиливая взаимозависимость национальных хозяйств, она делает их тем самым более уязвимыми в случаях возникновения негативных процессов на мировых товарных и финансовых рынках. В особенности это относится к сфере финансов, интернационализированной, как отмечено выше, в наибольшей мере. Основная проблема связана с потенциальной региональной или глобальной нестабильностью. Локальные экономические колебания или кризисы в одной стране могут иметь региональные или даже глобальные последствия.

Финансирование – крайне важная часть инновационного процесса, особенно на его начальных этапах. Доступ к внешнему финансированию имеет принципиальное значение для инновационной деятельности. Напротив, недостаток финансовой поддержки служит мощным тормозом для инноваций. Доступность акционерного и долевого финансирования (фондовые рынки, неформальные инвесторы, венчурный капитал) будет во многом определять динамику догоняющего развития белорусской экономики. Эффективный банковский сектор и инфраструктура финансирования, а также создание благоприятных стартовых условий для роста фирм являются важными элементами любой стратегии развития [d, с. 45].

Государственное регулирование международных связей в инновационной сфере должно базироваться на ряде общих принципов, таких, как взаимная выгода, недопущение дискриминации, эквивалентная технологическая зависимость сторон, рациональное сочетание либерализации и протекционизма и т. п. Как и при воздействии на внутренние научно-инновационные процессы, здесь используются прямые и косвенные связи.

Государство может инициировать и непосредственно финансировать из бюджетных средств двусторонние и многосторонние международные инновационные программы, деятельность международных: исследовательских организаций и технологических центров и т.д. Среди косвенных методов регулирования можно назвать как общеэкономические (например, налоговые и кредитные льготы участникам), так и специфические – таможенное регулирование, экспортные и импортные квоты, международные патентно-лицензионные механизмы и др.

В мировой практике используются следующие виды налоговых льгот, стимулирующие инновационную деятельность:

• предоставление исследовательского и инвестиционного налогового кредита, т. е. отсрочка налоговых платежей в части затрат из прибыли на инновационные цели;

• уменьшение налога на прирост инновационных затрат;

• «налоговые каникулы» в течение нескольких лет на прибыль, полученную от реализации инновационных проектов;

• льготное налогообложение дивидендов юридических и физических лиц, полученных по акциям инновационных организаций;

• снижение ставок налога на прибыль, направленную на заказные и совместные НИОКР;

• связь предоставления льгот с учетом приоритетности выполняемых проектов;

• льготное налогообложение прибыли, полученной в результате использования патентов, лицензий, ноу-хау и др. нематериальных активов, входящих в состав интеллектуальной собственности;

• уменьшение налогооблагаемой прибыли на сумму стоимости приборов и оборудования, передаваемых вузам, НИИ и другим инновационным организациям;

• вычет из налогооблагаемой прибыли взносов в благотворительные фонды, деятельность которых связана с финансированием инноваций;

• зачисление части прибыли инновационной организации на специальные счета с последующим льготным налогообложением в случае использования на инновационные цели.

Возрастающую роль в современном мире играет глобальное технологическое сотрудничество и партнерство. Технологическое сотрудничество возникает тогда, когда две или более различные компании решают создать совместное предприятие (осуществить совместный проект), основной целью которого становится развитие знаний и создание инновационных продуктов. Кроме того, речь идет и о сотрудничестве компаний из разных стран, проявляющемся в обмене научно-технической информацией.

В условиях глобализации, становления информационно-сетевой экономики, интеграции инновационных и инвестиционных процессов возникает новая форма инновационного процесса, которая получила название сетевой модели инновационного развития. Особенность современного инновационного процесса обусловлена институциональной структурой, деятельностью венчурных инвесторов. Крупные компании генерируют нововведения, а малые фирмы, создаваемые венчурными фирмами, их дорабатывают и коммерциализуют, осуществляя технологический прорыв. Сетевая модель инновационного процесса зародилась в США в крупнейшем комплексе, получившим название «Силиконовая Долина».

В будущем технологическая и инновационная политика должна фокусироваться не на изолированных предприятиях и учреждениях, а на содействии их организации в инновационные сети и кластеры. Для этого, прежде всего, необходимо усиление стимулов к кооперации и сотрудничеству, в том числе между государственным и частным секторами, к созданию кооперационных сетей и четкой правовой регламентации движения интеллектуальной собственности.

Интеграционное взаимодействие Республики Беларусь осуществляется в самых разнообразных сферах. Одна из таких сфер – интеграция инновационной инфраструктуры. Проблема участия государства в экономике инноваций не сводится только к его участию в научных исследованиях и разработках. Главной отличительной особенностью инновационной экономики является то, что инвестирование в новые технологии, в образование, в новые отрасли происходит как за счет средств частного бизнеса, так и за счет средств государства, и осуществляются не только с целью развития изолированных инновационных цепочек и сфер, но и с целью формирования, развития и повышения конкурентоспособности национальной инновационной системы в целом.

Важное значение для развития интеграции в инновационной сфере имеет изучение зарубежного опыта и применение его в практическом плане. В Беларуси имеется опыт осуществления госпрограмм инновационного развития и мониторинга выполнения проектов в рамках этих программ, в России накоплен достаточный опыт привлечения финансовых средств, в т.ч. частных, в исследования и разработки, в Казахстане – содействия инновациям через государственные акционерные общества и фонды, в Украине – опыт внедрения инноваций в промышленности на региональном уровне. Во всех странах развивается научно-техническая инфраструктура. В рамках международной интеграции необходимо максимально эффективно использовать данные наработки при реализации как национальных, так и межгосударственных проектов.

Для успешной интеграции инновационных потенциалов международных участников должны соблюдаться при этом три условия:

1. Совместное предприятие должно быть не продуктом случайного взаимодействия, а основано на прочных связях и глубокой кооперации;

2. Компании сохраняют свои права собственности на создаваемые инновационные продукты;

3. Сотрудничество должно быть основано на обмене ноу-хау и разработке новых продуктов и процессов.

Появление многочисленных международных коммерческих проектов за последние несколько десятилетий вызвало к жизни большое разнообразие экономических механизмов, направленных на снижение затрат, включая затраты на ведение инновационной деятельности, и максимизацию эффекта от сотрудничества.

Можно говорить о создании к настоящему времени глобальной научно-технической и технологической среды, важными структурными элементами которой являются университеты и исследовательские сети. Становится очевидным, что ядро современной науки образуют сети ученых, научных институтов, организаций, лабораторий всех стран мира, вовлеченных в проведение совместных исследований и выполнение совместных научно-исследовательских проектов. Для повышения эффективности их взаимодействия необходимо целенаправленное формирование научной среды и научно-исследовательской инфраструктуры, ориентированной на сотрудничество − так называемой кооперативной научной среды. Формирование кооперативной научной среды предполагает использование особой системы распространения информации, которая позволит каждому участнику исследования получать доступ к нужным сведениям и тесно взаимодействовать с коллегами на протяжении всего периода совместной работы. Очевидно, что примером подобной системы могут послужить компьютерные сети, обеспечивающие пользователям доступ к информации по всему миру.

Следствием формирования глобальной научно-исследовательской среды станет создание глобального научного пространства, что позволит ученым, независимо от их гражданства и национальности, реализовывать идеи и творческий потенциал в рамках любых интересующих их научно-исследовательских проектов.

Таким образом, основной предпосылкой успешной межгосударственной интеграции в инновационной сфере является развитие процессов тесного взаимодействия в экономике, науке и образовании.

Выводы.

1. Переход экономики Беларуси в новое качественное состояние предопределяет значимость активизации инновационной деятельности, что в свою очередь требует институциональных изменений в структуре общественного производства, системе управления, образовании на основе знаний и информации. С учетом этого необходимо существенно преобразовать институциональные условия ведения бизнеса, сформировать благоприятный инновационный климат, осуществить прорыв в сфере использования современных информационных и коммуникационных технологий, как в области воспроизводства знаний, так и в отраслях, использующих нововведения.
2. Роль государства в регулировании инновационной системы определяется решением следующих проблем: создание конкурентной среды для долговременного развития хозяйствующих субъектов; организация процесса производства знаний; корректировка с использованием передового зарубежного опыта институциональных инструментов, обеспечивающих инновационное взаимодействие между наукой, бизнесом и государством; поддержание баланса между конкуренцией и кооперацией предприятий, а также государственных структур при создании и продвижении инноваций; содействие трансферу технологий и информации от научной среды к бизнесу; развитие процессов имитации и адаптации иностранных технологий; оптимизация механизма финансирования инновационного процесса (разработка новых форм кредитования крупных инновационных проектов, предоставление государственных гарантий по привлеченным в инновационную сферу кредитам, консолидация государственных и частнопредпринимательских финансов); содействие формированию международных и региональных технологических стратегических альянсов и т.д.
3. При переходе к инновационной экономике особое значение приобретают вопросы охраны, защиты и использования интеллектуальной собственности. В среднесрочной перспективе необходимо завершить формирование нормативной правовой базы в этой области, обеспечить проведение мероприятий по закреплению прав на результаты интеллектуальной деятельности, созданные за счет средств республиканского бюджета.
4. Современное инновационное развитие невозможно без соответствующих инновационно-венчурных фондов, направляющих часть средств на финансирование рисковых инновационных проектов в обмен на долю в акционерном капитале создаваемых для их реализации инновационных организаций, что будет способствовать созданию благоприятного инвестиционного климата при осуществлении инновационной деятельности в Республике Беларусь.
5. Развитию новых технологий будут способствовать следующие меры: выявление и поддержка технологий, освоение которых обеспечит белорусским предприятиям конкурентные преимущества; создание с помощью государства инфраструктуры, обеспечивающей коммерциализацию результатов НИОКР; субсидирование импорта новых иностранных технологий; государственные закупки современной техники (в том числе импортной) и передача ее в лизинг предприятиям на цели модернизации основных фондов.

Список использованных источников

1. Кастельс М. Могущество самобытности // Новая постиндустриальная волна на Западе: Антология /Под ред. В.Л. Иноземцева. М., 1999. С. 292 – 308.

2. Государственная программа инновационного развития Республики Беларусь на 2011-2015 годы / Гос. комитет по науке и технол. Респ. Беларусь; руков.: М.В. Мясникович [и др.]. – Минск: ГУ «БелИСА», 2011. – 164 с.

3. Дорина, Е.Б. Проблемы институционализации в контексте глобальной интеграции и трансформации мировой экономики / Е.Б. Дорина // Вестник экономической интеграции. - 2009. - №11-12. - С.152-162.

4. Дорина Е.Б. Финансирование инновационного развития на региональном уровне / Е.Б. Дорина // Финансы в условиях модернизации региональной экономики // Сборник материалов Международной научно-практической конференции, г. Киев, 25 апреля 2014 г. / Редакция В.К. Присяжнюк, А.Б. Кондрашихин, К.В. Савченко. – К.: Академия муниципального управления, 2014. – С. 44-46.

References

1. Kastel's M. Mogushchestvo samobytnosti // Novaya postindustrial'naya volna na Zapade: Antologiya /Pod red. V.L. Inozemtseva. M., 1999. S. 292–308.

2. Gosudarstvennaya programma innovatsionnogo razvitiya Respubliki Belarus' na 2011-2015 gody / Gos. komitet po nauke i tekhnol. Resp. Belarus'; rukov.: M.V. Myasnikovich [i dr.]. Minsk: GU «BelISA», 2011. 164 s.

3. Dorina, E.B. Problemy institutsionalizatsii v kontekste global'noy integratsii i transformatsii mirovoy ekonomiki. // Vestnik ekonomicheskoy integratsii. 2009. №11-12. S.152-162.

4. Dorina E.B. Finansirovanie innovatsionnogo razvitiya na regional'nom urovne. // Finansy v usloviyakh modernizatsii regional'noy ekonomiki // Sbornik materialov Mezhdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii, g. Kiev, 25 aprelya 2014 g. / Redaktsiya V.K. Prisyazhnyuk, A.B. Kondrashikhin, K.V. Savchenko. K.: Akademiya munitsipal'nogo upravleniya, 2014. S. 44-46.

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Дорина Елена Борисовна, доктор экономических наук, профессор, заведующая кафедрой национальной экономики и государственного управления
УО «Белорусский государственный экономический университет»
220070, г. Минск, Партизанский проспект, 26
e-mail: dogran@mail.ru

DATA ABOUT THE AUTHOR

Dorina E.B., Doctor of Science (Economics), Professor,
Belarus State Economic University
Minsk, Republic of Belarus
e-mail: dogran@mail.ru

УДК 37.014.54

ЕВОЛЮЦІЯ НАУКОВИХ УЯВЛЕНЬ ПРО ЕКОНОМІКУ ЗНАНЬ

Мельник Л.Ю.

Становлення економіки, заснованої не лише на інформації, а й на знаннях, в умовах України потребує додаткових досліджень, зокрема стосовно комплексу необхідних заходів у цьому напрямі, можливих часових орієнтирів її становлення, наукової та інформаційної підтримки, певних змін у діяльності економічних суб'єктів. Проведення наукових досліджень потребує адекватного використання категорій та понять, що можуть бути виражені через слова та знаки, тобто наукові терміни.

Метою дослідження є з'ясування особливостей та передумов виникнення економіки знань, сутності категорії «економіка знань», оволодіти теоретико-методологічними засадами економіки знань для поглибленого розуміння цього феномену і подальшого практичного застосування отриманої системи знань.

Для досягнення мети були поставлені наступні завдання:

- розглянути особливості та передумови виникнення економіки знань;

- уточнити сутність категорії економіка знань, що розкривають його роль;

- оволодіти теоретико-методологічними засадами економіки знань для поглибленого розуміння цього феномену і подальшого практичного застосування отриманої системи знань.

Дослідження сутності економіки знань з точки зору генезису передбачає визначення основних етапів її становлення – періодизації. У системі соціально-економічного розвитку країни, економіка знань як соціальний ресурс праці є одним із найважливіших критеріїв оцінки раціональності, в тому числі ефективності організації суспільно-економічної системи країни. На нашу думку, реалії сьогодення на перше місце серед домінуючих чинників економічного зростання виводять не знання, а інформацію.

Узагальнюючи визначення щодо трактування поняття «економіка знань» варто зазначити, що економіка знань – це постіндустріальна економіка в якій рушійною силою подальшого розвитку є нагромадження, використання інформації та знань, що зосереджені в людському капіталі. Важливими показниками її розвитку є не лише людський капітал, а саме розвиток людського потенціалу і соціального капіталу націй.

Еволюція і динаміка розвитку економіки знань в Україні обумовлені загальносвітовими тенденціями її формування. Проте порівняно з передовими зарубіжними країнами Україна поки що знаходиться на початковій стадії розвитку економіки знань. Отже, можна зробити висновок, що економіку, що ґрунтується на фізичній праці та сільському господарстві, змінила епоха індустріальної економіки, що ґрунтується на використанні природних ресурсів, яку в свою чергу змінює інформаційна економіка або економіка знань.

Оскільки інформація та знання як якісно новий виробничий ресурс стають головним чинником економічного зростання, то розвиток економіки знань має стати національною метою для України. Для цього необхідно формувати середовище для розвитку економіки знань, змінити напрям економічних досліджень від аналізу матеріальних чинників переходити до аналізу формування і використання інформації та знань, а також практичне застосування «економіки знань».

Ключові слова: *інформація, знання, економіка знань, людський капітал, постіндустріальне суспільство.*

ЭВОЛЮЦИЯ НАУЧНЫХ ПРЕДСТАВЛЕНИЙ ОБ ЭКОНОМИКЕ ЗНАНИЙ

Мельник Л.Ю.

Становление экономики, основанной не только на информации, но и на знаниях, в условиях Украины требует дополнительных исследований, в частности относительно комплекса необходимых мероприятий в этом направлении, возможных временных ориентиров ее становления, научной и информационной поддержки, определенных изменений в деятельности экономических субъектов. Проведение научных исследований требует адекватного использования категорий и понятий, которые могут быть выражены через слова и знаки, то есть научные термины.

Целью исследования является выяснение особенностей и предпосылок возникновения экономики знаний, сущности категории «экономика знаний», овладеть теоретико-методологическими основами экономики знаний для углубленного понимания этого феномена и дальнейшего практического применения полученной системы знаний.

Для достижения цели были поставлены следующие задачи:

- рассмотреть особенности и предпосылки возникновения экономики знаний;

- уточнить сущность категории экономика знаний, раскрывающих его роль;

- овладеть теоретико-методологическими основами экономики знаний для углубленного понимания этого феномена и дальнейшего практического применения полученной системы знаний.

Исследование сущности экономики знаний с точки зрения генезиса предусматривает определение основных этапов ее становления - периодизации. В системе социально-экономического развития страны, экономика знаний как социальный ресурс труда является одним из важнейших критериев оценки рациональности, в том числе эффективности организации общественно-экономической системы страны. По нашему мнению, реалии на первое место среди доминирующих факторов экономического роста выводят не знания, а информацию.

Обобщая определения относительно трактовки понятия «экономика знаний» стоит отметить, что экономика знаний - это постиндустриальная экономика, в которой движущей силой дальнейшего развития является накопление, использование информации и знаний, сосредоточенные в человеческом капитале. Важными показателями ее развития является не только человеческий капитал, а и развитие человеческого потенциала и социального капитала нации.

Эволюция и динамика развития экономики знаний в Украине обусловлены общемировыми тенденциями ее формирования. Однако по сравнению с передовыми зарубежными странами Украина пока что находится на начальной стадии развития экономики знаний.

Можно сделать вывод, что экономику, основанной на физическом труде и сельском хозяйстве, сменила эпоха индустриальной экономики, основанной на использовании природных ресурсов, которую в свою очередь меняет информационная экономика или экономика знаний.

Поскольку информация и знания как качественно новый производственный ресурс становятся главным фактором экономического роста, то развитие экономики знаний должно стать национальной целью для Украины. Для этого необходимо формировать среду для развития экономики знаний, изменить направление экономических исследований от анализа материальных факторов переходить к анализу формирования и использования информации и знаний, а также практическое применение «экономики знаний».

Ключевые слова: *информация, знания, экономика знаний, человеческий капитал, постиндустриальное общество*

EVOLUTION OF SCIENTIFIC IDEAS OF ECONOMY OF KNOWLEDGE

Melnyk L.Yu.

Formation of the economy based not only on information, but also on knowledge, in the conditions of Ukraine requires additional researches, in particular concerning a complex of necessary actions in this direction, possible temporary reference points of its formation, scientific and information support, certain changes in activities of economic actors. Carrying out scientific researches requires adequate use of categories and concepts which can be expressed through words and signs, that is scientific terms.

Research purpose is clarification of features and prerequisites of emergence of economy of knowledge, essence of the category «economy of knowledge», to seize the teoretiko-methodological bases of the economy of knowledge for profound understanding of this phenomenon and further practical application of the received system of knowledge.

For goal achievement the following tasks were set:

- to consider features and prerequisites of emergence of economy of knowledge;

- to specify essence of category economy of the knowledge opening its role;

- to seize the teoretiko-methodological bases of the economy of knowledge for profound understanding of this phenomenon and further practical application of the received system of knowledge.

Research of essence of economy of knowledge from the point of view of genesis provides determination of the main stages of its formation - a periodization. In system of social and economic development of the country, economy of knowledge as the social resource of work is one of the most important criteria of an assessment of rationality, including efficiency of the organization of socioeconomic system of the country. In our opinion, reality on the first place among the dominating factors of economic growth remove not knowledge, but information.

Generalizing determinations concerning interpretation of the concept «economy of knowledge» It should be noted that the economy of knowledge is a post-industrial economy in which a driving force of further development is accumulating, use of information and knowledge concentrated in a human capital. Important indicators of its development is not only a human capital, and and human development and a social capital of the nation.

Evolution and dynamics of development of economy of knowledge in Ukraine are caused by universal tendencies of its forming. However in comparison with the advanced foreign countries of Ukraine meanwhile is on initial stage of development of economy of knowledge.

It is possible to draw a conclusion that economy, based on manual labor and agricultural industry, the era of the industrial economy based on use of natural resources which is changed in turn by information economy or economy of knowledge replaced.

As information and knowledge as qualitatively new production resource become the main factor of economic growth, development of economy of knowledge shall become the national purpose for Ukraine. For this purpose it is necessary to create the environment for development of economy of knowledge, to change the direction of economic researches from the analysis of material factors to pass to the analysis of forming and use of information and knowledge, and also practical application of «economy of knowledge».

Key words: *information, knowledge, economy of knowledge, human capital, post-industrial society*

Вступ. В XXI ст. найпотужнішою рушійною силою економічного розвитку і нарощування конкурентоспроможності країн на міжнародних ринках стає володіння інформацією та виробництво знань, нагромадження та їх практичне використання. Сучасні проблеми економічного розвитку пов'язані з інтелектуалізацією праці, наданням найвищого пріоритету процесам продукування нових знань, які здатні забезпечити соціально-економічний прогрес українському суспільству [16].

Сьогодні в економічній науці визначилася нова парадигма науково-технічного розвитку. Складовими нової економіки виступають інновації, посилення соціальної орієнтації нових технологій, глобальний характер створення та використання знань, технологій, продуктів і послуг.

Актуальність. Досвід розвинених країн свідчить, що довгострокова конкурентоспроможність національної економіки забезпечується переходом до «економіки знань», пріоритетами якої є розвиток та поширення інформаційних технологій, розробка та впровадження інновацій, інвестиції в формування людського капіталу [21].

Термін «економіка знань» дедалі частіше зустрічається в іноземних і вітчизняних наукових дослідженнях та використовується для визначення типу економіки, де інформація та знання відіграють вирішальну роль, а виробництво знань стає джерелом зростання.

Проблемі становлення та розвитку економіки знань присвятили свої дослідження такі вітчизняні і зарубіжні вченні: Ю. Бажал, П.Дракер, В.Геєць, В.Жаров, М.Згуровський, В.Іванова, Ф. Махлуп, В.Семиноженко, Е. Тоффлер, Л.Федулова та ін.

Численність досліджень, наукових публікацій і доповідей підтверджують високий інтерес в суспільстві до проблем формування та розвитку економіки знань. Однак дослідження в цьому руслі не можна на сьогодні вважати вичерпаними, існує ще безліч питань, які потребують ґрунтовних наукових розробок та досліджень, що і зумовило мету і завдання цього дослідження.

Метою дослідження є з'ясування особливостей та передумов виникнення економіки знань, сутності категорії «економіка знань», оволодіти теоретико-методологічними засадами економіки знань для поглибленого розуміння цього феномену і подальшого практичного застосування отриманої системи знань.

Для досягнення мети були поставлені **наступні завдання**:

- розглянути особливості та передумови виникнення економіки знань;
- уточнити сутність категорії економіка знань, що розкривають його роль;
- оволодіти теоретико-методологічними засадами економіки знань для поглибленого розуміння цього феномену і подальшого практичного застосування отриманої системи знань.

Постановка проблеми. Становлення економіки, заснованої не лише на інформації, а й на знаннях, в умовах України потребує додаткових досліджень, зокрема стосовно комплексу необхідних заходів у цьому напрямі, можливих часових орієнтирів її становлення, наукової та інформаційної підтримки, певних змін у діяльності економічних суб'єктів. Проведення наукових досліджень потребує адекватного використання категорій та понять, що можуть бути виражені через слова та знаки, тобто наукові терміни.

Результати дослідження. Економіка знань як багатовимірна категорія пов'язана в сучасному вимірі, перш за все, з розвитком інформаційних комунікаційних технологій, що охопили більшість сфер людської діяльності, з включенням більшості людей в процес діяльності формуванням та використанням нових знань, на відміну від домінуючого раніше буденного знання, з масовим використанням можливостей культурного та духовного збагачення глобалізованого світу, що несе в собі можливості нагромадження та обміну новими знаннями як науково-технічного, так і гуманітарного змісту. Тому необхідно комплексне осмислення не тільки сутнісних характеристик економічних змін, що відбуваються в суспільстві, а й розуміння причин і факторів, які сприяють або перешкоджають становленню економіки знань.

Дослідження сутності економіки знань з точки зору генезису передбачає визначення основних етапів її становлення – періодизації (рис. 1). У системі соціально-економічного розвитку країни, економіка знань як соціальний ресурс праці є одним із

найважливіших критеріїв оцінки раціональності, в тому числі ефективності організації суспільно-економічної системи країни. Концепція знаннєвої економіки базується на неокласичній теорії економічного зростання та постшумпетеріанських теорій економічного розвитку. Реалії сьогодення на перше місце серед домінуючих чинників економічного зростання виводять не лише знання, а й інформацію.

Так, ще на початку XX-го століття, Йозеф Шумпетер запропонував теорію «креативної деструкції», як процесу абсолютної трансформації економіки, внаслідок поєднання знань з інноваційними процесами.

Перші роботи присвячені становленю економіки знань, зявились у 60-ті роки XX ст. У ці роки формування концепції економіки знань відтворювало реальні зміни у суспільному розвитку, в результаті яких роль людини у системі суспільного виробництва якісно змінилась – людина стала головним джерелом зростання багатства суспільсьтва, а її знання та інтелектуальний потенціал набули значення основного фактора виробництва.

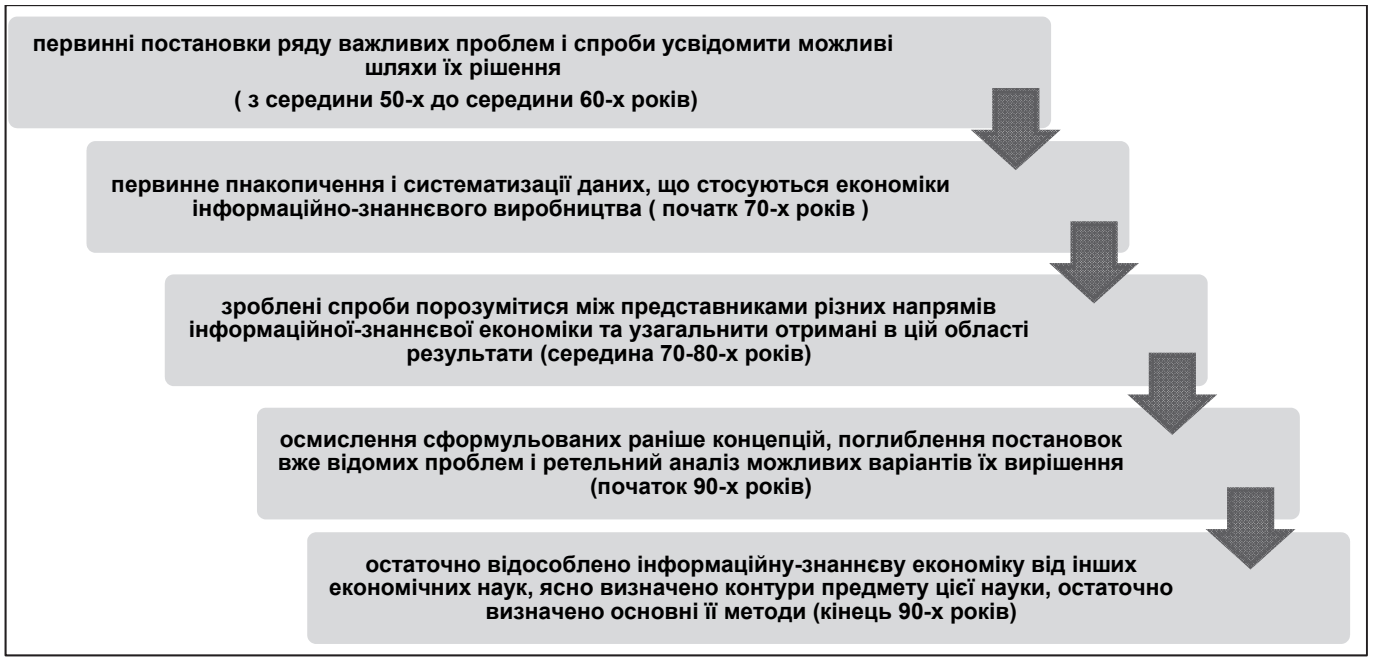

Рисунок 1. Етапи розвитку інформаційно-знаннєвої економіки

Елвін та Гедді Тоффлери стверджували, що знання – це те, на чому заснована вся економічна система. На перший погляд, це невидимий ресурс, він не відображається на балансах підприємств, але він проявляється у синергетичному ефекті від найбільш ефективного використання таких ресурсів, як земля, капітал.

Одним із засновників теорії економіки знань є Фріц Махлуп, який вперше використав термін «економіка знань» у 1962 році у книзі «Виробництво та розповсюдження знань в США», де він звернувся до «знання» в широкому економічному сенсі, зазначивши, що розміщення ресурсів у сферах освіти та науково-дослідницької діяльності є важливою економічною складовою, а економіка освіти та економіка науково-дослідницька являють собою найдинамічніші нові напрямки спеціалізації економіки. Дійсно, саме у сфері науки та освіти відбуваються активна генерація та накопичення знань, а їх здобутки можуть поширюватись засобами масової інформації, через інформаційні послуги. Він намагався підкреслити роль знань як вирішального фактору економічного зростання і суспільного розвитку [15].

Нині деякі дослідники, використовуючи термін Ф. Махлупа, відхиляються від запропонованої ним первісної сутності категорії «економіка знань» і трактують її порізному. Зокрема, під економікою знань пропонується розуміти «…сферу виробництва товарів і послуг як сферу практичної реалізації людського інтелекту, де домінуючим і пріоритетним ресурсом є знання, котрі стають новою актуальною основою конкурентоспроможної діяльності економічних суб'єктів у сучасному глобальному господарстві» [8].

Але з часом термін «економіка знань», що був запропонований щодо певного сектора економіки, почали використовувати для характеристики економіки нового типу, де знання відіграють вирішальну роль, фактично ототожнюючи її з категорією «економіка, заснована на знаннях». Так, у 2006 р. британська організація «The Work Foundation» у рамках програми з вивчення терміна «економіка знань» (knowledge economy) підготувала звіт, у якому зазначалося, що термін «економіка знань» походить від повного визнання місця знань і технологій у сучасних економічних системах країн ОЕСР, підкреслюючи, що економіки цих країн все більше і більше ґрунтуються на знаннях і інформації. Знання вважають фактором підвищення продуктивності та економічного зростання [11].

Протягом останніх десятиліть науковці різних галузей знань досліджували причини інтенсивного переходу розвинутих країн на новий ступінь розвитку. Російський учений А.Шарманов зазначає, що акцентуючи увагу на окремих характеристиках цього ступеню, дослідники ввели у науковий обіг поняття постіндустріального суспільства, інформаційного капіталізму, інформаційної економіки, мережевого суспільства, мета капіталізму та багато іншого. З метою підведеня підсумків цих дискусій експерти ОЕСР у 1996 році підготували спеціальну доповідь, в якій, посилаючись на те, що всі висунуті концепції погоджуються зі збільшенням ролі знання в суспільному виробництві, запропонували, для характеристики нового ступеню розвитку використовувати поняття «економіка знань» [4].

Постіндустріальний тип економічного розвитку характеризується переходом до інформаційного суспільства та економіки знань. Стратегія розвитку інформаційно-знаннєвого суспільства є сьогодні центральним системним ядром соціально-економічної політики розвинених країн, що дозволяє їм максимально скористатися перевагами пануючого інформаційного техніко-економічного укладу еволюції людської цивілізації.

Знання, інформація й способи їхньої обробки стають вирішальним фактором розвитку суспільства. В індустріальному суспільстві такими факторами були капітал і праця. Інформаційна економіка оцінює капітал, втілений у знання, вище, ніж капітал у матеріальній формі. Основні цілі, засоби, результати економіки знань зазначені на рис. 2. [12].

З розвитком ринкових відносин роль економіки знань зростає, однак необхідно відмітити, що спостерігається неоднозначне трактування терміну «економіка знань».

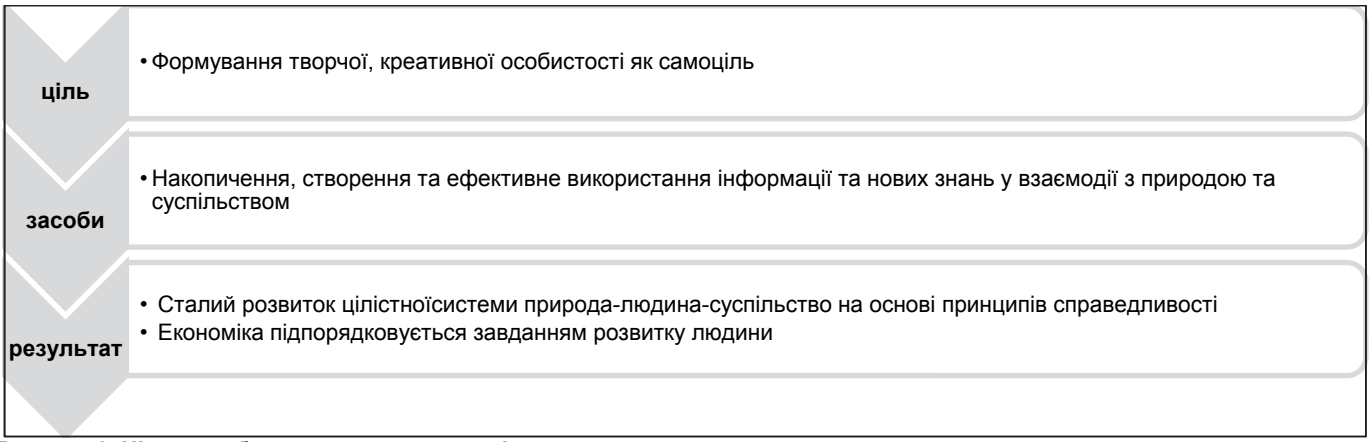

Рисунок 2. Ціль, засоби та результат економіки знань

Кожний дослідник має свою суб'єктивну точку зору, тому в табл. 1 представлені характеристики терміну, якими оперують деякі дослідники.

Узагальнюючи визначення щодо трактування поняття «економіка знань» варто зазначити, що економіка знань – це постіндустріальна економіка в якій рушійною силою подальшого розвитку є нагромадження, використання інформації та знань, що зосереджені в людському капіталі. Важливими показниками її розвитку є не лише людський капітал, а саме розвиток людського потенціалу і соціального капіталу націй.

Процес переходу до суспільства до економіки знань – соціальний і одночасно технократичний проект модернізації. Його реалізація дозволить сформувати економічну і політичну системи суспільства, в якому не тільки зберігатиметься соціальна стабільність, а й формуватимуться умови для активної життєдіяльності.

Для постіндустріальної економіки характерними є деякі особливості: в умовах постійного оновлення знань, інноваційних перетворень і жорсткої конкуренції перед працівниками постає необхідність безперервного навчання протягом усього трудового життя; в економіці знань зростає наукоємність продукції, що виробляється, і ринок інтелектуальних товарів і послуг; в економіці знань сьогодні паралельно зі зростанням ролі наукоємних технологій в економічному просторі (виробничих технологій) відбувається зростання технологій у широкому розумінні (технологій управління, маркетингу та ін.), а також трансформація самої системи освіти за рахунок появи нових освітніх технологій, що змінює природу об'єкта, який вивчається.

Таблиця 1. Трактування змісту поняття «економіка знань»

Автор	Сутність визначення
Ф.Махлуп	включив до цього поняття сферу освіти, досліджень і розробок, зв'язок, інформаційне машинобудування та інформаційну діяльність
В. Геєць	це економіка, в якій і спеціалізовані, і повсякденні знання є джерелом зростання. В економіці знань визначальним є інтелектуальний потенціал суспільства, на який вона спирається і який становить сукупність повсякденних (буденних) і спеціалізованих (наукових) знань, які нагромаджені в свідомості людей та матеріалізовані в технологічних способах виробництва
К. Далман	визначає економіку знань як економіку, у якій інноваційні процеси – виробництво, придбання, розповсюдження та практичне застосування знань – перетворилися на головну рушійну силу соціально-економічного розвитку
За визначенням Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР),	це економіка, яка безпосередньо заснована на створенні, дистрибуції та використанні знань та інформації.
М. Згуровський	це нові знання, які генеруються наукою, підготовка високоякісного людського капіталу на базі якісної освіти, створення додаткових багатсв виробничим сектором і бізнесом,невідємні компоненти сучасного суспільства, побудованого на знаннях
А. Жарінова	під економікою знань розуміє сферу виробництва товарів і послуг як сферу практичної реалізації людського інтелекту, де домінуючим і пріоритетним ресурсом є знання, котрі стають новою актуальною основою конкурентоспроможної діяльності економічних суб'єктів у сучасному глобальному господарстві.
А. Колганов	розглядає економіку знань як адекватну еру інтелектуального капіталу, а суспільство такої ери – як пост економічне
Т. Корнєєва	новий тип економіки, котрий є результатом еволюційного розвитку економічних систем, а конкретно – базисом її виступає сформована національна інноваційна система, що сприяє розвитку усіх сфер матеріального й нематеріального виробництва на основі прирощення та оновлення знань, у результаті чого у складі виробленої продукції (послуги) зростає частка доданої вартості за рахунок інтелектуальної складової та змінюється характер людської праці на користь творчої та інтелектуальної діяльності
А. Колот	це економіка, основою якої є високопродуктивні, конкурентоспроможні робочі місця, які посідають висококваліфіковані, інноваційно орієнтовані працівники; в якій впроваджуються інформаційні, комунікаційні та інші сучасні прогресивні технології і виготовляється високотехнологічна, наукоємна та конкурентоспроможна продукція.
Л. Федулова	економіка, що створює, розповсюджує та використовує знання для забезпечення свого зростання та конкурентоспроможності

Еволюція і динаміка розвитку економіки знань в Україні обумовлені загальносвітовими тенденціями її формування. Проте порівняно з передовими зарубіжними країнами Україна поки що знаходиться на початковій стадії розвитку економіки знань [2].

В Китаї побудова «економіки знань» є національною стратегією і має на меті перетворення країни з «майстерні світу» на «світову лабораторію», скорочення залежності від закордонних технологій від 80% до 30%. Для цього здійснюються наступні заходи: зростання фінансування системи освіти (з 1,2% до 2-2,5% ВВП), створення та популяризація «культу освіти та освіченості», створення таких умов, за яких ТНК розміщують в країні не лише виробництво, а й науково-дослідні центри (на даний момент їх близько 750), створення технологічних парків і кластерів – по типу Чжунгуаньцунь – «зони сприяння розвитку високих і новітніх технологій» (щорічний прибуток від виробництва інноваційної продукції складає близько 80 млрд. доларів), відправка найталановитішої молоді на навчання в кращі закордонні вузи, створення спеціальної агенції по працевлаштування «репатріантів» – науковців, що досягнувши піку наукової кар'єри закордоном, мають намір повернутися на Батьківщину, підтримка теоретичних розробок в сфері економіки знань [1].

Не менш цікавим є досвід Індії, задля побудови «економіки знань» основна увага приділяється розвитку потужного внутрішнього сектору послуг, держава підтримує лише декілька технологічних галузей (фармацевтична, атомна енергетика, автомобілебудування), що створюють конкуренту платформу, збільшується фінансування освіти, пропагується толерантність як основа нового суспільства.

Фінляндія є однією з небагатьох країн, що володіючи незначними ресурсами, перетворила компанії, що працювали в традиційних галузях на основних експортерів ІТ- технологій (на даний момент 80% експорту країни). Такого результату було досягнуто за рахунок збільшення фінансування наукових розробок (3,5% ВВП), підтримки науково-дослідних та освітніх програм з боку приватних корпорацій, розвитку публічно-приватних партнерств для проведення спільної НДДКР, розвитку соціального капіталу, підтримці «духу взаємодопомоги», підтримці не лише доступності, але й високої якості освіти [1].

Наведені визначення дозволяють виділити найбільш вагомі характеристики, які в сукупності дають уявлення про економіку знань:

- виробництво послуг, інформації, культури відіграють головну роль;
- провідна роль галузей, що не спираються на фізичну інфраструктуру;
- накладання елементів нової інфраструктури на старі життєздатні інфраструктури та поступове витіснення останніх;
- постійне зростання частки науково-дослідних робіт у сукупних витратах держави та приватних фірм;
- стабільне зростання капіталізації високонаукових фірм;
- перетворення людини, яка вміє творчо мислити, на «ресурс», головну складову національного багатства;
- пріоритетність інвестицій у розвиток фундаментальних знань особистості;
- домінуюча роль жінки у різних сферах діяльності, у тому числі у сферах творчості та культури;
- географічні зрушення виробничих потужностей, концентрація розвитку навколо центрів освіти та досліджень [6].

Однак незважаючи на це, Україна ще не втратила головний ресурс – знання, інтелектуальний потенціал власного населення. Ще функціонують наукові школи, здатні виконувати фундаментальні дослідження, збереглися наукомісткі галузі (в першу чергу, аерокосмічного комплексу), показники якості середньої та вищої освіти, розвитку людського потенціалу є досить високими. Імплементація концепції «економіки знань» дозволить використати конкурентні переваги України, і не лише сприяти розвитку технологічних галузей, а й сприяти розвитку людського і соціального капіталу.

Отже, можна зробити висновок, що економіку, що ґрунтується на фізичній праці та сільському господарстві, змінила епоха індустріальної економіки, що ґрунтується на використанні природних ресурсів, яку в свою чергу змінює інформаційна економіка або економіка знань.

Оскільки інформація та знання як якісно новий виробничий ресурс стають головним чинником економічного зростання, то розвиток економіки знань має стати національною метою для України. Для цього необхідно формувати середовище для розвитку економіки знань, змінити напрям економічних досліджень від аналізу матеріальних чинників переходити до аналізу формування і використання інформації та знань, а також практичне застосування «економіки знань».

Список використаних джерел

1. Банько М.В. Посткризова стратегія розвитку України на засадах «економіки знань» [Електронний ресурс] / М.В. Банько. – Режим доступу: file:///C:/Users/miss/Downloads/4114-10686-1-SM.pdf

2. Боярська М. О. Дослідження перспектив розвитку економіки знань в Україні / М.О. Боярська // Technology audit and production reserves – № 5/2(19), 2014. – С. 57-61.

3. Геєць В. Характер перехідних процесів до економік знань / В.М. Геєць // Економіка України. – 2004. – №4 . – С.4–14.

4. Гончарова О.В. Теоретичні уявлення щодо поняття «економіка знань» / О.В. Гончарова // Теорія та практика державного управління. – 2009. – Вип.2 (25). – С.4-12.

5. Дороніна М.С. Роль держави у формуванні економіки знань / М.С. Дороніна // Проблеми економіки. – 2013. - № 1. – С.43-48.

6. Дучинська Н.І. Місце нематеріальних ресурсів у розвитку економіки знань / Н.І. Дучинська, А.О. Осаул // Вісник Запорізького національного університету №1(4), 2009 – С.130-136.

7. Жаворонкова Г.В Економіка знань як результат економічного розвитку держави / Г.В.Жаворонкова, В.О. Жаворонков // Сталий розвиток економіки. – 2010. - № 2. – С.3-8.

8. Жарінова А.Г. Економіка знань: зміст та роль інтелекту людини в її формуванні [Електронний ресурс] / А.Г. Жарінова // Проблеми підвищення ефективності інфраструктури : [зб наук. Праць] .– Київ, НАУ, 2010. – Вип. 28. – 247 с.

9. Згуровський М. Шлях до інформаційного суспільства - від Женеви до Туніса / М.Згуровський // Дзеркало тижня. – 2005. – 3 вересня. – № 34. – С.16.

10. Золотих І.Б. Становление экономики знаний в России и Украине: проблемы и факторы развития / І.Б. Золотих // Бізнесінформ. – 2013. – № 8. – С. 95-100.

11. Іванова В.В. Економіка, заснована на знаннях, та економіка знань: адекватність використання категорій / В.В. Іванова // Механізм регулювання економіки. – 2011. – № 3. – С.47-54.

12. Інформаційні системи в економіці : навчальний посібник / Пономаренко В.С., Золотарьова І.О., Бутова Р.К. та ін. – Х. : Вид. ХНЕУ, 2011. – 176с.

13. Корнеева Т. М. Державна політика у сфері економіки знань. Авт. дис. на зд. наук сту. к. е. н. – Київ, 2010. – 28 с.

14. Крушніцька Г.Б. Генеза концепції людського капіталу в постіндустріальному суспільстві / Г.Б. Крушніцька // Бізнесінформ. – 2014. - № 5. – С. 25 – 30.

15. Лук'яненко Д. Імплементація парадигми економіки знань у стратегії національного економічного розвитку / Д. Лук'яненко, О.Лук'яненко, О.Дорошенко // Міжнародна економічна політика. – 2013. – № 2.

16. Сахненко О.І. Економіка знань та заходи державної підтримки / О.І. Сахненко // Молодий вчений. – 2014. - № 6. – С.28-31.

17. Стояненко І.В. Формування економіки знань як реальність та необхідність сьогодення / І.В. Стояненко // Ефективна економіка. – 2010. – № 4. – С.23-31.

18. Тоффлер Э. Новая технократическая волна на Западе / Э. Тоффлер. – М. : Прогресс, 1986. – 451 с.

19. Федулова Л.І. Концептуальні засади економіки знань / Л.І. Федулова // Економічна теорія. – 2008. – №2. – С. 37–60.

20. Ханин І.Г. Інформаційно-технологічні передумови формування постіндустріального суспільства як концепції нової глобальної цивілізації / І.Г. Ханин // Ефективна економіка. – 2012. – № 9. – С.10-16.

21. Ховрак І.В. Людський капітал як ключовий фактор розвитку «економіки знань». [Електронний ресурс] / І.В. Ховрак. – Режим доступу: http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/16366/1/195_Hovrak_337_338_Modern_Problems.pdf

22. Яковенко Л.І. Інноваційний характер економіки знань / Л.І. Яковенко // Вісник Полтавської державної аграрної академії. – 2010. – № 2. – С.141-145.

References

1. Banko, M.V. «Postkryzova stratehiia rozvytku Ukrainy na zasadakh «ekonomiky znan» [Post-crisis strategy of development of Ukraine on the basis of «economy of knowledge»]. : file:///C:/Users/miss/Downloads/4114-10686-1-SM.pdf

2. Boiarska, M.O. «Doslidzhennia perspektyv rozvytku ekonomiky znan v Ukraini» [Researches of economy growth prospects of knowledge in Ukraine]. Technology audit and production reserves, no 5/2(19) (2014):57-61.

3. Heiets, V.M. «Kharakter perekhidnykh protsesiv do ekonomik znan» [Nature of transition processes in economy of knowledge]. Ekonomika Ukrainy, no. 4 (2004): 4–14.

4. Honcharova, O.V. «Teoretychni uiavlennia shchodo poniattia «ekonomika znan» [Theoretical understanding of the concept of «economy of knowledge»]. Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia, Vyp.2 (25)(2009):4-12.

5. Doronina, M.S. Osau,I A.O. «Rol derzhavy u formuvanni ekonomiky znan» [Role of the state in formation of economy of knowledge]. Problemy ekonomiky, no1 (2013):43-48.

6. Duchynska, N.I. «Mistse nematerialnykh resursiv u rozvytku ekonomiky znan [Arrangement of non-material resources in development of economy of knowledge]. Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu, no 1(4) (2009) :130-136.

7. Zhavoronkova, H.V., and Zhavoronkov, V.O. «Ekonomika znan iak rezultat ekonomichnoho rozvytku derzhavy» [Economy of knowledge as result of economic development of the state]. Stalyi rozvytok ekonomiky, no. 2 (2010): 3–8.

8. Zharinova, A.H. «Ekonomika znan: zmist ta rol intelektu liudyny v ii formuvanni» [Economy of knowledge: the contents and a role of intelligence of the person in its formation]. Problemy pidvyshchennia efektyvnosti infrastruktury, no. 28 (2010).

9. Zolotykh, I.B. «Stanovlenye эkonomyky znanyi v Rossyy y Ukrayne: problemы y faktorы razvytyia» [Formation of economy of knowledge in Russia and Ukraine: problems and factors of development]. Biznesinform., no 8 (2013):95-100.

10. Ivanova, V.V. «Ekonomika, zasnovana na znanniakh, ta ekonomika znan: adekvatnist vykorystannia katehorii» [The economy, is based on knowledge and economy of knowledge: adequacy of use of categories]. Mekhanizm rehuliuvannia ekonomiky, no 3 (2011):47-54.

11. Informatsiini systemy v ekonomitsi [Information systems in economy]. Ponomarenko, V.S., Zolotarova, I.O., Butova, R.K. ta in. Vyd. KhNEU(2011).

12. Korneeva, T.M. «Derzhavna polityka u sferi ekonomiky znan» [Public policy in the field of economy of knowledge]. Avt. dys. na zd. nauk stup. k. e. n., 2010

13. Krushnitska, H.B. «Heneza kontseptsii liudskoho kapitalu v postindustrialnomu suspilstvi» [Genesis of the concept of the human capital in post-industrial society]. Biznesinform, no5(2014):25 – 30.

14. Lukianenko, D., Lukianenko,O., Doroshenko, O. «Implementatsiia paradyhmy ekonomiky znan u stratehii natsionalnoho ekonomichnoho rozvytku» [Implementation of a paradigm of economy of knowledge within strategy of development of national economy]. Mizhnarodna ekonomichna polityka, no 2(2013).

15. Sakhnenko, O.I. «Ekonomika znan ta zakhody derzhavnoi pidtrymky»[Economy of knowledge and measure of the state support]. Molodyi vchenyi, no6 (2014:)28-31.

16. Stoianenko, I.V. «Formuvannia ekonomiky znan yak realnist ta neobkhidnist sohodennia»[Formation of economy of knowledge as reality and need of the present]. Efektyvna економіка, no 4(2010):23-31.

17. Toffler, Э. Novaia tekhnokratycheskaia volna na Zapade [New technocratic wave in the West]. Prohress, 1986.

18. Fedulova, L.I. «Kontseptualni zasady ekonomiky znan» [Conceptual bases of the economy of knowledge]. Ekonomichna teoriia, no. 2 (2008): 37–60.

19. Khanyn, I.H. «Informatsiino-tekhnolohichni peredumovy formuvannia postindustrialnoho suspilstva yak kontseptsii novoi hlobalnoi tsyvilizatsii» [Information technologies of the prerequisite of formation of post-industrial society as concepts of a new global civilization]. Efektyvna ekonomika,no 9.(2012):10-16.

20. Khovrak, I.V. «Liudskyi kapital yak kliuchovyi faktor rozvytku «ekonomiky znan» [The human capital as a key factor in development of «economy of knowledge»]. : http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/16366/1/195_Hovrak_337_338_Modern_Problems.pdf

21. Yakovenko, L.I. «Innovatsiinyi kharakter ekonomiky znan» [Innovative character of economy of knowledge]. Visnyk PDAA, no. 2 (2010):141-145.

ДАНІ ПРО АВТОРА:
Мельник Людмила, докторант, к.е.н.,
Уманський національний університет садівництва,
e-mail: valerchuk@ukr.net

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ
Мельник Людмила, докторант, к.э.н.,
Уманский национальный университет садоводства,
e-mail: valerchuk@ukr.net

DATA ABOUT THE AUTHOR
Melnyk Liudmyla, doctoral candidate, candidate of economic Sciences,
Uman national University of horticulture,
e-mail: valerchuk@ukr.net

УДК 316.776:004 (477)

ІНФОРМАЦІЙНЕ СУСПІЛЬСТВО УКРАЇНИ: СВІТОВІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА НАЦІОНАЛЬНІ МОЖЛИВОСТІ

Ситкіна М.В.

Однією із загальносвітових тенденцій розвитку сучасної цивілізації є всеосяжна інформатизація процесів життєдіяльності суспільства. Інформаційно-технологічні зміни відображають сучасні та перспективні потреби суспільства, зміцнюють його здібності і розширюють можливості. У зв'язку з цим досить актуальним є питання оцінки стану інформаційного суспільства України та перспектив його розвитку в майбутньому, як рушійної сили конкурентноздатності країни у світовому просторі, джерела пошуку нових фінансових можливостей та економічних перспектив за умов складної економічної та воєнної ситуації.

В статті проведено аналіз основних ресурсних блоків структури інформаційного суспільства України шляхом співставлення та порівняння з тенденціями світових аналогів. За отриманими результатами надано оцінку загального рівня впровадження інформаційного суспільства в національному просторі, виокремлено напрями, що слугують каталізаторами та аутсайдерами інформатизації, а також запропоновано можливі шляхи покращення стану інформаційного суспільства України.

Ключові слова: *інформаційне суспільство, світові рейтинги, індекси інформаційного суспільства, інформація, знання, інформаційно-комунікативні технології.*

ИНФОРМАЦИОННОЕ ОБЩЕСТВО УКРАИНЫ: МИРОВЫЕ ТЕНДЕНЦИИ И НАЦИОНАЛЬНЫЕ ВОЗМОЖНОСТИ

Сыткина М.В.

Одной из общемировых тенденций развития современной цивилизации является всеобъемлющая информатизация процессов жизнедеятельности общества. Информационно-технологические изменения отражают современные и перспективные потребности общества, укрепляют его способности и расширяют возможности. В связи с этим достаточно актуальным является вопрос оценки состояния информационного общества Украины и перспектив его развития в будущем, как движущей силы конкурентоспособности страны в мировом пространстве, источнике поиска новых финансовых возможностей и экономических перспектив в условиях сложной экономической и военной ситуации.

В статье проведен анализ основных ресурсных блоков структуры информационного общества Украины путем сопоставления и сравнения с тенденциями мировых аналогов. По полученным результатам дана оценка общего уровня внедрения информационного общества в национальном пространстве, выделены направления, которые служат катализаторами и аутсайдерами информатизации, а также предложены возможные пути улучшения состояния информационного общества Украины.

Ключевые слова: *информационное общество, мировые рейтинги, индексы информационного общества, информация, знания, информационно-коммуникативные технологи.*

INFORMATION SOCIETY OF UKRAINE: GLOBAL TRENDS AND NATIONAL OPPORTUNITIES

Sytkina M.V.

One of the global trends of development of modern civilization is the comprehensive computerization of processes in the functioning of society. Information and technological changes reflect current and future needs of society, consolidate its abilities and expand opportunities. Accordingly, the author considers that an assessment of information society in Ukraine and prospects of its future development is very relevant issues. Since this will be the driving force of the country's competitiveness in the global space, the source of new financial opportunities and economic prospects even in the current difficult economic and military situation.

The article presents the results of analysis of the basic resource blocks of structure of information society in Ukraine, which is conducted by confrontation and comparison with trends of world analogues. According to the results, the author carries out evaluating the overall level of implementation of information society in the national space, identifies directions that serve as catalysts and outsiders of information, and suggests possible ways to improve the Information Society in Ukraine.

Key words: *information society, global ratings, indexes of information society, information, knowledge, information and communication technologies.*

Вступ: Рівень розвитку інформаційних технологій визначає конкурентоспроможність економіки на мікро-, мезо- та макрорівнях. За оцінками Міжнародного союзу електрозв'язку (МСЕ), у 2020 р. кількість приєднаних до мережі пристроїв у 6 разів перевищуватиме кількість підключених до мережі людей (25 млрд пристроїв проти близько 4,5 млрд «підключених» людей), а 10% зростання рівня проникнення широкосмугового доступу збільшить ВВП на 1%. За оцінками Єврокомісії, якщо заходи ЄС щодо зменшення цифрової нерівності виявляться успішними, то через п'ять років європейська економіка зросте на 85 млрд євро. Щорічне зростання буде досягати 17 млрд євро - близько 7,5% бюджету Євросоюзу[1]. Якщо застосувати цей відсоток до українського бюджету, то потенційне зростання склало би 30 млрд гривень в рік. Нехтуючи розвитком інформаційного суспільства в країні, можна піддати серйозному ризику перспективи довгострокового економічного зростання та завадити конкуренції в інформаційному столітті. У зв'язку з цим досить актуальним є питання оцінки стану інформаційного суспільства України та перспектив його розвитку в майбутньому, як рушійної сили конкурентноздатності країни у світовому просторі, джерела пошуку нових фінансових можливостей та економічних перспектив за умов складної економічної та воєнної ситуації. Шлях розвитку інформатизації є альтернативою відшкодування втрат від реального руйнування промислових потужностей східних регіонів України та не залежить від її територіальної структури, що, за нинішніх умов, є найбільш прийнятним в межах майбутньої невизначеності.

Ступінь дослідження: Питанню впровадження інформаційного суспільства присвячено роботи Полумієнко С., Рибакова Л., Ніколаєва Є.В., Дубова Д.В. та інших. Однак, незважаючи на масштабність досліджень даного аспекту, особливості формування та перспективи розвитку інформаційного суспільства національного простору потребують подальшого вивчення і наукового обґрунтування. Тому, предметом дослідження роботи є оцінка рівня впровадження інформаційного суспільства в Україні.

Мета дослідження полягає у виявленні, на основі проведеного аналізу, перспективних напрямів розвитку та прогалин реалізації інформаційного суспільства в Україні, що дозволить спрогнозувати місце останньої на світовій арені конкурентоспроможності на найближчу перспективи.

Завдання дослідження та методи: Для реалізації заявленої мети необхідно виконати аналіз ресурсних блоків структури інформаційного суспільства України шляхом співставлення та порівняння з тенденціями світових аналогів.

Результати дослідження: Інформаційне суспільство у сучасному розумінні – це категорія, що описує якісні суспільні трансформації, які полягають у зміщенні акцентів із виробничої до невиробничої сфери, зміні характеру інформаційних потоків, групових та індивідуальних ідентичностей [2, с.5] За визначенням Єврокомісії, інформаційним вважається таке суспільство, в якому діяльність людей здійснюється на основі послуг, наданих з використанням інформаційно-комунікаційних технологій[3].

© Ситкіна М.В., 2015

Виконання заявлених характеристик інформаційного суспільства відбувається за допомогою взаємодії трьох ресурсних блоків (рис. 1), де першим є інформація - будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді [4].

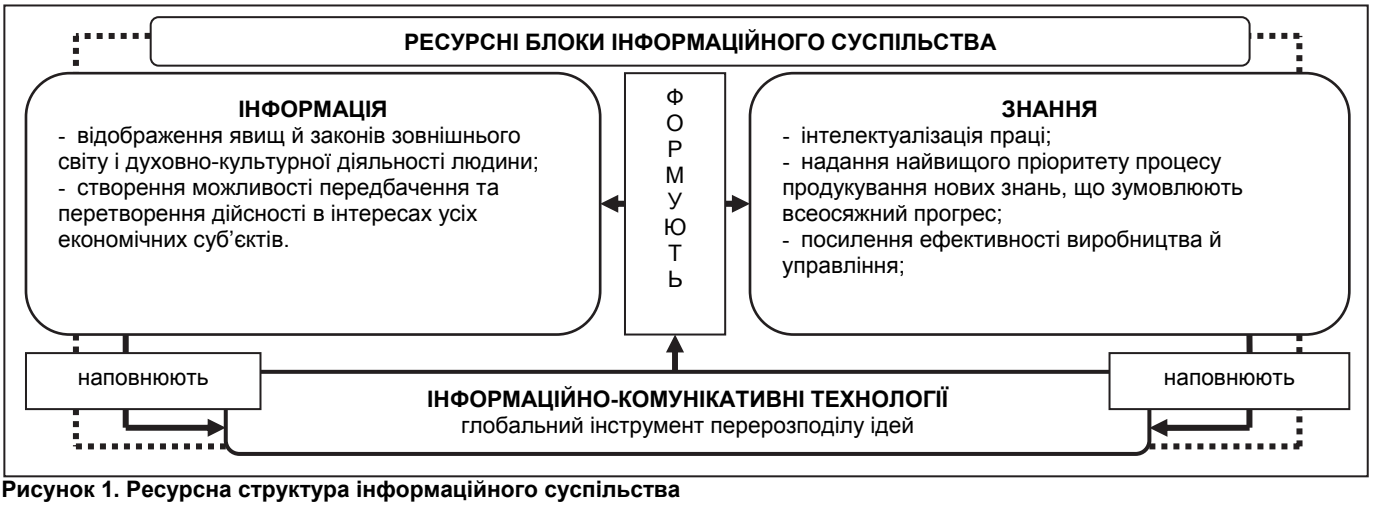

Рисунок 1. Ресурсна структура інформаційного суспільства

Другим блоком є знання – селективна, впорядкована, певним способом (методом) отримана, відповідно до певних критеріїв (норм) оформлена інформація, яка має соціальне значення і визначається як саме знання визначеними соціальними суб'єктами і суспільством в цілому [5, с.34].

Третім - інформаційно-технологічна інфраструктура або комплекс інформаційно-комунікативних технологій (ІКТ), що забезпечують автоматизацію інформаційних процесів в управлінні, виробництві та інших сферах життєдіяльності [6, с. 42]. Й. Масуда вважає, що комп'ютерна технологія з її фундаментальною функцією заміщувати або підсилювати розумову працю людини, здатна швидко перетворюватися в нову продуктивну силу, яка зробить можливим масове виробництво когнітивної систематизованої інформації, технології і знання [7, с. 102]. Тому, конкурентноздатні позиції подальшого розвитку світової цивілізації будуть належати країнам в яких спостерігаються такі тенденції, як:

- збільшення питомої ваги інформаційно-комунікативних технологій, продуктів та послуг у структурі ВВП;
- поява нових видів комунікацій, що здатні забезпечити ефективну інформаційну взаємодію людей в рамках зростаючого доступу до світових та національних інформаційних ресурсів;
- подолання інформаційної бідності та нерівності;
- задоволення потреб населення в інформаційних продуктах та послугах.

Та, не дивлячись на важливість впровадження ІКТ, розвиток інформаційного суспільства в будь-якій країні можливий лише за умови гармонійного поєднання трьох ресурсних блоків, де знання забезпечує можливість виникнення нового інтелектуального продукту, інформація виконує роль інфраструктури його поширення, а ІКТ являють собою джерело формування попиту на продукт. В рамках цього, спостерігаємо величезне зростання обсягів інформації, на основі якого відбувається формування диференційованого та спеціалізованого знання, яке неминуче призводить до зростання сфери послуг. Даний процес становлення інформаційної цивілізації є об'єктивним і закономірним, однак різні держави, залежно від свого інтелектуального, наукового, технологічного потенціалу та рівня розвитку, мають різні перспективи в контексті названих процесів. Високорозвинені країни світу вже пройшли початковий етап становлення інформаційного суспільства, інші розвиваються в межах постіндустріального суспільства, треті – ще не мають навіть більш-менш розвиненого індустріального сектора. Але так чи інакше, світ все більше залежить від влади інформації. Спостерігаючи окреслені тенденції відзначимо, що початком ери інформаційного суспільства в будь-якій країні є збільшення частки послуг у структурі ВВП (табл. 1).

Таблиця 1. Структура ВВП за секторами, у %

	Україна			Світ			Єврозона			Країни з нижчими доходами		
	Промисловість	Сільське господарство	Послуги	Промисловість	Сільське господарство	Послуги	Промисловість	Сільське господарство	Послуги	Промисловість	Сільське господарство	Послуги
1991	50,49	22,78	26,73	31,55	6,37	62,08	31,35	2,92	65,73	20,37	36,65	42,98
1995	42,68	15,40	41,92	30,91	4,98	64,11	29,68	2,90	67,42	23,10	34,11	42,79
2000	36,31	17,08	46,61	29,24	4,09	66,67	28,12	2,29	69,59	26,32	30,49	43,19
2005	32,35	10,40	57,26	28,37	3,40	68,23	26,31	1,77	71,92	28,38	25,99	45,63
2010	31,33	8,27	60,39	27,00	3,05	69,95	24,76	1,58	73,66	26,9	25,59	47,51
2013	26,94	10,42	62,64	26,8	3,09	70,11	24,26	1,53	74,21	27,23	25,14	47,63

** - складено автором на основі джерела [8].*

Загалом, аналізуючи таблицю 1 відзначимо, що зміни в економіці України та країнах світу є аналогічними: зменшення частки первинного (сільського господарства) і вторинного (промисловість) секторів і зростання обсягу послуг. При цьому, показники України, хоч і рухаються в рамках окресленої траєкторії, значно відстають від показників світу та розвинутих країн і лише частково відрізняються від країн із низькими доходами. Дана тенденція свідчить про поступове впровадження інформаційного суспільства на вітчизняних теренах та його рівень є досить низьким для конкуренції на міжнародній арені. Для інвестиційної привабливості також це є

перепоною, адже основні її фактори на початку XX ст. - капітал, корисні копалини та робоча сила, поступово відходять на другий план у XIXст., пропускаючи уперед ідею та інформаційні технології. Реальний сектор залишається основою сучасної економіки, але рівень продуктивності в ньому визначається вже інформаційно-комунікаційною сферою.

Рівень впровадження інформаційного суспільства, у більшості випадків, асоціюються саме з розвитком в країні ІКТ, які дозволяють на платформі громадянського суспільства здійснити новий еволюційний стрибок. Вони є передумовою сучасного виробництва, вирішення завдань із задоволення матеріальних і духовних потреб населення, активізації демократичних складових управління та інтеграції країни в спільноту розвинутих держав. Розвиток інформаційно-комунікативної структури суспільства апріорно уявляється в якості ведучого напряму прогресу науково-технічного комплексу товариства, і є, одночасно, джерелом такого прогресу. Науково-технічний комплекс при цьому розглядається у відриві від культурних, соціальних, економічних, політичних і тому подібних відносин та обставин, а його розвиток інтерпретується як саморух, спрямований на задоволення власних іманентних потреб [9].

Оцінку показників за даним напрямом впровадження інформаційного суспільства в державах світу проводять в таких міжнародних організаціях, як Міжнародний Союз Електрозв'язку (ITU), Світовий економічний форум (WEF), компанія IDC, Statistical Indicators Benchmarking the Information Society (SIBIS), EOCP, Join Research Center, Євростат, Конференція ООН з торгівлі та розвитку (UNCTAD), Цільова Група з ІКТ при ООН, чотири регіональні комісії ООН (UNECA, UNECLAC, UNESCAP, UNESCWA), Інститут статистики при ЮНЕСКО (UIS) і Світовий банк шляхом побудови індексів та рейтингів (табл. 2).

Таблиця 2. Показники розвитку інформаційного суспільства України

Індекс	2010-2011	2011-2012	2012-2013	2013/-2014	2014-2015
Індекс конкурентоспроможності WEF (Global Competitiveness Index) [10]	89 (139)	82 (142)	73 (144)	84 (148)	76 (144)
Індекс технологічної готовності WEF (Technological Readiness Index) [11]	89 (139)	82 (142)	82 (144)	84 (148)	76 (144)
Індекс мережевої готовності WEF (Networked Readiness Index) [11]	90 (138)	75 (142)	73 (142)	73 (144)	81 (148)
Індекс електронного уряду ООН (UN e-Government Index) [12]	54 (192)	-	68 (193)	-	87 (193)
Глобальний індекс інновацій (Global Innovation Index) [13]	61 (125)	60 (125)	63 (141)	71 (142)	63 (143)
Індекс розвитку ІКТ (ICT Development Index), ITU [14]	66 (152)	67 (152)	69 (155)	68 (157)	73 (166)
Індекс розвитку Інтернету (The Web Index) [15]	-	-	-	-	46 (86)
Рейтинг свободи Інтернету (Freedom on the Net) Freedom House [16]	-	-	-	16 (60)	-

За результатами таблиці 2 можна зробити висновок, що рейтинги України у 2014 році в порівнянні з 2010 роком покращились за такими позиціями, як індекс глобальної конкурентоспроможності (з 89 до 76), індекс технологічної готовності (з 89 до 76) та індекс мережевої готовності (з 90 до 73). Дана тенденція пов'язана не лише з впровадженням нових технологій, а й зі зниженням вартості персональних комп'ютерів, телефонів, мобільного та широкосмугового зв'язку (рис.2,3).

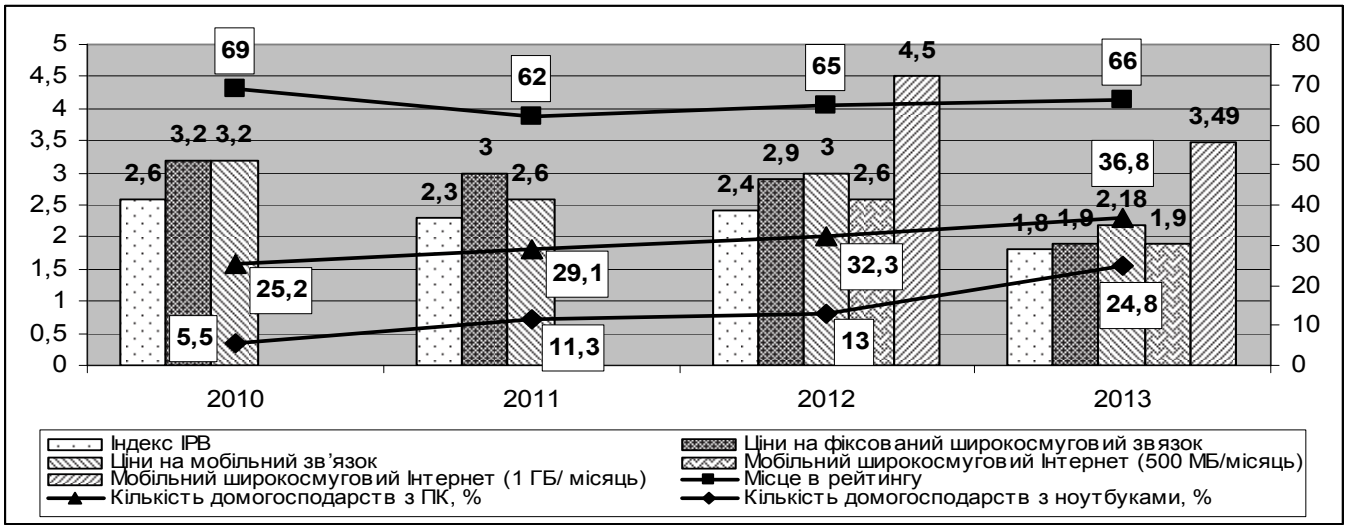

Рисунок 2. Динаміка кошику цін за видами ІІТ-послуг України 2010-2013 р.р., у % до ВНД

За даними рисунку 2 можемо констатувати, що, не дивлячись на незначний рост в динаміці 2011-2013 років, позиція України в загальносвітовому рейтингу кошику цін на ІІТ-послуги у 2013 році покращилась на 3 пункти (з 69 до 66) шляхом зменшення сукупного індексу ІРВ на 31%. Цьому сприяло пониження вартості ІІТ-послуг мобільного зв'язку на 32% (при цьому вартість Інтернет-послуг через мобільні пристрої за останні два роки знизилась в середньому на 24,5%) і фіксованого широкосмугового зв'язку на 42%. В порівнянні з аналогічними показниками регіонів світу (рис.3), відзначимо, що маємо доволі прийнятні умови (за рівнем цін Україна поступається лише Європі) для подальшого розвитку інформаційного суспільства Паралельно зі зниженням вартості ІІТ-послуг відбувається інтенсивна комп'ютеризація населення України: кількість домогосподарств, що мають ПК у 2013 році зросла на 46% в порівнянні з 2010 роком, а відповідний показник за використанням ноутбуків зріс на 350% за аналогічний період. Дані тенденції неминучо призводять до зростання кількості користувачів мережі (рис.4,5).

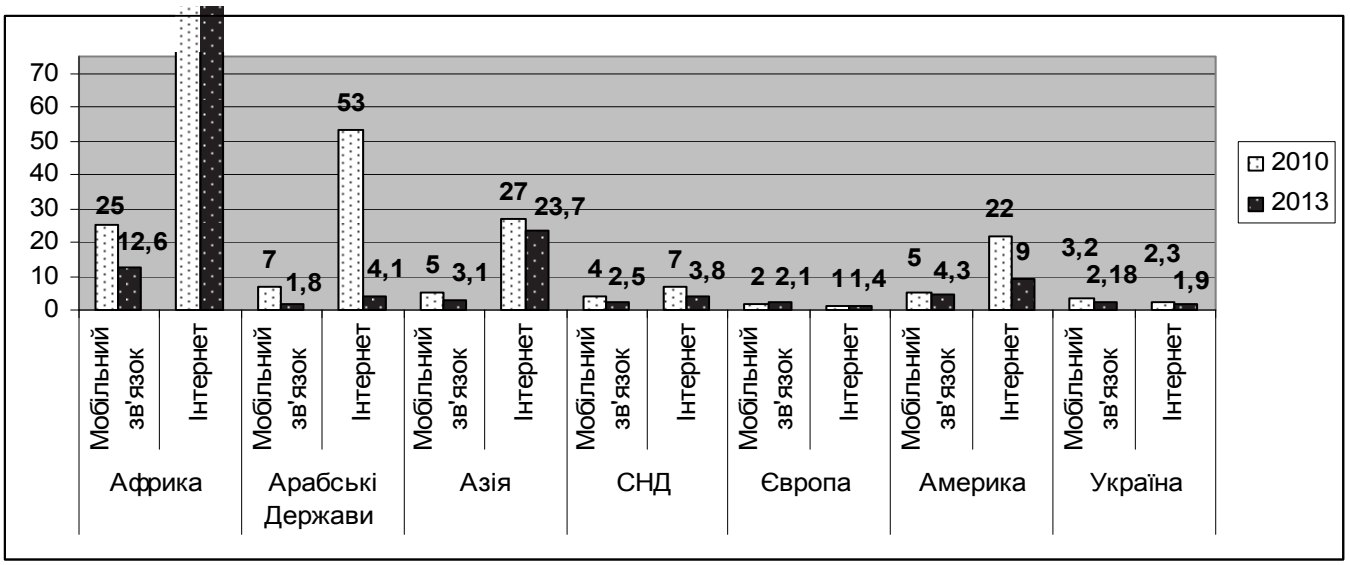

Рисунок 3. Ціни на ІІТ-послуги регіонів світу за 2010 та 2013 роки, у % до ВНД

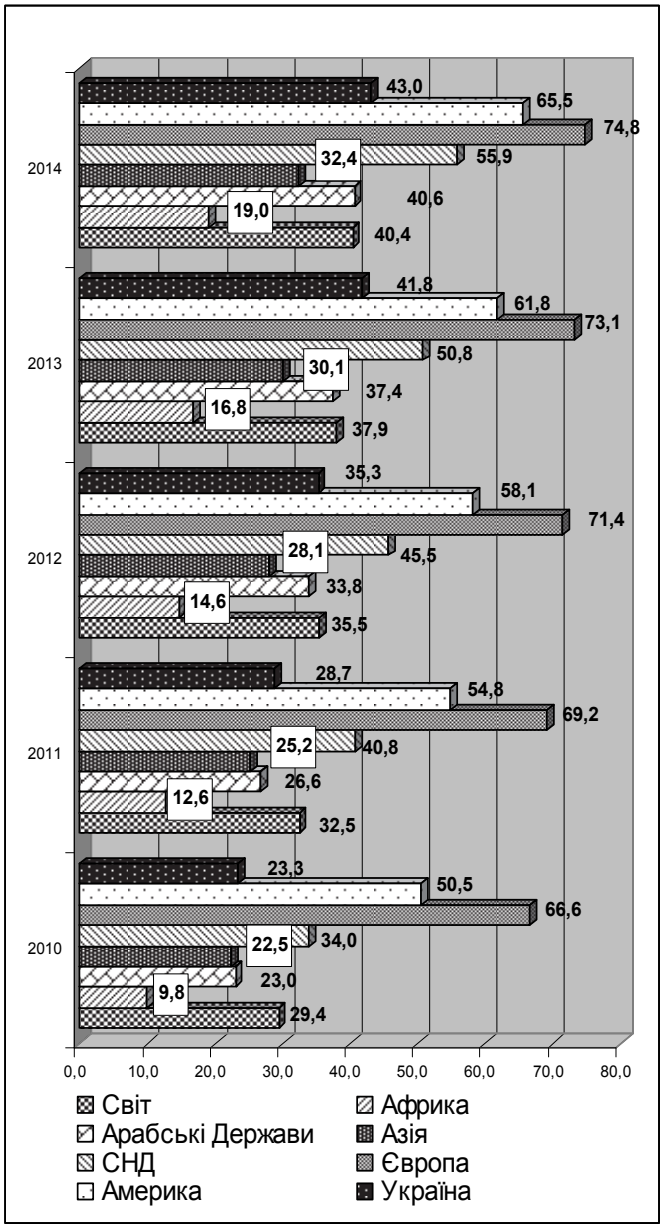

Рисунок 4. Кількість абонентів Інтернет на 100 осіб за 2010-2014 роки

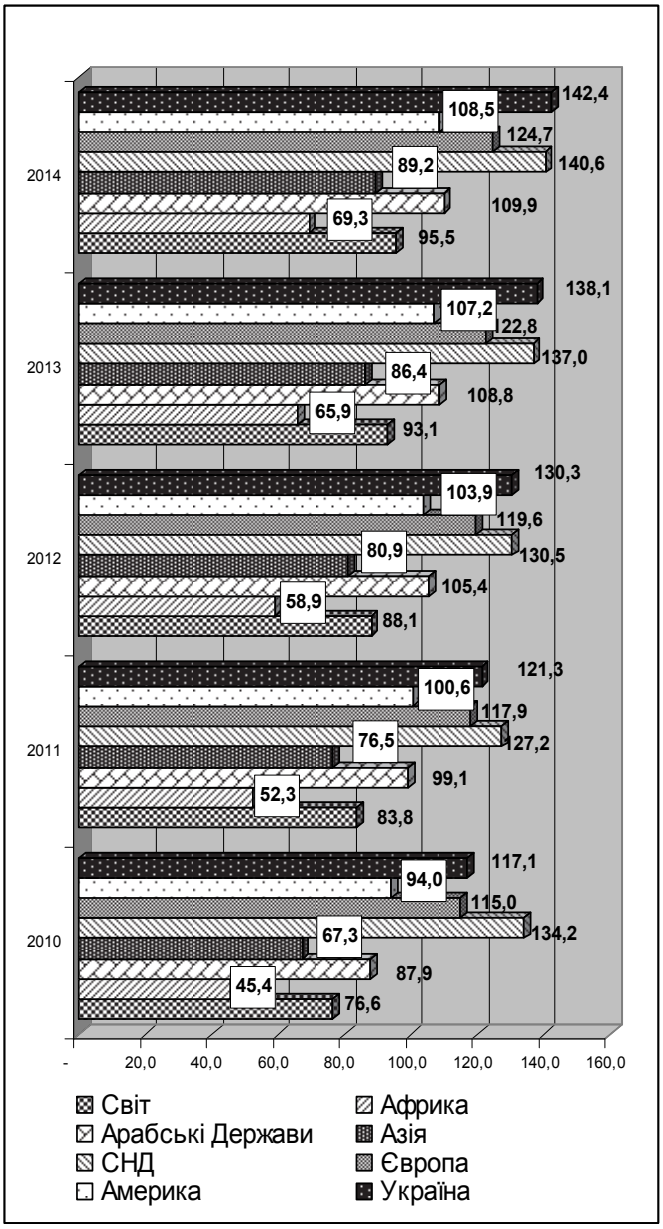

Рисунок 5. Кількість абонентів мобільного зв'язку на 100 осіб за 2010-2014 роки

Аналізуючи рисунок 4, зазначимо, що кількість користувачів мережі Інтернет у 2014 році порівняно з 2010 роком збільшилась на 85%, що не дивно, адже за Індексом розвитку Інтернету та Рейтингом свободи Інтернету Україна посідає непогані місця: 46 та 16 відповідно, потрапляючи в категорію країн з середнім рівнем розвитку за даним напрямом. Однак, значення в розмірі 43 абонентів на 100 користувачів Інтернету, не дивлячись на відносно низький рівень цін на ці послуги в порівнянні з іншими країнами, є далеким від бажаного. Так, в Європі аналогічний показник у 2014 році становить 74,8, в Америці – 65,5, а в країнах СНД – 55,5. При цьому за кількістю абонентів мобільного зв'язку, в порівнянні з регіонами світу, у 2014 році ми посідаємо першу сходинку зі значенням 142,4 абоненти на 100 осіб населення (Європа -124,7, Америка – 108,5, СНД – 140,6), збільшивши кількість абонентів на 22% в порівнянні з 2010 роком. Превалювання кількості абонентів мобільного зв'язку над користувачами Інтернет ще раз підтверджує сучасні тенденції: більшість населення земної кулі нині є користувачами стільникового зв'язку, у багатьох країнах ним обслуговується 100 % населення. Світ динамічно переходить з мобільного зв'язку другого покоління (платформа 2G) на третє (відповідно – 3G): протягом 2007 – 2010 рр. кількість країн, що здійснили такий перехід, збільшилася з 95 до 143. Тим часом прискорюється поширення нової швидкісної платформи 4G. Дедалі більша цінова доступність відповідної техніки та IT-сервісів додатково стимулює окреслені процеси [17].

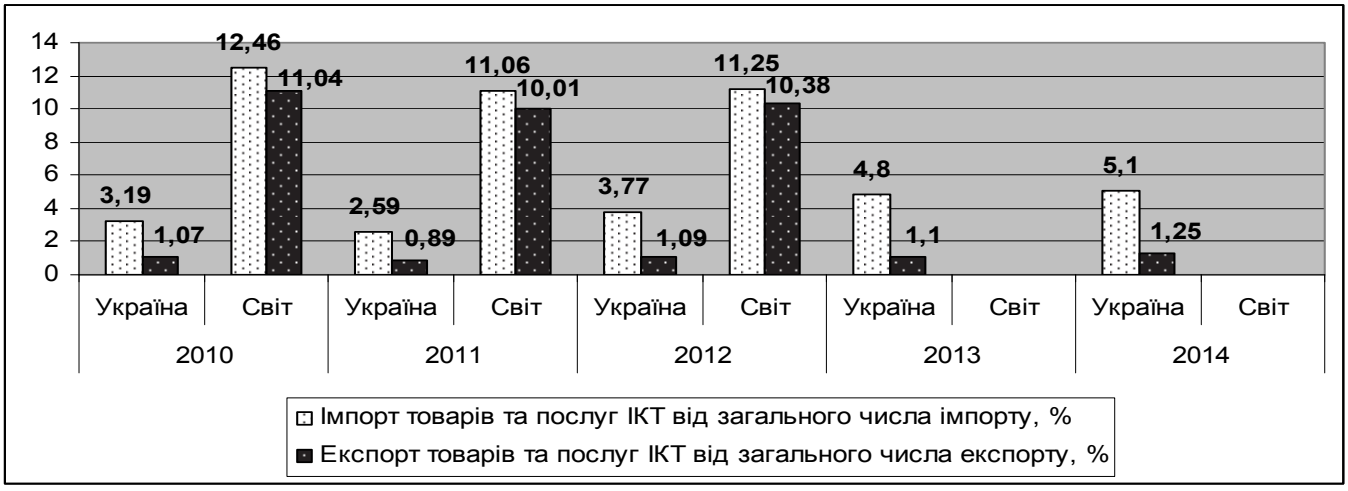

Рисунок 6. Динаміка імпорту та експорту послуг ІКТ в Україні та світі

Оцінюючи рівень розвитку ринку ІКТ в Україні за рівнем імпорту та експорту послуг у їх загальній структурі (рис.6), відзначимо тенденцію значного відставання обсягів експорту від імпорту (1,25% експорту у 2014 році проти 5,1% імпорту), при цьому частка імпорту за період 2010-2014 років зросла на 59,8%, у той час, як експорт зріс лише на 16%. Розглядаючи зазначені показники в контексті загальносвітових тенденцій, констатуємо зменшення відставання імпорту в динаміці 2010-2014 років з 4 до 2 раз, при цьому динаміка показників експорту залишається майже не змінною – відставання у 10 раз від світових показників.

Причиною таких тенденцій є відсутність впровадження необхідного технологічного устрою в промисловості України. Так, І.З. Абдуллаєв, досліджуючи передумови глобального інформаційно-технологічного розвитку в своїй роботі «Информационное общество и глобализация: Критика неолиберальной концепции», виділяє шість технологічних укладів, де з превалюванням V (мікроелектроніка, біотехнології, інформатика) технологічного устрою починається перехід людства до постіндустріального і, як наслідок, інформаційного суспільства. В розвинених країнах даний період припав на 80-ті роки XX ст., поступово змінюючись VI (генна інженерія, нанотехнології) технологічним устроєм на початку XXI ст. [3, с.106]. У таких країнах, як США, Японія, КНР зароджуються контури VI технологічного устрою (у США частка продуктивних сил V технологічного устрою становить 60 %, IV – 20 % і близько 5 % припадає на VI технологічний устрій).

На відмінну від розвинутих країн, в Україні частка технологій V устрою (електронна промисловість, мінікомп'ютеризація сфери послуг, виробництво і переробка газу, нетрадиційні джерела енергії) становить приблизно 10 % і переважно у найбільш розвинених галузях. Більше 50% технологій належать до IV устрою (автомобілебудування, органічна хімія, виробництво і переробка нафти, масові комунікації), а майже третина – до III (електротехнічне, важке машинобудування, лінії електропередач, неорганічна хімія) [18, с. 28]. Дані тенденції відображає Індекс ровитку ІКТ, за яким Україна у 2014 році зайняла 73 сходинку із 166 країн світу, погіршивши аналогічний показник на 7 пунктів в порівнянні з 2010 роком. За даними Інституту економіки та прогнозування НАН України, нині в Україні підприємства III, далеко не передового технологічного укладу, виробляють 58% загального обсягу промислової продукції, а їх частка в інвестиціях становить 75%. І навпаки, підприємства IV, вищого технологічного укладу, виробляють 38% продукції, а їх частка в інвестиціях становить 20%. Тобто у сфері III технологічного укладу на 1% продукції припадає 1,29% інвестицій, а в четвертому – лише 0,52%, що свідчить про їх вищу віддачу[19].

Ще одним показником розвитку інформаційного суспільства, який пов'язаний з ІКТ, є кількість «цифрових аборигенів» - молодь у віці 15-24 років, яка має не менше 5 років досвіду онлайнової діяльності. В 2012 році їх середньосвітовий рівень становив 5,2% населення: від 9,2% в Африканському регіоні до 79,1% в Європі; від 22,8% в країнах, що розвивається до 81,9% в розвиненому світі. Україна за цим показником у 2012 році займає 125 місце із 180, з часткою останніх 2,7% від загального числа населення і 21,7% від загальної чисельності молоді, Польща 18 позицію (11,8% і 89,4%), Росія 48 позицію (6,3% і 49,3%), Білорусь 90 (5,5% та 41,8%) [14]. Дана тенденція є цікавою на фоні того, що як зазначається фахівцями ВЕФ, українці проводять на тиждень 20 годин онлайн, у той час, як у Європейському Союзі цей показник у середньому становить 14,8 годин, при цьому 80% українців заявили, що Інтернет допомагає в організації життя, 83% - залишатися на зв'язку із друзями та родичами, 33% вважають його корисним для управління фінансами, а 11% - для організації відпустки або поїздки [17].

Окрім аналізу сектору ІКТ, проведемо дослідження структури інформаційного суспільства України за такими блоками, як «знання» та «інформація». Останній має глобальну цінність і зростає у геометричній прогресії. Компанія McKinsey підрахувала, що 90% усього масиву інформації було сформовано за останні 2 роки і вона продовжує зростати далі: з 2700 ексабайт у 2012 році до 40000 ексабайт у 2020 (1 ексабайт даних відповідає матеріалам бібліотеки Конгресу США, взятим сто тисяч раз)[11]. Сьогодні стан інноваційної та науково діяльності в Україні більшістю експертів визначається як кризовий і такий, що не відповідає сучасному рівню інноваційних процесів у промислово-розвинених країнах (рис.7). Витрати на наукову та інноваційну

діяльність України у структурі ВВП 2013 року сягають лише 0,73%, при тому, що аналогічний світовий показник становить 2,13%, у США – 2,79%, а в країнах ЄС – 2,06%, що вдвічі більше від національного значення.

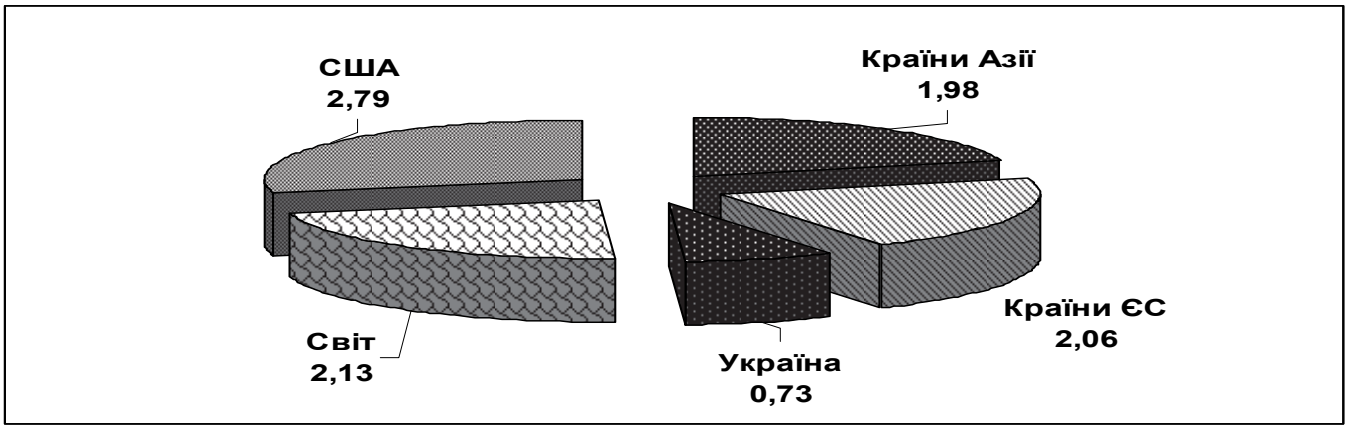

Рисунок 7. Витрати на дослідження і розробки у 2013 році, % від ВВП

В рейтингу країн світу, який проводиться Всесвітньою організацією інтелектуальної власності, за кількістю патентів у 2012 році Україна посідає 23 сходинку серед 103 держав аналізу, але якщо порівняти їх за кількістю, то різниця буде вражаючою: якщо в Україні даний показник становить 5 253 одиниці, то в Китаї – 526 412 одиниць, США – 503 582 одиниці, Росії – 41 414 одиниць [20].

Враховуючи Глобальний індекс інновацій також вимушені констатувати погіршення позицій України у 2014 році до 63 сходинки в порівнянні з 61 у 2010 році. Не дивлячись на цінову доступність та перспективність всесвітньої мережі в області наукових надбань, найбільш популярними зверненнями українців до Інтернету серед регулярних користувачів були: соціальні мережі - 63%, електронна пошта - 50%, завантаження фільмів і музики - 40%, пошук інформації - 38%, новинні сайти, читання газет - 31%, Інтернет-телефонія - 30% [17]

Наведені міжнародні індекси для оцінки рівня інформаційного суспільства в країні розроблені, в основному, для оцінки складових інформаційного суспільства розвинених держав, і тому вони не враховують низку особливостей, властивих країнам з економікою, що розвивається, і особливо – національних соціально-економічних систем, що знаходяться у процесі трансформації. Водночас ці особливості, зокрема незавершеність економічних реформ, яка зберігається в Україні, значно обмежують інноваційну активність як країни в цілому, так і її регіонів. Ці особливості містять в собі законодавство, що стосується інновацій, інформації, освіти, захисту прав інтелектуальної власності, елементи інноваційної культури та практики [19].

За таких умов, особливої актуальності набувають національні методики оцінки рівня інформаційного суспільства України, які побудовані з врахуванням таких законодавчих актів, як Закон України про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки від 09.01.2007, Постанова КМУ про затвердження Національної системи індикаторів розвитку інформаційного суспільства від 28.11.2012 року та Наказу МОН України про затвердження Методики формування індикаторів розвитку інформаційного суспільства від 06.09.2013 року. На основі системи індикаторів та розробленої методики оцінки розраховуються інтегровані композитні індекси рівня розвитку інформаційного суспільства в Україні, а саме: проникнення ІТ в суспільство (ITS) – 35,73 бали; індекс технологічного застосування ІТ у суспільстві (СТА) - 21,82; індекс використання ІТ в озброєннях і засобах інформаційного захисту (CIDA) – 21,79 [6, с.42].

Аналіз складових індексу ITS показує, що наукове, економічне та інституціональне забезпечення розвитку та проникнення ІТ у життя суспільства в Україні випереджає розвиток телекомунікацій та апаратно-програмних засобів. Є незначний дисбаланс і в рівні використання інформаційно-телекомунікаційної інфраструктури. Населення та органи державного управління і місцевого самоврядування стали більш активно й системно впроваджувати у свою основну діяльність сучасні ІТ, ніж це роблять промислові підприємства та організації.

За значенням індексу ITS Україна пройшла половину шляху інформатизації суспільства й поки відстає від розвинутих країн. На сьогодні країни з високим рівнем розвитку інформаційного суспільства, високоефективною інформаційно-телекомунікаційною інфраструктурою мають значення ITS у межах 55–70 од[6, с.42].

Висновок: Підсумовуючи проведений аналіз, згрупуємо усі розглянуті рейтинги України в чотири категорії на основі структурного поділу, який проводиться міжнародними та національними агенціями (табл.3)

Таблиця 3. Групування рейтингів України 2014 року за рівнем впровадження інформаційного суспільства

Індекс	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень	Дуже низький
Світові рейтинги та індекси				
Глобальний індекс конкурентоспроможності	-	-	76	-
Індекс технологічної готовності	-	-	76	-
Індекс мережевої готовності	-	-	73	-
Індекс розвитку Інтернету	-	-	46	-
Індекс електронного уряду ООН	-	87	-	-
Індекс розвитку ІКТ	-	73	-	-
Глобальний індекс інновацій	-	63	-	-
Рейтинг свободи Інтернету	-	16	-	-
Національні індекси				
Проникнення ІТ в суспільство	-	35,73	-	-
Індекс технологічного застосування ІТ у суспільстві	-	21,82	-	-
Індекс використання ІТ в озброєннях і засобах інформаційного захисту	-	21,79	-	-

Загалом можна зробити висновок, що протягом останніх років Україна стабільно утримує середні позиції у світових рейтингах розвитку інформаційного суспільства, (з усієї сукупності проаналізованих показників за 2014 рік, про середній рівень розвитку інформаційного суспільства в Україні свідчить сім, а про низький – чотири значення рейтингів). Зазначимо, що позитивна динаміка отриманих результатів забезпечується не стільки завдяки імплементації найсучасніших ІКТ, скільки за рахунок «наздоганяючого» режиму запровадження, приміром, телекомунікацій чи стільникового мобільного зв'язку. Тому, перспективними напрямами розвитку в рамках реалізації інформаційного суспільства України є підтримання відповідної тенденції зниження цін на товари та мережі ІКТ, підвищення рівня наукової зацікавленості населення в інноваційному та технологічному розвитку, поширення засобів комунікаційного зв'язку шляхом використання сучасних технологій в адміністративному регулюванні суспільного життя. Окреслені дії дозволять сформувати надійну платформу розвитку інформаційного суспільства в Україні та створити на її основі перспективний напрям економічного зростання.

Список використаних джерел

1.ITU predicts 25 billion networked devices by 2020 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.v3.co.uk/v3-uk/news/2207590/itu-predicts-25-billion-networked-devices-by-2020

2.Дубов Д.В. Інформаційне суспільство в Україні: глобальні виклики та національні можливості: аналіт. доп. / Д. В. Дубов, О. А. Ожеван, С. Л. Гнатюк. – К. : НІСД. – 2010. – 64 с.

3.Абдуллаев И. З. Информационное общество и глобализация: Критика неолиберальной концепции / И. З. Абдуллаев. – Ташкент : Изд-во «Фанва технология», 2006. – 191с.

4.Цивільний кодекс України від 16.01.03 № 435-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://sfs.gov.ua/diyalnist-/zakonodavstvo-pro-diyalnis/kodeksi/53768.html

5.Ніколаєв Є.Б. Теорія інформаційної економіки: зміст і основні суперечності: дис. кан. ек. наук: спец.08.00.01/ Є.Б. Ніколаєв. – Київ,2011. – 176 с.

6.Полумієнко С., Рибаков Л. Про деякі питання державної політики розвитку інформаційного суспільства // Інформаційне суспільство в Україні: Тези доповідей. – К, 2013. – С. 42–46).

7.Сухов Е.И. Информационное общество как новое общество/ Е.И. Сухов // Теория и практика общественного развития. – 2011. - №7. – С.101-103

8.World Bank Open Data http://data.worldbank.org/topic/economy-and-growth

9.Степанов В.Ю. Проблеми та перспективи інформаційного суспільства/ В.Ю. Степанов// [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2012-2/doc/1/02.pdf

10.The Global Competitiveness Report: 2010 – 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.weforum.org/reports/global-competitiveness-report

11.The Global Information Technology Report: 2010-2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.weforum.org/issues/global-information-technology/the-great-transformation/network-readiness-index

12.UN E-Government Survey: 2010, 2012, 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://unpan3.un.org/egovkb/Reports/UN-E-Government-Survey

13.Global Innovation Index: 2010-2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.globalinnovationindex.org/content.aspx?page=GII-Home

14.ITU Measuring the Information Society: 2010-2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.itu.int/newsroom/press_releases/2009/07.html

15.World Wide Web Foundation: The Web Index 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://webfoundation.org/

16.Freedom House: Freedom on the Net 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://freedomhouse.org/

17.Доповідь про стан інформатизації та розвиток інформаційного суспільства в Україні за 2013 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.kmu.gov.ua/control/ru/publish/article?art_id=246684030&cat_id=244276429

18.Семенов В.Ф., Басюк О.В. Використання потенціалу нової економіки при формуванні регіональних інноваційних структур організації і управління туризмом / В.Ф. Семенов, О.В.Басюк: монографія. – О.: Атлант, 2013. – 356 с.

19.Дем'яненко, І. В. Інноваційно-технологічний прогрес як рушійний чинник цивілізаційного поступу суспільства / І. В. Дем'яненко. - К. : НУХТ, 2009. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://dspace.nuft.edu.ua/jspui/handle/123456789/3499

20.WIPO IP Facts & Figures: 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.wipo.int/portal/en/

References

1.ITU predicts 25 billion networked devices by 2020: http://www.v3.co.uk/v3-uk/news/2207590/itu-predicts-25-billion-networked-devices-by-2020

2.Dubov D.V., Ozhevan O.A., Gnatiuk S.L. Informatsiine suspilstvo v Ukraiini: globalni vyklyky ta natsionalni mozhlyvosti: analit. dop.[The information society: global challenges and national opportunities]. K. : NISD. 2010. 64 p.

3.Abdullaev I.Z. Informacionnoe obshhestvo i globalizacija: Kritika neoliberal'noj koncepcii [Information society and globalization: a Critique of neo-liberal concepts]. Tashkent : Izd-vo «Fanva tehnologiya», 2006. 191p.

4.Tsyvilnyi kodeks Ukraiiny vid 16.01.03 № 435-IV : http://sfs.gov.ua/diyalnist-/zakonodavstvo-pro-diyalnis/kodeksi/53768.html

5.Nikolaev E.B. Teoriia informatsiinoi ekonomiki: zmist I osnovni superechnosti: dis. kan. ek. nauk: spets.08.00.01. Kiyiv. 2011. 176 p.

6.Polumiienko S., Rybakov L. Pro deiaki pytannia derzhavnoi polityky rozvytku Informatsiinogo suspilstva [About some vopros derzhavna policy development informazioa susprise] // Informatsiine suspilstvo v Ukraiini: Tezi dopovidey. K, 2013. p. 42–46

7.Suhov E.I. Informatsionnoe obschestvo kak novoe obschestvo [Information society as a new society]. // Teoriya i praktika obschestvennogo razvitija. 2011. №7. p.101-103

8.World Bank : http://data.worldbank.org/topic/economy-and-growth

9.Stepanov V.Yu. Problemy ta perspektyvy informatsiinogo suspilstva [Problems and prospects of informazioa susprise]. // http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2012-2/doc/1/02.pdf

10.The Global Competitiveness Report: 2010–2014: http://www.weforum.org/reports/global-competitiveness-report

11.The Global Information Technology Report: 2010-2014: http://www.weforum.org/issues/global-information-technology/the-great-transformation/network-readiness-index

12.UN E-Government Survey: 2010, 2012, 2014: http://unpan3.un.org/egovkb/Reports/UN-E-Government-Survey

13.Global Innovation Index: 2010-2014: http://www.globalinnovationindex.org/content.aspx?page=GII-Home

14.ITU Measuring the Information Society: 2010-2014 : http://www.itu.int/newsroom/press_releases/2009/07.html

15.World Wide Web Foundation: The Web Index 2014: http://webfoundation.org/

16.Freedom House: Freedom on the Net 2013: https://freedomhouse.org/

17.Dopovld pro stan informatizatsiyi ta rozvytok informatsliinogo suspilstva v Ukraini za 2013 rik : http://www.kmu.gov.ua/control/ru/publish

18.Semenov V.F., Basiuk O.V. Vykorystannia potentsialu novoi ekonomiki pry formuvanni regionalnyh innovatsiinyh struktur organizatsii i upravlinnia turyzmom [The potential Novo economy when Formosan regonline innovating organization structures, Department of tourism]. monografiia. O. : Atlant, 2013. 356 p.

19.Demianenko, I.V. Innovatsiino-tehnologichnyi progres yak rushiinyi chynnyk tsyvilizatsiinogo postupu suspilstva [Novatio-the technological progress of Yak Rosini cennik civilizing the cost susprise]. K. : NUHT, 2009. : http://dspace.nuft.edu.ua/jspui/handle/123456789/3499

20.WIPO IP Facts & Figures: 2012 : http://www.wipo.int/portal/en/

ДАННІ ПРО АВТОРА
Ситкіна Марія Володимирівна, аспірант
Кременчуцький національний університет ім. М. Остроградського
м. Кременчук, вул. Першотравнева, 20
e-mail: mari.2189@mail.ru

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ
Сыткина Мария Владимировна, аспирант
Кременчугский национальный университет им. М. Остроградского
г. Кременчук, Первомайская, 20
e-mail: mari.2189@mail.ru

DATA ABOUT THE AUTHOR
Sytkina Mariia, aspirant
Kremenchuk Mykhailo Ostohradskyi National University
Kremenchuk, Pershotravneva Street, 20
e-mail: mari.2189@mail.ru

УДК 336.74.58

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СТВОРЕННЯ ОСВІТНІХ КЛАСТЕРІВ В УКРАЇНІ

Студінський В.А.,
Шевчук В.О.

Предметом дослідження є соціально-економічні відносини, що виникають в процесі функціонування освітньої галузі та ринку робочої сили в сучасній економіці.

Мета даного дослідження полягає у теоретичному обґрунтуванні ролі і значення освіти в суспільних процесах під впливом глобальних процесів та інноваційного розвитку економіки, а також необхідності формування освітніх кластерів в Україні на сучасному етапі.

Освітній кластер в Україні покликаний в площині регіонів сформувати системи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації професійних кадрів, які залучаються до процесу виробництва.

***Ключові слова**: освіта, кластер, виробництво, освітній процес, кваліфікована робоча сила.*

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ КЛАСТЕРОВ В УКРАИНЕ

Студинский В.А.,
Шевчук В.О.

Предметом исследования являются социально-экономические отношения, которые возникают в процессе функционирования образовательной сферы и рынка рабочей силы в современной экономике.

Цель данного исследования состоит в теоретическом обосновании роли и значении образования в общественных процессах под влиянием глобальных процессов и инновационного развития экономики, а также необходимости формирования образовательных кластеров в Украине на современном этапе.

Образовательный кластер в Украине призван в плоскости регионов сформировать систему подготовки, переподготовки и повышения квалификации профессиональных кадров различных отраслей экономики.

***Ключевые слова**: образование, кластер, производство, образовательный процесс, квалифицированная рабочая сила.*

THEORETICAL FOUNDATIONS OF EDUCATIONAL CLUSTERS IN UKRAINE

Studinski V.A.
Shevchuk V.O.

The subject of study is the socio-economic relations that arise in the functioning of the educational sector and labour market in the modern economy.

The purpose of this study is to theoretically justify the role and importance of education in social processes under the influence of global processes and innovative development of the economy and the need for the formation of educational clusters in Ukraine at the present stage.

Education cluster in Ukraine drafted into the plane of the regions to establish a system of training, retraining and advanced training of professional personnel in various sectors of the economy.

***Key words:** the education cluster, manufacturing, educational process, skilled workforce.*

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку суспільства великого значення набуває освітня сфера, яка покликана готувати для економічного комплексу фахівців високого рівня. За час незалежності України вже сформовано відповідну освітню систему, яка наближається у своїх стандартах до загальноєвропейських вимог. Водночас сучасний стан державного розвитку і формування національних кваліфікованих кадрів супроводжується нагромадженням відповідних проблем в системі загальноосвітньої та професійної підготовки робочої сили. Усвідомлюючи ці проблеми, варто намагатися втілювати в практику різноманітні підходи та заходи щодо управління сферою освіти, особливо вищої школи, які відповідають сучасним вимогам в сфері підготовки професійних кадрів.

 © Студінський В.А., Шевчук В.О., 2015

Саме в умовах прийняття нового Закону України «Про вищу освіту» важливого значення набуває наукового обґрунтування теоретичних засад реформування та функціонування освітньої сфери у системі підготовки висококваліфікованої робочої сили не лише на засадах гармонізації державно-управлінських визначень пріоритетів, але й самостійністю діяльності вищих навчальних закладів і їх відповідальністю за підготовку кваліфікованих кадрів для національної економіки. Тому важливим є аспект аналізу європейського й світового досвіду, виявлення адаптації дієвих конструктивних елементів у національній освітній сфері в системі підготовки кваліфікованої робочої сили. Зволікання в плані реформування освітньої сфери може пригальмувати поступове входження України у європейський освітній простір та віддалити кваліфікованість національної робочої сили від вимого сучасного ринку праці.

Предмет дослідження. є соціально-економічні відносини, що виникають в процесі функціонування освітньої галузі та ринку робочої сили в сучасній економіці.

Дослідження даної проблеми. Проблемам дослідження освіти, визначення основних напрямків розвитку освіти, методів оцінки економічної ефективності освіти, визначенню ролі держави в перетвореннях системи освіти, вивчення механізму перетворень економіки країни, визначення напрямів інноваційного розвитку системи освіти присвячено досить велика кількість наукових праць відомих вітчизняних та зарубіжних вчених. Ми, зокрема, зупинились на аспекті теоретичного обґрунтування формування та функціонування освітніх кластерів в україні. У цьому разі варто звернути увагу на праці Ю.С.Артамонової, Б.Б.Хрустальова, Р.Х. Хасанова, І.В. Вишнякової, О.О.Карпенка, І.Г.Утюж та ін.

Варто зазначити, що на сучасному етапі розробкою підходів до визначення освітнього кластеру займаються російські вчені. Т.Ю.Красікова під освітніми кластерами розглядає сукупність взаємопов'язаних установ професійної освіти, об'єднаних за галузевою ознакою і партнерськими відносинами з підприємствами галузі [1]. Н.В.Васильєва вважає, що регіональний освітній кластер варто визначати як систему освітніх закладів різного рівня, організацій, що займаються НДДКР, комерційних компаній, організацій регіональної інноваційної інфраструктури та інфраструктури підтримки підприємництва, що знаходяться у взаємозв'язку з органами влади і компонентами регіональної економічної системи. Також вона стверджує, що вищий навчальний заклад може виступати центом розвитку кластеру (ядром кластеру) і приймати на себе відповідальність за освітню і наукову підтримку кластера, а також виступати інформаційно-методичним центом, комунікаційною платформою [2, С. 8-10]. На думку Н.А.Корчагіної, освітній кластер являє собою групу освітніх закладів, що знаходяться у партнерських відносинах з підприємствами галузі, які локалізовані на одній території, кінцевим продуктом діяльності яких є освітня послуга [3, С. 81]. Ядром кластеру у даному випадку виступає вищий навчальний заклад (ВНЗ) або інша освітня установа. О.В.Смірнов розглядає освітній кластер як систему навчання, взаємонавчання та інструментів самонавчання в інноваційному ланцюжку «наука-технологія-бізнес», яка заснована переважно на горизонтальних зв'язках всередині ланцюжка [44, С. 75]. Тут в основу освітнього кластеру кладеться освітній процес. Таким чином, освітній кластер можна розглядати з двох точок зору: як систему і як процес. Дослідник з Казахстану С.С.Єспаєв освітній кластер розглядає як запоруку конкурентоспроможності кадрів, і стверджує, що призначення освітнього кластера розкривається в його місії як інноваційної форми інтеграції науки і освіти для вирішення складних педагогічних завдань у процесі навчання, виховання та розвитку підростаючого покоління, професійної підготовки компетентних фахівців, надання освітніх послуг зацікавленим споживачам [5].

Останнім часом здійснюються спроби визначити поняття освітнього кластеру науковцями України. Так, В.І.Куценко визначає освітній кластер як систему взаємопов'язаних закладів освіти, освітніх організацій, значимість яких, як цілого, перевищує суму складових частин. Тобто освітній кластер – більш ємке, з точки зору ринку освітніх послуг, поняття у порівнянні з такими формами міжгалузевої інтеграції як вертикально інтегровані холдингові структури, асоціації, стратегічні альянси, мережеві об'єднання, спільні підприємства, технопарки, промислові парки, особливі економічні зони тощо [6]. Ми погоджуємо з його думкою, що кластер – більш складне явище, ніж просте об'єднання закладів, організацій та підприємств, адже заклади освіти активно включаються в процес кооперації і продовжують конкурувати між собою. Також варто відрізняти освітній кластер від простої взаємодії підприємства і вищого навчального закладу, яке лише передбачає акцентування уваги на спеціальних освітніх програмах підготовки спеціалістів, а кластер – крім спільного партнерства, ще й спільне фінансування, і взаємодію з науковими установами та організаціями інноваційної інфраструктури.

О.П.Жук, Л.О.Дроздовська вважають, що освітнім кластером можна називати кластер, що являє собою єдину систему безперервної освіти від школи (дошкільного закладу) до виробництва [7, С. 152]. А.М. Старєва наводить визначення інноваційного соціокультурного освітнього кластера як добровільне об'єднання географічно близьких взаємодіючих суб'єктів господарювання: освітніх закладів, органів влади, банківського, приватного сектора, інноваційних підприємств (організацій), об'єктів інфраструктури, що характеризується виробництвом конкурентоспроможних освітніх, культурних, соціальних послуг, наявністю погодженої стратегії розвитку, спрямованої на реалізацію інтересів кожного з учасників і території локалізації кластера, на якій вона перебуває, і має істотну соціально-економічну значимість для регіону. Метою створення кластера, на її думку, є об'єднання, інтенсифікація зусиль, можливостей, потенціалу суб'єктів інноваційної структури задля формування взаємоузгоджених дій, спрямованих на покращення якості регіональної освіти, її конкурентоспроможності на вітчизняному та світовому рівня [8]. Варто погодитись із думкою Н.В.Васильєвої, що головною функцією освітнього кластера є зближення мети виробничого і освітнього процесу, максимізація ефекту від використання робочої сили і науково-технічних продуктів в економічній системі [2, С. 9]. Таким чином, кваліфікована робоча сила є однією із умов створення освітнього кластеру і його результатом.

Мета даного дослідження полягає у теоретичному обґрунтуванні ролі і значення освіти в суспільних процесах під впливом глобальних процесів та інноваційного розвитку економіки, а також необхідності формування освітніх кластерів в Україні на сучасному етапі.

Виклад основного матеріалу. У широкому економічному сенсі до кластеру входять підприємства (фірми, установи), що розташовані у межах окремого регіону і мають тісні технічно-виробничі зв'язки, залишаючись при цьому виробниками, постачальниками та споживачами продукції один дного. Характерними ознаками кластеру є:

- географічна концентрація (у кластер включають лише ті установи та організації, що мають безпосередню близькість розташування);
- спільна сфера діяльності (передбачається близькість підприємств за характером виробництва, що входять у кластер).

При цьому важлива наявність «критичної маси» у часників кластеру, високий рівень пов'язаності учасників кластеру (внутрішня і зовнішня), інноваційна активність учасників кластеру. В останньому моменті зазначимо, що кластер є завжди концентрацією інноваційно-активних підприємств (фірм, установ). Інноваційна активність передбачає діяльну орієнтацію цих об'єктів на інноваційний розвиток, під яким розуміється постійне удосконалення переваг за рахунок різного виду нововведень: технічних, технологічних, організаційних та маркетингових [9, С.12-17].

Власне кластер, як система, запрограмований і зорієнтований на отримання синергетичного ефекту, тобто характеризується як можливість в результаті об'єднання елементів отримувати більш економічний ефект, ніж арифметична

сума економічних ефектів від діяльності окремих структурних елементів. Зокрема, синергетичні ефекти у кластеному просторі проявляються у процесах використання таких механізмів взаємозв'язку як підприємницьких структур, підприємницькі мережі, стратегічні альянси, довгострокові контракти тощо. Вони, зокрема, дозволяють знижувати трансакційні витрати, внутрішні і зовнішні ризики, підвищувати рівень інноваційності та конкурентноздатності окремих кластер них структур [10].

Виходячи з цього, можна зазначити, що кластеризація сфери освіти дозволяє вирішувати проблему виробничої взаємодії у сфері підготовки кваліфікованої робочої сили. Кластерний підхід у цьому разі сприятиме підвищенню національної та регіональної конкурентноздатності, зростанню інноваційного потенціалу, розвитку малого та середнього бізнесу (не лише у сфері освіти та підготовки кваліфікованої робочої сили) тощо. Досвід свідчить, що саме такий підхід є не лише засобом досягнення визначеної мети, що пов'язана зі структурними змінами підвищення конкурентноздатності, посиленням інноваційності, а також і доволі дієвим засобом стимулювання регіонального розвитку, що у свою чергу сприяє отриманню мультиплікаційного ефекту у збільшенні зайнятості, підвищення заробітної плати, відрахувань у бюджет, зростання стійкості та конкурентноздатності регіонів зокрема та країни в цілому [11, С.63-64]. Часто центром формування кластерів стають навчальні заклади, зокрема університети, або група науково-дослідних установ. При цьому кластери визначаються як одна з найефективніших виробничих систем в умовах глобалізації і розвитку сучасної науки – економіки знань [11, С.136]. Варто також розвивати кластерні концепції у сфері розвитку регіонів. Для цього необхідно проводити загальнонаціональні радикальні реформи щодо розширення організаційно-економічного співробітництва. Процес кластеризації повинен у цьому аспекті супроводжуватись реалізацією загальнодержавної політики, що спрямована на підтримку науково-технічного прогресу, інноваційного розвитку, здійснення фінансово-економічних, адміністративних, регуляторних реформ та розробками стратегії розвитку регіонів [12, С.193].

Форми нормативно-правового оформлення відносин між учасниками кластера можуть бути наступними: а) університетський комплекс, б) кластер на базі підприємства або асоціації. З врахуванням різнорівневого фінансування учасників освітнього кластера найраціональнішим буде оформлення договірних відносин між ними.

Головною стратегічною метою цього інноваційного заходу є високотехнологічний розвиток промислового потенціалу регіону. Це повинно відбутися за рахунок підвищення економічної ефективності системи вищої освіти, її якості і конкурентоспроможності, шляхом об'єднання матеріальних, кадрових, інформаційних, фінансових ресурсів освітніх установ і господарюючих суб'єктів.

В зв'язку з цим мають бути реалізовані основоположні принципи:

1. єдиний учбовий, науковий і інноваційний процеси у взаємозв'язку з економікою і соціальною сферою;

2. безперервність освітнього процесу і взаємозв'язок освітніх програм різних рівнів, у тому числі з метою скорочення термінів їх освоєння;

3. організаційна, навчально-методична, наукова і інформаційна взаємодія між всіма підрозділами кластера.

Таким чином, на базі кластера буде створена єдина система підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації кадрів за професійними освітніми програмами різних рівнів. З'явиться сучасна лабораторна і експериментальна база, будуть забезпечені умови, що сприяють залученню додаткових ресурсів з позабюджетних джерел для освіти.

Організація кластера передбачає підвищення кваліфікації педагогічних кадрів у сфері сучасних промислових технологій і фахівців виробництва, що залучаються до освітнього процесу; ефективне планування і перерозподіл учбового навантаження викладачів за рахунок освоєння ними суміжних дисциплін; укладення договорів щодо використання учбової і лабораторної освіти, учбових аудиторій, програмного забезпечення серед членів кластера; ефективне використання учбових площ в освітньому процесі; створення єдиної бази нормативно-правового, науково-методичного забезпечення для спільного користування в освітньому процесі.

Формування науково-освітніх кластерів допоможе в певній мірі вирішити питання взаємодії ринку освіти і ринку праці і збалансувати ситуацію, що склалася. Раніше система підготовки робочої сили в соціалістичній економіці базувалася на концепції державної власності на робочу силу. У межах цієї концепції передбачалося, що держава, по-перше, фінансує підготовку робочої сили в необхідному обсязі і необхідної якості; по-друге, централізовано розподіляє її за галузями і сферами зайнятості.

Вітчизняні вищі навчальні заклади на сучасному етапі не здатні конкурувати на глобальному ринку, на відміну від західних університетів, які, окрім того, що надають освітні послуги, у тому числі і у сфері «бізнес-процеса», виступають крупними науковими центрами, що займаються дослідженнями як теоретичного, так і прикладного характеру.

Формування освітнього кластера вирішить низку питань в сфері взаємодії ринку освіти і ринку праці, – формується механізм замовлення, тобто відбувається чітке формулювання вимог, які виникають у суспільстві, включаючи бізнес. Бізнес усвідомлює важливість вкладання інвестицій в людський капітал, що відображається в позитивних тенденціях як на макро-, так і на мікрорівнях. Зростає соціальна мобільність студента як суб'єкта освітнього кластера. Відбувається регулювання ринку праці галузі, в рамках якої створений освітній кластер відповідно до існуючих потреб.

При реалізації механізму створення і функціонування освітнього кластера передбачається очікувати на наступні результати:

1. відбудеться зміна стратегії розвитку освіти, діалог з працедавцем перейде на якісно новий рівень – відбудеться розуміння спільних інтересів і проблем;

2. відбудеться створення стрункої системи доступної безперервної освіти, яка, у свою чергу, призведе до підвищення якості підготовки кадрів;

3. на макроекономічному рівні відбудеться зростання продуктивності праці і рівня зайнятості населення, зростання валового регіонального продукту на душу населення.

Очевидною є потреба суспільства у формуванні нового університету, а саме університету інноваційного типу, діяльність якого відповідала б сьогоднішнім реаліям. Перевага вищої освіти нового часу – це не лише її якість, не лише її здатність інтегруватися в національну інноваційну систему шляхом розвитку науки, але і орієнтація на ринок праці.

Освітній ринок і ринок праці в значній мірі розузгоджені: спостерігається відставання пропозицій освітніх послуг від потреб ринку праці, погано пов'язані сфери праці і освіти з точки зору відповідності класифікації професій і спеціальностей. Все це відображається і на стані освітньої системи, що знаходиться на шляху модернізації, і на стані ринку праці, який за наявності величезної кількості осіб, що здобули вищу освіту, не може задовольнити свої потреби в необхідних фахівцях.

Надалі основну роль в забезпеченні стійкої конкурентоспроможності національної економіки буде відігравати кластерна політика розвитку. Формування і розвиток регіональних кластерів оцінюється як важлива конкурентна перевага сучасної економіки [13, С.97-98].

Таким чином, освітній кластер є союзом тісно пов'язаних і територіально близьких розміщень закладів освіти, що сприяють спільному розвитку і зростанню конкурентноздатності кожного з них, діяльність яких спрямована на підвищення інноваційності та якості підготовки робочої сили як для регіонального, так і для національного ринку праці.

Ключовим елементом функціонування освітнього кластеру є власне особистість, зокрема її освітній потенціал. В зв'язку з цим можна погодитись із думкою української вченої І.Г.Утюж, що аналіз реалізації освітнього потенціалу особистості проявляється як

багаторівневе явище у контексті соціально-історичних і культурних умов розвитку, людини і суспільства. Цілком логічно, що характер суперечностей стосовно механізму розвитку, актуалізації та реалізації освітнього потенціалу особистості обумовлюється змінами суспільства в цивілізаційному просторі, що визначає соціальну цінність освіти, її призначення та практичне використання. Саме тому структури, технічна база, людський потенціал пристосовані для оптимального перетворення знань в інформаційний ресурс, а провідною галуззю економіки стає інтелектуальне виробництво. Основним суб'єктом соціальної активності у такому разі стає вільне співтовариство, а політичною системою – демократія [14, С.13-14]. Основою розвитку виступає свобода як можливість і здатність особистості розкривати свою власну сутність, інтелектуальна складова тут виступає чи не визначальною, що містить у собі загальнолюдський смисл. Свобода у такому аспекті стає змістом необхідності, необхідність же детермінує нове, більш високе прагнення до свободи. Чим більше свободи в судженнях особистості з певної галузі знань чи окремого питання, тим з більшою необхідністю буде визначатись зміст і суть цих суджень. Таким чином, справжня свобода особистості не суперечить суспільній свободі та завданням соціуму у формуванні інтелектуального середовища [15, С.57-58].

У контексті формування та функціонування освітнього кластеру в Україні великий інтерес представляють собою окремі території, зокрема це стосується і Переяслав-Хмельницького. Загальна мережа навчальних закладів міста становить 8 загальноосвітніх закладів (гімназія, 6 загальноосвітніх шкіл І-ІІІ ст. та ЗОШ І ст.), 5 дошкільних закладів, 3 позашкільні заклади та міжшкільний навчально-виробничий комбінат. У Переяслав-Хмельницькому функціонує відомий на всю країну педагогічний університет, що може стати фундаментом функціонування освітнього кластеру в регіоні. До того місто є серйозним осередком культурно-просвітницького життя. Достатньо сказати, що у 30-тисячному райцентрі, де розташовані Національний історико-етнографічний заповідник «Переяслав» і Музей народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини, загалом же налічується близько тридцяти музейних установ. Такий науковий, освітній та культурно-дослідницький потенціал є вже сформованим кластером, який варто лише організувати.

Висновок. Освітній кластер в Україні покликаний в площиніі регіонів сформувати системи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації професійних кадрів, які залучаються до процесу виробництва. Кластеризація сфери освіти дозволяє вирішувати проблему виробничої взаємодії у сфері підготовки кваліфікованої робочої сили. Кластерний підхід у цьому разі сприятиме підвищенню національної та регіональної конкурентноздатності, зростанню інноваційного потенціалу, розвитку малого та середнього бізнесу (не лише у сфері освіти та підготовки кваліфікованої робочої сили) тощо. Досвід свідчить, що саме такий підхід є не лише засобом досягнення визначеної мети, що пов'язана зі структурними змінами підвищення конкурентноздатності, посиленням інноваційності, а також і доволі дієвим засобом стимулювання регіонального розвитку, що у свою чергу сприяє отриманню мультиплікаційного ефекту у збільшенні зайнятості, підвищення заробітної плати, відрахувань у бюджет, зростання стійкості та конкурентноздатності регіонів зокрема та країни в цілому. Часто центром формування кластерів стають навчальні заклади, зокрема університети, або група науково-дослідних установ. При цьому кластери визначаються як одна з найефективніших виробничих систем в умовах глобалізації і розвитку сучасної науки – економіки знань. Варто також розвивати кластерні концепції у сфері розвитку регіонів. Для цього необхідно проводити загальнонаціональні радикальні реформи щодо розширення організаційно-економічного співробітництва. Процес кластеризації повинен у цьому аспекті супроводжуватись реалізацією загальнодержавної політики, що спрямована на підтримку науково-технічного прогресу, інноваційного розвитку, здійснення фінансово-економічних, адміністративних, регуляторних реформ та розробками стратегії розвитку регіонів. Освітній кластер є союзом тісно пов'язаних і територіально близьких розміщень закладів освіти, наукових установ та підприємств, що сприяють спільному розвитку і зростанню конкурентноздатності кожного з них, діяльність яких спрямована на підвищення інноваційності та якості підготовки робочої сили як для регіонального, так і для національного ринку праці.

Список використаних джерел

1. Красикова Т.Ю. Образовательный кластер как фактор взаимодействия рынка труда и системы высшего профессионального образования / Т.Ю. Красикова // Актуальные вопросы экономики и управления: материалы междунар. науч. конф., апрель 2011 г.: тези доп. – М.: РИОР, 2011. – Т. ІІ. – С. 54 – 59.

2. Васильева Н.В. Формирование и развитие образовательных кластеров в региональной социально-экономической системе: автореф. на соискание ученой степени канд. экон. наук: специальность 08.00.05 «Экономика и управление народным хазяйством (региональная экономика)» / Васильева Наталья Витальевна. – Гатчина, 2013. – 26 с.

3. Корчагина Н.А. Образовательные кластеры как основа повышения конкурентоспособности учебных заведений / Н.А. Корчагина // Прикаспийский журнал: управление и высокие технологии. – 2009. – № 3 (7). – С. 78 – 84.

4. Смирнов А. В. Образовательные кластеры и инновационное обучение в вузе: монография / А.В. Смирнов. – Казань: РИЦ «Школа», 2010. – 102 с.

5. Еспаев С.С. Образовательный кластер – залог конкурентоспособности кадров в Казахстане [Електронний ресурс] / С.С. Еспаев. – Режим доступу: http://articlekz.com/article/9460.

6. Куценко В.І. Кластеризація в контексті формування людиноорієнтованої парадигми розвитку освіти [Електронний ресурс] / В.І. Куценко // Теорія та методика управління освітою. – 2009. – № 2. – Режим доступу: http://tme.umo.edu.ua/docs/2/09kutope.pdf.

7. Жук О.П. Кластерний підхід у процесі оптимізації системи освіти України / О.П. Жук, Л.О. Дроздовська // Вісник ОНУ імені І.І. Мечникова. – 2013. – Т. 18. – Вип. 3/1. – С. 151 – 154.

8. Старєва А.М. Регіональний соціокультурний освітній кластер як організаційна умова вирішення проблеми оптимізації навчальних закладів [Електронний ресурс] / А.М. Старєва. – Режим доступу: http://narodnaosvita.kiev.ua/Narodna_osvita/vupysku/17/statti/stareva.htm.

9. Кластерные политики и кластерные инициативы: теорія, методология, практика. Коллективная монография / под ред. Ю.С.Артамоновой, Б.Б.Хрусталева. – Пенза: ИП Тугушуев С.Ю., 2013. – 230 с.

10. Хасанов Р.Х. Экономические проблемы регионов и отраслевых комплексов // Проблемы современной экономики. – 2009. - № 3 (51) / [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.m-economy.ru/art.php?nArtId=2784

11. Карпенко О.О. Інноваційно-організаційна парадигма розвитку підприємств на принципах кластеризації. Монографія. – К.: ТОВ «СІК ГРУПП УКРАЇНА», 2013. – 272 с.

12. Вишнякова І.В. Досвід становлення та розвитку кластерів в окремих країнах Північно-східної та Центральної Європи // Вісник Запорізького національного університету. Економічні науки. – 2011. - № 1. – С.184-194

13. Шевчук В.О. Науково-освітній кластер як чинник взаємодії ринку праці і системи вищої освіти / В.О. Шевчук // Проблеми розвитку сучасної економічної науки в транспортній галузі: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 20-22 листопада 2013 р.: тези доп. – К.: КДАВТ, 2013. – С. 96 – 98.

14. Утюж І.Г. Реалізація освітнього потенціалу особистості в інформаційному суспільстві. – Автореферат… к.ф.н. – Запоріжжя, 2006. – 19 с.

15. Утюж І. Освітній потенціал особистості. – Запоріжжя: КСК-Альянс, 2007. – 148 с.

References

1. Krasikova T.Yu. Obrazovatel'nyy klaster kak faktor vzaimodeystviya rynka truda i sistemy vysshego professional'nogo obrazovaniya. // Aktual'nye voprosy ekonomiki i upravleniya: materialy mezhdunar. nauch. konf., aprel' 2011 g.: tezi dop. M.: RIOR, 2011. T.II. S. 54 – 59.

2. Vasil'eva N.V. Formirovanie i razvitie obrazovatel'nykh klasterov v regional'noy sotsial'no-ekonomicheskoy sisteme: avtoref. na soiskanie uchenoy stepeni kand. ekon. nauk: spetsial'nost' 08.00.05 «Ekonomika i upravlenie narodnym khazyaystvom (regional'naya ekonomika)». Gatchina, 2013. 26 s.

3. Korchagina N.A. Obrazovatel'nye klastery kak osnova povysheniya konkurentosposobnosti uchebnykh zavedeniy. // Prikaspiyskiy zhurnal: upravlenie i vysokie tekhnologii. 2009. №3 (7). S. 78 – 84.

4. Smirnov A.V. Obrazovatel'nye klastery i innovatsionnoe obuchenie v vuze: monografiya. Kazan': RITs «Shkola», 2010. 102 s.

5. Espaev S.S. Obrazovatel'nyy klaster – zalog konkurentospobnosti kadrov v Kazakhstane. : http://articlekz.com/article/9460.

6. Kucenko V.I. Klasteryzacija v konteksti formuvannja ljudynoorijentovanoi' paradygmy rozvytku osvity. // Teorija ta metodyka upravlinnja osvitoju. 2009. №2. : http://tme.umo.edu.ua/docs/2/09kutope.pdf.

7. Zhuk O.P., Drozdovs'ka L.O. Klasternyj pidhid u procesi optymizacii' systemy osvity Ukrai'ny. // Visnyk ONU imeni I.I. Mechnykova. 2013. T.18. Vyp.3/1. S. 151 – 154.

8. Starjeva A.M. Regional'nyj sociokul'turnyj osvitnij klaster jak organizacijna umova vyrishennja problemy optymizacii' navchal'nyh zakladiv. : http://narodnaosvita.kiev.ua/Narodna_osvita/vupysku/17/statti/stareva.htm

9. Klasternye politiki i klasternye initsiativy: teoriya, metodologiya, praktika. Kollektivnaya monografiya / pod red. Yu.S. Artamonovoy, B.B. Khrustaleva. Penza: IP Tugushuev S.Yu., 2013. 230 s.

10. Khasanov R.Kh. Ekonomicheskie problemy regionov i otraslevykh kompleksov // Problemy sovremennoy ekonomiki. 2009. №3 (51). : http://www.m-economy.ru/art.php?nArtId=2784

11. Karpenko O.O. Innovacijno-organizacijna paradygma rozvytku pidpryjemstv na pryncypah klasteryzacii'. Monografija. K.: TOV «SIK GRUPP UKRAI'NA», 2013. 272 s.

12. Vyshnjakova I.V. Dosvid stanovlennja ta rozvytku klasteriv v okremyh krai'nah Pivnichno-shidnoi' ta Central'noi' Jevropy // Visnyk Zaporiz'kogo nacional'nogo universytetu. Ekonomichni nauky. 2011. № 1. S.184-194

13. Shevchuk V.O. Naukovo-osvitnij klaster jak chynnyk vzajemodii' rynku praci i systemy vyshhoi' osvity. // Problemy rozvytku suchasnoi' ekonomichnoi' nauky v transportnij galuzi: Materialy mizhnarodnoi' naukovo-praktychnoi' konferencii', 20-22 lystopada 2013 r.: tezy dop. K.: KDAVT, 2013. S. 96 – 98.

14. Utjuzh I.G. Realizacija osvitn'ogo potencialu osobystosti v informacijnomu suspil'stvi. Avtoreferat… k.f.n. Zaporizhzhja, 2006. 19 s.

15. Utjuzh I. Osvitnij potencial osobystosti. Zaporizhzhja: KSK-Al'jans, 2007. 148 s.

ДАНІ ПРО АВТОРІВ

Студінський Володимир Аркадійович, кандидат економічних наук, доктор історичних наук, професор кафедри політичної економії обліково-економічних факультетів
Київський Національний Економічний Університет імені В.Гетьмана
а/с 123, м. Київ, 03191, Україна
e-mail: studinskij@mail.ru
Шевчук Владислава Олегівна, старший викладач кафедри економічної теорії Київська державна академія водного транспорту
e-mail: wladka@ukr.net

ДАННЫЕ ОБ АВТОРАХ

Студинский Владимир Аркадьевич, кандидат экономических наук, доктор исторических наук, профессор кафедры политической экономии учетно-экономических факультетов
Киевский Национальный Экономический Университет имени В.Гетьмана
а/я 123, г. Киев, 03191, Украина
e-mail: studinskij@mail.ru
Шевчук Владислава Олеговна, старший преподаватель кафедры экономической теории
Киевская государственная академия водного транспорта
e-mail: wladka@ukr.net

DATA ABOUT THE AUTHORS

Studinski Volodymyr Arkadijovych, Ph.D. in Economical Science, D. in Historical Science, Professor
Kiev National Economic University named after Vadym Hetman
Box 123, Kiev, 03191, Ukraine
e-mail: studinskij@mail.ru
Shevchuk Vladyslava Olegivna, senior lecturer of the chair of economic theory
Kyiv state Academy of water transport
e-mail: wladka@ukr.net

УДК 37.015.6

СТРАТЕГІЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНО-ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ

Чайковська М.П.,
Гилодо О.Ю.

Ключові слова: *інтелектуально-інноваційний розвиток, дистанційна освіта, кваліфіковані фахівці, інформатизація, навчальний процес, стратегія конкурентоспроможності освіти, сучасні методики навчання, платформи дистанційного навчання.*

СТРАТЕГИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНО-ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИКИ

Чайковская М.П.,
Гилодо А.Ю.

В статье рассматриваются проблемы и перспективы интеллектуально-инновационного развития экономики Украины в условиях интеграции в мировое образовательное сообщество. Работа выполнена с целью определения перспектив и условий внедрения дистанционного обучения в Украине, определения приоритетов и критичных факторов данного процесса; выработке стратегии конкурентоспособного развития. В статье проведен анализ современных концепций дистанционного образования; осуществлена классификация основных видов дистанционного обучения, выделены их преимущества и ограничения. Проведен анализ состояния отечественного рынка дистанционных образовательных услуг, сформулированы основные проблемы по категориям (техническим, технологическим, инфраструктурным, психологически, квалификационным). Проведена сравнительная характеристика технологических платформ практической реализации дистанционной формы обучения и их активности в Украине, выделены актуальные тренды развития. Предложен концептуальный механизм устойчивого развития экономики на принципах совершенствования подготовки высококвалифицированных специалистов путем внедрения современных технологий обучения. Разработана стратегия конкурентоспособности интелектуально-инновационного развития экономики на базе внедрения современных технологий дистанционного обучения.

Ключевые слова*: интеллектуально-инновационное развитие, дистанционное образование, квалифицированные специалисты, информатизация, учебный процесс, стратегия конкурентоспособности образования, современные методики обучения, платформы дистанционного обучения.*

Chaikovska M.P.,
Gilodo A.Yu.

The article deals with the problems and prospects of the intellectual and innovative development of the economy of Ukraine in terms of integration into the global educational community. Work was carried out to determine the prospects and conditions of implementation of distance learning in Ukraine, setting priorities and critical factors in the process, and developing a strategy of competitive development. The article analyzes the modern concepts of distance education and the classification of the main types of distance learning, highlighting their advantages and limitations. The analysis of the domestic market of distance education services is formulated by the basic problem categories (technical, technological, infrastructural, psychologically, qualification). The comparative characteristics of the practical implementation of the technological platforms of distance learning and their activity in Ukraine highlight current trends of development. We propose a conceptual framework for sustainable development of the economy on the principles of improving the training of highly qualified professionals by introducing modern teaching technologies; a strategy for competitive, intellectually innovative economic development on the basis of introduction of modern technologies of distance learning.

Key words: *intelligent and innovative development, distance education, professionals, information, educational process, competitive strategy of education, modern teaching methods, distance learning platform.*

Актуальность темы исследования и постановка проблемы. Начало XXI века характеризуется мощными трансформационными процессами в экономических системах, технологических укладах, динамизме инновационного развития, обусловленными объективными тенденциями глобализации, информатизации, интеллектуализации, что предъявляет новые требования к качеству подготовки современных специалистов, к системной оптимизации образовательного процесса на базе более эффективных форм, средств и методов обучения.

Внедрение дистанционного обучения является в настоящих условиях одним из основных рычагов ускорения экономического и социального развития страны. В основе современного экономического роста лежит высокий уровень образования населения. Те страны, которые приняли этот факт как руководство к действию, сегодня процветают, а остальные фактически вынуждены платить обладателям новых знаний и технологий растратой своих природных ресурсов.

Анализ публикаций последних лет, выделение нерешенной части. Вопросы данной тематики изучались многими учеными различных школ и направлений. Основой данного исследования послужили труды отечественных и зарубежных авторов, изучавших направления, факторы, стратегии конкурентоспособности инновационного развития экономики Украины, влияние интеллектуальных факторов на формирование инновационного потенциала национальной экономики; роль стратегии дистанционного образования в процессе повышения качества подготовки высококвалифицированных специалистов.

Вопросы формирования знаниеориентированной экономики поднимаются в работах Федуловой Л. И., Цибульской Л. [1], Илляшенко С.М, Чухрай Н., Пашуты М.Т, Микитюк П.П.; управления интеллектуальным капиталом - Богдана В.С. [2], Пригожина А., Саблука П., Михайловой Л.И., Турчины С.Г.; концептуальной проработке организационно – экономических механизмов управления интеллектуальным капиталом - труды Кендюхова А.В., Цвирко И., Левина И.В.

Тематике дистанционного образования в рамках экономики знаний посвящены работы таких зарубежных ученых, как Д. Белл, Дж. Гэлбрейт, Г. Кан, М. Кастельс, Я. Корнаи, И. Масуда, Ф.Махлуп, Д. Рисмен, Т. Сакайя, Р. Солоу, Дж. Стиглиц, Э. Тоффлер, Т. Стюарт, Т.Умесао, Д. Форэ, Д. Шнайдер,. Абалкина Л.И., Бузгалина А.В., Добрынина А.И. и др. Среди отечественных исследователей следует выделить вклад Геeца В.М., Кваснюка Б.Е., Семиноженка В.П. [3].

Вместе с тем проблемы повышения конкурентоспособности интелектуально-инновационного развития экономики, ориентированной на знания, остаются не достаточно исследованными и требуют дальнейшей проработки.

Целью работы является анализ проблем и перспектив дистанционного обучения в системе образования Украины, разработка стратегии повышения конкурентоспособности интелектуально-инновационного развития экономики на базе использования современных технологий качественного массового образования.

Изложение основных результатов исследования. Термин «экономика знаний» был введен в научный оборот американским ученым австрийского происхождения Фрицем Махлупом (1962) в применении к высокотехнологическому сектору

© Чайковська М.П., Гилодо О.Ю., 2015

экономики. В настоящее время этот термин, наряду с термином «экономика, базирующаяся на знаниях», используется для определения такого типа экономики, в которой знания играют решающую роль, а производство знаний является источником экономического развития и роста.

Выход из экономического кризиса, который переживает наше государство, требует ответственных и хорошо спланированных действий. Положительное решение данной проблемы в первую очередь зависит от правильно выбранной стратегии, определения приоритетов. В мире накопилось достаточное количество «рецептов лечения» больных экономик многих государств, но слепое копирование заведомо обречено на провал. Для успеха необходимо учитывать не только цифры статистики, курсы валют и коэффициенты инфляции. Главное, чтобы принятые меры были поддержаны большинством населения. И при этом надо учитывать традиции, особенности и привычки нашего многонационального народа. Необходимо во главу угла поставить нечто общее, не вызывающее ни у кого сомнений, обладающее абсолютным авторитетом. Таким локомотивом экономики должно стать образование. В силу многих причин образованные люди в нашем обществе нынче не в чести. Индикатором такого состояния стали крайне низкие зарплаты в первую очередь учителей, в широком смысле слова, речь идет не только о средней школе, но и о вузовских работниках.

Современным молодым людям навязывается в качестве единственного критерия успешности количество заработанных денег, причём независимо от уровня образования и квалификации. И результат не замедлил сказаться. Заинтересованность студентов в получении реальных знаний снизилась, научная работа аспирантов всё больше формализуется, а их интеллектуальный уровень, зачастую, не позволяет решать серьёзные научные задачи, не говоря уже об эффективной преподавательской работе.

В чём причины столь плачевного состояния? Может нет умной молодёжи? Или что-то неладное с генотипом? В последнее время часто можно услышать сетования старшего поколения на инфантильных потребителей интернета. Мол ничего им не нужно, работать не хотят и требуют высокой оплаты своего труда. Однако реальная картина совершенно иная. В качестве критерия предлагается рассматривать иностранные источники. Например, результаты известнейшего международного конкурса научно-технического творчества школьников Intel International Sciense and Engineering Fair, проводящегося ежегодно в США корпорацией Intel, называемого конкурсом будущих нобелевских лауреатов. При современном дефицитном государственном финансировании, украинские школьники уже 10 лет подряд одерживают победы. Причём география победителей самая разнообразная: от Карпат до Чёрного моря. Такие же впечатляющие результаты получают наши химики, физики, математики, изобретатели, юные поэты и экономисты. Не секрет, что и в передовых международных корпорациях по IT технологиям наши земляки занимают ведущее положение. Проблема в том, что за лучшими нет мощного среднего звена, нет тех, кто «не хватает звёзд», но своим качественным трудом и высокой квалификацией создаёт национальный продукт любой успешной страны.

Такое происходит из-за ряда негативных факторов, главными из которых являются отсутствие материально-технической базы, проблемы финансирования (в бюджет-2011 отмечалось сокращение расходов на образование на 7,5%, в бюджете-2015 сокращение расходов на науку и образование достигло 28% - на 6,4309 млрд. грн.), низкий престиж и популярность науки, высокий уровень коррупции.

Определённые позитивные сдвиги для обеспечения равных возможностей в образовании наметились при переходе к внешнему независимому тестированию при поступлении в ВУЗы – в целом поступают те, кто показал лучшие знания.

Повышение динамичности, нестабильности экономической и политической ситуаций ведет к изменению характера инноваций, требуют более эффективного использования интеллектуального потенциала общества: повышения качества образования и использования современных организационных форм инновационной деятельности в учебных заведениях на базе развитые информационной инфраструктуры.

Одной из особенностей развития современного общества является процесс информатизации, который приобрел в настоящее время глобальный характер. Под воздействием информатизации в настоящее время происходят изменения во всех сферах жизни. Одним из элементов информатизации являются новые информационные технологии, применение которых позволяет находить новые подходы в решении различных проблем. Следствием общей информатизации общества является информатизация образования, одной из форм которой является дистанционное обучение.

Дистанционное образование – это система образования, которая предусматривает активное общение студента с преподавателем при помощи современных информационных технологий и дает свободу выбора места, времени и темпа обучения [4].

Дистанционное образование имеет достаточно длинную историю развития.

В европейских странах основы дистанционного образования закладывались в 1970-х годах в Великобритании, где впервые появились открытые университеты, в которых студенты обучались по книгам самостоятельно; контролировали процесс «тьютеры» (англ.: tutor – наставник), которые проводили воскресные семинары и разъясняли проблемные вопросы, средством коммуникации выступало радио.

С 70-х годов в Финляндии при 10 университетах начинают создаваться Центры дистанционного образования, в Турции с 1974 года работает Открытый университет, призванный помочь получить образование жителям отдаленных районов.

В США в 1984 году образовался Национальный Технологический Университет (National Technological University, NTU), превратившийся к 1991 году в консорциум из 40 инженерных школ, обеспечивающих подготовку более 1100 студентов-магистров с помощью дистанционных методов обучения.

Сегодня в мире в системе дистанционного обучения насчитывается более 6 млн. студентов. В США обучается около 1 миллиона человек, в более, чем половине университетов США используется технологии дистанционного обучения [4].

Национальный Центр дистанционного обучения во Франции обеспечивает дистанционное обучение 35000 пользователей в 120 странах мира.

Национальный Университет дистанционного обучения (UNED) в Испании включает в себя 58 учебных центров внутри страны и 9 за рубежом.

В ФРГ открытый университет в г. Хагене (основан в 1976) позволяет дистанционно получать образование и повышать квалификацию. Университет выдает дипломы и присуждает степени включая доктора наук. Институт дистанционного обучения в г. Тюбинген разрабатывает программы для обучения с использованием радио и телевидения. В подготовке 2500 учебных курсов принимает участие 5000 преподавателей.

Балтийский Университет в Швеции объединяет в дистанционную сеть более пятидесяти университетов балтийского региона (Уасалы, Лунда, Гетеборга, Умео, Линчепинга). Все учебные задания выполняются вне университета на основе специальных разработок и с консультацией преподавателей.

Предложение современной дистанционной формы образования на мировых образовательных рынках стремительно растет. Китайский телеуниверситет (Китай), Национальный открытый университет им. Индиры Ганди (Индия), Университет Пайнам Ноор (Иран), Корейский национальный открытый университет (Корея), Университет Южной Африки, Открытый

Университет Сукотай Тампариат (Таиланд), «Университет в эфире».(Японии). По прогнозам специалистов, в ближайшие пять лет две трети студентов в развитых странах будут учиться дистанционно [5].

На сегодняшний день не существует единой общепринятой концепции дистанционного образования. Предлагается большое количество различных технологий формирования курсов дистанционного обучения, претендующих на максимальную эффективность, но ни серьезного анализа, ни нормативной базы таких методик пока нет. Новые информационные технологии открывают совершенно иные возможности в системе обучения. Дистанционное обучение приводит к более демократичным отношениям ученика и преподавателя, высвобождает массу времени, предполагает индивидуальный подход, возможность возвращаться к пройденному материалу бесчисленное количество раз и пр.

Однако преимущества дистанционного обучения в ряде случаев оборачиваются его недостатками. К их числу можно отнести:

- избыточное количество информации, проблемы с её систематизацией и выделения главного;
- чрезмерная детализация, концентрация внимания учеников на мелочах в ущерб принципиальным вопросам;
- отсутствие возможности мгновенного контакта с преподавателем и получения дополнительного разъяснения сложных фрагментов лекции.

Существуют три основных вида дистанционного обучения.

1. Первый в какой-то степени может называться традиционным. Он основан на интерактивном телевидении. Его преимущество заключается в возможности непосредственного визуального контакта с аудиторией, находящейся на различных расстояниях от преподавателя. При таком обучении практически тиражируется обычное занятие, построенное по традиционной методике. Это особенно актуально для заочной формы либо демонстрации лабораторных опытов, когда преподаватели, и учащиеся могут стать свидетелями и участниками использования новых знаний, методов в своей области, новых информационных технологий, принять участие в дискуссии. Данная форма дистанционного обучения интерактивна и может считаться весьма перспективной в системе повышения квалификации и подготовки специалистов.

2. Второй вид основан на компьютерных телекоммуникационных сетях, с различными возможностями в зависимости от используемых конфигураций (текстовых файлов, мультимедийных технологий, видеоконференций).

3. Третий способ, предполагает использование компакт-дисков в качестве базового электронного учебника. Он заключает в себе большие возможности для вузовского, школьного образования и для повышения квалификации специалистов. Преимущество компакт-диска в том, что он сочетает в себе следующие качества: интерактивность, мультимедийность, содержит большой объем информации и за счёт этого в значительной степени оптимизирует процесс дистанционного обучения.

При помощи широкого внедрения дистанционных методов обучения можно за короткий срок решить насущные социально-экономические задачи. По одним и тем же программам в одном и том же учебном заведении могут обучаться одновременно тысячи людей.

Дистанционное образование позволяет решить задачу оперативной подготовки и переподготовки квалифицированных кадров без отрыва персонала от производства и с меньшими расходами на обучение. Если посчитать затраты времени, сил, транспортную составляющую и жизнь вдали от дома, то дистанционное образование можно назвать одним из самых недорогих видов образования. Появляется также возможность учиться по зарубежным учебным программам и курсам, не покидая место жительства.

Безусловно, такое обучение не бесплатно (в ВУЗах Украины: 3-5,5 тыс.грн.в год - бакалаврский уровень, 5-10 тыс.грн.в год – магисторский уровень) однако если сделать его по-настоящему массовым, то при соответствующей государственной поддержке, затраты для граждан на него будут значительно меньше, чем на очном обучении и тем более при обучении по этим программам за рубежом.

Однако в отечественных ВУЗах внедрение дистанционного обучения заметно отстает от развития дистанционного обучения в других странах и регионах.

Такую возможность комплексно предоставляют около 10 ВУЗов (не по всем специальностям). Это такие ВУЗы как КНУ технологий и дизайна, Киевский международный университет финансов, Национальный технический университет ХПИ, Полтавский университет экономики и торговли, Сумской государственный университет, Хмельницкий национальный университет, Национальный университет водного хозяйства и природопользования (Ровно), Тернопольский национальный технический университет.

Большее количество ВУЗов использует элементы дистанционного обучения на отдельных специальностях и видах работ. Усиление процессов глобализации в образовании в целом требует от национальных ВУЗов решение стратегических задач сохранения своей конкурентоспособности в новых условиях.

1. Эффективность дистанционного обучения напрямую зависит от уровня квалификации тех преподавателей, кто ведет работу с учащимися в Интернет. Это должны быть преподаватели с универсальной подготовкой: владеющие современными педагогическими и информационными технологиями, психологически готовые к работе с учащимися в новой учебно-познавательной сетевой среде. К сожалению, в нашей стране не ведётся подготовка специалистов подобного рода.

2. Другая проблема - инфраструктура информационного обеспечения студента в сетях. Вопрос о том, какой должна быть структура и композиция учебного материала остаётся открытым. Наряду с этим ставится вопрос об условиях доступа к курсам дистанционного обучения. Не решен так же вопрос организации и проведения оценки знаний «дистанционных» учащихся. Для его решения необходимо создание нормативно-правовой базы оценки знаний учащихся.

3. Технологии обучения должны быть адекватны моделям дистанционного образования. Так, в традиционных дисциплинарных моделях обучения в качестве организационных форм (видов занятий) используются лекции, семинарские и практические занятия, деловые игры, лабораторные занятия, самостоятельная работа, производственная практика, курсовые и дипломные работы, контроль усвоения знаний. В процессе становления системы дистанционного обучения могут появиться новые модели, которые в случае необходимости должны быть включены в нее. В числе организационных форм обучения в этих моделях будут использоваться компьютерные конференции, телеконференции, информационные сеансы, телеконсультации, проектные работы и пр.

4. Серьёзной помехой быстрого внедрения новых образовательных технологий является необходимость перестройки сознания преподавателя. И дело не только в присущем старшему поколению консерватизме. Революционные изменения касаются самой сути процесса обучения. До последнего времени между учеником и знаниями существовал единственный посредник – учитель. Однако с развитием техники кроме учителя и ученика появляется нечто новое. Это новое можно тоже считать посредником, либо помощником, своеобразным инструментом обучения. Под таким инструментом понимают компьютер, но фактически речь идёт о бесконечном источнике знаний – интернете, работающем в режиме мгновенного получения любой информации.

5. Выбор адекватной технологической платформы практической реализации дистанционного образования. Мировой рынок программных решений в области дистанционного образования превышает $1.5 млрд., однако более 50% общемирового рынка

приходится на США. Среди наиболее популярных платформ следует назвать Blackboard, WebCT, Moodle, Angle, Desire2Leam, Educator, Etudes, Sakai [4]. На долю украинского рынка приходится не более 1,5% общемирового.

Актуальными трендами последних лет являются

- корпоративные слияния, следствием которых явилось сокращение численности и перераспределение долей пользователей платформ;

- сокращение числа российских коммерческих платформ («Прометей», «Гиперметод», которые последние годы в основном использовалась в банках и институтах повышения квалификации);

- диверсификация предложений компании IBM (Lotus LearningSpace 5.0, ASP-услуги); Mindspan Planning (разработка стратегии обучения на основе начального анализа уровня студента); Mindspan Design (создание структуры курсов); Mindspan Content (создание и размещение контента); Mindspan Technologies, Macromedia's Web Learning Studio (интеграция с мобильными устройствами и системами).

- появление и активное развитие открытых платформ (массовых открытых онлайн-курсов - МООС), как особого типа образовательных интернет-ресурсов, предполагающих массовое участие и бесплатный кроссязыковый доступ для всех желающих учиться, независимо от их географического положения (Таблица).

Таблица. Характеристики популярных МООС-платформ

Платформа	Khan Academy	Coursera	EdX	Lynda.com	Udacity
Тип	**Некоммерческая**	**Коммерческая**	**Некоммерческий**	**Коммерческая**	**Коммерческая**
Особенности	Массовость - предоставление высококачественного образования каждому, всюду.	Широкая сеть взаимодействия - более 80 партнеров, более 4,5 млн студентов со всего мира.	Аналитическая составляющая - исследования того, как учатся студенты и каким образом новые технологии могут трансформировать образование.	Клиенториентированность -предоставление большого количества востребованных образовательных сервисов	Диффиренцированный подход - несколько уровней сложности – для начинающих, базовых и продвинутых слушателей.
Контент	Курсы по математике, истории, здравоохранению, финансам, физике, химии, биологии, астрономии, экономике	видеолекции с субтитрами, текстовые конспекты лекций, домашние задания, тесты итоговые экзамены	курсы, разработанным университетами Беркли, Остина, Джорджтауна, Гарвардом, MIT	онлайн-тренинги от десятков действующих профессионалов из различных сфер деятельности.	курсы, разработанные не только университетскими профессорами, но и ведущими отраслевыми экспертами (ИТ, дизайн, математика, технологический бизнес)
Объемы	Более 3600	Более 420	Более 60	Более 200	Более 30
Финансирования	Пожертвованиями (Google, Фонд Гейтс).	$65 млн	$1 млрд.	Более $103 млн.	$20 млн венчурных инвесторов
История создания	2006г. (С.Хан)	2012 г. Э.Нг, Д. Келлер	2012 г. Гарвард, MIT	1995 г. (Стэнфорд)	2012 г. (Себастьян Стэнфорд)

Источник: Систематизировано авторами на основе [4, 5].

В Украине практическое использование платформ зачастую носит директивный характер. Так из официально зарегистрированных более чем 90 Moodle-сайтов, только около 40 реально обеспечивают дистанционное обучение.

К основным преимуществам дистанционного обучения относятся:

1. Высокая эффективность профессиональной подготовки при более низкой стоимости образовательных услуг.

2. Динамизм и гибкость форм обучения, возможность сокращения сроков обучения, постоянное развитие, реализация концепции перманентного образования.

3. Возможности параллельного обучения в нескольких вузах.

4. Независимость студента от географического расположения, международное сотрудничество, возможность приобщится к лучшим мировым практикам ВУЗов.

5. Повышение заинтересованности и творческой мотивации студентов, вовлечение студентов в практическую и научную работу.

6. Информационная прозрачность, ответственное управление и контроль.

7. Стратегические возможности использования конкурентных преимуществ современных информационно-коммуникационных технологий.

Качество и структура учебных курсов, равно как и качество преподавания при дистанционном обучении зачастую намного лучше, чем при традиционных формах обучения. Новые электронные технологии могут не только обеспечить активное вовлечение учащихся в учебный процесс, но и позволяют управлять этим процессом в отличие от большинства традиционных учебных сред. Интеграция звука, движения, образа и текста создает новую необыкновенно богатую по своим возможностям учебную среду, с развитием которой увеличится и степень вовлечения учащихся в процесс обучения.

Интерактивные возможности используемых в системе дистанционного обучения программ и систем доставки информации позволяют наладить и даже стимулировать обратную связь, обеспечить диалог и постоянную поддержку, которые невозможны в традиционных системах обучения.

Современные компьютерные телекоммуникации способны обеспечить передачу знаний и доступ к разнообразной учебной информации наравне, а иногда и гораздо эффективнее, чем традиционные средства.

Одной из типовых схем дистанционного образования является следующая: Студенческую группу закрепляют за конкретным преподавателем с которым можно общаться с помощью Интернета: по электронной почте или же в режиме специальной коммуникативной программы (через чат - то есть в реальном времени).

«Чатовые» встречи всегда записываются, так что если вы пропустили занятие, можете потом в записи узнать, о чем преподаватель рассказывал другим студентам, что спрашивал, какие задания выдал. В течение одного курса нужно поучаствовать в определенном количестве таких встреч. Студенты присылают преподавателю письменные контрольные задания, некоторые из которых он может тут же, в чатовом режиме, попросить защитить. В чате можно общаться не только с преподавателем, но и со студентами, проходящими этот курс дистанционного обучения.

Второй преподаватель - виртуальный, чьи лекции вы можете в удобное для вас время смотреть с помощью CD-ROM с видеороликом. CD-ROM, как и комплект учебных и методических пособий, специально разработанных для самостоятельного изучения, выдается каждому студенту. Процесс обучения можно и прерывать, и растягивать, и совмещать одновременно несколько курсов.

Цифровые технологии заняли определяющее положение во всех областях жизни. Особенно активно они внедряются в образование. Если лет десять назад подобные методики считались экзотикой, применимой только к заочной форме, то сегодня это необходимость и для студентов стационара.

Фактически вся подготовительная работа многими преподавателями уже проделана. В электронном виде детально разработаны учебные курсы, конспекты лекций, методические материалы по курсовым работам и проектам, практическим и лабораторным занятиям, вопросы к экзаменам, задачи, тесты и пр. Необходимо, после соответствующей доработки, переместить все эти материалы в интернет сеть вуза и отработать методику дистанционного обучения.

Если проанализировать учебные планы по всем дисциплинам за 15-20 лет, то одна из главнейших тенденций – сокращение контактных часов преподавателей и студентов, а если проще, то меньше аудиторных занятий и больше самостоятельной работы. Ну а курсовое проектирование вообще вне сетки расписания.

Кроме того, всем известно, что в каждой группе есть активные, хорошо подготовленные и мотивированные студенты и есть те, кому учёба даётся нелегко. А преподаватель на занятии в аудитории ориентируется на какой-то средний уровень и при этом не всегда успевает уделить дополнительное время лучшим студентам, поскольку необходимо подтянуть отстающих. Дистанционное обучение решает эту задачу.

Современное дистанционное обучение это равноправная с аудиторной работой форма преподавания, которое ведётся в соответствии с индивидуальным учебным планом студента. Содержание дистанционных курсов соответствует рабочим программам по изучаемым дисциплинам и обязательно включает всю нормативную документацию курса: непосредственно рабочую программу, тематические планы лекций и занятий, перечень рекомендуемой литературы, вопросы к экзамену и перечень практических навыков по дисциплине. Это является преимуществом дистанционного курса, поскольку предоставляет всем заинтересованным студентам доступ к учебной документации, что не всегда возможно при традиционной организации учебного процесса. В системе дистанционного обучения могут быть размещены тексты курса лекций в любом удобном преподавателям и/или администрации формате: в формате документов Word, презентаций PowerPoint, в виде текстовых документов PDF. Современные технические возможности позволяют размещать аудио и видео фрагменты лекций или другие учебные материалы в аудио/видео формате. Видео может находиться на видеосервере или на внешних медиахранилищах свободного пользования. Например, на сайте youtube.com могут бесплатно размещаться и храниться видеоролики длительностью до десяти минут.

При работе в сети Интернет положительным аспектом также является возможность использования внешнего контента по отношению к курсу, например ссылок на литературу и материалы (журнальные статьи, электронные ресурсы, онлайн-справочники и руководства, интернет-энциклопедии), находящиеся в свободном доступе в сети Интернет. Организация активности студентов в интерактивной среде дистанционного курса позволяет расширить спектр форм учебной работы. Использование форума позволяет организовать различные варианты сетевого общения преподавателя со студентами – от онлайн-консультации до сетевого семинара или конференции. Возможность обмена сообщениями внутри системы дистанционного обучения позволяет студенту получать индивидуальные консультации по интересующим вопросам.

Отдельно стоит рассмотреть различные контрольные мероприятия, которые можно организовать в курсе. Система дистанционного обучения позволяет создавать тесты с различными типами ответов – открытого и закрытого, с множеством вариантов выбора, вопросами на соответствие. Возможно, ограничение количества попыток прохождения теста и времени на прохождение всех вопросов, что позволяет организовать как тренировочные тесты для самоподготовки без ограничения времени и количества попыток, так и контрольные тесты с любым количеством вопросов с фиксированным числом попыток.

Для творческих работ студентов, рефератов, отчетов, электронных историй болезни возможно применение такой формы контроля, как оцениваемое задание в виде файла. Студент отправляет ответ в виде файла (например документа Microsoft Word). После проверки преподаватель выставляет оценку, которая может сопровождаться подробной рецензией на выполненную работу. И студент, и преподаватель имеют доступ к средствам статистического анализа учебной деятельности в курсе. Студент имеет возможность просматривать свои оценки, полученные в ходе прохождения контрольных мероприятий. Преподаватель имеет доступ к отчету об активности всех студентов, а также может получить таблицы успеваемости студентов по группам и сохранить их в любой удобной для дальнейшей статистической обработки форме, включая формат Microsoft Excel.

В современном, быстро меняющемся мире, социально защищённым может считаться человек, способный гибко перестраивать направление своей деятельности в связи с изменением социально-экономической обстановки.

Дистанционная форма обучения способна обеспечить постоянный образовательный рост личности. Она предоставляет свободу выбора преподавателя, возможность подбора учебного материала в зависимости от информационной потребности обучающегося.

Дистанционное обучение развивается быстрыми темпами, этому способствует и развитие сети Интернет, и рост её информационных и коммуникационных возможностей. Дистанционные технологии, внедряемые в образовательный процесс, требуют тщательной отработки методик усвоения знаний.

При помощи широкого внедрения дистанционных методов обучения можно за короткий срок решить насущные социально-экономические задачи. По одним и тем же программам в одном и том же учебном заведении могут обучаться одновременно тысячи людей.

Развивающейся экономике требуются высококвалифицированные специалисты, отвечающие требованиям современного производства, но достаточного времени и соответствующих производственных технологий и мощностей на их подготовку и переподготовку нет. Дистанционное образование позволяет решить такую задачу без отрыва персонала от производства и с меньшими расходами на обучение.

Выводы и перспективы дальнейших исследований. В Украине созданы условия для развития инновационной деятельности, сформированы основы нормативно-правовой базы и механизмы осуществления инновационной политики, а также создание условий для развития соответствующей инфраструктуры. Качественное и доступное образование обеспечит быстрый и стабильный рост экономики нашей страны.

Концептуальный механизм интелектуально-инновационного развития экономики на принципах совершенствования подготовки высококвалифицированных специалистов должен обеспечить конвертацию знаний в высокие экономические показатели при внедрении современных технологий обучения.

Миссия стратегии интелектуально-инновационного развития экономики Украины заключается в реализации качественно нового подхода к образованию как основе обеспечении устойчивого развития национальной экономики на принципах глобализации, информатизации и конкурентоспособной мировой интеграции.

Стратегия интелектуально-инновационного развития экономики должна включать формирование институциональной, технической, технологической инфраструктуры системы качественного массового образования; поддержку и развитие существующего конкурентного интеллектуального потенциала; создание условий для стимулирования процессов технологической модернизации, внедрения современных технологий дистанционного обучения.

Список использованной литературы

1. Федулова Л., Цибульська Л. Тенденції становлення новітнього технологічного укладу світової економіки // Економіка України, 2011.№12. – С. 23–25.

2. Богдан В.С., Кендюхов А.В. Интеллектуальный капитал / Экономика и маркетинг в 21ст./ ДонНТУ, - И.1, 2005,с.37-39.

3. Геець В.М., Семиноженко В.П. Інноваційні перспективи України. – Харків: Константа,2006. – 272 с.

4. Fila N., Misnevs B., Dunjashkins A., Abasheva E. Simulation Model of Distance Learning Planning and Implementation on the Basis of ECTS Credits // Proc. of the 35st International Convention «Computers in Education», MIPRO 2012. - Opatija, Croatia, May 21 – 25, 2012. – P. 1215 – 1219.

5. Voronkin A.S. Problems of implementation of distance education as a self-learning in higher education institutions of ukraine / A.S.Voronkin // Informational Technologies in Education. - 2010. - № 8. - P. 199-201.

References

1. Fedulova L., Tsyibulska L., (2011) «Tendentcii stanovlenna novitnogo tekxnologihcnogo uklady svitovoi ekonomiki» [Trends of modern technological structure of the world economy] Economy of Ukraine. 2011. vol.12, pp. 23–25.

2. Bogdan V.S., Kendyukhov A.V., (2005), «Intellektual'nyj kapytal» [Intellectual capital]// Economics and Marketing in 21s., 2005. vol. 1, pp. 37–39.

3. Heets VM, Seminozhenko VP., (2006) «Innovatiini perspektivi Ykraini» [Innovative perspectives of Ukraine]. Kxarkiv, 2006. 272 pp.

4. Fila N., Misnevs B., Dunjashkins A., Abasheva E., (2012) «Simulation Model of Distance Learning Planning and Implementation on the Basis of ECTS Credits» // Proc. of the 35st International Convention «Computers in Education», MIPRO 2012. Opatija, Croatia, May 21–25, 2012. pp. 1215–1219.

5. Voronkin A.S., (2010) «Problems of implementation of distance education as a self-learning in higher education institutions of Ukraine». // Informational Technologies in Education, 2010. vol. 8, pp. 199-201.

ДАННЫЕ ОБ АВТОРАХ

Чайковская Марина Петровна, к.э.н., доцент кафедры менеджмента и математического моделирования рыночных процессов,
Одесский Национальный университет имени И.И. Мечникова,
ул. Дворянская 2, г. Одесса, 65082, Украина
e-mail: Chmp@ukr.net

Гилодо Александр Юрьевич, к.т.н., доцент Одесской государственной академии строительства и архитектуры.
Одесса, 65026,ул. Гаванная, 7/26
e-mail: gil@soborka.net

DATA ABOUT THE AUTHORS

Chaikovska Maryna, Ph.D, Associate Professor of Department of Management and mathematical modeling of market processes, Odessa I.I. Mechnikov National University
2, Dvoryanskaya street, Odessa, 65082, Ukraine
e-mail: Chmp@ukr.net

Gilodo Alexander, Ph.D., Associate Professor of Odessa State Academy of Civil Engineering and Architecture.
Odessa, 65026, st. Gavannaya, 7/26
e-mail: gil@soborka.net

НОВІ ШЛЯХИ: ВИЩА ОСВІТА В 21 СТОЛІТТІ

Міхаель Шефер

Ключові слова: *глобалізація, міжнародний ринок, виховання і освіта, інноваційні концепції, конкурентоспроможність, ринок праці, теорія і практика.*

НОВЫЕ ПУТИ: ВЫСШЕЕ ОБРАЗОВАНИЕ В 21 ВЕКЕ

Михаэль Шефер

Мы живем в 21 веке, веке общения! Международная глобализированная экономика, путешествия и образование становятся все более и более важными в настоящее время. Чтобы идти в ногу со временем, с новыми и инновационными возможностями, обмениваться опытом, а также повышать профессиональные способности и совершенствовать навыки, необходима их интеграционная модель развития в глобальном экономическом и научном мире. Мы считаем, что инновационное развитие должно осуществляться на всех уровнях одновременно, однако не ограничивается по отраслям, тенденциям и направлениям деятельности. Застой означает регрессию, вот почему не стоит останавливаться на достигнутом уровне, необходимо показать перспективы развития инновационных идей, чтобы найти новые способы их реализации. Современное образование требует новых методов и современных форм, которые должны быть адаптированы к современным коммуникациям и образу жизни. Поиск новых путей реализации инноваций становится все более и более трудным. Однако профессиональное обучение, классическое образование и исследования должны основываться на высоком уровне научных исследований и отвесать практическому спросу инновационных современных рынков.

Ключевые слова: *глобализация, международный рынок, воспитания и образование, инновационные концепции, конкурентоспособность, рынок труда, теория и практика.*

NEUE WEGE: HOCHSCHULBILDUNG IM 21. JAHRHUNDERT

Schaefer Michael

We are living in the 21st Century, the century of communication! International economy, travelling and education become more and more important nowadays. To keep pace with the time, with new and innovative possibilities, to exchange experiences as well as

 © Міхаель Шефер, 2015

improvement of abilities and skills is the consistence in a global and modern economical and scientific world. We believe that innovative development take place on all levels simultaneously, however not restricted on topics, trends or fields of activity. Stagnation means regression, that's why we don't want to rest on a reached level but trying to show perspectives with our ideas to go new and unusual ways. Modern education needs new methods and modern forms, which must be adapted to global communication and life-style. To find new ways of innovation gets more and more difficult. However, vocational training, education and study should base on a high level of scientific research and should be adapted to the practical demand of innovative and modern markets.

Key words: *globalization, international market, education and study, innovative concepts, competitiveness, carrier, labor market, theory and practice.*

Wir leben im 21. Jahrhundert, dem Jahrhundert der Kommunikation! Internationale Wirtschaft, Reisen und Bildung werden immer wichtiger heutzutage. Schritt halten mit der Zeit, mit neuen und innovativen Möglichkeiten, um Erfahrungen auszutauschen sowie die Verbesserung von Fähigkeiten und Fertigkeiten ist die Konsistenz in einer globalen und modernen wissenschaftlichen Welt. Wir glauben, dass innovative Entwicklung gleichzeitig auf allen Ebenen stattfindet, jedoch nicht auf Themen, Trends oder Tätigkeitsbereiche beschränkt ist. Stillstand bedeutet Rückschritt, deshalb wollen wir nicht auf einer erreichten Stufe stehen bleiben, sondern versuchen mit unseren Ideen neue Perspektiven auf zu zeigen um neue und vielleicht auch ungewöhnliche Wege zu gehen. Moderne Aus- und Weiterbildung braucht neue Methoden und moderne Formen, die globaler Kommunikation und Life-Style angepasst werden muss. Neue Innovationen zu finden, wird immer schwieriger. Deshalb sollte Lehre und Ausbildung auf einem hohen Niveau wissenschaftlicher Forschung basieren und der praktischen Nachfrage innovativer und moderner Märkte angepasst werden.

Schlüsselwörter: *Globalisierung, internationale Märkte, Ausbildung und Studium, innovative Konzepte, Wettbewerbsfähigkeit, Karriere, Arbeitsmarkt, Theorie und Praxis.*

EINLEITUNG: Globalisierung stellt Unternehmen mehr und mehr vor neue und höhere Herausforderungen im Wettbewerb um Marktanteile. Die schnelle Entwicklung von Technologien und der Wechsel von Kundenverhalten erfordert eine komplexe und effiziente Geschäftsabwicklung, die Marketing, Merchandising, Logistik, Customizing, Personalwesen und viele andere Bereiche integriert. Neue Missionen im Qualitätsmanagement und Controlling sind eine existenzielle Notwendigkeit für den Erfolg von Unternehmen. Doch nicht nur diese Faktoren spielen eine entscheidende Rolle im Bereich Aus- und Weiterbildung, sondern auch Themen wie Demografische Entwicklung, Fachkräftemangel, Jugendarbeitslosigkeit, etc. [1]

Im Kampf um Qualifizierung, Budgetierung und Finanzierung moderner Akademien und Universitäten wird der Kampf um Studenten der Faktor der Zukunft. Die Zeiten, in denen staatliche Akademien und Universitäten sich keine Sorgen um Existenz oder Finanzierung machen mussten, sind im 21. Jahrhundert vorbei. Aufgrund rückläufiger Studentenzahlen, demografischer Entwicklung, Globalisierung und anderen Faktoren gilt es auch hier mehr und mehr unternehmerisch zu denken und neue Strategien, Methoden und Marketingkonzepte zu entwickeln, um sich langfristig auf dem Bildungsmarkt behaupten zu können.

Gründe und Entwicklungen sowie Tendenzen werden im weiteren Verlauf ansatzweise dargestellt. Desweiteren zeigen wir in dieser Arbeit Lösungsansätze und beschreiben eine innovative Art von Aus- und Weiterbildung, die das Thema Integration von Praxis und Theorie zur Deckung der Anforderungen der Unternehmen und des Marktes beinhaltet.

AUSWIRKUNGEN DER DEMOGRAFIE AUF DIE BILDUNG: Demografie ist eine wissenschaftliche Disziplin, die sich statistisch mit der Entwicklung der Bevölkerung sowie deren Strukturen befasst. Unter anderem untersucht sie die alters- und zahlenmäßige Gliederung, die geografische Verteilung aber auch Umwelt- und sozialen Faktoren, die für Veränderungen verantwortlich sind. In einer Umfrage im Jahre 2013 haben wir eigene Daten im Rahmen einer Forschungsarbeit erhoben, welche hier ansatzweise mit eingebunden sind. Die demografische Entwicklung setzt sich aus vier Fachgebieten zusammen:

1. dem Gebiet der Fertilität (die Geburtenzahl);
2. dem Gebiet der Mortalität (die Sterblichkeitsrate);
3. dem Gebiet der Migration (die Aus-, Einwanderung);
4. sowie dem Gebiet der Bevölkerungsstruktur und des Bevölkerungsbestandes.

Die o.g. Gebiete definieren im Folgenden die Bevölkerungsstrukturen, die natürlichen Bevölkerungsbewegungen, die Bevölkerungsentwicklungen und die Bevölkerungsverteilung und deren Veränderungen, welche sich im Rahmen der Globalisierung und der wachsenden Bevölkerung in den afrikanischen und asiatischen Ländern einerseits sowie einem Bevölkerungsrückgang in den westlichen Ländern andererseits ständig verändert und in Zukunft weiterhin verändern wird. Dabei spielen nicht nur wirtschaftliche Punkte eine Rolle, sondern auch soziale Aspekte, da sich heutzutage dank Internet nicht nur neue berufliche und wirtschaftliche Perspektiven ergeben, sondern z.B. auch das Thema Bildung von Partnerschaften zwischen den Kulturen entwickelt, die zwangsläufig eine Verschiebung und Veränderung dieser Strukturen nach sich zieht. Wenn man die Aspekte der Gesamtzahl einer Bevölkerung betrachtet, so schlagen Veränderungen der Fertilität nur langsam auf dessen Entwicklung durch, denn die Eltern und Rentner von morgen sind heute bereits geboren. Selbst bei hohen Geburtenraten würde sich die Gesamtbevölkerung nur langsam entwickeln. Die Zusammensetzung der Bevölkerung, z.B. durch die Zahl der Schüler, Studenten oder des Altersquotienten ändert sich hingegen schneller. Weiterhin beeinflussen Zu- und Abwanderung diese Entwicklung wesentlich stärker.

Die ökonomische Theorie der Fertilität von Harvey Leibenstein und Gary S. Becker erklärt das global sehr unterschiedliche Fertilitätsverhalten. In dieser Theorie lassen sich drei verschiedene Nutzenarten für Kinder unterscheiden:

1. der Konsumnutzen.
2. der Einkommensnutzen.
3. der Sicherheitsnutzen.

Diesen Nutzenarten stehen zwei Kostenarten gegenüber, die Opportunitätskosten sowie die direkten Kosten. Es wird allgemein angenommen, dass in den Industrienationen einzig der Konsumnutzen heute Kinder noch ausreichend «ökonomisch» rechtfertigen kann. Dieser reicht aber bei den meisten Personen nicht aus, um große Familienstärken zu bewirken. Die ökonomische Theorie der Fertilität kann den in den modernen Industrienationen festgestellten negativen Zusammenhang zwischen Kinderzahl und sozialer Position (Demografisch-ökonomisches Paradoxon) und auch das zunehmende Verschwinden der Mehrkindfamilie unter den Bedingungen der Gleichberechtigung der Geschlechter überzeugend erklären.

Durch die zunehmende Individualisierung in der modernen globalen Welt steigen die Perspektiven und Entwicklungsmöglichkeiten einzelner Personen. Eine Familiengründung jedoch würde genau diese Freiheiten, Perspektiven und die individuelle Entwicklungs- und Entfaltungsmöglichkeiten sehr stark beeinträchtigen, und dies über einen längerfristigen Zeitraum. Aus diesem Grunde steigt die Wahrscheinlichkeit, sich gegen Kinder zu entscheiden und oder Familiengründung zu entscheiden oder diesen Zeitpunkt so weit wie möglich nach hinten zu verschieben, und damit Ausbildungs- oder Karriere wichtiger werden. Parallel dazu ergeben sich folgende

[1] *HOCHSCHULBILDUNG IM 21. JAHRHUNDERT – NEUE INNOVATIVE WEGE (Michael Schaefer, Ihor Halytsia, Andrzej Gałkowski, Oksana Getman), Journal L'Association 1901 «SEPIKE», Edition 5, 2014, pp. 6-17.*

Veränderungen in den Bereichen Bildung, Arbeitsmarkt, Sozialversicherung, Rentenversicherung, Konsumverhalten, Produktion, usw. Die Diskussion konzentriert sich auf Themen der Wirtschaft und der Sozialsysteme und man spricht im Hinblick auf die Altersversorgung vom Problem der Überalterung, wobei objektiv nicht die Existenz älterer Menschen, sondern das Fehlen jüngerer Menschen Sorgen bereitet. In diesem Zusammenhang unterscheidet Ursula Lehr 1987 u.a. folgende demografische Faktoren: Zunahme der Lebenserwartung, mit dem Alter zunehmende Differenz der Anzahl Männer und Frauen, wachsender Anteil älterer Menschen und Hochaltrigkeit, zunehmende Differenzierung der Alten in verschiedene Lebens- und Verhaltensformen, veränderte Relation der Altersgruppen, Rückgang der 3-Generationenhaushalte, Zunahme von 1-Generation- und 1- Personen-Haushalten, Singularisierung, Veränderungen im Lebenszyklus, Verkürzung der Familienphase, Zunahme von Rentnerkurorten, absolute Zunahme von Pflegebedürftigkeit, Abnahme des Potenzials an häuslichen Pflegepersonen; Zunahme alt werdender Behinderter, Zunahme alt werdender ausländischer Bürger, Entberuflichung des Lebenslaufs, Weitere Feminisierung des Alters.

Deutschland befindet sich wie viele andere europäische Länder auch in einem globalen Trend, der als so genanntes «demografisch-ökonomisches Paradoxon» bezeichnet wird: Je wohlhabender, freier und gebildeter eine Gesellschaft wird, desto weniger Kinder bekommt sie. Die Ursachen der Geburtenrückgänge sind unterschiedlich. Individualisierte Lebensläufe, steigende Einkommen, eine erheblich verbesserte Bildung und damit verbundene Erwerbschancen insbesondere für Frauen haben ein Leben ohne Kinder immer attraktiver gemacht, zugleich stellt die Arbeitswelt immer höhere Anforderungen an die Mobilität und die Berufstätigkeit beider Partner und erschwert damit ein Zusammenziehen. Parallel stiegen dadurch einerseits die anfallenden Kosten für die Kinderbetreuung, andererseits die Opportunitätskosten, wenn für die Fortpflanzung die Verfolgung beruflicher 9 Ziele eingeschränkt wird. Über die modernen Sozialsysteme ist man in den meisten Ländern Westeuropas im Falle von Alter und Krankheit auf Kinder nicht mehr angewiesen. Hohe Trennungs- und Scheidungsraten, mit einschneidenden finanziellen Folgen insbesondere bei Vorhandensein von Kindern, machen die Familienplanung unsicher, erhöhen für beide Geschlechter die Ansprüche an einen geeigneten Partner und senken die Wahrscheinlichkeit von weiteren Kindern. Lange Ausbildungszeiten und Schwierigkeiten beim Berufseinstieg führen zur Verzögerung von Familiengründungen, wobei mit zunehmendem Alter der Beteiligten die Ansprüche an den Partner wachsen. Die immer höhere Bildung von Frauen, die etwa beim Abitur Männer inzwischen übertreffen, verknappt für gut ausgebildete Frauen und für schlecht ausgebildete Männer das Angebot an potentiellen Partnern (da Frauen bislang selten einen insoweit unterlegenen Mann und Männer selten eine insoweit überlegene Frau akzeptieren), noch verschärft durch die höhere Wanderungsneigung insbesondere gut ausgebildeter osteuropäischer Frauen. Dazu kommen nachlassende Religiosität und steigende Verstädterung, unsicherer werdende Erwerbsbiografien, mangelnde Verfügbarkeit familiengeeigneten Wohnraumes in Ballungsgebieten und vieles mehr.

Für die zukünftige Bevölkerungszahl und die Altersstruktur ist der Wanderungssaldo, d.h. die Differenz zwischen Zu- und Fortzügen, von Bedeutung. Der Wanderungssaldo war in den letzten 50 Jahren überwiegend positiv und betrug im Jahresdurchschnitt knapp 200.000 Personen. Davon waren drei Viertel Ausländerinnen und Ausländer. In der Vergangenheit hat das positive Wanderungssaldo zwar für eine Zunahme der Bevölkerung gesorgt; diese ist allerdings in jüngster Zeit zum Stillstand gekommen und seit 2003 in eine Schrumpfung übergegangen. Unter Experten herrscht weitgehend Einigkeit, dass das Überaltern durch Zuwanderung nicht dauerhaft aufgehalten, wohl aber verlangsamt werden kann.

Unsere Umfrage in der Ukraine aus dem Jahre 2013 unterstreicht die o.g. Aspekte. Die Mehrheit der Befragten Teilnehmer kam mit 38,98% aus der Gruppe der 21-25 Jährigen, also der aktuellen Gruppe von Studenten oder Absolventen bzw. der sogenannten «Young Professionales».

Der Zweitgrößte Anteil mit 20,34% rekrutierte aus der Gruppe der 31-40 Jährigen. Diese Personen stehen in der Regel bereits seit einigen Jahren fest im Berufsleben und haben bereits eine eigene Familie gegründet.

Mit 19,49% belegte die Gruppe der 26-30 Jährigen Teilnehmer Platz 3 in der Auswertung, hierbei handelt es sich um die Personenkreise, die in dem Alter sind, eine Familie zu gründen oder darüber nachdenken. Hierbei spielt oft das Thema Familie oder Karriere eines der entscheidenden Faktoren.

Frage Nummer 5 bezog sich auf den familiären Status, 63,56% waren ledig, 31,36% bereits verheiratet. Die Rate der geschiedenen lag bei 5,08%.

Die Auswirkungen der Demografischen Entwicklung auf das Thema Bildung liegen auf der Hand. Die Bevölkerung wird älter, es gibt immer mehr Rentner und gleichzeitig weniger junge Menschen. In den westlichen und reichen Staaten sind die Menschen zufriedener, sie glauben, dass ihre Renten sicher sind und deshalb Kinder keine Notwendigkeit haben. In armen Ländern und in Zeiten vor der staatlichen Rente waren Kinder die Altersversorgung der Eltern und Großeltern. Unsere Gesellschaft glaubt, dies sei nicht mehr notwendig, doch da täuscht man sich. Denn wer bezahlt für die Rentner der Zukunft – die arbeitende junge Generation durch deren Sozialabgaben.

Politik, Industrie und Bildung haben es in den vergangenen Jahren versäumt, diesen Zusammenhang deutlich zu vermitteln. Die Auswirkungen der Überalterung liegen für alle Subjekte auf der Hand:

1. Der Staat verliert Steuereinnahmen durch eine sinkende Zahl junger arbeitender Menschen.
2. Die Zahlung der Renten für die wachsende ältere Generation wird kaum noch finanzierbar.
3. Die Industrie muss sich auf eine sich verändernde Kaufkraft und Konsumverhalten einstellen sowie sinkende Einnahmen in bestimmten Produktbereichen.
4. Der technologische Fortschritt kann durch die älteren Generationen nicht so schnell kompensiert werden, sie verlieren dadurch ihre Attraktivität auf dem Arbeitsmarkt. Doch wie soll man das finanzielle Loch zwischen Rente und Ausscheiden auf dem Arbeitsmarkt schießen? Wer übernimmt die Kosten?
5. Weniger junge Menschen bedeutet weniger Studenten und Auszubildende, der Nachwuchs fehlt und dies zeigt sich in sinkenden Studentenzahlen und dadurch einhergehend mit einer Reduzierung der Qualität und der Quantität der Ausbildung.
6. Moderne globale Unternehmen fordern Arbeitskräfte mit praktischer Erfahrung und Flexibilität. Das Ausbildungssystem ist in den meisten Universitäten und Hochschulen auf einem alten Stand. Somit werden Manager von Morgen auf dem Stand von gestern ausgebildet. Die Folge: wenig Innovation und Fortschritt.
7. Bildungseinrichten werden zusehends um Marktanteile und Studenten werben müssen, um eine qualitative Ausbildung und damit die Existenz zu sichern. Das Thema bzw. Stichwort einer Eliteschule stellt daher neue Anforderungen, wird aber das Konzept der Zukunft sein.
8. Eine Verbindung zwischen modernen globalen Arbeitsplätzen und Bedingungen ist die Grundlage für eine bessere Lebensqualität und damit eine wachsende Bevölkerung. Dies ermöglicht die langfristige Existenzsicherung, die Finanzierbarkeit der Sozialsysteme, sichere Arbeitsplätze in den Bereichen Konsum und Verbrauchsgüter, Produktion und vor allem in der Bildung. Moderne Unternehmen brauchen moderne Bildungseinrichtungen. Eine positive Entwicklung in der Demografie bedarf nachhaltiger Maßnahmen, um den Menschen eine Zukunft zu bieten. Unzufriedenheit liegt in der Natur des Menschen, es motiviert ihn, nach mehr zu streben und sich weiter zu entwickeln. Bildung stellt dabei einen elementaren Grundstein, Dinge in einem anderen Licht zu betrachten und Verhaltensmuster zu vergleichen und zu ändern.

HOCHQUALIFIZIERTE NACHWUCHSKRÄFTE GESUCHT:

«Wähle einen Beruf, den du liebst, und du brauchst keinen Tag in deinem Leben mehr zu arbeiten» (Konfuzius).

Viele Menschen arbeiten nicht in Ihrem Beruf, in dem Sie gerne arbeiten möchten oder für den sie sich interessieren. Die Gründe hierfür sind unterschiedlich, sei es mangelnde 13 Arbeitsplatzangebote, örtliche Bindung, familiäre Gründe, Unterbezahlung, schlechte Arbeitsbedingungen, unzureichende soziale Absicherung, fehlende Perspektiven, Aufstiegs und Weitermöglichkeiten, usw.

Auf der anderen Seite suchen Unternehmen vergeblich nach geeigneten Fachkräften und können offene Stellen nicht oder nicht qualifiziert besetzen. Die Suche nach Fachkräften und Spezialisten im Ausland nimmt daher neue Dimensionen an. Fachkräfte im Ausland suchen und finden, der Fachkräftemangel nimmt zu, der einheimische Markt ist leergefegt, die Unternehmen können Stellen nicht besetzen. Das kostet Zeit, Umsatz und Gewinn und beeinträchtigt die weitere geschäftliche Entwicklung.

Unternehmen, Arbeitsagenturen sowie Verbände und Personalberatungen suchen deshalb nach neuen Wegen, Spezialisten und junge Nachwuchskräfte, insbesondere in den MINT-Berufen, u.a. nach Deutschland zu holen. Doch dies wirft neue Probleme auf, die in den herkömmlichen Bildungseinrichtungen kaum Bedeutung haben und deshalb in der Ausbildung junger Menschen in einem globalen Markt nicht ausreichend Bedeutung beigemessen wird. Unter anderem betrifft dies folgende Bereiche: Überwindung von Sprachbarrieren, Cross-Cultural Management, Differenzen in Kultur, Religionen, Traditionen, unterschiedliche Arbeitsorganisation, Anerkennung der Ausbildungsabschlüsse verschiedener Länder, mangelnde oder unterschiedliche Kenntnisstände und praktische Erfahrungen, unterschiedliche demografische Entwicklung, differenziertes Konsum- und Verbraucherverhalten.

Alexandra Mesmer beschreibt in einem Artikel vom 13.04.2010 den Abschied vom perfekten Bewerber und vergleicht dies mit den modernen Anforderungen von Unternehmen an Young Professionales. Darin heißt es: «In der Krise musste ein Bewerber alle Anforderungen des Unternehmens erfüllen. Seit die Firmen verstärkt suchen, machen sie auch Zugeständnisse». Über Kompromisse reden Unternehmen nicht gerne, besonders dann nicht, wenn es um die eigene Kompromissfähigkeit hinsichtlich der Ansprüche an neue Mitarbeiter geht. Mittlerweile steigt die Zahl der offenen Stellen ebenso wie die Kompromissbereitschaft der Firmen. Doch müssen Kompromisse wirklich sein? Ist es nicht an der Zeit, mit der Zeit zu gehen und sich den modernen Anforderungen am Arbeitsmarkt im Bereich Bildung anzupassen und moderne Arbeitsplatz- und praxisorientierte Ausbildung zu fokussieren? Auf beiden Seiten haben sich die Anforderungen und Ansprüche verändert. In einem wachsenden globalen Markt wachsen auch die Anforderungen und Ansprüche nicht nur an die Bewerber, sondern auch an die Unternehmen. Man möchte in einem internationalen Unternehmen arbeiten, um zum einen seine Karriere zu fördern und zum anderen einen langfristigen sicheren Arbeitsplatz zu erhalten. Doch meistens sind junge Menschen schlecht oder kaum auf die zu bewältigenden Aufgaben vorbereitet, praktische Berufserfahrung, die ihnen Vorteile verschafft, haben sie kaum vorzuweisen. Unternehmen aber wollen fertig ausgebildete Menschen, da sie nicht die Zeit und das Geld haben, in deren Berufseinstiegsqualifikation zu investieren. Doch wie lässt sich diese Kluft schließen? Welche Möglichkeiten gibt es, welche Vor und Nachteile zeigen diese und was bedeutet Innovation im Bereich Bildung?

DAS DUALE AUSBILDUNGSKONZEPT: In der dualen Ausbildung können Unternehmen in Zusammenarbeit mit der entsprechenden Institution in nur drei Jahren Hochschulabsolventen maßgeschneidert auf die eigenen Anforderungen qualifizieren. Das bewährte Studienkonzept verbindet hohe Lehrqualität mit aktuellem Praxisbezug. Durch die Integration von Theorie- und Praxisinhalten bekommen die Studierenden neben Fach- und Methodenwissen ein hohes Maß 14 an Handlungs- und Sozialkompetenz vermittelt und werden auf diese Weise optimal auf den Berufseinstieg vorbereitet. In diesem System wählen die Unternehmen und sozialen Einrichtungen ihre Studierenden selbst aus. Dadurch ist sichergestellt, dass die jeweiligen Studienplätze passgenau mit den am besten geeigneten Kandidaten besetzt werden. Eine durchschnittliche Abbruchquote von unter zehn Prozent zeigt deutlich, wie gut dieser Ansatz funktioniert. Rund 9.000 Unternehmen und soziale Einrichtungen sämtlicher Größen und aus einer Vielzahl von Branchen arbeiten heute mit diesem Ausbildungssystem erfolgreich zusammen. Die Unternehmen sind über die Auswahl der Studierenden und den praktischen Teil des Studienbetriebs an der Hochschule mit eingebunden und können als Mitglieder an der strategischen Weiterentwicklung der Bildungseinrichtung mitwirken. Die Unternehmen haben auch die Möglichkeit, erfahrene Experten als Dozenten an die Hochschulen zu entsenden. Dadurch wird eine noch engere Verbindung zur Berufspraxis geknüpft und gleichzeitig ein Beitrag zur Aktualität der Lehre geleistet. Andere Kulturen kennen und verstehen lernen ist als Schlüsselkompetenz für zukünftige Fach- und Führungskräfte unverzichtbar. Dieses System bietet den Studierenden in Kooperationen weltweit zahlreiche Möglichkeiten, um ein Semester im Ausland zu verbringen. Dabei können sie wichtige Erfahrungen im internationalen Wirtschafts- und Arbeitsleben sammeln, interkulturelle Kompetenzen erwerben, ihre sprachlichen Fähigkeiten verbessern und sich auf diese Weise optimal auf die globalisierte Arbeitswelt vorbereiten. In Abstimmung mit ihrem Unternehmen können die Studierenden auch in der Praxisphase einen Teil des Studiums im Ausland absolvieren, beispielsweise an einem ausländischen Standort eines international agierenden Unternehmens. Aber wie sieht es mit denjenigen aus, die diese Chance nicht nutzen können? Leider gibt es immer noch zu wenige Firmen weltweit, die sich an diesem Konzept beteiligen. Derzeit finden sich diese Hochschulen nur in Deutschland, andere Länder Europas bieten diese Chance nicht. Zudem gibt es Einschränkungen dahingehend, dass viele Teile der Gesellschaft diese Art Ausbildung nicht kennen oder unzureichend informiert sind. Ausländische Studenten haben diesbezüglich fast gar keine Möglichkeit, wenn sie die deutsche Sprache nicht kennen. Eine Ausbildung im Dualen System wird derzeit nur in Deutsch angeboten, was wiederum wenig Internationalität einschränkt. Andere Faktoren, wie Visabestimmungen, Einreiseformalitäten, Aufenthaltsrecht, usw. erschweren diese Art Studium für ausländische Bewerber sofern sie nicht aus der EU stammen. Doch müssen diese dafür extra nach Deutschland reisen? Gibt es nicht eine übergeordnete Möglichkeit, Berufspraxis und Theorie miteinander zu kombinieren und moderne Techniken und Methoden zu nutzen?

INNOVATIVE WEGE IN DER HOCHSCHULBILDUNG: Wir wollen mit unserem Konzept einen Schritt weiter gehen. Wir sind der Meinung, dass die bisherigen Wege, Theorie und Praxis miteinander zu vereinen, nicht genug sind und vor allem in den Regionen, in denen das Duale Ausbildungssystem weitestgehend unbekannt ist. Unsere Idee einer neuen und Innovativen Hochschule vereint nicht nur Theorie und Praxis, sondern bereitet die Studierenden effektiv und gezielt auf ihre spätere Tätigkeit vor und greift parallel dazu das Thema Finanzierung und Kostensenkung auf. Moderne Hochschulen kosten den Studenten oder den Steuerzahler viel Geld. Doch dieses Geld ist wichtig, um eine hohe Qualität der Ausbildung zu gewährleisten. In wohlhabenden Ländern mag dies keine entscheidende Rolle spielen, in schwächer bemittelten Regionen dagegen schon. Doch auch das Thema Qualität der Ausbildung wirft die Frage auf, wie man diese Qualität langfristig sichern kann? Die meisten Hochschulen sind meistens sehr weit von der Praxis entfernt, Dozenten aus der Praxis sind zwar gut und schön, doch wie bemisst man 15 deren Qualität? Die hochkarätigen Manager haben für Schulungen kaum Zeit, also wer unterrichtet dann die Studenten in der Praxis? Auch werden erfolgreiche Manager und Dozenten aus Unternehmen keine internen Dinge preisgeben, also fehlt das eigentliche Kernwissen, das die Studenten nur in der Praxis erwerben können. Intuition und Bauchgefühl bei täglichen Entscheidungen kann man ebenso nicht in der Theorie vermitteln.

Ebenso stellt sich die Frage der Qualität der Professoren, die das theoretische Wissen vermitteln. Wie kann man diese Kluft effektiv schließen? Wie sichert man Weitbildung und Weiterentwicklung? Ebenso versuchen wir in unserem Konzept die Frage zu beantworten, wie man künftige Mitarbeiter besser auf deren Einsatz vorbereitet? Oft spricht man über virtuelle Unternehmen, doch sind diese wirklich nahe genug an der Praxis?

Wir haben uns intensiv mit diesen Frage auseinander gesetzt und sind zu folgenden Ergebnissen gekommen, die wir im weiteren Verlauf näher darstellen wollen:

1. Studenten von Morgen brauchen fundiertes, auf wissenschaftlicher Basis vermitteltes Wissen;

2. Ebenso benötigen sie praktische Erfahrungen, und dies nicht nur während eines einmonatigen Praktikums, wo man doch mehr Zeit am Kopierer verbringt, als wirklich etwas Nützliches lernt;

3. Die Mischung zwischen Praxis und Theorie muss sich sinnvoll ergänzen.

Das duale Ausbildungssystem bietet dafür eine hervorragende Basis, kann aber nicht alle Dinge berücksichtigen und vermitteln. Diejenigen Studenten, die beispielsweise kein Unternehmen finden konnten, welches ihnen die Praxis vermittelt, erfahren nur die Theorie. Aber im Grunde genommen können Universitäten selbst diese Praxis vermitteln, zumindest in Fächern wie z.B. Marketing, Personalwirtschaft, Betriebswirtschaft, Controlling, Auditing, Immobilienmanagement, und vieles mehr. Was also wäre, wenn die jeweilige Hochschule selbst die praktische Ausbildung übernehmen würde? Die entsprechenden Abteilungen wären ja eigentlich vorhanden, vielleicht derzeit nur ansatzweise, aber dies wäre ausbaubar. Aktuell werden viele Mitarbeiter in Hochschulen mit Verwaltungsaufgaben beschäftigt, welche teilweise oder im ganzen von Studenten übernommen werden könnten. Das würde zum einen die Kostenstruktur erheblich verändern, zum anderen die Praxis enorm in den Vordergrund stellen. Unternehmen würden sich dadurch Kosten sparen, denn eine lange Einarbeitungszeit junger Absolventen würde entfallen. Die Bewerber würden über fundierte praktische Kenntnisse verfügen, da sie nicht nur praktische Arbeit geleistet haben, sondern auch über Managementerfahrung verfügen. Dabei sind dieser Art Hochschule keine Grenzen gesetzt. Erlaubt ist, was innovativ und erfolgreich ist. Und der Erfolg der Studenten ist messbar am Erfolg des Unternehmens «Hochschule» oder deren Beteiligungen. Verbindet man diese Art Hochschule nicht nur erfolgreich mit der Praxis, sondern auch mit anderen Hochschulen aus anderen Ländern als eine Art Netzwerk, so lassen sich die Themen Internationalisierung, Globalisierung, interkulturelles Management, etc. effektiv und modern miteinander verbinden. Der schwierigste Teil dieses Konzeptes ist es wohl, dies in die Praxis umzusetzen und bürokratische Hürden zu überwinden. Die Unternehmen würden diese Art mit Sicherheit schnell akzeptieren.

WIE KÖNNEN DIE KOSTEN FÜR INNOVATION AUFGEBRACHT WERDEN? Selbst wenn Unternehmen bzw. Hochschulen die Kosten für Innovation alleine nicht aufbringen können, gibt es Wege. Es bieten sich verschiedene Finanzierungsarten von der einfachen Form der Zusammenarbeit über strategische Allianzen bis hin zur Joint-Venture oder Spin-off Bildung unter Nutzung der Venture Capital (Risikokapital) Finanzierung. Eine weitere, interessante Finanzierungsform ist die Projektzusammenarbeit mit einer öffentlichen Institution (z.B. Stadt, Land) oder im Rahmen der EU-Programme unter Nutzung finanzieller Fördermittel. Besonders für KMUs sind finanzielle Fördermittel vorhanden. Grundsätzlich gilt aber, dass bei jedem guten Projekt der Wille vorhanden sein muss, dies auch konsequent umzusetzen. Voraussetzungen für Innovation sind neben der Bedeutung personeller und organisationaler Ressourcen das Prinzip der Innovation und der Transpiration und das richtige Verhältnis dazu (1% Innovation, 99% Transpiration - T.A. Edison). Innovation heißt nicht nur eine Idee zu haben, sondern diese als Erster zu realisieren und folgende Punkte zu berücksichtigen: Gesetze, rechtliche Regelungen beachten; Sich über ein hohes Realisierungsrisiko bewusst sein; die Innovationskosten zu kalkulieren sowie deren Amortisationsdauer; jede Innovation kann leicht imitiert bzw. kopiert werden; das Thema Fachpersonalmangel, mangelnde technische Ausstattung sowie Widerstände müssen überwunden werden; lange Genehmigungsverfahren können die Einführung und Umsetzung verzögern. Die folgende Checkliste zur Organisation von Innovationen dient der effektiven Umsetzung von innovativen Projekten: Übereinstimmung von Organisation und Strategie; Kompatibilität der organisatorischen Gestaltung des Innovationsmanagements mit den übrigen Strukturen und Prozessen; auseichende Flexibilität des Innovationsmanagements; Aufmerksamkeit für Schnittstellen und Abhängigkeiten zwischen allen Beteiligten; Association 1901 SEPIKE SEPIKE Academy in Form einer Stiftung / Foundation Sprachen Koopeationspartner (Hochschulen, Unternehmen ImmobilienWirtschaft Marketing PersonalManagement Controlling IT Touristik Event Management Accounting Versicherung 17 systematische Einbeziehung externen Wissens; Prüfung von Lizensierungen; mögliche Kostenreduktion durch externe Beauftragung von Innovationsaktivitäten; Umsetzung von Pilotprojekten und Übertrag der Erkenntnisse zur Verbesserung; kontinuierliche Planung, Durchführung und Bewertung des Projektes; Bildung multifunktionaler, eigenverantwortlicher und hierarchiefreier Teams; Schaffung der Rahmenbedingungen für internes Entrepreneuring; Es ist nicht gesagt, dass es besser wird, wenn es anders wird. Wenn es aber besser werden soll, dann muss es anders werden! (Lichtenberg)

Referenzen

1. Prognostizierung der Bevölkerungsentwicklung bis zum Jahr 2030, Datengrundlage: Vereinte Nationen, World Population Prospects: The 2008 Revision Population Database, New York.

2. Hill, Paul B. und Kopp, Johannes: Familiensoziologie. Grundlagen und theoretische Perspektiven, 3. überarb. Auflage, 2004, S. 198 ff.

3. Thomas Weiss: Ökonomische Bestimmungsgrößen der Fertilität in westlichen Industrieländern Bundesinstitut für Bevölkerungsforschung, Sonderheft 5. Wiesbaden, 1986.

4. T. Klein: Sozialstrukturanalyse. Eine Einführung, 2005, S. 81.

5. R. Nave-Herz: Familie heute. Wandel der Familienstrukturen und Folgen für die Erziehung, 2. Auflage, 2002, S. 32.

6. Birg H., Flöthmann E.J., Reiter I: Biographische Theorie der demographischen Reproduktion, 1991.

7. Beck U. Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine andere Moderne, Frankfurt 1986.

8. Herwig Birg: Strategische Optionen der Familien- und Migrationspolitik in Deutschland und Europa, In: Leipert, Christian (Hrsg.): Demographie und Wohlstand. Neuer Stellenwert für Familie in Wirtschaft und Gesellschaft, 2003, S. 31.

9. Statistisches Bundesamt: Broschüre Geburten in Deutschland, Ausgabe 2012, S. 37.

10. Gunnar Heinsohn, Rolf Knieper, Otto Steiger: Menschenproduktion – allgemeine Bevölkerungstheorie der Neuzeit. Frankfurt/M.: Suhrkamp 1979, Ultrakurzzusammenfassung aus dem Lexikon ökonomischer Werke hier; vgl. auch G. Heinsohn, O. Steiger: Waschkraft, Population Katastrophe und Economic Krisis in Renaissance Europe: An Alternative Macroeconomic Explanation.

11. Schaefer, M., Halytsia, I., Gałkowski, A. & Getman, O. (2014), Hochschulbildung im 21. Jahrhundert – neue innovative Wege, Journal L'Association 1901 «SEPIKE», Edition 5, 2014, pp. 6-17.

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ
Михаэль Шефер, доктор экономики,
Президент АссоциациL'1901 «SEPIKE»
г. Пуатье, 86000, Франция
e-mail: info@sepike.com

DATA ABOUT THE AUTHOR
Michael Schaefer, Doctor in Economics,
President L´Association 1901 «SEPIKE»
Allee de Marigny, 8, Poitiers, 86000, France
e-mail: info@sepike.com

УДК: 338.43

ОБГРУНТУВАННЯ ТА АНАЛІЗ ПОКАЗНИКІВ КОНЦЕНТРАЦІЇ ВИРОБНИЦТВА В РОСЛИННИЦТВІ

Артеменко І.С.

Предметом *дослідження виступають показники концентрації в рослинництві за напрямком зерновиробництва.*

Метою *дослідження є обґрунтування й дослідження показників концентрації в рослинництві та визначення впливу їх рівня на ефективність діяльності сільськогосподарських підприємств.*

Результати роботи. *Встановлено, що показниками концентрації для галузі зерновиробництва можуть служити: площа посіву зернових, обсяг виробництва продукції даної культури по підприємству (валовий збір) та обсяг витрат на виробництво продукції. З'ясовано, що між даними показниками достатньо тісний зв'язок, водночас, кожен з них має певне самостійне значення. Так, показник валового збору має автономне значення, оскільки він залежить не лише від площі посіву зернових, а й від урожайності. З'ясовано, що визначені показники концентрації істотно впливають на стан галузі зерновиробництва: як правило, із їх зростанням – підвищується урожайність зернових, знижується собівартість, зростає ціна реалізації та прибуток на 1 га посіву.*

Висновки. *В межах досліджуваної сукупності не виявлено граничного рівня зростання будь-якого показника концентрації. Разом з тим за результатами дослідження для умов досліджуваних підприємств районів, нами виявлено вплив розміру підприємств за показником сільськогосподарського землекористування на ефективність галузі зерновиробництва. Зокрема: найефективнішими є підприємства з розміром сільськогосподарських угідь понад 2 тис. га, для яких характерним є найвищі показники прибутковості галузі зерновиробництва (прибуток рід реалізації, рівень рентабельності).*

Ключові слова: *концентрація, зерновиробництво, ефективність, сільськогосподарські підприємства.*

ОБОСНОВАНИЕ И АНАЛИЗ ПОКАЗАТЕЛЕЙ КОНЦЕНТРАЦИИ ПРОИЗВОДСТВА В РАСТЕНИЕВОДСТВЕ

Артеменко И.С.

Предметом *исследования выступают показатели концентрации в растениеводстве за направлением зернопроизводства.*

Целью *исследования является обоснование и исследование показателей концентрации в растениеводстве и определения влияния их уровня на эффективность деятельности сельскохозяйственных предприятий.*

Результаты работы. *Установлено, что показателями концентрации для отрасли зернопроизводства могут служить: площадь посева зерновых, объем производства продукции данной культуры по предприятию (валовой сбор) и объем расходов, на производство продукции. Выяснено, что между данными показателями достаточно тесная связь, в то же время, каждый из них имеет определено самостоятельное значение. В частности, показатель валового сбора имеет автономное значение, поскольку он зависит не только от площади посева зерновых, но и от урожайности.*

Выводы. *В пределах исследуемой совокупности не обнаружено предельного уровня роста любого показателя концентрации. Вместе с тем за результатами исследования для условий исследуемых предприятий районов, нами обнаружено влияние размера предприятий за показателем сельскохозяйственного землепользования на эффективность отрасли зернопроизводства. В частности: самыми эффективными являются предприятия с размером сельскохозяйственных угодий свыше 2 тыс. гектара, для которых характерными являются наивысшие показатели прибыльности отрасли зернопроизводства (прибыль од реализации, уровень рентабельности).*

Ключевые слова: *концентрация, зернопроизводство, эффективность, сельскохозяйственные предприятия.*

A GROUND AND ANALYSIS OF INDEXES OF CONCENTRATION OF PRODUCTION IS IN PLANT-GROWER

Artemenko I.S.

Subject *of concentration come forward the article of research in a plant-grower after direction of grain production.*

A research *purpose is a ground and research of indexes of concentration in a plant-grower and determination of influence of their level on efficiency of activity of agricultural enterprises.*

Work results. *It is set that by the indexes of concentration for industry of зерновиробництва can serve: area of sowing of grain-growing, production of goods of this culture volume on an enterprise (gross collection) and volume of charges on the production of goods. It is found out, that between these indexes close enough connection, at the same time, each of them has an independent value is certain. Yes, the index of gross collection has an autonomous value, as he depends not only on the area of sowing of grain-growing but also from the productivity. It is found out, that the certain indexes of concentration substantially influence*

Conclusions. *Within the limits of the investigated totality it is not educed maximum level of increase of any index of concentration. At the same time on results research for the terms of the investigated enterprises of districts, we are educe influence of size of*

© Артеменко І.С., 2015

enterprises on the index of agricultural land-tenure on efficiency of industry of grain production. In particular: most effective are enterprises with the size of agricultural lands over 2 thousands and, for that characteristic are the greatest indexes of profitability of industry of grain production

Key words: *Concentration, grain production, efficiency, agricultural enterprises.*

Постановка проблеми. Концентрація виробництва справляє істотний вплив на його ефективність. З її підвищенням зростають важливіші економічні показники господарської діяльності підприємств за рахунок позитивної дії фактора масштабів виробництва. Досягається економія на постійних витратах, зменшуються питомі капіталовкладення, забезпечується вища маневреність матеріальних ресурсів і завдяки цьому зростає ефективність їх використання, підвищується продуктивність праці і прибутковість виробництва.

Проте підвищення рівня концентрації виробництва справляє позитивний вплив на економіку лише до певної межі, перехід за яку призводить до зниження ефективності. У надмірно великих підприємствах ускладнюється процес управління виробництвом, зростають транспортні витрати, погіршується контроль за якістю виконання робіт і дотримання технології.

Питання концентрації доцільно досліджувати як в цілому по сільськогосподарському виробництву, так і окремо по рослинництву і тваринництву. Актуальним залишається встановити, настільки процес концентрації притаманний рослинництву і тваринництву, і як він впливає на кінцевий результат діяльності підприємства. Особливо, потребують поглибленого дослідження питання розвитку процесу концентрації виробництва в рослинництві та його впливу на ефективність ведення діяльності підприємств.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Проблемам впливу концентрації на ефективність виробництва присвятили свої праці В.Г. Андрійчук [1], П.С. Березівський [2], Х. Бергман [3], М.М. Ільчук [4], С.Г. Колеснев [5], Л.Ю. Мельник [6], В.Я. Месель-Веселяк [7], С.О. Мочерний, П.Т. Саблук [8] та інші науковці.

Окремі науковці стверджують, що концентрація виробництва дає змогу підприємству вживати різних заходів, спрямованих на зростання родючості землі, захист її від водної та вітрової ерозії, впроваджувати прогресивні системи ведення землеробства і тваринництва, енергоощадні технології[9].

І. Яців вважає, що підвищення рівня концентрації виробництва позитивно позначається на ефективності виробництва основних видів продукції. Він наголошує на прямій залежності урожайності сільськогосподарських культур від розміру посівних площ [10]. Великі підприємства завдяки кращим фінансовим можливостям забезпечують значно вищий рівень агротехніки, ніж господарства з площею землекористування в кілька десятків чи сотень гектарів.

Постановка завдання. Метою роботи є обґрунтування й дослідження показників концентрації в рослинництві та визначення впливу їх рівня на ефективність діяльності сільськогосподарських підприємств.

Виклад основного матеріалу. Процес концентрації набуває все більших масштабів. Попередніми дослідженнями встановлено, що процес концентрації в сільському господарстві не є суто українським явищем, а всезагальним, що притаманне не лише Україні, а й іншим країнам, зокрема Росії, Аргентині, Бразилії, Казахстану (великомасштабна концентрація), та країнам ЄС і Північної Америки.

Для аграрних підприємств в цілому надзвичайно важливим показником концентрації є площа сільськогосподарських земель. І це очевидно, оскільки збільшення площі землекористування вимагає збільшення основного і оборотного капіталу, додаткової робочої сили, необхідних для забезпечення виконання технологічних операції в більших масштабах. Проте спеціалізація сільськогосподарських підприємств на виробництві різних видів сільськогосподарської продукції інколи створює такі умови, коли площа землекористування, як показник концентрації, втрачає свою вагомість, натомість особливу значущість набувають інші показники концентрації.

Так, у вузькоспеціалізованих аграрних підприємствах – птахо- і бройлерних фабриках, тепличних комбінатах, а також у переробних підприємствах абсолютний рівень концентрації виробництва доцільно визначати насамперед за показниками їх потужності і обсягом виробництва продукції і залученням робочої сили.

Скажімо, такі вузькоспеціалізовані підприємства, як наприклад, тепличні комбінати, і нерідко свинокомплекси, що використовуючи відносно невеликі площі землі, все ж виробляють значні обсяги продукції. Відповідно, тут має місце як велика концентрація капіталу, так і великі масштаби виробництва й залучення робочої сили. Тому в разі оцінювання концентрації виробництва в таких підприємствах за показниками з орієнтацією на земельну площу, буде зроблений не правильний висновок щодо її рівня.

В сучасних умовах виробнича діяльність має здійснюватися шляхом концентрації виробництва, яка зумовлена науково-технічним прогресом і впровадженням його досягнень у виробництво. Це дозволить товаровиробникам формувати більші партії продукції, що у свою чергу вплине на підвищення закупівельної ціни та дасть можливість поліпшити якість продукції через автоматизацію виробництва.

Підвищення рівня концентрації виробництва справляє позитивний вплив на економіку лише до певної межі, перехід за яку призводить до зниження ефективності. У надмірно великих підприємствах ускладнюється процес управління виробництвом, зростають транспортні витрати, погіршується контроль за якістю виконання робіт і дотримання технології.

Рівень концентрації виробництва доцільно визначити не лише в цілому по підприємству, а й для окремих галузей сільськогосподарського виробництва. Так, у рослинництві для цієї мети можуть бути використані такі два показники: площа посіву культури та обсяг виробництва продукції даної культури по підприємству. Допоміжний показник – питома вага культури в загальній посівній площі підприємства. Між показниками площа посіву і валовий збір існує до певної міри тісний зв'язок, адже валовий збір на підприємстві, з одного боку, залежить від площі посіву зернових, а з іншого – від їх урожайності. Тобто, мається на увазі, що один і той же обсяг валового збору можна отримати за різної посівної площі на підприємстві, за умови не однакової їх урожайності.

Дія фактора концентрації виробництва, разом із іншими чинниками інтенсифікації, спрямована на підвищення прибутковості реалізації сільськогосподарської продукції та покращення конкурентоспроможності аграрних підприємств на ринку. За останнє десятиліття в аграрних підприємствах відбулися відчутні зміни в галузевій структурі виробництва. Домінуючу роль стало відігравати рослинництво. Не торкаючись питання доцільності та ефективності таких галузевих зрушень, зазначимо, що за будь-яких змін є нагальна потреба в дослідженні концентрації виробництва в окремих рослинницьких галузях з метою виявлення її впливу на ефективність таких галузей і підприємств в цілому.

Сферою нашого дослідження взята галузь зерновиробництва, що є основною або однією з основних галузей для більшості аграрних підприємств України.

В 2013 році в Україні загалом було вироблено 63,1 млн. тонн зернових і зернобобових культур, що на 16,8 млн. тонн або 36,4% більше, ніж попереднього року. Відповідно частка агрохолдингів в національному виробництві зменшилась на 0,4 пункти до 30,2%, незважаючи на 3-відсоткове збільшення посівних площ під даними культурами. Інші суб'єкти господарювання збільшили валовий збір ще суттєвіше - на 37,1%.

Розглядаючи концентрацію виробництва зерна пшениці в Україні, варто дослідити тенденцію зміни посівних площ за останні роки, окремо в агрохолдингах, та в інших формах господарювання. З'ясовано, що у 2013 р. посівні площі в агрохолдингах залишились майже на рівні минулого року – 2,21 проти 2,22 млн. га у 2012 році. Валове виробництво зерна склало 5,0 млн. т (+17% до 2012р.) або 22,4% від загального виробництва в Україні.

Середня урожайність пшениці в агрохолдингах становила 41,8 ц/га, кукурудзи - 78,2 ц/га та ячменю - 30,6 ц/га, що відповідно на 23%, 22% та 31% вище за середні показники по Україні по цих культурах. Порівняно з 2012р. урожайність зернових збільшилася на 18,1%. Середня урожайність пшениці у державних підприємств становила 32,6 ц/га, а в домашніх господарствах – 31,0 ц/га [11].

Оскільки основним показником концентрації є земельна площа сільськогосподарських підприємств, то розглянемо тенденцію зміни розподілу діючих таких підприємств за розміром зібраної площі зернових та зернобобових культур (таблиця 1).

Наведені дані таблиці демонструють розподіл сільськогосподарських підприємств за розміром зібраної площі зернових та зернобобових в Україні у 2012 році. Дані таблиці засвідчують, що із збільшенням концентрації виробництва за показником площі посіву за всі три роки - урожайність зростає не залежно від розміру посівних площ. Скажімо, якщо урожайність у групі з площею 50,01-100,0 га сільськогосподарських угідь збільшилась на 10,1 ц/га, то в групі більше 3 тис. га урожайність збільшилась на 20,5 ц/га.

Таблиця 1. Розподіл діючих сільськогосподарських підприємств за розміром зібраної площі зернових та зернобобових культур, 2010-2013 рр.

	Кількість підприємств			Валовий збір, тис. т			Урожайність, ц/га		
	2010	2012	2013	2010	2012	2013	2010	2012	2013
Підприємства – всього, з них з площею, га	38218	35602	37200	29779,3	36075,0	49659,0	27,6	33,4	43,0
до 50,0	21490	19390	20392	652,6	622,8	925,3	16,2	16,7	23,0
50,01-100,0	3595	3583	3765	466,4	538,3	764,8	17,7	20,5	27,8
100,01-500,0	4290	4081	4237	1350,6	1491,7	2098,7	19,1	22,4	30,9
250,01 – 500,0	2861	2781	2873	2293	2546,1	3499,0	22,1	25,2	33,7
500,01-1000,0	2957	2702	2788	5372,6	5838,6	7887,7	25,3	30,1	39,2
1000,01-2000,0	2038	1995	2060	8092,6	9154,8	12262,3	28,5	33,1	42,5
2000,01-3000,0	584	604	629	4417,0	5221,0	6791,1	31,3	36,2	44,8
Більше 3000,1	403	466	556	7134,5	10661,7	15430,1	35,8	45,7	56,3

Джерело: Сільське господарство України 2010, 2012-2013 роки/ Стат. зб.-К., 2010 р., 2012-2013 рр.

Варто відмітити, що зростає кількість підприємств які мають найбільші площі посіву, понад 2 тис. га землі і досягають найвищих показників урожайності. Наприклад, збільшення кількості підприємств з площею посіву понад 2 тис. га у 2013 році склало 7,7 % порівняно із 2010 роком, а от з площею понад 3 тис. га – на 15,6 % відповідно. Разом із збільшенням розмірів посівних площ урожайність та валовий збір зернових зростає, що підтверджує дію фактора концентрації.

Оскільки, як уже зазначалося, одним із основних показників, що відображають концентрацію виробництва в рослинництві, є обсяг виробництва продукції, а саме валовий збір, розглянемо, яка закономірність спостерігається при групуванні сільськогосподарських підприємств за цим показником (таблиця 2).

Таблиця 2. Розподіл сільськогосподарських підприємств за обсягом виробництва зернових та зернобобових культур у 2010-2013 роках

	Кількість підприємств			Зібрана площа, тис. га			Урожайність, ц/га		
	2010	2012	2013	2010	2012	2013	2010	2012	2013
Підприємства – всього, з них з валовим збором, т	38218	35602	37200	10778	10793,6	11544,3	27,6	33,4	43,0
до 5,0	3752	3557	2297	13,1	22,2	9,8	7,1	4,4	6,8
5,1-10,0	3222	3194	2643	26,6	34,4	19,8	9,2	7,1	10,3
10,1-20,0	4143	3784	3559	60,1	64,9	44,6	10,4	8,7	12,0
20,1-50,0	6701	5698	5895	182,6	166,3	131,7	12,3	11,3	15,1
50,1-100,0	8070	7177	8532	548,2	517,1	439,0	15,1	14,5	20,4
200,1 – 500,0	3759	3568	3977	729,2	676,3	540,0	16,8	17,0	23,7
500,1-1000,0	2414	2304	2597	933,6	813,9	703,6	18,6	20,2	26,6
1000,1-2000,0	2285	2170	2347	1497,7	1371,6	1115,6	22,0	22,7	30,4
2000,1-5000,0	2540	2385	2831	2967,1	2544,6	2555,0	27,3	30,0	35,8
Більше 5000,1	1332	1765	2522	3819,8	4582,3	5985,1	37,4	47,0	54,8

Джерело: Сільське господарство України 2010, 2012-2013 роки/ Стат. зб.-К., 2010 р., 2012-2013 рр.

Аналіз даних таблиці 2 показує, що спостерігається рельєфна тенденція зростання кількості підприємств із збільшенням обсягів виробництва, а саме від 500 і більше тонн. В групі підприємств з валовим збором від 5 до 50 т спостерігається зменшення кількості підприємств у всі досліджувані роки, водночас із валовим збором від 50 т і більше спостерігається зростання підприємств в динаміці. Із збільшенням валових зборів зростає за всі роки і посівна площа по підприємствах, а саме головне, що із зростанням фактора концентрації зростає також урожайність зернових культур. У таблиці спостерігається зростання урожайності в розрізі майже всіх груп в динаміці, що засвідчує дію фактора технології виробництва й вирощування культур, покращення організації виробництва, поліпшення удобрення і т.д.

Дослідивши загальні тенденції, щодо концентрації виробництва зернових в Україні, розглянемо сукупність підприємств на прикладі окремих районів Київської області, а саме закономірності щодо концентрації в рослинництві.

За поглибленого дослідження концентрації виробництва в рослинництві постає питання: на скільки і як саме пов'язана концентрація рослинницької галузі із розмірами аграрних підприємств за площею землекористування. Така постановка питання є логічною, бо за однакових інших умов площа посіву певної культури, як один з основних показників концентрації в рослинництві, залежить безпосередньо від площі землекористування підприємства.

Групування сільськогосподарських підприємств за розмірами сільськогосподарських угідь показало, що зі збільшенням земельної площі підприємств підвищується ефективність виробництва (таблиця 3).

Таблиця 3. **Вплив розміру площі сільськогосподарських угідь на ефективність виробництва зернових та зернобобових культур в Київській області, 2013 р.**

Показник	Групи підприємств за розміром сільськогосподарських угідь, га			В середньому по групам
	II – до 1000	II – 1000-2000	III – понад 2000	
Кількість підприємств, одиниць	44	36	34	114
Середня площа с. г угідь на одне підприємство, га	602	1490	3024	1705
Чисельність працівників на 100 га. с. г угідь, осіб	31	29	30	30
Урожайність зернових, ц/га	54,6	60,4	62,6	59,2
Площа посіву зернових, га	313	688	1435	812
Виробництво зернових на 100 га. ріллі, ц	5456	6037	6256	5917
Прибуток від реалізації зернових, тис. грн.	115	459	1061	545
Прибуток на 1 га посіву, грн./га	191,0	308,1	350,6	319,6
Рівень рентабельності виробництва зернових, %	8,7	13,0	13,2	11,7

Джерело: Розраховано автором на основі статистичних даних підприємств Київської області

Результати здійсненого групування підприємств дозволяють стверджувати, що із зростанням земельних площ підприємства підвищуються всі показники ефективності: урожайність у третій групі порівняно з першою збільшилась на 14,7% (або на 8 ц/га), прибуток на 1 га збільшився на 946 тис. грн., й рентабельність відповідно на 4,5п.п За результатами групування встановлено, що найбільш ефективними для досліджуваного регіону є підприємства з розмірами сільськогосподарських угідь понад 2 тис. га. У таких господарствах урожайність сільськогосподарських культур, площа посіву зернових та прибутки значно вищі, ніж у господарствах менших розмірів.

За результатами кореляційно-регресійного аналізу встановлено, що між валовим збором та посівною площею існує достатньо тісний взаємозв'язок, який складає 0,83% (Рис 1). Результати проведеного аналізу показують, що валовий збір в середньому по підприємствах зростає на 6,2 ц.

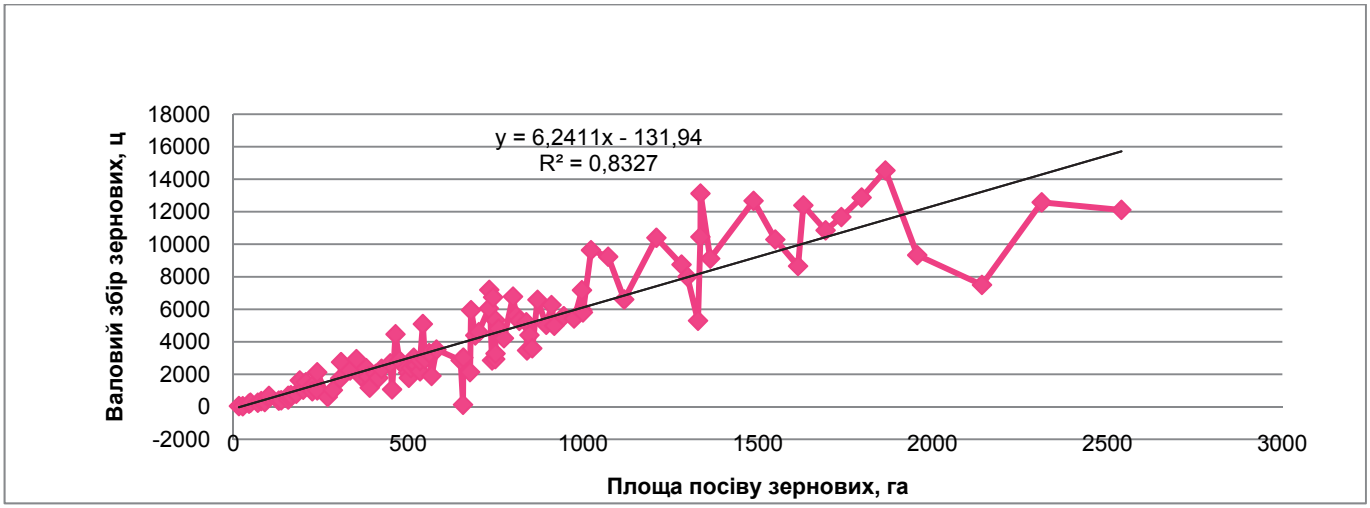

Рисунок 1. Динаміка зміни валового збору зернових із зміною посівних площ під зернові

На наш погляд, важливим показником концентрації в рослинництві можна вважати обсяг витрат на виробництво продукції, який репрезентує собою виробничо-спожиті ресурси даною галуззю. Їх величина на одиницю земельної площі характеризує ступінь зосередження ресурсів, який безпосередньо справляє вплив на результативну складову рослинницької галузі. Здійснивши групування за даним показником, виявлено, що із його збільшенням зростає урожайність по усіх групах (наприклад, у третій групі порівняно з першою урожайність збільшилась на 10,5 ц./га), збільшується на 120,8 тис. ц виробництво продукції на 1 га посіву зернових і відповідно площа посіву зернових. При цьому, розглядаючи залежність витрат на виробництво зернових та урожайністю, спостерігається низький ступінь, на рівні r=0, 14.

Таблиця 4. Залежність обсягу витрат на виробництво зернобобових культур із показниками концентрації в Київській області, 2013 р.

	Група підприємств за обсягом витрат на виробництво продукції зернових, тис. грн.				У середньому
	До-3000	3000-6000	6000-9000	Понад 9000	
Кількість підприємств у групі	55	26	12	21	114
Витрати на виробництво зернових всього, тис. грн.	2512,3	4636	7188,4	18572	8227,2
Площа посіву зернових, га	476,82	788,25	1103,2	2204,8	1143,3
Виробництво продукції на, тис. ц	26,9	48,4	72,8	147,7	74
Урожайність, ц/га	56,5	61,4	66,0	67,0	62,7
Витрати на 1 га посівів, грн.	5268,9	5881,4	6516,2	8423,5	6522,5

Джерело: Розраховано автором на основі статистичних даних підприємств окремих районів Київської області[1]

[1] *Богуславський, Мировіський, Кагарлицький, Білоцерківський, Рокитнянський, Таращанський райони.*

Висновки. Отже, показниками концентрації для галузі зерновиробництва можуть служити: площа посіву зернових, обсяг виробництва продукції даної культури по підприємству (валовий збір) та обсяг витрат на виробництво продукції. З'ясовано, що між даними показниками достатньо тісний зв'язок, водночас, кожен з них має певне самостійне значення. Так, показник валового збору має автономне значення, оскільки він залежить не лише від площі посіву зернових, а й від урожайності. З'ясовано, що визначені показники концентрації істотно впливають на стан галузі зерновиробництва: як правило, із їх зростанням – підвищується урожайність зернових, знижується собівартість, зростає ціна реалізації та прибуток на 1 га посіву.

В межах досліджуваної сукупності не виявлено граничного рівня зростання будь-якого показника концентрації. Разом з тим за результатами дослідження для умов досліджуваних підприємств районів, нами виявлено вплив розміру підприємств за показником сільськогосподарського землекористування на ефективність галузі зерновиробництва. Зокрема: найефективнішими є підприємства з розміром сільськогосподарських угідь понад 2 тис. га, для яких характерним є найвищі показники прибутковості галузі зерновиробництва (прибуток рід реалізації, рівень рентабельності).

Список використаних джерел

1. *Андрійчук В.Г. Надконцентрація агропромислового виробництва і земельних ресурсів та її наслідки / В.Г.Андрійчук // Економіка АПК. –2009.–No 2. –С. 3-9*
2. *Березівський П.С. Відродження галузі скотарства у сільськогосподарських підприємствах Львівської області: оцінки, проблеми, прогнози / П.С. Березівський // Економіка АПК. – 2010. – № 2. – С. 15-20.*
3. *Бергман Х. Разделение труда и специализация в сельском хозяйстве: пер. с нем. / Х. Бергман. – М.: Прогресс, 1969. – 50 с.*
4. *Ільчук М.М. Ефективність функціонування молоко продуктового під комплексу України: моногр. / М.М. Ільчук. – К.: Нічлава, 2004. – 310с.*
5. *Колеснев С.Г. Специализация и размеры сельскохозяйственных предприятий / С.Г. Колеснев. – М.: Колос, 1963. – 480 с.*
6. *Мельник Л.Ю. Концентрація виробництва в сільському господарстві: тенденції і перспективи / Л.Ю. Мельник, П.М. Макаренко // Економіка АПК. – 2002. – № 2. – С. 11-16*
7. *Месель-Веселяк В. Я. Оптимальні розміри сільськогосподарських формувань промислового типу в Україні // Економіка АПК. – 2008. – № 3. – С. 13-20.*
8. *Саблук П.Т. Кластеризація як механізм підвищення конкурентоспроможності та соціальної спрямованості аграрноїекономіки / П.Т. Саблук, М.Ф. Кропивко //Економіка АПК . – 2010. – No1. – С.3 –12.*
9. *Горбонос Ф.В. Економіка підприємств: підручник / Ф.В. Горбонос, Г.В Черевко, Н.Ф. Павленчик.- К: Знання, 2010. – 463с.*
10. *Яців І. Концентрація виробництва у сільськогосподарських підприємствах як чинник формування в них конкурентних переваг [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Ae/2010_1-2/files/10yaicaf.pdf*
11. *Електронний ресурс. - Режим доступу: http://www.agrisurvey.com.ua*

References

1. *Andriichuk V.H. Overconcentration of agro-industrial production and land resources and its outcomes // The economy of agro-indusrtial complex. 2009. №2. P. 3-9.*
2. *Berezovsky P. S. Revival in the field of animal husbandry farms Lviv Oblast valuation issues forecasts // The economy of agro-industrial complex. 2010. №2. P. 15-20.*
3. *Bergman X. Razdelenye labor and specialization in the agricultural sector: Lane. c Nam. M. : Progress, 1969. p. 50.*
4. *Il'chuk M. M. Effectiveness of milk in the grocery industry of Ukraine: monograms K. : Nichlava, 2004. P. 310.*
5. *Kolesnev S.G. Specialization and Dimensions selskohozyaystvennыh enterprises M. : Kolos, 1963. p. 480.*
6. *Miller L., Makarenko P.M. The concentration of production in agriculture: trends and prospects // The economy of agro-industrial complex. 2002. №2. P. 11-16.*
7. *Mesel-Veselyak V.Y. Optimal farm size groups of industrial type in Ukraine // The economy of agro-industrial complex. 2008. №3. P. 13-20.*
8. *Sabluk P.T., Kropyvko M.F. Clustering as a mechanism to increase competitiveness and social focus ahrarnoyiekonomiky // The economy of agro-industrial complex. 2010. №10. P. 3–12.*
9. *Horbonos F.W., Cherevko G.V., Pavlenchyk N.M. Business Economics : Textbook. K : Knowledge, 2010. P.463.*
10. *Yatsiv I. The concentration of production in farms as a factor in forming their competitive advantage. http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Ae/2010_1-2/files/10yaicaf.pdf*
11. *Electronic resource. http://www.agrisurvey.com.ua*

ДАНІ ПРО АВТОРА

Артеменко Ірина Сергіївна, аспірант кафедри економіки агропромислових формувань
Державний вищий навчальний заклад «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»
03057 м. Київ, вул. Желябова 4, кім 552
e-mail: Artemenkoi@meta.ua

ДАНЫЕ ОБ АВТОРЕ

Артеменко Ирина Сергеевна, аспирант кафедры экономики агропромышленных формирований
Государственное высшее учебное заведение «Киевский национальный экономический университет имени Вадима Гетьмана».
03057 м. Киев, ул. Желябова 4, кім. 552.
e-mail: Artemenkoi@meta.ua

DATA ABOUT THE AUTHOR

Artemenko Iryna Sergiivna, Postgraduate Student, Department of Economics The assistant agroindustrial formations
Kyiv National Economic University Vadym Hetman
03057. Kiev, Street Zhelyabova 4, fl. 552.
e-mail: Artemenkoi@meta.ua

УДК 338.436:330.341.1

МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНКИ ЕФЕКТИВНОСТІ ІННОВАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В РОСЛИННИЦТВІ

Замрига А.В.

Предметом дослідження є *теоретичні основи, методичні і практичні підходи до оцінки ефективності інноваційних процесів в рослинництві.*

Метаю статті *є дослідження та удосконалення науково-методичного забезпечення комплексної оцінки ефективності інноваційних процесів в рослинництві.*

Метод або методологія проведення роботи. *У статті було використано загальновідомі методи, зокрема: системного аналізу (при аналізі різних методів оцінки); абстрактно-логічний (для теоретичного узагальнення та формування висновків).*

Результати роботи*. Проаналізовано методичні підходи до оцінки ефективності інноваційних процесів; запропоновано використовувати поетапну оцінку ефективності інноваційних процесів в рослинництві; обґрунтовано використання комплексної оцінки інноваційного проекту.*

Галузь застосування результатів*. Результати роботи можуть бути використані у навчальному процесі вищих навчальних закладів при викладанні дисциплін «Економіка та організації інноваційної діяльності», «Інноваційний менеджмент» та практичній діяльності підприємств та організацій, які займаються інноваційною діяльністю.*

Висновки. *Враховуючи багатогранність та складність інноваційних процесів в рослинництві, їх оцінку, доцільно проводити з використанням сукупності критеріїв. Слід визначати ефективність конкретних етапів інноваційного процесу, використовуючи для цього систему оціночних показників, які дозволяють визначити технологічну, економічну, соціальну і екологічну ефективність. Інтегральним показником оцінки інноваційного процесу в цілому може виступати окупність затрат. Доцільним при оцінці інноваційних процесів є використання методики оцінки ефективності інноваційних проектів, яка повинна складатися з оцінки ефективності: участі у проекті; розробки та впровадження; оцінка проекту за результатами його реалізації. Оцінка інноваційних проектів повинна включати як формальні методи розрахунку кількісних критеріїв так і неформальні, експертні методики аналізу різних аспектів проекту.*

Ключові слова: *інновації, інноваційний процес, ефективність, рослинництво, інноваційний проект.*

МЕТОДИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ОЦЕНКЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ ИННОВАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ В РАСТЕНИЕВОДСТВЕ

Замрига А.В.

Предметом исследования *являются теоретические основы, методические и практические подходы к оценке эффективности инновационных процессов в растениеводстве.*

Целью работы *является исследование и совершенствование научно-методического обеспечения комплексной оценки эффективности инновационных процессов в растениеводстве.*

Метод или методология проведения работы. *В статье были использованы общеизвестные методы, в частности: системного анализа (при анализе различных методов оценки); абстрактно-логический (для теоретического обобщения и формирования выводов).*

Результаты работы. *Проанализированы методические подходы к оценке эффективности инновационных процессов; предложено использовать поэтапную оценку эффективности инновационных процессов в растениеводстве; обосновано использование комплексной оценки инновационного проекта.*

Отрасль применения результатов. *Результаты работы могут быть использованы в учебном процессе высших учебных заведений при преподавании дисциплин «Экономика и организации инновационной деятельности», «Инновационный менеджмент» и практической деятельности предприятий и организаций, которые занимаются инновационной деятельностью.*

Выводы. *Учитывая многогранность и сложность инновационных процессов в растениеводстве, их оценку, целесообразно проводить с использованием совокупности критериев. Следует определять эффективность конкретных этапов инновационного процесса, используя для этого систему оценочных показателей, которые позволяют определить технологическую, экономическую. социальную и экологическую эффективность. Интегральным показателем оценки инновационного процесса в целом может выступать окупаемость затрат. Целесообразным при оценке инновационных процессов является использование методики оценки эффективности инновационных проектов, которая должна состоять из оценки эффективности: участия в проекте; разработки и внедрения; оценка проекта по результатам его реализации. Оценка инновационных проектов должна включать формальные методы расчета количественных критериев так и неформальные, экспертные методики анализа различных аспектов проекта.*

Ключевые слова: *инновации, инновационный процесс, эффективность, растениеводство, инновационный проект.*

METHODOLOGICAL APPROACHES TO ASSESSING THE EFFECTIVENESS OF INNOVATION PROCESSES IN PLANT

Zamriga A.V.

The subject *of study is the theoretical basis, methodological and practical approaches to evaluating the effectiveness of innovation processes in the plant.*

The aim *is to study and improve the scientific and methodological support of a comprehensive assessment of the effectiveness of innovative processes in the plant.*

Method or methodology of work. *The article used the well-known methods, such as: system analysis (the analysis of different measurement methods); abstract-logical (for theoretical generalizations and draw conclusions).*

The results of the work. *Analyzed the methodological approaches to evaluating the effectiveness of innovation processes; proposed to use a phased evaluation of the effectiveness of innovative processes in the plant; justified the use of a comprehensive assessment of the innovation project.*

Industry application of the results. *The results can be used in the educational process of higher education institutions in the teaching of subjects «Economics and organization of innovative activity», «Innovation Management» and the practical activities of enterprises and organizations that are engaged in innovative activities.*

Conclusions. *Given the diversity and complexity of innovation processes in the plant, their evaluation, it is advisable to carry out using a set of criteria. It is necessary to determine the effectiveness of specific stages of the innovation process, using a system of performance*

 © Замрига А.В., 2015

indicators that measure the technological, economic. social and environmental performance. Integral parameter for evaluating the innovation process as a whole can be a payback. Appropriate in evaluating the innovation process is the use of methods efficiency evaluation of projects, which shall consist of evaluating the effectiveness of: participation in the project; development and implementation; evaluation of the project based on the results of its implementation. Evaluation of innovative projects should include formal methods of calculating the quantitative criteria and informal, expert methods of analysis of various aspects of the project.

Key words: *innovation, innovation process, efficiency, crop production, innovative project.*

Постановка проблеми. Підприємства аграрного сектору зацікавлені в інноваціях, завдяки яким вони можуть здобути певні конкурентні переваги – унікальність нового продукту, зниження виробничих витрат, поліпшення якості продукції тощо. Кінцевим результатом цього є підвищення іміджу, зростання обсягів виробництва і продажу продукції, що збільшує прибуток підприємства. Отже, результати інноваційної діяльності позитивно впливають на стан і функціонування як окремого підприємства, так і галузі, держави загалом, що свідчить про ефективність інновацій. Тому на сьогодні актуальним є визначення ефективності інноваційних процесів в аграрному секторі та його окремих підгалузей, особливо рослинництва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні і практичні питання оцінки ефективності оцінки інноваційних процесів усе ще не розв'язане остаточно. Більшість науковців досліджують ефективність інновацій, інноваційних проектів. Достатньо широко розкрито дані питання в наукових працях таких дослідників як П. Завліна, С. Ільєнкової, С. Ілляшенка, Н Краснокутської та ін. Різноманітні аспекти оцінки ефективності інновацій та окремих етапів інноваційного процесу в аграрному секторі викладені в працях багатьох учених-аграрників В. Андрійчука, О. Дація, В. Чабана, З. Янченко та інших. Аналіз чисельних наукових публікацій показує, що в них недостатня увага приділяється оцінці ефективності інноваційного процесу.

Виклад основного матеріалу. Базовою категорією методології, теорії і практики інноваційної діяльності є ефективність, яка відображає економічні відносини та інтереси учасників інноваційного процесу. Поняття ефективності можна трактувати як результативність певного процесу, дії, що вимірюється співвідношенням між отриманим результатом і витратами (ресурсами), що його спричинили [1]. Від реалізації інновацій отримують різні види ефекту (результату). У науково-методичній літературі зустрічаються різні точки зору щодо видів ефектів від реалізації інновацій та відповідних їм оціночних показників [2, 3, 4]. Виділяють у різних комбінаціях наступні види ефектів: економічний, науково-технічний, соціальний, екологічний, етнічно-культурний та інші.

Рослинництво, як базова галузь сільського господарства характеризується різноманітністю завдань які потрібно вирішувати, різнорівневим характером і чисельністю економічних інтересів, що передбачає наявність різних видів ефективності інноваційної діяльності. Враховуючи специфіку рослинництва, доцільно розрізняти такі види ефективності як економічна, технологічна, соціальна й екологічна.

Оцінку інноваційного процесу і визначення його ефективності слід здійснювати як в цілому так і на окремих його етапах. Головним завданням економічної оцінки інноваційного процесу є співставлення загальних витрат на проведення наукових досліджень і створення інновацій, а також їх поширення і освоєння у виробництві з отриманою додатковою продукцією або доходом від інновацій. З метою поетапної оцінки інноваційного процесу потрібно чітко виділити його етапи. Узагальнено інноваційних процес в рослинництві слід звести до трьох основних етапів: створення інновацій, поширення і освоєння товаровиробниками. На всіх етапах ефективність реалізації процесу, перш за все, залежатиме від наявності інтелектуальних, матеріальних і фінансових ресурсів.

На етапі створення інновацій основними критеріями їх оцінки є:
- цінність інновації, ступінь її новизни, відповідність сучасному світовому рівню;
- розрахунковий приріст валової продукції і покращення її якісних показників;
- максимальне ресурсозбереження та скорочення витрат на одиницю продукції.

На етапі поширення інновацій основним критерієм оцінки інноваційного процесу є максимальна оперативність інформування товаровиробників про нові знання, досягнення науки і техніки за різними каналами: через систему підготовки і перепідготовки кадрів, реалізації функцій управління на всіх його рівнях, систему інформаційно-консультаційного обслуговування, проведення спеціальної пропаганди інновацій через наукові організації та засоби масової інформації.

Критеріями ефективності на етапі освоєння інновацій на виробництві є:
- технологічне оновлення виробництва, яке сприятиме підвищенню його технологічної та економічної ефективності;
- зростання продуктивності праці і соціальної ефективності виробництва;
- збільшення виробництва продукції на одиницю площі;
- покращення фінансових показників виробництва і зростання фактичної маси прибутку;
- збереження екологічної і природоохоронної ситуації [5].

Відповідно до вказаних критеріїв розробляється система оціночних показників, яка дозволить чітко визначити технологічну, економічну, соціальну і екологічну ефективність. Серед названих видів ефективності вихідною є технологічна. Вона за сутністю є результатом взаємодії факторів виробництва з живими організмами, які використовуються в сільськогосподарському виробництві. Кількісно технологічна ефективність в рослинництві виражається через: приріст урожайності сільськогосподарських культур; приріст валової продукції рослинництва в співставних цінах на 1 га сільськогосподарських угідь, на 1 га ріллі; приріст виробництва валової продукції на одиницю додатково витрачених ресурсів. При визначенні технологічної ефективності необхідно враховувати не тільки кількісні показники виходу продукції, але і якісні (втрати, класи якості).

Для визначення економічної ефективності інноваційної продукції застосовують наступні показники: приріст валової продукції у фактичних цінах, валового доходу, прибутку з розрахунку на одиницю площі, одного середньорічного працівника, одиницю виробничих фондів сільськогосподарського призначення; зниження собівартості продукції; зростання рентабельності виробництва. У підгалузі виробництва пшениці та кукурудзи використовують показники рентабельності як відношення прибутку від реалізації сільськогосподарської продукції до її собівартості, а також до середньорічної вартості основних виробничих фондів з урахуванням витрат виробництва. Величина економічного ефекту представляється тут як різниця між показниками чистого доходу у новому та базисному варіантах, які обраховуються за вартістю валової продукції, що розраховується до і після впровадження інноваційної розробки. Окремо наводяться показники окупності додаткових витрат при впровадженні нової технології. При цьому особливо виділяють розрахунок ефективності додаткових капіталовкладень, спрямованих на практичне освоєння інновації.

З метою визначення соціальної ефективності необхідно використовувати наступні показники: відношення середньомісячної заробітної плати в рослинництві до середньомісячної оплати праці в інших галузях; частка ручної фізичної праці; частка робочих місць з несприятливими умовами праці; виконання заходів з охорони здоров'я; чисельність спеціалістів які мають класність.

Основними показниками екологічної ефективності є: сума коштів на охорону навколишнього середовища; рівень трудових і матеріальних витрат, пов'язаних з охороною навколишнього середовища; показники забрудненості навколишнього середовища та покращення його стану; показники підвищення екологічного рівня життя населення.

Методи оцінки ефективності інноваційних процесів включають показники, які відображають інтегральний ефект від створення, виробництва та експлуатації інновацій, що дає можливість визначити вклад кожного учасника інноваційного процесу. Найбільш простим інтегральним показником оцінки інноваційного процесу в цілому може бути окупність затрат, яка виражається розміром чистого доходу в розрахунку на 1 грн. додаткових затрат пов'язаних із створення і освоєнням інновацій.

Безумовно, в нових економічних умовах найбільш важливою є економічна ефективність, яка характеризується наявністю прибутку з відповідним рівнем рентабельності. Проте, для визначення ефективності інноваційних процесів доцільно застосовувати системний підхід. В доповнення до вищевикладених видів ефективності ряд науковців [6] пропонують використовувати енергетичну ефективність. Необхідність виділення і використання показників енергетичної ефективності випливає з ряду обставин:

- збільшення продуктивності вимагає збільшення витрат енергії (паливно-мастильних матеріалів, добрив, пестицидів, технологічних та інших засобів), вартість яких може перевищувати приріст продукції;
- ціни на матеріально-технічні ресурси постійно змінюються і в цьому випадку критерії енергоємності є стабільнішими і дають можливість достовірніше враховувати затрати на виробництво продукції;
- прогресуюча енергетична криза змушує впроваджувати технічні, технологічні, організаційні і економічні заходи, які сприяють зменшенню споживання енергоресурсів на одиницю продукції.

Енергетичний підхід дає можливість порівняти різноманітні витрати, пов'язані з виконанням комплексу робіт і енергомісткості виробленої продукції та детально вимірювати затрати всіх видів енергії, вкладеної у виробництво продукції. В якості критерію енергетичної ефективності доцільно використовувати коефіцієнт енергетичної ефективності, який слід розглядати як відношення енергомісткості продукції до енергетичних затрат на її виробництво. Рівень енергомісткості врожаю розраховується як похідна від продукції та її енергетичної цінності. До енергетичних затрат повинні відноситися матеріальні, енергетичні, трудові ресурси, витрати біоенергії (гумус, органічна речовина, елементи мінерального живлення), а також непрямі затрати минулої праці, втілені в хімічних, біологічних засобах, техніці тощо. Затрати минулої праці, а також непрямі енергетичні витрати враховуються на всьому технологічному ланцюжку – від сировини до виробництва готового продукту. Таким чином, оцінка енергетичної ефективності виробництва сільськогосподарської продукції дає можливість чіткіше виявити резерви зниження енергомісткості виробництва. Вона сприятиме забезпеченню максимальної економії ресурсів, пошуку альтернативних енергетичних і сировинних джерел, посиленню ролі природно-біологічного потенціалу, що в кінцевому підсумку забезпечить та покращить екологічну ситуацію.

Як правило, ефективність нових технологій порівнюється з традиційною (базовою) технологією, яка виступає в якості контрольного варіанту. Наприклад, при порівнянні енергетичних затрат різних технологій вирощування озимої пшениці (традиційна, мінімальна, нульова) можна зробити висновок про те, що застосування технології мінімального і нульового обробітку ґрунту є ефективнішою, ніж традиційна технологія. Проте, кінцевий висновок про доцільність застосування нових технологій може бути зроблений після комплексного аналізу, який враховує технологічні, економічні, соціальні, екологічні та енергетичні показники ефективності технологій [7].

Для оцінки інноваційних процесів доцільно застосовувати методику оцінки інноваційних проектів. В основі такої методики лежить вимірювання ефективності по кожному інноваційному проекту окремо. Тому відповідна методика повинна бути в змозі включати в себе будь-яку потрібну кількість оцінюваних факторів, здійснювати оцінку різних видів ефективності на будь-якому рівні (країна, область, район, підприємство) і виявляти сумарний ефект всіх чинників, що впливають на кінцевий результат. В зв'язку із цим під час вибору критеріїв необхідно враховувати як ступінь участі окремих учасників в інноваційному проекті, так і ступінь ефективності останнього за параметрами реалізації. Комплексна оцінка інноваційного проекту в сільському господарстві повинна складатися з трьох основних блоків, у кожному з яких слід виділити ряд критеріїв (рис. 1).

Розглянута вище методика стосується розрахунку перспективної ефективності інновацій і може бути використана на стадії що передує практичному впровадженню інновацій – для визначення доцільності їх реалізації, або вибору найбільш ефективного з-поміж декількох варіантів.

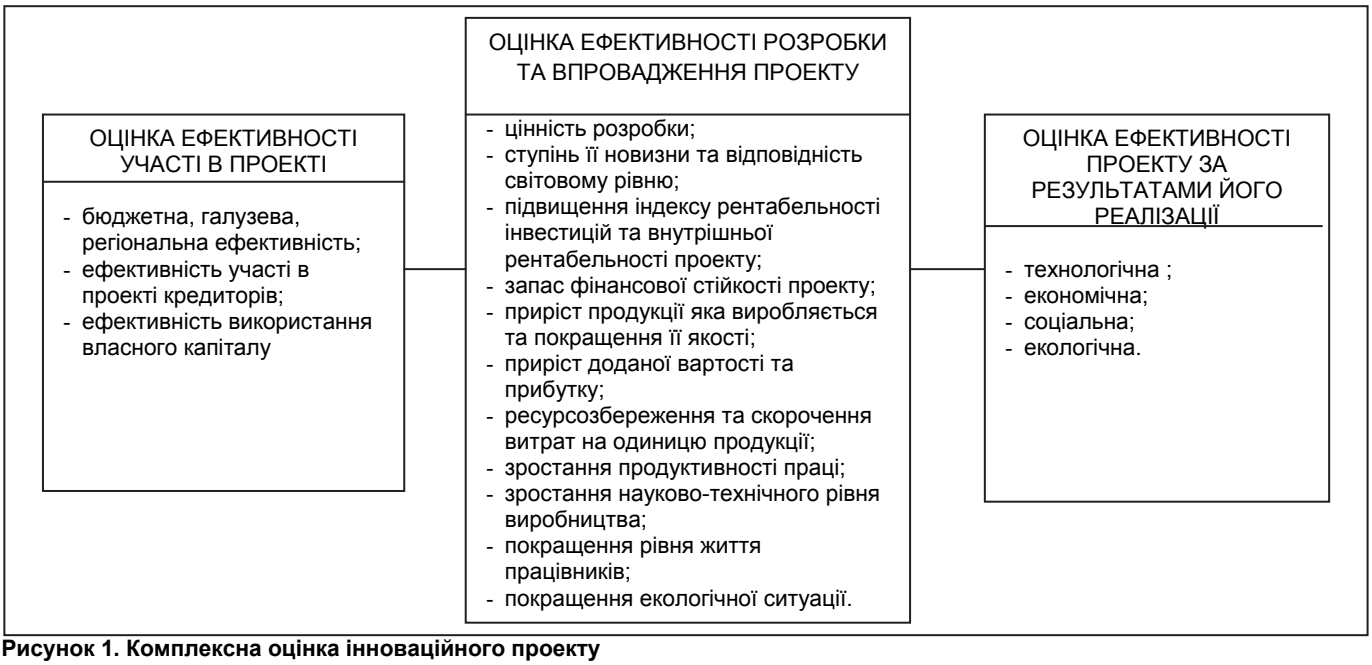

Рисунок 1. Комплексна оцінка інноваційного проекту
Джерело: [8].

У літературі описана достатньо велика кількість методів, з допомогою яких здійснюються порівняльна характеристика одних проектів з іншими, виявляються економічні переваги і привабливість проекту для його учасників. Метод відбору інноваційний

проектів за допомогою критеріїв є одним з широко використовуваних. Складається перелік критеріїв, за якими оцінюється проект. Проекти порівнюють між собою і ранжують за ступенем відносної привабливості відповідно до вибраного критерію. У разі необхідності використовують бальний метод оцінки проекту. Для цього складають перелік критеріїв, яким надається вага в залежності від їх відносної важливості. Відносна значущість чинників - «дуже високий», «високий», «задовільний», «слабкий», і «дуже слабкий» - виражається кількісно. Загальну оцінку за даним методом одержують шляхом перемноження вагових рангів критеріїв на відносні значення чинників. Використання даних методів повинно бути захищено від можливої фальсифікації оцінок, наприклад, за допомогою застосування методу Дельфі.

Проте, слід зазначити, що більшість методик на практиці або не використовується взагалі, або впроваджуються на деякий час. Більшість методик у вітчизняній літературі піддались критичному розгляду і аналізу ще в 70-80-ті роки. Загальним недоліком є висока вартість їх освоєння і застосування, істотні відхилення розрахункових і фактичних параметрів більшості проектів (особливо вартості і термінів реалізації), неможливістю врахувати неекономічні фактори дослідницьких проектів, пов'язаних з особливостями творчого процесу. Невизначеність віддачі конкретних проектів на підприємствах настільки значна, що за даними Е.Менсфілда, за звичай, потрібно не менше 5 років після впровадження успішної розробки, щоб з достатньою точністю підрахувати економічний ефект, наприклад, дисконтовані прибутки [9]. Тому для оцінки інноваційних проектів слід застосовувати як формальні, так і не формальні методи.

Список використаних джерел

1. Андрійчук В.Г. Економіка підприємств агропромислового комплексу: підручник / В.Г. Андрійчук. – К.: КНЕУ, 2013. – 779с.

2. Краснокутська Н.В. Інноваційний менеджмент: навч. посібник / Н.В. Краснокутська. – К.: КНЕУ, 2003. – 504 с.

3. Инновационный менеджмент: учебник для вузов / С.Д. Ильенкова, Л.М. Гохберг, С.Ю. Ягудин и др.: под ред. С.Д. Ильенковой. – М.: ЮНИТИ, 1997. – 327с.

4. Инновационный менеджмент: учебное пособие / Под ред. П.Н. Завлина, А.К. Казанцева, Л.Э. Миндели. – СПб.: Наука, 2000. – 560 с.

5. Инновационная деятельность в аграрном секторе экономики России / Под. ред. И.Г. Ушачева, И.Т. Трубилина, Е.С. Оглоблина, И.С. Санду. – М.: Колос, 2007. - 636 с.

6. Маркелов Е.К. Практическая методика определения энергозатрат в энергоемкости производимой продукции, а также потребностей в энергозатратах / Е.К. Маркелов, А.В. Тихомиров, Р.В. Тузов и др. – М.: Росинформагротех, 2001. – 56 с.

7. Чабан В.Г. Методичні підходи до оцінки ефективності інновацій в аграрному секторі / В.Г. Чабан // Макроекономічне регулювання інвестиційних процесів та впровадження стратегії інноватівно-інноваційного розвитку в Україні: матер. Міжн. наук. конф. 23-24 жовтня 2008 р. – Київ, 2008. – Ч.3. – С. 274-276.

8. Янченко З.Б. Інновації у сільському господарстві: монографія / З.Б. Янченко. – Житомир: «Полісся», 2013. – 692 с.

9. Mansfield E. Innovation and basic science // Research Management. 1978. Vol. 21. №5, p.29-34.

References

1. Andriichuk V.G. The economy of agricultural enterprises: a textbook. K. : KNEU, 2013. 779 p.

2. Krasnokutskaya N.V. Innovation Management: teach. manual. K. : KNEU, 2003. 504 p.

3. Innovaczionnye Management: Textbook for Universities / S.D. Ilyenkova, L.M. Gohberg, S.Y. Yahudyn et al. : ed. S.D. Ylenkovoy. M. : UNITY, 1997. 327 p.

4. Innovaczionnye Management: uchebnoe posobye / Ed. P.N. Zavlyna, A.K. Kazantsev, L.E. Myndely. SPb. : Nauka, 2000. 560 p.

5. Ynnovatsyonnaya Activities in the agricultural sector of the economy of Russia / Pod. ed. IG Ushacheva, Y.T. Trubylyna, ES Ohloblyn, Y.S. Sandu. M. : Kolos, 2007. 636 .

6. Markelov E.K., Tikhomirov A.V., Aces R.V. et al. Practical method for determining ɜnerhozatrat in ɜnerhoemkosty proyzvodymoy products, as well as in potrebnostey ɜnerhozatratah. M. : Rosynformahroteh, 2001. 56 p.

7. V.G. Chaban Methodological approaches to evaluating the effectiveness of innovation in the agricultural sector. // Macroeconomic regulation of investment processes and implement innovative strategies and innovative development in Ukraine: Mater. Int. Science. Conf. 23-24 October, 2008. Kyiv, Part 3. P. 274-276.

8. Janchenko Z.B. Innovations in Agriculture: monograph. Exactly, «Polesie», 2013. 692 p.

9. Mansfield E. Innovation and basic science // Research Management. 1978. Vol.21. №5, p. 29-34.

ДАНІ ПРО АВТОРА
Замрига А.В., здобувач Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки», м. Київ.
e-mail: pokeragro@mail.ru

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ
Замрига А.В., соискатель Национального научного центра «Институт аграрной экономики», г. Киев.
e-mail: pokeragro@mail.ru

DATA ABOUT THE AUTHOR
Zamriga A.V., postgraduate student of the National scientific center «Institute of agrarian economics», Kiev.
e-mail: pokeragro@mail.ru

УДК 658.11:658.5.018.2

ОЦІНКА РІВНЯ ВИСОКОТЕХНОЛОГІЧНОГО РОЗВИТКУ ВИРОБНИЧОГО ПІДПРИЄМСТВА

Захарченко Н.В.

У статті обґрунтовано необхідність вимірювання та оцінки рівня високотехнологічного розвитку виробничого потенціалу підприємства.

Оцінка рівня інноваційного розвитку виробничого потенціали підприємств галузей спеціалізації регіону представляє собою характеристику матеріальних умов поновлення своєї продукції, підвищення її якості і може бути основою для прогнозування обсягів регіонального промислового виробництв. Розрахунки, що характеризують інноваційний розвиток виробничого потенціалу підприємства, є цінним інструментом управління підприємством в галузі планування інновацій, інноваційної діяльності та його інноваційного розвитку.

© Захарченко Н.В., 2015

Крім цього, визначення рівня інноваційного розвитку виробничого потенціалу підприємств регіону має принципове значення для формування ефективних і результативних стратегій розвитку як самих підприємстві, так і регіональної господарської системи в цілому. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває питання вибору методики оцінки цього рівня.

Метою статті є вивчення і аналіз існуючих підходів до оцінки та аналізу виробничого потенціалу підприємства на основі чого сформувати в рамках даного дослідження методику аналізу стану та інноваційного розвитку високотехнологічного потенціалу промислового підприємства.

Запропоновано методику розрахунку, що охоплює основні внутрішні процеси, що протікають в різних функціональних областях виробничого потенціалу підприємства та уявляють собою деталізовану рейтингову оцінку показників, які відбивають стан, рівень та ефективність його високотехнологічного розвитку.

Сформована система показників та критеріїв оцінки, яка дозволяє аналізувати високотехнологічний розвиток, його темп та ефективність, а також інноваційність та інноваційну чутливість виробничого потенціалу. Дана методика може бути використана як окремими підприємствами, так і при комплексному аналізу галузі, району.

Ключові слова: *інновація, розвиток, високі технології, виробничий потенціал, інноваційність, інноваційна чутливість.*

ОЦЕНКА УРОВНЯ ВЫСОКОТЕХНОЛОГИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ ПРОИЗВОДСТВЕННОГО ПРЕДПРИЯТИЯ

Захарченко Н.В.

В статье обоснована необходимость измерения и оценки уровня высокотехнологического развития производственного потенциала предприятия. Оценка уровня инновационного развития производственного потенциала предприятий отраслей специализации региона представляет собой характеристику материальных условий обновления продукции, повышения ее качества и может быть основой для прогнозирования объемов регионального промышленного производства. Расчеты, характеризующие инновационное развитие производственного потенциала предприятия, является ценным инструментом управления предприятием в области планирования инноваций, инновационной деятельности и его инновационного развития.

Кроме этого, определение уровня инновационного развития производственного потенциала предприятий региона имеет принципиальное значение для формирования эффективных и результативных стратегий развития как самих предприятии, так и региональной хозяйственной системы в целом. В связи с этим особую актуальность приобретает вопрос выбора методики оценки этого уровня.

Целью статьи является изучение и анализ существующих подходов к оценке и анализу производственного потенциала предприятия на основе чего сформировать в рамках данного исследования методика анализа состояния и инновационного развития высокотехнологичного потенциала промышленного предприятия.

Предложена методика расчёта, охватывающая основные внутренние процессы, протекающие в разных функциональных областях производственного потенциала предприятия и представляет собой детализированную рейтинговую оценку показателей, характеризующих состояние, уровень и эффективность его высокотехнологического развития.

Сформирована система показателей и критериев оценки, позволяющая анализировать высокотехнологическое развитие, его темп и эффективность, а также инновационность и инновационную чувствительность производственного потенциала. Данная методика может быть использована как отдельными предприятиями, так и при комплексном изучении отрасли, района.

Ключевые слова*: инновация, развитие, высокие технологии, производственный потенциал, инновационность, инновационная чувствительность.*

EVALUATION OF LEVEL HIGH-TECH MANUFACTURING ENTERPRISES

Zakharchenko N.V.

The article substantiates the need of measurement and estimation of h-tech development level of enterprise production potential.

The level assessment of the innovative potential industrial development of the region enterprises specialization is the description of material conditions of product updating, and the increasing of its quality can be the basis for predicting the volume of the regional industrial production. The calculations characterized by innovative development of industrial potential of the enterprise, are the valuable tool for enterprise management innovation planning, an innovative activity and its innovative development.

In addition, the determination of the innovative development level of the productive capacity of the region enterprise has fundamental value for forming of effective and successful strategies for the development of both the company and the regional economic system as a whole. In this regard, especially important a choice of methodology for assessing this level.

The purpose of this paper is to study and analyze the existing approaches to the assessment and analysis of the productive capacity of the enterprise on the basis of which form a part of this research methodology and analysis of high-tech innovation development potential of industrial enterprise.

Methods of calculation, cover basic internal processes in the different functional fields of the enterprise production potential representing a detailed rating estimation of indices characterizing the state level and efficacy of its h-tech development.

The given system of estimation indices and criteria makes possible to analyze h-tech development, its rates and efficacy and also innovation and innovation sensitivity production potential.

Key words: *innovation, development, h-tech, production potential, innovation, sensitivity.*

Вступ. Розвиток регіональної господарської системи, як складної багаторівневої системи, обумовлено досить значним числом факторів. Особлива увага приділяється виявленню інноваційних факторів, їх вивчення та використання при формуванні регіональної промислової політики, так як в умовах жорсткої конкуренції успіх української економіки багато в чому буде залежати від того, наскільки регіони будуть підтримувати і стимулювати високотехнологічні розвиток.

Значне число українських регіонів - промислові регіони, тому при виробленні регіональної інноваційної політики в першу чергу треба ставити питання інноваційного розвитку промислових підприємств.

Проблема вимірювання рівня інноваційного розвитку виробничого потенціалу підприємств у регіональній господарській системі, особливо підприємств галузей спеціалізації регіону, має велику значимість не тільки в теоретичному, але і в практичному плані. Знання інноваційності та рівня інноваційного розвитку виробничого потенціалу підприємств дозволяє визначити сумарний інноваційний потенціал даної галузі в регіоні, а також регіональної господарської системи в цілому, виявити локомотиви інноваційного розвитку, шляхи дифузії інновацій в регіоні. Крім цього, знання інноваційних характеристик виробничого потенціалу підприємств регіону створює основу для забезпечення спряженості організаційно-економічного розвитку суміжних підприємств і виробництв, визначає напрями розвитку інтеграції-диференціації на високотехнологічної основі.

Оцінка рівня інноваційного розвитку виробничого потенціали підприємств галузей спеціалізації регіону представляє собою характеристику матеріальних умов поновлення своєї продукції, підвищення її якості і може бути основою для прогнозування

обсягів регіонального промислового виробництв. Розрахунки, що характеризують інноваційний розвиток виробничого потенціалу підприємства, є цінним інструментом управління підприємством в галузі планування інновацій, інноваційної діяльності та його інноваційного розвитку. Крім цього, визначення рівня інноваційного розвитку виробничого потенціалу підприємств регіону має принципове значення для формування ефективних і результативних стратегій розвитку як самих підприємстві, так і регіональної господарської системи в цілому. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває питання вибору методики оцінки цього рівня.

Постановка завдання. Для вирішення цього завдання необхідно уточнити і конкретизувати стосовно до досліджуваної проблеми сутність деяких категорій, по змістовному значенню яких є певні різночитання. Так, категорія «інноваційний розвиток» включає в себе узагальнене уявлення про перспективний напрямок розвитку, потенційні можливості зростання ефективності виробництва, підвищення довгострокової конкурентоспроможності на основі нових науково-технічних досягнень.

Аналіз публікацій. Різні аспекти високотехнологічного розвитку ґрунтовно проаналізовано в дослідженні провідних вітчизняних та закордонних вчених-економістів, серед яких: П.А. Борисенко [2], В. Денисюк [3], В.І. Захарченко [1; 4; 5], М.М. Меркулов[1; 4; 5], Д.І. Кокурін [6], В.І. Кушлін [8], О.Б Саліхова [10], Г.А. Трифілова [12], Л.І. Федулова [9] та інших авторів, наукові розробки яких багато в чому визначили перспективні напрямки досліджень.

Оцінка виробничого потенціалу підприємства на сьогоднішній день досить досліджена і описана багатьма авторами, є різноманітні методики визначення та оцінки ефективності його розвитку [4; 5]. Однак проблема оцінки рівня його інноваційного розвитку досі не отримала свого повного вирішення.

Аналіз наукових джерел, а також ситуації на вітчизняному ринку високотехнологічної продукції показує, що належність підприємства до високотехнологічної сфери промисловості України визначається не видами господарської діяльності, оскільки для України цей поділ некоректний, а відповідністю низці критеріїв, у тому числі: більшість продукції, що виробляється, є високотехнологічною [10], організаційна структура підприємства – складною та багаторівневою, оновлення номенклатури та параметрів продукції – динамічною, тощо [1]. Досліджуючи належність підприємств до високотехнологічних існують різні погляди вчених-економістів, і показник наукоємності не є єдиним індикатором [3, 8, 11]. Автоматизованість виробництва також не є його визначальним чинником – у визначенні високотехнологічності конфігурує критерій виробництва високотехнологічної продукції або застосування високих технологій [4; 6; 10; 12], і це, на нашу думку, є об'єктивним твердженням.

Метою статті є вивчення і аналіз існуючих підходів до оцінки та аналізу виробничого потенціалу підприємства на основі чого сформувати в рамках даного дослідження методику аналізу стану та інноваційного розвитку високотехнологічного потенціалу промислового підприємства.

Результати дослідження. Під «інноваційним розвитком виробничого потенціалу підприємства» пропонуємо розуміти системне, якісне поліпшення стану виробничого потенціалу промислового підприємства за рахунок ефективного впровадження результатів інноваційної діяльності. Під «ефективним впровадженням результатів інноваційної діяльності» розуміється той рівень впровадження інновацій, який здатний привести до виникнення якісно нового стану виробничого потенціалу підприємства в цілому. При цьому інноваційний розвиток слід розглядати як приріст коефіцієнта інноваційності, який характеризує ступінь впливу результатів інноваційної діяльності на стан і розвиток виробничого потенціалу.

При формалізації даного коефіцієнта його слід визначати як відношення інноваційних факторів розвитку всіх складових виробничого потенціалу до суми інноваційних і не інноваційних факторів. При цьому інноваційний розвиток виробничого потенціалу являє собою процес його вдосконалення за рахунок успішного здійснення інноваційної діяльності, спрямованої на прогресивну динаміку кожної зі складових виробничого потенціалу підприємства (матеріально-технологічної, кадрової, організаційно-структурної, інформаційної).

Такий підхід до змісту поняття «інноваційний розвиток виробничого потенціалу підприємства», у свою чергу, робить необхідним розмежування змісту таких понять, як «інноватівність» і «інноваційність», які доповнюють і розкривають зміст інноваційного розвитку.

Так, перше ширше поняття, слід розглядати, як готовність і здатність розвиватися на інноваційній основі, рухатися від одного способу діяльності до іншого, більш прогресивного, здатність вибудовувати прогресивні ланцюги діяльності на інноваційній основі, створювати моделі таких ланцюгів у взаємодії з історико-культурним контекстом. Характерною особливістю інноватівності в сучасних умовах є формування осяжних інфраструктур, таких як управління, прогнозування, інфраструктури використання знання і його переформатування. Інноватівність можна виразити через інноваційну гнучкість, тобто готовність піти на відповідні зміни.

Інноваційність – це здатність оновлюватися, коли процеси оновлення стають постійними, технологізованими, або, іншими словами, стають стандартними процедурами досягнення цілей оновлення з мінімальними витратами. Інноваційність виражається через інноваційну чутливість (здатність вловлювати інновації) та інноваційну сприйнятливість (здатність освоювати інновації).

Таким чином, рівень інноваційного розвитку виробничого потенціалу підприємства в сукупності визначається інноватівністю, інноваційністю та інноваційною активністю підприємства в цілому.

Слід підкреслити, що розглянуті методологічні положення можуть бути використані як для дослідження виробничого потенціалу окремого підприємства регіону, так і при комплексному вивченні інноваційних тенденцій у галузі, в міжгалузевому регіональному комплексі та регіональної господарської системи в цілому.

Запропонована методика оцінки рівня інноваційного розвитку виробничого потенціалу підприємства заснована на системному підході, який дозволяє розглядати досліджуваний об'єкт з точки зору оцінки стану і розвитку його внутрішньої структури та впливу зовнішнього оточення на поточну і перспективну ситуацію, з точки зору місця розташування підприємства в організаційно-економічній структурі регіональної господарської системи.

Для того щоб правильно оцінити стан досліджуваного об'єкта, необхідно встановити систему критеріїв та їх показників, здатних адекватно відобразити специфіку цього об'єкта з урахуванням внутрішніх та зовнішніх чинників, які впливають на нього в той чи інший період часу.

Для формалізації результатів дослідження по пропонованих критеріям використовується бальна оцінка. Метод бальної оцінки полягає в наступному: окремим позиціям присвоюється певний бал відповідно до їх важливості і значимості і, відповідно, з суми балів виводиться оцінка, яка є кількісною характеристикою інноваційних можливостей підприємства і високотехнологічного потенціалу.

Для цих критеріїв і показників розробляються якісні та кількісні характеристики, шкали для вимірювання певних значень показників. Вивчення динаміки цих показників за певний період дозволяє встановити тенденції, які сформувалися, а також визначити перспективи подальшого розвитку.

Основні принципи, на яких базується дана методика оцінки рівня інноваційного розвитку високоефективного потенціалу підприємства, полягають в наступному:

- використані критерії та показники мають прикладний характер і визначають результати функціонування виробничого потенціалу промислового підприємства за напрямками, а в динаміці здатні характеризувати процес його інноваційного розвитку;
- отримані критерії та показники порівняні з чинниками зовнішнього і внутрішнього середовища, які вплинули на результати;
- в отриманих критеріях і показниках зацікавлені як саме підприємство, так і сторонні користувачі інформації (інвестори, партнери, регіональні органи влади).

Запропонована методика розрахунку охоплює основні внутрішні процеси, що протікають в різних функціональних областях виробничого потенціалу підприємства, і являє собою деталізовану рейтингову оцінку показників, що характеризують стан виробничого потенціалу, рівень і ефективність його інноваційного розвитку. В результаті забезпечується системний погляд на виробничий потенціал підприємства, який дає можливість виявити сильні і слабкі сторони його розвитку, а також виробити на цій основі стратегію інноваційного розвитку.

Методика аналізу інноваційного розвитку високотехнологічного потенціалу промислового підприємства включає в себе наступне.

1. Формування сукупності критеріїв і показників, що характеризують стан та інноваційний характер розвитку високотехнологічного потенціалу підприємства та його складових (підсистем).

Нижче наведена система критеріїв і показників, яка, як видається, дозволяє досить повно охарактеризувати загальний стан, ефективність функціонування та інноваційний розвиток виробничого потенціалу та його підсистем не тільки підприємства, а й регіональної економіки в цілому.

Для присвоєння балів значенням показників пропонується наступна шкала оцінки: низький рівень значення показника - 0 балів, середній рівень - 1 бал, високий рівень - 2 бали. Критерії оцінки значень показників, що визначаються розрахунковим шляхом, встановлені на основі середньогалузевих нормативів і середніх показників для галузі, оцінюваних за допомогою методу експертних оцінок.

Оціночні інтервали визначені виходячи з розподілу шкали оцінок (від 0 до 1) на три групи з подальшим присвоєнням інтервалу з середніми значеннями показників (від 0,4 до 0,7) - одного бала, з найменшими значеннями показників (від 0 до 0,39) - нуль балів, інтервалу з найбільшими значеннями показників (від 0.71 до 1) - двох балів.

Якщо показник складно або неможливо достовірно оцінити кількісно, то для аналізу приймається позитивна експертна відповідь, якій присвоюється два бала, або негативна, якій присвоюється нуль балів.

2. Формування класів інноваційного розвитку високотехнологічного потенціалу, класів ефективності інноваційного розвитку виробничого потенціалу і класів інноваційної чутливості виробничого потенціалу. У таблиці наведено пропоновані класи характеристик інноваційного розвитку виробничого потенціалу (таблиця).

Таблиця. Класи інноваційності розвитку високотехнологічного потенціалу, його чутливості та оцінки ефективності інноваційного розвитку

Клас інноваційності розвитку	Інтервал коефіцієнта інноваційності розвитку	Оцінка ефективності інноваційного розвитку	Характеристика інноваційної чутливості
A	0,80 – 1	низька	низько чутлива
B	0,60 – 0,79	середня	чутлива
C	0,40 – 0,59	висока	високочутлива
D	0,20 – 0,39	низька	низько чутлива
E	0 – 0,19	нульова	нечутлива

Максимальним рівнем ефективності інноваційного розвитку та інноваційної чутливості виробничого потенціалу в рамках даного дослідження слід вважати інтервал значень коефіцієнта інноваційності від 0,40 до 0,59 класу С.

3. Формули для розрахунку коефіцієнта інноваційності (1) і темпів, інноваційного розвитку виробничого потенціалу (2), (3). Розрахунок і оцінка досліджуваних показників.

4. Певна послідовність дій з аналізу інноваційного розвитку високотехнологічного потенціалу.

Спочатку формується сукупність показників, що характеризують стан і рівень інноваційного розвитку для всіх чотирьох складових (підсистем) виробничого потенціалу підприємства, яка представлена нижче.

I. Для характеристики стану матеріально-технологічної складової виробничого потенціалу запропонована сукупність наступних оціночних показників

- частка активної частини основних засобів (у%) при показнику нижче 30% отримує нуль балів, від 30% до 50% - один бал, понад 50% - два бали;
- індекс виробничих фондів при показнику нижче 0,8 оцінюється нулем балів, від 0,8 до 1 - одним балом, вище 1 - двома балами;
- коефіцієнт зносу в (%) при значенні понад 65% отримує нуль балів, в інтервалі від 40% до 65% - один бал, нижче 40% - два бали;
- фондовіддача, якої при значенні нижче 1 цим показником присвоюється нуль балів, в інтервалі від 1 до 2 - один бал, понад 2 - два бали;
- матеріаловіддача, якщо вона нижче 1, то отримує нуль балів, якщо від 1 до 1,5 - один бал, понад 1,5 - два бали;
- капіталовіддача при значенні показника нижче 1 оцінюється нулем балів, від 1 до 3 одним балом, понад 3 - двома балами;
- фондоозброєність рекомендується оцінювати темпами зростання, при цьому темпами зростання нижче 1% присвоюється нуль балів, від 1% до 10% - один бал, якщо вище 10% - 2 бали;
- рентабельність основних засобів при значенні показника нижче 0,05 отримує нуль балів, в інтервалі від 0,05 до 0,3 - один бал, понад 0,3 - два бали;
- рентабельність активів по балансовому прибутку нижче 30 оцінюється в нуль балів; в інтервалі середніх значень від 30 до 50 цим показником присвоюється один бал, понад 50 - присвоюється 2 бали,
- рентабельність основної діяльності по балансовому прибутку (у%) при значенні нижче 25% отримує нуль балів, в інтервалі від 25% до 40% - один бал, понад 40% - два бали.

II. Для характеристики інноваційних можливостей розвитку матеріально-технологічної складової використовуються наступні показники, оцінювані за допомогою методу експертної оцінки за критеріями, сформованим вище:

- наявність власних радикальних технологій і продуктів, що характеризують інноваційну активність підприємства, засновану на власних принципово нових технологіях або на поєднанні існуючих технологій у новому їх застосуванні;
- наявність базових технологій і продуктів, залучених зі сторони, що характеризує активність на основі сторонніх радикальних нововведень;

- наявність власних модифікуючих технологій і продуктів відображає інноваційну активність на базі розроблених на підприємстві нововведень-удосконалень;
- наявність модифікуючих технологій і продуктів, залучених з боку, дає уявлення про інноваційну активність за рахунок залучення вдосконалених новацій з боку;
- зниження шкідливих викидів в результаті впровадження інноваційних технологій свідчить про інноваційну активність в області технологічного забезпечення виробничого процесу;
- поліпшення умов праці на основі освоєння нових або значно вдосконалених способів виробництва і технологій, змін в обладнанні або організації виробництва;
- рівень заділу науково-технічних розробок, у тому числі: науково-технічних звітів, лабораторних зразків, промислових зразків, технічних пропозицій.

III. Для характеристики стану кадрової складової виробничого потенціалу підприємства, як правило, використовуються такі показники та інтервали їх значень:
- співвідношення коефіцієнтів обороту по прийому та вибуттю працівників, значенням якого нижче 0,5 присвоюється нуль балів, від 0,5 до 1 - один бал, понад 1 - два бали;
- коефіцієнт сталості складу кадрів нижче 0,5 має оцінку нуль балів, в інтервалі від 0,5 до 0,8 оцінюється в один бал, понад 0,8 - в два бали;
- професійний склад кадрів, якщо не відповідає потребам функціонування виробничого потенціалу підприємства, то показником присвоюється нуль балів, якщо необхідно перенавчання та оновлення кадрів - один бал, якщо відповідає потребам функціонування - присвоюється два бали;
- продуктивність праці оцінюється в темпах зростання, якщо темпи зростання нижче 1% - присвоюється нуль балів, якщо знаходяться в інтервалі від 1% до 10% - присвоюється один бал, якщо вище 10% - два бали;
- прибуток на одного працюючого - характеризує використання трудових ресурсів, при цьому доцільно оцінювати темпи зростання значення даного показника, а саме якщо темпи зростання нижче 1% - присвоюється 0 балів, якщо темпи зростання перебувають в інтервалі від 1% до 10% - присвоюється 1 бал, якщо темп зростання вище 10% - 2 бали.

IV. Для оцінки інноваційних можливостей розвитку кадрової складової виробничого потенціалу підприємства також використовується метод експертної оцінки показників за сформованими раніше критеріями з присвоєнням балів:
- дбайливе конструктивне ставлення до чужої думки, що дозволяє враховувати рівень інноваційної культури на підприємстві;
- відношення до нововведення як до суспільно значимої мети, низький рівень опору змінам;
- здорова змагальність з висунення, підтримки та реалізації нових ідей;
- наявність системи безперервного навчання і підвищення кваліфікації персоналу, націленої на підвищення інноваційної активності працівників;
- обсяг і ступінь засвоєння в процесі навчання інформації та вміння застосування отриманих знань на практиці.

Як бачимо, інноваційна сприйнятливість працівників і колективу в цілому безпосередньо пов'язана з рівнем інноваційної культури на підприємстві, є її складовою частиною, а отже, значною мірою визначає рівень інноваційного розвитку виробничого потенціалу.

V. Стан організаційно-структурної складової виробничого потенціалу підприємства характеризується наступними показниками і їх значеннями на основі експертної оцінки:
- наявність розподілу відповідальності, повноважень і прав на всіх рівнях організаційної структури виробництва, якщо відповідь ствердна, то присвоюється два бали, при негативній - нуль балів;
- наявність структур з проектування організаційної структури виробництва на науковій основі, що оцінюється в два бали, за відсутності показником присвоюється нуль балів;
- наявність конкретних цілей, завдань і функцій у кожної конкретної ланки організаційної структури виробництва, якщо отримано позитивну відповідь експертів, то присвоюється 2 бали, у випадку, коли отримано негативну відповідь - присвоюється 0 балів;
- наявність структур по організації виробництва і реалізації інноваційної продукції, якщо вони сформовані - два бали, якщо ні - нуль балів;
- наявність структур із захисту інтелектуальної власності оцінюється в два бали, їх відсутність - нуль балів;
- наявність або відсутність структур з сертифікації продукції отримує оцінку відповідно два або нуль балів;
- наявність структур з пошуку інвесторів, при позитивній відповіді присвоюється два бали, при негативній - нуль балів.

VI. При оцінці можливостей інноваційного розвитку організаційно-структурної складової виробничого потенціалу промислового підприємства пропонується використовувати такі показники, отримані методом експертної оцінки:
- адаптивність організаційної структури в інноваційних умовах, її можливості пристосовуватися до мінливих умов зовнішнього середовища;
- ступінь орієнтації організаційної структури на реалізацію складних інноваційних програм і проектів;
- економічність організаційної структури, її можливості досягати ефективності при мінімальних витратах;
- рівень децентралізації, ступінь самостійності окремих ланок структур управління;
- гнучкість організаційної структури, сприйнятливість організаційної структури до нововведень;
- впровадження нових методів і стандартів управління, рівень технологізації цих процесів;
- використання інноваційних технологій управління, ступінь новаторства при прийнятті рішень.

VII. Для характеристики стану інформаційної складової виробничого потенціалу промислового підприємства доцільно використовувати такі показники з присвоєнням їм бальної оцінки відповідно до трьох рівнів розвитку, виділеними вище:
- ступінь забезпеченості інформаційними ресурсами процесу виробництва, достатність інформаційних ресурсів, необхідних для ефективного здійснення процесу виробництва;
- ступінь забезпечення системного підходу до побудови інформаційної системи, що обслуговує процес виробництва та оновлення виробничого потенціалу;
- ступінь єдності інформаційної бази, відсутність дублювання і спотворення інформації;
- комплексність інформаційної системи, що обслуговує процес виробництва, ступінь охоплення автоматизацією завдань управління;
- надійність інформаційної системи, здатність інформаційної системи виконувати завдання, зберігаючи в часі значення встановлених експлуатаційних показників у заданих межах, що відповідають необхідним режимам та умовам використання технічного обслуговування;
- узгодженість пропускних спроможностей різних ланок інформаційної системи, що обслуговує процес виробництва, узгодження швидкості обробки даних та їх кодифікації;

- здатність інформаційної системи підприємства збирати, обробляти і зберігати виробничу інформацію;
- здатність інформаційної системи, що обслуговує процес виробництва, господарську діяльність та організаційно-технологічні процеси, оптимізувати процеси планування, організації, координації та контролю виробництва.

VIII. Інноваційні можливості розвитку інформаційної складової виробничого потенціалу промислового підприємства пропонується оцінювати за допомогою таких показників;

- ступінь забезпеченості інформаційними ресурсами інноваційної діяльності, достатність інформаційних ресурсів, необхідних для ефективного здійснення інноваційної діяльності;
- ступінь забезпечення вирішення якісно нових завдань на базі використання засобів обчислювальної техніки, інформаційно-комунікаційних технологій;
- еластичність параметрів інформаційної системи, що обслуговує організаційно-технологічний процес, по відношенню до змін організаційної структури, швидкість і адекватність реакції інформаційної системи на зміни організаційної структури;
- безперервність розвитку інформаційної системи підприємства, здатність забезпечувати «настройку» інформаційної системи на рішення нових завдань, що виникають в процесі експлуатації інформаційної системи, можливість розширення та модернізації використаної технічної бази, інформаційного та математичного забезпечення цієї системи;
- здатність «настройки» інформаційної системи на рішення нових завдань, що виникають в процесі експлуатації інформаційної системи;
- безперервна оптимізація структури та її забезпечуваної частини, коли спостерігається дискретність або неперервність оптимізації інформаційної системи;
- профілактика і якісний ремонт технічних засобів, оцінюється регулярність проведення таких заходів, перевага віддається високонадійним елементів системи;
- залученість інформаційної системи підприємства в Інтернет, ступінь використання Інтернет у процесі здійснення інноваційної діяльності.

Після того, як було визначено коло показників, на основі вихідних даних підприємства визначаються значення показників, що характеризують стан і високотехнологічний розвиток кожної зі складових виробничого потенціалу для подальшого присвоєння відповідних балів. Далі присвоюється кожному значенню показника бальна характеристика, виходячи з того, в який оцінний інтервал потрапляє значення показника.

Для коефіцієнтів і показників, що характеризують стан та ефективність використання матеріально-технологічної та кадрової складових виробничого потенціалу промислового підприємства, найбільший бал повинен відповідати самому сприятливому інтервалу порогових значень показника (2 бали), найменший бал - самому найменшому, критичного інтервалу (0 балів).

Для характеристики стану та розвитку інформаційної та організаційно-структурної складових, а також для характеристики високотехнологічного характеру розвитку матеріально-технологічної та кадрової складових виробничого потенціалу промислового підприємства бальна характеристика присвоюється, як було зазначено вище, з використанням методу експертної оцінки. Цей метод, як правило, використовується там, де, як в даному випадку, кількісні показники не застосовні, необхідна якісна оцінка, яку доцільно провести з використанням методу експертної оцінки.

Кожному показнику присвоюється бальна характеристика: 0 - найменше значення, 1 - максимальне значення, потім бальна характеристика співвідноситься зі шкалою інтервалів порогових значень показників для присвоєння певної кількості балів.

Наступним кроком є підсумовування бальних оцінок за показниками, які характеризують стан та інноваційний характер розвитку кожної складової виробничого потенціалу промислового підприємства. Таким чином, визначається рівень розвитку конкретної складової виробничого потенціалу промислового підприємства.

Далі визначається коефіцієнт високотехнологічного розвитку (КВРсвп) кожної складової виробничого потенціалу і виробничого потенціалу промислового підприємства в цілому за формулою:

$$КВР_{свп} = \Sigma П_{врс} // (\Sigma П_{сс} + \Sigma П_{врс}), \quad (1)$$

де $П_{сс}$ - показник стану та ефективності функціонування складової (складових) виробничого потенціалу підприємства;

$П_{врс}$ - показник, що характеризує високотехнологічні можливості розвитку складових виробничого потенціалу підприємства.

Найбільш сприятливим значенням даного коефіцієнта в рамках сформованої системи показників слід вважати значення коефіцієнта, рівне 0,5, так як воно передбачає збалансованість розвитку виробничого потенціалу та ефективне впровадження результатів інноваційної діяльності у функціонування виробничого потенціалу промислового підприємства. Зростання значення коефіцієнта інноваційності вище даного «критичного рівня» дозволяє говорити про те, що зростання коефіцієнта інноваційності не супроводжується формуванням нової якості в стані виробничого потенціалу, а значення коефіцієнта нижче «критичного рівня» - відбиває недостатність впроваджених результатів інноваційної діяльності для високотехнологічного розвитку.

Наступним етапом є визначення темпів інноваційного розвитку виробничого потенціалу підприємства та його складових, виходячи з результатів аналізу змін коефіцієнта інноваційності виробничого потенціалу. Показником високочутливого ефективного збалансованого інноваційного розвитку, розрахованого в рамках даної методики, є значення коефіцієнта інноваційності, рівне 0,5, яке в цій ситуації пропонується розглядати як «пороговий рівень», а найбільш сприятливою тенденцією інноваційного розвитку виробничого потенціалу слід вважати прагнення коефіцієнта інноваційності до цього рівню. Критерієм визначення інноваційності розвитку виробничого потенціалу пропонується вважати позитивний рівень значення темпу інноваційного розвитку.

При формалізації даного положення за умови, що розглядається значення коефіцієнта інноваційності за кілька періодів, один з яких є базовим, інший - звітним, можливо кілька ситуацій:

а) значення коефіцієнта інноваційності за звітний період перевищує «пороговий рівень», а значення коефіцієнта інноваційності за базовий період нижче «порогового рівня», в цьому випадку темп інноваційного розвитку виробничого потенціалу (Т) слід розраховувати за формулою:

$$Т = \Delta_{бт} = \Delta_{зт}, \quad (2)$$

де $\Delta_{бт}$ - процентна зміна коефіцієнта інноваційності за базовий період до «критичного рівня»;

$\Delta_{зт}$ - процентна зміна коефіцієнта інноваційності за звітний період до «критичного рівня»;

б) значення коефіцієнта інноваційності за базовий період перевищує «пороговий рівень», а значення коефіцієнта інноваційності за звітний період нижче або на «пороговому рівні», в цьому випадку темп інноваційного розвитку слід розраховувати за формулою:

$$Т = \Delta_{бт}; \quad (3)$$

в) значення коефіцієнта інноваційності за базовий період нижче значення коефіцієнта інноваційності за звітний період, а значення коефіцієнтів інноваційності не перевищують або знаходяться на «пороговому рівні». У цьому випадку темпи інноваційного розвитку виробничого потенціалу слід оцінювати як процентне відношення значення коефіцієнта інноваційності за звітний період до значення коефіцієнта інноваційності за базовий періоду;

г) значення коефіцієнта інноваційності за базовий період вище значення коефіцієнта інноваційності за звітний період, а значення коефіцієнтів інноваційності перевищують або знаходяться на «пороговому рівні», в цьому випадку темп інноваційного розвитку слід оцінювати як процентне відношення значення коефіцієнта інноваційності за базовий період до значення коефіцієнта інноваційності за звітний період;

д) зміна коефіцієнта інноваційності в напрямку до «порогового рівня» слід розглядати як відсутність інноваційного розвитку виробничого потенціалу.

Аналіз темпів інноваційного розвитку складових виробничого потенціалу промислового підприємства дозволяє визначити модель інноваційного розвитку виробничого потенціалу підприємства.

Далі оцінюються ефективність моделі інноваційного розвитку виробничого потенціалу підприємства та інноваційна чутливість виробничого потенціалу, виходячи з значень коефіцієнта інноваційності розвитку. Їх оцінка базується на таблиці класів коефіцієнта інноваційності розвитку.

Вище зазначалося, що запропонована методика може бути застосовна і в оцінці інноваційності виробничого потенціалу регіональних галузевих і територіально-виробничих комплексів, всієї регіональної господарської системи в цілому. Модель інноваційного розвитку виробничого потенціалу комплексу взаємопов'язаних підприємств визначається виходячи з моделей інноваційного розвитку виробничого потенціалу підприємств, що входять в комплекс або в регіональну господарську систему. Виявляються загальні характеристики інноваційного розвитку виробничого потенціалу сукупності підприємств і тенденції її розвитку, потім визначається модель інноваційного розвитку виробничого потенціалу комплексу, що склалася, на основі якої формуються пріоритетні стратегічні напрямки інноваційного розвитку регіону.

Визначення класу інноваційного розвитку виробничого потенціалу підприємства та аналіз динаміки інноваційного розвитку дозволяють визначити сформовану модель інноваційного розвитку виробничого потенціалу.

Це, в свою чергу, дозволяє сформувати загальну схему процесу визначення і характеристики моделі інноваційного розвитку виробничого потенціалу, що склалася на підприємстві, а також провести типологію моделей інноваційного розвитку виробничого потенціалу підприємств в регіоні [9].

Висновок. Таким чином, вивчення і аналіз існуючих підходів до оцінки та аналізу діяльності підприємства, а також до оцінки та аналізу виробничого потенціалу підприємства дозволили сформувати в рамках даного дослідження методику дослідження та аналізу стану та інноваційного розвитку виробничого потенціалу промислового підприємства. Результати оцінки інноваційного розвитку виробничого потенціалу підприємства за пропонованою методикою дозволять визначити динаміку, модель, ефективність інноваційного розвитку виробничого потенціалу підприємства, визначити рівень інноваційної чутливості виробничого потенціалу, а також на цій основі виробити стратегію високотехнологічного розвитку виробничого потенціалу як конкретного підприємства, так і регіону в цілому.

Список використаних джерел

1. Актуальні питання інноваційного розвитку держави, регіонів, підприємств / За ред. В.І. Захарченко. – Луганськ: Ноулідж, 2014. – 182с.

2. Борисенко П. А. Методичні підходи до визначення поняття «наукоємне виробництво»: на прикладі авіаційної промисловості / П.А. Борисенко // Схід: Аналітично-інформаційний журнал. – 07/2008. – N5. – С.27-32.

3. Денисюк В. Високі технології і високонаукоємні галузі – ключові напрями в інноваційному розвитку / В. Денисюк // Економіст. – 2004. - №5. – С. 76 – 81.

4. Захарченко В. Методологічні підходи до реалізації економічного потенціалу підприємства в умовах інноваційно-інвестиційної моделі розвитку економіки /В. Захарченко, Ю. Баєв // Ринкова економіка: сучасна теорія і практика управління. – 2014. - №1. – С.97-104.

5. Захарченко В.И. Инновационное развитие в Украине: наука, технология, практика /В.И. Захарченко, Н.Н. Меркулов, Л.В. Ширяева. – Одесса: Фаворит, 2011. – 598 с.

6. Кокурин Д.И. Инновационная деятельность /Д.И. Кокурин. – М.: Экзамен, 2001. – 576 с.

7. Кочетков С. Оценка инновационного потенциала промышленных предприятий /С. Кочетков // Экономист. – 2006. - № 5. – С.56 – 62.

8. Кушлин В.И. Инновационность хозяйственных систем /В.И. Кушлин и др. – М.: Эдиториал УРСС, 2000. – 202 с.

9. Регіональні інноваційні системи України: стан формування та розвитку в умовах інтеграційних процесів : [монографія] / За ред. Л.І. Федулової. – К.: ІЕП НАНУ, 2013. – 724 с.

10. Саліхова О. Б. Оцінка високотехнологічної виробничої сфери – фундамент для створення дієздатної інноваційної стратегії держави / О.Б. Саліхова // Економіка промисловості. – 2010. – № 1. – С. 85-95.

11. Стрекалов О.Б. Инновационное развитие региона: состояние и перспективы. – Казань: Казан. гос. технол. ун-т, 1997. – 256 с.

12. Тридилова А.А. Управление инновационным развитием предприятия. – М. : Финансы и статистика, 2003. – 176с.

Refereces

1. Zaharchenko V.I. Aktual'ni pitannja innovacijnogo rozvitku derzhavi, regioniv, pidprięmstv [Topical issues of innovative development of the state, regions and companies] Lugansk: Noulldzh Publ., 2014. 182p.

2. Borysenko, P.A. Metodichni pidhodi do viznachennja ponjattja «naukoємne virobnictvo»: na prikladi aviacijnoї promislovosti [Methodological approaches to the definition of «knowledge-intensive manufacturing»: the case of the aviation industry], Skhid: Analitychno-informatsiynyy zhurnal, 2008. vol. 5, pp. 27-32.

3. Denysyuk, V. Visoki tehnologiї i visokonaukoємni galuzi – kljuchovi naprjami v innovacijnomu rozvitku [High technologies and high-tech industry - key trends in the innovation development], Ekonomist, 2004. vol. 5, pp. 76 – 81.

4. V. Zaharchenko, Ju. Baєv Metodologichni pidhodi do realizacії ekonomichnogo potencialu pidprięmstva v umovah innovacijno-investicijnoї modeli rozvitku ekonomiki [Methodological approaches to the realization of the economic potential of the company in terms of innovative investment model of economic development]. Rinkova ekonomika: suchasna teorija i praktika upravlinnja, 2014. №1. pp.97-104.

5. V.I. Zaharchenko, N.N. Merkulov, L.V. Shirjaeva Innovacionnoe razvitie v Ukraine: nauka, tehnologija, praktika [Innovative development in Ukraine: science, technology, practice]. Odessa, Favorit Publ., 2011. 598 p.

6. D.I. Kokurin Innovacionnaja dejatel'nost' [Innovative activities] Moskva Jekzamen Publ., 2001. 576 p.

7. S. Kochetkov Ocenka innovacionnogo potenciala promyshlennyh predprijatij [Estimation of innovative potential of industrial enterprises] Ekonomist, 2006. n 5. pp.56–62.

8. V.I. Kushlin i dr. Innovacionnost' hozjajstvennyh sistem [Innovation and economic systems]. Moskva: Jeditorial URSS Publ., 2000. 202 p.

9. L.I. Fedulova Regional'ni innovacijni sistemi Ukraïni: stan formuvannja ta rozvitku v umovah integracijnih procesiv [Regional innovation system of Ukraine: state formation and development in the context of integration processes]. Kiïv.: IEP NANU Publ., 2013. 724 p.

10. O.B. Salikhova Ocinka visokotehnologichnoї virobnichoї sferi – fundament dlja stvorennja diezdatnoї innovacijnoї strategiї derzhavi [Evaluation of high-tech manufacturing sector - the foundation for the creation of a viable state innovation strategy], Ekonomika promyslovosti, vol. 1. pp. 85-95.

11. O.B. Strekalov Innovacionnoe razvitie regiona: sostojanie i perspektivy [Innovative development of the region: Status and Prospects]. Kazan': Kazan. gos. tehnol. un-t, 1997. 256 p.

12. A.A. Tridilova Upravlenie innovacionnym razvitiem predprijatija [Management of innovative development of the enterprise]. Moskva Finansy i statistika Publ., 2003. 176p.

ДАНІ ПРО АВТОРА
Захарченко Наталія В'ячеславівна, к.е.н., ст. викладач кафедри економіки та моделювання економічних відносин,
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, Україна
e-mail: vizach@mail.ru

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ
Захарченко Наталья Вячеславовна, к.э.н., ст. преподаватель кафедры экономики и моделирования экономических отношений,
Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова, Украина.
e-mail: vizach@mail.ru

ABOUT THE AUTHOR
Zakharchenko Natalia Vyacheslavovna, Lecturer, Candidate of Economy Science Department of Economics and modeling of economic relations,
Odessa National University name by I.I. Mechnikov, Ukraine.
e-mail: vizach@mail.ru

УДК 336.63;004.62

МОНІТОРИНГ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ПРОЦЕСІВ ДЛЯ ПРИЙНЯТТЯ УПРАВЛІНСЬКИХ РІШЕНЬ ІЗ ВИКОРИСТАННЯМ ВЕЛИКИХ ДАНИХ

Пацай Б.Д.,
Філіппова Л.Л.

Предмет дослідження. *Предметом дослідження виступають методи та підходи що використовуються для моніторингу соціально-економічних процесів в умовах інформаційного суспільства.*

Мета роботи. *Метою дослідження є аналіз існуючих підходів до визначення моніторингу та врахування сучасних засобів і технологій, які використовуються для моніторингу соціально-економічних процесів та явищ з використанням неструктурованих даних.*

Методи та методологія дослідження. *Методологічну і теоретичну основу дослідження становлять фундаментальні праці зарубіжних і вітчизняних учених. Застосовано метод системного аналізу, індукції та дедукції тощо.*

Результати роботи. *В роботі проаналізовано теоретичні підходи до визначення поняття моніторинг. Визначено правила підготовки до проведення моніторингу та описано етапи його проведення. Особлива увага приділена моніторингу як підсистемі управління та загальному підходу до визначення його елементів. Розглянуто роль моніторингу та актуальність використання сучасних методів та підходів у дослідженні соціально-економічних процесів і явищ. Розкрито основні тенденції використання великих даних та проаналізовано перспективи та переваги їх використання. Узагальнено, що впровадження технології великих даних дозволяє зменшити витрати, оптимізувати час, обґрунтувати прийняття бізнес-рішень тощо. Використання аналітики дозволяє створити ефективну систему управління фінансовими потоками з метою підвищення результативності діяльності підприємств.*

Галузь застосування результатів. *Результати дослідження можуть бути використані в таких галузях наукових знань як бізнес аналітика, контролінг, аналітичні методи стратегічного управління, інформаційні технології аналізу даних. Це дозволить не тільки зменшити витрати на апаратне забезпечення, але й дасть можливість для прийняття обґрунтованих управлінських рішень.*

Висновки. *Розглядаючи поняття «моніторинг» з різних точок зору можна з упевненістю говорити про його неоднозначність та складність. Різні наукові сфери використовують моніторинг як інструмент для своїх досліджень, вкладаючи в це поняття своє тлумачення. Ключовим фактором при аналізі даного поняття є об'єкт моніторингу та його мета, що визначають структуру його системи, підходи та методи, які при цьому використовуються. Застосовування традиційних методів доцільне, лише за умови невеликих обсягів інформації, що аналізуються. Завдяки тому, що вподобання та вимоги споживача до товарів та послуг швидко змінюються, а глобалізація ринків все більше впливає на економічні процеси виникла необхідність системи яка б не тільки враховувала побажання на етапі розробки стратегій розвитку, але й максимально знижувала ймовірність фінансових втрат, швидко адаптуючись до нових викликів зовнішнього середовища. Це завдання може реалізувати тільки комплексне застосування системи моніторингу соціально-економічних процесів і явищ із використанням великих даних з метою прийняття ефективних управлінських рішень.*

Ключові слова: *моніторинг, соціально-економічні процеси, великі дані, неструктуровані дані, системний аналіз, інформаційне суспільство.*

МОНИТОРИНГ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ ДЛЯ ПРИНЯТИЯ УПРАВЛЕНЧЕСКИХ РЕШЕНИЙ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ БОЛЬШИХ ДАННЫХ

Пацай Б.Д.,
Филиппова Л.Л.

Предмет исследования. *Предметом исследования выступают методы и подходы, которые используются для мониторинга социально-экономических процессов в условиях информационного общества.*

Цель работы*. Целью исследования является анализ существующих подходов к определению мониторинга и учета современных средств и технологий, которые используются для мониторинга социально-экономических процессов и явлений с использованием неструктурированных данных.*

 © Пацай Б.Д., Філіппова Л.Л., 2015

Методы и методология исследования. *Методологическую и теоретическую основу исследования составляют фундаментальные труды зарубежных и отечественных ученых. Применен метод системного анализа, индукции и дедукции и др.*

Результаты работы. *В работе проанализированы теоретические подходы к определению понятия мониторинг. Определены правила подготовки к проведению мониторинга и описаны этапы его проведения. Особое внимание уделено мониторингу как подсистеме управления и общему подходу к определению его элементов. Рассмотрена роль мониторинга и актуальность использования современных методов и подходов в исследовании социально-экономических процессов и явлений. Раскрыты основные тенденции использования больших данных и проанализированы перспективы и преимущества их использования. Обобщено, что внедрение технологии больших данных позволяет уменьшить затраты, оптимизировать время, обосновать принятия бизнес-решений и тому подобное. Использование аналитики позволяет создать эффективную систему управления финансовыми потоками с целью повышения результативности деятельности предприятий.*

Область применения результатов. *Результаты исследования могут быть использованы в таких отраслях научных знаний как бизнес аналитика, контроллинг, аналитические методы стратегического управления, информационные технологии анализа данных. Это позволит не только сократить расходы на аппаратное обеспечение, но и даст возможность для принятия обоснованных управленческих решений.*

Выводы. *Рассматривая понятие «мониторинг» с разных точек зрения можно с уверенностью говорить о его неоднозначность и сложность. Различные научные сферы используют мониторинг как инструмент для своих исследований, вкладывая в это понятие свое толкование. Ключевым фактором при анализе данного понятия является объект мониторинга и его цель, определяющие структуру его системы, подходы и методы, которые при этом используются. Применение традиционных методов целесообразно лишь при условии небольших объемов информации, которые анализируются. Благодаря тому, что вкусы и требования потребителя к товарам и услугам быстро меняются, а глобализация рынков все больше влияет на экономические процессы возникла необходимость системы, которая бы не только учитывала пожелания на этапе разработки стратегий развития, но и максимально снижала вероятность финансовых потерь, быстро адаптируясь к новым вызовам внешней среды. Эта задача может реализоваться в случае только комплексного применения системы мониторинга социально-экономических процессов и явлений с использованием больших данных для принятия эффективных управленческих решений.*

Ключевые слова: *мониторинг, социально-экономические процессы, большие данные, неструктурированные данные, системный анализ, информационное общество.*

MONITORING OF SOCIO-ECONOMIC PROCESSES FOR MANAGEMENT DECISIONS USING BIG DATA

Patsai B.D.,
Philippova L.L.

Purpose. *The subject of the research are methods and approaches that used to monitor the socio-economic processes in the information society. The purpose the study is to analyze the existing approaches to the definition of monitoring and accounting of advanced tools and technologies that used to monitor the socio-economic processes and phenomena using unstructured data.*

Methodology. *Methodological and theoretical basis of the study constitute the fundamental works of foreign and domestic scientists. Methods of system analysis, induction and deduction was apply.*

Results. *Theoretical approaches to the definition of monitoring were analyze in the work. Terms of preparation for the monitoring were identify and the steps of the meeting have been describe. Particular attention paid to the monitoring and management subsystem as a general approach to the definition of its elements. Monitoring role and relevance of the use of modern methods and approaches in the study of socio-economic processes and phenomena has been consider. The main trends in the use of big data, prospects and benefits of their use have been disclose. In summary, that the introduction of big data to reduce costs, optimize the time to justify business decisions and the like. Using analytics allows you to create an effective system of management of financial flows in order to improve the efficiency of enterprises.*

Practical implications. *The results can be used in industries such scientific knowledge as a business analyst, controlling, analytical methods of strategic management, information technology, data analysis. This will not only reduce the cost of hardware, but also give the opportunity to make informed management decisions.*

Conclusions. *Considering the concept of «monitoring» from different points of view can speak with confidence about his ambiguity and complexity. Various scientific sphere was use as a tool for monitoring their research, investing in this concept is its interpretation. A key factor in the analysis of this concept is the object of monitoring and its purpose, define the structure of his system, approaches and techniques that used at the same time. The use of traditional methods is advisable only if the small amount of data that were analyze. Due to the tastes and requirements of the consumer goods and services are rapidly changing, and the globalization of markets are increasingly affects the economic processes. Become necessary system that would not only take into account the wishes of the development phase of development strategies, but also minimizes the likelihood of financial loss, quickly adapting to the new challenges of the environment. This objective was realize only in the case of complex application monitoring system of socio-economic processes and phenomena using big data to make effective management decisions.*

Key words: *monitoring, socio-economic processes, big data, unstructured data, systems analysis, information society.*

Вступ. Для успішного розвитку підприємства в умовах глобалізаційних процесів та стрімкого еволюціонування інформаційних технологій важливим є моніторинг зовнішньо-економічного середовища його функціонування, особливо в умовах мінливості ринку. Виникає проблема збору і обробки актуальної інформації про споживачів та їх лояльність до бренду, умови діяльності підприємства на ринку товарів та послуг, врахування фінансових ризиків, споживчі настрої та тенденції їх зміни тощо. Всім цим показникам характерні властивості швидкої зміни та складності моніторингу. Тому виникла необхідність використання нових методів та підходів моніторингу соціально-економічних процесів і явищ.

Ступінь дослідження даної проблеми вченими. Фундаментальні дослідження щодо перспектив організації та проведення моніторингу соціально-економічних процесів в Україні прослідковуються в роботах таких вчених: Бобков В., Губанов Г., Дмитрієва Т., Жихаревич Б., Клейнер Г., Когут А., Лимонов Л., Литовка О., Лексин В., Павлов К., Рохчин В., Селиверстов В., Селин В. У свою чергу сутності механізму моніторингу щодо різних аспектів соціально-економічних систем приділена увага в публікаціях Галіцина В., Устенко С., Шапіро І. Дослідженням архітектури систем моніторингу адаптивного агрегуванням інформації розглядається в роботах Додонова О., Ланде Д. та інших.

Проте поза увагою дослідників лишаються актуальні проблеми підтримки діючих систем управління у адекватному змінним умовам функціонування стані, що може бути забезпечено за допомогою впровадження постійного моніторингу і аналізу основних процесів у системах управління.

Предмет дослідження. Предметом дослідження виступають методи та підходи що використовуються для моніторингу соціально-економічних процесів в умовах інформаційного суспільства.

Мета дослідження. Метою дослідження є аналіз існуючих підходів до визначення моніторингу та врахування сучасних засобів і технологій, які використовуються для моніторингу соціально-економічних процесів та явищ з використанням неструктурованих даних.

Мета дослідження зумовила постановку і вирішення таких **завдань**:

- аналіз існуючих підходів до визначення поняття моніторинг;
- розгляд сучасних тенденцій розвитку аналізу даних;
- характеристика основних можливостей, переваг та труднощів, що виникають в процесі аналізу неструктурованих даних.

Методи та методологія дослідження. Методологічну і теоретичну основу дослідження становлять фундаментальні праці зарубіжних і вітчизняних учених. Застосовано метод системного аналізу, індукції та дедукції тощо.

Постановка проблеми. Сучасні економічні та суспільні відносини потребують пошуку нових шляхів вирішення проблеми об'єктивного оцінювання соціально-економічних процесів для прийняття управлінських рішень в умовах стрімкого розвитку інформаційного суспільства, надання теоретичного обґрунтування показникам, критеріям якості досліджуваних процесів та методам, які при цьому застосовуються. Саме це сприяло розвитку системи оцінювання соціально-економічних процесів і створення системи моніторингу, ефективність якої можлива лише за умови використання сучасних засобів аналізу даних, в тому числі неструктурованих.

Результати дослідження. При вивченні об'єктів економічних відносин, на даному етапі, закладаються теоретичні та методичні засади організації та проведення моніторингу соціально-економічних процесів.

Вирішення цієї проблеми стає можливим шляхом моніторингового дослідження. Тому поняття «моніторинг» (від англ. monitoring – відслідковування) активно використовується і походить від латинського кореня «монітор» – той, що попереджає, наглядає, нагадує. Воно стало загальновизнаним як у науковому дослідженні (екологія, соціологія, економіка, педагогіка, психологія, теорія управління), так і в інших сферах суспільної практики (інформаційне обслуговування управління в різних галузях діяльності). Мова йде про постійне спостереження за певним процесом з метою виявлення його відповідності бажаному результату, тобто, діагностику ситуації, яка здійснюється систематично з заданою періодичністю і з використанням однієї і тієї ж системи індикаторів.

Розглянемо поняття моніторингу з економічної точки зору. У Великому економічному словнику «моніторинг» трактується як спостереження, оцінка і прогноз стану якого-небудь явища або процесу, аналіз їх діяльності як складової частини управління [1, с. 404].

Т. Ускова і Е. Прокофьєва розглядають моніторинг соціально-економічного розвитку як постійно діючу систему спостереження, збору, оцінки та поширення інформації, діагностики економічного і соціального середовища, аналізу тенденцій розвитку і проблем адміністративно-територіальних утворень, а також підготовки рекомендацій щодо прийняття управлінських рішень [2, с. 60].

Таким чином, моніторинг об'єднує в собі такі найважливіші функції управління як спостереження, аналіз, оцінка, прогнозування. За своєю суттю він є складовою частиною інформаційного забезпечення процесу управління, використовується в різних сферах і з різними цілями, але при цьому, володіє загальними характеристиками і властивостями [3, с. 5].

Аналіз визначення поняття «моніторинг» у наукових джерелах дає підставу для висновку, що чітко визначеного й однозначного трактування цього поняття немає. Це пов'язано з тим, що моніторинг належить як до наукової, так і до практичної сфери діяльності. Він може розглядатися і як засіб дослідження реальності [4], і як засіб, який забезпечує управління своєчасною та якісною інформацією.

Існує безліч систем моніторингу і всі вони володіють сукупністю загальних ознак, що дають можливість визначати моніторинг як сформоване, цілісне і досить самостійне науково-практичне явище. Специфічність і ступінь розробленості методологічного апарату моніторингу прямим чином впливають на наукове визначення даного поняття.

Підготовка та проведення моніторингу включають декілька загальних правил:

- вибір, розроблених для моніторингу системи показників, повинен адекватно відображати сутнісні характеристики об'єкта, давати комплексне уявлення про його функціонування;
- використання універсального, «наскрізного» блоку індикаторів, що дозволяє проводити порівняльний аналіз і будувати динамічні ряди;
- зберігання його методологічної та методичної спадкоємності при проведенні порівняльного аналізу інформації, що знижує ймовірність суб'єктивної інтерпретації отриманих даних, що задає єдиний алгоритм аналітичних розробок [5].

Моніторинг володіє такими важливими характеристиками як складність і націленість на результат. Він може бути охарактеризований як процес і як система.

Розглядаючи моніторинг у вигляді процесу, можна вказати на його послідовність, спрямованість; функцію збору інформації, її систематизацію; оцінку та аналіз об'єкта дослідження для прийняття якісних управлінських рішень, а також обґрунтування прогнозу розвитку об'єкта.

Моніторинг як система складається із сукупності взаємопов'язаних елементів: суб'єкта й об'єкта дослідження, мети дослідження, оціночних параметрів і критеріїв, а також необхідної методологічної бази. У той же самий час моніторинг є підсистемою управління. Елементи всередині системи моніторингу мають властивість організованості, що визначається ступенем управління зв'язками між елементами системи і зв'язками системи з навколишнім середовищем. Спеціальна організація взаємодії елементів безпосередньо відображає властивість організованості системи. Система моніторингу буде функціонувати тільки в тому випадку, якщо всі елементи будуть наділені конкретним змістом, їх взаємодія буде спеціально організована, а науковою базою організації та здійснення моніторингу стануть принципи: цілеспрямованості, безперервності, цілісності та різнобічності, узгодженості дій його суб'єктів, адресності та гласності видобутої за його допомогою інформації [6, с. 15].

Універсальним підходом до визначення структури системи моніторингу є наявність основних елементів: «Спостереження», «Оцінка фактичного стану», «Прогноз», «Оцінка прогнозованого стану» та «Підтримка прийняття управлінських рішень» (рис. 1). На схемі зображені прямі та зворотні зв'язки між основними системоутворюючими блоками. Блоки «Спостереження» і «Прогнозування стану» тісно взаємопов'язані, оскільки прогнозування стану середовища можливе лише за наявності достатньої інформації про фактичний стан середовища (прямий зв'язок). Прогнозування, з одного боку, передбачає володіння інформацією щодо закономірності змін стану середовища, наявність схеми і можливостей числового розрахунку, з іншого – спрямованість прогнозування, яка значною мірою повинна визначати структуру і склад мережі спостереження (зворотний зв'язок).

Формування системи моніторингу має відбуватись з урахуванням того, що вона передовсім повинна забезпечувати вирішення таких актуальних проблем ефективного управління, як: організація збору, накопичення та обробки інформації; діагностування (визначення стану); виявлення тенденцій у соціально-економічних процесах у зовнішньому середовищі; своєчасна розробка регулюючих впливів, спрямованих на підтримку позитивних та послаблення негативних тенденцій; формування стратегії та контроль за її реалізацією.

Головна мета моніторингу – це не тільки пасивна констатація фактів (збір, вивчення і підготовка інформації для прийняття та аналізу економічних рішень на різних рівнях управління), але моделювання процесів та їх прогнозування.

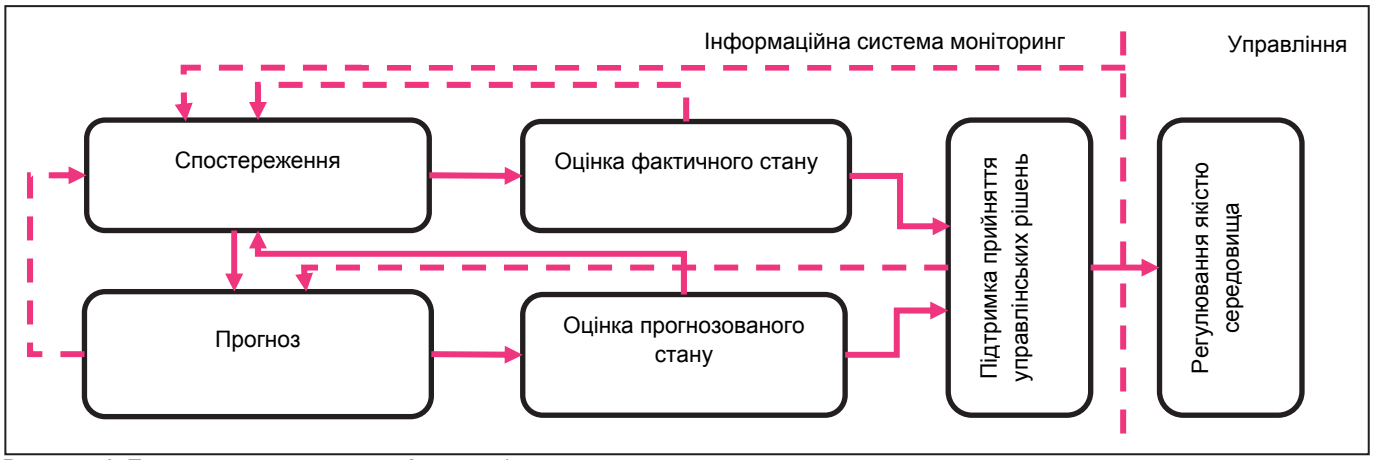

Рисунок 1. Блок-схема системи моніторингу*
**Джерело: побудовано авторами на основі [7]*

Моделювання соціально-економічних процесів направлено на здатність складати прогноз основних соціально-економічних показників діяльності підприємства, галузі, регіону та економіки в цілому. Соціально-економічні процеси – сукупність економічних і соціальних процесів формування та функціонування соціально-економічної системи, які характеризують динаміку зміни її параметрів на певному рівні господарювання.

Економічні процеси здійснюються за допомогою засобів праці з метою створення матеріальних продуктів виробничих процесів, або інтелектуальних продуктів – інформаційних та інноваційних процесів. Соціальні процеси – це процеси взаємовідносин між людьми щодо забезпечення виробництва або надбання та споживання створених продуктів. Соціальні процеси формують сферу соціальної економіки, яка охоплює соціальні технології та пов'язані із ними політичні й організаційні процеси.

Взаємодія різноманітних процесів зумовлює утворення комбінованих видів: інформаційно-економічних, виробничо-економічних, інноваційно-економічних (у сфері економічних процесів), політико-економічних, соціально-економічних та організаційно-економічних (у сфері соціальних процесів). Зв'язок між природними і суспільними процесами, що опосередковують процеси ринкового й інституціонального регулювання зображено на рис. 2.

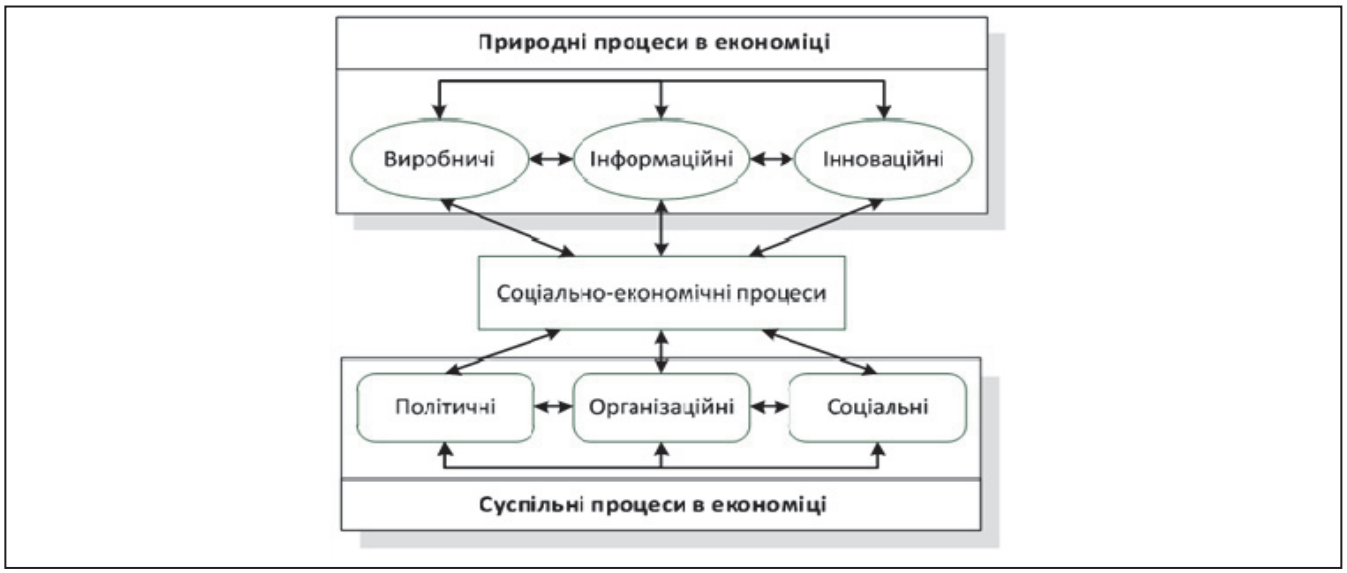

Риунок 2. Соціально-економічні процеси та їхній взаємозв'язок із іншими процесами в економіці*
**Джерело: побудовано авторами на основі [8]*

Враховуючи стрімкий розвиток інформаційних технологій та збільшення інформації, що генерується суспільством моніторинг не може розглядатись без сучасних методів і засобів аналізу. Зважаючи на те, що роль часу з кожним днем зростає тобто реакція системи моніторингу на зміни показників соціально-економічних процесів повинна бути мінімальною. В залежності від досліджувано об'єкта та завдань, що ставляться перед системою моніторингу, можуть враховуватись як структуровані так і неструктуровані дані.

Основною труднощі, що виникають в процесі моніторингу соціально-економічних процесів є технічна реалізація системи моніторингу, яка б в здатна була здійснювати збір інформації та її обробку за умови неструктурованих даних. Оскільки найбільший обсяг інформації про процеси представлений саме у вигляді неструктурованих даних. Звичайно це стало можливим завдяки інтенсивному розвитку інформаційних технологій та збільшенням інформації яка характеризує елементи економічної системи. Адже ми оточуємо себе великою кількістю супутників, камер, сканерів та інших приладів які продукують великі масиви неструктурованих даних [9].

Крім цього, джерелом неструктурованих даних може слугувати, також, інформація із соціальних мереж, геолокація на основі даних мережі інтернет чи операторів мобільного зв'язку, участь об'єкта у різних соціальних та дисконтних групах. Також актуальним залишаються питання багатократного дублювання інформації одержаної із джерел різної типології. Як наслідок архітектура системи моніторингу адаптивного агрегування та узагальнення інформації повинна враховувати всі ці фактори[10].

Вперше термін «Великі дані» було використано Джоном Меші у своїй доповіді у 1998 році. Свою теперішню популярність термін «Великі дані» пов'язують з Кліффордом Лінчем – редактором журналу Nature, який 4 вересня 2008 року у спеціальному випуску «Big data: science in the petabyte era» передбачив входження суспільства в еру «великих даних» маючи на увазі не розмір, а кількість, що зростає лавиноподібно [11]. Під «Великими даними» зазвичай розуміють серія підходів, інструментів і методів обробки структурованих і неструктурованих даних великих обсягів і різного характеру для отримання прийнятних людиною результатів.

Як правило для характеристики «Великих даних» використовують набір критеріїв «три V»: фізичний об'єм (volume), швидкість приросту і необхідність високошвидкісної обробки для отримання результатів (velocity) та різноманіття як можливість одночасної обробки різних типів структурованих і напівструктурованих даних (variety) [12]. Але компанія SAS як провідний виробники програмного забезпечення для бізнес-аналітики, додатково використовує ще два індикатори такі як мінливість (variability) та складність (complexity) [13].

Основою для надійної, масштабованої, розподіленої роботи обчислювальної техніки із «великими даними» як правило використовують набір утиліт, бібліотек і фреймворків із відкритим вихідним кодом Apache Hadoop. Apache Hadoop дозволяє розподілену обробку великих масивів даних по кластерам комп'ютерів за допомогою простих моделей програмування та призначена для розширення від окремих серверів до тисячі машин, кожна з яких пропонує локальні обчислення і зберігання даних [14]. Останнім часом відбувається процес активної комерціалізації технології. Провідні компаній в галузі IT створюють комерційні дистрибутиви Hadoop та практично всі великі постачальники інформаційних технологій для організацій, в тому чи іншому вигляді, включають Hadoop в продуктові стратегії та лінійки рішень [15-16].

В якості даних для аналізу можуть бути використана будь-яка комбінація відомостей, що може містити корисну інформацію: лог-файли (дані про відвідування користувачем інтернет сторінок), зображення та відео, дані із соціальних мереж (коло знайомих, групи, інтереси, соціальні статуси, особисте ставлення до товарів, історія покупок, відношення до влади, ставлення до реформ), документи будь-яких форматів. Використовуючи Hadoop формуються сховища даних, які дозволяють інтерпретувати інформацію.

Важливим завданням, при аналізі даних, залишається відсіювання спаму або ж релевантність відібраної інформації, оскільки не всі дані є корисними відповідно до поставленої мети. В конкретних ситуаціях великі дані можуть характеризуватись двома чи навіть усіма п'ятьма критеріями.

На основі відфільтрованих даних програми для бізнес-аналітики дозволяють формувати: звіти, OLAP-куби (дозволяють отримувати відповіді на багатовимірні аналітичні запити), ad hoc (від лат. ad hoc – «для цього», правила, рішення які призначені для вирішення конкретного завдання або проблеми), моделі рис. 3.

Рішення на основі Hadoop для обробки «великих даних» дає можливість використовувати дані з будь-якого джерела та аналізувати їх, щоб знайти відповіді на запитання, які дозволять:

- зменшити витрати;
- оптимізувати час;
- розробити нові продукти і пропозиції щодо удосконалення існуючих;
- обґрунтувати прийняття бізнес-рішень тощо.

Наприклад, шляхом комбінування великих даних і аналітичних досліджень, можна:

- визначити основні причини невдач, проблем і дефектів в близькій перспективі;
- оптимізувати маршрути для багатьох тисяч автомобілів в реальному часі;
- аналізувати велику кількість найменувань товарів і послуг для визначення цін, які максимізують прибуток;
- створити систему персоніфікованих знижок на основі поточних і минулих покупок споживача;
- перерахувати портфелі ризику протягом декількох хвилин;
- швидко ідентифікувати найважливіших клієнтів;
- використовувати аналіз маршрутів та інтелектуального аналізу даних для виявлення шахрайських поведінки.

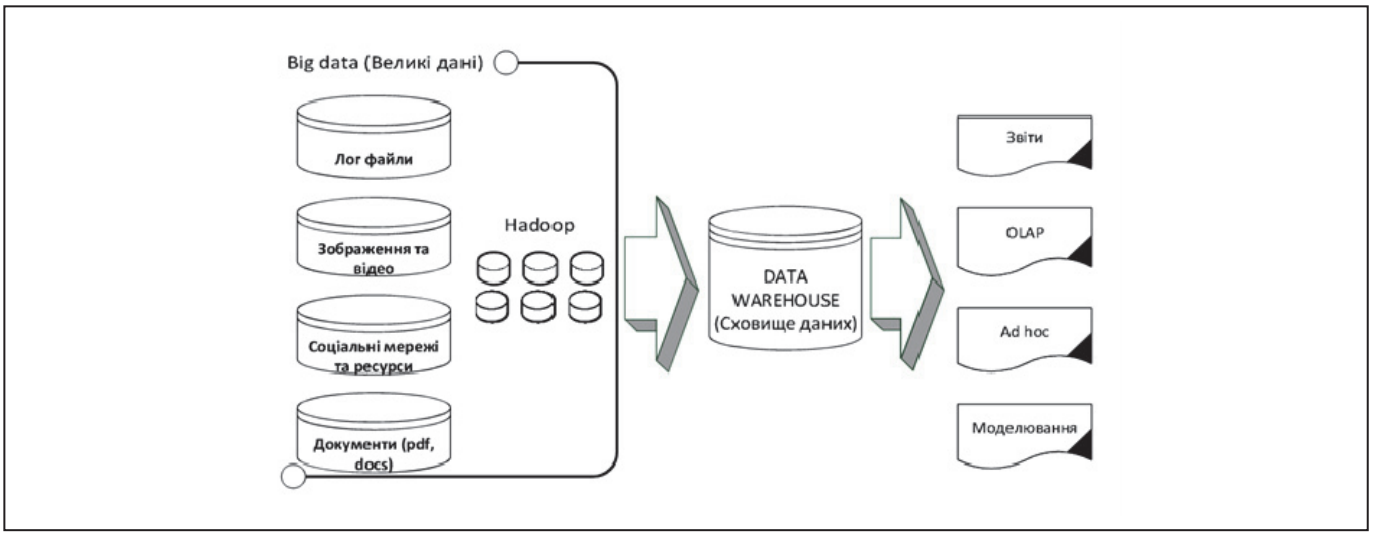

Рисунок 3. Схема взаємодії великих даних та сховищ даних*

** Джерело: побудовано авторами на основі [17]*

Зокрема використання великих даних компанією UPS (одна з найбільших компаній, що займаються наданням транспортно-логістичних послуг) вже призвело до економії в 2011 році більше 32 тис. м^3 палива за рахунок скорочення на 125 млн. км. щоденних маршрутів. За оцінками UPS, щоденна економія компанії близько 30 млн. дол. США [13]. Компанії роздрібної торгівлі Macy's (США) вдалось скоротити час оптимізації цін своїх 73 млн. товарів з 27 годин до трохи більше однієї години причому знизивши на 70 % використання апаратних засобів. Крім цього великі дані дозволили використання компанією сотень тисяч моделей у порівнянні із десятками, що ґрунтувались на традиційних підходах [17].

В**исновки.** Розглядаючи поняття «моніторинг» з різних точок зору можна з упевненістю говорити про його неоднозначність та складність. Різні наукові сфери використовують моніторинг як інструмент для своїх досліджень, вкладаючи в це поняття своє тлумачення. Ключовим фактором при розгляді даного поняття є об'єкт моніторингу та його мета, що визначають структуру його системи, підходи та методи, які при цьому використовуються. Застосовування традиційних методів доцільне, лише за умови невеликих обсягів інформації, що аналізуються. Завдяки тому, що вподобання та вимоги споживача до товарів та послуг швидко змінюються, а глобалізація ринку товарів і послуг все більше впливає на економічні процеси виникла необхідність системи яка б не тільки враховувала побажання на етапі розробки стратегій розвитку, але й максимально знижувала ймовірність фінансових втрат, швидко адаптуючись до нових викликів зовнішнього середовища. Це завдання може реалізувати тільки комплексне застосування системи моніторингу соціально-економічних процесів і явищ із використанням великих даних з метою прийняття ефективних управлінських рішень.

Список використаних джерел

1. Борисов А. Большой экономический словарь / А. Борисов. – М. : Книжный мир, 2006. – 860 с.

2. Прокофьева Э.О. Основные направления мониторинга социально-экономического развития г. Вологды / Э.О. Прокофьева, Т.В. Ускова //Экономические и социальные перемены в регионе: факты, тенденции, прогноз. – 2001. – Вып. 14. – С. 59 – 68.

3. Саночкин М. Мониторинг как практическая система / М. Саночкин //Менеджмент в России и за рубежом. 2002. – № 8. – С. 15–19.

4. Теорія та практика державного управління : зб. наук. пр. – Х. : Вид-во ХарРІ НАДУ «Магістр», 2013. – Вип. 4 (43). – 296 с.

5. Ткаченко М.О. Методичний підхід до формування системи моніторингу інноваційної активності промислового підприємства / М. О. Ткаченко // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Економіка. 2014. – № 2. Т (43).– С. 47–52.

6. Хохлова С. В. Мониторинг качества школьного образования / С. В. Хохлова // Автореферат дис. кандидата педагогических наук. – Тюмень. – 2003. – 24 с.

7. А. Г. Шапарь Аналитическая составляющая (база знаний) системы экологического мониторинга / Шапарь А. Г., Емец Н. А., Бугор А. Н. // Екологія і природокористування. – 2013. – Вип. 17. – С. 181–187.

8. Шадоба Е. М. Особенности формирования социально-экономического процесса в России / Е. М. Шадоба // Российское предпринимательство. – 2012. – № 22 (220). – С. 4–9.

*9. Кацко С. Ю. Большие данные в геоинформационном пространстве для эффективного управления в кризисных ситуациях [Текст] / С. Ю. **Кацко** // Интерэкспо ГЕО-Сибирь–2014 : X Международный науч. конгр., 8–18 апр. 2014 г., Новосибирск; 5 Междунар. науч. конф. «Раннее предупреждние и управление в кризисных ситуациях в эпоху «Больших данных»: сб. материалов. – Новосибирск : СГГА, 2014. – С. 7–11.*

10. Додонов О. Г. Архітектура системи моніторингу, адаптивного агрегування та узагальнення інформації / О. Г. Додонов, Д. В. Ланде, В. Г. Путятін, В. В. Жигало // Реєстрація, зберігання і обробка даних . – 2013. – Т. 15, № 4. – С. 32–40.

11. Lynch C. Big data: How do your data grow? // Nature. 2008. – Т. 455. – № 7209. – P. 28-29.

12. Gartner Says Solving «Big Data» Challenge Involves More Than Just Managing Volumes of Data (англ.). – Gartner (27 June 2011).

13. Big Data [Електронний ресурс] / SAS. – Режим доступу: http://www.sas.com/en_us/insights/big-data/what-is-big-data.html. – Назва з екрану.

14. Welcome to Apache Hadoop [Електронний ресурс] / Apache. – Режим доступу: http://hadoop.apache.org/ – Назва з екрану.

15. Hadoop on Google Compute Engine [Електронний ресурс] / Google Cloud Platform. – Режим доступу: https://cloud.google.com/solutions/hadoop/ – Назва з екрану.

16. Hadoop for the Enterprise [Електронний ресурс] / IBM. – Режим доступу: http://www-01.ibm.com/software/data/infosphere/hadoop/enterprise.html – Назва з екрану.

17. Big Data in Big Companies [Електронний ресурс] / SAS. – Режим доступу: http://www.sas.com/resources/asset/Big-Data-in-Big-Companies.pdf – Назва з екрану.

References

1. Borisov A. Bolshoy ekonomicheskiy slovar. M. : Knizhnyiy mir, 2006. 860 s.

2. Prokofeva E.O., Uskova T.V. Osnovnyie napravleniya monitoringa sotsialno-ekonomicheskogo razvitiya g. Vologdyi. // Ekonomiche-skie i sotsialnyie peremenyi v regione: faktyi, tendentsii, prognoz. 2001. Vyip. 14. S. 59 – 68.

3. Sanochkin M. Monitoring kak prakticheskaya sistema. // Menedzh-ment v Rossii i za rubezhom. 2002. № 8. S. 15–19.

4. Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia : zb. nauk. pr. Kh. : Vyd-vo KharRI NADU «Mahistr», 2013. Vyp. 4 (43). 296 s.

5. Tkachenko M.O. Metodychnyi pidkhid do formuvannia systemy monitorynhu inno-vatsiinoi aktyvnosti promyslovoho pidpryiemstva. // Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriia Ekonomika. 2014. № 2. T (43).S. 47–52.

6. Hohlova S.V. Monitoring kachestva shkolnogo obrazovaniya. // Avtoreferat dis. kandidata pedagogicheskih nauk. Tyumen. 2003. 24 s.

7. Shapar A.G., Emets N.A., Bugor A.N.Analiticheskaya sostavlyayuschaya (baza znaniy) sistemyi ekologi-cheskogo monitoringa. // Ekologlya I prirodokori-stuvannya. 2013. Vip. 17. S. 181–187.

8. Shadoba E.M. Osobennosti formirovaniya sotsialno-ekonomicheskogo pro-tsessa v Rossii. // Rossiyskoe predprinimatelstvo. 2012. No 22 (220). S. 4–9.

9. Katsko S.Yu. Bolshie dannyie v geoinformatsionnom prostranstve dlya ef-fektivnogo upravleniya v krizisnyih situatsiyah [Tekst]. // Interekspo GEO-Sibir–2014 : H Mezhdunarodnyiy nauch. kongr., 8–18 apr. 2014 g., Novosibirsk; 5 Mezhdunar. nauch. konf. «Rannee preduprezhdnie i upravlenie v krizisnyih situatsi-yah v epohu «Bolshih dannyih»: sb. materialov. Novosibirsk : SGGA, 2014. S. 7–11.

10. Dodonov O.H., Lande D.V., Putiatin V.H., Zhyhalo V.V. Arkhitektura systemy monitorynhu, adaptyvnoho ahrehuvannia ta uzahalnennia informatsii. // Reiestratsiia, zberihannia i obrobka danykh. 2013. T.15, №4. S. 32–40.

11. Lynch C. Big data: How do your data grow? // Nature. 2008. T. 455. № 7209. P.28-29.

12. Gartner Says Solving «Big Data» Challenge Involves More Than Just Managing Volumes of Data. – Gartner (27 June 2011).

13. Big Data / SAS. : http://www.sas.com/en_us/insights/big-data/what-is-big-data.html. – Nazva z ekranu.

14. Welcome to Apache Hadoop / Apache. : http://hadoop.apache.org/

15. Hadoop on Google Compute Engine / Google Cloud Platform. : https://cloud.google.com/solutions/hadoop/

16. Hadoop for the Enterprise / IBM. : http://www-01.ibm.com/software/data/infosphere/hadoop/enterprise.html

17. Big Data in Big Companies / SAS.: http://www.sas.com/resources/asset/Big-Data-in-Big-Companies.pdf

ДАНІ ПРО АВТОРІВ

Пацай Богдан Дмитрович, кандидат фізико-математичних наук, доцент, доцент кафедри економічної кібернетики
e-mail: pacaj@ukr.net

Філіппова Любов Леонідівна, кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри економічної кібернетики

e-mail: l_filippova@ukr.net
Національний університет державної податкової служби України
вул. Університетська, 31, м. Ірпінь Київська обл., 08201, Україна

ДАННЫЕ ОБ АВТОРАХ
Пацай Богдан Дмитриевич, кандидат физико-математических наук, доцент, доцент кафедры экономической кибернетики
e-mail: pacaj@ukr.net
Филиппова Любовь Леонидовна, кандидат педагогических наук, доцент, доцент кафедры экономической кибернетики
e-mail: l_filippova@ukr.net
Национальный университет государственной налоговой службы Украины
ул. Университетская, 31, м. Ирпень Киевская обл., 08201, Украина

DATA ABOUT THE AUTHORS
Patsai Bogdan, Candidate of Physical and Mathematical Sciences, Associate Professor, Department of Economic Cybernetics
e-mail: pacaj@ukr.net
Filippova Lyubov, candidate of pedagogical sciences, Associate Professor, Department of Economic Cybernetics
e-mail: l_filippova@ukr.net
National STS university of Ukraine
Universytetska Street, 31, Irpin, Kyiv region, 08201, Ukraine

ФАКТОРИ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ МАЛИХ КРАЇН ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇХ ФОРМУВАННЯ В РЕСПУБЛІЦІ БІЛОРУСЬ

Праневич А.О.

Ключові слова: *конкурентоспроможність країн, фактори конкурентоспроможності, конкурентні переваги, інновації, рейтинги конкурентоспроможності.*

ФАКТОРЫ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ МАЛЫХ СТРАН И ОСОБЕННОСТИ ИХ ФОРМИРОВАНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ БЕЛАРУСЬ

Праневич А.А.

Задачи повышения конкурентоспособности национальной экономики становятся еще более актуальными в связи с обострением проблем развития мировой экономики. По степени актуальности они выходят на первые места среди вопросов национальной значимости, так как связаны с достижением динамичного экономического развития страны и повышением уровня жизни ее населения.

Цель предлагаемой статьи: на основе определения факторов конкурентоспособности стран с малой открытой экономикой определить проблемы и перспективы повышения конкурентоспособности национальной экономики Республики Беларусь. Предмет исследования – факторы конкурентоспособности малых открытых экономик. Методы исследования: анализа и синтеза, сравнительного анализа, исторического анализа, системного подхода.

Результаты статьи: на основе систематизации теоретических подходов к анализу конкурентоспособности стран с малой открытой экономикой проанализированы микро и макроэкономические факторы конкурентоспособности Республики Беларусь; определены проблемы поддержания конкурентоспособности в условиях мирового экономического кризиса; разработаны перспективные направления повышения конкурентоспособности национальной экономики, и возможные пути сотрудничества Республики Беларусь и ее основных торговых партнеров.

Область применения: разработка стратегических направлений сотрудничества стран ближнего и дальнего зарубежья и Республики Беларусь с целью минимизации последствий мирового экономического кризиса и поддержания конкурентоспособности национальной экономики.

Выводы. 1. В современных условиях глобализации формируется новый подход к определению конкурентоспособности и конкурентных преимуществ стран, который основан на комплексном понимании международной конкурентоспособности.

2. Основными внешними факторами, оказывающими влияние на конкурентоспособность, являются: глобализация мирохозяйственных отношений, повышение открытости экономик, усиливающиеся влияние и рост значимости отдельных международных группировок стран, нарастание конкуренции за привлечение ПИИ, знаний, передового опыта и человеческого капитала.

3. Анализ факторов конкурентоспособности Республики Беларусь позволил выявить положительные (выгодное географическое положение, дешевые энергоресурсы и высокий уровень развития человеческого капитала) и отрицательные (незначительный приток ПИИ, использование только одного вектора во внешней торговле, преобладание промежуточного и сокращение доли инвестиционного импорта, большая доля государственной собственности, невысокие расходы государства на НИОКР, неразвитость фондового рынка; низкая степень конкуренции) стороны национальной экономики.

4. Разрешение проблем формирования факторов национальной конкурентоспособности в условиях глобализации лежит в: интернационализации белорусских предприятий; формировании кластеров; развитии института государственно-частного партнерства (ГЧП); интенсификации экспорта и увеличения в нем доли высокотехнологичных товаров; привлечении ведущих ТНК в сферы легкового автомобилестроения, фармацевтической отрасли и др..

Ключевые слова: *конкурентоспособность стран, факторы конкурентоспособности, конкурентные преимущества, инновации, рейтинги конкурентоспособности.*

FACTORS OF COMPETITIVENESS OF SMALL COUNTRIES AND FEATURES OF THEIR FORMATION IN THE REPUBLIC OF BELARUS

Pranevich A.A.

Increasing competitiveness of national economy has become even more relevant due to the worsening problems of the world economy as a whole. This task takes the first place among the issues of national importance, because it's closely connected to the achievement of rapid economic development and rising living standards of population.

 © Праневич А.О., 2015

The goal of the article: To identify the problems and prospects of improvement of competitiveness of national economy of the Republic of Belarus, based on determination of competitiveness factors of a small open economy. Subject of research - competitiveness factors of small open economies. Methods: analysis and synthesis, comparative analysis, historical analysis, a systematic approach.

Results of the article: micro and macroeconomic competitiveness factors of the Republic of Belarus were analyzed on the basis of systematization of theoretical approaches to the analysis of the competitiveness of a small open economy; problems of maintenance of competitiveness in the global economic crisis were identified; perspective ways to improve the competitiveness of the national economy, and possible ways of cooperation between the Republic of Belarus and its major trading partners were defined.

Sphere of application: development of strategic directions of cooperation of the CIS and foreign countries and the Republic of Belarus in order to minimize the effects of the global economic crisis and maintain the competitiveness of the national economy.

Conclusions:

1. In terms of globalization, a new approach to the definition of competitiveness and competitive advantages of the countries based on a comprehensive understanding of international competitiveness is formed.

2. The main external factors which influence competitiveness are: globalization of the world economic relations, increasing of economic openness growing importance of specific international groupings of countries, growing competition for FDI, knowledge, best practices and human capital.

3. Analysis of the factors of competitiveness of the Republic of Belarus revealed positive (favorable geographical position, cheap energy and a high level of human capital) and negative (small FDI inflows, use of only one vector in foreign trade, the predominance of intermediate and reducing the share of investment imports, large share of state property, low government spending on research and development, underdevelopment of the stock market, the low degree of competition) sides of the national economy

4. Solving problems of forming factors of national competitiveness in the context of globalization lies in: internationalization of Belarusian enterprises; formation of clusters; development of the institute of public-private partnership (PPP); intensification of exports and increase of share of high-tech products; attracting the leading multinationals in the sphere of passenger car industry, pharmaceutical industry, etc.

Key words: *competitiveness of countries, competitive factors, competitive advantage, innovation, competitiveness ratings*

Введение. Процессы глобализации мирового хозяйства, повлекшие за собой усиление взаимозависимости экономик, привели к повышению значимости решения проблемы конкурентоспособности для стран с малой открытой экономикой. Для большинства из них первостепенными становятся вопросы о том, какие пути повышения конкурентоспособности для отдельных экономик будут наиболее эффективными в меняющихся условиях мировой экономики. Таким образом, каждая страна стремится выработать стратегию повышения национальной конкурентоспособности в неопределенных условиях развития мировой экономики.

Проблема оценки уровня конкурентоспособности национальной экономики и разработки мер его повышения особенно обострилась после наступления мирового финансового и экономического кризиса, который вызвал фундаментальные изменения, как в динамике развития мировой экономики, так и в экономическом развитии большинства стран. Помимо этого, последствия мирового финансового и экономического кризиса запустили процесс корректировки методик расчета показателя конкурентоспособности, которые, как оказалось, не учитывали факторы, воздействующие на способность национальной экономики производить конкурентные на мировом рынке товары и услуги, одновременно повышая уровень благосостояния населения страны.

Научная систематизация теоретических подходов к анализу конкурентоспособности на макроуровне показывает, что в последние десятилетия в ходе переосмысления понятийного аппарата и основ теории конкуренции создаются контуры новой парадигмы определения конкурентоспособности и управления конкурентными преимуществами наций, основанной на комплексном, многофакторном подходе. Этот подход включает оценки экономических, социальных и политических аспектов развития экономики, поскольку происходящие процессы в мировой экономике, прежде всего, глобализация и научно-технический прогресс, выявили недостаточность определения конкурентоспособности на основе преимуществ во внешней торговле и/или в производительности труда и, соответственно, доминировавшего долгое время одно- и двухфакторного подхода к оценке международных конкурентных преимуществ.

Цель предлагаемой статьи: на основе определения факторов конкурентоспособности стран с малой открытой экономикой определить проблемы и перспективы повышения конкурентоспособности национальной экономики Республики Беларусь.

Достижение поставленной цели реализуется посредством решения задач:

- систематизировать теоретические концепции международной конкурентоспособности и факторы, ее определяющие;
- выявить факторные особенности международной конкурентоспособности стран с малой открытой экономикой;
- проанализировать конкурентоспособность национальной экономики Республики Беларусь и разработать направления повышения конкурентоспособности экономики Республики Беларусь.

В качестве основных методов исследования были применены методы анализа и синтеза, сравнительного анализа, исторического анализа, индукции и дедукции, системного подхода. Методологическую основу исследования составляют: теории и концепции международной конкурентоспособности, разработанные американской, британской и скандинавской школами, а также направлениями отечественной и зарубежной экономической науки.

Основная часть. В современных условиях понятие конкурентоспособности экономики должно включать не только аспект производительности национальных компаний, производящих товары для реализации на внутреннем и международном рынках, но и совокупность всех факторов, воздействующих на уровень конкурентоспособности товаров, фирм, отрасли и экономики, а также основную цель любого государства – повышение благосостояния нации.

Анализ конкурентоспособности Республики Беларусь ВЭФ проводился лишь в 1993 г. в рамках исследования, которое было посвящено странам с переходной экономикой. В последующем страна не включалась ни в один из международных обзоров по конкурентоспособности, несмотря на то, что дважды (в 2007 г. и 2012 г.) пыталась войти в число стран, данные о которых публикуются в ежегодном отчете ВЭФ (заполнялись и направлялись вопросники в соответствии с требованиями ВЭФ). Тем не менее, причиной отказа в участии Республики Беларусь в данных отчетах стало указание на то, что данные, предоставленные страной, не коррелируют с данными других международных организаций. В настоящее время проблема конкурентоспособности достаточно широко обсуждается в Республике Беларусь и учитывается при составлении программ социально-экономического развития.

В рамках данной статьи был проведен анализ конкурентоспособности экономики Республики Беларусь с помощью методики, разработанной М. Портером, являющейся основой расчета индекса мировой конкурентоспособности ВЭФ, охватывающей изучение трех групп факторов – исходных; факторов макроэкономической и микроэкономической среды.

Исходные факторы (природные ресурсы, географическое месторасположение и историческое наследие страны) являются экзогенными по отношению к экономической политике и задают рамки, в которых развивается конкурентоспособность страны.

Макроэкономическая среда в значительной степени предопределяет уровень производительности в стране и ее конкурентоспособность. Стабильное макроэкономическое положение и разумная экономическая политика государства

являются необходимыми условиями экономического роста. Высокие темпы инфляции, изменчивость обменного курса, высокий уровень внешнего долга, наличие структурного дефицита государственного бюджета и рост государственного долга создают неопределенность будущего развития, что делает невозможным принятие инвестиционных решений.

Микроэкономическая конкурентоспособность определяется такими факторами, как качество микроэкономической бизнес-среды, уровень развития кластеров, степень сложности и эффективности применяемых в организациях стратегий и принципов управления.

Рассматривая оптимальный, по М. Портеру, показатель конкурентоспособности – производительность, следует отметить, что для РБ характерен рост заработной платы: в среднем за период с 1998 г. с 63 долл. США до 560 долл. США в 2013 г. (по результатам 2014 г. около 500). При этом темпы роста заработной платы в стране превышали темпы роста производительности труда. Наибольший разрыв между ними наблюдался в 1998, 2001, 2005 и 2010 гг., что соответствует датам проведения в Республике Беларусь важных политических компаний. В настоящее время управление размерами заработных плат стало одним из ключевых инструментов политико-делового цикла в стране. В период спада цикла рост зарплат замедляется, ускоряется инфляция, снижается занятость, в результате чего высвобождаются ресурсы предприятий, которые направляются на инвестиции, что в итоге также положительно отражается и на уровне производительности труда.

Следует отметить, что производительность труда в Республике Беларусь росла одним из самых быстрых темпов в постсоциалистических странах, уступая только Армении, Азербайджану, т. е. странам с изначально более низкой производительностью труда. Тем не менее, уровень производительности труда в стране существенно ниже, чем в странах Центральной и Восточной Европы.

Рост производительности труда зависит во многом от инвестиций в экономику, условий торговли энергоресурсами и доступа на российский рынок. Основным источником роста инвестиций в стране являются собственные средства предприятий, средства консолидированного бюджета и кредиты банков. ПИИ выступают одним из основных источников роста производительности труда в стране: с точки зрения теории, их приток способствует росту эффективности предприятий, качества человеческого капитала в стране, передаче ноу-хау и инноваций, в том числе между отраслями, созданию новых рабочих мест. Тем не менее, многие исследования показывают, что подобного рода эффекты не наблюдаются в Республике Беларусь и производительность труда на предприятиях с ПИИ в целом не отличается от производительности труда на других предприятиях отрасли. Это связано с тем, что большая часть иностранных инвестиций поступает в сектора с изначально высокой производительностью труда, и из России (где уровень менеджмента и качество технологий не очень отличается от белорусских). Сдерживающим фактором является также и то, что ввиду небольшого числа предприятий с ПИИ между ними отсутствует конкуренция.

Статистика привлечения иностранных инвестиций в Республику Беларусь подтверждает тот факт, что стране не удалось в значительной мере накопить ПИИ. Накопленный объем ПИИ в Республике Беларусь составлял минимальный уровень среди стран региона: в 2008 г. – в пределе 11 % от ВВП, в 2013 г. – 16 % от ВВП [1].В сравнении с другими странами Республика Беларусь отстала от России и Украины, которые изначально находились в схожих с ней условиях. Среди стран с самыми высокими темпами роста ПИИ в прошлые годы отмечаются Венгрия и Эстония, власти которых создавали законодательную базу, наиболее привлекательную для иностранных инвесторов при ограниченных возможностях внутреннего инвестирования, в последние годы – значительный рост ПИИ зафиксирован в Польше и Чехии. В итоге в Республике Беларусь политика по стимулированию роста за счет внутренних инвестиций и заработной платы с темпами, превышающими рост производительности, привели к значительному увеличению дефицита внешней торговли и ухудшению текущего счета платежного баланса.

Оценивая состояние внешней торговли и экспорта, следует отметить, что основным торговым партнером Республики Беларусь на протяжении последнего десятилетия оставалась Россия. В настоящее время ее доля в экспорте Республики Беларусь составляет 40 %, на страны Содружества независимых государств (СНГ) приходится 14 % от общего объема экспорта. Тем не менее, возросла доля экспорта в страны ЕС – 38 % по данным 2014 г. Данный рост отмечен с 2005 г. и полностью объясняется благоприятной конъюнктурой цен на нефтепродукты. Следует отметить, что при этом в структуре экспорта в дальнее зарубежье более 80 % составляли нефтепродукты, калийные удобрения и недрагоценные металлы [2]. Экспорт Республики Беларусь вне СНГ имеет преимущественно сырьевой характер с концентрацией в трех секторах, что может свидетельствовать об ослаблении экспортных позиций страны и подтверждать зависимость от изменений, происходящих на мировых рынках нефтепродуктов, калийных удобрений и черных металлов. Импорт также можно рассматривать в качестве фактора, влияющего на конкурентоспособность экономики, который позволяет оценить получение новых технологий в результате внешней торговли. Как правило, импорт высокотехнологичного оборудования положительно влияет на экономический рост страны. Что касается импорта Республики Беларусь, то для него характерно преобладание промежуточного и сокращение доли инвестиционного импорта, что свидетельствует о низких темпах обновления основных фондов.

При оценке ***исходных условий***, составляющими которых являются историческое наследие страны, географическое положение и природные ресурсы, следует отметить, что страна унаследовала часть советского прошлого: искаженную структуру цен, чрезмерную индустриализацию, обширный военно-промышленный комплекс, недостаточно развитую сферу услуг, отсутствие частной собственности, в особенности, в сельском хозяйстве. Рыночные реформы в стране начались в 1992 г., а к 1996 г. были свернуты. Согласно оценкам ЕБРР уровень рыночных реформ в Республике Беларусь остается одним из самых низких среди стран с переходной экономикой, невзирая на то, что в 2008–2009 гг. наблюдался значительный прогресс в крупномасштабной приватизации, реструктуризации предприятий, либерализации цен, банковского сектора. В частности, согласно отчету банка за 2013 г. наиболее слабые реформы прошли в Республике Беларусь в секторе крупномасштабной приватизации, управлении и реструктуризации предприятий, а также страна находится на последнем месте среди 25 оцениваемых переходных экономик по готовности к использованию механизма государственно-частного партнерства [3].

Географическое положение страны определяет потенциал ее экономического развития и экономическую политику. Граница с Европейским союзом (ЕС) предоставляет Республике Беларусь доступ к технологиям, образованию, науке, финансовым рынкам, которыми обладают европейские страны, граница с Россией – доступ к ее емкому внутреннему рынку и богатым природным ресурсам. Следует отметить тот факт, что Республика Беларусь использует этот потенциал лишь наполовину: ориентируясь в большей степени на экономическое сотрудничество с Россией. Тем не менее, имеется возможность для развития второго вектора во внешнеэкономической политике страны – сотрудничество со странами ЕС. Наиболее заинтересованными в Республике Беларусь европейскими партнерами являются страны Центральной и Восточной Европы, Германии, Скандинавии, о чем свидетельствует структура внешней торговли страны.

С другой стороны, географическое положение Республики Беларусь определяет транзитный потенциал, который также является условием ее экономического развития. Нефте- и газопроводы из России в страны ЕС, транспортные коридоры Варшава–Москва, Санкт-Петербург–Киев, которые проходят по территории страны, – все это в значительной мере используется Республикой Беларусь, в особенности то, что касается трубопроводного и железнодорожного транспорта.

Основным факторами, которые сдерживают развитие перевозок автомобильным транспортом, является существующая законодательная база: высокие сборы за проезд, регулярная практика обязательного таможенного сопровождения груза, отсутствие придорожного сервиса. Несмотря на это, отсутствие альтернативных возможностей транспортировки груза из стран ЕС в Россию обеспечивает Республике Беларусь стабильный доход от транзита и в сложившихся условиях. Следует отметить некоторое улучшение в законодательстве по регулированию перевозок в Республике Беларусь: были повышены страховые гарантии по перевозимому грузу, что резко уменьшило востребованность обязательного конвоя. Несмотря на финансовый экономический кризис и его последствия, в том числе и в Республике Беларусь, вклад транспортного сектора в экономику страны продолжал расти. Доля экспорта транспортных услуг за 2013 г. в общем объеме экспорта Республики Беларусь достигла 16,6 % (в объеме экспорта услуг – 52 %), в то время как в 2010 г. составляла 12 % [2].

Природные ресурсы, которые также относятся к группе фактора «исходные условия» и в достаточной мере формируют конкурентные преимущества страны, ограничены в Республике Беларусь. Единственным таким ресурсом выступает хлористый калий, запасы которого в стране позволяют ей влиять на цены на мировых рынках. В экспорте товаров Республики Беларусь доля калийных удобрений в 2013 г. составила 5,5 % [2]. Снижение объема производства и экспорта белорусских калийных удобрений было обусловлено неблагоприятной ситуацией, которая сложилась на калийном рынке, в частности, в июле 2013 г. из-за разногласий руководства российского «Уралкалия» с белорусскими властями, в связи с чем было прекращены продажи российской продукции через совместное белорусско-российское ЗАО «Белорусская калийная компания». Однако в 2014 г. ситуация на данном рынке для Республики Беларусь начала улучшаться.

Таким образом, *исходные условия* экономики Республики Беларусь предоставляют стране определенные возможности только за счет географического положения. Границы с Россией и странами ЕС открывают Республике Беларусь доступ к технологиям стран Европы, их образованию и науке, к емкому внутреннему рынку и ресурсам России, а также гарантированный доход за счет транзита товаров через территорию страны. В настоящее время данный потенциал используется Республикой Беларусь частично, ограничивая сотрудничество с ЕС в пользу России. Это можно объяснить историческим наследием, включающим концентрацию контроля за экономикой в руках государства, и нежеланием проводить рыночные реформы. Следует отметить, что у Республики Беларусь имеется неиспользованный потенциал роста ее конкурентоспособности при развитии второго вектора внешнеэкономической политики – сотрудничества со странами ЕС, но для его активизации требуется структурная реформа экономики.

Вторая группа факторов, определяющих конкурентоспособность экономики, – ***факторы макроэкономической среды,*** особенно важны в период мирового кризиса, поскольку позволяют оценить то, насколько успешно страна преодолевает кризис и нивелирует либо смягчает его последствия.

Главным параметром макроэкономической среды и ее стабильности является отсутствие *инфляции*. Наиболее остро проблема инфляции возникла в Республике Беларусь в 1998–1999 гг., когда она достигла трехзначного уровня. Страна смогла достичь однозначной инфляции только в 2006 г. Национальный банк Республики Беларусь действует с тех пор в соответствии с целями макроэкономической стабилизации, направленной на снижение инфляции. Данная политика привела к тому, что в 2006 г. в стране была самая низкая инфляция в размере 7 %. Впоследствии повышение темпов инфляции объясняется ростом цен на энергоресурсы, импортируемых из России, а также ростом цен на продукты питания, нефть, металлы и другие природные ресурсы на мировых рынках. При этом ценообразование в Республике Беларусь регулируется государством, и рост цен в 2007–2008 гг. во многом был результатом административных решений. Большая часть роста пришлась на продовольственные товары, ЖКХ для населения и энерготарифы для предприятий, которые напрямую устанавливаются государством. В 2009 г. инфляция в Республике Беларусь замедлилась. Правительство не прибегло к увеличению поддержки реального сектора и стимулированию роста заработных плат в кризисный период для сохранения темпов экономического роста, частично по причине кредита, полученного от Международного валютного фонда, который в качестве условий предоставления средств Республике Беларусь оговаривал требование жесткого ограничения государственных расходов и потолок роста заработных плат. Несмотря на это, инфляция в стране была одной из самых высоких в странах Содружества независимых государств (СНГ) и Центральной и Восточной Европы. В 2011 г. инфляция составила 208,7 %, что объяснялось, прежде всего, ростом инфляционно-девальвационных ожиданий населения, производителей и торговых организаций. Ослабление курса национальной валюты происходило большими темпами, чем девальвация, осуществляемая Национальным банком Республики Беларусь. В результате сильные колебания обменного курса и инфляция ослабили макроэкономическую стабильность и конкурентоспособность страны. И хотя инфляция имеет тенденцию к снижению в своей динамике, она остается самой высокой в Европе.

Следующим индикатором макроэкономической среды является стабильный *обменный курс*. Девальвация национальной валюты, имевшая место в 1990-е гг., в 2001 г. была приостановлена, результатом чего стал рост доверия к ней населения и снижение уровня долларизации до 35 %. Данный уровень также является достаточно высоким, что существенно ограничивает возможности монетарной политики страны. В условиях мирового экономического кризиса валютный рынок стал основным каналом влияния на финансовый сектор Республики Беларусь. Дефицит валюты на внутреннем рынке объяснялся ростом спроса на нее как со стороны юридических, так и со стороны физических лиц. В настоящее время ослабление курса белорусского рубля к доллару продолжается, хоть и незначительными темпами. Причиной этого является то, что белорусские экспортеры испытывают серьезные трудности с продажей отечественной продукции, и для того чтобы поддержать конкурентоспособность национальных производителей, белорусское правительство приняло решение о контролируемой плавной девальвации национальной валюты.

Следует отметить тот факт, что проблема дефицита валюты для финансирования внешнеэкономической деятельности реального сектора привела в Республике Беларусь к новым заимствованиям, к наращиванию внешнего долга. Полученные займы от МВФ, других международных организаций, а также снижение объемов производства, позволяли на какое-то время сохранять стабильным обменный курс.

Проблемы на валютном рынке свидетельствуют о том, что в последние годы основной макроэкономической проблемой Республики Беларусь является *внешнеторговый дефицит.* Отрицательное сальдо внешней торговли Республики Беларусь формирует дефицит текущего счета платежного баланса, что наиболее заметно проявляется с 2006 г. Влияние в данном случае оказали изменения условий торговли энергоресурсами и глобальный экономический кризис 2008 г., тем не менее, эти внешние факторы не являются исходными причинами роста дефицита, а лишь его катализаторами. Дефицит торгового баланса Республики Беларусь носит структурный характер и связан в большей степени с моделью экономического развития страны. Меры экономической политики, такие как девальвация, снижение государственных расходов и инвестиционной активности не позволяют разрешить проблему дефицита текущего счета. Эта проблема может быть решена только с помощью проведения структурных реформ, которые способны снизить зависимость Республики Беларусь от импорта природных ресурсов и диверсифицировать экспорт в направлении более наукоемких товаров и услуг. Такие изменения возможны только в долгосрочном периоде, в кратко- и среднесрочной

перспективе основным ориентиром останется привлечение средств для финансирования дефицита торгового баланса. Источниками данного финансирования выступают ПИИ и внешние займы. Приоритет отдается внешнему заимствованию в стране, в то время как поступление иностранных инвестиций весьма ограничено.

Привлечение внешних кредитов привело к росту *совокупного внешнего долга* Республики Беларусь, начиная с 2007 г., что является еще одной проблемой, ухудшающей финансовую независимость и стабильность государства, а также его конкурентоспособность. С 2007 г. наблюдается рост дефицита текущего счета платежного баланса Республики Беларусь и параллельно с этим возрастает валовой внешний долг страны. [3] В 2013 г. его абсолютный показатель составил 39,1 млрд долл. США, или 54,8 % от ВВП. Обслуживание внешнего долга в 2014 г. обошлось в размере 3,2 млрд долл. США. Выплаты по его погашению приходятся на такие международные организации, как МВФ, МБРР, страны – США, Китай, Россия, а также Антикризисный фонд ЕврАзЭС и выплаты по выпуску еврооблигаций..

Ввиду текущей экономической и политической ситуации в странах – основных торговых партнерах Республики Беларусь – а именно, замедление темпов роста экономики и угроза рецессии в России и проблемы в экономике Украины, для Республики Беларусь обостряются краткосрочные риски, которые могут привести к дальнейшему снижению спроса на белорусский экспорт.

Таким образом, изучив вторую группу факторов конкурентоспособности, можно отметить, что макроэкономическая ситуация в Республике Беларусь лишь относительно стабильна и в последние десятилетия значительно ухудшилась. Основными причинами этого являются структурный дефицит текущего счета и глобальный экономический кризис, который обострил проблему платежного баланса.

Третья группа факторов конкурентоспособности национальной экономики – ***факторы микроэкономической среды*** – особенности производственных факторов, условия конкуренции фирм и ведения стратегий, параметры внутреннего спроса, состояние родственных и поддерживающих отраслей; а также роль кластеров в формировании конкурентоспособной экономики характеризуется следующими особенностями:

1. Производственные факторы. Дешевые энергоресурсы и высокий уровень человеческого капитала. Но эти относительные преимущества постепенно нивелируются. В случае энергоресурсов это стало последствием проводимой политики России по постепенному повышению цен на газ для Республики Беларусь до мирового уровня, по принципу равнодоходности от продаж газа, как в данной стране, так и в Западной Европе, а также самой России. Негативным событием для белорусской экономики стало взимание Россией пошлины на нефтепродукты, которые поставляются в Республику Беларусь. Несмотря на данные факты, общий уровень цен на энергоресурсы в Республике Беларусь остается значительно ниже, чем в соседних странах ЕС и Украине.

Относительно высокое качество человеческого капитала Республики Беларусь, о чем свидетельствуют данные Доклада ООН «О человеческом развитии». Согласно общему рейтингу Республика Беларусь улучшила свои позиции и находится, по-прежнему, в группе стран с высоким уровнем индекса человеческого развития, на 50-м месте из 186 стран (в докладе за 2011 г. страна занимала 65-е место). При этом, Республика Беларусь занимает достойные позиции среди всех стран по уровню развития системы образования. Полученный индекс в 0,819 соответствовал уровню стран – соседок ЕС: Литвы (0,830), Латвии (0,837), Эстонии (0,894), а также Австрии (0,838), Италии (0,740), Великобритании (0,806). Негативным моментом является уровень расходов государства на образование – 0,3 % ВВП. Расходы на образование в Республике Беларусь составили в среднем 4,5 % от всех государственных расходов, что значительно ниже, чем у других европейских государств.

Среди негативных факторов следует отметить ограниченный доступ к финансовым ресурсам. Как правило, в зарубежных странах почти половина финансирования приходится на банковские кредиты, а вторая – на фондовые рынки. Фондовый рынок Республики Беларусь остается неразвитым, и выход на фондовые рынки компаний из страны могут осуществить за рубежом, например, в Варшаве или Франкфурте, что является достаточно сложным процессом ввиду отсутствия необходимого опыта в стране. Банковские кредиты являются широкодоступными в основном для государственных предприятий, финансируемых в соответствии с государственными программами за счет государственных банков. Финансирование частного сектора страны также возможно за счет получения кредитов, но по более высоким ставкам. По данным рейтинга Всемирного банка «Doing Business 2014» по такому критерию, как легкость получения кредитов, Республика Беларусь находится на 109-м месте из 189 анализируемых стран, ухудшив свои позиции на 4 пункта в сравнении с предыдущим рейтингом [4].

2. *Условия конкуренции и стратегий фирм*. Условия ведения бизнеса в Республике Беларусь являются одной из ключевых проблем конкурентоспособности микроэкономической среды. Законодательство во многом сдерживает развитие частного сектора через процедуры проверок, регистраций, лицензирования, систему налогообложения, которые в сумме осложняют процесс ведения бизнеса. За последние годы рейтинг «Легкости ведения бизнеса» в Республике Беларусь увеличился со 115-й позиции в 2008 г. до 63-й – в рейтинге 2014 г.. Изменения затронули условия регистрации бизнеса, процедуры по регистрации собственности, получения разрешений на строительство, а также обеспечение исполнения контракта. Среди мер, оказавших позитивное влияние на условия ведения бизнеса, следует отметить: упрощение процедуры по созданию предприятия за счет снижения платы за регистрацию и отмены требования наличия временного банковского счета для регистрации юридического лица; упрощение процедуры подключения к системе электроснабжения за счет ускоренной выдачи технических условий и разрешений на земляные работы; упрощение процедуры передачи имущества путем введения ускоренной процедуры регистрации собственности. Узкие места в данном рейтинге для страны остаются условия ведения международной торговли (149-е место), налогообложение (133-е), защита инвесторов (98-е), подключение к системе электроснабжения (168-е). В итоге в Республике Беларусь формально достаточно легко открыть бизнес, но проблематично сохранить его.

Следует отметить, что особенностью бизнес-среды в стране также является низкая степень конкуренции. С одной стороны, государство не поощряет развитие новых фирм в отраслях, в которых уже работают государственные предприятия, ввиду чего предпринимателям приходится рассчитывать в основном на пустые ниши или ориентироваться на внешние рынки, что поощряется государством. С другой стороны, сами государственные предприятия не конкурируют друг с другом по причине жестких протекционистских мер на уровне отдельных районов страны. Наличие жестких планов по росту продаж для администраций районов вынуждает их ограничивать доступ на свой рынок конкурентов с соседних областей или районов, что негативно сказывается на конкурентоспособности отрасли в целом.

В качестве важного условия эффективного ведения бизнеса выступает отсутствие коррупции. [5] Согласно рейтингу организации Transparency International в Республике Беларусь уровень восприятия коррупции, оцениваемый за последние годы, значительно вырос, сравнявшись с Россией, Украиной, Азербайджаном, т. е. странами с низкой эффективностью системы принятия решений в органах управления. В 2013 г. Республика Беларусь заняла 123-е место из 177 стран, Россия – 127-е, Украина – 144-е место. Следует отметить, что этот индекс отражает только субъективное восприятие коррупции, а не реальное положение дел. Тем не менее, он показывает, какое видение административной системы Республики Беларусь складывается у потенциальных инвесторов.

3. *Параметры внутреннего спроса*. Для внутреннего спроса Республики Беларусь характерен достаточно низкий уровень социального неравенства в обществе. Большая часть населения располагает доходами, превышающими черту бедности, но не достигающими мирового критерия для среднего класса. В структуре потребления населения преобладают расходы на продукты питания (до 40 % всех расходов). Доля непродовольственных товаров длительного пользования постепенно увеличивалась с ростом уровня благосостояния в обществе, но по-прежнему сохраняется на достаточно низком уровне. В 2009 г. в условиях экономического кризиса часть населения была вынуждена перейти на потребление товаров более низкого качества и отказаться от приобретения промышленных товаров, а приобретение непродовольственных товаров сократилось. В последние годы это изменялось, но незначительно.

4. *Родственные и поддерживающие отрасли*. Созданные промышленные предприятия в советские времена были завязаны на комплектующих, производимых в других республиках, и не требовали наличия сопутствующих отраслей в Республике Беларусь. После становления независимого государства местные предприятия стали вынуждены импортировать комплектующие, в основном из России. Данный факт и в настоящее время предопределяет значительный удельный вес импорта в производимой продукции и невозможность решить проблему отрицательного торгового сальдо без структурных реформ. Новые белорусские предприятия становятся успешными на внутреннем и внешних рынках во многом из-за наличия сопутствующих отраслей. Например, производство упаковочных материалов эффективно благодаря доступу к нефтехимической продукции, производимой из недорого сырья, производство различных строительных материалов и комплектующих из пластика, деятельность IT-компаний – благодаря существованию в стране качественного математического образования.

Если оценивать в качестве отдельного параметра микросреды *стратегии предприятий*, то в Республике Беларусь, несмотря на экономический рост и возможности внедрения инноваций, остается превалирующей стратегия конкуренции по издержкам. В ее основе лежат дешевые энергоресурсы и эффект от масштаба при массовом производстве, который был характерен для производства в советские времена. Данная стратегия снижает конкурентоспособность белорусских товаров на западных рынках, поскольку на них востребованы высококачественные уникальные товары либо дешевая, но относительно качественная продукция из Китая и Юго-Восточной Азии, с которой конкурировать по ценам белорусская продукция не может.

Следует отметить, что еще одним важным фактором повышения конкурентоспособности национальной экономики являются ***кластеры***. В экономике Республики Беларусь их можно условно разделить на две группы: старые и новые. Первая охватывает кластеры тяжелой промышленности, которые возникли благодаря политике концентрации схожих производств по географическому принципу. Вторая группа кластеров, новые, не так многочисленны и состоят из средних предприятий, сконцентрировавшихся в каком-то месте по причине благоприятных внешних условий (наличие ресурсов, специальные налоговые режимы). Одним из примеров нового кластера может служить Заславль, где размещен ряд предприятий по производству строительных материалов. Другими примерами могут выступать зоны свободной торговли и Парк высоких технологий, кластеры молочной промышленности.

Таким образом, на данный момент основное конкурентное преимущество в Республике Беларусь в области микроэкономической среды заключается в факторах производства, которые включают дешевые энергоресурсы и качественные трудовые ресурсы, а также в сохранении связей между предприятиями и наличии ряда кластеров, возникших как в советские времена, так и после создания независимого государства. Среди негативных характеристик микросреды следует отметить сложные правовые условия ведения бизнеса, регулирование цен, заработных плат, высокий уровень налогообложения.

Выводы.

1. В современных условиях глобализации формируется новый подход к определению конкурентоспособности и конкурентных преимуществ стран, который основан на комплексном понимании международной конкурентоспособности. Международная конкурентоспособность страны формирует возможности поддерживать благоприятный инвестиционный и инновационный климат, характеризуется устойчивыми темпами роста экономики, определяется способностью страны постоянно повышать свой удельный вес на мировом рынке.

2. Основными внешними факторами, оказывающими влияние на конкурентоспособность, являются: глобализация мирохозяйственных отношений, повышение открытости экономик, трансформация влияния государственных функций и подходов к управлению; усиливающиеся влияние и рост значимости отдельных международных группировок стран, нарастание конкуренции за привлечение ПИИ, знаний, передового опыта и человеческого капитала.

3. Среди *сильных сторон* белорусской экономики при анализе ее конкурентоспособности были определены следующие: выгодное географическое положение (граница с ЕС предоставляет Республике Беларусь доступ к технологиям, образованию, науке, финансовым рынкам, которыми обладают европейские страны; граница с Россией – доступ к ее емкому внутреннему рынку и богатым природным ресурсам); транзитный потенциал страны, в частности, нефте-, газопроводы, использование трубопроводного и железнодорожного транспорта; дешевые энергоресурсы и высокий уровень человеческого капитала.

4. Основными проблемами формирования современных факторов, обеспечивающих конкурентоспособность национальной экономики, являются: превышение темпов роста реальной заработной платы над темпами роста производительности труда; незначительный приток ПИИ; использование только одного вектора во внешней торговле, предполагающего чрезмерную ориентацию на российский рынок в экспорте страны, и недостаточное использование внешнеэкономических связей со странами ЕС; преобладание промежуточного и сокращение доли инвестиционного импорта; большая доля государственной собственности и слабые реформы в секторе приватизации, управления и реструктуризации предприятий; риск макроэкономической нестабильности, отражающийся в росте темпов инфляции, хроническом дефиците текущего счета; низкие расходы государства на НИОКР и образование; неразвитость фондового рынка, что ограничивает доступ к финансовым ресурсам, неравнозначные условия кредитования для государственного и частного сектора с преимуществами для первого; низкая степень конкуренции: государство не поощряет развитие новых фирм в отраслях, в которых уже работают государственные предприятия, а сами государственные предприятия не конкурируют друг с другом по причине жестких протекционистских мер на уровне отдельных районов страны.

4. Разрешение проблем формирования факторов национальной конкурентоспособности в условиях глобализации лежит в: интернационализации белорусских предприятий; развитии малого и среднего предпринимательства; формировании кластеров и реализации кластерной модели в отдельных сферах деятельности; росте сектора информационно-коммуникационных технологий посредством создания кластера ИКТ; развитии института государственно-частного партнерства (ГЧП); привлечении ведущих ТНК в сферы легкового автомобилестроения, фармацевтической отрасли; установлении тесного научного взаимодействия между университетами и предприятиями частного сектора.

Список использованных источников

1. Об иностранных инвестициях за 2013 г.// Национальный статистический комитет Республики Беларусь [Электронный ресурс]. – 2014.- Режим доступа: - http:belstat.gov.by/homer/ru/indicators/pressrel/finvestment.php. – Дата доступа: 12.02.2014

2. Основные показатели внешней торговли Республики Беларусь // Национальный статистический комитет Республики Беларусь [Электронный ресурс]. – 2014.- Режим доступа: - http:belstat.gov.by/homer/ru/indicators/ftrade1.php. – Дата доступа: 14.04.2014

3. Доклад о переходном процессе за 2013 г.//Европейский банк реконструкции и развития [Электронный ресурс]. – 2014.- Режим доступа: - http://tr.ebrd.com/tr13/ru. – Дата доступа: 26.04.2014

4. Рейтинг Doing Business 2013 // Международная финансовая корпорация. Всемирный банк [Электронный ресурс]. – 2014.- Режим доступа: - http://russian. doingbusiness.org/data/exploreeconomies/belarus/. – Дата доступа: 25.03.2014

5. The Corruption Perceptions Index 2013 Belarus // Transparency international [Electronic resource]. – 2014. – Mode of assess: http:// cpi.transparency.org/cpi2013/results/.- Date of access: 12.03.2014

References

1. Ob inostrannykh investitsiyakh za 2013 g.// Natsional'nyy statisticheskiy komitet Respubliki Belarus'. 2014 : http:belstat.gov.by/homer/ru/indicators/pressrel/finvestment.php.

2. Osnovnye pokazateli vneshney torgovli Respubliki Belarus' // Natsional'nyy statisticheskiy komitet Respubliki Belarus'. 2014. : http:belstat.gov.by/homer/ru/indicators/ftrade1.php.

3. Doklad o perekhodnom protsesse za 2013 g./ / Evropeyskiy bank rekonstruktsii i razvitiya. 2014. : http://tr.ebrd.com/tr13/ru.

4. Reyting Doing Business 2013 // Mezhdunarodnaya finansovaya korporatsiya. Vsemirnyy bank. 2014. : http://russian. doingbusiness.org/data/exploreeconomies/belarus/.

5. The Corruption Perceptions Index 2013 Belarus // Transparency international]. 2014.: http:// cpi.transparency.org/cpi2013/results/

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Праневич Алла Александровна, доктор экономических наук, профессор. зав. кафедрой мировой экономики Белорусского государственного экономического университета,

Минск, пр-т Партизанский, 25.

e-mail: pranevich@bseu.by

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR.

Pranevich Alla, Doctor of Economics, Professor, Head of World Economy Department in Belarusian State Economic University, Minsk, Partizanski Ave, 25.

e-mail: pranevich@bseu.by

УДК 631.162

УПРАВЛІННЯ ОНОВЛЕННЯМ МАТЕРІАЛЬНО-ТЕХНІЧНОЇ БАЗИ В АГРОПРОМИСЛОВИХ ФОРМУВАННЯХ

Сас О.О.

Предметом *дослідження виступає оновлення матеріально-технічної бази, як один із важливих сегментів управління в агропромислових формуваннях.*

Метою *є дослідження причин незадовільного забезпечення основними засобами великотоварних агропромислових формувань, розробка методики планування та інструментів обґрунтування необхідності оновлення їх матеріально-технологічної бази, вираховуючи особливості виробничого процесу.*

Результати роботи: *Розглянуто широко відомі підходи щодо управління оновленням матеріально-технічної бази на аграрних підприємствах в розрізі груп за наближеністю власника до процесу виробництва. Виокремлено характерні проблемні аспекти оновлення матеріально-технічної бази сучасних великотоварних агропромислових формувань, зокрема проаналізовано чинник взаємодії менеджерів вищого рівня з виробничими підрозділами.*

Галузь застосування результатів: *Верховна Рада України, Міністерство аграрної політики та продовольства України, агропромислові підприємства України всіх форм власності.*

Висновки: *для вирішення зазначених проблем запропоновано використання методів та інструментів, які відповідають особливостям виробничого процесу, а також оптимальну процедуру прийняття рішення щодо оновлення матеріально-технічної бази, яка передбачає техніко-економічне обґрунтування його доцільності.*

Ключові слова: *управління, матеріально-технічна база, великотоварні агропромислові формування, управлінський облік, виробничий метод розрахунку амортизації,техніко-економічне обґрунтування.*

УПРАВЛЕНИЕ ОБНОВЛЕНИЕМ МАТЕРИАЛЬНО-ТЕХНИЧЕСКОЙ БАЗЫ В АГРОПРОМЫШЛЕННЫХ ФОРМИРОВАНИЯХ

Сас О.О.

Предметом *исследования выступает обновление материально-технической базы, как один из важных сегментов управления в агропромышленных формированиях.*

Целью *является исследование причин неудовлетворительного обеспечения основными средствами крупнотоварных аграрных формирований, разработка методики планирования и инструментов обоснования необходимости обновления их материально-технической базы, вычисляя особенности производственного процесса.*

Результаты работы *Рассмотрены широко известные подходы к управлению обновлением материально-технической базы аграрных предприятиях в разрезе групп по приближенности владельца к процессу производства. Выделены характерные проблемные аспекты обновления материально-технической базы современных крупнотоварных аграрных формирований, в частности проанализированы фактор взаимодействия менеджеров высшего уровня с производственными подразделениями.*

Область применения результатов: *Верховная Рада Украины, Министерство аграрной политики и продовольствия Украины, предприятия Украины всех форм собственности.*

Выводы *для решения указанных проблем предложено использование методов и инструментов, которые соответствуют особенностям производственного процесса, а также оптимальную процедуру принятия решения по обновлению материально-технической базы, которая предусматривает технико-экономическое обоснование его целесообразности.*

 © Сас О.О., 2015

Ключевые слова: *управления, материально-техническая база, крупнотоварные агропромышленные формирования, управленческий учет, производственный метод расчета амортизации, технико-экономическое обоснование.*

MANAGEMENT OF RENOVATION OF MATERIAL AND TECHNICAL BASIS IN AGRO-INDUSTRIAL ENTITIES

Sas O.O.

Subject of research is. *Updating of material and technical base comes forward the article of research, as one of important segments of management in the agro industrial forming.*

Aim of research is*. Research of reasons of the unsatisfactory providing the fixed assets of the large-scale agro-industrial entities, development of methodology of planning and instruments of ground of necessity of updating of their material and technical base, calculating the features of productive process.*

Work results: *Well-known approaches in relation to a management updating of material and technical base on agrarian enterprises in the cut of groups after the closeness of proprietor to the process of production are considered. The characteristic problem aspects of updating of material and technical base on the modern of large-scale agro-industrial entities, in particular the factor of cooperation of managers of higher level misanalyses with productive subdivisions are distinguished.*

Branch of applying results: *Verkhovna Rada of Ukraine, Ministry of agrarian politics and food of Ukraine, enterprise of Ukraine of all patterns of ownership.*

Conclusions: *for the resolving of the marked problems, the use of methods and instruments that answer the features of productive process, and also optimal procedure of decision-making in relation to updating of material and technical base that envisages the feasibility study of expediency is offered.*

Key words: *management, material and technical base, of large-scale agro-industrial entities, administrative account, productive method of calculation of depreciation, feasibility study.*

Постановка проблеми. Важливим чинником стабільного розвитку будь-якого аграрного підприємства є наявність збалансованої матеріально-технічної бази. Дослідження науковців свідчать [1; 2; 3] про значну моральну та фізичну зношеність основних засобів на підприємствах аграрного сектору всіх форм власності. Варто зазначити, що ця проблема стосується сучасних великотоварних агропромислових формувань (агрохолдингів), хоча вони мають більші фінансові можливості для оновлення своєї матеріально-технічної бази.

Важливим питанням у проблематиці переозброєння вітчизняних аграрних підприємств є інноваційний чинник. Дослідженням стосовно підвищення ефективності на основі впровадження інноваційних технологій займається значима кількість науковців. Водночас, надзвичайно мала кількість аграрних підприємств стають на такий шлях, в т.ч. й агрохолдинги, які часто мають такі можливості та доступ до інвестиційних ресурсів. Постає логічне питання: «Чому значна кількість досліджень доводить високий рівень підвищення ефективності після впровадження інноваційних технологій, а впроваджень незначна кількість?». Вважаймо, що є три відповіді на таке питання: по-перше, існуюча думка про безмежні фінансові можливості агрохолдингів – хибна; по-друге, ряд інновацій, які широко пропагують науковці, є ефективними тільки за ідеальних умов виробництва (погодні, логістичні, і т.д.); по-третє, деякі інноваційні пропозиції взагалі викликають сумніви у спеціалістів щодо їх результативності.

В цілому практика свідчить, що менеджери аграрних підприємств зазвичай ведуть політику оновлення матеріально-технічної бази за принципом критичної необхідності, використовуючи або не використовуючи елементи інновацій.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Вирішенням різних проблем матеріально-технологічного оновлення аграрних підприємств займаються Д. Бурковський[1], Л. Мармуль[4], М. Михайлова[8] та інші [11, 12]. Зокрема, аналізуючи причини занепаду та перспективи ринку сільськогосподарської техніки В. Адамчук та М. Грицишин звертають увагу на помилкову політику, що призвела до порушенню вартісного обміну між продукцією сільського господарстві, промисловості та послуг. Автори зазначають, що при переході до ринкової економіки, темпи зростання цін на сільськогосподарську продукцію були нижчими у 7-10 разів ніж на продукцію промисловості. Відповідно була знижена купівельна спроможність підприємств аграрного сектору щодо придбання основних засобів. Стосовно цього, ними наводиться доказовий приклад: якщо у 2000 р. для придбання трактора 3 класу ВАТ «ХТЗ» необхідно було близько 220 т пшениці (3 класу), то у 2005 р. – 403 т, а уже в 2009 р. – 470 т. Дослідники зазначають, що аналогічна тенденція спостерігається і з оборотними ресурсами - мінеральними добривами, засобами захисту рослин та паливо-мастильними матеріалами[3].

Ряд дослідників, наприклад Я. Білоусько, Ю. Лузан та В. Товстопят[2] наголошують важливості якості основних засобів. Оскільки сьогодення диктує необхідність підвищення продуктивності, безпеки, зниження витрат на одиницю виробітку, екологізації – постає потреба у якісному відновленню технічного забезпечення з елементами інновацій та вдосконалень.

Підвищення ефективності господарювання та технологічне оновлення на інноваційній основі досліджували В. Чабан[6], М. Чумаченко[7], К. Бояринова[9], В. Трегобчук[10] та інші. Вважаймо, що заслуговує уваги та має правильний підхід напрацювання М. Кареба та С. Тараненко[5]. Дослідники акцентують увагу на важливості планування технічного переозброєння виходячи зі стратегічних цілей аграрних підприємств, залучати комплекс заходів спрямованих для підвищення ефективності виробництва на основі впровадження нових технологій. В свою чергу зазначається важливість не тільки техніко-технологічного фактору, а й таких аспектів як організація та управління.

Пропри значний арсенал наукових доробків, питання розробки конкретних методик та інструментів, які могли б використовувати підприємці в процесі оновлення матеріально-технічної бази, залишаться відкритими. Абсолютна більшість дослідників ведуть мову про відповідальність та обов'язки держави, необхідність впровадження державних програм та інших заходів, що не дає ніякого результату.

Постановка завдання. Метою роботи є дослідження причин незадовільного забезпечення основними засобами великотоварних агропромислових формувань, розробка методики планування та інструментів обґрунтування необхідності оновлення їх матеріально-технологічної бази, вираховуючи особливості виробничого процесу.

Виклад основного матеріалу. Аграрний сектор економіки України поділяється на три основні групи виробників: 1) господарства населення; 2) сільськогосподарські підприємства; 3) великотоварні агропромислові формування (агрохолдинги). Фактор наближеності власника до процесу виробництва формує основі відмінності управління діяльності у кожній групі. В міру характерної тісноти зв'язку між власником та виробничим процесом для господарств населення та сільськогосподарських підприємств, вирішення питання оновлення техніки набуває лише фінансово-економічної доцільності та рішення господаря.

Для сучасних великотоварних агропромислових формувань є притаманним відірваність власника від безпосереднього процесу виробництва. Таким чином, дана проблема набуває кардинально іншого характеру та формується через наступні чинники:

• часта відсутність взаємодії та взаєморозуміння між виробничими підрозділами та менеджерами вищого рівня у питаннях необхідності оновлення основних засобів (машино-тракторного та автопарку, будівель та споруд, технологічного обладнання);

• низький рівень матеріально-технічного забезпечення значної частини виробничих підрозділів, адже створення агрохолдингів в основному відбувається способом поглинання менших сільськогосподарських підприємств;

• тривалий термін окупності інвестицій у часі порівняно з іншими галузями економіки провокує власників максимально скорочувати інвестиційні пакети.

На нашу думку, основним чинником з перерахованих є низькій рівень взаємодії виробничників з вищим ешелоном управління, що провокується рядом причин. Серед них можна виділити такі:

• низький рівень знань специфіки виробничого процесу в аграрній галузі, та як наслідок – відсутність розуміння необхідності матеріально-технічного оновлення у менеджерів, що перейшли з інших секторів економіки;

• різний рівень кваліфікації менеджерів – взагалі;

• конфліктні тактичні задачі на різних рівнях менеджменту (у менеджерів вищого рівня – збільшити прибуток, зокрема за рахунок зниження витрат; у менеджерів нижчого рівня – підвищити продуктивність, що потребує додаткових витрат);

• класичні конфлікти соціально-виробничого характеру.

Зазначені проблеми широко досліджуються науковцями та успішно вирішуються практиками. Використовуються методи на основі тренінгів персоналу з мотивації та взаємодії, програм із підвищення кваліфікації, тощо. Перепоною постає недовіра вітчизняних інвесторів до наведених методів, яка сформована скоріше всього нерозумінням стратегічних напрямків розвитку підприємств. Зазначимо, що іноземні компанії, які функціонують в Україні, часто використовують консультації спеціалістів за даними напрямками.

Існуючі інструменти управління та контролю за витратами в агропромислових формуваннях зводяться до ряду забюрократизованих процедур. Основні етапи процесу заміни матеріально-технічної бази наступні: складаються акти на списання та дефектів згідно яких ініціюється замовлення головним інженером на основі короткострокового плану; приймається рішення стосовно оновлення матеріально-технічної бази на вищому рівні з погодження, як правило, бюджетного чи планово-економічного департаменту. Ці етапи можемо охарактеризувати наступним чином:

• залежністю від кваліфікації головного інженера;

• відсутністю аналізу залишкової вартості основних та обґрунтування передчасного їх зношення чи навпаки;

• відсутністю стратегічного плану оновлення, тобто заміна техніки відбувається за критичної необхідності, що часто призводить до невідповідності обладнання стратегічному напрямку розвитку організації;

• низьким рівнем аналізу економічної доцільності заміни техніки, який знову ж таки, не враховує стратегічні плани.

Вирішення проблем оновлення матеріально-технічної бази великотоварних агропромислових формуваннях бачимо в комплексному використанні підходів, що ґрунтуються безпосередньо на виробничому процесі у поєднанні з аналізом його економічної ефективності. Цей підхід полягає у наступному:

• обов'язкова наявність стратегічного плану оновлення матеріально-технічної бази агропромислового формування;

• техніка та обладнання повинні замінюватися на спеціалізовані моделі у відповідності до стратегічних планів розвитку компаній. Наприклад, маючи мету спеціалізації на вирощуванні сої при оновленні парку сівалок варто акцентувати увагу на сучасних спеціалізованих рядкових сівалках, спосіб посіву яких дає можливість не тільки знизити витрати пального, а й витрати насіння, збільшити схожість за рахунок підвищення якості посіву, що повинен показувати техніко-економічний аналіз;

• практика свідчить, що покупка потужної та/або нової техніки не завжди є виправданою. Потрібно розраховувати економічну доцільність оновлення основних засобів з врахуванням релевантних потреб підприємства та перспектив розвитку. Розглядати варіанти купівлі вживаної техніки з низьким рівнем зношеності.

Інструментом контролю за реальним станом основних засобів в агропромислових формуваннях має стати управлінський облік зі стану та використання матеріально технічної бази. Вважаймо, що в управлінському обліку аграрного підприємства має використовуватися виробничий метод розрахунку амортизації та зношеності основних засобів. Глибоко переконані, що коректно сформовані показники використання основних засобів за таким принципом відображатимуть дійсне становище матеріально-технічної бази та не будуть викликати сумнівів у вищого керівництва, яке може бути віддаленим від процесу виробництва. Для доведення такої думки розглянемо наступний приклад (табл.1).

Таблиця 1. Порівняння розрахунку експлуатації Fendt 936 Vario Power (330к.с.) на базі одного з агропромислових формувань за різних методів нарахування амортизації

Показник	Прямолінійний метод (часто використовуваний)	Виробничий метод
Первинна вартість основного засобу	2 200 000 грн	
Норматив за рекомендацією виробника	8 0000 м/г	
Бухгалтерський амортизаційний термін (група 4 – машини та обладнання)	5 років	
Відпрацьовано за сезон, м/г	2 500 м/г	
Нарахована амортизація	440 000	687 500
Кінцева вартість основного засобу	1 760 000	1 512 500
Реальний амортизаційний термін	-	3,2 роки

Як бачимо з таблиці 1 широко розповсюджений у бухгалтерському та управлінському обліку прямолінійний метод розрахунку амортизації не відображає реальної картини стану основних засобів, зокрема їх зношеності та амортизаційного терміну. Упускається можливість врахування інтенсивного використання техніки, що особливо актуально для значної розпорошеності земель у сучасних агропромислових формуваннях. Прикладом тут може бути використання машино-тракторного парку у формі механізованих загонів, які починають сезон у південних регіонах, а закінчують у північних.

Варто зауважити про наявність ряду проблем за використання такого підходу: 1) деякі виробничі процеси мають декілька базових одиниць що можуть використовуватися для розрахунку, обирання якого може викликати труднощі; 2) не всі основні засоби мають документальне нормування, що характеризувало би експлуатаційний період, в результаті чого спеціалісти повинні самостійно його визначити; 3) впровадження такого обліку зазвичай супроводжується введенням додаткових процедур обліку в виробничому процесі та зумовлює додаткові витрати (заробітна плата обліковця, купівля лічильників, датчиків та інших засобів). Попри це практичні розрахунки свідчать, що використання розрахунку амортизації за виробничим методом стає потужним інструментом в управлінському обліку, який дозволяє навіть віддаленим керівним органам агропромислових формувань об'єктивно оцінювати ситуацію. Одночасно такий підхід знімає цілий ряд питань до інженерних служб щодо

релевантності заявок на заміну техніко-технологічного обладнання, що зменшує кількість конфліктних ситуацій між вищим керівництвом та інженерами.

Оптимальна процедура прийняття управлінського рішення вищим ешелоном менеджменту в агропромислових формуваннях має наступні етапи:

1) заявка (службова записка) головного інженера до економічного відділу у формі запиту для обґрунтування економічної доцільності оновлення основного засобу – заміни або капітального ремонту;

2) відповідь відділу економіки інженерній службі, яка повинна в собі містити техніко-економічне обґрунтування доцільності, чи не доцільності проведення заміни/капремонту інженерною службою на основі даних управлінського обліку (ринкова вартість, рівень зношеності у грошовому та натуральному вигляді, тощо);

3) у разі негативної відповіді від економічного відділу – пошук альтернатив інженерною службою та повторення процедури;

4) у разі отримання позитивної відповіді від відділу економіки – направити службову записку з техніко-економічним обґрунтуванням до вищого ешелону управлінців для кінцевого прийняття рішення щодо оновлення.

5) рішення уповноваженим відділом (бюджетна комісія, заступник генерального директора, генеральний директор чи інші уповноважені особи) приймається виходячи з поточного фінансово-економічного стану організації – оновлення техніко-технологічного обладнання або відмова від такого (може ініціювати аналіз доцільності окремого напрямку діяльності).

Висновки. Основною проблемою управління оновленням матеріально-технологічної бази великотоварних агропромислових формувань низький рівень взаємодії вищого ешелону менеджменту з виробничим підрозділами, що обґрунтовується рядом причин, таких як низький рівень кваліфікації менеджерів різних рівнів, брак знань виробничих процесів, конфліктність задач, тощо. Наведені найпоширеніші етапи процедури оновлення матеріально-технічної бази та зазначені їх недоліки: залежність від компетентності спеціалістів, відсутність стратегічного вектору розвитку агропромислового формування, низький рівень аналізу вчасності та ефективності проведення оновлення.

Вирішення наведених проблемних питань управління оновленням матеріально-технічної бази великотоварних агропромислових формувань вбачаємо у розробці стратегічного плану оновлення матеріально-технічних засобів, який повинен відповідати загальній стратегії організації, та бути техніко-економічно обґрунтованим. Обов'язковим є використання методів та інструментів які мають відповідати реальному виробничому процесу виробництва та/або переробки продукції. Одним з таких інструментів є обґрунтування використання на сонові управлінського обліку виробничого способу розрахунку зношеності основних засобів під час аналізу доцільності оновлення матеріально-технологічної бази. Одночасно важливим елементом підвищення ефективності управління оновленням матеріально-технологічної бази є оптимізація самої процедури прийняття відповідного рішення, яка повинна бути максимально скорочена та водночас містити в собі ґрунтовний аналіз техніко-економічний аналіз.

Список використаної літератури

1. *Бурковський І.Д. Шляхи поліпшення технічного оснащення аграрних підприємств / І.Д. Бурковський // Економіка АПК. – 2010. – № 4. – С. 92–95.*
2. *Білоусько Я.К. Техніко-технологічне забезпечення сільського господарства / Я.К. Білоусько, Ю.Я. Лузан, В.Л. Товстопят // Економіка АПК. – 2009. – № 12. – С. 29–33.*
3. *Адамчук В.В. Формування і розвиток ринку сільськогосподарської техніки в Україні / В.В. Адамчук, М.І. Грицишин // Вісник аграрної науки. – 2013. – № 7. – С. 5–9.*
4. *Мармуль Л.О. Матеріально - технічне забезпечення регіональних АПК / Л.О. Мармуль // Економіка АПК. – 2007. – No 2. – С. 12.*
5. *Кареба М.І., Тараненко С.В. Сутність і напрями технічного переозброєння аграрних підприємств на інноваційній основі / Кареба М.І., Тараненко С.В. // Вісник ХНАУ: збірник наук. пр. / редкол.: О.В. Олійник, О.І. Гуторов, В.Я. Амбросов [та ін.]. - [Х.] : [ХНАУ]. - (Серія*
6. *Чабан В.Г. Інновації як умова підвищення онкурентоспроможності аграрного сектору / В.Г. Чабан // Економіка АПК. 2006. No 7. С. 68 - 72*
7. *Чумаченко М. Ще раз про амортизацію як важливе джерело інвестиційної діяльності підприємства / М. Чумаченко // Бухгалтерський облік і аудит. – 2004. – No11. – С.3-7*
8. *Михайлова М.М. Роль амортизації у процесі відтворення основних засобів / М.М. Михайлова// Облік і фінанси АПК. – 2010. – No2. – С. 85-87*
9. *Бояринова К.О. Управління процесом технічного переозброєння в контексті інноваційного розвитку підприємства [Електронний ресурс] / К.О. Бояринова, К.О. Данильченко. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua*
10. *Трегобчук В. Інноваційно-інвестиційний розвиток національного АПК: проблеми, напрями і механізми // Економіка України. - 2006. - No 2. С. 4-12.*
11. *Capital fixed assets guide //For Financial reporting purposes. CAFR Group, State Auditor's Office–Revised 5/31/2011. – page 20.*
12. *An Introduction to Core Topics in Alternative Investments. Wiley F. 2012. Part Two – Real Assets, Chapters. – 8 – 10 p.*

References

1. *Burkovsky I.D. Ways to improve the technical equipment of farms. // The economy of agro-industrial complex. 2010. № 4. P. 92-95.*
2. *Bilousko J.K., Luzan Yu.Ya., Tovstopyat V.L. Technical and technological support agriculture. // The economy of agro-industrial complex. 2009. № 12. P. 29–33.*
3. *Adamchuk V.V., Grytsyshyn M.I. The formation and development of agricultural technology in Ukraine. // Bulletin of Agricultural Science. 2013. № 7. P. 5–9.*
4. *Marmul L. O. Material - technical support regional economy of agro-industrial complex. // The economy of agro-industrial complex. 2007. № 2. P. 12.*
5. *Kareba M.I, Taranenko S.V. Essence and direction of technical re-equipment of agricultural enterprises based on the innovation. // Bulletin KHNAU: a collection of science. pr. / redkol.: A.V/ Oleinik, A.I. Hutorov, V.Y. Ambrosov [et al.]. [Kh] [KHNAU].*
6. *Shepherd V.G. Innovations as a condition for raising the agricultural sector onkurentospromozhnosti. // The economy of agro-industrial complex. 2006. №7. P. 68–72.*
7. *Chumachenko M. Again on depreciation as an important source of investment of the company. // Accounting and Auditing. 2004. No11. p.3-7.*
8. *N.N. Mikhailov The role of depreciation in the reproduction of fixed assets. // Accounting and Finance economy of agro-industrial complex. 2010. No2. P. 85-87.*
9. *Boyarynova K.O., Danilchenko K.O. Managing the process of revamping the innovative enterprise development. : http://www.nbuv.gov.ua*
10. *Trehobchuk V. innovation and investment development of national AIC: Problems, Trends and Mechanisms // The economy of Ukraine. 2006. No 2. P. 4-12.*

11. Capital fixed assets guide //For Financial reporting purposes. CAFR Group, State Auditor's Office–Revised 5/31/2011. page 20.
12. An Introduction to Core Topics in Alternative Investments. Wiley F. 2012. Part Two – Real Assets, Chapters. 8–10 p.

ДАНІ ПРО АВТОРА
Сас Олександр Олександрович, аспірант, асистент кафедри економіки агропромислових формувань
Державний вищий навчальний заклад «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»
03113 м. Київ, вул. Дегтярівська, 49-г, КНЕУ, навчальний корпус №2.
e-mail: sasalexandr@ukr.net

ДАНЫЕ ОБ АВТОРЕ
Сас Александр Александрович, аспирант, асистент кафедры экономики агропромышленных формирований
Государственное высшее учебное заведение «Киевский национальный экономический університет имени Вадима Гетьмана».
03113, м. Киев, ул. Дегтярівська, 49-г, КНЕУ,учебный корпус №2.
e-mail: sasalexandr@ukr.net

DATA ABOUT THE AUTHOR
Sas Alexander Aleksandrovych, Postgraduate Student, Department of Economics The assistant agroindustrial formations
Kyiv National Economic University Vadym Hetman
03113, Kiev, Street Dehtyarevska, 49 g, KNEU, Teaching building №2.
e-mail: sasalexandr@ukr.net

УДК 331.108.2:665.637.6

ХАРАКТЕРИСТИКА ПІДХОДІВ ДО УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ НА ПІДПРИЄМСТВАХ НАФТОПЕРЕРОБНОЇ ГАЛУЗІ (ВИРОБНИКАХ МАСТИЛЬНИХ МАТЕРІАЛІВ)

Ходикіна І.В.

В статті проаналізовані сучасні підходи до управління персоналом на промислових підприємствах-виробниках мастильних матеріалів з метою виявлення проблемних моментів та визначення перспективних напрямків вдосконалення тих систем, що діють на сьогодні. За допомогою анкетування, опитування, інтерв'ювання співробітників вперше узагальнена інформація щодо втілення стратегічних методів управління на цих підприємствах, виявлені основні напрями мотивації персоналу, основи корпоративної культура. Проаналізовано, чи відбувається адаптація, навчання персоналу, чи збільшені останніми роками витрати на персонал, чи ведеться статистика спостережень, чи аналізуються ці дані, яка роль відділів кадрів на підприємствах галузі. В результаті дослідження виявлено, що підприємства потребують для подальшого успішного існування та розвитку втілення в систему управління стратегічних карт, які допоможуть водночас вирішити декілька задач: розподілити між топ-менеджерами відповідальність, об'єднати колективи однією метою розвитку, розподілити тактичні завдання для кожного співробітника. Подібні дослідження на практиці допомагають керівникам своєчасно корегувати свою діяльність та більш ефективно використовувати персонал на своєму підприємстві.

Ключові слова: *стратегічне управління, персонал, людський капітал, стратегічне планування персоналу, стратегічна організація персоналу, стратегічний контроль персоналу, мотивація, корпоративна культура, стратегічні карти.*

ХАРАКТЕРИСТИКА ПОДХОДОВ К УПРАВЛЕНИЮ ПЕРСОНАЛОМ НА ПРЕДПРИЯТИЯХ НЕФТЕПЕРЕРАБАТЫВАЮЩЕГО КОМПЛЕКСА (ПРОИЗВОДИТЕЛЯХ СМАЗОЧНЫХ)

Ходыкина И.В.

В статье проанализированы современные подходы к управлению персоналом на промышленных предприятиях - производителях смазочных материалов с целью обнаружения проблемных моментов и определения перспективных направлений усовершенствования тех систем, что действуют сегодня. При помощи анкетирования, опроса, интервьюирования сотрудников впервые обобщена информация относительно внедрения стратегических методов управления на этих предприятиях, выявлены основные направления мотивации персонала, основы корпоративной культуры. Проанализировано, происходит ли адаптация, обучение персонала, увеличены ли в последние годы расходы на персонал, ведется ли статистика наблюдений, анализируются ли эти данные, какова роль отделов кадров на предприятиях отрасли. В результате исследования выявлено, что для дальнейшего успешного существования и развития в области управления персоналом данная группа предприятий нуждается во внедрении стратегических карт, которые помогут решить сразу несколько задач: распределить ответственность между топ-менеджерами, объединить коллективы одной целью развития, распределить тактические задачи для каждого сотрудника. Подобные исследования помогают предприятию более еффективно управлять персоналом своих предприятий и своевременно вносить корректировки в работу сотрудников.

Ключевые слова: *стратегическое управление, персонал, человеческий капитал, стратегической планирование персонала, стратегическая организация персонала, стратегический контроль персонала, мотивація, корпоративная культура, стратегические карты.*

CHARACTERISTICS OF PERSONAL MANAGEMENT ON ENTERPRISES IN OIL AND GAS INDUSTRY (LUBRICANTS PRODUCERS)

Khodykina I.V.

Here are analysed modern approaches to personal management on industrial enterprices – lubricants producers- in order to find out problem moments and determine perspective directions those systems what are working now. With a help of personal interviewing and questionnaire and polling at the first time was collected the information about strategically management methods on these enterprises, were found main directions of personal motivation and organizational culture basic concepts. Additionally were analysed: how are the adaptation and staff training used; were the staff costs increased in the last years, are observation, analysis and control employed. As a result were specified for the further successful work and development in the sphere of people

 © Ходикіна І.В., 2015

management this group of companies needs planning charts implementation. They help to complete next tasks: to share the responsibility among top-managers, to combine collectives with one development goal, to accommodate the tasks among every employee. Alike researches help more effective manage of stuff and correct employee work.

Key words: *strategically management, staff, human resources/capital, strategically planning, organisation, control, motivation, organizational culture, planning charts.*

Вступ. Сучасні світові тенденції управління персоналом направлені на втілення методів стратегічного управління. Історично так склалося, що в авангарді цього процесу стоять підприємства нафтопереробної галузі, на яких виробляють мастильні матеріали. Група цих підприємств займає своє окреме місце в економіці держави. Ця підгалузь в Україні практично переродилася за останні 15 років. Так за даними науково - дослідного інституту «МАСМА» на початку 2000х років в Україні діяли: ВАТ «АЗМОЛ», ВАТ «Львівський ДНОС», ВАТ «Бориславозокерит», ВАТ «Маркограф», АЗТ «Ресурс Ойл», ТОВ «МАСТ», КП «Завод Нафтохім». Вони мали наукову базу, величезні потужності, відповідний кваліфікований персонал. Внаслідок різних причин зникли майже всі ці підприємства. До таких причин можна віднести наступні:

1. світові тенденції, що змінюють вимоги до мастильних матеріалів. Наукові розробки в нафтохімічній галузі спрямовані на подовження строку експлуатації мастила або оливи у вузлах експлуатації. Тобто, потреба у використанні мастил зменшується у протилежній пропорційності від росту технологій, тому що кожне мастило має свій термін вживання і потребує заміни через певний проміжок часу. Новітні технології націлені на те, щоб цей термін подовжити. Іншими словами, зараз розробляються такі мастила, які не потребують частої заміни, тому виробляти їх треба менше. Більше того, в останні роки на ринок вийшли так звані синтетичні мастила замість мінеральних, створені трохи за іншою технологією, на базі ефірів. Вони характеризуються більш великою термічною та хімічною стабільністю. Тому частина мінеральних мастил (продуктів переробки базових олив, отриманих з нафти) зникають з ринку.

2.імпортозалежність виробників від сировини, що постачається з-за кордонів України; (слід зауважити, що нафта, яка видобувається на території України, містить у собі велику частку сірки, тому її використання у виробцтві мастил та олив дуже обмежене. Основними постачальниками сирої нафти потрібної якості та власне базових олив є Росія, Азербайджан, Узбекістан).

3.Енергоємність;

4.вимушена переорієнтація збуту на експорт в зв'язку із занепадом важкої промисловості та машинобудування.

5.велика конкуренція з боку імпортних виробників мастильних матеріалів; (У 2002 році на ринку мастильних матеріалів було представлено близько 70 брендів, таких як Shell, MobilExxon, BP Castrol, LiquiMoly, Lukoil, Chevron, Texaco, частка вітчизняних виробників при цьому складала 14%. Стрімкий ріст імпортної продукції деякі експерти пояснюють незахищеністю вітчизняного виробника на державному рівні»

6.відсутність державного впливу на ситуацію (не створені захисні мита, приймалися закони, які дуже обтяжували роботу таких підприємств, наприклад, закон про державні закупівлі, під який чомусь віднесли всі підприємства, що малу державну форму власності, і т.д.). «Головною проблемою суб'єктів ринку мастильних матеріалів є незахищеність вітчизняного виробника на державному рівні. Готові масла й компоненти, що використовуються для їхнього виробництва, оподатковуються за однаковими митними ставками, у зв'язку з чим на ринок України можливе проникнення дешевшої продукції виробників інших країн»[1]. Водночас з боку держави не відчувається ніякої підтримки підприємств державного сектору, навпаки система податків та зборів, повноваження, які надані контролюючим органам настільки широкі, що на підприємстві треба мати штат співробітників для обслуговування постійно присутніх перевіряючи комісій.

Всі ці особливості привели до того, що структура підприємств цієї галузі зовсім змінилася. На місті втрачених підприємств виникли нові більш мобільні, модернові, краще оснащені приватні підприємства, що серед інших інновацій втілюють зовсім нові підходи до управління персоналом, тобто, змінилися принципи управління персоналом на цих підприємствах. Такими на сьогодні на Україні є: ПАТ «АЗМОЛ»

(м. Бердянськ), група компаній «Агрінол» (м. Бердянськ), СП «Yukoil» (м. Запоріжжя), група компаній «ІОІ» (колишнє ТОВ «Промислові мастила» м. Вишгород та інші підприємства), ТОВ «КСМ Протек» (раніше ТОВ «Синтез Груп», м. Київ та пгт. Клавдієво-Тарасово Бородянського р-ну Київської обл.)

Актуальність. Оскільки історично склалося так, що саме ця група підприємств стоїть на чолі інновацій в сфері управління персоналом цікаво прослідкувати наскільки втілюються у цій групі підприємств світові тенденції управління персоналом, чи співпадають ці тенденції на українських підприємствах із напрямками світового розвитку або Україна будує свою власну модель.

Завдяки подібним дослідженням можна відстежити, який досвід управління персоналом прижився в Україні, а що не варто брати на озброєння, наскільки відстають українські промисловці в питаннях сучасного управління персоналом від своїх закордонних побратимів, та допомогти прискорити цей процес приєднання до світових стандартів у цьому питанні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Тема вивчення світових тенденцій з управління персоналом достатньо досліджена і іноземними авторами, і українськими науковцями. Серед авторів, що займалися та продовжують займатися цією проблемою можна назвати таких: Друкер П., Хьюзлід М.А., Беккер, Коул Д., Балабанова Л.В., Крушельницька О.В., Щьокін Г., Амоша О.В., Берсуцький, Стельмашенко О.В. та багато інших.

Предметом дослідження в даному випадку є підходи до управління персоналом, що діють на промислових підприємствах-виробниках мастильних матеріалів та напрямки їх подальшого розвитку з метою підвищення ефективності.

Мета статті - визначитися як на практиці втілюються в життя ідеї стратегічного управління персоналом, зміни ставлення до співробітників компанії як до головної цінності підприємства, та намітити шляхи підвищення ефективності цих процесів та їх практичного прикладного застосування на підприємствах даної галузі.

В якості задач даного дослідження можна розглядати наступне:

1. За допомогою анкетування, опитування, інтерв'ювання співробітників, порівняння результатів їх діяльності, задоволеності їх роботою на підприємствах, їхньої мотивації щодо роботи на цих підприємствах, спостереження за корпоративною культурою, за відношенням до персоналу, класифікації (ранжирування) вимог до персоналу, ступені досягнення цілей підприємств та інших методів оцінювання скласти опис тих підходів до управління персоналом, що існує на підприємствах галузі.

2. Порівняти його з тим бажаним статусом, до якого прагнуть керівники підприємств.

3. Розробити низку заходів, що допоможуть практично приблизити сьогоденне положення до бажаного статусу.

Постановка проблеми. Зрозуміло, що зміна парадигми в підходах до управління персоналом відбулася в нашій країні пізніше в порівняні із західними компаніями. Задача сучасної науки допомогти максимально швидко наблизити передові технології до українських реалій та скоротити цей розрив якомога якісніше.

Результати дослідження (Виклад основного матеріалу). Світові тенденції в системі управління персоналом направлені на зміну ставлення до людини працюючої як до головної цінності та головного ресурсу на підприємстві. За багато десятиліть розвитку системи управління персоналом тільки в середині минулого століття були суттєво змінені акценти. Змістовий наголос

перемістився із слова «управління» на слово «персонал». Тепер більш важливе значення має те, наскільки задоволений персонал,наскільки він націлений на свій власний успіх та успіх компанії в цілому, наскільки йому створені вигідні умови праці.

В зв'язку з цим втратила актуальність централізація управління в руках однієї людини – керівника. Зараз тенденції в системі управління персоналом спрямовані на розподіл, делегування повноважень з топ-рівня на нижчі рівні: лінійним менеджерам, самім робітникам і т.д. Від того, наскільки злагоджено буде працювати ця команда, наскільки чітко будуть виписані цілі підприємства – настільки більшого успіху може досягти вся компанія. З цього комплексу заходів і складається системний підхід до управління персоналом. Іншими словами, ідеї управління людьми не можуть бути заплановані окремо від розробки фінансового плану підприємства, від планування маркетингової політики підприємства. Три аспекти формують сьогоднішню парадигму поглядів на управління персоналом на промислових підприємствах: **стратегічне управління, відношення до працівників як до людського капіталу та цілеспрямованість всіх дій персоналу. Основна задача керівника – правильно визначитися із цілями розвитку підприємства та розкласти основну стратегічну ціль на тактичні задачі і довести їх до кожного співробітника компанії.** «Стратегічне управління персоналом є програмним способом мислення і управління, що забезпечує узгодження цілей, можливостей підприємства й інтересів працівників підприємства, воно передбачає не тільки визначення генерального курсу діяльності підприємства, але і підвищення мотивації, зацікавленості всіх працівників в його реалізації» [5] Люди повинні бути об'єднані однією метою та знати, для чого вони виконують ті чи інші функції, більше того самі генерувати ідеї, інновації та втілювати їх у життя. Поняття менеджменту, управління останнім часом зменшилося у своєму значенні. Зараз керувати, управляти можна не тільки підлеглими, а і своїми діями, тобто вміти організовувати свою роботу самостійно. Головне, щоби ці дії співробітника були частиною загального діла. Тому сьогодення задача керівників різних ланок (вищої, середньої та нижчої) контролювати саме цей процес на своєму рівні та впливати на нього в межах своїх повноважень.

Процес стратегічного управління персоналом складається з трьох етапів: стратегічного планування персоналу, стратегічної організації персоналу та стратегічного контролю персоналу. Оскільки історично так склалося, що з п'яти основних виробників мастильних матеріалів на Україні чотири абсолютно нові підприємства, то вони з самого початку свого існування планували кількість персоналу, вимоги до якісних характеристик своїх співробітників відповідно до означеної стратегічної цілі розвитку підприємства та розробленої на її основі кадрової політики. До уваги також бралися маркетингові конкурентні позиції підприємства на ринку, вплив зовнішніх факторів, як то вплив держави на галузь в цілому та на підприємство зокрема, та внутрішній стиль управління, який бере на озброєння управляючий або керівник компанії. Із п'яти підприємств, що продукують мастильні матеріали на Україні, тільки ПАТ «АЗМОЛ» вело політику утримання на ринку, інші чотири підприємства ведуть агресивну політику завоювання ринку мастильних матеріалів, збільшення обсягів виробництва та розширення ринків збуту.

Відповідно стратегічна ціль практично у всіх чотирьох нових компаній звучить приблизно однаково: «стати лідером продаж», «завоювати певну долю ринку» або «випускати принципово нові мастильні матеріали, ті, які необхідні споживачам саме сьогодні». Тобто це ті цілі, які відповідають маркетинговій політиці, візії цих підприємств, а саме: компанії нові, ведуть захватницьку політику завоювання. Звідси позиції підприємства щодо управління персоналом для «АЗМОЛа» можна назвати слабкими, а для інших виробників мастильних матеріалів міцні або домінуючі позиції[2], вони знаходяться у стадії інтенсивного розвитку, ставлять собі за ціль і ведуть агресивну політику захвату своєї долі ринку і завоювання все більшої кількості споживачів з метою збільшення обсягів виробництва. За рахунок розвитку виробництва, приватної форми власності та вкладених в них інвестицій мають у розпорядженні вільні кошти, активно втілюють передові науково-технічні розробки, забезпечують свої підприємства професійним персоналом у достатній кількості. Тут втілюються більш демократичні принципи управління, надається більше свободи персоналу, співробітники залучаються до прийняття рішень в компанії, мають право на висловлювання своєї думки, заохочуються ініціатива, прояв себе, відповідно можливий зріст за ієрархічними сходами. Головні вимоги до персоналу, що приймається на роботу, високий професіональний рівень, вміння працювати у групі, відповідальність.

Тобто, стратегія планування та підбору/відбору персоналу тут динамічна, направлена на залучення ініціативного, молодого персоналу, здатного ризикувати, працювати в команді, мобільного, амбіційного, з гарною освітою. Залучення персоналу відбувається завдяки довгостроковим інвестиціям у розвиток персоналу (замовлення у ВИЩі, активний пошук, реклама і т.д.). «АЗМОЛ» зараз стоїть осторонь цього процесу: з початком процедури банкрутства персонал тут взагалі не приймається, планування персоналу базується на тому, щоб залишити мінімальну кількість різносторонньо розвинених працівників, тих, які вміють виконувати різні функції, бути гнучкими, невибагливими та чітко мотивованими на успіх і відродження підприємства.

Стратегічне управління персоналом даних підприємств формується з урахування «особливостей чинників зовнішнього середовища та тенденціями розвитку ринку праці»[4] Мається на увазі наступне: при плануванні персоналу береться до уваги, що персонал підприємств-виробників мастильних матеріалів можна умовно поділити на великі групи за принципом розподілу персоналу будь-якого промислового підприємства згідно виконання близьких за змістом функцій. Це адміністративно управлінський персонал, інженерно-технічні робітники, службовці, робочі, обслуговуючий персонал. І головною складовою, найбільш чисельними за своїм складом на таких підприємствах є інженери-технологи та оператори установок з виготовлення мастильних матеріалів. Інженерів – технологів не так багато. Їх готують хіміко-технологічні вищі навчальні заклади країни, де є кафедри хімії нафти та нафтопродуктів. У нас в країні це кілька вищів – Дніпропетровский хіміко-технологічний інститут, Львівський, Одеський, Харківський та Київський політехнічний інститут. Але все одно таких спеціалістів не багато, тому це головне багатство підприємств-виробників мастильних матеріалів. За спеціальність «оператор установки» на жаль не готує ні один технікум, ні одне професійно-технологічне училище, хоча культура виготовлення мастильних матеріалів зростає, і відчувається нестача фахівців такого роду діяльності. Їх робота не така складна, тому підприємствам або доводиться самим навчати їх, або переманювати з одного підприємства до іншого. Тому цей факт важливий та враховується всіма керівниками на етапі планування та підбору персоналу, а також на етапі використання персоналу. До цієї підгрупи співробітників – особливе ставлення, нестандартні підходи до оплати їхньої праці і т.д. В реалії не на всіх підприємствах спостерігаються такі зміни. На деяких підприємствах більш кастовими є працівники відділів збуту, або топ-менеджери компанії, або найстарші працівники компанії.

На етапі стратегічного використання персоналу оцінка, навчання, розвиток персоналу, формування корпоративної культури, управління оплатою праці «виступають як складові стратегії управління персоналом, набувають нову якість і єдину цільову спрямованість на досягнення стратегічних цілей розвитку підприємства»[5]

За даними опитувальних анкет та за результатами вибіркових інтерв'ю, що були проведені на всіх підприємствах можна зробити наступні висновки. По-перше, на всіх підприємствах галузі використовуються здебільшого схожі стилі управління. Три компанії («ІОІ», «Юкойл» та «КСМ ПРотек»), на думку їх робітників, відносяться до американсько-європейської системи управління, коли вітаються приязні стосунки з керівництвом, але в той же час існує делегування повноважень та є велика доля персональної відповідальності кожного співробітника, можливий «соціальний ліфт» на фоні жорстокої конкурентної боротьби всередині компанії. Група компаній «Агрінол» за оцінками її співробітників – це одна родина, тобто, тут впроваджуються японська система менеджменту. Але ця думка властива здебільшого адміністративному, управлінському, інженерному персоналу. Робочі так не вважають. На їх думку, навпаки, це більше компанія з авторитарним методами управління. На ПАТ

«АЗМОЛ» до останнього часу стабільної роботи втілювалася китайсько-радянська система авторитарного управління та підпорядкування без нарікань.

По-друге, трохи змінені традиційні підходи до адаптації персоналу, але не на всіх підприємствах. Суперечливою, але цікавою в цьому сенсу є методика, що практикується в група компаній «АГРІНОЛ». Кожний співробітник незалежно від освіти, віку та посади, на яку він претендує, починає з найпростішої роботи на виробництві та через деякий час має змогу пройти стажування у всіх підрозділах підприємства. На інших підприємствах адаптація не передбачена. Адаптація обмежується кількаденним супроводом новачка з боку більш досвідченого колеги.

Третє – помінявся набір цінностей важливих для працівників та відповідно мотивація праці. Основними мотиваторами персоналу на підприємствах – виробниках мастильних матеріалів до сьогодні залишаються ті, що дають відчуття безпеки (заробітна плата, соціальний захист). Мало розвинуті мотиватори, що створюють у працівників відчуття причетності до компанії, дають можливість особистісному розвитку співробітників, заохочують їх до участі у цікавих проектах, самовдосконаленні, зростанню їхньої відповідальності, тобто систему корпоративних цінностей, причетність до основної ідеї розвитку підприємства, на якому вони працюють. Недостатньо уваги приділяється розвитку людині, людському потенціалу, «емоційному потенціалу»[3] в системі координат окремого підприємства, але процес вже зрушив з місця, але надалі його треба активно розвивати.

Мотивація та її рівень на сьогоднішній день залишаються інтуїтивним знанням менеджерів, яке стає одним із ключових моментів при постановці цілей і прийнятті кадрових рішень [9]

Дещо збільшилися витрати на персонал не через збільшення заробітної плати, а завдяки організації навчання для персоналу, застосуванню різноманітних методів підвищення корпоративної культури. Якщо говорити про культуру, то її формування знаходиться на першому початковому етапі. Формуються зовнішні атрибути, видимі неозброєним оком стороннім спостерігачам. Ці атрибути можна побачити на фасадах будівель, де розташовані ці компанії: вони прикрашені стягами, рекламними щитами, в одному стилі пофарбовані стіни всередині будівель, вироблені меблі, тара і пакувальні матеріали, символіка присутня на обладнанні, на всіх рекламних матеріалах, на фірменному одязі і таке інше. Це те, що зовні об'єднує людей однієї компанії. Але структуру корпоративної культури складають «і внутрішні цінності, норми, стратегії поведінки (вірування, цінності, ритуали, табу, образи, міфи, пов'язані з діяльністю компанії, прийняті норми спілкування) [6] І тут не на всіх підприємствах вистачає знань з боку керівництва для того, щоб керувати цим процесом, та втілювати той набір цінностей, який він вважає правильним.

Ще декілька висновків можна зробити, проаналізувавши роботу на підприємствах галузі: матеріальне стимулювання та соціальний пакет обумовлюються під час приймання на роботу, але не завжди виконуються; контроль за виконанням цих функцій базується на совісті роботодавця; не відбувається всеохоплюючої оцінки персоналу в динаміці, не ведеться статистика, що ускладнює можливість робити правильні висновки, уникати помилок в подальшій роботі з персоналом; вивільнення не контролюється ніяким контролюючим органом, документально оформлюється, як вже було зазначено раніше, відділом кадрів. Статистика причин звільнення не ведеться. Не має ні на одному з підприємств HR-менеджера, або топ-менеджера з управління персоналом. Відділи кадрів в основному виконують статистичну функцію, сам же керівник не в змозі охопити всі сторони процесу. Розподіл управлінських функцій за ієрархічними сходами, все одно передбачає наявність координатора чи краще координаторів процесу.

Ми можемо зробити висновки, що на сьогодні є непогані задатки в організації управління персоналом на підприємствах-виробниках мастильних матеріалів, але вони мало пов'язані з успіхом діяльності підприємств на ринку, зростанню обсягів їхніх продаж. Всі ці позитивні зміни відбувалися більше завдяки занепаду монополіста – виробника мастильних «АЗМОЛу», та появі на цьому фоні нових виробників. Якщо в найближчий час не розпочати роботу з розвитку персоналу

«В умовах глобалізації бізнесу та високоефективних механізмів розповсюдження інформації про способи конкуренції фірм між собою, саме робоча сила стає найважливішим джерелом, яке постійно поповнюється, джерелом конкурентної переваги на ринку» [10,7]

Висновки. Одним із найбільш перспективних напрямів вдосконалення системи управління персоналом на підприємствах-виробниках мастильних матеріалів є, на нашу думку, поряд із формуванням корпоративної культури, розвитком персоналу та підвищенням його мотивації є стратегічні карти. Вони допомагають максимально ефективно поєднати стратегічні методи управління персоналом із впливом на окремого працівника з позиції того, що це найбільша цінність і людський потенціал підприємства, об'єднати всіх співробітників однією ідеєю, однією метою.

«На практиці на сучасних підприємствах помітний серйозний розрив між стратегічними цілями і щоденними діями співробітників, між баченням вищого керівництва й ініціативами, що починаються на нижчому рівні управління. Для візуального подання стратегії підприємства та її перенесення на операційний рівень діяльності застосовуються стратегічні карти» [8]

Перспективи подальших досліджень. Подальші дослідження мають бути спрямовані на розробку універсальних стратегічних карт, які б допомагали встановлювати.

Список використаних джерел

1. Антошків О. Огляд ринку мастильних матеріалів [http://www.zmk.com.ua/ua/articles/17.html]

2. Балабанова Л.В. Стратегічне управління персоналом підприємства: навч. Посіб./ Л.В. Балабанова, О.В. Стельмашенко. – К.: Знання, 2011. -236с.

3. Безгін К.С.Управління процесом створення цінності на підприємстві:людський фактор/ Безгін К.Г., Гришина І.В., Ушкальов В.В.-Донецьк:Вид-во «Ноулідж» (донецьке відділення), 2011 -322с.

4. Бузько І.Р. Стратегічне управління персоналом підприємства в умовах сучасного розвитку ринку праці:монографія /І.Р. Бузько, О.В. Вартанова, Г.О. Надьон та ін..-Луганськ: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2009.-304 с.

5. Жоган І.М. Стратегіне управління персоналом підприємства// Економічний вісник НТУУ «КПІ»

6. Кирилюк В.В. Корпоративна культура як важлива складова ефективного управління персоналом промислового підприємства // Актуальні проблеми управління персоналом та економіки праці: зб. матеріалів IV Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів, аспірантів, молодих учених ЖДТУ, стор. 49-51. http://eztuir.ztu.edu.ua/id/eprint/4336

7.Лелі Ю.Г. Сучасні системи управління персоналом та їх вплив на ефективність роботи підприємства. // Теоретичні та практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності Випуск 1. Том2/2013р. С95-98

8. Литовченко О.Ю. Стратегічна карта як інструмент стратегічного управління фінансовою безпекою підприємства//Литовченко О.Ю., Громак М.Г. Електроний ресур доступу [http://www.rusnauka.com/3_ANR_2013/Economics/6_126363.doc.htm]

9. Ричи Ш., Мартин П. Управление мотивацией : Учебню пособие. – М.:ЮНИТИ-ДАНА, 2004.-399 с.

10. Хьюзлид М.А. Оценка персонала. Как управлять челловеческим капиталом, чтобы реализовать стратегию// Хьюзлид М.А., Беккер Б.Е., Битти Р.У: перевод с английского. – М.:Вильямс,2007. – 432 с.

References

1. Antoshkiv O. Ogljad rynku mastyl'nyh materialiv : http://www.zmk.com.ua/ua/articles/17.html

2. Balabanova L.V., Stel'mashenko O.V. Strategichne upravlinnja personalom pidpryjemstva: navch. posib. K. : Znannja, 2011. 236s.

3. Bezgin K.S., Gryshyna I.V., Ushkal'ov V.V. Upravlinnja procesom stvorennja cinnosti na pidpryjemstvi:ljuds'kyj factor. Donec'k:Vyd-vo «Noulidzh» (donec'ke viddilennja), 2011. 322 s.

4. Buz'ko I.R., Vartanova O.V., Nad'on G.O. ta in. Strategichne upravlinnja personalom pidpryjemstva v umovah suchasnogo rozvytku rynku praci:monografija. Lugans'k : Vyd-vo SNU im. V. Dalja, 2009. 304 s.

5. Zhogan I.M. Strategine upravlinnja personalom pidpryjemstva // Ekonomichnyj visnyk NTUU «KPI».

6. Kyryljuk V.V. Korporatyvna kul'tura jak vazhlyva skladova efektyvnogo upravlinnja personalom promyslovogo pidpryjemstva // Aktual'ni problemy upravlinnja personalom ta ekonomiky praci: zb. materialiv IV Vseukrai'ns'koi' naukovo-praktychnoi' konferencii' studentiv, aspirantiv, molodyh uchenyh ZhDTU, stor. 49-51. http://eztuir.ztu.edu.ua/id/eprint/4336.

7. Leli Ju.G. Suchasni systemy upravlinnja personalom ta i'h vplyv na efektyvnist' roboty pidpryjemstva. // Teoretychni ta praktychni aspekty ekonomiky ta intelektual'noi' vlasnosti Vypusk 1. Tom 2. 2013. S.95-98.

8. Lytovchenko O.Ju., Gromak M.G. Strategichna karta jak instrument strategichnogo upravlinnja finansovoju bezpekoju pidpryjemstva. : http://www.rusnauka.com/3_ANR_2013/Economics/6_126363.doc.htm

9. Richi Sh., Martin P. Upravlenie motivatsiey : Uchebnyu posobie. M.:YuNITI-DANA, 2004. 399 s.

10. Kh'yuzlid M.A., Bekker B.E., Bitti R.U. Otsenka personala. Kak upravlyat' chellovecheskim kapitalom, chtoby realizovat' strategiyu. : perevod s angliskogo. M. : Vil'yams, 2007. 432 s.

ДАНІ ПРО АВТОРА:
Ходикіна Ірина Василівна, заступник голови правління,
Публічне акціонерне товариство «Азовські мастила і оливи»
м. Бердянськ Запорізької області, 71114, вул. Потійська 23, кв.71, ПАТ «АЗМОЛ»
e-mail: ikhod@mail.ru

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ:
Ходыкина Ирина Васильевна, заместитель председателя правления,
Публичное акционерное общество ПАО «АЗМОЛ»
г. Бердянск, Запорожской обл., 71114, ул. Потийская 23, кв.71, ПАО «АЗМОЛ»
e-mail: ikhod@mail.ru

DATA ABOUT THE AUTHOR:
Khodykina Iryna Vasylivna, Deputy Chairman,
Public Joint-Stock Company Azov greases and Oils
e-mail: ikhod@mail.ru

МІЖНАРОДНИЙ ФРАНЧАЙЗИНГ: СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА СВІТОВИЙ ДОСВІД

Шкутько О.М.

Ключові слова: *франчайзинг, франчайзер, франчайзі, франчайзингові організації, договір франчайзингу.*

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ФРАНЧАЙЗИНГ: СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ И МИРОВОЙ ОПЫТ

Шкутько О.Н.

Анализ опыта внедрения международного франчайзинга странами мирового сообщества и определение современных тенденций развития франчайзинга, отражающихся в опыте США и европейских стран, является актуальным при развитии франчайзинга в экономике Республики Беларусь.

Цель статьи: на основе исследования опыта развития международного франчайзинга определить проблемы и перспективы формирования франчайзинговых отношений в национальной экономике Республики Беларусь. Предмет исследования – международный франчайзинг. Методы исследования: анализа и синтеза, сравнительного анализа, исторического анализа, системного подхода.

Результаты статьи: на основе анализа международного опыта функционирования франчайзинга, выявленных тенденций и особенностей франчайзинга в страновом разрезе, определены проблемы развития франчайзинга в национальной экономике; разработаны перспективные направления внедрения франчайзинга субъектами белорусской экономики.

Область применения: разработка стратегических направлений развития франчайзинга в национальной экономике с целью повышения конкурентоспособности Республики Беларусь.

Выводы. 1. Современный рынок франшиз представлен крупными американскими и европейскими компаниями. Кроме того, рост количества франчайзеров объясняется важными изменениями в законодательствах стран. Также были созданы международные франчайзинговые организации, деятельность которых позволяет работать по системе франчайзинга даже в тех странах, где законодательство недостаточно регулирует данную сферу.

2. Белорусским компаниям следует учитывать отраслевые особенности развития франчайзинга, что позволит создавать и/или развивать свои сети в Беларуси и за рубежом, используя франчайзинг. Однако, развитие франчайзинговых сетей, требует дальнейшего развития законодательства и права в области охраны интеллектуальной собственности.

3. Следует использовать опыт создания специализированных программ кредитования предпринимателей, открывающих бизнес по франшизе, что позволит создать достаточный уровень финансовой поддержки предпринимателей. Важно внедрить схемы работы с системами фрачайзинга в белорусские банки: консалтинг информации о рынке коммерческой концессии, анализ проектов франчайзеров и франчайзи по расширению их франчайзинговых сетей, посредничество между франчайзером и потенциальными франчайзи, юридические консультации в сфере коммерческой концессии и т.д

Ключевые слова: *франчайзинг, франчайзер, франчайзи, франчайзинговые организации, договор франчайзинга*

 © Шкутько О.М., 2015

INTERNATIONAL FRANCHIZING: CURRENT TRENDS AND WORLD EXPERIENCE

Shkutsko A.N.

The analysis of experience of introduction of the international franchizing by the countries of the world community and definition of the current trends of development of franchizing which are reflected in experience of the USA and the European countries is actual at development of franchizing in economy of Republic of Belarus.

Goal of the article: On the basis of research of experience of development of the international franchizing to define problems and prospects of formation of the franchasing relations in national economy of Republic of Belarus. Subject of study - International Franchising. Research methods. - analysis and synthesis, comparative analysis, historical analysis, system approach.

Results of article: On the basis of the result analysis of experience of international franchising, the revealed tendencies and special aspects of franchising all over the country, we could identify the problems of development of franchising in national economy; the future prospective concepts of implementation of franchising into subjects of the Belarusian economy are developed.

Sphere of application: development of the strategic directions of development of franchizing in national economy for the purpose of increase of competitiveness of Republic of Belarus.

Conclusions. 1. The modern market of franchizes is presented by the large American companies and the European companies. Besides, growth of number of franchisers is explained by important changes in legislations of the countries. Also the international franchasing organizations which activity allows to work on system of franchizing even in those countries where the legislation regulates this sphere insufficiently were created.

2. The Belarusian companies should consider branch features of development of franchizing that will allow to create and/or develop the networks in Belarus and abroad, using franchizing. However, development of franchasing networks, demands further development of the legislation and the right in the field of protection of intellectual property.

3. It is necessary to make use of experience of creation of specialized programs of crediting of the businessmen opening business according to the franchize that will allow to create the sufficient level of financial support of businessmen. It is necessary to introduce schemes of work with systems of a frachayzing in the Belarusian banks which are provided to franchisers and the franchisee abroad: consulting of information on the market of commercial concession, the analysis of projects of franchisers and franchisee on expansion of their franchasing networks, mediation between the franchiser and potential franchisees, legal advice in the sphere of commercial concession etc.

Key words: *franchizing, franchiser, franchisee, franchasing organizations, contract of franchizing.*

В настоящее время международный франчайзинг занимает прочные позиции практически во всех странах. Количество франчайзеров и соответственно франчайзинговых сетей растет высокими темпами. По данным Международной ассоциации франчайзинга в конце первого десятилетия двадцатого столетия в мире насчитывалось около 16,5 тысяч франчайзеров, более 1,2 миллионов франчайзи, общий объем продаж сетей составлял 1,4 триллиона долларов США, а занятость в данной сфере бизнеса колебалась на уровне 12 миллионов человек [1 с. 49].

Общей тенденцией глобального рынка франчайзинга последних лет является положительная динамика роста благодаря растущему среднему классу в развивающихся странах Южной Америки, Восточной Европы и Азии. Франчайзеры, предлагающие европейские, американские и японские товары массового спроса, заинтересованы в расширении своего присутствия на новых рынках и стремятся открывать франчайзинговые точки в различных уголках мира.

По данным портала по продвижению франчайзинга Franchise Direct, в 2014 году в целом было зафиксировано увеличение доли франчайзинга на глобальном рынке, что прямо и косвенно поспособствовало уменьшению посткризисной безработицы и росту ВВП [2].

По состоянию на начало 2015 года, франчайзинг успешно развивается в более чем 80 странах мира: свыше 2,5 миллионов франчайзинговых предприятий принадлежат более чем 30 тысячам франчайзеров. В соответствии с рисунком 1 доля европейских компаний, работающих по системе франчайзинга, достигает 36%, азиатских 32%, североамериканских 12%, латиноамериканских 10%. Доля франчайзеров Африки и Австралии и Океании составляет соответственно 4% и 6% от их общемирового числа [3 с. 15].

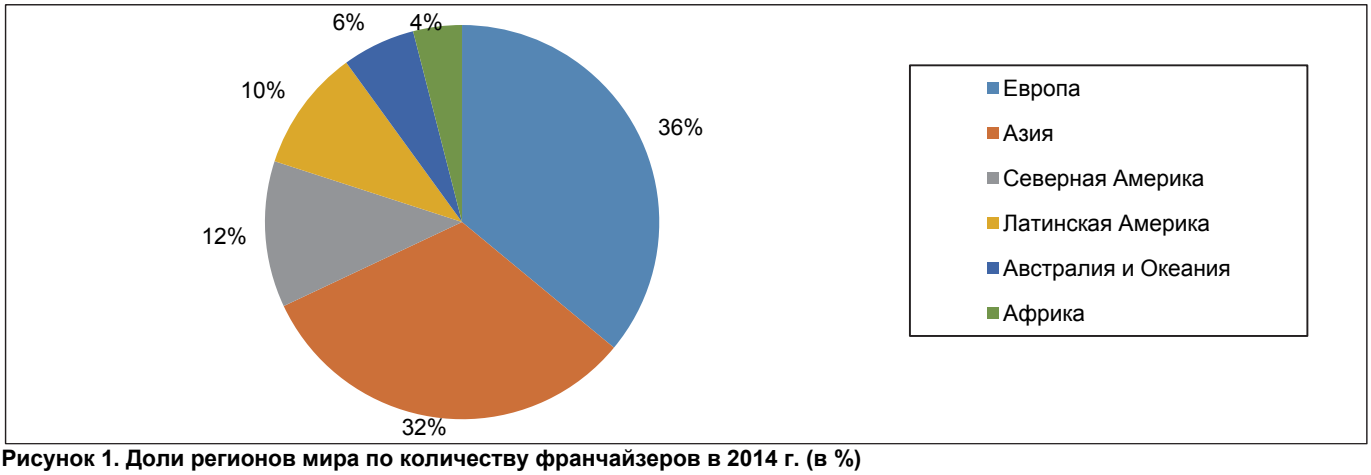

Рисунок 1. Доли регионов мира по количеству франчайзеров в 2014 г. (в %)
Примечание. Источник: [3 с. 15].

По количеству франчайзеров, оперирующих на рынке, долгие годы лидером являлись США. Но в последние три года тенденция изменилась. Наибольшее количество франчайзинговых сетей (5000) функционирует в Китае. В таблице 1 представлены страны-лидеры по числу франчайзеров в соответствии с данными на начало 2015 года.

Как видно из таблицы 1, лидерами по числу франчайзеров являются Китай и США. Кроме того, большое количество франчайзинговых сетей присутствует в таких странах, как Республика Корея (2420 франчайзеров), Бразилия (1688 франчайзеров), Индия (1575 франчайзеров), Турция (1400 франчайзеров), Франция (1389 франчайзеров) и Россия (1300 франчайзеров). Данную ситуацию можно объяснить относительным пресыщением американского рынка вышеобозначенной

моделью ведения бизнеса и развитием альтернативных форм. Что касается таких стран, как Китай, Бразилия, Индия, Турция, Россия, то здесь наблюдается обратная реакция: организация бизнеса по франчайзингу обретает все большую популярность ввиду таких преимуществ, как использование марки, которая уже завоевала лояльность потребителей и репутацию, возможность работы по бизнес-модели, проверенной временем, а также значительная экономия инвестиций на становление бизнеса, обучение, маркетинг.

Таблица 1. Страны-лидеры по числу франчайзеров на начало 2015 г.

Место	Страна	Число франчайзеров, оперирующих на рынке
1	КНР	5000
2	США	3680
3	Республика Корея	2420
4	Бразилия	1688
5	Индия	1575
6	Турция	1400
7	Франция	1389
8	Россия	1300
9	Япония	1267
10	Канада	1232
11	Тайвань	1163
12	Германия	1075
13	Филиппины	1070
14	Австралия	1055
15	Испания	955
16	Италия	939

Примечание. Источник: [3 с. 18].

Кроме того, рост количества франчайзеров объясняется важными изменениями в законодательстве. Многие страны создали законы, регулирующие франчайзинговую деятельность. Настоящего пика этот процесс достиг в период 1990-2000 гг. В Австралии, Бразилии, Венесуэлле, Индонезии, Италии, Китае, Малайзии, Мексике, России, Франции и Южной Корее существуют собственные нормы в этой сфере деятельности.

Также были созданы международные франчайзинговые организации. Благодаря деятельности международных франчайзинговых организаций, отсутствие правового регулирования в той или иной стране не препятствует выходу франчайзеров на рынок этих стран, и предоставляет большую свободу при выборе новых рынков.

Международная франчайзинговая ассоциация ежегодно разрабатывает миссии по развитию франчайзинга в новых странах. На современном этапе целевыми направлениями для миссий Международной франчайзинговой организации являются Средний Восток и Африка.

В результате реализации программы 2013 г. франчайзинговые организации были открыты в ряде стран: Абу-Даби, Амман, Дубай, Доха, Йоханнесбург, Каир, Лагос, Найроби.

Франчайзеры, которые выходят на зарубежные рынки, сталкиваются с проблемами, обусловленными уникальными особенностями каждой страны. Например, в Нигерии нужно получить подтверждение от Нигерийского национального агентства по развитию бизнеса о том, что на их взгляд размер роялти является справедливым по отношению к франчайзи. Кроме законодательных требований франчайзеры, которые принимали участие в миссии Международной франчайзинговой организации, отметили, что они столкнулись с непривычными для них культурными ценностями, культурой труда, стоимостью продуктов.

На современном этапе перспективными для экспансии считаются страны союза БРИКС: Бразилия, Россия, Индия, Китай.

Торговая миссия в Китае, которая состоялась в ноябре 2013 г., позволила франчайзерам исследовать 4 китайских города: Пекин, Чунцин, Нанкин и Далянь. Встречи с потенциальными партнерами, изучение бизнес-климата в этих городах дали участникам миссии возможность установить отношения с местными предпринимателями [4].

Рост популярности франчайзинга в Китае на современном этапе объясняется формированием и ростом среднего класса в стране. По информации Департамента Торговли США, наибольшей популярностью в Китае пользуются франшизы в розничной торговле товарами. Перспективными направлениями считаются прокат машин, послепродажное обслуживание автомобилей, сети бюджетных отелей и фитнес центров.

Еще одной страной в восточном регионе, где франчайзинг находится на пике развития, является Индия. По прогнозам компании KPMG, количество компаний в франчайзинговом бизнесе Индии увеличится в 4 раза за 2012-2017 гг. Наибольшая популярность прогнозируется в таких отраслях, как финансовые услуги, курьерские услуги, сфера красоты и здоровья, а также общественного питания. Развитию франчайзинга в азиатском регионе способствует международный форум «Franchising and Licensing Asia», который проходит в Сингапуре. Впервые этот форум состоялся в 2010 г., это событие стало символом открытости Азиатского региона для развития международного франчайзинга [5].

По количеству действующих франчайзинговых точек на начало 2015 года лидировали США (757438 точек), далее следовали Филлипины (125000 точек), Мексика (78000 точек), Россия (74657 точек) и Германия (72700 точек) [6]. Несмотря на то, что развивающиеся рынки (Китай, Индия, Бразилия, Турция, Тайвань) вышли в лидеры в глобальном рейтинге в количественном отношении (по числу франчайзеров, оперирующих на рынке), лидерами по выручке являются страны, которые традиционно отличаются как высоким уровнем законодательного регулирования данного сегмента, так и развитостью экономики и поддержкой малого предпринимательства США, Канада, Япония, Австралия, Республика Корея, Германия, Франция.

Для того, чтобы проследить мировые тенденции глобального рынка франчайзинга целесообразно рассмотреть особенности развития данной модели ведения бизнеса в страновом разрезе.

Статистические данные международных агентств и ассоциаций подтверждают исторически сложившуюся лидирующую роль США в сфере международного франчайзинга. Первой франшизой стало производство швейных машин компании «Singer». В Америке очень наглядно реализовывается утверждение: «франчайзинг позволит начать перспективный бизнес».

Показательно, что в США за двадцать лет (с 1975 г. по 1995 г.) количество франчайзинговых предприятий выросло с 350 тыс. до 800 тыс. Бурное развитие франчайзинга началось в США в 60-е годы. Открылось огромное количество мини-отелей, небольших магазинчиков, прачечных, химчисток, пунктов автосервиса, ресторанов и кафе быстрого обслуживания, пунктов обслуживания бизнеса (копировальные и фотоработы, печать, быстрая доставка корреспонденции и др.), салонов красоты,

ремонтных мастерских, оздоровительных и развлекательных клубов, туристических агентств и прочих предприятий малого бизнеса, работающих по франчайзингу.

В 1970 г. объем продаж предприятий, работающих на основе франчайзинга, составил более 100 млрд. долларов, что превысило 25% общего объема различных продаж в США. В 1975г. объем франчайзинга удвоился, а в 1990 г. объем продаж достиг 716 млрд. долларов, что более чем в два раза превышает показатель 1980г.

Сегодня франчайзинг является самым быстрорастущим методом организации бизнеса в экономике США – по данным Международной ассоциации франчайзинга каждые восемь минут рабочего дня в США создается новая франшизная точка [7, с.8].

Уровень развития франчайзинга в США характеризуется следующими данными: имеется более 2200 франшизных систем в более 75 видах деятельности; количество франшизных предприятий достигает почти 855,0 тыс. ед.; на одного франчайзера приходится в среднем 388 франшизных точек; франчайзинговые компании обеспечивают 9,5 млн. рабочих мест и производят около $850,0 млрд. продукции для национальной экономики; франчайзинг в сфере услуг составляет почти 70%; около 80% франшизных систем требует объем инвестиций от 50 до 250 тыс. долларов США (однако это не означает, что системы с низким уровнем инвестирования не получают развития); около 20% систем имеют инвестиционный показатель менее 50 тыс. долларов США; периодические платежи, так называемые роялти, составляющие основу дохода франчайзеров, в среднем варьируются от 3% до 6% от объема продаж.

Наиболее активными франчайзинговыми системами в Америке являются America Center (услуги), Athlete's Foot (спортивное оборудование), Avis (прокат автомобилей), Baskin Robbins (мороженое), Burger King (быстрое питание), Century (недвижимость), Chem Dry (услуги), City Looks (парикмахерские салоны), Comfort Inn (гостиницы) и многие другие [8, с. 115-116].

По мнению экспертов, успех американского франчайзинга во многом определяется поддержкой со стороны государства, серьезным отношением к продвижению торговых марок, сильными маркетинговыми позициями, принятием, совершенствованием и выполнением стандартов качества как продукта, так и бизнес-систем в целом.

Франчайзинг в Америке может рассчитывать на поддержку International Franchise of Washington (IFA) – ассоциации, учрежденной в 1960 г. группой предпринимателей для продвижения франчайзинга, предоставления услуг заинтересованным компаниям, организации специализированных мероприятий.

Кроме того, в структуре банков США существуют франчайзинговые департаменты, которые не только обеспечивают франчайзи финансовыми ресурсами, но и реализуют программы подбора франчайзи для какого-либо франчайзера, либо определяют франчайзера, наиболее подходящего для специализации франчайзи.

Политика различных кредитных организаций в области предоставления финансовых ресурсов франшизам похожа. Ее основными аспектами являются:

- установление более низких процентных ставок по сравнению с данным параметром, применяемым при кредитовании самостоятельных предприятий;
- возможность привязки процентных ставок по кредитам к базовым отраслевым показателям (например, при кредитовании франчайзи нефтяных компаний процентная ставка по кредитам соотносится с индексом изменения цен на сырую нефть или конечные нефтепродукты; при колебаниях данного индекса процентная ставка корректируется);
- предоставление субъектам франчайзинга бесплатного обслуживания в банке в течение первого года (данный механизм предоставляет возможность франчайзи и франчайзерам пользоваться всем спектром банковских услуг без необходимости оплаты комиссий и вознаграждений; некоторые банки при условии значительного постоянного годового оборота средств по расчетному счету увеличивают данный период).

Основные схемы участия коммерческих банков в финансировании франчайзинговых компаний сводятся к следующему:

- кредитование франчайзи коммерческими банками с использованием государственных гарантий;

В соответствии с данным механизмом государство выступает поручителем по кредитам, предоставленным франчайзинговым предприятиям, и в случае невозвращения полученных финансовых ресурсов последними за счет средств бюджета или внебюджетных фондов возмещает банку его убытки. Следует отметить, что за предоставление гарантий государственным органом взимается комиссия в размере 2,5-5% от суммы кредита.

Деятельность ряда стран, в том числе США показала, что общий размер комиссий значительно превышает расходы по возмещению убытков коммерческих банков и составляет весьма существенный доход государства.

- кредитование компаний-франчайзеров под залог принадлежащих им брэндов;

При использовании данной схемы стоимость брэнда должна оцениваться компаниями, специализирующимися в данной сфере. В этом случае брэнд должен быть достаточно известным и иметь стоимость, соизмеримую с размером запрашиваемого кредита. При невозвращении кредита брэнд может быть реализован путем проведения аукциона либо перейти в собственность банка. В последнем случае кредитная организация приобретает право сбора роялти с действующих франчайзи данной сети.

Преимуществом данного механизма является то, что при регулярном взимании роялти с операторов франшизы коммерческий банк имеет возможность получить значительно большую сумму, чем размер кредита и проценты по нему.

- кредитование франчайзеров с использованием механизма факторинга;

В этом случае процентные платежи за пользование кредитом франчайзер не выплачивает непосредственно банку, а предоставляет последнему право требования роялти с одного или нескольких франчайзи. При этом объем роялти должен быть соизмерим с размером процентных платежей за пользование кредитными ресурсами.

- кредитование франчайзи коммерческим банком под поручительство франчайзера или ассоциаций франчайзи;
- кредитование субъектов франчайзинга под залог их частной собственности с использованием гарантий третьих лиц;
- предоставление кредитов франшизам с использованием схем страхования кредитных рисков крупными страховыми компаниями [9, с. 115-116].

Одним из крупнейших в мире, уступающим по объему только США, является также франчайзинговый рынок Канады: каждый пятый доллар жители Канады тратят на товары или услуги, предоставляемые по франшизе; каждые два часа 365 дней в году открывается готовый бизнес по франчайзингу.

Согласно статистическим данным в 2014 г.: в стране было 900 зарегистрированных торговых марок, под которыми работало почти 76000 предприятий; оборот франчайзинговой отрасли составил 100 млрд. долларов (10% ВВП); во франчайзинговых системах занято более 1 миллиона человек, т.е. каждый четырнадцатый канадец; 40% всех франшиз сосредоточены в индустрии гостеприимства.

Следует отметить, что 65% франчайзинговых точек и 56% франчайзеров сосредоточено в Онтарио (провинция в центральной части Канады). По информации Канадской Франчайзинговой Ассоциации (CFA) из всех франчайзинговых предприятий, открытых за последние пять лет, в бизнесе остались 97%, а 86% даже не сменили собственника.

Несмотря на то, что в канадском бизнесе нет таких знаменитых брендов, как Coca-Cola и Nike, франшизы из Канады вышли на мировой рынок и эффективно работают не только внутри страны. Например, во многих странах известен бренд Umbra

(товары для дома, декор, сумки, стулья). Еще более популярна торговая марка Aldo Shoes – сеть магазинов обуви, галантереи и аксессуаров, начав развиваться по франчайзингу с 1994 года, сейчас работает в 41 стране.

Канадский бизнес McCain Foods основан в 1957 г. В настоящее время торговая марка является лидером на международном рынке продуктов питания, выпуская треть всего картофеля фри в мире. Оборот компании составляет ежегодно 6 млрд. долларов, каждый час выпускается 500 тонн картофеля. На пяти континентах расположены 56 заводов McCain, продукция известна в 100 странах.

Канадским национальным символом стала сеть кофеен Tim Hortons. Этот гигант фаст-фуда открыл уже 2902 заведения по всему миру.

Многие канадские бренды одежды также известны на международном рынке. Это – Mackage, Soia & Kyo, Trimera Group, Rudsak, Gildan, Alison Sheri и др.

Следует отметить, что канадским брендам присуща одна характерная особенность – в отличие, например, от франшиз из США они не насаждают в чужой стране свою культуру, а приспосабливаются к местной.

Поэтому многие европейцы считают канадские торговые марки «своими». Согласно опросам, мало кто знает, что, например, BlackBerry и Cirque du Soleil имеют канадское происхождение [10].

Франция ведущая страна на европейском рынке франчайзинга. За последние два десятилетия количество сетей удвоилось, особенно динамично развивался международный франчайзинг. Этому способствует благоприятный правовой режим, доступ к инновационным технологиям, поддержка и обучение франчайзи внутри сети.

Вместе с тем, во Франции много и отечественных торговых марок. Пионером является бренд Phildar, созданный семьей Mulliez в 1903 году. По франчайзингу компания развивается с 1956 года. Среди французских марок, появившихся в 80-е, наиболее известные - это Yves Rocher, Accor, Laforet Immobilier, Brioche Doree, Carrefour, Casino [11].

Наиболее развит французский франчайзинг в сфере общепита. Согласно отчету, опубликованному в Journal du Net, сеть продуктовых магазинов Vival в 2010 г. стала лидером в рейтинге крупнейших франчайзинговых компаний Франции (сеть продуктовых магазинов Vival включает 1686 розничных точек по всей стране). Американская франшиза от риэлтерской компании Century заняла третье место (922 офиса).

По мнению экспертов Французской Федерации Франчайзинга в стране сложилась благоприятная среда для развития франчайзинга. Этому способствует ряд обстоятельств, одним из которых является формирование стимулирующих нормативно - правовых условий.

Так, договор международного франчайзинга может содержать в себе пункты очень привлекательные для потенциальных франчайзи. Например, сеть парфюмерно-косметических магазинов Sephora и Petit Bateau - магазины белья и одежды для дома, включили в свой договор статью об эксклюзивности, согласно которой в конкретной местности запрещено открывать больше одного магазина этих брэндов. В данном случае эксклюзивность является защитной и эффективной мерой, поскольку ограничивает конкуренцию в конкретной местности.

Еще одним интересным пунктом в договоре является упоминание о вознаграждении за вступление в партнерскую сеть (так называемый «входной билет»). Также полагаются бонусы, если обороты вновь открытой точки будут соответствовать требованиям головной компании.

Такой бонус обычно составляет несколько процентов от оборота. Именно благодаря этой системе многие предприниматели пришли во французский франчайзинг. Премии франчайзи в некоторых крупных сетях иногда даже превышают доход франчайзера от выплат конкретного партнера.

Таким образом, если продукт или услуга пользуется высоким спросом, то приобретение франшизы может стать очень прибыльным для франчайзи.

Следует отметить, что треть французских франчайзинговых сетей имеют собственные электронные системы торговли. Важнейшее значение имеет и корпоративное обучение, которое позволяет сохранить конкурентоспособность франчайзинга перед другими формами ведения бизнеса [12, с. 121-123].

В Германии не так много франчайзинговых предприятий, как, например, в США или во Франции. Вместе с тем, он является существенной частью экономики страны.

За последнее десятилетие франчайзинг продемонстрировал особенно динамичный рост. В период 1998-2008 гг. число франчайзинговых предприятий выросло с 630 до 950. Количество сотрудников, работающих в франчайзинговых сетях, увеличилось с 250 до 450 тысяч.

Немецкий франчайзинг охватывает 16 различных отраслей. В первую очередь - это сфера услуг и розничная торговля. На данный момент франшизы в Германии распределены следующим образом: в сфере услуг - 50%; в розничной торговле - 29%; общественное питание - 14%; мелкие производства - 7%.

Несмотря на то, что в стране наиболее активны австрийские и немецкие франшизы, рынок предлагает неплохие условия и для развития иностранных сетей.

Так, в Германии успешно развиваются такие иностранные франшизы, как McDonalds, Burger King - фаст-фуд, REMAX - международная компания, занимающаяся недвижимостью, и др.

По оценкам экспертов, франчайзинг услуг особенно перспективное направление в Германии. Например, сейчас в Германии успешно развивается социальная сеть Wellcome. Члены организации помогают молодым семьям, у которых только что появились дети. Франшиза работает в 15 федеральных землях Германии.

Вместе с тем, в некоторых сегментах этого рынка (например, уход за пожилыми людьми) недостаточно поставщиков, чтобы удовлетворить растущий спрос.

С 1978 года в стране действует Германская ассоциация франчайзинга (DFW). Сейчас в ней работает около 250 человек. DFW поддерживает первую германскую школу франшиз- менеджмента. Выпускники Franchise-Managerschule получают авторитетные государственные дипломы.

Важным событием в мире германского франчайзинга являются выставки «Start». Мероприятие каждую весну проходит в городе Бремен, а каждую осень в Эссене на реке Рейн. В Штутгарте раз в два года организуется выставка франчайзинга «New Come».

Следует также отметить, что крупнейший банк Германии - Deutsche Bank - несколько лет назад запустил специальный проект под названием FranchiseFinance. Его цель содействие франчайзингу с учетом его специфических потребностей [13, с.7-9].

Однако несмотря на внушительный список отраслей, в которых применяется франчайзинг, и его распространение во всем мире, эта модель отнюдь не является универсальным способом ведения бизнеса и не применяется повсеместно. Более того, для франчайзинга характерна концентрация в определенных отраслях, круг которых весьма ограничен. По итогам одного из исследований Международной франчайзинговой ассоциации 18% франшизных систем сосредоточены в области быстрого питания и 11% – в сфере розничной торговли.

Результаты других исследований свидетельствуют о том, что в некоторых областях деятельность франчайзеров более эффективна, чем в других. На долю франчайзеров приходятся основные объемы продаж в таких отраслях, как предоставление услуг печати и копирования, подготовка налоговой отчетности, фирменная розничная торговля продуктами питания, и примерно половина продаж в сферах ресторанного бизнеса и предоставления жилья [14, с. 443-465].

Согласно отчету Franchise Direct в отрасли общественного питания по состоянию на начало 2015 года выделяют 7 основных сегментов, где работают фирмы по вышеупомянутой системе. Сегменты включают хлебопекарни и булочные, кофейни, рестораны быстрого питания, рестораны полного сервиса, производство мороженого и замороженных йогуртов, приготовление пиццы и другие виды франшиз, связанных с едой.

Одну из самых крупных ниш в данной отрасли занимают булочные и хлебопекарни. Около 6000 франчайзинговых точек по всему миру достигли объема выручки размером в 7 млрд. долларов, что на 6,5% больше, чем в 2014 году. Самые известные франшизы в данном сегменте представлены Corner Bakery Café, Panera Bread, Cinnabon, и Auntie Anne's. Подъем объясняется возрастающей заботой потребителей о качестве еды. Сэндвичи, мучные изделия, пирожные в подобных ресторанах, как правило, более высокого качества чем в ресторанах быстрого питания. Именно это и является одной из причин незначительного снижения количества ресторанов быстрого питания, которые работают по системе франчайзинга. Еще одной причиной сокращения их количества стало насыщение рынка. Многочисленные рестораны быстрого питания пытаются удержать свои лидирующие позиции, конкурируя с ресторанами полного сервиса и ресторанами других сегментов, например, пекарнями, которые постепенно включают в свои меню многие блюда из традиционно фастфудовских. Тем не менее в данном сегменте наблюдается стабильный ежегодный рост в 2%. Следует отметить, что рестораны быстрого питания обеспечивают около 38% общемировой занятости в сфере франчайзинга.

В последнее время все большую популярность приобретают кофейни, а также кафе, которые предлагают замороженные йогурты и мороженое. Последние являются сезонными, но стремление потребителей к правильному питанию и качественной еде обусловили рост франчайзинговых точек в данном сегменте.

Как отмечалось выше, на современном этапе во многих странах глобальный франчайзинг используется предпринимателями и успешно функционирующими компаниями как эффективная модель организации, ведения и расширения бизнеса. Франчайзинг применяется в более чем 80 отраслях, к числу которых относятся ремонт и продажа автомобилей, продажа книг, строительные материалы, бизнес-услуги, общественное питание, недвижимость и др.

Таким образом, можно сделать следующие выводы:

1. Обобщая сказанное, следует отметить, что в настоящее время международный франчайзинг занимает прочные позиции практически во всех странах. Количество франчайзеров и соответственно франчайзинговых сетей растет высокими темпами, что позволяет использовать данную модель ведения бизнеса в 80 секторах мировой экономики и вносить ощутимый вклад в мировой ВВП. Современный рынок франшиз представлен не только крупными американскими компаниями, но и европейскими компаниями. Появление франчайзеров, которые активно участвуют в международной деятельности, за пределами США является одной из тенденций международного франчайзинга. Кроме того, рост количества франчайзеров объясняется важными изменениями в законодательствах стран. Многие страны создали законы, регулирующие франчайзинговую деятельность. Также были созданы международные франчайзинговые организации, деятельность которых позволяет работать по системе франчайзинга даже в тех странах, где законодательство недостаточно регулирует данную сферу.

Характерной чертой международного франчайзинга является его быстрое развитие в странах БРИКС. В странах БРИКС на современном этапе идет активное развитие как местных франчайзеров, так и сетей иностранных компаний. Лидером по количеству компаний, открытых по договору франчайзинга, является Китай.

2. Международный франчайзинг применяется в отраслях, к числу которых относятся ремонт и продажа автомобилей, продажа книг, строительные материалы, бизнес-услуги, общественное питание, недвижимость и др. 18% франшизных систем сосредоточены в области быстрого питания и 11% – в сфере розничной торговли. 7 наиболее крупных по количеству франчайзинговых предприятий сегментов из сферы общественного питания включают хлебопекарни и булочные, кофейни, рестораны быстрого питания, рестораны полного сервиса, производство мороженого и замороженных йогуртов, приготовление пиццы и другие виды франшиз, связанных с едой. Это следует учитывать успешным белорусским компаниям, которые бы могли создавать и/или развивать свои сети в Беларуси и за рубежом, используя франчайзинг. Белорусские товары пользуются доверием у потребителей соседних стран. Развитие собственной торговой сети в этих странах путем продажи франшизы – оптимальный путь развития для белорусских производителей.

3. В отличие от других стран, рынок Беларуси пока не насыщен известными брендами, поэтому на нем нет конкуренции. И это делает его привлекательным для иностранным франчайзеров. Однако, развитие франчайзинговых сетей, то есть приход иностранного капитала и новых технологий в нашу страну, требует дальнейшего развития законодательства и права в области охраны интеллектуальной собственности. Следует использовать опыт создания специализированных, реально работающих программ кредитования предпринимателей, открывающих бизнес по франшизе, что позволит создать достаточный уровень финансовой поддержки предпринимателей.

Белорусским банкам следует разработать схемы работы с системами фрачайзинга, оказывать услуги, которые предоставляются франчайзерам и франчайзи за рубежом: консалтинг информации о рынке коммерческой концессии, анализ проектов франчайзеров и франчайзи по расширению их франчайзинговых сетей, посредничество между франчайзером и потенциальными франчайзи, юридические консультации в сфере коммерческой концессии и т.д

4. Международный опыт функционирования франчайзинга показывает, что следует учитывать национальную специфику. Специфика ведения бизнеса в Беларуси отличается непрозрачностью и замкнутостью, зачастую как франчайзер, так и франчайзи не владеют многими информационными аспектами коммерческой концессии. Это и стратегическое развитие компании с использованием схемы франчайзинга, и тонкости перехода бизнеса на ведение дел при помощи франчайзинга и др. Тогда как для эффективного развития франчайзинга требуется максимальная открытость отношений между франчайзером и франчайзи. Именно поэтому во всех странах, где франчайзинг развит достаточно хорошо (США, Бразилия, Бельгия, Франция, Австралия, Испания, Канада и др.), законодательно установлена обязанность обмена всеобъемлющей информацией о своём бизнесе между субъектами франчайзинга во время действия договора франшизы. За нарушение подобных положений предусмотрены жестокие санкции.

5. Внешние условия благоприятствуют распространению франчайзинга в Республике Беларусь. За последние несколько лет в Беларуси появилось большое количество инвесторов, желающих вкладывать деньги в создание бизнеса через франчайзинг. Государство нацелено на развитие малого и среднего бизнеса, и Ассоциация франчайзеров и франчайзи «Белфранчайзинг« включена в государственную программу по развитию предпринимательства на 2013-2015 годы. Беларусь ставит перед собой задачи по развитию экспорта, привлечению инвестиций, развитию бизнеса в регионах – франчайзинг подходящий инструмент для решения всех этих задач. А значит, при наличии сопутствующих условий развитие франчайзинга в Беларуси будет происходить гораздо активнее.

Список использованных источников

1. Практическое пособие по франчайзингу / Совет по развитию предпринимательства в Республике Беларусь; под ред. Т.П. Быковой. – Минск: ИнтегралПолиграф, 2014. – 144 с.

2. Overcoming Common Frustrations Franchisees Face: Construction & Regulations [Electronic resource]. – Mode of access: http://www.franchisedirect.com/blog/overcomingcommonfrustrationsfranchiseesfaceconstructionregulations/?r=4721. – Date of access: 28.02.2015

3. Шымыров, О. Отчет по результатам исследования «Изучение и анализ рынка развития франчайзинга в Республике Казахстан» [Электронный ресурс] / FinGate Capital Corporation – 2014. – Режим доступа: http://www.damu.kz/content/files/OtchetPoIssledovaniyuSostoyanieIAnalizRazvitiyaRynkaFranchayzingaVRK_2014g_Rus.pdf, с. 15

4. International Franchise Association [Electronic resource]. – Washington, D.C., USA, 2014. – Mode of access: http://www.franchise.org/faq.aspx. – Date of access: 28.02.2015

5. Top 100 Global Franchises 2014 – Top 100 Overview [Electronic resource]. – Dublin, 2014. – Mode of access: http://www.entrepreneur.com/franchise500/index.html. – Date of access: 28.02.2015

6. Рождественская, А. 7 факторов роста / А.Рождественская // Бизнес-журнал. – 2014. – № 2. – С.12 -14

7. Franchise Business Economic Outlook for 2015 [Electronic resource]. – Mode of access: http://www.franchise.org. – Date of access: 28.02.2015

8. Быкова, Т.П. Франчайзинг: мультипликация успешного бизнеса / Т.П. Быкова, С.П. Шерснева. - Минск: Совет по развитию предпринимательства в Республике Беларусь, 2012. - 154 с.

9. Быкова, Т.П. Франчайзинг: мультипликация успешного бизнеса / Т.П. Быкова, С.П. Шерснева. - Минск: Совет по развитию предпринимательства в Республике Беларусь, 2012. - 154 с.

10. The Canadian Franchise Association [Electronic resource]. – Washington, D.C., USA, 2014. – Mode of access: http://www.cfa.ca/about-cfa. – Date of access: 28.02.2015

11. Франция – перспективная страна для развития международного франчайзинга [Electronic resource]. – Mode of access: http://kupi-franshizu.ru/stati/672-franchajzing-vo-francii_franchajzing-v-sfere-uslug_francuzskij-dogovor-mezhdunarodnogo-franchajzinga.html. – Date of access: 28.02.2015

12. Быкова, Т.П. Франчайзинг: мультипликация успешного бизнеса / Т.П. Быкова, С.П. Шерснева. - Минск: Совет по развитию предпринимательства в Республике Беларусь, 2012. - 154 с.

13. Mit System zum Erfolg [Electronic resource]. – Mode of access: http://consulting.schmittundpartner.eu/. – Date of access: 28.02.2015

14. J. Combs and D. Ketchen, «Why Do Firms Use Franchising as an Entrepreneurial Strategy? A Meta Analysis», Journal of Management 29, no. 3 (2006)p. 443-465

References

1. Prakticheskoe posobie po franchayzingu / Sovet po razvitiyu predprinimatel'stva v Respublike Belarus'; pod red. T.P. Bykovoy. Minsk: IntegralPoligraf, 2014. 144 s.

2. Overcoming Common Frustrations Franchisees Face: Construction & Regulations: http://www.franchisedirect.com/blog/overcomingcommonfrustrationsfranchiseesfaceconstructionregulations/?r=4721. – Date of access: 28.02.2015

3. Shymyrov, O. Otchet po rezul'tatam issledovaniya «Izuchenie i analiz rynka razvitiya franchayzinga v Respublike Kazakhstan» / FinGate Capital Corporation. 2014. : http://www.damu.kz/content/files/OtchetPoIssledovaniyuSostoyanieIAnalizRazvitiyaRynka FranchayzingaVRK_2014g_Rus.pdf, s. 15

4. International Franchise Association. Washington, D.C., USA, 2014. : http://www.franchise.org/faq.aspx.

5. Top 100 Global Franchises 2014 – Top 100 Overview. Dublin, 2014. : http://www.entrepreneur.com/franchise500/index.html.

6. Rozhdestvenskaya, A. 7 faktorov rosta. // Biznes-zhurnal. 2014. №2. S.12-14.

7. Franchise Business Economic Outlook for 2015. : http://www.franchise.org.

8. Bykova, T.P., Shersneva S.P. Franchayzing: mul'tiplikatsiya uspeshnogo biznesa. Minsk: Sovet po razvitiyu predprinimatel'stva v Respublike Belarus', 2012. 154 s.

9. Bykova, T.P., Shersneva S.P. Franchayzing: mul'tiplikatsiya uspeshnogo biznesa. Minsk: Sovet po razvitiyu predprinimatel'stva v Respublike Belarus', 2012. 154 s.

10. The Canadian Franchise Association. Washington, D.C., USA, 2014. : http://www.cfa.ca/about-cfa.

11. Frantsiya – perspektivnaya strana dlya razvitiya mezhdunarodnogo franchayzinga. : http://kupi-franshizu.ru/stati/672-franchajzing-vo-francii_franchajzing-v-sfere-uslug_francuzskij-dogovor-mezhdunarodnogo-franchajzinga.html.

12. Bykova, T.P., Shersneva, S.P. Franchayzing: mul'tiplikatsiya uspeshnogo biznesa. Minsk: Sovet po razvitiyu predprinimatel'stva v Respublike Belarus', 2012. 154 s.

13. Mit System zum Erfolg. : http://consulting.schmittundpartner.eu/.

14. J. Combs and D. Ketchen, «Why Do Firms Use Franchising as an Entrepreneurial Strategy? A Meta Analysis», Journal of Management 29, no. 3 (2006). 443-465.

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ:

Шкутько Оксана Николаевна, канд. экон. наук, доцент, доцент кафедры мировой экономики Белорусского государственного экономического университета,

Республика Беларусь г. Минск, пр. Партизанский, 26,

e-mail: kme@bseu.by

DATA ABOUT THE AUTHOR:

Shkutsko Aksana, associate professor, PhD, International Economy Department,

Belarus State Economic University,

Republic of Belarus, Minsk Partizansky av.26,

e-mail: kme@bseu.by

УДК 351.82.338.439.5

АНАЛІЗ ЗАКОНОДАВЧОЇ БАЗИ ЩОДО ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ АГРАРНОГО РИНКУ

Яхно К.Г.

Мета дослідження: *проаналізувати стан державного регулювання в аграрному секторі. Визначити роль і місце держави у функціонуванні ринків аграрної продукції.*

Як відомо Україна – це аграрна держава. За 1990 – 2014рр. вона намагалась дотримуватись виконання і забезпечення основних економічних функцій: правової бази; створення умов для конкуренції; перерозподіл ВВП і національного багатства; коригування розподілу ресурсів; контроль за фінансовою і кредитно-грошовою діяльністю.

Слід зазначити, що держава з перших днів незалежності дбала про організацію збуту аграрної продукції. Проте ще і сьогодні біржі, агроторгові дома, не змогли зайняти більш-менш помітне місце на конкурентному ринку. Їх місце займають переважно або посередники, або регіональні представництва експортних компаній. Біржі або система аграрних товарних бірж займаються в основному посередницькою діяльністю, реєструючи зовнішньоторговельні угоди .

Щодо світових тенденцій то у більшості розвинених країн товарних бірж як таких уже давно не існує, на зміну їм прийшла ф'ючерсна торгівля.

Важливим напрямом удосконалення роботи щодо поліпшення розбудови аграрного сектора економіки і поліпшення сільськогосподарського виробництва є розвиток сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів (надалі СОК), які працюють у багатьох країнах Європи.

Висновки*. Проаналізувавши державні документи щодо формування, становлення і розвитку ринків аграрної продукції прийшли до висновку:*

- втручання держави в роботу ринків є стихійним;

- чіткого плану розбудови аграрного сектору на сьогодні немає;

- нестабільність фінансового ринку приводить до того, що сільський виробник боїться великого ринку, бо він на ньому беззахисний, а на внутрішньому ринку «правила гри» йому відомі да і ризики мінімальні.

Ключові слова: *ринок аграрної продукції, національна економіка, сільськогосподарські підприємства.*

АНАЛИЗ ЗАКОНОДАТЕЛЬНОЙ БАЗЫ ПО ГОСУДАРСТВЕННОМУ РЕГУЛИРОВАНИЮ АГРАРНОГО РЫНКА

Яхно Е.Г.

Цель исследования: *проанализировать состояние государственного регулирования в аграрном секторе. Определить роль и место государства в функционировании рынков аграрной продукции.*

Как известно Украина - это аграрное государство. За 1990 – 2014гг. она пыталась придерживаться выполнения и обеспечения основных экономических функций: правовой базы; создание условий для конкуренции; перераспределение ВВП и национального богатства; корректировки распределения ресурсов; контроль за финансовой и кредитно-денежной деятельностью.

Следует отметить, что государство с первых дней независимости заботилось об организации сбыта аграрной продукции. Однако еще и сегодня биржи, агроторговые дома, не смогли занять более или менее заметное место на конкурентном рынке. Их место занимают преимущественно или посредники, или региональные представительства экспортных компаний. Биржи или система аграрных бирж занимаются в основном посреднической деятельностью, регистрируя внешнеторговые сделки.

По мировым тенденциям в большинстве развитых стран товарных бирж как таковых уже давно не существует, на смену им пришла фьючерсная торговля.

Важным направлением совершенствования работы по улучшению развития аграрного сектора экономики и улучшения сельскохозяйственного производства является развитие сельскохозяйственных обслуживающих кооперативов (далее СОК), которые работают во многих странах Европы.

Выводы. *Проанализировав государственные документы по формированию, становления и развития рынков аграрной продукции пришли к выводу:*

- вмешательство государства в работу рынков является стихийным;

- четкого плана развития аграрного сектора на сегодняшний день нет;

- нестабильность финансового рынка приводит к тому, что сельский производитель боится большого рынка, так на нем беззащитен, а на внутреннем рынке «правила игры» ему известны да и риски минимальны.

Ключевые слова: *рынок аграрной продукции, национальная экономика, сельскохозяйственные предприятия.*

ANALYSIS OF LEGISLATIVE FRAMEWORK FOR PUBLIC REGULATION OF AGRICULTURAL MARKET

Yahno K.G.

Study subject: *to analyze the status of public control of the agricultural sector and to define the role and place of the state in functioning of agricultural markets.*

It is well known that Ukraine is an agrarian state. During 1990 – 2014, Ukraine tried to comply with the basic economic functions of the state: building up the legal framework, creation of conditions for competition, redistribution of GDP and the national wealth, adjustment of resource allocation, and control of activities in financial and monetary spheres.

It should be noted that, since the very first days of independence, the state has taken care of agrarian products marketing. However, even today the stock exchange and agrarian trade houses are still not able to take more or less significant place in the competitive market. Now they are mostly substituted by intermediaries or regional offices of export companies. Exchange offices or a system of agricultural commodity exchange offices are mainly engaged in brokering through registering foreign trade operations.

As for global trends, the majority of developed countries has so far got rid of the commodity exchange offices as such and replaced them by futures trading ones.

An important area of improvement in the agricultural sector and the agricultural production is development of agricultural service cooperatives (hereinunder referred to as the ASC) which have been working in many European countries.

Conclusions. *Having analyzed governmental documents on formation, establishment and development of agricultural product markets, we have come to the conclusion:*

- Government intervention in the market is spontaneous;

- No clear plan for development of the agricultural sector exists;

- Instability in the financial market leads to great concerns of agricultural producers over a 'big agricultural market', since it feels itself helpless in there, whilst the 'rules of play' in the domestic market are well known to him and the risks are minimal.

Key words: *the market of agricultural products, the national economy, agricultural enterprises.*

© Яхно К.Г., 2015

Постановка проблеми: економіка України з 1990р. відноситься до змішаної системи. Це означає, що одночасно існують системи управління характерні як для планової так і для ринкової економік. Ринковий механізм – це спосіб організації та функціонування відносин між суб'єктами господарювання, що базується на принципах попиту і пропозиції, вільного ціноутворення, конкуренції.

Планово-державний механізм (адміністративно-командна система управління) – централізоване, тотальне державне управління соціально-економічним розвитком країни на основі директивного плану.

З кожним роком ринкові важелі управління переважають над старою системою управління. Ринковий механізм об'єднує виробників і споживачів у єдину економічну систему, підпорядковує виробництво суспільним потребам у формі платоспроможного попиту. В ідеалі ринок повинен сприяти ефективному розподілу ресурсів. Тобто, спрямовувати ресурси на виробництво тих товарів, які найбільше потрібні суспільству, стимулювати підприємців до найбільш ефективного використання ресурсів, розробці та впровадженню нових, найбільш ефективних технологій. Зрештою, ринок виконує важливу селективну функцію серед товаровиробників, завдяки чому з товарного виробництва вибувають ті господарські суб'єкти, результати діяльності яких не відповідають умовам ринкової конкуренції.

Проте, ринок не є ідеальною економічною системою. Як суб'єкт макроекономічного регулювання він має певні обмеження. Багатовікова практика переконливо довела, що без державного втручання в господарське життя суспільства ефективне функціонування ринкового господарства неможливе. Ступінь цього втручання є різним залежно від зрілості економічної системи, але загальний напрям очевидний: в індустріальній та постіндустріальній економіці роль держави зростає.

Мета дослідження: проаналізувати стан державного регулювання в аграрному секторі. Визначити роль і місце держави у функціонуванні ринків аграрної продукції.

Викладення основного матеріалу.

З розвалом радянського Союзу на зміну командно-адміністративній системі України прийшли економічні відносини ринкового типу, а відповідно й перебудова суспільно-економічного устрою країни. Як відомо Україна – це аграрна держава. Лише сільськогосподарських угідь налічується 41.8 млн.га, що складає приблизно 69,3% від загального фонду земель держави. Станом на 2014р. сільського населення України становило лише 31%, а міського 69% (див.табл.1.)

Таблиця 1. Населення України 2014 р.

Населення України	млн	%
міське	31,3	69
сільське	14,1	31
чоловіків	20,9	46,2
жінок	24,3	53,8

Крім того слід відмітити, що у 31% входять усі категорії (діти, працююче населення, пенсіонери, безробітні, люди з обмеженими можливостями і т.д.). Тому реально занятого населення у сільському господарстві становить приблизно 10% (тому село на сьогодні перебуває у категорії зникаючого). Що не скажеш про міське населення. З цього випливає, що на сьогодні ринок праці є дуже незбалансованим і проблематичним, особливо у аграрному секторі економіки.

За 1990 – 2014рр. держава намагалась дотримуватись виконання і забезпечення основних економічних функцій: забезпечення правової бази; створення умов для конкуренції; перерозподіл ВВП і національного багатства; коригування розподілу ресурсів; контроль за фінансовою і кредитно-грошовою діяльністю; аналіз економічної кон'юнктури; стимулювання виробничої активності.

У перші ж роки незалежності, держава зіткнулася із тим, що немала важелів для регулювання і управління ринком. На такий стан речей вплинули тривалі порушення рівноваги між попитом і пропозицією; інфляція; з'явилася нова для країни категорія – безробіття. Повний розвал сільського господарства. Відсутність необхідної законодавчої бази привели країну до першої глобальної економічної кризи. Для покращення ситуації держава приймає рішення збільшити податкову ставку і таким чином забезпечити бюджет країни. Проте ця ситуація триває і до сьогодні. Податкова ставка кожного року зростає і ми стоїмо перед ситуацією, коли піде різкий спад доходів до бюджету (так звана крива Лаффера). Не потрібно забувати і про анексію Криму, і про бойові дії у Донецькому і Луганському регіонах. А це були найбільші промислові регіони, які мали вагомий вплив на фінансовому ринку. Крім того – це регіони експорту. Єдина надія і неймовірне навантаження в цій складній ситуації ляже на аграрний сектор країни.

У реаліях сьогодення ринок розглядають - як сукупність економічних відносин за допомогою яких здійснюється обіг суспільного продукту в товарно-грошовій формі з опорою на виробництво товарів, що підлягають реалізації через купівлю-продаж. Ринок не слід розглядати як зв'язкового між виробником і споживачем, він є єдиним середовищем, механізмом. У середовищі ринку ціллю товаровиробника, посередника і підприємця є розвиток і задоволення потреб споживача. Володіючи необхідною інформацією товаровиробники постійно координують власне виробництво у відповідності до умов ринку. Тобто ринок - регулятор обсягів виробництва продукції та її структури. Всі ринки між собою зв'язані і утворюють єдиний організм - державу. Всі ринки (праці, фінансовий, зовнішні, внутрішні, сільськогосподарські, товарні і т. д.) мають категорії – попит і пропозицію.

Використовуючи взаємодію попиту і пропозиції, ринок дає відповідь на головні питання ринку - що і скільки виробляти, для кого і як. Крім того, ринок виконує функцію ціноутворення і стабілізації цін на продукцію. Внаслідок взаємодії виробників і споживачів, а відтак пропозиції і попиту на товари відбувається своєрідний підсумок або баланс зіставлення затрат виробників і корисності товару чи послуги.

Раціоналізм продавця - продати товар за вищою ціною й одержати більше прибутку, а покупця - задовольнити власні потреби за нижчою ціною.[1] В ідеалі ринок існує з мінімальним втручанням держави. Проте на пострадянському просторі це не можливо. Стара система економічного управління не існує, а нова ще не створена.

Отже, на сьогодні склалася ситуація, коли український ринок демонструє свою неспроможність, він не в змозі координувати процеси економічного вибору так, щоб забезпечити ефективне використання ресурсів. Тому дуже важливою щоб держава забезпечила умови здорової конкуренції. Крім того ринок не має механізмів, здатних забезпечувати людей суспільними благами, тобто товарами й послугами колективного споживання, потреба в яких не залежать від індивідуальної платоспроможності. До таких належать послуги державного управління, національної армії, міліції, охорони здоров'я, освіти, науки, культури тощо. Український ринок сьогодні не здатен протистояти економічній нестабільності, спостерігається затяжний спад виробництва, надмірне безробіття, високий рівень інфляції тощо.

Як зауважує М.І. Бєлявцев, державне регулювання ринку здійснюється різними прямими і непрямими методами, які залежно від характеру дії можна об'єднати в чотири групи:

1) економічні;

2) інформаційно-орієнтувальні;

3) законодавчі;
4) адміністративні [2, с.33].

Для українського ринку характерні признаки нездорової конкуренії, на ринкові відносини чималий вплив чинять монопольні утворення. Впливаючи на обсяги виробництва і ціни, вони обмежують ефективність ринкової конкуренції і створюють умови для такого розподілу ресурсів, який враховує не суспільні, а власні інтереси цих утворень. Спостерігаються негативні побічні ефекти: надмірна нерівність доходів, нерівномірний розвиток окремих регіонів, порушення екологічних умов життя населення, відхилення від стандартів якості споживчих товарів тощо. Аналітики переконані, що перелічені негаразди ринку можуть бути компенсовані лише за допомогою державного втручання в економіку. Ще у 2012р. внесено проект Закону України «Про посилення державного контролю за використанням природних ресурсів, що перебувають у приватній власності суб'єктів господарювання» згідно до якого підвищується відповідальність суб'єктів господарювання за використання природних ресурсів, крім того прописаний механізм відчуження у власність держави природних ресурсів у разі незадовільного їх використання. Як не дивно проект закону знятий з розгляду 27.11.2014р[3]. Це означає єдине - монополісти не будуть дбати про збереження природних ресурсів і віддадуть їх у власність держави тоді, коли земля і все що на ній і в ній не буде приносити олігархам прибуток. Маючи такі багаті природні ресурси наша держава перебуває на межі бідності, а населення за межею бідності.

Минуло більше як 20 років з моменту проголошення незалежності, а ринкова система ще й досі показує неможливість самостійного ефективного функціонування в умовах сучасного індустріального суспільства. зумовлює необхідність державного регулювання економіки. За законодавством України визначено основні цілі державного втручання в економіку:

1. забезпечення стабільного розвитку національної економіки;
2. забезпечення раціонального використання ресурсів і підвищення ефективності суспільного виробництва;
3. підвищення конкурентоспроможності вітчизняних товарів;
4. підвищення життєвого рівня населення.

Для втручання в економіку держава має цілу низку найголовніших важелів. До яких слід віднести: законодавчі, адміністративні, бюджетно-податкові, кредитно-грошові.

Найголовніші цілі, які ставить держава перед собою, є водночас і прості і недосяжні: досягти економічного зростання країни; національну економіку вивести на рівень конкурентоспроможності; стабілізувати ціни; приборкати інфляцію; усунути дисбаланс у виробництві і реалізації національного продукту; оздоровити інвестиційний клімат держави; подолати безробіття (особливо у сільській місцевості). Слід пам'ятати, що конкурентоспроможність національних економік у системі світового господарства оцінюють здебільшого на основі моніторингу бізнес-клімату, рівня економічної свободи, якості та ефективності державного управління, ступеня глобалізації економіки, рівня розвитку людського потенціалу, потенціалу зовнішніх запозичень, рівня корумпованості суспільства тощо.

Один з найважливіших елементів у системі державного регулювання ринкової аграрної економіки – регулювання ринком аграрної продукції.

Відповідно до Закону України «Про сільське господарство» (2011р.) ринки аграрної продукції мають наступну класифікацію [4] (див. рис.1).

Державне управління аграрним ринком передбачає вплив на формування ринкової інфраструктури, що забезпечує вихід на ринок рядового товаровиробника – фермера, сільгосппідприємства, селянського господарства. За даними Державної служби статистики за період з 1990-2014рр. кількість фермерських підприємств займає значну частку від всіх існуючих сільськогосподарських підприємств в країні (74%) (див. табл.2), а державних підприємств всього 0,5% [5].

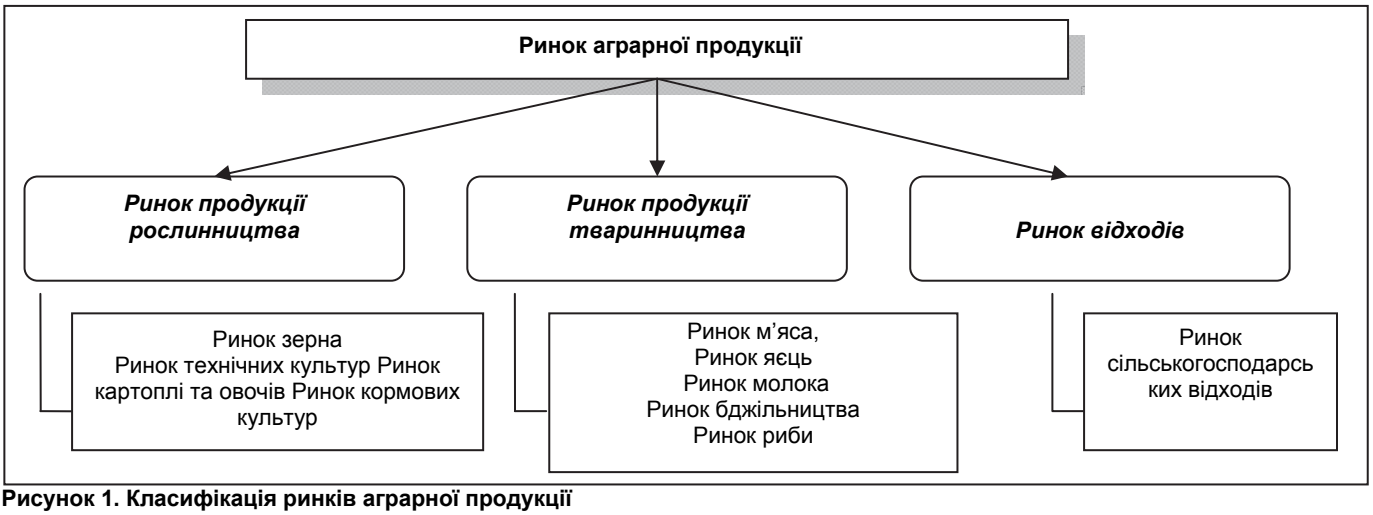

Рисунок 1. Класифікація ринків аграрної продукції

Таблиця 2. Кількість діючих сільськогосподарських підприємств за організаційно-правовими формами господарювання

	2000	2005	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Господарські товариства	6718	7900	7879	7819	7769	7757	8121	8295
Приватні підприємства	2519	4123	4326	4333	4243	4140	4183	4153
Виробничі кооперативи	3136	1521	1101	1001	952	905	856	810
Державні підприємства	385	386	354	345	322	311	294	278
Інші	402	1500	1505	1553	1481	1532	1680	1466
Фермерські господарства	34800	42447	43894	42101	41726	41488	40732	40856

До державного регулювання ринків аграрної продукції слід віднести цінове регулювання, у тому числі товарні і закупівельні інтервенції, внутрішнє квотування виробництва і збуту, субсидування споживання, обмеження виробництва, інтенсивного використання землі. Вплив одночасно здійснюється на ціни, попит і пропозицію. Крім того, на внутрішній ринок чинить вплив зовнішньоторговельний фактор.

Слід зазначити, що держава з перших днів незалежності дбала про організацію збуту аграрної продукції. Про це свідчать перші постанови Кабінету Міністрів України з питань організації біржового ринку сільгосппродукції які з'явилися ще у 1995 р. Проте ще і сьогодні біржі, агроторгові дома, збутові кооперативи не змогли зайняти більш-менш помітне місце на конкурентному ринку. Їх місце займають переважно або посередники, або регіональні представництва експортних компаній. Біржі або система аграрних товарних бірж займаються в основному посередницькою діяльністю, реєструючи зовнішньоторговельні угоди (згідно Указу Президента України від 29.06.2000 р. № 832 «Про невідкладні заходи щодо стимулювання виробництва та розвитку ринку зерна», що втратив силу 13.08.2013р.).

Біржовий аграрний ринок в Україні одразу після створення опинився у глибокій системній кризі. Практики біржової торгівлі вважають головною причиною кризи українського біржового ринку у недостатній нормативній базі. Закон «Про товарну біржу»[6], що діє з 1991 р., застарів і не задовольняє потреб біржової торгівлі. Біржі не дають гарантій виконання біржового контракту. У 1995 р. в Національному банку розпочалися аукціонні торги сільгосппродукцією і було створено Українську аграрну біржу. Хоча більшість зерна для державних та регіональних контрактів було закуплено через біржі, відбулася дискредитація цього механізму через низьку дисципліну виконання контрактів. Гальмує розвиток біржової торгівлі повільне впровадження складських свідоцтв, які також є біржовим товаром.

Щодо світових тенденцій то у більшості розвинених країн товарних бірж як таких уже давно не існує, на зміну їм прийшла ф'ючерсна торгівля. Міністерство аграрної політики України у грудні 2007р. видає наказ за №916 «Про затвердження галузевої інноваційної програми «Створення системи біржової торгівлі ф'ючерсними контрактами на зерно»« де прописується увесь механізм запровадження ф'ючерсної торгівлі. Але ф'ючерсна торгівля як у світі так і в Україні може розвиватися лише за умови передбачуваності, стабільності, ринкового характеру аграрної політики. Поки що в Україні відсутнє коло виробників, що були б упевнені у завтрашньому дні і зважилися на укладання ф'ючерсних контрактів. Крім того, якщо будуть прийматися заборони на переміщення зерна за межі області, непередбачувані рішення щодо квот, інтервенцій тощо, то це унеможливить ф'ючерсну торгівлю сільгосппродукцією в Україні в цілому.

Регулювання державою внутрішнього ринку аграрної продукції - в усуненні різких коливань цін, характерних для українського ринку у зв'язку з різкими змінами погодних умов. Система регулювання дозволяє створити резерви, дозволяє уникнути дефіциту продовольства на ринку. До основних заходів державного регулювання ринків аграрної продукції слід віднести – товарні та фінансові інтервенції. Відповідно до постанови Верховної Ради України від 24.09.1997р. за №1062 за участі Міністерства агропромислового комплексу, Міністерства фінансів, Державного комітету по матеріальним резервам, Державної акціонерної компанії «Хліб України» з метою забезпечення підтримки вітчизняних сільськогосподарських товаровиробників створити державний інтервенційний фонд стабілізації зернового ринку в Україні за рахунок державних ресурсів в обсязі 0,6 млн.т. зерна. [7]

Метою діяльності Фонду було визначено:

1. забезпечення поступового переходу до саморегульованого ринку продовольчого зерна в Україні;
2. забезпечення продовольчої безпеки держави шляхом створення державних запасів продовольчого зерна;
3. підтримка вітчизняних виробників зерна шляхом забезпечення стабільного рівня цін на ринку продовольчого зерна протягом року;
4. сприяння збільшенню обсягів виробництва продовольчих зернових культур;
5. регулювання ситуації на регіональних зернових ринках;
6. підтримання доступного для споживачів рівня цін на зерно і зернопродукти.

Отже створений Фонд взяв на себе зобов'язання не втратити ринок зерна (внутрішній та зовнішній).

Від 2000 року, року максимального врожаю на сільськогосподарську продукцію, держава приймає все більше законів пов'язаних з державним регулюванням. Це пов'язано з тим, що високий врожай не приніс бажаного доходу. Виявлено багато прорахунків у організації торгів, а отже у організації і функціонуванні самих ринків аграрної продукції.

У 2004 р. Приймається Закон України «Про державну підтримку сільського господарства України» [8], який містить основні положення щодо регулювання аграрного ринку. Цим законом визначено :*державну аграрну інтервенцію;товарну інтервенцію; фінансову інтервенцію.*

Законом передбачено державне регулювання цін окремих видів сільськогосподарської продукції через механізм установлення ціни рівноваги (фіксінг) на рівні, не нижчому за мінімальну закупівельну ціну та не вищому за максимальну закупівельну ціну при дотриманні антимонопольного законодавства і правил добросовісної конкуренції. Водночас цим законом зазначено, що держава не буде втручатися в процес ціноутворення за межами організованого аграрного ринку, крім нормативно визначених випадків тимчасового адміністративного регулювання цін. При цьому Кабінет Міністрів України може застосовувати такі інструменти впливу:

а) обмеження рівня торгової націнки (знижки) на гуртовому або роздрібному ринку;

б) установлення граничних рівнів рентабельності переробників товару і осіб, які надають послуги із зберігання аграрної продукції;

в) установлення граничних цін продажу на рівні максимальної (мінімальної) закупівельної ціни (лише на період прийняття висновку Антимонопольним комітетом України про наявність узгоджених дій суб'єктів ринку та/або рішення на захист економічної конкуренції;

г) установлення нетарифних обмежень (квот) щодо імпорту або експорту;

д) визначення як обов'язкової передумови митного оформлення експорту придбання об'єкту цінового регулювання на експортній сесії аграрної біржі.

У Законі для реалізації державних функцій ініціювалося створення нових структур - Аграрного фонду (кошти до Аграрного фонду - в межах 1,5 млрд. грн. - перераховані ДАК «Хліб України» та Держкомрезервом за рахунок зароблених на торгових операціях із продажу зерна) [9]; Фонду аграрних страхових субсидій – з ціллю надання субсидій і кредитів Аграрним фондом сільськогосподарському товаровиробнику (Ст. 11. Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України від 24.06.2004 № 1877-IV»[4]), Аграрної біржі (постанова Кабінету міністрів України від 26.12. 2005р. N 1285), розрахунково-клірингового центру та інших агентів, діяльність яких спрямована на комплексне забезпечення переходу від наявної ситуації «слабкої держави, контрольованої сильними компаніями» на тлі ринкової стихії до «сильної держави, яка на засадах партнерства прозоро, в інтересах суспільства і бізнесу співпрацює із сильними компаніями» задля прогнозованості і стабільності на агро-продовольчому ринку.

Функція Аграрного фонду (ст. 9) у наданні бюджетної позики виробнику зерна, що є об'єктом державного цінового регулювання, під заставу такого об'єкта. Однак, розмір бюджетної позики не може перевищувати 80 відсотків вартості застави, яка розраховується виходячи з розмір встановленої мінімальної закупівельної ціни.

Законом встановлено кредитну підтримку виробників сільськогосподарської продукції (кредитну субсидію). Законодавець обмежив цільове використання коштів субсидованого кредиту, зокрема він надається лише для короткострокових кредитів

виключно для придбання товарів (запасів) на потреби виробництва окремого об'єкта державною цінового регулювання (їх перелік визначається кабінетом Міністрів України), а середньострокових кредитів - виключно для придбання або будівництва основних фондів сільськогосподарського призначення I та II груп та проведення їх капітальних ремонтів. Також передбачено бюджетну тваринницьку дотацію з ціллю покращення ситуації в галузі.

Започатковано створення системи заставних закупок сільськогосподарської продукції Указом Президента України «Про невідкладні заходи щодо стимулювання виробництва та розвитку ринку зерна» від 29.06.2000р. Даним Указом за об'єкт застави було обрано зерно. Метою запровадження даного механізму було подолання негативних наслідків сезонних і кон'юнктурних коливань обсягів продажу й цін на зерно та хлібопродукти. Наприклад, для страхування своїх товаровиробників від загрозливого зниження ринкових цін на зерно в моменти негативного впливу кон'юнктури ринку, у Польщі діє система зернових квитанцій (документ, що засвідчує позичку під заставу товарів), в Угорщині за рахунок цієї системи фінансується до 30 % сільгоспвиробництв. Більш як 80-тирічний досвід роботи із заставними мають США.

В Україні, незважаючи на існування законів, механізм інтервенцій досі не відрегульований у повній мірі. Після аналізу використання коштів Аграрного фонду у 2005 р. Рахунковою палатою було зроблено висновок про неефективне їх використання. Фінансові інтервенції для формування державного продовольчого резерву були проведені з обсягом зерна 73,8 тис. т (4,9 % від законодавчо встановленого) та цукру (із цукрових буряків) 25,2 тис. т (14 %). Значна кількість зерна залишилася в сільгосппідприємствах і не була реалізована, внаслідок чого село не отримало очікуваних грошових надходжень. При цьому 48,8 млн грн загального фонду не були використані, їх повернуто до державного бюджету. Непрямою формою підтримки стабільності на ринку є здійснення цільових дотацій з державного бюджету виробництва певних видів продукції. Як правило, такою продукцією є продукція галузі тваринництва. Із наказу Міністерства аграрної політики України від 24.03.2006 р. «Про затвердження Заходів щодо розвитку м'ясного та молочного тваринництва» за N 144[10] було зазначено, що для виведення тваринництва з глибокої затяжної кризи необхідно створити для нього сприятливі умови через механізми пільгового оподаткування та кредитування галузі. Тобто товаровиробники отримують доплати за рахунок повернення ПДВ щодо операцій з продажу вказаної продукції, крім того з 2001 р. в Україні введено доплати сільськогосподарським товаровиробникам за проданий ними для забою переробним підприємствам і заготівельним організаціям молодняк великої рогатої худоби підвищених вагових кондицій. З 2003 р. введено також доплати за кондиційних свиней та курей-бройлерів.

Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення механізмів державного регулювання ринку сільськогосподарської продукції» від 04.06.2009 р. спрямований на стимулювання розвитку виробництва молока і м'яса (щоб ця продукція, яка вже стала дефіцитом, не завозилася із зарубіжжя, а в достатній кількості вироблялася в Україні), страхування ризиків у сільськогосподарському виробництві, витіснення спекулятивних цін з ринку сільськогосподарської продукції. Для відновлення поголів'я великої рогатої худоби, свиней та птиці буде здійснюватися 50-відсоткове відшкодування вартості будівництва та реконструкції тваринницьких ферм і комплексів (кількість великої рогатої худоби повинно бути не менше 500 голів, свиноматок не менш 1200 голів та птиці не менш як мільйон голів). Станом на 2014р. за даними Державної служби статистики з кризи вийшли лише підприємства, що займаються птахівництвом. Вони скористалися державними пропозиціями у повій мірі. Щодо тваринництва – то воно перебуває на стадії зникнення. Назріла необхідність кардинальної зміни, щодо методів державного втручання у галузі тваринництва. На сьогодні держава втрачає важелі управління ринком тваринництва.

Також Законом передбачено 30-відсоткове відшкодування вартості закупівлі техніки та обладнання для сільськогосподарського виробництва, будівництва та реконструкції підсобних підприємств з переробки та зберігання сільськогосподарської продукції.

Закон гарантує сільськогосподарським товаровиробникам компенсацію та відшкодування за рахунок коштів державного бюджету вартості збудованих у сільській місцевості соціально-побутових об'єктів (житлові будинки, гуртожитки, дитячі садки та ясла, школи, медичні пункти), інженерно-технічних комунікацій (дороги, водопровідні, каналізаційні, газові мережі та мережі електропередачі, альтернативних видів теплота енергопостачання) за умови, що вони забезпечуватимуть діяльність цих соціально-побутових об'єктів і не здійснюватимуть відчуження, продаж.

З метою стримування цін на основні продукти харчування законом розширено перелік державного цінового регулювання сільськогосподарської продукції, що надходить на ринок, зокрема, на олію, цукор, масло вершкове, м'ясо тощо, на які встановлюється гранична торговельна надбавка (націнка) на рівні не вище 20 відсотків оптово-відпускної ціни виробника кінцевому споживачу. В умовах кризи і безгрошів'я в населення ця норма закону взята на особливий контроль і за будь-який відхід від неї передбачаються жорсткі фінансові санкції.

У зв'язку з прийняттям цього Закону також істотно змінюються функції Аграрного фонду, який накопичує державний продовольчий резерв сільськогосподарської продукції в обсягах, необхідних для здійснення інтервенційних поставок на ринок дефіцитної продукції та закупівлі у товаровиробників за рентабельними цінами, щоб запобігти спекуляціям на ринку з боку нечесних трейдерів.

На випадок форс-мажорних обставин у сільськогосподарському виробництві (вимерзання посівів, град, буревії, посуха, епідемія інфекційних хвороб тварин, інше) Законом передбачено державне регулювання ринку страхуванням.

Крім інтервенцій та державних доплат за продукцію, існують і інші різновиди регулювання ринку аграрної продукції. Наприклад, у США, фермери за умови падіння ціни нижче заставної отримують право повертати кошти за цінами, нижчими застави, тобто фактично отримувати субсидію. Такий захід називається *маркетинговим кредитом*. Україна ж після 1996 р. дещо змінила систему підтримки: припинила застосовувати в прямому вигляді цільові ціни, проте вони використовуються в розрахунках платежів для підтримки доходів, що отримали назву антициклічних. Такі ціни використовують за умови зниження доходів фермерів нижче певного рівня. Крім того, були введені компенсаційні платежі як різниця між заставною та ринковою ціною. З'явилися фіксовані платежі, не пов'язані з виробництвом.

Як зазначає Гончаренко В.В. у своєму дослідженні «Концептуальні підходи щодо вирішення проблеми кредитування аграрного сектору національної економіки», щоб вийти із складної ситуації необхідно створити на селі систему «позикових кіл», так званої кредитно-фінансової кругової поруки [11].

Створення в Україні подібної до європейських моделі кооперативної системи фінансово – кредитного обслуговування села –це найоптимальніший шлях вирішення фінансових проблем аграрного сектора національної економіки та забезпечення фінансовими послугами сільських жителів та виробників. Держава повинна звертати більшу увагу на дрібного товаровиробника, бо він насичує внутрішній ринок аграрної продукції.

Наприклад, у країнах ЄС проводиться активна цінова підтримка сільгосптоваровиробників. Установлюють цільові ціни для визначення бажаного рівня ринкових цін.

Важливим засобом регулювання ринку є *квотування.* У ЄС вони існують з 1984 р. на молоко. На молоко в кожній країні існує національна квота. Її розмір залежить від обсягу виробництва у попередні роки. Виробник, що перевищив квоту незначно, не карається. Фермеру, що значно перевищив квоту, доводиться сплачувати мито, за кожний літр перевищення.

Система квотування існувала до 2000 р. в Австралії, для «ринкового» молока застосовувалася система гарантованих закупівельних цін, які зазвичай перевищували ціни на «нерегульоване» молоко.

Важливим напрямом удосконалення роботи щодо поліпшення розбудови аграрного сектора економіки і поліпшення сільськогосподарського виробництва є розвиток сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів (надалі СОК), які працюють у США, Канаді та багатьох країнах Європи, а також у Китаї. За допомогою СОК у цих країнах розв'язано проблему продукції, вирощеної фермером, шляхом підтримки створення її інтеграції з торгівлею, підприємствами харчової і переробленої промисловості.

Їх створення і організація діяльності в Україні почалося з прийняттям Закону України від 17.07.1997 р. «Про сільськогосподарську кооперацію», проте без державної підтримки вони не набули поширення. Власне, СОК мали забезпечити розвиток суб'єктів сільськогосподарського виробництва від особистих підсобних господарств та фермерів і до колективних підприємств, але без державної підтримки виявилися безперспективними. Як наслідок, в Україні практично зупинився процес створення СОК, а в окремих регіонах вони повністю припинили свою господарську діяльність.

Для вирішення цього питання Кабінетом Міністрів України 03.06.2009 р. прийнята постанова «Про затвердження Державної цільової економічної програми підтримки розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на період до 2015 року».

Крім того, виконання Програми сприятиме: підвищенню ефективності сільськогосподарського виробництва завдяки скороченню витрат на впровадження нових технологій, маркетингові, дорадчі та інші послуги; розвитку конкурентного середовища на аграрних ринках, оптимальному співвідношенню якості та ціни продукції; підвищенню економічної ефективності діяльності особистих селянських господарств та фізичних осіб, які займаються сільськогосподарським виробництвом, підвищенню рівня товарності їх продукції та зменшенню втрат під час просування до кінцевого споживача; підвищенню рівня і якості життя сільського населення; комплексному розвитку місцевих, регіональних та загальнодержавного аграрних ринків.

Міністерство аграрної політики України (Указом Президента України від 07.06.2000 № 772) є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади з питань формування та забезпечення реалізації державної аграрної політики, продовольчої безпеки держави, державного управління у сфері сільського господарства, переробки сільськогосподарської продукції, харчової промисловості та інших галузей агропромислового виробництва.

У законодавчих документах зазначено, що **Міністерство аграрної політики України** бере участь у формуванні **ринків товарів**, матеріальних ресурсів, капіталів і послуг; розробляє та організовує реалізацію державних комплексних і цільових програм (концепцій) розвитку агропромислового комплексу, координує діяльність центральних і місцевих органів виконавчої влади з питань організації та **державного регулювання ринку продукції** галузей агропромислового виробництва та забезпечення потреб цього ринку у матеріально-технічних ресурсах. Відповідно до законодавства забезпечує здійснення на підприємствах усіх форм власності **державного контролю** за якістю вироблюваної ними сільськогосподарської продукції та сировини, їх зберіганням і реалізацією, забезпечує ліцензування окремих видів господарської діяльності, здійснює функції з управління об'єктами державної власності, що належать до сфери його управління, надає підтримку підприємствам агропромислового комплексу, у тому числі шляхом залучення їх на конкурсних засадах до виконання загальнонаціональних, регіональних, галузевих та інших програм та проектів, розробляє системи галузевих стандартів, норм і нормативів. Бере участь у розробленні і здійсненні заходів **активізації функціонування аграрного ринку**, відновлення традиційних та **освоєння нових ринків сільськогосподарської продукції**, розробляє і здійснює заходи щодо **розвитку ринкової інфраструктури** в агропромисловому комплексі (аграрні біржі, аукціони худоби, оптові продовольчі ринки, обслуговуючі сільськогосподарські кооперативи, кредитні спілки, страхові компанії, виставки і ярмарки тощо).

Висновки. Проаналізувавши державні документи щодо формування, становлення і розвитку ринків аграрної продукції прийшли до висновку:

- втручання держави в роботу ринків є стихійним;
- чіткого плану розбудови аграрного сектору на сьогодні немає;
- закони, постанови і укази з'являються як реакція на негайне реагування на ситуацію, що складається на ринку аграрної продукції;
- не виконання законодавчих актів у повній мірі;
- Міністерство аграрної політики України не є збалансованим державним органом і у великій мірі гальмує розвиток ринків аграрної продукції, провокуючи тим самим кризи в аграрному секторі економіки;
- безвідповідальність за промахи на державному рівні приводить до виникнення економічних криз, до тупикової ситуації у аграрному секторі;
- нестабільність фінансового ринку приводить до того, що сільський виробник боїться великого ринку, бо він на ньому беззахисний, а на внутрішньому ринку «правила гри» йому відомі да і ризики мінімальні.

Список використаних джерел

1. *Електронний ресурс доступу: http://pidruchniki.com/1350082636274/ekonomika/rinkovi_vidnosini_agrarnomu_sektori*
2. *Белявцев М.И., Шестопалова Л.В. Інфраструктура товарного ринка: Навчальний посібник. - Донецьк: ДонНУ, 2003.- 418 с.*
3. *Офіційний портал Верховної ради. Електронний ресурс доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=44985].*
4. *Закон України «Про державну підтримку сільського господарства України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1877-15*
5. *Державний комітет статистики. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua*
6. *Закон України «Про товарну біржу». – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1956-12*
7. *Постанови Верховної Ради України від 24.09.1997р. за №1062 – Режим доступу: http://www.uazakon.com/document/spart78/inx78835.htm*
8. *Закон України «Про державну підтримку сільського господарства України» 2004р. – Режим доступу: www.zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1877-15*
9. *Прес-служба Кабінету Міністрів, травень 2005р. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=18417511&cat_id=35883*
10. *Наказ Міністерства аграрної політики України від 24.03.2006 р. «Про затвердження Заходів щодо розвитку м'ясного та молочного тваринництва» за N 144. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/FIN19549.html*
11. *Гончаренко В.В. Модель створення кооперативного кредитування та механізм її фінансової підтримки з боку держави: Проект Світового банку в Україні «Розширення доступу до ринків фінансових послуг» P4020-UA/1.6.2-IC.-Офіційний сайт Міністерства фінансів України.*

References

1. *http://pidruchniki.com/1350082636274/ekonomika/rinkovi_vidnosini_agrarnomu_sektori*
2. *Belyavtsev M.Y., Shestopalova L.V. Infrastruktura tovarnoho rynka: Navchal'nyy posibnyk. Donets'k: DonNU, 2003. 418 s.*
3. *Ofitsiynyy portal Verkhovnoyi rady. : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=44985].*
4. *Zakon Ukrayiny «Pro derzhavnu pidtrymku sil's'koho hospodarstva Ukrayiny» : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1877-15*

5. *Derzhavnyy komitet statystyky : http://www.ukrstat.gov.ua*
6. *Zakon Ukrayiny «Pro tovarnu birzhu» : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1956-12*
7. *Postanovy Verkhovnoyi Rady Ukrayiny vid 24.09.1997r. za No1062 : http://www.uazakon.com/document/spart78/inx78835.htm*
8. *Zakon Ukrayiny «Pro derzhavnu pidtrymku sil's'koho hospodarstva Ukrayiny» 2004r. : www.zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1877-15*
9. *Pres-sluzhba Kabinetu Ministriv, traven' 2005r. : http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=18417511&cat_id=35883*
10. *Nakaz Ministerstva ahrarnoyi polityky Ukrayiny vid 24.03.2006 r. «Pro zatverdzhennya Zakhodiv shchodo rozvytku m»yasnoho ta molochnoho tvarynnytstva» za No144. http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/FIN19549.html*
11. *Honcharenko V.V. Model' stvorennya kooperatyvnoho kredytuvannya ta mekhanizm yiyi finansovoyi pidtrymky z boku derzhavy: Proekt Svitovoho banku v Ukrayini «Rozshyrennya dostupu do rynkiv finansovykh posluh» R4020-UA/1.6.2-IS.-Ofitsiynyy sayt Ministerstva finansiv Ukrayiny.*

ДАНІ ПРО АВТОРА:
Яхно Катерина Георгіївна, аспірант кафедри економічної кібернетики Вінницького національного аграрного університету
вул. Келецька буд. 85, кв. 48, м. Вінниця
e-mail: katushashpak@ukr.net

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ:
Яхно Екатерина Георгиевна, аспирант кафедры экономической кибернетики Винницкого национального аграрного университета
ул. Келецька д. 85, кв. 48, г. Винница
e-mail: katushashpak@ukr.net

DATA ABOUT THE AUTHOR:
Yahno Kateryna Georgiivna
Graduate of economic cybernetics department of Vinnitsia National Agrarian University
e-mail: katushashpak@ukr.net

УДК 321.01(410.1)+330.117+94(410.1) «16/18»

ЕКОНОМІЧНІ ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ У СТАНОВЛЕННІ ЕКОНОМІКО-ПОЛІТИЧНОЇ ПІДСИСТЕМИ АНГЛІЇ (XVII – 60-ТІ РОКИ XIX СТ.)

Волкова О.М.

Предмет, мета роботи. *В даній статті розглядаються економічні функції держави у становленні економіко-політичної підсистеми Англії. Метою дослідження є аналіз досвіду розбудови економічних інститутів Англії для використання в ринковій трансформації економіки України.*

Методологія проведення роботи*. Методологічною основою проведеної роботи є використання підходів цивілізаційної парадигми, які дозволяють розглядати державу як організаційний центр суспільства. Механізмом організації суспільства та його господарської системи є реалізація економічних функцій держави через запровадження економічних інститутів. Цивілізаційний підхід передбачає дослідження цілісності суспільства та його господарської сфери за допомогою методу кінцевих причин – цільової, інтегративної, відтворювальної та адаптивної.*

Результати роботи*. В даній статті розглядаються економічні функції держави, обумовлені цільовою кінцевою причиною та формування економіко-політичної підсистеми господарства. До таких функцій відносяться формування органів економічної влади та організація їхньої діяльності; розробка та впровадження такої моделі господарства, яка б відповідала особливостям суспільства, його природному середовищу, внутрішнім та зовнішнім викликам; створення бюджетно-податкової системи; надання статусу економічним суб'єктам і визначення «правил» їх взаємодії.*

Галузь застосування результатів*. Розглянута в статті еволюція економічних функцій держави у становленні економіко-політичної підсистеми Англії у XVII – 60-х роках XIX ст. обґрунтовує механізм формування ринкового господарства національної держави з позицій цивілізаційної парадигми. Здобуті результати дослідження можна використати при формуванні економічних інститутів господарської системи України, а також при викладанні економіко-теоретичних дисциплін.*

Висновки*. Досвід участі держави у становленні ринкової господарської системи в Англії для України полягає в наступному: 1. Необхідність забезпечення демократичного характеру влади, розбудови її незалежних гілок як передумови ринкової трансформації національної господарської системи в Україні. 2. Важливість формування економічного інституту приватної власності як основи ринкової господарської системи. Легітимізація прав приватної власності кожного економічного суб'єкта виступає гарантом прав приватної власності, запорукою від рейдерства та інших форм її «ерозії». 3. Економічні функції держави реалізуються шляхом створення економічних інститутів, як засобу організації ринкових економічних процесів у всіх складових національної господарської системи. Зокрема в її економіко-політичній підсистемі формуються фіскальні інститути, інститут державного бюджету, інститут комерціалізації капіталу, засобів виробництва, землі, праці та грошей.*

Ключові слова. *Економічні функції держави, ринкове господарство, національна держава, економіко-політична підсистема, економічні інститути, цивілізаційна парадигма.*

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ФУНКЦИИ ГОСУДАРСТВА В СТАНОВЛЕНИИ ЭКОНОМИКО-ПОЛИТИЧЕСКОЙ ПОДСИСТЕМЫ АНГЛИИ (XVII - 60-Е ГОДЫ XIX В.)

Волкова Е.М.

Предмет, цель работы. *В данной статье рассматриваются экономические функции государства в становлении экономико-политической подсистемы Англии. Целью исследования является анализ опыта развития экономических институтов Англии для использования в рыночной трансформации экономики Украины.*

Методология проведения работы. *Методологической основой проведенной работы является использование подходов цивилизационной парадигмы, которые позволяют рассматривать государство как организационный центр общества. Механизмом организации общества и его хозяйственной системы является реализация экономических функций государства путем введения экономических институтов. Цивилизационный подход предполагает исследование целостности общества и его хозяйственной сферы с помощью метода конечных причин - целевой, интегративной, воспроизведенной и адаптивной.*

Результаты работы. *В данной статье рассматриваются экономические функции государства, обусловленные целевой конечной причиной и формирование экономико-политической подсистемы хозяйства. К таким функциям относятся формирование органов экономической власти и организация их деятельности; разработка и внедрение такой модели хозяйства, которая бы соответствовала особенностям общества, его среде, внутренним и внешним вызовам; создание бюджетно-налоговой системы; предоставления статуса экономическим субъектам и определение «правил» их взаимодействия.*

 © Волкова О.М., 2015

Область применения результатов. *Рассмотренная в статье эволюция экономических функций государства в становлении экономико-политической подсистемы Англии в XVII - 60-х годах XIX в. обосновывает механизм формирования рыночного хозяйства национального государства с позиций цивилизационной парадигмы. Полученные результаты исследования можно использовать при формировании экономических институтов хозяйственной системы Украины, а также при преподавании экономико-теоретических дисциплин.*

Выводы. *Опыт участия государства в становлении рыночной хозяйственной системы в Англии для Украины заключается в следующем: 1. Необходимость обеспечения демократического характера власти, развития ее независимых ветвей как предпосылки рыночной трансформации национальной хозяйственной системы в Украине. 2. Важность формирования экономического института частной собственности как основы рыночной хозяйственной системы. Легитимизация прав частной собственности каждого экономического субъекта выступает гарантом прав частной собственности, залогом от рейдерства и других форм ее «эрозии». 3. Экономические функции государства реализуются путем создания экономических институтов, как средства организации рыночных экономических процессов во всех составляющих национальной хозяйственной системы. В частности, в ее экономико-политической подсистеме формируются фискальные институты, институт государственного бюджета, институт коммерциализации капитала, средств производства, земли, труда и денег.*

Ключевые слова. *Экономические функции государства, рыночное хозяйство, национальное государство, экономико-политическая подсистема, экономические институты, цивилизационная парадигма.*

ECONOMIC FUNCTIONS OF THE STATE IN THE DEVELOPMENT OF ECONOMIC AND POLITICAL SUBSYSTEM OF ENGLAND (XVII – 60S OF XIX)

Volkova O.M.

Subject, goal of the work*. Economic functions of the state in the development of economic and political subsystem of England are considered in this article. The goal of the research is the analysis of the experience in the establishment of economic institutions aiming to use them in the market transformation of economy in Ukraine.*

Methodology of the work*. Methodological basis of this work is the use of approaches of civilization paradigm that allow to regard the state as an organizational center of the society. The mechanism in the organization of the state and its economic system is the realization of economic functions in the state by introducing economic institutions. The civilization approach involves the research of societal integrity and its economic activity with the method of ultimate causes – targeted, integrated, reproductive and adaptive ones.*

Results of the work*. The article shows economic functions of the state that are due to targeted ultimate cause and formation of economic and political subsystem of the whole economic system. These functions contain the following: formation of bodies of economic power and organization of their activity; development and improvement of such economic model which could suit peculiarities of the society, its natural environment, internal and external challenges; formation of budget-tax system; status for entities and definition of «rules» of their interactions.*

Scope of the results*. The evolution of economic functions of the state in the development of economic and political subsystem of England (XVII – 60s of XIX) described in this article justifies the mechanism for formation of market economy of national state based on civilization paradigm. Obtained research results can be used to form economic institutions of economic system in Ukraine, and also in teaching economic and theoretical disciplines.*

Conclusions*. The experience of the activity of the state in the development of market economic system in England for Ukraine is as follows: 1. It is necessary to provide a democratic character of power, development of its independent branches as the background for market transformation of national economic system in Ukraine. 2. It is important to form economic institution of private property as the basis for market economic system. Legitimization of private property rights for each entity is a guarantor for private property rights. 3. Economic functions of the state are realized with establishment of economic institutions as a means for organization of market economic processes in all components of national economic system. Particularly fiscal institutions, institute of national budget, institute of capital commercialization, means of production, land, labour and money are formed in its economic and political subsystem.*

Key words*. Economic functions of the state, market economy, national state, economic and political subsystem, economic institutions, civilization paradigm.*

Актуальність. Складний шлях України по розбудові національної держави та формування ринкової економіки передбачає використання історичного досвіду країн Європейської цивілізації. З урахуванням особливостей сучасного етапу розвитку суспільств, їх національно-ментальної специфіки такий досвід може суттєво допомогти у скороченні часу, уникненні помилок та у визначенні ключових напрямків ринкової трансформації економіки України. Особливу значимість набуває використання історичного досвіду Англії – країни, що створила оптимальні складові ринкового господарства, у становленні економічних інститутів ринкового господарства.

Ступінь дослідження даної проблеми вченими. Питання ролі держави в організації суспільства та господарської системи має найдовшу історію – з часів виникнення інституту держава і по сьогоднішній день: Закони Хамураппі, «Держава» Платона, «Державець» («Володар») Н. Макіавеллі, «Про дух законів» Шарля-Луї де Монтеск'є, «Дослідження про природу та причини багатства народів» А. Сміта, «Народне господарство, наука про народне господарство та її методи» Г. фон Шмоллера, «Загальна теорія зайнятості, відсотка та грошей» Дж. М. Кейнса, «Велика трансформація» К. Полан'ї, «Економіка державного сектору» Дж. Е. Стігліца, тощо. Наприкінці XX – початку XXI століття починає переважати використання інституціональних підходів у дослідження ролі держави в господарській системі. Найбільший відгук серед економістів викликають праці українських вчених: С.В. Степаненка, А.М. Колота, І.Й. Малого, М.І. Диби, В.В. Демент'єва, М.К. Галабурди, Д.Г. Лук'яненко. Як теоретичне обґрунтування різних підходів так і їх практична реалізація протягом розвитку суспільства свідчать про успіхи та невдачі їх адекватності щодо реалій в короткострокових або довгострокових періодах.

Предмет дослідження. Нами пропонується розглянути роль держави на етапі становлення ринкового господарства Англії через визначення та реалізацію цільових економічних функцій держави у економіко-політичній підсистемі господарської сфери суспільства.

Мета дослідження. Розглянути еволюцію економічних функцій Англії під час становлення ринкового господарства.

Завдання дослідження. Виявити інституціональне забезпечення економічних функцій держави у становленні економіко-політичної підсистеми Англії.

Методи дослідження. Методологічний інструментарій цивілізаційної парадигми.

Результати дослідження. В даній статті розглянуті економічні функції держави, обумовлені цільовою кінцевою причиною та формування економіко-політичної підсистеми господарства. До таких функцій відносяться формування органів економічної влади та організація їхньої діяльності; розробка та впровадження такої моделі господарства, яка б відповідала особливостям суспільства, його природному середовищу, внутрішнім та зовнішнім викликам; створення бюджетно-податкової системи; надання статусу економічним суб'єктам і визначення «правил» їх взаємодії та ін.

Висновки. Становлення ринкової економіки національного господарства Англії свідчить про необхідність реалізації економічних функцій держави у розбудові економіко-політичної підсистеми. Досвід участі держави у становленні ринкової господарської системи в Англії для України полягає у необхідності: по-перше, забезпечення демократичного характеру влади через розбудову її незалежних гілок як передумови ринкової трансформації національної господарської системи в Україні; по-друге, формування економічного інституту приватної власності як основи ринкової господарської системи; по-третє, створення економічних інститутів, як засобу організації ринкових економічних процесів у всіх складових національної господарської системи.

В даній статті методологічною основою дослідження трансформації економічних функцій держави в умовах становлення ринкової господарської системи Англії виступає цивілізаційна парадигма. Основними положеннями (принципами) цивілізаційної парадигми, які визначають методологічні інструменти аналізу економічних функцій держави та їх еволюцію, є суб'єктність, системність, цілісність, свідома організація, процесність. Ці принципи в своїй єдності утворюють матрицю аналізу суспільного життя (розвитку) і репрезентують державу як організаційний центр всіх сфер суспільства, який забезпечує цілісність суспільства. Держава формує систему зв'язків між різними структурними частинами суспільства, економічними суб'єктами, акумулює ресурси для досягнення їх спільних цілей, мотивує, координує, регулює їх діяльність, виступає органом практичної організації суспільного життя. Механізмом забезпечення цілісності суспільства є практична реалізація спільних цілей всіх суб'єктів через здійснювання функцій держави [1, С.85-99].

Цивілізаційний підхід передбачає дослідження цілісності суспільства за допомогою методу кінцевих причин [1, С. 90-91], який характеризує розвиток суспільства як рух «заради чого» [2, С. 86]. Аристотель визначав чотири кінцеві причини руху [2, С. 87-89], що обумовлюють завершеність, самодостатність та цілісність об'єкту, використовуючи сучасну термінологію, їх називають цілепокладальна, відтворювальна, інтегративна та адаптивна причини. Відповідно названим кінцевим причинам відповідає структура сучасного суспільства, обґрунтована Т. Парсонсом – політична, духовно-культурна, соціальна та економічна (господарська) [3]. В кожній з цих сфер держава, виконуючи відповідні функції, забезпечує цілісність цих сфер і суспільства в цілому.

Використання методу кінцевих причин у дослідженні господарської сфери дозволяє визначити напрями практичної діяльності держави (організаційного центру) – економічні функції, реалізація яких забезпечує цілісність цієї сфери та суспільства в цілому [1, С. 95-99]. В даній статті розглянуто трансформацію економічних функцій держави, що здійснюють цільову кінцеву причину. До таких функцій, пов'язаних з виробленням економічної політики держави, відносяться: формування органів економічної влади та організація їхньої діяльності; розробка та впровадження такої моделі господарства, яка б відповідала особливостям суспільства, його природному середовищу, внутрішнім та зовнішнім викликам; створення бюджетно-податкової системи; надання статусу економічним суб'єктам і визначення «правил» їх взаємодії; тощо. Названі та інші функції держави у своїй єдності обумовлюють утворення структурних складових економіко-політичної підсистеми господарської сфери.

Предметом даної статті є трансформація цільових економічних функцій держави на етапі становлення ринкової господарської системи. В другій половині XVII – 60-ті рр. XIX ст. відбуваються епохальні зміни в суспільній залежності індивідів та характері верховної влади країн Європейської цивілізації. Від особистої залежності та відносин володарювання-підпорядкування ці країни переходили до майнової залежності та утвердження свободи і рівності між людьми, демократичного устрою влади. Змінювався державний устрій, коли на зміну централізованим монархіям стали приходити національні держави. Все це спричинило суттєві зміни економічних функцій держави та форм їх реалізації. Зовні така трансформація набула форми докорінної перебудови економічних інститутів які ми розглядаємо в якості засобів організації ринкової господарської системи.

Основополагаючою ознакою економіко-політичної підсистеми, її призначенням є приведення в дію рушійних сил, що забезпечують функціонування і розвиток (рух) господарської системи. Пусковим механізмом руху виступає верховна влада. В національній державі внаслідок відокремлення власності від влади, поряд з верховною владою з'являється ще одне джерело сил руху – багатство (гроші), володіння якими обумовлює активність суб'єктів. Поряд з суспільними цілями та інтересами, які об'єднували індивідів та надавали легітимний характер впливу верховної влади, виникли легітимні індивідуальні та колективні цілі та інтереси, досягнення яких забезпечувалося приватною власністю. Взаємодія цих двох груп суспільних сил (верховної влади та устремління суб'єктів реалізувати власні цілі) забезпечує рух ринкової господарської системи.

Кожна країна мала свої особливості формування національної держави, основними характеристиками якої є свобода та рівність членів суспільства, незалежність гілок влади, утвердження яких уможливило трансформацію феодальної власності у приватну. В Англії цей процес відбувся раніше ніж в інших країнах Європейської цивілізації. У 1215 році була прийнята Велика хартія вільностей, яка символізувала перемогу баронів проти постійного здирництва зі сторони короля.

Відомі два параграфи Великої хартії – § 39, § 40 увійшли в історію Англії та світу як початок шляху демократизації суспільства. Адже в них юридично сформульований принцип громадянської свободи (що включає захист прав власності), який є основою гарантії від адміністративного свавілля влади в особі короля та містить механізм його забезпечення [4, С. 139]. «Вільними людьми», про яких зазначається в Хартії (в цих параграфах), були королівські васали (барони). Широке розповсюдження принципу громадянських свобод всіх членів суспільства відбулося у XVII та XVIII століттях.

В Хартії вольностей 1215 року вперше в історії розвитку англійського феодального суспільства зазначається регуляторний механізм взаємодії державної влади (влади короля) і суспільної влади (влади феодалів). Створення комітету з двадцяти п'яти баронів, які контролювали виконання параграфів Хартії зі сторони короля, створило можливість впливати на його дії. Вперше з'являється феодальна форма гарантії захисту прав суспільства, яка частково враховувала інтереси інших суспільних груп для того щоб спертися в боротьбі з королем на більш широкі суспільні кола, без підтримки яких боротьба феодалів з королем була неможливою.

На формування дієвого механізму державної влади суттєвий вплив спричинили зміни в організації верховної влади. Першим кроком стало відокремлення законодавчої влади від королівської влади та становлення англійського парламентаризму. Залучення до нижньої палати парламенту представників міст, лицарства дозволило сформувати новий центр влади, що відображав інтереси більш широких кіл суспільства. Це дозволило суттєвої зміни економічних функцій держави, перш за все у фіскальній сфері. Починаючи з другої половини XIV століття прямі і непрямі податки визначались тільки з дозволу англійського парламенту. Самі податки в цей час постійними не були, вони вводились лише для даного випадку, рідко на два, на три роки, і це робило необхідним скликання парламенту щорічно і цим укріплювало політико-економічне значення, збільшувало його авторитет і визнання. В XV ст. парламент отримав право визначення цілей використання урядових грошей отриманих від податків і отримання звіту їх використання.

Протягом XV ст. в Англії відбувається процес розмежування судової та виконавчої гілки королівської влади, в якій судді верховних судів перестали виконувати наряду з суддівським функціями різні королівські доручення фіскального та всякого іншого характеру, адміністративні функції. Судовий орган, який складався з мирових суддів, користувався популярністю як у парламенті так і у суспільства, оскільки в нього входили представники дворянства, джентрі, лицарів. Він був серйозною противагою діям короля, щодо його намірів вплинути на господарську та фіскальну політику держави. В 1427 р. мировим суддям навіть була передана влада визначати розмір заробітної плати [4, С. 219-220]. Також вирішальну роль у розвитку

англійського суспільства відіграло створення інституту присяжних, що утвердився в кінці XV ст. в англійській судовій практиці, створив принципово нові підходи при винесенні вироку та призвів до утвердження незалежної судової гілки влади в Англії.

Тривала боротьба за верховенство парламенту при здійсненні верховної влади, який враховував як політичні, соціальні так і господарські інтереси більшості населення, над королівською владою завершилась «Славною революцією» 1688 року. Вона стала результатом компромісу вже між буржуазією, представленою промисловцями, торговцями та банкірами, і «новим дворянством», яких підтримувало англіканське духовенство, і частиною великих консервативних землевласників.

Протягом XVIII ст. в Англії відбувалися зміни в системі виконавчої влади. Раніше парламент задовольнявся прийняттям законів та бюджету, а виконавча влада належала королю. На середину XVIII ст. парламент відібрав у короля фактичний контроль над управлінням країною і передав його кабінету міністрів. Важливу частину економічних функцій держави поряд з парламентом почав здійснювати цей орган державного правління так і з'явилася нова форма реалізації економічних функцій держави – урядові рішення.

Новими функціями держави стало сприяння розвитку ринку капіталу, зовнішніх економічних зв'язків, єдиного культурно-економічного простору, кредитної справи. В діях уряду та парламенту Англії простежувалися генеральна лінія, стрижень розвитку господарської системи – захист приватної власності. Протягом XVI – XIX ст. ст. Англія ні разу не дозволила собі вирішувати кризові явища в господарській сфері за рахунок приватної власності її економічних суб'єктів. Саме цей аспект державної політики допоміг у XIX ст. створити ринкову господарську систему з розвинутим національним ринком і витіснити супротивника – Антверпена, Амстердама, Парижа з панівних місць в міжнародних економічних відносинах.

Важливим напрямком економічних дій держави стало сприяння розвитку ринку капіталу та зовнішніх економічних зв'язків. Становлення цих економічних функцій в Англії безпосередньо було обумовлене надходженням коштів, отриманих Френсісом Дрейком в заморських територіях. Як зауважив Дж. Кейнс в своїй роботі «Трактат про гроші»: багатство Френсіса Дрейка можна розглядати як основу британських іноземних інвестицій. Королева Єлизавета за рахунок цих коштів змогла погасити весь свій іноземний борг та внести частину у розвиток Левантійської компанії, доходи від діяльності якої дали можливість створити Ост-Індську компанію. Діяльність останньої протягом XVII-XVIII ст. стала основою англійських зовнішніх економічних зв'язків і т.п. [5, С. 105-106]. Внаслідок вдалого захоплення колоній Індії та Північної Америки Ост-Індська компанія збільшила капітал. Колоніальна політика держави та забезпечення монопольного становища англійських компаній стало важливою функцією держави.

Національний ринок Англії став формуватися ще у XVIII ст., раніше ніж у інших європейських країнах. Велику роль в цьому процесі відіграв Лондон. Маючи представництво у парламенті, право самоврядування і будучи політичним центром Англії, Лондон для підтримки своєї величі постійно організовував та удосконалював адміністративні та ринкові зв'язки по всій країні, розширював англійський ринок. Лондон був активним торговим портом і забезпечував чотири п'ятих зовнішньої торгівлі Англії, центром посередництва і торгівлі, центральною сортовою станцією по перерозподілу виготовленої англійської продукції з розвинутою інфраструктурою, банківським центром, осередком формування єдиного культурно-економічного простору всієї країни.

Держава сприяла торгівлі (посередництву), розвивала інфраструктуру, формувала єдиний культурно-економічний простір, розвивала кредитну справу, що вело до становлення національного ринку в Англії. Особливим напрямком економічної діяльності держави стала бюджетна політика, зокрема формування та управління державним боргом. Останній є проявом участі держави у кредитних відносинах, які увійшли до кола найбільш значимих економічних функцій держави. Сформувалось державне кредитування комерційних банків, що стали відгравати надзвичайно важливу роль в розвитку господарства країни. Так, через кредитні відносини держава сформувала новий канал впливу на перебіг господарських процесів. Історично встановлення цих економічних функцій держави йшло на шляху нарощування державного боргу уряду Англії. Короткотермінові борги у XVII ст. та довготермінові борги у XVIII ст. формувалися за схемою: позика держави у банкірів – випуск державних облігацій, що продавалися банком за заниженими цінами банкірам, які, в свою чергу, продавали облігації за вищими цінами. Це давало змогу комерційним банкам накопичувати капітал, що використовувався для кредитних операцій. В цій небезпечній грі, за словами Ф. Броделя, відбувалася ефективна мобілізація економічних сил Англії – формувалася майбутня зброя у вигляді кредиту, який використовувався для розширення національного ринку Англії [6, С. 337].

Одним з найважливіших інститутів ринкової економіки, на думку К.Поланьї, був інститут комерціалізації засобів виробництва, землі, праці та грошей «визначає поведінку і, відповідно, перетворюється на найважливіший інститут ринкової економіки» [7, С. 251]. Формування цього інституту в Англії відбувалося раніше ніж в інших країнах та мало свої особливості.

В історії еволюції грошової системи Англії простежуються глобальні особливості, які, можна сказати, є взірцевими для формування товарно-грошової системи національної держави, які забезпечували довіру економічних суб'єктів: по-перше, курс фунта стерлінга залишається у вигляді прямої лінії від 1560 р. до 1931 р. [6, С. 317]; по-друге, стійкість курсу розрахункової монети (фунту стерлінгу) забезпечило вище котування монети ніж банківські гроші і ранній перехід до використання кредитних білетів і в решті-решт паперових грошей; по-третє, запровадження урядом в першій половині XVIII ст. завищеної ціни золота в порівнянні з іншими країнами призвело до припливу жовтого металу до Англії і, відповідно, до розвитку (збільшення?) капіталу (або капіталізації грошей?) необхідного для розвитку виробничої сфери; по-четверте, тверезa політика уряду щодо забезпечення непохитності фунта стерлінга, недопущення девальвації задля захисту прав власників, чинності контрактів, недоторканності капіталів, що надавалися в позику державі.

Земельні відносини в Англії, починаючи з XIII ст., характеризувались процесом огородження – збільшення земельної власності великих землевласників-лендлордів, які забирали у селян землі і давали в оренду фермерам. Великого розмаху цей процес набув у XV-XVI ст. з розвитком англійської суконної промисловості, коли відібрані землі перетворювали у пасовиська для вирощування овець, та секуляризацією, коли церковна та монастирська земля ставала світською.

Після Англійської буржуазної революції результатом пошуку компромісу між новою буржуазією та консервативними землевласниками щодо визначення економічної політики держави стало посилення процесу огородження. За урядовими актами та парламентськими законами 1760-х років великі землевласники отримали землю у повну власність. Наслідками огородження в Англії були: зміна соціальної структури суспільства – перетворення феодалів у великих землевласників-капіталістів (які надавали землю в оренду для ведення сільськогосподарської діяльності, видобутку кам'яного вугілля, залізної руди, будівництво), селян у найману робочу силу – фермерів та робітників; заміна феодальної ренти на капіталістичну; нагромадження капіталу великими землевласниками та фермерами-орендарями; збільшення попиту на засоби виробництва (інвентар, мінеральні добрива тощо); зростання виробництва сільськогосподарської продукції потреби населення в продуктах харчування, промисловості у сировині; збільшення кількості платоспроможного населення.

Парламентські реформи 1832 та 1867 років зменшили вплив великих землевласників на господарську політику держави. Скасування у 1846 році хлібних законів (1815 р.), відповідно до яких ввіз зерна обкладався великим митом, поставило аграрний сектор в умови вільної конкуренції. Наслідком стало прискорений капіталістичний розвиток аграрної галузі – змінюється мотивація діяльності фермерів, збільшується розмір орендованої землі, удосконалюється виробництво в аграрній та видобувних галузях, зростає асортимент і якість виготовленої продукції, тощо. Вільна торгівля зерном супроводжувалася введенням вільної торгівлі цукром і, нарешті, в 1860 р лісоматеріалами.

Процес огородження в Англії супроводжувався збільшенням кількості бідних людей та запровадженням законодавства про бідних, історія якого розпочалася ще в XIV ст. Механізм втілення цих законів у життя носив не загальнодержавний, а, скоріше, парафіяльний характер Суть цих законів полягала у утриманні бідних та нужденних, які проживали при певній парафії, за рахунок стягування податків з фермерів та благодійних внесків багатих людей тієї ж самої парафії.

Однією з основних складових «старого законодавства» називалася «Спінхемлендська система» 1795, яка взагалі ніколи не мала статусу закону і була ні чим іншим, як прецедентом, прийнятим в одному графстві і згодом запозиченим іншими. Тим не менш, навіть сьогодні в спеціальній літературі фігурує поняття «закон Спінхемленда». За цим законом кожний нужденний до мінімальної заробітної плати отримував доплату, яку надавав приход. Наслідком запровадження цього закону стало свідоме зменшення роботодавцями заробітної плати найманим працівникам, їх деградації, та збільшення податків на бідних, які сплачували основні платники податків – фермери. Маркс і Енгельс вважали, що соціальна допомога за спінхемлендским принципом сприяла моральному розкладанню як роботодавців, в односторонньому порядку, що перекладали витрати по заробітній платі на графства, так і працівників, чия продуктивність праці та заробітки падали [8, С. 311].

У 1834 р в Англії була проведена реформа законодавства про бідних. Акт 1834 скасував дотації незаможним і нужденним, помістивши в центр нової системи соціальної допомоги інститут робітних будинків. На думку К. Поланьї Спінхемленд перешкоджав формуванню ринку праці в Англії[9]. При всій антигуманності системи робітних будинків, вважає Р. Школлер, саме Акт 1834 створив передумови утворення національного ринку праці[10].

Одним з важливих кроків у формуванні ринкової економіки була політика держави щодо створення патентного права. Історія запровадження патентної системи в Англії в XVI ст. - першій половині XVII ст. характеризувалась привілеєм короля або феодала у наданні патенту на винахід і мало дуже складну та довгу процедуру його отримання. Тому для народжуваних капіталістичних відносин це ставало перепоною. Відомий «Статут про монополії», прийнятий англійським парламентом у 1623 р., узаконив видачу патенту строком на 14 років, суттєво обмежуючи владу короля. У 1829 році уряд створює особливий комітет, результатом діяльності якого став законопроект 1835 року (Lord Brougham Acts). А в 1852 році був прийнятий перший патентний закон Англії. Закон про патенти 1852 р. ввів єдиний патент Об'єднаного королівства, замість окремих патентів Англії, Шотландії та Уельсу, заснував Патентне Відомство зі своєю власною печаткою та контролером на чолі, яке відтепер несло відповідальність за публікацію та реєстрацію патенту. Закон засновував патентний реєстр, містив вже відносно деталізовані правила охорони винаходів. Адміністративна система була частково спрощена. Найбільш ефективною виявилася реформа, спрямована на зменшення витрат на підтримку патенту в силі.

Створені в Англії на основі захисту приватної власності стабільна грошово-банківська система, ринки праці, землі, засобів праці, капіталу, тощо стали основою виробничої підсистеми і перетворенню Англії в провідну індустріальну державу. Поки в іноземних державах не була створена своя промисловість, ніщо більше не закривало світові ринки для британських промисловців. Отримання Англією першого місця в світі за розвитком економіки сприяла політика фритредерства.

В еволюції становлення національного ринку в країнах Європейської цивілізації були характерні загальні риси, які в кожній країні мали свої особливості. По-перше, витоками формування національного ринку можна вважати появу та функціонування вільних міст (окрім США). Вони стали центрами організації життєдіяльності міст і навколишніх районів, створюючи цим самим певну соціально-політичну, культурну та господарську одиницю країни (певну локальну цілісність зі своїм регіональним ринком). По-друге, утвердження приватної власності стало засобом «лібералізації» факторів виробництва – землі, праці та засобів виробництва та «взаємодії» особисто вільних людей – економічних суб'єктів, що стало основою функціонування ринкової економіки. По-третє, участь держави у формуванні та організації виробничої, дорожньо-транспортної та фінансово-торгівельної структур сприяло об'єднанню господарства країни у єдиний національний ринок, зростанню загального багатоманітного внутрішнього попиту та пропозиції. По-четверте, участь національної держави в економічній впорядкованості та соціально-політичній згуртованості економічних суб'єктів (локальних цілісностей регіональних ринків) призвела до утвердження ринкової економіки, основними атрибутами якої є приватна власність та конкуренція. По-п'яте, ключову роль у всіх цих перетвореннях відігравала держава, яка спираючись на верховну владу, формувала відповідні економічні інститути. Економічні суб'єкти створювали різноманітні економічні організації, що разом з економічними інститутами стали знаряддям практичного утворення ринкової господарської системи.

Список використаних джерел

1. Степаненко С.В., Волкова О.М. Держава в організації господарської системи / С. В. Степаненко, О. М. Волкова // Наукові праці ДонНТУ. Серія: економічна. – 2013 - № 2 (44). – С. 85-99

2. Аристотель. Сочинения [Текст] : в 4 т. / Аристотель. Т. 3 / [ред., авт. вступ. ст. и примеч. И. Д. Рожанский ; пер. с древнегреч. Н. В. Брагинской и др.]. - 1981. - 613 с.

3. Парсонс Т. Система современных обществ [Текст] / Толкотт Парсонс ; [пер. с англ. Л.А.Седова и А.Д. Ковалева ; под ред. М.С. Ковалевой]. – М.: Аспект Пресс, 1997. – 270 с.

4. Петрушевский Д. М. Очерки из истории английского государства и общества в средние века. – М.: Государственное социально-экономическое издательство, 1937. – 224 с.

5. Малаховский К. В. Кругосветный бег «Золотой лани». – М.: Наука. - 1980 – (Страны и народы) – 167 с.

6. Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV – XVIII ст. У 3-х т. Том 3. Час світу / Пер. з фр. Григорій Филипчук. – К.: Основи, 1998 – 631 с.

7. Нуреев Р.М. «Великая трансформация» Карла Поланьи: прошлое, настоящее, будущее / Под общей ред. Р.М. Нуреева. М.: ГУ-ВШЭ, 2007. (Серия «Конференции Департамента экономической теории ГУ-ВШЭ») [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://rustem-nureev.ru/wp-content/uploads/2011/01/277.pdf – Назва з екрану.

8. Барлова Ю. Е Система социальной помощи в Англии XVII – первой пол. XIX вв. и конструирование нарративов о «Старом законодательстве о бедных» - http://ecsocman.hse.ru/data/2013/06/27/1251226957/35.pdf

9. Сидорина Т. Ю. Мифологемы человеческого существования и формирование социальной политики в XIX–XX вв.: К. Поланьи и Л. фон Мизес // Материалы Интернет-конференции «60-летие выхода в свет «Великой трансформации» Карла Поланьи»: // http.: www. Ecsocman.edu.ru/db/msg/176965.html

10. Школлер Р. А. Чем закон Спинхемленда препятствовал формированию рынка труда в Англии? // Материалы Интернет-конференции «60-летие выхода в свет «Великой трансформации» Карла Поланьи»: // http.: www. Ecsocman.edu.ru/db/msg/176965.html

References

1. Stepanenko S.V., Volkova O.M. Derzhava v orhanizatsii hospodars'koi systemy. // Naukovi pratsi DonNTU. Seriia: ekonomichna. 2013. №2(44). S. 85-99.

2. Aristotel. Sochineniya [Tekst] : v 4 t. / Aristotel. T.3 / [red., avt. vstup. st. i primech. I.D. Rozhanskiy ; per. s drevnegrech. N.V. Braginskoy i dr.]. 1981. 613 s.

3. Parsons, T. Sistema sovremennyih obschestv [Tekst] / Tolkott Parsons; perevod s angl. L.A. Sedova i A.D. Kovaleva ; pod red. M.S. Kovalevoy. M. : Aspekt Press, 1997. 270 s.

4. Petrushevskiy D.M. Ocherki iz istorii angliyskogo gosudarstva i obschestva v srednie veka. M. : Gosudarstvennoe sotsialno-ekonomicheskoe izdatelstvo, 1937. 224 s.

5. Malahovskiy K.V. Krugosvetnyiy beg «Zolotoy lani». M. : Nauka. 1980. (Stranyi i narodyi) 167 s.

6. Brodel' F. Material'na tsyvilizatsiia, ekonomika i kapitalizm, KhV. KhVIII st. U 3-kh t. Tom 3. Chas svitu / Per. z fr. Hryhorij Fylypchuk. K.: Osnovy, 1998. 631 s.

7. Nureev R.M. «Velikaya transformatsiya» Karla Polani: proshloe, nastoyaschee, buduschee / Pod obschey red. R.M. Nureeva. M. : GU-VShE, 2007. (Seriya «Konferentsii Departamenta ekonomicheskoy teorii GU-VShE») : http://rustem-nureev.ru/wp-content/uploads/2011/01/277.pdf

8. Barlova Yu.E Sistema sotsialnoy pomoschi v Anglii HVII – pervoy pol. HIH vv. i konstruirovanie narrativov o «Starom zakonodatelstve o bednyih» : http://ecsocman.hse.ru/data/2013/06/27/1251226957/35.pdf

9. Sidorina T.Yu. Mifologemyi chelovecheskogo suschestvovaniya i formirovanie sotsialnoy politiki v XIX–XX vv.: K. Polani i L. fon Mizes // Materialyi Internet-konferentsii «60-letie vyihoda v svet «Velikoy transformatsii» Karla Polani»: // http.: www. Ecsocman.edu.ru/db/msg/176965.html

10. Shkoller R.A. Chem zakon Spinhemlenda prepyatstvoval formirovaniyu ryinka truda v Anglii? // Materialyi Internet-konferentsii «60-letie vyihoda v svet «Velikoy transformatsii» Karla Polani»: // http.: www. Ecsocman.edu.ru/db/msg/176965.html

ДАНІ ПРО АВТОРА
Волкова Олена Михайлівна, старший викладач кафедри історії та теорії господарства
ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»
03068, м. Київ, пр. Перемоги 54/1, каб. 312
e-mail: volkova@kneu.edu.ua

ДАНЫЕ ОБ АВТОРЕ
Волкова Елена Михайловна, старший преподаватель кафедры истории и теории хозяйства
Киевского национального экономического университета имени Вадима Гетьмана
03068, г.Киев, пр. Победы 54/1, каб. 312
e-mail: volkova@kneu.edu.ua

DATA ABOUT THE AUTHOR
Volkova Helen, Lecturer Department of History and Theory of the Economy.
Vadim Getman Kyiv National Economic University
54/1 Peremohy Prosp., room. 312, Kyiv, 03068
e-mail: volkova@kneu.edu.ua

УДК 331:104

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВИХ ВІДНОСИН У РИНКОВИХ УМОВАХ

Ланченко Є.О.

Предмет дослідження охоплює теоретичні питання розвитку соціально-трудових відносин у ринковій економіці. Метою роботи є обґрунтування теоретичних положень функціонування соціально-трудових відносин у соціально орієнтованій ринковій економіці. Методи проведення роботи: історичний; абстрактно-логічний і системний підхід.

Результати роботи: розглянуто теоретичні підходи до розуміння суті соціально-трудових відносин і їх розвитку в ринкових умовах, подано авторське визначення поняття «соціально-трудові відносини» та його актуальність застосування в сучасній економічній практиці, сформовано категоріальний апарат розвитку соціально-трудових відносин.

Галузь застосування результатів: навчальний процес у вищій освіті, формування довідникових видань; проведення подальших прикладних економічних досліджень.

Висновки: розглянувши суть соціально-трудових відносин, уточнено їх поняття та інтереси сторін. Наводячи поняття «виробничі відносини», «економічні відносини» й «соціально-трудові відносини», їх використання вченими й практиками, установлено, що останнє є вужчим поняттям і охоплює соціально-трудові питання в процесі формування й розвитку соціально орієнтованої ринкової економіки. Соціально-трудові відносини є ключовими в усьому комплексі відносин в економіці й суспільстві, тому терміни трудової проблематики формують категоріальний апарат розвитку соціально-трудових відносин як системи.

Ключові слова: *соціально-трудові відносини, трудові відносини, соціальні відносини, виробничі відносини, економічні відносини, праця.*

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ СОЦИАЛЬНО-ТРУДОВЫХ ОТНОШЕНИЙ В РЫНОЧНЫХ УСЛОВИЯХ

Ланченко Е.А.

Предмет исследования охватывает теоретические вопросы развития социально-трудовых отношений в рыночной экономике. Цель работы – обоснование теоретических положений функционирования социально-трудовых отношений. Методы проведения работы: исторический, абстрактно-логический и системный подход.

Результаты работы: рассмотрены теоретические подходы к пониманию сущности социально-трудовых отношений и их развития в рыночных условиях, представлено авторское определение понятия «социально-трудовые отношения» и его актуальность использования в современной экономической практике, сформировано категориальный аппарат развития социально-трудовых отношений.

Область применения результатов: учебный процесс в высшем образовании, формирование справочных изданий, проведение последующих прикладных экономических исследований.

Выводы: рассмотрев суть социально-трудовых отношений, уточнено их понятие и интересы сторон. Приводя понятие «производственные отношения», «экономические отношения» и «социально-трудовые отношения», их использование

© Ланченко Є.О., 2015

учеными и практиками, установлено, что последнее является более узким понятием и охватывает социально-трудовые вопросы в процессе формирования и развития социально ориентированной рыночной экономики. Социально-трудовые отношения являются ключевыми во всем комплексе отношений в экономике и обществе, поэтому термины трудовой проблематики формируют категориальный аппарат развития социально-трудовых отношений как системы.

Ключевые слова: *социально-трудовые отношения, трудовые отношения, социальные отношения, производственные отношения, экономические отношения, труд.*

THEORETICAL ASPECTS OF SOCIAL AND LABOUR RELATIONS IN MARKET CONDITIONS

Lanchenko Ye.O.

Purpose of the study covers the theoretical issues of industrial relations in a market economy. The aim of work is substantiation of theoretical propositions the functioning of social and labour relations in socially oriented market economy. Methods of work: historical; abstract and logical, system approach.

Results of work: considered theoretical approaches before understanding of social and labour relations and their development in the market, presented the author's definition of «social and labour relations» and its actuality in use of modern economy, formed categorical apparatus development social and labour relations.

Practical implications: earning process in higher education, forming reference books; further applied economic research.

Conclusions: having considered the essence social and labour relations, clarified their notion and interests their parties. Citing the term «industrial relations», «economic relations» and «social and labour relations», their use by scientists and practitioners established that the latter is narrower concept and includes social and labour issues in the formation and development of the social market economy. Social and labour relations are key the throughout complex economic and social relations, so the notions of labour issues form the categorical apparatus development social and labour relations as a system.

Key words: *social and labour relations, labour relations, social relations, industrial relations, economic relations, labour.*

Актуальність. Світовий досвід економічного розвитку свідчить, що від стану соціально-трудових відносин (СТВ) і їх регулювання значною мірою залежить господарська діяльність підприємств, розвиток галузей економіки, населених пунктів і регіональних адміністративних утворень, добробут кожної людини та сім'ї, формування соціальної злагоди в суспільстві тощо. Процес становлення соціально орієнтованої ринкової економіки в Україні, формування відповідного конкурентного середовища всебічно вплинули на розвиток СТВ.

Виникли ряд соціально-економічних проблем, що потребують уваги персоналу державних органів управління, практиків, учених, зокрема: підвищення рівня продуктивної зайнятості населення, удосконалення мотиваційного механізму в підприємницьких формуваннях, поліпшення соціального захисту працівників, формування й ефективного використання трудового потенціалу, розвитку соціального партнерства. Тому своєчасна оцінка, моніторинг, обґрунтування тактичних і стратегічних напрямів розвитку СТВ і їх регулювання на всіх рівнях управління (макро-, мезо- й мікрорівень) призведе до поліпшення соціально-економічного розвитку країни. Ураховуючи вищезазначене, у першу чергу, потрібно визначитися з понятійним апаратом розвитку соціально-трудової сфери (СТС).

Ступінь дослідження даної проблеми вченими. Питання розвитку праці людини, використання й відтворення трудового потенціалу в економіці, формування системи СТВ, їх регулювання знаходяться у центрі уваги багатьох учених. З початку трансформації економіки України на ринкові засади господарювання ученими трудового напряму проведено ряд важливих економічних досліджень із метою розробки й обґрунтування заходів удосконалення СТВ у економіці.

Предмет дослідження охоплює теоретичні питання розвитку соціально-трудових відносин у ринковій економіці.

Метою дослідження є обґрунтування теоретичних положень функціонування соціально-трудових відносин у соціально орієнтованій ринковій економіці.

Завдання дослідження: 1) узагальнити теоретичні аспекти розвитку СТВ в сучасних умовах розвитку економіки; 2) сформувати понятійний апарат трудової проблематики соціально орієнтованої ринкової економіки.

Методи: історичний (дослідження поглядів учених трудового напряму); абстрактно-логічний (теоретичні узагальнення, розкриття суті понять, формулювання висновків) і системний підхід (урахування впливу ідеології державотворення на розвиток СТВ).

Постановка проблеми. На сьогодні малодослідженими залишаються теоретичні аспекти розвитку СТВ у нових економічних умовах. Вони охоплюють сферу прикладання фізичних і розумових сил населення, впливають на формування суспільного становища, способу й укладу життя людей, розвиток особистості, соціальних спільнот і виступають неодмінною складовою розвитку економіки окремої країни, її регіонів, галузей, підприємств, домогосподарств, світової економіки. СТВ мають свої особливості формування, функціонування й регулювання, що пов'язано з визначальною роллю праці як головного фактора виробництва. Праця визначає місце людини в суспільстві, є найважливішою формою самовираження, самореалізації й самовдосконалення. Трудова діяльність є основною передумовою, яка визначає матеріальне й духовне багатство людини й суспільства в цілому.

Результати дослідження. СТВ формуються з об'єктивних причин, оскільки в трудову діяльність люди вступають для отримання винагороди й відповідних засобів підтримки життєдіяльності себе й членів своїх родин, формується певний соціально-психологічний клімат у трудових колективах і суспільстві. Таким чином формуються СТВ у найзагальнішому вигляді – всередині суспільства функціонують тісні зв'язки між працівниками, роботодавцями й державою з приводу організації праці, розподілу, обміну й споживання результатів трудової й господарської діяльності. Люди працюють «один на одного», тому їх праця, зв'язки й трудові відносини, що виникають при цьому, набувають суспільної, тобто соціальної форми.

Засновник класичної політичної економії, теорії трудової вартості У. Петті зазначав: «праця – батько й найбільш активний принцип багатства, земля – його мати», що стало відомим влучним висловом на довгі роки. Із розвитком економіки й громадянського суспільства змінювалися ставлення до праці й понятійний апарат розвитку СТВ. У багатьох книгах довідникового характеру економічну категорію «СТВ» сформульовано так: відносини між найманими працівниками та роботодавцями, а також державою чи місцевим самоврядуванням щодо вирішення питань у сфері праці. Вони відбуваються як у трудовій, так і в соціальній сфері. У свою чергу межі обох сфер теж є досить умовними, оскільки носії відносин і дій у них часто є одними й тими самими особами чи групами [1]; відносини, які пов'язані з наймом працівників, використанням та оплатою їхньої праці, відтворенням робочої сили й спрямовані на забезпечення соціальної злагоди, високого рівня та якості життя працівників, високої ефективності роботи підприємств [2].

Зазначені поняття розкривають зміст СТВ як відносини між людьми на стадіях виробництва, обміну, розподілу й споживання продукції в галузях матеріальної й нематеріальної сфер, взаємне спілкування працівників, їх формальні й неформальні відносини в процесі трудової діяльності в інтересах кращих результатів для сторін цих відносин: працівників (зайнятого або економічно активного населення), роботодавців і держави. Так, для працівника – це високий рівень заробітної плати, доходу, стабільність і гарантованість робочого місця, можливість кар'єрного росту, поліпшення умов праці та її полегшення внаслідок механізації, автоматизації, електрифікації, роботизації технологічних процесів, формування «соціального пакету» тощо. Для

роботодавця – збільшення виробництва продукції, продуктивності праці, рентабельності й ефективності виробництва, забезпеченість трудовими ресурсами (кадрами) та ін. Для держави – досягнення високого рівня зайнятості населення, зменшення безробіття, формування трудового потенціалу країни, надходження податків із доходів населення й підприємств до державного бюджету, розвиток економіки, забезпечення соціальної злагоди в суспільства без суспільних потрясінь (повстань, страйків, бунтів, мітингів, трудових спорів і конфліктів і т.ін.).

Проведемо теоретичний аналіз значення складових терміна «СТВ». У Великому тлумачному словнику сучасної української мови [3] складові терміна «СТВ» – дефініції визначено так: 1) »Соціальний» – пов'язаний із життям і стосунками людей у суспільстві; суспільний, громадський; породжений умовами суспільного життя, певного середовища, ладу; існуючий і здійснюваний у суспільстві; зумовлений поділом суспільства на класи. 2) »Трудовий» – пов'язаний із трудом, працею; який виявляється в праці; сповнений праці, який супроводжує працю, викликаний працею; здобутий, зароблений працею, одержаний за працю; який ґрунтується на праці, на застосуванні праці. 3) »Відносини» – стосунки, зв'язки, взаємини між ким-небудь; ставлення, прояв почуттів.

В.І. Павлов і А.М. Колосок, акцентуючи увагу на розвитку соціального партнерства на регіональному рівні, роблять висновок: трудові відносини – це проста організація процесів взаємодії найманих працівників та роботодавців чи їх представників безпосередньо на виробництві та у сфері послуг, які регулюються трудовими угодами між ними. СТВ передбачають включення в систему їх реалізації процесів соціального захисту та соціальних гарантій для найманих працівників з боку як роботодавців, так і держави. Умови та правила такої взаємодії закріплюються угодами про соціальне партнерство на рівні підприємства, галузі, держави [4, с. 7]. Трудові відносини – це візерунки взаємних відносин між роботодавцями, працівниками (та їх організованими представництвами, наприклад, профспілками і організаціями роботодавців), а також державою (урядом) [5, с. 106].

Термін «трудові відносини» у вітчизняній економічній літературі вживався й раніше як один із проявів виробничих відносин, тоді як термін «СТВ» – пізніше, починаючи в 1990-х роках. Так, у Великій Радянській енциклопедії наведено, що «производственные отношения – это совокупность материальных экономических отношений между людьми в процессе общественного производства и движения общественного продукта от производства к потреблению. В процессе труда складываются отношения, обусловленные потребностями технологии и организации производства, например, отношения между рабочими различных специальностей, между организаторами и исполнителями, связанные с разделением труда внутри производственного коллектива или в масштабах общества – это производственно-технические отношения» [6].

У радянський період у багатьох виданнях економічного характеру вживався термін «виробничі відносини», «економічні відносини» в рамках яких формувалися відносини між людьми в процесі праці, тобто по-сучасному – це СТВ. Вони розглядалися в невідривній єдності з розвитком продуктивних сил, економіки підприємств, галузей, регіонів без належного глибокого дослідження сутності явищ і процесів, що відбувалися в СТС, оскільки держава повністю регулювала й контролювала розподіл і споживання матеріальних благ.

На підтвердження зазначеного можна навести визначення з колективної монографії Л.І. Абалкіна й ін.: «производственные отношения – это отношения между людьми (классами, социальными группами и т.д.) в процессе производства, распределения, обмена и потребления, складывающиеся независимо от их воли и сознания. Не менее важным условием, усиливающим роль производственных отношений, является все большее подчинение экономического процесса социальному развитию общества. Речь идет о том, что необходимость дальнейшего повышения благосостояния, улучшения условий труда и жизни советских людей, преодоления социально-классовых различий, все более полного осуществления принципа социальной справедливости превратилась ныне в непосредственные причины повышения эффективности общественного производства, придания его развитию более высокого динамизма [7, с. 9, 41-42]. Далі в книзі зазначається, що «отношения между людьми, складывающиеся в процессе организации труда и производства, относятся, естественно, к производственным, или экономическим, отношениям» [7, с. 90].

У часи СРСР вчені-економісти використовували поняття «виробничі відносини», «економічні відносини», «індустріальні відносини», що є більш ширшими поняттям порівняно з поняттям «трудові відносини» чи «СТВ». Останнє притаманне для ринкової економіки і є складовою частиною зазначених вище понять, оскільки зачіпає процес формування й використання одного з головних факторів будь-якого виробництва – «праця». Ринковий механізм на відміну від планової економіки господарювання передбачає наявність багатьох суб'єктів регулювання СТВ: колективи працівників і профспілки, громадські об'єднання й територіальні громади, роботодавці та їх спілки, державні органи влади й міжнародні інституції тощо.

У економічній енциклопедії Росії [8] виробничі відносини трактуються як «объективно складывающиеся отношения между людьми в процессе производства, распределения, обмена и потребления жизненных благ. Они составляют экономическую структуру общества, реальный базис, на котором выстраиваются юридическая и политическая надстройка и которому соответствуют определенные формы общественного сознания. В производственных отношениях выделяются две стороны. Первая – это производственно-технические отношения, которые непосредственно определяются материальными производительными силами; они обусловлены потребностями технологии и организации производства, например отношения между рабочими различных специальностей, между организаторами и исполнителями, связанные с технологическим разделением труда внутри предприятия или в масштабах общества. Вторая сторона – это производственно-экономические отношения; они выражают отношения людей к средствам производства, т.е. отношения собственности».

Отже, можна стверджувати, що в період адміністративно-планової економіки питання, пов'язані із СТС, розглядалися в рамках розвитку виробничих відносин, оскільки першочерговим завданням в економіці на той час було збільшення виробництва продукції, виконання й перевиконання п'ятирічних планів, тобто акцент економічної політики було спрямовано на розвиток підприємств і галузей металургії, машинобудування, комплексів (ВПК, АПК тощо). Питання ж розвитку трудових відносин були на другому плані та вважали, що держава їх достатньо регулює та подбає про матеріальний добробут і соціальний захист усіх членів соціалістичного суспільства. Із переходом до ринкового механізму регулювання економіки й відповідним послабленням державного втручання у господарську діяльність підприємств актуалізувалися питання, пов'язані з розвитком СТВ на державному, регіональному, галузевому, виробничому та місцевому (сільському, селищному, міському) рівнях управління економікою.

Сучасне вживання терміна «СТВ» замість терміна «виробничі відносини» і «трудові відносини» є цілком обґрунтованим, оскільки практика свідчить, що останні не існують без соціальної складової їх розвитку. Розширився предмет регулювання цих відносин, який виходить за межі виробничої сфери, зокрема формування й використання трудового потенціалу, зайнятість і безробіття населення, ринок праці, система соціального захисту, вирішення трудових спорів і конфліктів, укладання колективних трудових угод тощо. Вирішення цих питань розширило предмет консультацій, переговорів, соціального діалогу між сторонами СТВ для оптимізації трудових, соціальних, економічних (виробничих) відносин тощо.

Як зазначають М.В. Семикіна та інші вчені, в умовах ринкової трансформації економіки, на тлі кризових явищ, появи безробіття, падіння рівня життя, знецінення оплати праці й доходів, проблеми СТВ в Україні, як і в інших країнах СНД, набули

гострого характеру, що обумовило пошуки прийнятних методів їх регулювання. Вітчизняна наука про працю в 1990-ті роки поступово звільняється від ідеологічного «нашарування», у науковий обіг входить категорія «СТВ». «Насиченість трудових відносин соціальним змістом була завжди неоднаковою, міра «соціальності» залежить від «повороту» до людини, захисту її інтересів. Прийняття до наукового обігу нової категорії можна розцінити як факт визнання загальносвітового процесу «соціалізації», пріоритетності людського розвитку [9, с. 19].

Ми поділяємо думку А.М. Колота, що формуванню сучасного погляду на сутність і всю систему СТВ перешкоджають стереотипи про базис і надбудову, структуру виробничих відносин, форми їх виразу, які мають місце в економічній теорії за радянських часів та нині. Щодо трудових відносин, то в економічній теорії до останнього часу вони глибоко не досліджувалися й розглядалися лише як одна з форм вираження виробничих відносин. Переважали політекономічні штампи радянської доби про безпосередньо суспільний характер праці, відносини взаємодопомоги й співробітництва тощо [10, с. 10-11].

Вважаємо, що термін «СТВ» є актуальним на сьогодні для вживання в економічному лексиконі, ніж термін «трудові відносини», «виробничі відносини» тощо. Крім того, зважаючи на швидкі темпи глобалізації економіки України, трудові міграції її населення, формування соціально орієнтованої ринкової економіки України як у більшості країн світу, складову «соціально-» у терміні «СТВ» виправдано вживати на першому місці для того, щоб надати більший акцент і увагу вчених, практиків, державних службовців на вивченні, дослідженні й поліпшенні, у першу чергу, соціальних питань розвитку країни, регіонів, галузей економіки, підприємств, населених пунктів, а також і світової економіки.

В.М. Гончаров і інші вчені також зазначають, що виробничі відносини є сукупністю трудових вартісних і майнових відносин. Трудові відносини – важливий елемент виробничих відносин. Вони виникають між учасниками трудового процесу на основі поділу й кооперації праці у зв'язку з необхідністю обміну діяльністю і її продуктами для створення споживної вартості. СТВ – це сукупність взаємодії працівників як безпосередніх, так і опосередкованих, у колективному трудовому процесі. Вони складаються в процесі живої праці, безпосередньої діяльності працівників, формування і зміни соціальних відношень між ними. СТВ між учасниками трудового процесу відтворюються завдяки трудовій поведінці працівників, їх вчинкам, що здійснюються під впливом потреб, інтересів, ціннісних орієнтацій, трудової ситуації. З усіх різноманітних видів соціально-економічної поведінки трудова й професійна є найважливішими у формуванні СТВ [11, с. 10-11].

У монографіях і авторефератах дисертацій [9, с. 21; 10, с. 14-15; 12, с. 12; 13, с. 7-8; 14, с. 10; 15]; визначення терміна «СТВ» практично нічим не відрізняється від їх трактувань у довідникових і навчальних виданнях. Ми поділяємо думки вчених трудового напряму, зокрема О.В. Жадана, що СТВ є важливою складовою економічних відносин [14, с. 12]. Отже, поняття «СТВ» по відношенню до поняття «економічні відносини» є вужчим, оскільки охоплює не всі елементи економіки як системи, а її складові – питання розвитку СТС, а саме: формування й використання трудового потенціалу; зайнятість населення; організація, продуктивність і мотивація праці; соціальний захист і якість життя населення; розвиток виробничої й соціальної інфраструктур; соціальна справедливість і злагода в державі тощо.

Економічні відносини – це сукупність суспільних відносин між людьми у процесі виробництва матеріальних і духовних благ та їх привласнення в усіх сферах суспільного відтворення (виробництво, розподіл, обмін, споживання). Відносини в промисловості – теорія та практика взаємовідносин між адміністрацією підприємства та найманою робочою силою. Основними формами таких відносин є регулювання оплати праці й зайнятості, порядок прийняття й перегляду колективних договорів тощо [16], що по суті є ототожненням із поняттям «СТВ».

На підтвердження вищезазначеного вже в передмові монографії А.М. Колот зазначає, що СТВ є ключовим елементом будь-якої економічної системи, оскільки економічно активне населення не може виробляти чи надавати послуги, не об'єднуючись за допомогою певних організаційних форм для спільної діяльності та взаємного обміну результатами своєї праці. Ці відносини є провідною складовою всієї системи суспільних відносин і, без перебільшення, утворюють свого роду «ядро» всієї парадигми соціально-економічного розвитку, оскільки саме від їх характеру та змісту безпосередньо залежить продуктивність праці, якість трудового життя, соціальний мир у суспільстві [10, с. 3].

На основі вищезазначеного можна навести узагальнене авторське тлумачення терміна «СТВ», яке найбільш відповідає проблематиці сучасного розвитку економіки країни та її СТС в умовах глобалізації й доповнює понятійний апарат: «СТВ – це відносини між сторонами (працівниками, роботодавцями й державою) щодо розвитку й регулювання питань, пов'язаних із: забезпеченням зайнятості й соціального захисту населення; удосконаленням організації й мотивації праці; підвищенням продуктивності праці й ефективності виробництва; формуванням, використанням і відтворенням трудового потенціалу завдяки застосуванню різних методів, важелів і заходів сторін цих відносин для поліпшення якості трудового життя населення й формування умов сталого розвитку на мікро- (підприємство, організація, село, селище), мезо- (галузь, регіон, область, район), макро- й мегарівні (світовий або міждержавний рівень) економіки». У даному визначенні СТВ ми хочемо вийти за межі господарської діяльності підприємства чи галузі й акцентувати вагомість таких стосунків між їх сторонами для досягнення, у першу чергу, суспільних соціально-економічних інтересів. Адже СТВ є ключовими в усьому комплексі відносин в економіці й суспільстві в цілому (економічні, виробничі, політичні, міжнародні, релігійні, культурні тощо). До головних цілей сучасного розвитку суспільства можна віднести: забезпечення максимального рівня зайнятості населення, досягнення інтересів не тільки найманих працівників, а й економічно активного населення (зайняте й безробітне населення); поліпшення рівня життя населення, а не тільки її складової характеристики – якість трудового життя (рівень зарплати, стан умов праці, стабільність робочого місця, задоволеність працею тощо) та дотримання соціальних, економічних і екологічних принципів сталого розвитку.

Останнім часом (з 1990-х років) у публікаціях вчених дедалі все частіше використовується економічна категорія «СТВ». Узагальнивши теоретичні аспекти СТВ і не зазіхаючи на викладення повного їх змісту, спробуємо навести й вужче визначення цього поняття: «СТВ – це відносини між роботодавцями, економічно активним населенням і державою, які виникають у процесі виробництва товарів (робіт, послуг) та спрямовані на поліпшення якості життя населення, підвищення ефективності виробництва й досягнення соціальної злагоди в суспільстві».

Як відомо, визначення поняття має бути максимально точно висвітлювати зміст відповідного явища і/або процесу. У даному випадку ми подаємо головні характеристики розвитку СТВ на сучасному етапі формування соціально орієнтованої ринкової економіки України. Можна деталізувати й доповнити деякі твердження з нього, зокрема:

- відносини між роботодавцями, працівниками й державою передбачають залучення до цього процесу і їх представницьких організацій (профспілки, спілки роботодавців, органи державної влади тощо), громадських організацій, міжнародних інституцій (ООН, МОП, МВФ, ЄС, СОТ і ін.);

- СТВ формуються в процесі організації й мотивації праці: мається на увазі, що вони виникають у процесі планування, організації й регулювання виробництва, застосування тих чи інших форм і систем оплати праці, реалізації соціальних програм і забезпечення соціального захисту працівників та ін.;

- кожний учасник СТВ переслідує свою головну мету: роботодавець – економічну ефективність виробництва за рахунок, наприклад, збільшення продуктивності праці, отриманням певних пільгових умов господарювання від держави; працівник –

поліпшення матеріального добробуту, соціального захисту, життєвого середовища для себе й своєї родини, розвиток соціальної інфраструктури; держава – досягнення соціальної справедливості й громадянської злагоди, формування середнього класу в країні, забезпечення миру, уникнення трудових конфліктів, страйків, бунтів у суспільстві тощо.

Спробуємо охопити основні економічні категорії соціально-трудової проблематики розвитку економіки й схематично відобразити формування понятійного апарату розвитку СТВ у сучасних ринкових умовах, що використовуватимемо в подальших дослідженнях (рис.).

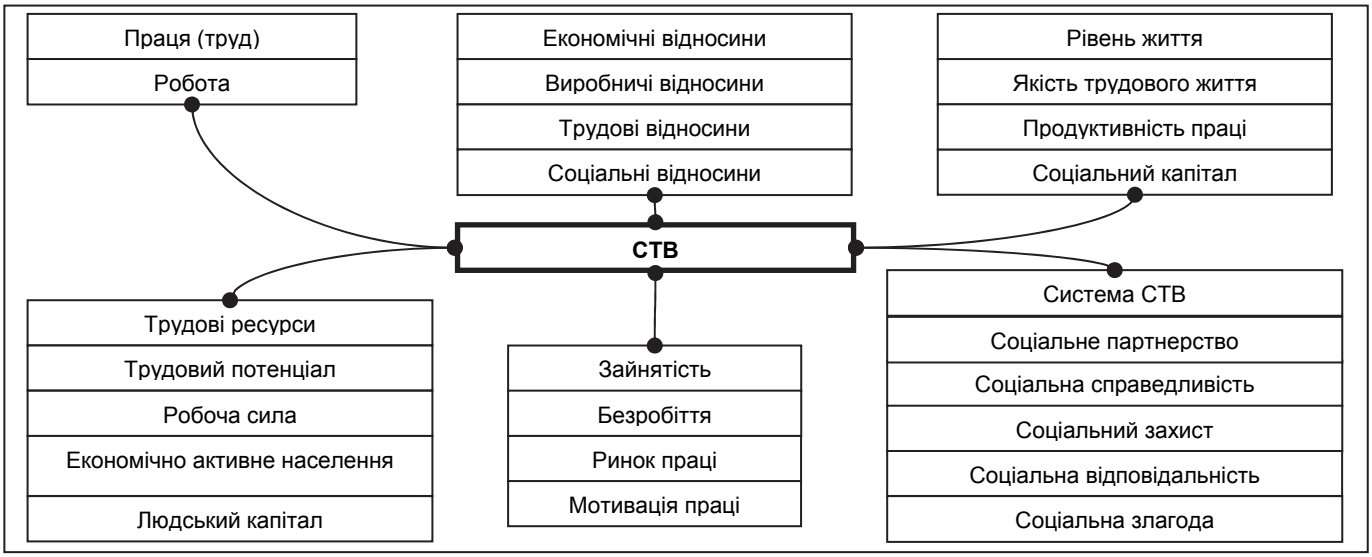

Рисунок. Основні категорії понятійного апарату розвитку соціально-трудових відносин у ринкових умовах господарювання

У відомій багатьом економічній енциклопедії [16-18] серед наведених категорій соціально-трудової проблематики можна зустріти такі, як «праця», «трудова діяльність», «економічні відносини», «відносини у промисловості», «зайнятість», «трудові ресурси», «трудовий потенціал», «ринок праці», «трудова мотивація», «колективний договір», «рівень життя» та ін. Проте визначення терміна «СТВ» відсутнє. Теж саме можна відмітити й про зарубіжні енциклопедичні видання [8].

Наведемо деякі поняття із вищезазначеного переліку. Праця – діяльність людини, спрямована на створення життєвих благ, надання послуг, організацію функціонування господарства й суспільства та управління ними; особлива форма взаємодії між людиною й природою, обміну діяльністю та її результатами між людьми. Праця є найзагальнішим способом «входження» людей у ділові, економічні, моральні взаємини із суспільством, колективами, окремими особами. Крім матеріальних благ, вона приносить людині моральне задоволення, формує й підтримує почуття людської гідності, задоволення життям [18].

Згідно з тлумаченням слова «праця» [3], термін «труд» є його синонімом і використовується з філологічного погляду як означення до слова «праця» (наприклад, трудовий кодекс, трудова діяльність, трудове право, трудові відносини і т.ін.). На підтвердження цього можна навести визначення з відомого словника В. Даля: «Труд – работа, занятие, упражнение, дело; все что требует усилий, старания и заботы; всякое напряжение телесных или умственных сил; все что утомляет. Работа – труд, занятие, дело, упражнение, деланье». Незважаючи на ототожнення в словнику В. Даля «труд» – «работа» [19], на наш погляд, дещо ширшим є поняття «робота» як дія за значенням дієслова «робити», процес, дія, функціонування [3]. Робота може виконуватися людиною, твариною, машиною, роботом тощо, а процес праці притаманний тільки людині із застосуванням нею фізичних і розумових сил, має суспільну форму, що свідчить про соціальний характер праці.

На підтвердження цього ще за радянських часів С.Г. Струмілін навів наступні визначення: «Труд – это всякая общественно полезная деятельность человека, это процесс, совершающийся между человеком и природой, в котором человек своей деятельностью опосредствует, регулирует и контролирует обмен веществ между собой и природой. Работой в самом общем смысле этого слова мы можем называть объективный результат взаимодействия сил, независимо от того, будут ли это силы природы или человека» [20, с. 13, 16].

У даному ракурсі розглянутого питання варто звернутися до вчень С.А. Подолинського, який наприкінці XIX ст., досліджуючи економічні закони еволюції людського суспільства з позиції нової на той час науки – термодинаміки, зазначав, що праця – це таке використання механічної й психічної роботи, накопиченої в організмі людини, що має своїм результатом збільшення кількості перетвірної енергії на земній поверхні. Ступінь, до якого задовольняються потреби людей наявною кількістю збереженої енергії, залежить від кількох факторів: запас перетвірної енергії на земній поверхні, число людей, величина їхніх потреб, продуктивність праці. Засобом задоволення потреб людського роду є людська праця. Безпосередньою метою всякої праці є задоволення потреб, під якою слід розуміти свідомість необхідного організму прагнення до певного обімну енергією між організмом людини й зовнішньою природою [21, с. 31, 51-55].

Трудова діяльність трактується як доцільна форма професійної активності індивіда, зумовлена техніко-технологічними засобами, що не залежать від суб'єктивних побажань. Кінцевою метою такої діяльності є: створення матеріальних благ, засобів життєзабезпечення з різними споживчими властивостями; надання послуг різного цільового призначення; виробництво наукових ідей, цінностей та їх прикладних аналогів; збереження й передання інформації, її носіїв та ін. Трудова діяльність пов'язана з розподілом благ, послуг, цінностей і ідей; організацією й управлінням працівниками, зайнятими в суспільному виробництві; забезпеченням обміну продуктами діяльності та їх еквівалентами [18].

Зазначена категорія є вужчою ніж термін «праця», оскільки не враховую соціально-моральну й духовну сторону: праця включає в себе гуманістичний підхід до діяльності людини під впливом стимулів і потреб; праця є покликанням людини й формує особистість у цивілізованому суспільстві, режим праці й відпочинку для людини робить комфортним її життєдіяльність; результати роботи надихають людину до вдосконалення й подальших звершень тощо. Такий висновок підтверджує вчений С.М. Мельник: «…забезпечити вільно обрану та продуктивну роботу усім бажаючим та тим самим гідний заробіток – мета, яка має не тільки соціально-економічний, але й гуманістичний зміст. Інакше кажучи, праця – це засіб досягнення не тільки матеріального добробуту, але й творчої самореалізації особистості, утвердження її громадської значущості [22, с. 124].

Висновки. Розглянувши суть СТВ у публікаціях довідникового й наукового характеру, уточнено їх поняття, а також наміри й інтереси сторін СТВ: працівників, роботодавців і держави. Наводячи поняття «виробничі відносини», «економічні відносини» й «СТВ», їх використання вченими й практиками, установлено, що останнє є вужчим поняттям і охоплює соціально-трудові питання в процесі формування й розвитку соціально орієнтованої ринкової економіки. СТВ є ключовими в усьому комплексі відносин в економіці й суспільстві, тому терміни трудової проблематики формують категоріальний апарат розвитку СТВ як системи. Його ми будемо використовувати в подальших теоретичних і прикладних економічних дослідженнях.

Список використаних джерел

1. *Енциклопедичний словник: соціально-трудова сфера: 100 термінів і понять / Під заг. ред. С.В. Мельника. – Луганськ, 2005. – 168 с.*
2. *Гузар У.Є. Економіка праці в умовах постіндустріального суспільства: словник термінів і понять / У.Є. Гузар; за ред. Л.К. Семів. Львів: Ліга-Прес, 2011. – 261 с.*
3. *Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел]. – К.: Ірпінь; ВТФ »Перун», 2009. – 1736 с.*
4. *Павлов В.І. Соціальне партнерство на ринку праці України: [монографія] / В.І. Павлов, А.М. Колосок. – Рівне: НУВГП, 2009. – 223 с.*
5. *Сучасний стан, проблеми та тенденції соціально-трудових відносин в Україні: спроба соціального конструювання / [відп. ред. Ю.І. Саєнко, Ю.О. Привалов]. – К.: ВД »Стилос», 2003. – 361 с.*
6. *Большая Советская Энциклопедия: в 30 т. / [гл. ред. А.М. Прохоров]. – М.: «Советская Энциклопедия», 1975. – Т. 21: Проба-Ренессы – 1975. – 640 с.*
7. *Производственные отношения социализма: система, критерии зрелости и пути совершенствования / [Абалкин Л.И., Булатов А.Е., Дунаева В.С. и др.]; редкол.: Л.И. Абалкин, В.В. Цакунов. – М.: Мысль, 1986. – 342 с.*
8. *Экономическая энциклопедия [Текст] / Е.И. Александрова [и др.]; ред. Л.И. Абалкин [и др.]; Институт экономики РАН. – М.: Экономика, 1999. – 1055 с.*
9. *Соціально-трудові відносини: проблеми гармонізації: [монографія] / [М.В. Семикіна, З.В. Смутчак, С.Р. Пасєка, Ю.Д. Петров]; за ред. М.В. Семикіної. – Кіровоград: КОД, 2012. – 300 с.*
10. *Колот А.М. Соціально-трудові відносини: теорія і практика регулювання: [монографія] / А.М. Колот. – К.: КНЕУ, 2003. – 230 с.*
11. *Механізм державного регулювання соціально-трудових відносин: [монографія] / [В.М. Гончаров, М.В. Рябоконь, А.Є. Пожидаєв і ін.]. – Луганськ: Ноулідж, 2012. – 154 с.*
12. *Беззубко Л.В. Методологические основы государственного управления и регулирования социально-трудовых отношений: [монография] / Л.В. Беззубко, Е.М. Вольская. – Донецк: Цифровая типография, 2009. – 200 с.*
13. *Мірошниченко О.В. Розвиток соціально-трудового партнерства в Україні: методологія, методика аналізу, напрямки вдосконалення: [монографія] / В.В. Онікієнко (відп. ред.). – К.: РВПСУ, ПРИНТ ЕКСПРЕС, 2003. – 187 с.*
14. *Жадан О.В. Соціально-трудові відносини в умовах глобалізації: теорія та практика державного регулювання: [монографія] / О.В. Жадан. – Х.: С.А.М., 2012. – 360 с.*
15. *Автореферати [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua.*
16. *Економічна енциклопедія: у 3 т. Т. 1 / [відп. ред. С.В. Мочерний та ін.]. – К.: Видавничий центр «Академія», 2000. – 864 с.*
17. *Економічна енциклопедія: у 3 т. Т. 2 / [відп. ред. С.В. Мочерний та ін.]. – К.: Видавничий центр «Академія», 2001. – 848 с.*
18. *Економічна енциклопедія: у 3 т. Т. 3 / [відп. ред. С.В. Мочерний та ін.]. – К.: Видавничий центр «Академія», 2002. – 952 с.*
19. *Даль В.И. Толковый словарь русского языка / В.И. Даль. – М.: Изд-во Эксмо, 2007. – 736 с.*
20. *Струмилин С.Г. Проблемы экономики труда / С.Г. Струмилин. – М.: Изд-во «Наука», 1982. – 472 с.*
21. *Подолинський С.А. Людська праця і її роль у розподілі енергії / С.А. Подолинський. – К.: Українська наукова асоціація, 1997. – 104 с.*
22. *Зарубіжний та міжнародний досвід регулювання соціально-трудових відносин та соціального захисту населення: [монографія] / За ред. С.В. Мельника. – Луганськ: ТОВ »Віртуальна реальність», 2005. – 180 с.*

References

1. *Entsyklopedychnyi slovnyk: sotsialno-trudova sfera: 100 terminiv i poniat [Encyclopaedic dictionary: social and labour sphere: 100 terms and concepts]. Pid zah. red. S.V. Melnyka. Luhansk, 2005. 168 p.*
2. *Huzar U.Ie. Ekonomika pratsi v umovakh postindustrialnoho suspilstva [Economics of labour in post-industrial society: dictionary of terms and concepts]: slovnyk terminiv i poniat. Za red. L.K. Semiv. Lviv: Liha-Pres, 2011. 261 p.*
3. *Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy [Great interpretative dictionary of modern Ukrainian]. Uklad. i holov. red. V.T. Busel. K.: Irpin; VTF »Perun», 2009. 1736 p.*
4. *Pavlov V.I., Kolosok A.M. Sotsialne partnerstvo na rynku pratsi Ukrainy [Social partnership in the labour market Ukraine]: monohrafiia. Rivne: NUVHP, 2009. 223 p.*
5. *Suchasnyi stan, problemy ta tendentsii sotsialno-trudovykh vidnosyn v Ukraini: sproba sotsialnoho konstruiuvannia [Current status, problems and trends of social and labour relations in Ukraine: an attempt social construction]. Vidp. red. Yu.I. Saienko, Yu.O. Pryvalov. K.: VD »Stylos», 2003. 361 p.*
6. *Bolshaia Sovetskaia Entsyklopediia [Great soviet encyclopaedia]: u 30 t. Hl. red. A.M. Prokhorov. M.: «Sovetskaia Entsyklopediia». T. 21: Proba-Renensy. 1975. 640 p.*
7. *Proizvodstvennye otnosheniia sotsializma: systema, kryteriyi zrelosti i puti sovershenstvovaniia [The production relations of socialism: the system, the criteria of maturity and ways to improve]. Abalkin L.I., Bulatov A.E., Dunaeva V.S. i dr.; redkol.: L.I. Abalkyn, V.V. Tsakunov. M.: Mysl, 1986. 342 p.*
8. *Ekonomicheskaia entsyklopediia [Economic encyclopaedia]. E.I. Aleksandrova i dr.; red. L.I. Abalkyn i dr.; Institut ekonomiki RAN. M.: Ekonomika, 1999. 1055 p.*
9. *Sotsialno-trudovi vidnosyny: problemy harmonizatsii [Social and labour relations: problems harmonization]: monohrafiia. M.V. Semykina, Z.V. Smutchak, S.R. Pasieka, Yu.D. Petrov; za red. M.V. Semykinoi. Kirovohrad: KOD, 2012. 300 p.*
10. *Kolot A.M. Sotsialno-trudovi vidnosyny: teoriia i praktyka rehuliuvannia [Social and labour relations: theory and practice regulation]: monohrafiia. K.: KNEU, 2003. 230 p.*
11. *Mekhanizm derzhavnoho rehuliuvannia sotsialno-trudovykh vidnosyn [The mechanism of state regulation of social and labour relations]: monohrafiia. V.M. Honcharov, M.V. Riabokon, A.Ie. Pozhydaiev i in. Luhansk: Noulidzh, 2012. 154 p.*
12. *Bezzubko L.V., Volskaia E.M. Metodolohicheskiie osnovy hosudarstvennoho upravleniia i rehulirovaniia sotsialno-trudovykh otnoshenii [Methodological foundations of public administration and regulation of social and labour relations]: monohrafiia. Donetsk: Tsyfrovaia tipohrafiia, 2009. 200 p.*
13. *Miroshnychenko O.V. Rozvytok sotsialno-trudovoho partnerstva v Ukraini: metodolohiia, metodyka analizu, napriamky*

vdoskonalennia [Development of social and labour partnership in Ukraine: methodology, methods of analysis, directions for improvement]: monohrafiia. Vidp. red. V.V. Onikiienko. K.: RVPSU, PRYNT EKSPRES, 2003. 187 p.

14. Zhadan O.V. Sotsialno-trudovi vidnosyny v umovakh hlobalizatsii: teoriia ta praktyka derzhavnoho rehuliuvannia [Social and labour relations in the context of globalization: theory and practice of state regulation]: monohrafiia. Kh.: S.A.M., 2012. 360 p.

15. Avtoreferaty dysertathii [Dissertation abstracts]. http://nbuv.gov.ua.

16. Ekonomichna entsyklopediia [Economic Encyclopaedia]: u 3 t. T. 1. Vidp. red. S.V. Mochernyi ta in. K.: Vydavnychyi tsentr «Akademiia», 2000. 864 p.

17. Ekonomichna entsyklopediia [Economic Encyclopaedia]: u 3 t. T. 2. Vidp. red. S.V. Mochernyi ta in. K.: Vydavnychyi tsentr «Akademiia», 2001. 848 p.

18. Ekonomichna entsyklopediia [Economic Encyclopaedia]: u 3 t. T. 3. Vidp. red. S.V. Mochernyi ta in. K.: Vydavnychyi tsentr «Akademiia», 2002. 952 p.

19. Dal V.I. Tolkovii slovar russkoho yazyka [Interpretative dictionary of Russian language]. M.: Izd-vo Eksmo, 2007. 736 p.

20. Strumilin S.H. Problemy ekonomiki truda [Problems of labour economics]. M.: Izd-vo »Nauka», 1982. 472 p.

21. Podolynskyi S.A. Liudska pratsia i yii rol u rozpodili enerhii [Human labour and its role in the distribution of energy]. K.: Ukrainska naukova asotsiatsiia, 1997. 104 p.

22. Zarubizhnyi ta mizhnarodnyi dosvid rehuliuvannia sotsialno-trudovykh vidnosyn ta sotsialnoho zakhystu naselennia [Foreign and international experience of regulation of social and labour relations and social protection of population]: monohrafiia. Za red. S.V. Melnyka. Luhansk: TOV »Virtualna realnist», 2005. 180 p.

ДАНІ ПРО АВТОРА

Ланченко Євгеній Олександрович, кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки праці та розвитку сільських територій
Національний університет біоресурсів і природокористування України
вул. Героїв Оборони, 15, м. Київ, 03041, Україна
e-mail: lanchenko@ukr.net

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Ланченко Евгений Александрович, кандидат экономических наук, доцент кафедры экономики труда и развития сельских территорий
Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины
ул. Героев Обороны, 15, г. Киев, 03041, Украина
e-mail: lanchenko@ukr.net

DATA ABOUT THE AUTHOR

Lanchenko Yevgeniy Olexandrovich, Ph.D. in Economical Science, Associate Professor of Department of Labour Economics and Rural Development
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine
15, Heroyiv Oborony street, Kyiv, 03041, Ukraine
e-mail: lanchenko@ukr.net

УДК 339.56.055(476)

ЗОВНІШНЯ ТОРГІВЛЯ РЕСПУБЛІКИ БІЛОРУСЬ: СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ЧИННИКИ РОЗВИТКУ

Левкович А.П.

Ключові слова: *зовнішня торгівля, експорт, імпорт, товарна структура, географічна структура, торгівля послугами, диверсифікація експорту й імпорту, зовнішній попит, валютний курс, синхронізація динаміки валютних курсів.*

ВНЕШНЯЯ ТОРГОВЛЯ РЕСПУБЛИКИ БЕЛАРУСЬ: СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ И ФАКТОРЫ РАЗВИТИЯ

Левкович А.П.

В статье исследуется развитие современной внешней торговли Республики Беларусь. Цель работы – выявить современные тенденции и факторы развития внешней торговли Республики Беларусь. Основными методами исследования явились методы анализа и синтеза, сравнительного экономического анализа, экономико-статистические. Результаты внешней торговли анализировались в разрезе торговли товарами и услугами. Анализ развития внешней торговли товарами проведен в группах товаров по целям использования, в разрезе основных групп товарной номенклатуры внешнеэкономической деятельности и видов товаров. Дана оценка географической и страновой структуры экспорта и импорта. Выявлены основные тенденции развития внешней торговли Республики Беларусь в 2014 г. Обосновано, что превышение темпов падения импорта товаров над темпами снижения их экспорта, положительное сальдо в торговле услугами позволили достичь большей сбалансированности внешней торговли республики. Определено, что во внешней торговле страны сохраняются: низкая степень товарной и географической диверсификации; неэффективное распределение экспортно-импортных потоков между странами и регионами в разрезе основных товарных групп, низкие темпы динамики структурных изменений. Выявлено, что имеет место падение экспорта ряда отраслей обрабатывающей промышленности. Определено, что доминирующими факторами формирования современных тенденций развития внешней торговли Республики Беларусь явились падение внешнего спроса вследствие замедления темпов роста в странах-основных торговых партнерах и снижение курсов их национальных валют, прежде всего, российского рубля, рост реального курса белорусского рубля. Сделан вывод, о том, что повышение результативности внешней торговли Республики Беларусь предусматривает существенную трансформацию экспортно-импортных потоков на основе структурной перестройки. Высокая степень торговой интеграции с Россией обусловливает обеспечение синхронизации темпов снижения курса национальной валюты, прежде всего, с валютой Российской Федерации, а также другими основными торговыми партнерами страны. Полученные результаты могут быть использованы при формировании внешнеторговой, валютной, а также структурной политики Республики Беларусь.

Ключевые слова: *внешняя торговля, экспорт, импорт, товарная структура, географическая структура, торговля услугами, диверсификация экспорта и импорта, внешний спрос, валютный курс, синхронизация динамики валютных курсов.*

© Левкович А.П., 2015

FOREIGN TRADE OF THE REPUBLIC OF BELARUS: CURRENT TRENDS AND DEVELOPMENT FACTORS

Levkovich A.P.

The article looks into the development of the current foreign trade of the Republic of Belarus. The aim of the study is to define the current trends and factors of development of the country's foreign trade. The main research methods are analysis and design, comparative economic analysis as well as economic and statistical methods. The results of foreign trade are analyzed in terms of visible and invisible trade. The analysis of foreign trade in goods is carried out in commodity groups according to the aim of their usage, in terms of the major groups of foreign economic activity classification of goods and their types. Geographic and country structure of exports and imports is assessed. The key trends of the development of foreign trade of the Republic of Belarus in 2014 are revealed. It is proved that exceedance of the pace of reduction in the import of goods over the decline in their export as well as surplus in trade in services have allowed to achieve more stable balance of the country's foreign trade. It is defined that foreign trade of the country is still characterized by low degree of geographical and commodity diversification, ineffective allocation of export and import flows among countries and regions in terms of the major commodity groups, low pace of the dynamics of structural changes. The study reveals the decrease in the exports of a number of branches of manufacturing industry. The domineering factors of the formation of current trends of the country's foreign trade development are defined. They are reduction of the overseas demand as a result of slowdown of the growth rate in the major trade partners, the decrease in the exchange rates of their national currencies, primarily the Russian rouble, as well as the increase in the real exchange rate of the Belarusian rouble. The conclusion is made that improvement of the effectiveness of foreign trade of the Republic of Belarus demands substantial transformation of export and import flows on the ground of structural adjustment. High degree of trade integration with Russia specifies synchronization of the rates of reduction of the national currency exchange rate, primarily with the currency of the Russian Federation and other key trade partners of the country. The obtained results can be applied in the context of development of foreign trade, exchange rate and structural policy of the Republic of Belarus.

Key words: *foreign trade, exports, imports, commodity structure, geographical structure, trade in services, diversification of exports and imports, foreign demand, the exchange rate, the synchronization of the dynamics of exchange rates.*

Состояние и развитие национальной экономики Республики Беларусь определяется ее спецификой как малой открытой экономики, глубоко интегрированной в мирохозяйственные связи. Влияние внешнего сектора на макроэкономическую динамику республики осуществляется посредством двух основных каналов: внешней торговли и трансграничных инвестиционных потоков. Однако канал внешней торговли является доминирующим, на его долю приходится основной объем внешнего платежного оборота страны. Внешнеторговая квота страны практически на протяжении всего периода существования суверенного государства значительно превышает величину ВВП. Национальная экономика Республики Беларусь является экспортоориентированной и одновременно импортозависимой. В свою очередь, специфика экспорта заключается в доминировании в нем продукции обрабатывающих отраслей, высокоэластичных по цене, а импорта – неэластичных по цене базовых ресурсов. Специфические характеристики национальной экономики предопределяют ее высокую зависимость от внешних рынков и внешней торговли, а следовательно, необходимость мониторинга их текущей динамики с целью выявления современных тенденций развития и факторов их формирования. Результаты данных исследований, в свою очередь, являются основанием для выработки мер внешнеэкономической (внешнеторговой, валютной в сфере иностранных инвестиций), а также структурной, денежно-кредитной, бюджетно-налоговой политики, как в кратко-, так и в средне- и долгосрочном периодах. Таким образом, исследование современных тенденций и факторов развития внешней торговли Республики Беларусь выступает актуальной задачей.

В 2014 г. национальной экономике удалось преодолеть падение ВВП, наблюдавшееся в начале года, и обеспечить его рост на уровне 101,6%, что выше уровня 2013 г. (Рисунок 1).

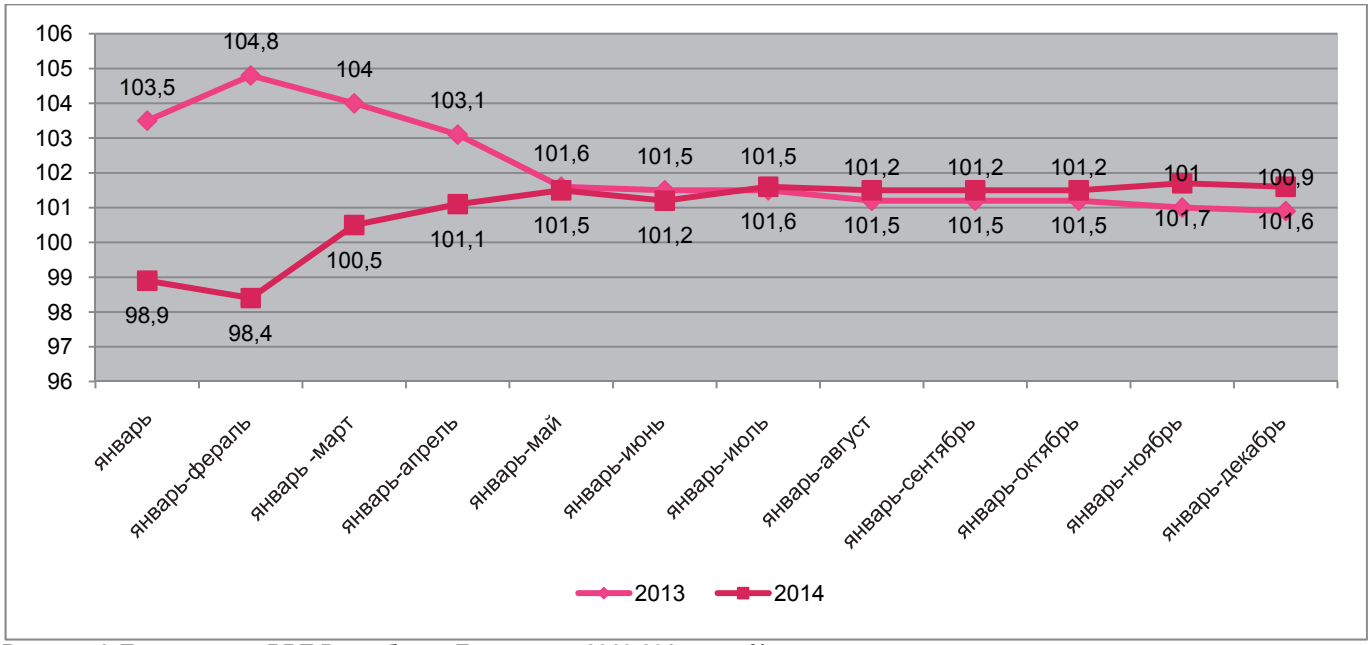

Рисунок 1. Темпы роста ВВП Республики Беларусь в 2013-2014 гг., в % к соответствующему периоду предыдущего года
Примечание – Источник: собственная разработка на основе [1]

Анализ ВВП по направлениям использования[1] показывает усиление влияния чистого экспорта товаров и услуг на его структуру в начале года: его доля выросла в первом квартале с 1,7% в 2013 г. до 4,3% в 2014 г.

[1] *Некоторая несопоставимость данных во временном разрезе объясняется различными сроками подготовки и публикации официальных оперативных данных.*

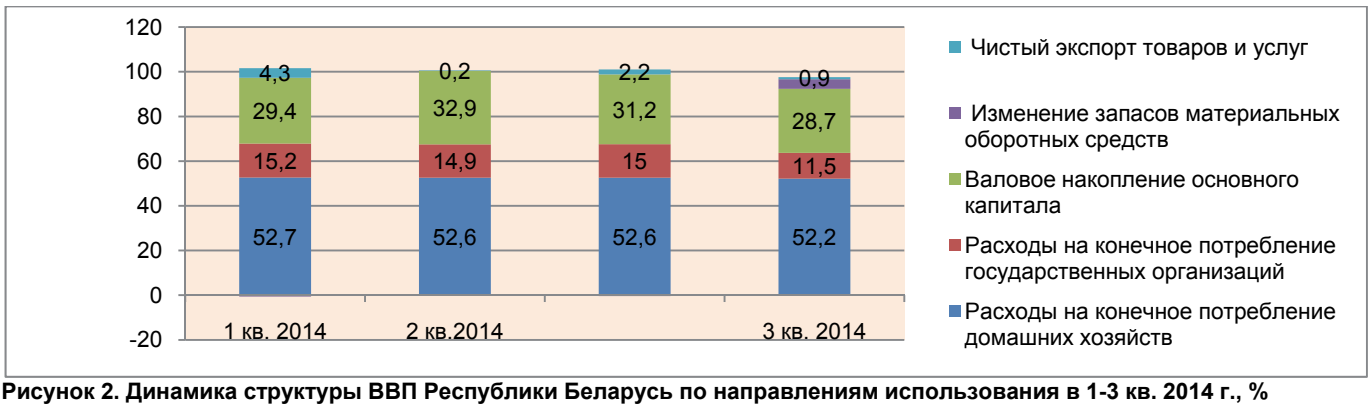

Рисунок 2. Динамика структуры ВВП Республики Беларусь по направлениям использования в 1-3 кв. 2014 г., %
Примечание – Источник: собственная разработка на основе [1]

Однако в течение 2014 г. произошло сжатие внешнего спроса и снижение удельного веса чистого экспорта в структуре ВВП с 4,3% в 1 кв. до 0,2% во 2 кв. 2014 г., в результате в целом за полугодие доля чистого экспорта составила 2,2%. В третьем квартале 2014 г. доля чистого экспорта снизилась до 0,9% (рисунок 2).

Динамика доли чистого экспорта за прошедший период 2014 г. было обусловлено направлением динамики экспорта, импорта и внешней торговли в целом. При снижении доли чистого экспорта товаров и услуг в структуре ВВП внешняя торговля в 2014 г. составила 87501,2 млн. долл. США или 96,8% к 2013 г., темпы роста экспорта - 98,9%, импорта – 94,7%. Более высокие темпы падения импорта в сравнении с темпами снижения экспорта при общем снижении объема внешней торговли позволили существенно сократить отрицательное сальдо: с – 2340,9 до -390,0 млн. долл. США (таблица 1).

Таблица 1. Внешняя торговля Республики Беларусь в 2013-2014 г., млн. долл. США

Показатели	2013 г.	2014 г.	Темпы, %
Внешнеторговый оборот товаров и услуг	90433,1	87501,2	96,8
Экспорт товаров и услуг	44046,1	43555,6	98,9
Импорт товаров и услуг	46387,0	43945,6	94,7
Сальдо внешней торговли товарами и услугами	-2340,9	-390,0	-
Внешнеторговый оборот товаров	77673,6	74070,0	95,4
Экспорт товаров[1]	36540,1	35735,8	97,8
Импорт товаров	41133,5	38334,2	93,2
Сальдо внешней торговли товарами	-4593,4	-2598,4	-
Внешнеторговый оборот услуг	12759,5	13431,2	105,3
Экспорт услуг	7506,0	7819,8	104,2
Импорт услуг	5253,5	5611,4	106,8
Сальдо внешней торговли услугами	2252,5	2208,4	-

Примечание – Источник: собственная разработка на основе [2].

Определяющее влияние на формирование стоимостных показателей внешней торговли оказывала торговля товарами: ее доля в общем объеме торговли составила в 2014 г. 84,7%, на долю услуг приходилось соответственно 15,3%. Рост доли услуг составил к 2013 г. 1,0%. В силу этого динамика внешней торговли предопределялась главным образом динамикой торговли товарами (рисунок 3).

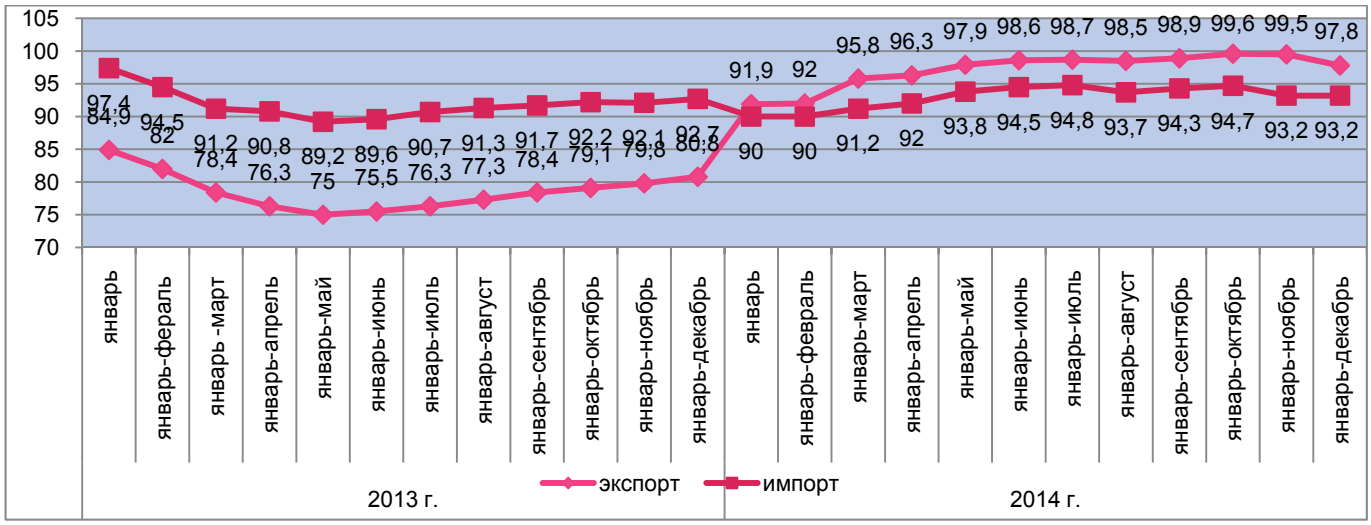

Рисунок 3. Динамика темпов роста экспорта и импорта товаров в 2013-2014 гг., в % к соответствующему периоду предыдущего года
Примечание – Источник: собственная разработка на основе [2]

[1] *Данные о внешней торговле товарами представлены по методологии платежного баланса.*

Темпы роста экспорта и импорта товаров составили соответственно 97,8 и 93,2%, а в целом внешнеторговый оборот товаров снизился на 4,6 п.п. (95,4% к 2013 г.). Сальдо торговли товарами осталось в зоне отрицательных значений, однако улучшилось в 1,8 раза до -2 598,4 млн. долл. США.

Внешняя торговля услугами в 2014 г. характеризовалась положительными темпами роста в 105,3% и обеспечила формирование сальдо на уровне +2208,4 млн. долл. Однако темпы роста импорта услуг превышали темпы роста их экспорта – 106,8 и 104,2%. Тем не менее, положительного сальдо в торговле услугами позволило существенно перекрыть отрицательное сальдо в торговле товарами и обеспечить значительное снижение дефицита внешней торговли в целом.

Снижение стоимостного объема товарного экспорта определялось исключительно падением экспортных цен, поскольку индекс физического объема экспорта составил в 2014 г. 104,3 при индексе средних долларовых цен – 93,8 к 2013 г. Снижение импорта товаров было обеспечено в большей степени также падением средних долларовых цен (до 94,5) при незначительном росте физических объемов импорта до 100,3 в сравнении с 2013 г. Индекс условий торговли сложился неблагоприятным и составил 99,3%.

В структуре стоимостных объемов экспорта товаров по целям использования в 2014 г. динамика роста имела место только по промежуточным товарам – 102,2%. Экспортп инвестиционных товаров снизился до 81,5%, потребительских – до 92,8% (таблица 2).

Поскольку на долю промежуточных товаров в 2014 г. приходилось 67,6% экспорта товаров, следует констатировать, что их рост обеспечивал замедление темпов падения экспорта товаров в целом.

Таблица 2. Укрупнённая структура экспорта товаров Республики Беларусь по целям использования в 2013-2014 г.

Показатели	2013 г.		2014 г.		Темпы, %
	Млн. долл. США	Уд. Вес, %	Млн. долл. США	Уд. Вес, %	
Экспорт - всего	36540,1	100,0	35735,8	100,0	97,8
Потребительские товары, в т.ч.	7426,1	20,3	8023,7	20,4	**92,6**
Инвестиционные товары	4616,2	12,6	3760,9	10.3	**81,5**
Промежуточные товары	24072,5	65,9	24603,8	67,6	**102,2**

Примечание - Источник: собственная разработка на основе [3]

Динамика экспорта в разрезе групп товаров по целям использования определялась разнонаправленно. В частности:

1. Рост по группе промежуточных товаров обеспечивался ростом физических объемов. Индекс физического объема составил 111,6, средних цен – 91,6. Кроме того, этот рост обеспечивался ростом физических объемов, прежде всего, неэнергетических товаров: индекс физического объема неэнергетических товаров составил 118,8, энергетических 104,4 при падении их цен соответственно до 89,5 и 93,8.
2. Резкое падение экспорта инвестиционных товаров определялось в большей степени снижением физических объемов поставок. Индекс физического объема – 86,8, средних цен - 93,9.
3. В группе потребительских товаров снижение экспорта происходило за счет снижения цен (97,2) и физических объемов (95,3), однако при более быстрых темпах последних [3, с. 113].

Анализ сбалансированности торговых потоков в торговле товарами показывает, что в 2014 г. отрицательное сальдо сохранялось по всем товарным группам укрупненной номенклатуры, хотя и снизилось в целом на 24,5% (таблица 3).

Таблица 3. Сбалансированность торговых потоков в разрезе групп товаров по целям использования в 2013-2014 гг., млн. долл.[1]

Показатели	Экспорт			Импорт			Сальдо	
	2013 г.	2014 г.	Прирост	2013 г.	2014 г.	Прирост	2013 г.	2014 г.
Всего	37203,1	36392,4	-810,7	43022,7	40788,0	-2234,7	-5819,6	-4395,6
Инвестиционные товары	4616,2	3760,9	-855,3	5928,7	5065,6	-863,1	-1312,5	-1304,7
Промежуточные	24072,5	24603,8	531,3	28827,6	25947,4	-2880,2	-4755,1	-1343,6
Потребительские товары	8023,7	7426,1	-7597,6	7854,5	9309,3	1454,8	169,2	-1883,2

Примечание – Источник: собственная разработка на основе [3]

Дезагрегирование по основным товарным группам показывает, что рост экспорта товаров обеспечивался за счет минеральных продуктов (на 101,5%), продукции химической и связанных с ней отраслей промышленности (на 127,3%), недрагоценных металлов (на 100,8%) (таблица 4).

Таблица 4. Структура экспорта Республики Беларусь в разрезе основных групп товаров в 2013- 2014 г.

Товарные группы	2013 г.		2014 г.		Темпы роста, %
	Млн. долл. США	Доля, %	Млн. долл. США	Доля, %	
Экспорт товаров (в ценах ФОБ), всего	36540,1	100,0	35735,8	100,0	97,8
Минеральные продукты	12276,5	33,0	12455,5	34,2	101,5
Продовольственные товары и сельскохозяйственное сырье	5650,8	15,2	5520,9	15,2	*97,7*
Продукция химической и связанных с ней отраслей промышленности	3359,9	9,0	4278,1	11,8	127,3
Машины и оборудование	3158,2	8,5	2739,9	7,5	*86,8*
Транспортные средства	3630,0	9,8	2548,0	7,0	*70,2*
Недрагоценные металлы	2342,6	6,3	2362,1	6,5	100,8
Пластмассы и изделия из них	1810,6	4,9	1561,4	4,3	86,2
Текстиль и текстильные изделия	1453,8	3,9	1312,4	3,6	90,3
Другие	3520,7	9,5	3614,1	9,9	102,7

Примечание – Источник: составлено на основе [4, с. 37]

Из пяти ведущих товарных групп падение экспорта к предыдущему году имело место по транспортным средствам – 70,2%, машинам и оборудованию – 86,8%, что отражает спад в экспорте инвестиционных товаров в целом. Снижение экспорта продовольственных товаров и сельскохозяйственного сырья до 97,7% внесло вклад в падение потребительского экспорта.

[1] *По методологии статистики внешней торговли товарами.*

Экспорт товаров традиционно характеризовался низкой степенью товарной диверсификации: на пять ведущих групп приходилось в 2014г. 77,1% всего экспорта.

Анализ экспорта по видам товаров, охватывающих 57,5% всего товарного экспорта, показал, что в группе минеральных продуктов наибольший прирост экспорта имел место по калийным удобрениям – 30,3%, сжиженному природному газу – 10,6% (таблица 5).

Падение экспорта в разрезе важнейших видов товаров наблюдалось по товарам инвестиционного назначения: тракторы – 21,1%, автомобили грузовые – 16,1%, шины – 36,7%, части и оборудование для автомобилей и тракторов – 7,8%. В группе продуктов питания наибольшие темпы снижения были характерны для позиций: молоко и сливки сгущённые и сухие – 21,1%. Таким образом, снижение экспорта наблюдалось по товарам важнейших отраслей обрабатывающей промышленности и сельскохозяйственного производства – отраслям экспортной специализации национальной экономики.

Таблица 5. Экспорт основных видов товаров Республики Беларусь в 2013-2014 гг.

Виды товаров	2013 г.		2014 г.		Темпы прироста, %
	Млн. долл. США	Доля, %	Млн. долл. США	Доля, %	
Нефтепродукты	10155,5	27,3	9961,7	27,4	-1,9
Удобрения калийные	2052,4	5,5	2675,1	7,4	**30,3**
Нефть	1241,3	3,3	1124,3	3,1	-9,4
Автомобили грузовые	1110,5	3,0	932,0	2,6	-16,1
Тракторы, включая седельные	1076,3	2,9	849,5	2,3	-21,1
Сыры и творог	649,5	1,7	800,1	2,2	**23,2**
Молоко и сливки сгущенные и сухие	859,4	2,3	678,5	1,9	-21,0
Прутки прочие из углеводородистой стали	468,9	1,3	480,7	1,3	2,5
Смеси битумные на природных минеральных смолах	47,0	0,1	468,9	1,3	**В 10 раз**
Говядина свежая или охлажденная	433,0	1,2	413,2	1,1	-4,6
Сжиженный и природный газ	356,6	1,0	394,6	1,1	**10,6**
Мебель прочая и ее части	374,6	1,0	395,0	1,1	5,4
Антидетонаторы, антиоксиданты, ингибиторы, загустители	47,4	0,1	391,8	1,1	**В 8,3 раза**
Шины	610,9	1,6	387,0	1,1	-36,7
Масло сливочное	362,4	1,0	354,3	1,0	-2,2
Части и оборудование для автомобилей и тракторов	357,0	1,0	329,1	0,9	-7,8
Тара пластмассовая	324,1	0,9	304,4	0,8	-6,1
Итого по выделенным группам	20526,8	**55,2**	20940,1	**57,5**	

Примечание – Источник: собственная разработка на основе [4,с. 41].

В торговле услугами экспорт в 2014 г. вырос на 104,2%, импорт – на 106,8% в сравнении с 2013 г., однако положительное сальдо торговли снизилось на 2,0%. Сокращение положительного влияния торговли услугами на чистый экспорт объясняется динамикой видовой структуры экспорта и импорта услуг (таблица 6).

Рост экспорта услуг определялся ростом строительных услуг (113,0%), на долю которых приходится 15,4% экспорта, а также относительно небольшим снижением экспорта транспортных услуг (их доля составляет 47,6%), приростом на 20,3% экспорта телекоммуникационных услуг. В свою очередь, рост импорта услуг, характерный для данного периода, определялся ростом импорта по таким позициям как: строительство – 120,6% (доля в импорте – 27,0%), транспортные услуги – 109,1% (доля – 27,1%), финансовые услуги – 143,4% (доля – 5,9%).

Анализ географической структуры торговли позволяет выявить основных торговых партнеров и зависимость внешней торговли и чистого экспорта от распределения внешнего и внутреннего спроса. В географической структуре товарного экспорта доминирующее значение имеет рынок Российской Федерации. На долю России приходится 42,2% экспорта товаров, Украины – 11,2 и Казахстана – 2,4%. В целом доля стран ЕАЭС составляет 44,6% из 58,5% стран СНГ, а в доле стран вне СНГ в размере 41,5% ведущее место принадлежит странам ЕС – 29,5% (рисунок 5).

Таблица 6. Видовая структура экспорта и импорта услуг в 2013-2014 гг.

Виды услуг	2013 г.		2014 г.		Темпы роста, %
	Млн. долл.	Доля,%	Млн. долл.	Доля, %	
Экспорт - всего	7506,0	100,0	7819,8	100,0	104,2
Транспортные услуги	3792,4	50,5	3719,7	47,6	98,1
Строительство	1065,5	14,2	1204,4	15,4	113,0
Поездки	791,4	10,5	821,6	10,5	103,8
Телекоммуникационные, компьютерные и информационные услуги	750,3	10,0	902,6	11,5	120,3
Услуги по обработке материальных ресурсов, принадлежащих другим сторонам	219,9	2,9	210,6	2,7	95,8
Услуги по ремонту и техническому обслуживанию	130,9	1,7	132,4	1,7	101,1
Итого:	6750,4	89,8	6991,3	89,4	
Импорт - всего	5253,5	100,0	5620,9	100,0	106,8
Транспортные услуги	1397,7	26,6	1524,2	27,1	109,1
Строительство	1258,2	23,9	1517,2	27,0	120,6
Поездки	1153,3	22,0	1087,4	19,3	94,3
Финансовые услуги	231,4	4,4	331,9	5,9	143,4
Телекоммуникационные, компьютерные и информационные услуги	196,4	3,7	223,3	4,0	113,7
Плата за пользование интеллектуальной собственностью	145,1	2,8	202,2	3,6	139,4
Услуги по ремонту и техническому обслуживанию	110,8	2,1	118,9	2,1	107,3
Услуги частным лицам в сфере культуры и отдыха	61,0	1,2	43,5	0,8	71,3
Итого:	4553,9	86,7	5048,6	89,8	

Примечание – Источник: собственная разработка на основе [4, с.50]

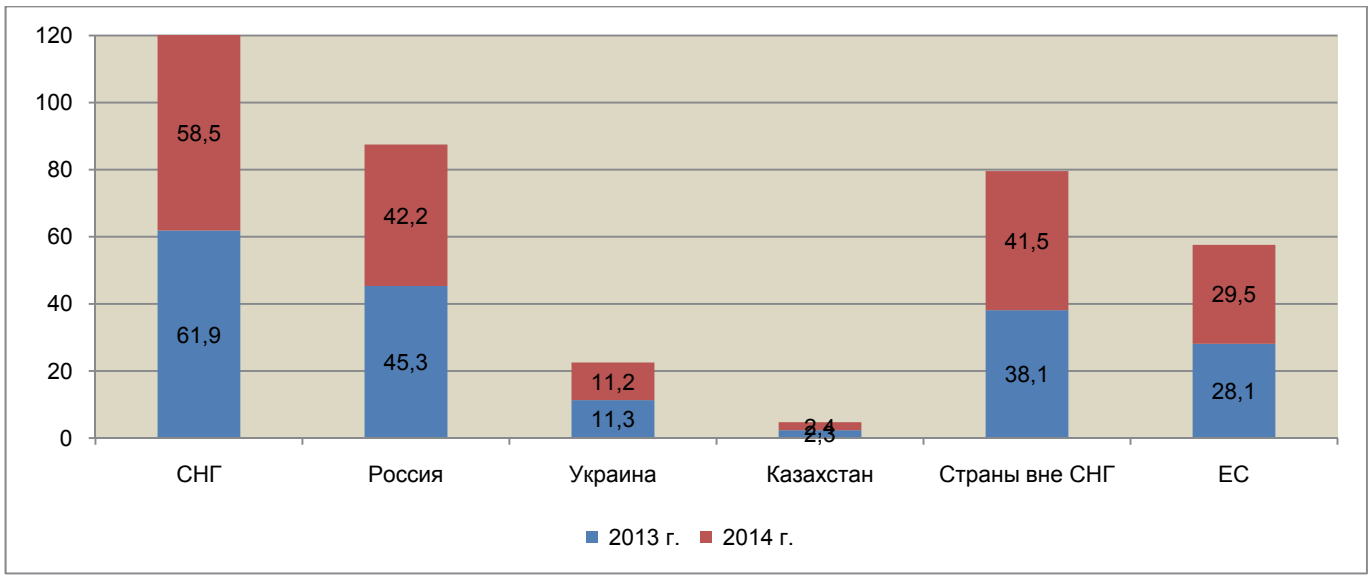

Рисунок 5. Динамика структуры экспорта Республики Беларусь в разрезе основных торговых партнеров в 2013-2014 гг., %
Примечание – Источник: собственная разработка на основе [4, с. 43-44]

Структура экспорта в Россию в разрезе основных товарных групп включает эластичные по цене товары – субституты, которые и составляют экспортный потенциал основных отраслей обрабатывающей промышленности и сельскохозяйственного производства республики. Так, в 2014 г. в РФ экспортировалось: продуктов питания и сельскохозяйственного сырья -85,2%, машин и оборудования– 78,5%, транспортных средств – 64,9%, пластмасс и изделий из них – 72,5%, текстиля и текстильных изделий – 69,2%, недрагоценных металлов – 47,5% [4, с. 39]. Таким образом, экспорт в Российскую Федерацию существенно зависит от динамики внутреннего спроса данной страны. В экспорте в ЕС доминируют следующие товарные группы: минеральные продукты – 58,2%, продукция химической и связанных с ней отраслей промышленности – 26,3%, недрагоценные металлы – 31,7% спрос на которые носит более устойчивый характер [4, с. 39].

В структуре импорта Республики Беларусь на долю РФ приходится 54,6%, Украины – 4,1%, Казахстана – 0,7%. На страны ЕАЭС приходится 55,4%, на страны вне СНГ- 40,0%, в том числе ЕС – 23,1 (рисунок 6).

Рисунок 6. Динамика структуры импорта Республики Беларусь в разрезе основных торговых партнеров в 2013-2014 гг., %
Примечание – Источник: собственная разработка на основе [4, с. 45-46]

В свою очередь, в импорте из Российской Федерации доминируют следующие товарные группы: минеральные продукты – 96,8%, недрагоценные металлы – 61,1%, транспортные средства – 52,3%. Из ЕС республика ввозит: машины и оборудование – 43,9%, продукцию химической и связанных с ней отраслей промышленности – 47,8%, пластмассы и изделия из них – 38,0% импорта [4, с. 39]. Следовательно, в импорте из России доминируют неэластичные по цене энергетические и базовые сырьевые ресурсы с устойчивым спросом на них. В импорте из ЕС преобладает высокотехнологическая продукция машиностроительных отраслей.

В условиях снижения темпов экономического роста в странах – основных торговых партнерах при данной структуре торговли экспорт в РФ будет в большей степени подвержен снижению, чем в страны ЕС, а импорт – наоборот. Так, в 2014 г. темпы роста экспорта в Россию составили 91,1%, в ЕС – 102,7% к 2013 г., импорта из РФ – 97,1%, из ЕС – 89,7% [4, с.43-44]. В результате традиционно сальдо торговли товарами с РФ складывается отрицательным, с ЕС – положительным (рисунок 7).

Таким образом, географическая структура внешней торговли товарами Республики Беларусь характеризуется низкой географической диверсификацией, неоптимальным распределением экспортно-импортных потоков между странами и регионами в разрезе основных товарных групп, низкими темпами динамики структурных изменений.

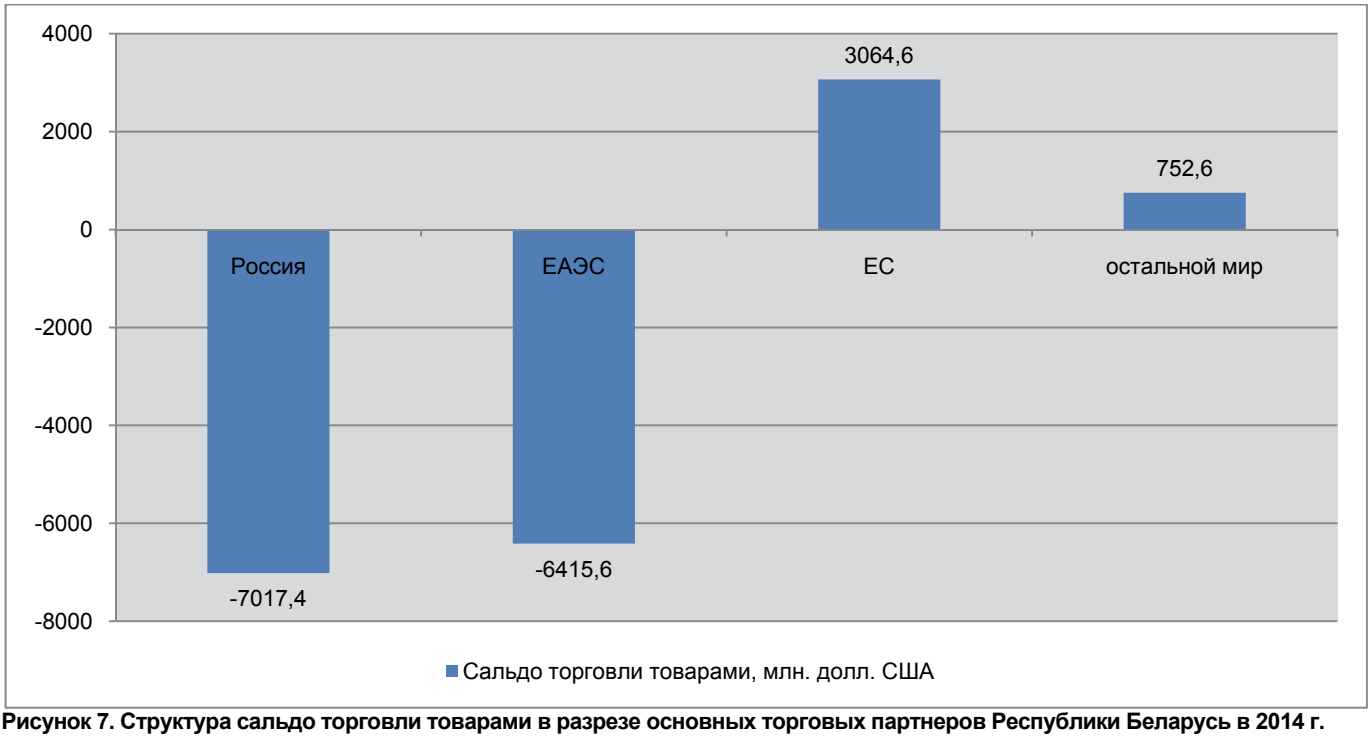

Рисунок 7. Структура сальдо торговли товарами в разрезе основных торговых партнеров Республики Беларусь в 2014 г.
Примечание – Источник: собственная разработка на основе [4, с.40].

Доминирующим фактором формирования тенденций развития внешней торговли Республики Беларусь явилось замедление темпов роста ВВП в странах-основных торговых партнерах (таблица 7).

Таблица 7. Темпы роста стран и регионов мировой экономики в 2011-2014 гг.

Страны и регионы мира	Годы			
	2011	2012	2013	2014
Мировой выпуск	3,9	3,2	3,3	3,3
Еврозона	1,4	-0,4	-0,5	0,8
США	1,8	2,3	2,2	2,4
Германия	3,1	0,9	0,2	1,5
СФР и развивающиеся страны	6,3	5,1	4,7	4,4
Россия	4,3	3,6	1,3	0,6

Примечание – Источник: собственная разработка на основе [5,6].

В России как основном торговом партнере темпы роста снизились с 4,3% в 2011 г. до 0,6% в 2014 г. (таблица 7). В состоянии стагнации находится экономика ЕС: в 2014 г. темпы роста составили 0,8%. Следствием этого является существенное сокращение внешнего спроса со стороны данных стран и регионов и падение экспорта Республики Беларусь.

Другим важнейшим фактором, определившим тенденции развития внешней торговли, явилось изменение валютного курса белорусского рубля к основным валютам расчетов в течение 2013-2014 гг. (рисунок 8).

За 2013 г. обменный курс белорусского рубля к доллару США снизился на 11,1%, к евро – на 15,8%, к российскому рублю незначительно – на 2,8%. За январь 2014 г. – 19 декабря 2014 г. (в период поддержания плавного снижения рубля к иностранным валютам) обменный курс снизился еще по отношению к доллару США – на 14,4%, к евро – на 2,0%, к российскому рублю - укрепился на 36,6% (таблица 8).

Таблица 8. Динамика обменного курса белорусского рубля к иностранным валютам в 2013-2015 гг.

Валюта	Дата						
	1.01.2013	1.01.2014		19.12.2014		26.01.2015	
		Абс. величина	Темп роста, %	Абс. величина	Темп роста, %	Абс. величина	Темп роста, %
Доллар США	8 570	9 520	111,1	10 890	114,4	14 910	136,9
Евро	11 340	13 130	115,8	13 390	102,0	16 920	127,4
Российский рубль	282	290	102,8	184	63,4	235	127,4

Примечание – Источник: собственная разработка на основе [7]

Реальный эффективный валютный курс начал расти с середины 2014 г. и темпы его роста ускорились в ноябре-декабре 2014 г., что резко снизило международную конкурентоспособность белорусских товаров и производителей (рисунок 8).

Рост реального эффективного курса явился следствием недостаточных темпов снижения номинального курса в условиях падения курсов валют стран -основных торговых партнеров (прежде всего, российского рубля) и высоких темпов внутренней инфляции.

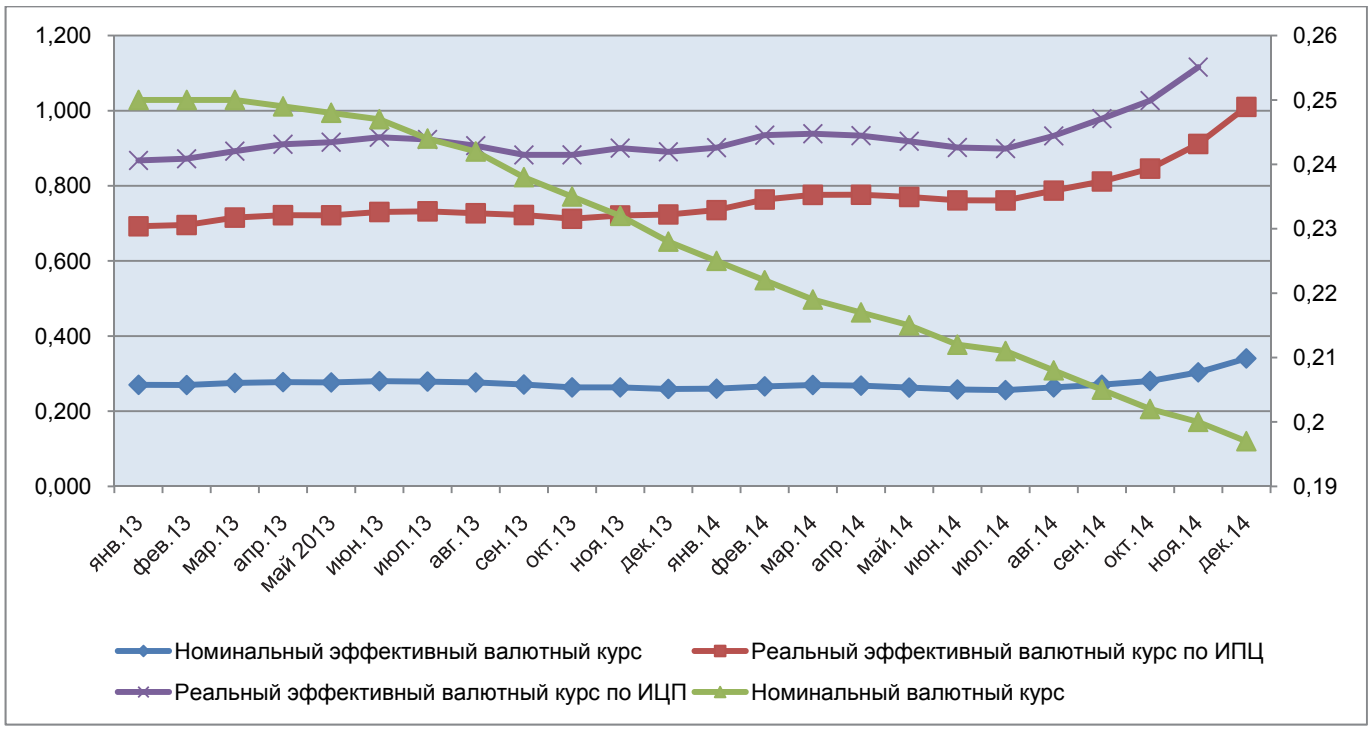

Рисунок 8. Динамика курсов белорусского рубля в 2013-2014 гг.
Примечание – Источник: собственная разработка на основе [7]

Темпы падения курса российского рубля в доминирующей степени определяли формирование реального эффективного валютного курса (рисунок 9). За 2014 г. реальный эффективный курс белорусского рубля вырос в 1,4 раза, к доллару США – снизился на 0,4%, к евро – вырос на 9,6%, к российскому рублю вырос в 1,5 раза. В условиях более высоких темпов инфляции устойчивость реального эффективного курса белорусского рубля и поддержание внешней конкурентоспособности предполагала снижение его номинального курса более высокими темпами.

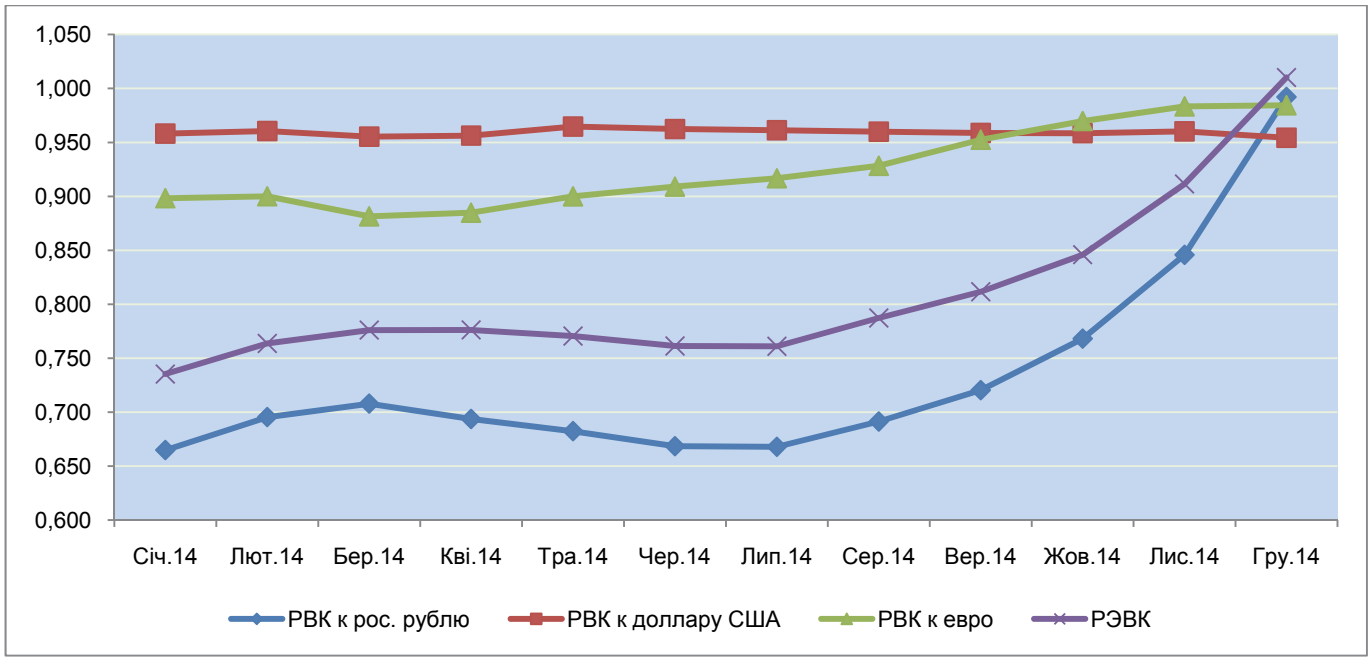

Рисунок 9. Динамика реального курса белорусского рубля в 2014 г.
Примечание – Источник: собственная разработка на основе [7]

Снижение курса российского рубля обусловлено формированием ряда внешних и внутренних факторов, главными из которых выступают замедление темпов экономического роста, падение цен на нефть, отток капитала, ограничение возможности рефинансирования на западных рынках в связи с введением экономических санкций (в том числе и для финансового сектора). В целом комплексным фактором формирования тенденции снижения курса российского рубля выступают структурные проблемы экономики России. Высокая степень торговой интеграции с Россией и необходимость поддержания конкурентоспособности национальной экономики Республики Беларусь на внешних рынках обусловливает обеспечение синхронизации темпов снижения курса национальной валюты со странами-основными торговыми партнерами и, прежде всего, с валютой Российской Федерации.

На основе проведенного исследования можно сделать следующие выводы:

1. Основными положительными тенденциями в развитии внешней торговли Республики Беларусь в 2014 г. явились следующие: существенное снижение отрицательного сальдо в торговле товарами и услугами; превышение темпов падения импорта товаров над темпами падения их экспорта; сокращение дефицита в торговле товарами; рост физического объема экспорта товаров. В целом в 2014 г. было обеспечено достижение большей сбалансированности внешней торговли в целом и внешней торговли товарами.

2. В течение 2014 г. в развитии внешней торговли сохранялись и негативные тенденции: падение темпов внешней торговли в целом; превышение темпов роста импорта услуг над темпами роста их экспорта; низкая степень товарной диверсификации экспорта и импорта; падение экспорта важнейших отраслей экспортной специализации, прежде всего, обрабатывающей промышленности (высокотехнологичные отрасли); низкая степень географической диверсификации внешней торговли и экспорта; неоптимальное распределение экспортно-импортных потоков между странами и регионами в разрезе основных товарных групп; низкие темпы динамики структурных изменений.

3. Основными факторами, определявшими развитие внешней торговли Республики Беларусь в 2014 г., явились: сокращение внешнего спроса вследствие падение темпов роста в странах-основных торговых партнерах, прежде всего в Российской Федерации, стагнация экономики ЕС; падение курсов национальных валют стран-основных торговых партнеров (прежде всего, российского рубля) и рост реального курса белорусского рубля, повлекшее падение конкурентоспособности белорусских товаров и производителей на внешних рынках.

4. Повышение результативности внешней торговли Республики Беларусь предусматривает существенную трансформацию экспортно-импортных потоков на основе структурной перестройки национальной экономики. Высокая степень торговой интеграции с Россией и необходимость поддержания конкурентоспособности национальной экономики Республики Беларусь на внешних рынках обусловливает обеспечение синхронизации темпов снижения курса национальной валюты, прежде всего, с валютой Российской Федерации, а также другими основными торговыми партнерами страны.

Список использованных источников

1. *Национальные счета/Национальный статистический комитет Республики Беларусь [Электронный ресурс]. – 2015. – Режим доступа: http://belstat.gov.by/ofitsialnaya-statistika/otrasli-statistiki/natsionalnye-scheta/. – Дата доступа: 20.03.2015.*
2. *Внешняя торговля товарами и услугами Республики Беларусь/Национальный банк Республики Беларусь [Электронный ресурс]. – 2015. – Режим доступа: http://www.nbrb.by/statistics/ForeignTrade/. – Дата доступа: 20.03.2015.*
3. *Статистическое обозрение Беларуси, 2014 год/Национальный статистический комитет Республики Беларусь [Электронный ресурс]. – 2015. – Режим доступа: http://belstat.gov.by/bgd/public_bulletin/index_597/. – Дата доступа: 20.03.2015.*
4. *Платежный баланс, международная инвестиционная позиция и валовой внешний долг Республики Беларусь за 2014 г. Предварительные данные: Информационно-аналитический сборник/Национальный банк Республики Беларусь [Электронный ресурс]. – 2015. – Режим доступа:. http://www.nbrb.by/statistics/BalPay/ . – Дата доступа: 20.03.2015.*
5. *World Economic Outlook January 2013/International Monetary Fund [Electronic resource]. – 2013. – Mode of access:http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2013/update/01/. – Date of access: 20.03.2015.*
6. *World Economic Outlook January 2015/ International Monetary Fund [Electronic resource]. – 2013. – Mode of access: http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2015/update/01/. -Date of access: 20.03.2015.*
7. *Курсы валют/ Национальный банк Республики Беларусь [Электронный ресурс]. – 2015. – Режим доступа: http://www.nbrb.by/statistics/Rates/RatesDaily.asp. – Дата доступа: 20.03.2015.*

References

1. *Natsional'nye scheta/Natsional'nyy statisticheskiy komitet Respubliki Belarus'. 2015. : http://belstat.gov.by/ofitsialnaya-statistika/otrasli-statistiki/natsionalnye-scheta/.*
2. *Vneshnyaya torgovlya tovarami i uslugami Respubliki Belarus'/Natsional'nyy bank Respubliki Belarus'. 2015. : http://www.nbrb.by/statistics/ForeignTrade/.*
3. *Statisticheskoe obozrenie Belarusi, 2014 god/Natsional'nyy statisticheskiy komitet Respubliki Belarus'. 2015. : http://belstat.gov.by/bgd/public_bulletin/index_597/.*
4. *Platezhnyy balans, mezhdunarodnaya investitsionnaya pozitsiya i valovoy vneshniy dolg Respubliki Belarus' za 2014 g. Predvaritel'nye dannye: Informatsionno-analiticheskiy sbornik/Natsional'nyy bank Respubliki Belarus.' 2015. : http://www.nbrb.by/statistics/BalPay/.*
5. *World Economic Outlook January 2013/International Monetary Fund. 2013. : http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2013/update/01/.*
6. *World Economic Outlook January 2015/ International Monetary Fund. 2013. : http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2015/update/01/.*
7. *Kursy valyut/ Natsional'nyy bank Respubliki Belarus'. 2015. : http://www.nbrb.by/statistics/Rates/RatesDaily.asp.*

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Левкович Анна Павловна, к.э.н., доцент, доцент кафедры международного бизнеса
Белорусский государственный экономический университет
220070, г. Минск, проспект Партизанский, 26,
e-mail: anna.levkovich@mail.ru

ABOUT THE AUTHOR

Levkovich A.P., associate professor, assistant professor of international Business department
Belarus State Economic University
Minsk, Republic of Belarus
e-mail: anna.levkovich@mail.ru

УДК 331.5.024.5

ПРІОРИТЕТНІ ОРІЄНТИРИ УДОСКОНАЛЕННЯ ДЕРЖАВНИХ ФУНКЦІЙ РЕГУЛЮВАННЯ СФЕРИ ЗАЙНЯТОСТІ НАСЕЛЕННЯ В УМОВАХ ГЕНЕЗИСУ РИНКОВИХ ВІДНОСИН

Лич В.М.,
Джегур Г.В.

Предметом статті є теоретико-методологічні і практичні аспекти державного регулювання зайнятості населення. Мета статті полягає у визначенні та обґрунтуванні на основі аналізу наукових джерел пріоритетних орієнтирів удосконалення державних функцій регулювання сфери зайнятості населення в умовах генезису ринкових відносин.

Теоретико-методологічну основу дослідження становили загальнонаукові (діалектичний, структурно-функціональний) і спеціальні методи пізнання досліджуваних економічних явищ і процесів.

У статті визначені пріоритетні об'єкти державного регулювання зайнятості населення, вимоги до формування сучасної цілісної системи такого регулювання. На основі аналізу існуючих підходів до сутності державного регулювання сфери зайнятості населення визначені методологічно важливі орієнтири реалізації регулювання функцій держави, які слід досліджувати в двох аспектах - як засіб вираження та реалізації національних інтересів з точки зору збереження та розширеного відтворення трудового потенціалу нації – з одного боку, та як важливий захисний елемент інтересів усіх суб'єктів соціально-трудових відносин – з іншого. Дана характеристика регулюючих функцій держави у сфері зайнятості населення та основні напрямки їх удосконалення в умовах кризового стану економіки, обґрунтована необхідність їх активізації у сучасних умовах.

На основі проведеного дослідження можна зробити висновки, що основним напрямом державного впливу на сферу зайнятості населення є розробка та впровадження соціальних нормативів і гарантій, прийняття відповідних законодавчих і нормативних актів і контролю за їх дотриманням з боку органів влади. Державний вплив на зайнятість повинен відбуватися з урахуванням необхідності дотримування соціально прийнятної диференціації доходів населення та його матеріального становища, оскільки саме розвиненість сфери зайнятості значною мірою визначає рівень оплати послуг праці значної частки зайнятого населення.

Ключові слова: *зайнятість населення, державне регулювання сфери зайнятості, ринок праці, функції регулювання зайнятості населення: мотиваційно-мобілізуюча, соціально-трудове посередництво, соціально-захисна.*

ПРИОРИТЕТНЫЕ ОРИЕНТИРЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ФУНКЦИЙ РЕГУЛИРОВАНИЯ СФЕРЫ ЗАНЯТОСТИ НАСЕЛЕНИЯ В УСЛОВИЯХ ГЕНЕЗИСА РЫНОЧНЫХ ОТНОШЕНИЙ

Лыч В.Н.,
Джегур Г.В.

Предметом статьи является теоретико-методологические и практические аспекты государственного регулирования занятости населения. Цель статьи заключается в определении и обосновании на основе анализа научных источников приоритетных ориентиров совершенствования функций регулирования сферы занятости населения в условиях генезиса рыночных отношений. Теоретико-методологическую основу исследования составили общенаучные (диалектический, структурно-функциональный) и специальные методы познания исследуемых экономических явлений и процессов.

В статье определены приоритетные объекты государственного регулирования занятости населения, требования к формированию современной целостной системы такого регулирования. На основе анализа существующих подходов к сущности государственного регулирования сферы занятости населения определены методологически важные ориентиры реализации регулирования функций государства, которые следует исследовать в двух аспектах - как средство выражения и реализации национальных интересов с точки зрения сохранения и расширенного воспроизводства трудового потенциала нации - с одной стороны, и как важный защитный элемент интересов всех субъектов социально-трудовых отношений - с другой. Дана характеристика регулирующих функций государства в сфере занятости населения и основные направления их совершенствования в условиях кризисного состояния экономики, обоснована необходимость их активизации в современных условиях.

На основе проведенного исследования можно сделать выводы, что основным направлением государственного влияния на сферу занятости населения является разработка и внедрение социальных нормативов и гарантий, принятие соответствующих законодательных и нормативных актов и контроля за их соблюдением со стороны органов власти. Государственное влияние на занятость должно осуществляться с учетом необходимости соблюдения социально приемлемой дифференциации доходов населения и его материального положения, поскольку именно развитость сферы занятости в значительной степени определяет уровень оплаты услуг труда значительной части занятого населения.

Ключевые слова: *занятость населения, государственное регулирование сферы занятости, рынок труда, функции регулирования занятости населения: мотивационно-мобилизующая, социально-трудовое посредничество, социально-защитная.*

PRIORITY DIRECTIONS OF IMPROVEMENT OF STATE FUNCTIONS OF POPULATION EMPLOYMENT REGULATION IN CONDITIONS OF MARKET RELATIONS GENESIS

Lych V.N.,
Dzehur H.V.

The subject of the article includes theoretical, methodological and practical aspects of state regulation of employment. The purpose of the article is identification and justification on the basis of scientific sources analysis priority directions of state functions improvement of population employment regulation in conditions of market relations genesis. Theoretical and methodological basis of the study included general scientific (dialectical, structural and functional) and special methods of studying the examined economic phenomena and processes.

The article identifies priority objects of state population employment regulation, requirements to the formation of modern integrated system of such regulation. On the basis of the relevant approaches analysis of the essence of state employment regulation methodologically important directions of implementation of the state regulation functions were defined. The mentioned directions should be studied in two aspects - as means of expression and realization of national interests in terms of preservation and expanded reproduction of the nation labor potential - on the one hand, and as an important security element of all subjects of industrial relations interests - on the other hand. The characteristic of the regulatory state functions in the area of employment and basic directions of their improvement in the conditions of economic crisis was provided; the necessity of their intensification in the modern world was justified.

On the basis of the conducted study it can be concluded that the main direction of the state influence on employment lies in the development and implementation of social standards and guaranties, adoption of the relevant laws and regulations and monitoring

 © Лич В.М., Джегур Г.В., 2015

their observance on the government's part. State impact on employment should be carried out taking into consideration socially acceptable income differentiation and financial position of population, as development of employment to a considerable degree determines the level of labor remuneration of the significant proportion of the employed population.

Key words: *population employment, state government regulation of employment, labor market, regulation functions of population employment: motivational and mobilizing, social and labor mediation, social and protective.*

В сучасній економічній науці, практиці суспільного відтворення благ та послуг не досягнуто єдності поглядів щодо сутності та доцільного діапазону виконуваних державою функцій у сфері зайнятості населення. Вони істотно різняться - від визнання провідної та домінантної ролі держави в економічному розвиткові до обмеження її функцій суто «наглядовими». В наукових публікаціях відзначається непродуктивність протиставлення цих крайніх позицій. Ми підтримуємо точку зору, яка доводить необхідність поєднання державного впливу на зайнятість, ринок праці і суто ринкових важелів, дія яких спонукає до саморозвитку будь-якої сфери суспільного буття в залежності від наявної фази відтворювального циклу. Актуальність даної теми також обумовлена тим, що в умовах кризового стану економіки необхідність державного регулювання зайнятості населення істотно посилюється.

Дослідженням питань державних функцій регулювання сфери зайнятості населення займаються такі вчені, як С. Бандура, В. Бедратий, Д. Богиня, Т. Буда, М. Денисенко, О. Кучинська, Е. Лібанова, В.Петюх та інші.

Предметом статті є теоретико-методологічні і практичні аспекти державного регулювання зайнятості населення. Мета статті полягає у визначенні та обґрунтуванні на основі аналізу наукових джерел пріоритетних орієнтирів удосконалення державних функцій регулювання сфери зайнятості населення в умовах генезису ринкових відносин.

Поставлена мета обумовлює необхідність вирішення наступних завдань: узагальнення існуючих поглядів щодо сутності державного регулювання зайнятості населення; обґрунтування необхідності посилення регулюючих функцій держави у сфері зайнятості населення; виокремлення пріоритетних об'єктів державного регулювання зайнятості населення; представлення сутнісної характеристики функцій державного регулювання зайнятості населення та обґрунтуванні пріоритетних орієнтирів їх удосконалення в умовах генезису ринкових відносин.

Теоретико-методологічну основу дослідження становили загальнонаукові (діалектичний, структурно-функціональний) і спеціальні методи пізнання досліджуваних економічних явищ і процесів.

Державне регулювання зайнятості населення ґрунтується на товарно-грошових відносинах, закономірностях взаємодії попиту і пропозиції робочої сили, товарному характері самої робочої сили. Необхідність високого рівня державного впливу на сучасну українську економіку визнається багатьма вченими, а недооцінка його ролі, переважання уявлень про ринковий механізм як всеохоплюючий і автоматичний регулятор господарських відносин визнається небезпечним для суспільства. Проведений авторами аналіз наведених в економічній літературі результатів досліджень [3,с. 66-68; 15, с.71-74; 8, с.82-85; 5, с.86-89] доводить необхідність удосконалення позицій держави в регулюванні соціально-економічного розвитку, пошуку оптимальних співвідношень між державним та ринковим регулюванням зайнятості населення. З цього приводу В.М. Бедратий вірно зазначає, що «… не може бути ефективної ринкової економіки без активної ролі держави. Хоча, звичайно, самі методи і механізм державного впливу не залишаються незмінними. Крім цього, масштаби державного впливу, його конкретні функції і методи істотним чином відрізняються в різних країнах і відповідають історичним, культурним, геополітичним й іншим чинникам» [3, с.66].

Науковці в цілому одностайні в думці, що в нових соціально-економічних умовах необхідно сформувати регулюючий механізм змішаного типу, який би об'єднував у собі важелі державного впливу з ринковими, характеризувався збалансованістю основних елементів та узгодженістю напрямів дії. Механізм державного регулювання зайнятості населення повинен містити складові, які б сприяли ствердженню, поглибленню принципів інноваційного розвитку та соціального прогресу.

Стабільності чи нестабільності системі державного регулювання надає перш за все макроекономічний простір, що забезпечує розвиток конкуренції, міжгалузевий та територіальний перерозподіл робочої сили, розширення можливостей для працевлаштування населення. Трансформаційні соціально-економічні зрушення вимагають адекватної модернізації, реформування регулюючого механізму, його радикального оновлення відповідно до системних перетворень. На регіональному рівні пріоритетного розвитку повинні набути ті елементи регулюючого механізму, які одночасно сприяють зміцненню економічної самостійності території та її самодостатності. У цьому контексті макроекономічна та регіональна стабільність повинні розглядатися як основні передумови ефективного впливу на зайнятість населення.

Узагальнюючи існуючі погляди щодо сутності державного регулювання соціально-трудових відносин, особливостей формування структури зайнятості населення та функціонування ринку праці [4, с.99-100; 11, с.20-22; 7, с.28-29], можна визначити методологічно важливі орієнтири реалізації регулюючих функцій держави:

- підпорядкованість національним інтересам та пріоритетам загальнодержавного значення;
- системність в обґрунтуванні цілей, завдань та важелів впливу на зайнятість населення з урахуванням наслідків трансформаційних перетворень, у тому числі обмежень, ризиків та загроз;
- скоординованість рішень та конкретних дій органів виконавчої влади, місцевого самоврядування щодо розвитку сфери зайнятості населення, оптимізації її основних пропорцій;
- прозорість державних регулюючих інструментів, їх адекватність цілям суспільного розвитку та потребам населення;
- адаптивність до зміни соціально-економічної ситуації та кон'юнктури ринку, ринку праці, капіталу в залежності від фази відтворювального циклу;
- спрямованість на досягнення високого кінцевого результату, підвищення продуктивності праці, скорочення безробіття, зростання професійно-кваліфікаційного потенціалу, покращення структури зайнятості у відповідності з потребами інноваційної моделі розвитку.

Автори вважають, що регулюючі функції держави у сфері зайнятості населення слід досліджувати у двох аспектах - як засіб вираження та реалізації національних інтересів з точки зору збереження та розширеного відтворення трудового потенціалу нації – з одного боку, та як важливий захисний елемент інтересів усіх суб'єктів соціально-трудових відносин – з іншого. Саме такий методологічний підхід дає змогу оцінити наскільки регулюючі функції держави у сфері зайнятості населення відповідають сучасним концептуальним поглядам на пріоритети державного регулювання соціально-економічного розвитку, його трансформації відповідно до суспільних потреб.

В умовах загострення суперечностей між економічними інтересами різних верств населення держава повинна виконувати прогресивну роль, тобто знаходити компромісні рішення як результат консенсусу цих інтересів. Керуючись національними інтересами, вона має забезпечити стабільний розвиток сфери зайнятості, її диверсифікацію та якомога більш повну ефективну зайнятість населення з кінцевою метою – підвищення життєвого рівня населення, створення умов його гармонійного розвитку.

В сучасних соціально-економічних умовах необхідність посилення регулюючих функцій держави у сфері зайнятості населення обумовлена такими обставинами та причинами:

по-перше, фінансово-економічною кризою, військовими діями на сході України;

по-друге, соціально-економічні трансформації активізують втручання держави в процеси формування, розподілу, перерозподілу та використання робочої сили, забезпечення попиту на неї та рівноваги між основними параметрами зайнятості; структурна модернізація економіки на основі інноваційної моделі розвитку в цьому плані є найбільш впливовою на зайнятість населення;

по-третє, процесами економічної глобалізації, внаслідок яких зростає міждержавний рух робочої сили та посилюються міграційні переміщення населення різного професійно-кваліфікаційного складу;

по-четверте, соціалізація економічного розвитку передбачає посилення державного соціального захисту населення у сфері зайнятості населення, насамперед соціально вразливих верств населення та переселенців, які потребують державної підтримки;

по-п'яте, прагнення країни інтегруватися в європейський економічний простір вимагає високої регульованості процесів зайнятості населення, наближення до європейських стандартів життєдіяльності, покращення соціального клімату в країні.

З точки зору авторів зазначені вище обставини свідчать про об'єктивну необхідність посилення регулюючих функцій держави у сфері зайнятості населення та забезпечення її провідної ролі у здійсненні соціально-економічних трансформацій, оскільки ефективна зайнятість населення – це основа зростання продуктивності праці, доходів населення, валового внутрішнього продукту. Функції державного регулювання зайнятості населення обумовлені насамперед тим, що держава є гарантом і захисником їх інтересів – від питань соціального захисту вразливих верств населення до регулювання кадрового забезпечення окремих галузей економіки.

Таким чином, держава створює умови для розширеного відтворення робочої сили – з одного боку, та оптимального розподілу ресурсів праці – з іншого. Не випадково, в економічній теорії почало застосовуватися поняття нормативної і позитивної ролі держави [10, с. 452-460], якими відповідно позначають функції держави щодо сприяння суспільно-економічному розвитку та фактично виконувані нею функції.

У сучасних умовах переважає опосередкований вплив на зайнятість населення, тобто здійснюючи структурну трансформацію економіки, держава впливає на розвиток тих чи інших сфер господарювання, розширюючи чи згортаючи певні сфери економічної діяльності. При цьому виникають суперечності, обумовлені тим, що не повною мірою враховуються регіональні, місцеві інтереси. Окремі суб'єкти господарювання впливають на сферу зайнятості населення опосередковано, тобто через реалізацію власних цілей, серед яких провідною є одержання доходів. Використовуючи незадоволений попит на товари і послуги як засіб для досягнення своїх бізнесових цілей, суб'єкти господарювання формують нові сегменти зайнятості населення.

Державне регулювання повинно забезпечити економічне зростання в країні на основі трансформаційних змін у сформованій системі макро-, мезо- та мікроекономічних пропорцій зайнятості, підвищення її результативності та відповідності суспільним потребам. Отже, основними об'єктами державного регулювання повинні стати:

- пропорції зайнятості населення (з боку попиту на працю та її пропозиції);
- розвиток конкретних форм зайнятості населення;
- рівень продуктивності системи зайнятості в цілому, її адекватність сучасним загальноекономічним трансформаціям.

Виокремлення саме цих елементів в якості пріоритетних об'єктів державного регулювання зайнятості населення пов'язано з тим, що інші є похідними від них, а тому мають підпорядковане значення. Досягнення прогресивних зрушень у зазначених об'єктах регулювання дасть змогу за мультиплікативним ефектом забезпечити зміни в інших ланках єдиної системи зайнятості населення, а тому сприятиме її загальній модернізації відповідно до інноваційної моделі сучасного економічного розвитку. Необхідно підкреслити важливість трансформації сучасних пропорцій зайнятості як таких, що не відповідають зазначеній моделі розвитку та вимогам структурної модернізації національної економіки.

Необхідним є вирішення на державному рівні таких завдань: забезпечення зростання продуктивності праці, створення умов для вільного руху капіталу, створення нових робочих місць, забезпечення соціально-економічних умов для вільного руху робочої сили на основі розвинутого ринку доступного житла, вдосконалення розподільчих відносин, їх гуманізації, розширення джерел додаткових доходів населення.

В умовах нагальної потреби активного здійснення соціально-економічних реформ необхідно сформувати структурно цілісну систему державного регулювання зайнятості населення, яка б відповідала таким вимогам:

- враховувала та захищала інтереси економічно активного населення щодо сфери зайнятості та диференціації рівня доходів;
- забезпечувала оптимальний розподіл регулятивних функцій між органами державного управління, некомерційним сектором економіки та підприємництвом, органами місцевого самоврядування;
- сприяла ефективній реалізації законів, нормативно-правових актів, концепцій, регіональних та локальних цільових програм та їх удосконаленню;
- інформаційно забезпечувала прийняття ефективних управлінських рішень на рівні держави та регіональних органів управління;
- активізувала застосування прогресивних методів стратегічного управління за умови його оптимального поєднання з методами та формами оперативного управління.

В контексті цих вимог сучасне державне регулювання зайнятості населення, ринку праці в Україні не може, на жаль, розглядатися як цілісна система, яка відповідає інтересам як населення країни, так і господарюючим суб'єктам, а головне – вона не зорієнтована на економічне зростання, істотно не впливає на продуктивність економічної системи в цілому.

Автори вважають, що регулюючі функції держави у сфері зайнятості населення є досить неоднорідними за цільовим призначенням формуючих їх елементів, а тому доцільним є диференційований підхід до їх оцінки. Можна стверджувати, що регулювання зайнятості населення складається з таких взаємопов'язаних функцій як: мотиваційно-мобілізуюча, соціально-трудове посередництво та соціально-захисна. Таке бачення сутності регулятивних функцій держави відповідає концепції активної науково обґрунтованої політики регулювання зайнятості населення, яка узгоджується з стратегічними напрямами забезпечення соціально-економічного зростання.

Активність – важлива сучасна ознака державного регулювання, яка характеризується високим рівнем цільової спрямованості, широким арсеналом впливу на зайнятість населення – від локальних заходів, спрямованих на зменшення рівня прихованого безробіття до розвитку нових продуктивних форм підприємництва. Цей атрибут є свідченням стимулюючих засад у державному регулюванні, прагнення державних органів управління докорінно змінити ситуацію на краще; такий підхід відповідає концептуальним засадам досягнення економічного зростання. Загальновизнано, що економічне зростання забезпечується не тільки якісно новим типом відтворення усіх економічних агентів, але й новим, більш прогресивним механізмом регулювання економічних процесів. Тому автори вважають за необхідне обґрунтувати ті аспекти державного регулювання зайнятості населення, які безпосередньо визначають можливості досягнення оптимальних темпів економічного зростання через досконалість регулюючих механізмів.

Багатофункціональність є ознакою сучасного державного механізму регулювання зайнятості населення, що об'єктивно пов'язано із формуванням складної системи взаємозв'язків та взаємозалежностей у соціально-трудовій сфері, важливою складовою якої є сфера зайнятості населення. По суті кожна з функцій репрезентує окремий напрям державної політики

регулювання зайнятості населення, відмінності між якими полягають у рівні капіталомісткості запланованих заходів, їх економічній та соціальній ефективності, зорієнтованості на забезпечення соціально-економічного зростання в країні.

Державне регулювання зайнятості населення, здійснюване в ринкових умовах, значною мірою залежить від ринкової кон'юнктури, яка формується під впливом співвідношення попиту, пропозиції і ціни послуг праці. Методи державного регулювання зайнятості залежать від конкретної ринкової ситуації, яку можна визначити як трудорівноважну, трудодефіцитну та трудонадлишкову. Кожна з них вимагає особливого методологічного та методичного підходу до визначення сукупності методів регулювання, прийнятних саме для цієї ситуації.

Мотиваційно-мобілізуюча функція державного регулювання являє собою найбільш капіталомісткий напрям цієї політики, проте найбільш результативний в плані виходу на траєкторію економічного зростання. Це пов'язано з тим, що виконання будь-яких регулятивних функцій тоді є ефективними, коли системно впливає на мотиви економічної поведінки. Мотиваційні засади повинні відігравати більш активну роль у державному регулюванні зайнятості населення і охоплювати інтереси роботодавців, найманих працівників, осіб, що активно шукають роботу, посередників, які забезпечують працевлаштування населення. Безумовно, розраховувати на повне співпадіння їх інтересів не доводиться, проте держава повинна забезпечувати їх неконфліктне поєднання як у поточному періоді, так і в довгостроковій перспективі. Автори вважають, що саме в цій площині має проявлятися активність держави, її прагнення досягти компромісу інтересів, не допустити зростання соціальної напруги у суспільстві.

Важливо посилити мотивацію роботодавців до створення високотехнологічних робочих місць та покращення санітарно-гігієнічних умов праці, переходу до прийнятного рівня оплати послуг праці працівників; найманих працівників – до зростання продуктивності праці; безробітних – до активного пошуку робочого місця, реалізації свого трудового потенціалу; посередників у працевлаштуванні – до ефективного виконання їх функцій з метою скорочення терміну незайнятості населення, що веде пошук прийнятної роботи. Посилення системних мотиваційних засад в державному регулюванні зайнятості населення автори вважають найбільш перспективним напрямом, який ґрунтується на врахуванні економічних інтересів, та охоплює різні напрями державної політики регулювання зайнятості - гарантії у сфері оплати послуг праці і соціального захисту; колективно-договірне регулювання зайнятості; податкову систему; системи оплати праці; кадрові стратегії підприємств. Обмеженнями виступають низька диференційованість заробітної плати, поширення безробіття, слабка соціальна захищеність працівників.

Основою реалізації зазначеної функції є інвестиції, значення яких для розвитку сфери зайнятості населення важко переоцінити. Слід звернути увагу на ту обставину, що «при тому, що інвестиції в основний капітал щорічно зростають і покращується відтворювальна структура власне капіталу, не досягнуто відчутного соціального ефекту – кількість робочих місць і відповідно рівень зайнятості у несприятливих і шкідливих умовах праці утримується на достатньо високому рівні» [1, с. 9-10]. Необхідно додати, що інвестиційні можливості є тією ланкою, яка і визначає повноту реалізації зазначеної функції. Достатні за обсягами інвестиції та оптимально розподілені сприяють модернізації робочих місць та зростанню загальної місткості сфери зайнятості, оскільки інвестиційна активність суб'єктів господарювання та відповідний інвестиційний клімат формують потенціал зайнятості. Ми цілком погоджуємося з думкою про те, що інвестиційний клімат «…повинен бути стабільним та досить гнучким, враховуючи зміни у співвідношенні факторів-ресурсів суспільного відтворення, а також бути націленим на формування їх системи в економіці країни або регіону» [6, с.114]. Лише за таких умов можна розраховувати на те, що будуть створені необхідні передумови для ефективного регулювання зайнятості населення. Крім того, важливо досягти оптимального поєднання інвестиційних та інноваційних факторів розвитку, що надасть нових стимулів для зростання рівня зайнятості населення.

Зниження інвестиційного потенціалу держави чи окремого її регіону спричиняє стагнаційні чи руйнівні процеси у зайнятості населення, а відтак погіршують матеріальне становище найбільш вразливих верств населення. Динамічно зростаюча економічна система є найбільш потужним інвестиційним потенціалом, який створює сприятливі умови для ефективної зайнятості населення, причому у самих різноманітних формах. Саме з цієї причини ситуацію з зайнятістю населення вважають віддзеркаленням благополуччя країни. В Україні відсутня виважена та науково обґрунтована система формування інвестиційних пріоритетів та механізмів реалізації, внаслідок цього відсутні і орієнтири у сфері зайнятості населення, а модернізація робочих місць не перетворилася на постійно здійснюваний процес.

Таким чином, мотиваційно-мобілізуюча функція є провідною в сучасному механізмі регулювання зайнятості населення - вона визначає можливості використання резервів праці в територіальному, галузевому та секторному розрізах. В умовах посилення конкуренції зростає значущість ефективного використання цієї функції на рівні окремих підприємств, які формують власні системи заохочення людського капіталу до продуктивної праці.

Соціально-трудове посередництво є традиційною функцією державного регулювання, значення якої зростає в умовах соціалізації економіки та її системної трансформації, що спричиняє не завжди бажані зрушення у соціально-трудовій сфері. Цільову орієнтацію цієї функції, яку виконує переважно державна служба зайнятості населення, можна визначити як сприяння повній, продуктивній і вільно обраній зайнятості з метою працевлаштування усіх членів суспільства, хто активно шукає роботу і готовий приступити до її виконання, а також професійної перепідготовки у випадку такої необхідності. Кінцевою метою виконання цієї функції має бути задоволення потреби у робочій силі зростаючих галузей економіки та підвищення життєвого рівня населення.

Державним органам управління належить особливе місце в системі соціально-трудового посередництва, оскільки вони є незалежним регулятором соціально-трудових відносин, гарантом прав усіх соціальних партнерів. Водночас з цим держава є роботодавцем, який зацікавлений у зростанні прибутковості власних підприємств на основі їх сучасного технічного переоснащення, оптимізації чисельності робочої сили. Дедалі зростає значення держави в нормалізації процесів колективно-договірного регулювання соціально-трудових відносин, насамперед щодо оплати послуг праці найманих працівників.

Договірне вирішення питань щодо умов і розмірів оплати послуг праці між соціальними партнерами здійснюється на загальнодержавному, регіональному, галузевому рівнях, а також на рівні окремих підприємств. Про його низьку ефективність свідчить той факт, що досі не чітко визначеними є такі питання, як принципи укладання угод, порядок їх узгодження на різних рівнях управління, відповідальність за невиконання підписаних угод. Вирішення цих проблем повинна ініціювати держава, керуючись тим принципом, що контроль за додержанням законодавчих норм є необхідною передумовою розвитку соціально-трудових відносин.

Виконання зазначеної функції ґрунтується на діяльності державних і недержавних структур сприяння зайнятості, а також кадрових структур окремих підприємств, які забезпечують працевлаштування, перерозподіл робочої сили відповідно до потреб структурної модернізації. Державна служба зайнятості як основний трудовий посередник на ринку праці повинна не тільки задовольняти індивідуальні потреби населення у робочих місцях, але й концентрувати основну увагу на проблемних соціально-демографічних групах з тим, щоб запобігти загостренню соціальних проблем на ринку праці.

Соціально-захисна функція державного регулювання формується та реалізується через систему відповідних соціальних стандартів або нормативів, в практиці розробки яких сформувались такі підходи: визначення розміру прожиткового мінімуму для основних соціально-демографічних груп населення з урахуванням можливостей державного бюджету; встановлення їх на тристоронній договірній основі за участю представників уряду, роботодавців, професійних спілок, найманих працівників;

визначення їх через адаптацію соціальних норм до міжнародних. В Україні основні правові засади розробки соціальних стандартів і нормативів визначено у Законі України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» та Державному класифікаторі соціальних стандартів і нормативів. Через законодавчу регламентацію формується прожитковий мінімум, на базі якого визначають мінімальні розміри заробітної плати, пенсій, соціальних допомог та виплат.

В сучасних умовах ця підфункція повинна бути спрямована на вирішення таких проблем як державна підтримка найвразливіших на ринку праці верств населення – з одного боку, а з іншого – на захист інтересів працюючого населення, яке в ринкових умовах опиняється в сфері ризиковості. Не зважаючи на відмінності у підходах до вирішення цього двоєдиного завдання, надійність соціально-захисної функції значною мірою залежить від рівня соціально-економічного розвитку країни та її окремих регіонів. При цьому не менш важливе значення має стабільність господарюючих суб'єктів, що надають робочі місця. Усе це в сукупності визначає рівень розвитку соціального партнерства у суспільстві, а відтак – і можливості успішного виконання державними органами управління соціально-захисної функції.

На сьогодні, у зв'язку із окупацією Криму та військовими діями на сході України має місце ще одна проблема, яка вимагає нагального вирішення на державному рівні –працевлаштування та соціальний захист переселенців. Необхідно розробити, прийняти та створити умови для реалізації системи законодавчо-нормативних актів, які би повною мірою сприяли реалізації соціально-захисних функцій державного регулювання зайнятості переселенців.

Таким чином, підсумовуючи викладене вище, можна зробити такі висновки.

По-перше, найбільш важливими методологічними орієнтирами реалізації регулюючих функцій держави у сфері зайнятості населення є підпорядкованість національним інтересам, прозорість державних регулюючих інструментів, їх системність та адаптивність до змін соціально-економічної ситуації та кон'юнктури ринкового господарства, спрямованість на досягнення високих кінцевих результатів, підвищення продуктивності праці, скорочення безробіття, зростання професійно-кваліфікаційного потенціалу, покращення структури зайнятості населення у відповідності з потребами інноваційної моделі розвитку економіки.

По-друге, необхідно реформувати систему державного управління таким чином, щоб забезпечити конструктивну роль держави як основного соціального партнера, що активно формує соціально-трудові відносини у потрібному для суспільства напрямі, робить їх демократичними, забезпечує узгодженість дій усіх соціальних партнерів на різних рівнях управління.

По-третє, основним напрямом державного впливу на сферу зайнятості населення є розробка та впровадження соціальних нормативів і гарантій, прийняття відповідних законодавчих і нормативних актів і контролю за їх дотриманням з боку органів влади.

По-четверте, на етапі трансформаційних перетворень, кризових явищ в економіці, військових дій доцільно підтримувати та посилювати вплив державних органів управління на сферу зайнятості населення, враховуючи збереження значної сфери невизначеності та ризику, насамперед, стосовно формування доходів населення.

По-п'яте, напрями державного впливу на зайнятість населення, межі державного втручання значною мірою залежать від існуючої фази відтворювального циклу, соціально-економічної та демографічної ситуації, споживчих потреб населення, рівня його економічної активності тощо.

По-шосте, державний вплив на зайнятість повинен відбуватися з урахуванням необхідності дотримування соціально прийнятної диференціації доходів населення та його матеріального становища, оскільки саме розвиненість сфери зайнятості значною мірою визначає рівень оплати послуг праці значної частки зайнятого населення.

По-сьоме, оцінюючи активізацію державного впливу на зайнятість населення, необхідно враховувати об'єктивно сформовані обмеження щодо цього, пов'язані з фінансовими можливостями держави.

По-восьме, враховуючи інтереси різних верств населення щодо зайнятості та одержання певного рівня доходів, необхідно більш активно та системно, прозоро використовувати функції державного регулювання сфери зайнятості населення.

Список використаних джерел

1. Бандур С.І. Соціальний розвиток України: сучасні трансформації та перспективи / С.І.Бандур, Т.А.Заяць, В.І. Куценко та ін. – Черкаси: Брама-Україна, 2006. – 620 с.

2. Бандур С.І., Цимбал О.І. Трудоресурсна безпека України в контексті глобалізації економіки та розвитку ринку праці // Проблеми формування ринкової економіки: Спец. випуск «Управління людськими ресурсами: проблеми теорії в практики». – К.: КНЕУ. – 2001. – С.19-28.

3. Бедратий В.М. Роль та місце держави у сучасних умовах трансформації економічної системи в Україні / Економіка і держава. – 2006. - № 3. – С. 66-68.

4. Буда Т. Регулювання зайнятості молоді в контексті інституційних змін у суспільстві / Т. Буда // Психологія і суспільство. - 2013. - № 1. - С. 98-104.

5. Бужин А.А. Гуманизация мотивации труда – один из главных путей устойчивого социально-экономического развития общества // Економіка і держава. – 2006. - № 3. – С.86-89.

6. Денисенко М.П. Інвестиції як засіб стимулювання розвитку ринку праці // Державне регулювання ринку праці: сучасні технології та напрями їх розвитку. Теорія і практика. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції 22 грудня 2005 року. Ч.1. – К.: ІПК ДСЗУ, 2006. – с. 113-117.

7. Жилінська О., Парафійник А. Емпіричні дослідження впливу досліджень і розробок та інновацій на зайнятість // Україна: аспекти праці. – 2005. - № 1.- С.23-29.

8. Кучинська О.О. Вплив інтеграційних процесів на економічну активність населення, зайнятість та ринок праці // Економіка і держава. – 2006. - № 3. – С. 82-85.

9. Літинська В. А. Державне регулювання зайнятості населення в Україні / Літинська В. А. // Економічний вісник Донбасу. - 2013. - № 3. - С. 260-263.

10. Amable Bruno, Demmou Lilas, Gatti Donatella. The effect of employment protection and product market regulation on labour market performance: substitution or complementarity? / Bruno Amable, Lilas Demmou, Donatella Gatti // Applied Economics. – Volume 43, Issue 4. – 2011. – p. 449-464.

11. Nataraj Shanthi, Perez-Arce Francisco, Srinivasan Sinduja, Kumar Krishna B., The impact of labor market regulation on employment in low-income countries: a meta-analysis / Shanthi Nataraj, Francisco Perez-Arce, Sinduja Srinivasan, Krishna B. Kumar // Journal of Economic Surveys – Issue 28(3). – 2014. – p. 551-572.

References

1. Bandur S.I. Sotsialnyi rozvytok Ukrainy: suchasni transformatsii [Social development of Ukraine: contemporary transformations]. Cherkasy: Brama-Ukraine, 2006, 620 p.

2. Bandur S.I., Tsymbal O.I. Trydoresyrsna bezpeka Ukrainy v konteksti hlobalizatsii [Labor and resource safety of Ukraine in the context of globalization of economy and market development]. Problemy formyvannia rynkovoi ekonomiky: Special issue «Upravlinnia liudskymy resyrsamy». Kyiv: KNEU, 2001, pp. 19-28.

3. Bedratyi V.M. Rol ta mistse derzhavy y suchasnyh umovah transformatsii ekonomichnoi systemy v Ukraini [Role and place of state in the current transformation conditions of economic system in Ukraine]. Ekonomika i derzhava, 2006, № 3, pp. 66-68.

4. Buda T. Rehuliyvannia zainiatosti molodi v konteksti instytutsiinyh zmin u suspilstvi [Youth employment regulation in the context of institutional changes in society]. Psykholohiia i suspilstvo, 2013, № 1, pp. 98-104.

5. Buzhyn A.A. Humanizatsiia motivatsii truda – odin iz hlavnikh putei ustoichivoho sotsialno-ekonomicheskoho razvitiia obshchestva [Labor motivation humanization – one of the main ways of sustainable socio-economic development of society]. Ekonomika i derzhava, 2006, № 3, pp.86-89.

6. Denysenko M.P. Investytsii yak zasib stymuliuvannia rozvytku rynku pratsi [Investment as means of labor market stimulation]. Derzhavne rehuliuvannia rynku pratsi: suchasni tekhnolohii ta napriamy yikh rozvytku. Teoriia ta praktyka. Materials of international scientific and practical conference, 22 December 2015, Vol. 1. Kyiv: IPK DSZU, 2006, pp. 113-117.

7. Zhylinska O., Parafiinyk A. Empirychni doslidzhennia vplyvu doslidzhen i rozrobok ta innovatsii na zainiatist [Empirical studies of the impact of R&D and innovation on employment]. Ukraina: labor aspects, 2005, № 1, pp. 23-29.

8. Kuchinska O.O. Vplyv intehratsiinyh protsesiv na ekonomichnu aktyvnist naselennia, zainiatist ta rynok pratsi [Impact of integration on the economic activity of population, employment and labor market]. Ekonomika i derzhava, 2006, № 3, pp. 82-85.

9. Litynska V.A. Derzhavne rehuliuvannia zainiatosti naselennia v Ukraini [State regulation of employment in Ukraine]. Ekonomichnyi visnyk Donbasy, 2013, № 3, pp. 260-263.

10. Bruno Amable, Lilas Demmou, and Donatella Gatti «The effect of employment protection and product market regulation on labour market performance: substitution or complementarity?» Applied Economics, Volume 43, Issue 4, 2011, pp. 449-464.

11. Shanthi Nataraj, Francisco Perez-Arce, Sinduja Srinivasan, and Krishna B. Kumar, «The Impact of Labor Market Regulation on Employment in Low-Income Countries: A Meta-Analysis.» Journal of Economic Surveys 28(3), 2014, pp. 551-572.

ДАНІ ПРО АВТОРІВ
Лич Володимир Миколайович – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економічної теорії
Київський національний університет будівництва і архітектури
03680; м. Київ, Повітрофлотський пр., 31
e-mail: kapitall337@ukr.net
Джегур Геннадій Васильович аспірант
НДЕІ Міністерства економічного розвитку і торгівлі
03680; м. Київ, Повітрофлотський пр., 31

ДАННЫЕ ОБ АВТОРАХ
Лич Владимир Николаевич – доктор экономических наук, профессор, заведующий кафедрой экономической теории
Киевский национальный университет строительства и архитектуры
03680; г. Киев, Воздухофлотский пр., 31
e-mail: kapitall337@ukr.net
Джегур Геннадий Васильевич аспирант
НИЭИ Министерства экономического развития и торговли
03680; г. Киев, Воздухофлотский пр., 31

DATA ABOUT THE AUTHORS
Lych V.N., Doctor of Economics, Professor,
Kyiv National University of Construction and Architecture
etc. Povitroflotskyi, 31, Kiev, 03680, Ukraine
e-mail: kapitall337@ukr.net
Dzehur H.V., graduate student
etc. Povitroflotskyi, 31, Kiev, 03680, Ukraine

УДК 330.837

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНА ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ: СУТНІСТЬ ТА ВИТОКИ

Мага А.М.

Криза економічної науки, як і системи суспільних наук загалом, що зумовлена загальноцивілізаційними змінами в суспільстві вимагає переходу від використання методології класичної загальнонаукової парадигми до принципів цивілізаційного аналізу, зміни наукової парадигми економічних досліджень.

***Метою** даного дослідження є встановлення на основі цивілізаційної парадигми суспільствознавства методологічних витоків інституціональної економічної теорії.*

***Предметом** дослідження виступає формування та розвиток методологічних засад інституціональної економічної теорії та етапів її еволюції.*

***Методологія проведення роботи**. Методологічну основу дослідження становить системний підхід до аналізу економічних явищ та процесів. Також у дослідженні методологічних засад інституціональної економічної теорії використано історико-генетичний метод та ряд загальнонаукових методів дослідження - діалектики, наукової абстракції, аналізу і синтезу, дедукції і індукції. Теоретичним підґрунтям дисертаційного дослідження є цивілізаційна парадигма суспільного розвитку, на якій базується сучасна економічна наука.*

***Галузь застосування результатів.** Сформульовані в статті теоретичні положення та висновки поглиблюють розуміння сутності еволюції методологічних засад інституціональної економічної теорії і мають науково-практичне значення для розробки навчальних програм, лекційних і семінарських занять для студентів економічних факультетів.*

***Висновки.** Інституціональна економічна теорія на сьогоднішній день є досить різнобарвним та багатогранним вченням, що за досить малий відрізок часу перетворилося на одну із можливих альтернатив сучасному мейнстріму. Тому вона потребує подальших системних, комплексних методологічних досліджень на принципах цивілізаційного аналізу, які б дали змогу подолати відрив теорії від практики та реально відображати зміни у господарській системі та суспільстві в цілому.*

© Мага А.М., 2015

Ключові слова: *цивілізаційна парадигма суспільствознавства, інституціональна економічна теорія, неоінституціоналізм, нова інституціональна економічна теорія, німецька історична школа.*

ИНСТИТУЦИОНАЛЬНАЯ ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ТЕОРИЯ: СУЩНОСТЬ И ИСТОКИ

Мага А.Н.

Кризис экономической науки, как и системы общественных наук в целом, который обусловлен цивилизационными изменениями в обществе требует перехода от использования методологии классической научной парадигмы к принципам цивилизационного анализа, изменения научной парадигмы экономических исследований.

Целью *данного исследования является установление на основе цивилизационной парадигмы обществоведения методологических истоков институциональной экономической теории.*

Предметом *исследования выступает формирование и развитие методологических основ институциональной экономической теории и этапов ее эволюции.*

Методология проведения работы*. Методологическую базу исследования составляет системный подход к анализу экономических явлений и процессов. Также в исследовании методологических основ институциональной экономической теории использованы историко-генетический метод и ряд общенаучных методов исследования - диалектики, научной абстракции, анализа и синтеза, дедукции и индукции. Теоретическим основанием диссертационного исследования является цивилизационная парадигма обществоведения, на которой базируется современная экономическая наука.*

Область применения результатов. *Сформулированы в статье теоретические положения и выводы углубляют понимание сущности эволюции методологических основ институциональной экономической теории и имеют научно-практическое значение для разработки учебных программ, лекционных и семинарских занятий для студентов экономических факультетов.*

Выводы. *Институциональная экономическая теория на сегодняшний день является достаточно разноцветным и многогранным учением, которое за достаточно малый отрезок времени превратилось в одну из возможных альтернатив современному мейнстриму. Поэтому она требует дальнейших системных, комплексных методологических исследований на принципах цивилизационного анализа, которые бы позволили преодолеть отрыв теории от практики и реально отражать изменения в хозяйственной системе и обществе в целом.*

Ключевые слова: *цивилизационная парадигма обществоведения, институциональная экономическая теория, неоинституционализм, новая институциональная экономическая теория, немецкая историческая школа.*

INSTITUTIONAL ECONOMIC THEORY: MAIN POINTS AND ORIGINS

Maha A.M.

Crisis in the science of economy as well as in the system of social sciences in general, which was caused by general civilizing changes in the society, demands transfer from the usage of methodology of classical general science paradigm to the principles of civilized analysis and changes of scientific paradigm of economic research.

Degree research paper ***aims to determine*** *methodological origins of institutional economic theory on the basis of the civilized paradigm of social science.*

Subject of degree research paper is formation and development of methodological bases of institutional economic theory and periods of its evolution.

Methodology *of carrying out the work. Methodological basis of research includes systematic approach to the analysis of economic occurrences and processes. In investigating methodological bases of institutional economic theory it was used historico-genetic method and a series of general scientific research methods such as dialectics, scientific abstraction, analysis and design, deduction and induction. Theoretical basis for thesis research is the civilized paradigm of social development serving as the basis for modern economic science.*

Sphere of the results usage. *Theoretical propositions and conclusions, formulated in the article, extend understanding of subject matter of evolution of institutional economic theory bases and have theoretical and practical meaning for working out syllabus, lectures and seminars for students at the departments of economy.*

Conclusions. *Nowadays institutional economic theory is enough diverse and comprehensive teaching which has recently turned into one of possible alternatives to modern mainstream. Consequently it demands following systematic, complex methodological research based on principles of the civilzed analysis. This research is expected to give a possibility to overcome a gap between theory and practice and to reflect actual changes in economic sphere and society in general.*

Key words: *the civilized paradigm, institutional economic theory, neoinstitutionalism new institutional economic theory, the German historical school*

Актуальність та аналіз попередніх досліджень.

Сучасна економічна наука потребує розширення методологічної бази досліджень господарських процесів що є однією з передумов подолання кризових явищ в її розвитку. Дане дослідження передбачає застосування підходів, що протягом останніх десятиліть втілилися в цілісну систему наукових понять цивілізаційної парадигми суспільствознавства. Вони суттєво відрізняються від позитивізму, що домінує в сучасному суспільствознавстві, і є важливим та перспективним напрямком оновлення методології суспільствознавства.

Важливим напрямом розвитку сучасної економічної думки стало відродження ідей класичного інституціоналізму як альтернативи неокласичної економічної теорії. Для його розвитку виключного значення набуває використання підходів цивілізаційної парадигми для уточнення змісту ключових положень і логіки зв'язку між ними. Це дозволить подолати певні недоліки, притаманні новій інституціональній економічній теорії, надати їй цілісності та забезпечити безпосередній вихід на практику.

Актуальність запропонованого дослідження полягає також в тому, що воно дозволяє переглянути під запропонованим кутом зору значні надбання неоінституціоналізму та включити їх до змісту цілісної системи положень нової інституціональної економічної теорії(НІЕТ). Вони надають НІЕТ операбельного характеру, можливість формувати висновки та пропозиції для практики.

Останнє має особливе значення для України, яка здійснює важливі економічні реформи. Використання наукового потенціалу нової інституціональної економічної теорії дозволить трансформувати існуючі та створити нові економічні інститути, забезпечити цілісність національної господарської системи. Досягненню цієї мети будуть сприяти надбання німецької історичної школи, зокрема, про сутність господарської системи закономірності та чинники її формування.

Дослідженнями у сфері економічної теорії в цілому та інституціональної економічної теорії зокрема були розкриті у працях таких зарубіжних учених, як: М. Блауг, Е. Вайнтрауб, Б. Колдуелл, Д. Макклоскі, Б. Хеммінг, Т. Веблен, У. Гамільтон, Дж. М. Кларк, Дж. Коммонс, У. Мітчелл, та ін. На пострадянському просторі активна розробка інституційних економічних проблем була розпочата такими російськими ученими, як О. Аузан, В. Вольчік, О. Іншаков, Р. Капепюшніков, Я. Кузьмінсв, Д. Львов, О. Нестеренко, Р. Нурєєв, М. Одинцова А. Олєйнік, В. Полтерович, О. Сухарев, Д. Расков, В. Тамбовцев, О. Тарушкін,

О. Шастітко, Д. Фролов, М Юдкевич, Є. Ясін та інші. Значний внесок в дослідження проблем сучасної інституціональної теорії здійснили і вітчизняні науковці, такі як С. Архієреєв, А. Гриценко, В. Дементьев, П. Ещенко, В. Лагутін, І. Малий, В. Мандибура, А. Маслов, О. Нестеренко, Ю. Павленко, С. Панчишин, О. Прутська, Р. Пустовійт, С. Степаненко, В. Тарасевич, А. Ткач О. Чаусовський, В. Якубенко, О. Яременко, та ін.

Разом з тим в галузі дослідження становлення та еволюції методологічних основ інституціональної теорії, що становить безсумнівний науковий інтерес їх історичному генезису в загальнонауковому контексті працюють В.Фещенко, П.Леоненко, В.Небрат, Н.Супрун, Ю.Ущаповський, Л.Корнійчук, О.Маслов, О.Нестеренко, Т.Гайдай та ін. Саме осмислення елементів того інтелектуального простору, на якому визрів інституціональний напрям становить безсумнівний науковий інтерес для подальших досліджень.

Мета і завдання. Метою даного дослідження є встановлення на основі цивілізаційної парадигми суспільствознавства методологічних витоків інституціональної економічної теорії. Завдання, що передбачають досягнення поставленої мети:

- встановити методологічні ознаки інституціональної економічної теорії та проаналізувати їх еволюцію;
- розкрити становлення сучасної інституціональної економічної теорії на основі принципів цивілізаційної парадигми;
- дослідити еволюцію та показати етапи розвитку інституціональної економічної теорії;
- розглянути висвітлення взаємозв'язку інституціональної економічної теорії та німецької історичної школи в науковій літературі;

Виклад основного матеріалу дослідження. Історія розвитку економічної думки та перебіг історичних подій чітко демонструють, що кожній конкретній епосі властивий свій спосіб наукового мислення, а відхилення від загальноприйнятих методів дослідження виявляються або тупиковим шляхом, або ж породжують революційні зрушення, нових нобелівських лауреатів. Таким чином першим кроком у здійсненні наукового відкриття виявляється новаторство у методологічному підході. Виявлення методологічних особливостей підходів того чи іншого вченого-дослідника дає можливість оцінити його реальний внесок в економічну науку.

В сучасній літературі зазвичай під методологією розуміють перш за все методологію наукового пізнання, тобто вчення про принципи побудови, форми і способи науково-пізнавальної діяльності. Відповідно, методологія науки дає характеристику компонентів дослідження – його об’єкта, предмета, задачі дослідження, сукупності засобів і т. ін.

Зрозуміло, що реальний світ, з усією притаманною йому палітрою закономірностей, протиріч, взаємовпливів і взаємозалежностей породив величезну кількість методів наукового пізнання у всіх без виключення напрямках пізнання. Більше того, багатогранність світу без сумніву народжуватиме все нові й нові методи, прийоми, способи, засоби дослідження. Існування інколи взаємно виключних методів і прийомів породило не один десяток суперечок і дискусій з приводу методу.

В історії економічної науки з самого її зародження існувало багато прикладів методологічних спорів, що періодично стихали та знов розгоралися. Згідно з відомою схемою Т.Куна [1, С.106] дослідницькі програми або наукові парадигми змінюються з певною періодичністю, з появою нової і сходом з історичної арени іншої. В такі періоди особливо загострюються наукові суперечки з приводу того, що слід досліджувати, з яких позицій, який інструментарій і як використовувати, як інтерпретувати і застосовувати отримані дані. Вочевидь легко побачити який потужний вплив на заперечення домінуючих положень і доведення нових наукових гіпотез чинить пануюча парадигма на філософію, політичні, етичні, культурні та інші аспекти життя суспільства.

Представники інституціональної економічної теорії, долаючи обмеженість, вузькість класичної економічної теорії, оперуючи іншими методологічними прийомами, дають нову картину економічної дійсності, з більш широким охопленням різноманітних аспектів життя людини. В цьому аспекті особливо чітко проявляються сильні сторони інституціоналізму, його методологічні ознаки.

Теорія інституціоналізму бере початок розвитку з XIX-XX ст. та була заснована у США і протягом всього періоду увібрала в себе ідеї німецької історичної школи, англійських фабіанців, французьких соціологічних традицій і деякою мірою ідеологію марксизму [2, с. 31]. Зокрема, представники німецької історичної школи були тими, хто вприту звертався до проблематики економічних інституцій, тим самим виступаючи ідейними та теоретичними попередниками інституціоналізму, зокрема його історично першої форми - раннього інституціоналізму кінця XIX - початку XX ст.

Значна методологічна спорідненість інституціональної економічної теорії з історичним напрямом не залишилась поза увагою дослідників історії економічної думки. Так, В. Єфімов, здійснюючи дискурсивний аналіз методології та історії економічної науки, зазначає, що «інституціоналізм шмоллерівської нової німецької історичної школи був підхоплений у США, де власне і народився термін «інституціоналізм»« [3, с. 24]. Ще один відомий дослідник історії економічної думки Т. Негіші взагалі вважав, що «інституціоналізм представляє собою американський напрям історичної школи» [4, с. 34]. Питання про розмежування зазначених напрямів є дискусійним, однак незаперечною залишається теза про їх безсумнівну спорідненість «Історична школа та інституціоналізм є парадигмами, або дослідницькими програмами, явно відмінними від класичної і неокласичної шкіл. Очікується, що історична школа і інституціоналізм можуть дати привабливі підходи до деяких складних проблем, не вирішених неокласичної школою» [4, с. 36].

Вітчизняна дослідниця історії економічної думки Т.Гайдай наводить фундаментальні для XX ст. риси методології, що об'єднують інституціоналізм та історичний напрям: історичний метод; емпіризм; міждисциплінарний підхід в економічних дослідженнях - синтез економічного знання з іншими галузями суспільствознавства (історією, правом, соціологією, соціальною психологією, антропологією тощо); врахування національних особливостей економічного розвитку, ігнорування загальних економічних закономірностей, досліджуваних класичною школою; врахування широкого кола неекономічних та нематеріальних чинників економічного розвитку (соціальних, етичних, моральних, правових); визнання суттєвої ролі суспільних (соціальних, національних, державних) утворень (інституцій) всупереч методологічному індивідуалізму класиків; етатизм (визнання визначної ролі держави) в економічній теорії та економічній політиці. [5, с.8].

Вищезазначене є підставою для більшості дослідників історії економічної думки дотримуватись висновку проте, що історичний напрям є одним з визначальних теоретичних джерел, предтечею виникнення інституціоналізму.

У хронологічних межах XX ст. інституціоналізм як течія світової економічної думки пройшов складний шлях розвитку: від альтернативної неокласиці, «другорядної» течії економічної думки в кінці XIX – на початку XX ст. до одного з провідних напрямів світової економічної науки, на який він перетворився через століття – наприкінці XX – на початку XXI ст.

За своєю сутністю інституціоналізм не був цілісним теоретичним ученням. У його межах розроблялися концепції, відмінні одна від одної за предметом аналізу, метою, результатами та висновками досліджень. Проте, виступивши з різкою критикою засадничих положень неокласики (абстрактних теоретичних моделей, методологічного індивідуалізму, принципу раціональності економічної поведінки індивіда, концепції загальної економічної рівноваги, статичного аналізу господарських процесів тощо), представники інституціоналізму розробили власні, відмінні від попередників, методологічні підходи, до вивчення суспільно-економічних явищ, що дало змогу об'єднати їхні концепції в руслі інституціональної течії економічної думки.

До основних методологічних характеристик інституціоналізму відносять міждисциплінарний підхід, відмова від неокласичної моделі homo economicus та врахування в дослідженнях факторів соціального середовища, широке застосування емпіричного аналізу, практична спрямованість досліджень, еволюційний підхід у вивченні соціально-економічних інститутів, відмова від статичного, функціонального аналізу та використання ідеї розвитку, трансформації в дослідженні суспільних процесів, вивчення

еволюції людського суспільства з позицій різноманітних соціально-економічних інститутів, визнання посилення впливу держави на господарську сферу суспільства, акцентування уваги на вивченні джерел, сутності та способів реалізації економічної влади, спроба дослідження економіки з позицій цілісності, системності та єдності структурних елементів та ін.

Відмінною рисою інституціоналізму від інших напрямів економічної думки було те, що всі його течії об'єднувалися не на основі єдиної теоретичної концепції, а на основі спільної методології наукового аналізу економічних процесів.

В цілому, інституційна економічна теорія у XX ст. пройшла тривалу теоретико-методологічну еволюцію:

- I етап – 20–30 роки XX ст. – ранній (традиційний, старий) інституціоналізм
- II етап – 40–70 роки XX ст. – неоінституціоналізм та соціально-інституціональні технократичні концепції;
- III етап – з 80–90-х років XX ст. – до теперішнього часу – сучасний інституціоналізм, що поєднав неоінституціоналізм та нову інституціональну економічну теорію.

Серед багатьох сучасних дослідників поширена думка про відсутність остаточної сформованості як єдиної класифікації усіх напрямків та течій нової інституціональної економічної теорії, так і остаточної сформованості сучасного інституціоналізму як цілісної системи. Процес формування цієї наукової концепції далекий від завершення, а отже виникає маса суперечок з приводу класифікації напрямів дослідження, приналежності тих чи інших економістів до певних концепцій тощо. В деяких працях дослідників не завжди можна зустріти розмежування між новою інституціональною економічною теорією та неоінституціоналізмом, що пояснює відсутність чіткої визначеності цих понять. Виникає ситуація, коли одних і тих же вчених зараховують до кола різних напрямів інституціональної теорії. Певним чином це можна пояснити складністю та взаємопереплетінням різних течій в самій інституціональній теорії, величезне коло питань, піднятих цією концепцією ще необхідно досліджувати.

У випадку із старим інституціоналізмом проблем не виникає, оскільки його межі, представники (Т.Веблен, Дж.Коммонс, У.Мітчел та Дж.Гелбрейт), методологічні особливості та історичні рамки з'ясовані, а от з поняттями неоінституціоналізму та нової інституціональної економічної теорії ситуація виглядає дещо незрозумілою. У російських вчених точки зору стосовно термінології, назв напрямків і їх представників суттєво відрізняються. Існує декілька варіантів бачення меж напрямків і їх представників:

- Р.І.Капелюшников виділяє термін «неоінституціоналізм», однак часто як синонім вживає термін «нова інституціональна теорія»;
- А.Н.Олейник, Т.Еггертссон, Р. Нурєев, О.Брендельова переважно використовують термін «неоінституціональна теорія»;
- С.Худокормов, В.Автономов, А.Шастітко, виділяють один термін «нова інституціональна теорія».

Зокрема А.Є. Шастітко зазначає, що в літературі можна зустріти досить багато інших назв, що позначають згаданий напрямок досліджень. У їх числі: неоінституціональна економічна теорія, економічна теорія прав власності, теорія трансакційних витрат, нова політична економія, економічна соціологія, нова теорія організації галузевих ринків і т.д. Однак дані терміни не є замінниками: вони відносяться до різних дослідних традицій і шкіл, з одного боку, і одночасно до різних підходів ідентифікації нової дослідницької програми - з іншого [6, С.25]. Автор обґрунтовує використання терміну «нова інституціональна економічна теорія» ширшим змістом, порівняно з неоінституціоналізмом, вбачаючи різницю між ними у ступені зміни «жорсткого ядра» неокласики [7, С.38].

У своєму науково-теоретичному арсеналі неоінституціоналізм і нова інституціональна економічна теорія мають низку спільних рис, характеристик, методологічних підходів, завдяки яким вони й були об'єднані в межах одного з досить впливових і перспективних напрямів економічної науки кінця XX початку XXI ст. – сучасного інституціоналізму. Водночас наявність певних відмінностей у теорії та методології їхнього аналізу стали підґрунтям для виокремлення в зазначеному напрямі сучасної економічної теорії двох самостійних наукових течій – неоінституціоналізму і НЕІТ.

Обидві течії сучасного інституціоналізму сформувалися під значним впливом неокласичної економічної теорії та її критичного переосмислення. Загальною концептуальною основою зазначених течій є теорія трансакційних витрат, аналіз і порівняння різних типів контрактних угод та інституційних структур. Обидва зазначених напрями, на відміну від статичного підходу неокласики, вивчають економіку з позицій динамічного аналізу.

Основні розбіжності між неоінституціоналізмом і новою інституціональною економічною теорією полягають в основному у сфері методології (відповідно до НІЕТ, ринкова рівновага може існувати й не існувати, може бути одна або кілька точок рівноваги; вона не обов'язково збігається з оптимумом Парето (теорія ігор Дж. Неша), вибір не обов'язково буває раціональним унаслідок недостатності інформації, а також через нездатність належним чином проаналізувати існуючу інформацію (Г. Саймон), інтереси формуються екзогенно та ендогенно (Д. Норт)) та у рівні критичного сприйняття положень неокласики (прихильники НІЕТ радикальніші в критиці класичної meinstream).

Неоінституціоналізм, за своєю методологією та теоретичним змістом, спирається на традиції неокласичного напряму (принципи раціонального вибору та методологічного індивідуалізму, відсутність витрат під час здійснення ринкового обміну, визнання доступності та повноти інформації, а також відсутності витрат на її отримання; концепція «економічної людини», максимізація корисності тощо), хоч і значно їх реформує, розглядаючи ширший, ніж у неокласиці, спектр форм власності та контрактних форм, на основі яких здійснюється обмін, вводячи поняття інформаційних витрат, трансакційних витрат, обмеженої раціональності та опортуністичної поведінки.

У своїх дослідженнях представники неоінституціоналізму особливу увагу приділяють питанням інституційного середовища, у якому функціонують господарюючі суб'єкти; проблемам економічної влади, які вивчаються в різних площинах: джерела, масштаби, форми, способи реалізації, наслідки, методи обмеження, зв'язок економічної й політичної влади, природа конфліктів інтересів у господарській практиці тощо. Важливою сферою сучасного інституціонального аналізу стали також процеси монополізації економіки та зростання ролі держави в соціально-економічному розвитку.

В цілому, неоінституціональна економічна теорія включає в себе наступні основні структурні блоки:

- теорію трансакційних витрат (Р. Коуз, О. Вільямсон);
- теорію прав власності (А. Алчіан, Р. Коуз, Г. Демсец, Р. Познер та ін.);
- теорію суспільного вибору (Дж. Б'юкенен, Д. Мюллер. М. Олсон, Г. Таллок, К. Ерроу та ін.);
- конституційну економіку (Дж. Б'юкенен, Д. Бреннан, Г. Таллок);
- економіку права (Р. Познер, Г. Демсец, Р. Кутер, Ф. Стефен, Дж. Галабрезі та ін.);
- нову економічну історію (Д. Норт, Р. Фогель, Дж. Уолліс та ін.).

Принципово новий напрям сучасної економічної думки, який сформувався на підґрунті критики неокласичної методології неоінституціоналізму та перегляді її основних положень являє собою нова інституціональна економічна теорія. НЕІТ відображає спробу створити власну теорію інститутів, що ґрунтується на відмінних від неокласики постулатах. При цьому зміни в методології НІЕТ зачіпають не лише положення із «захисної оболонки» неокласичної моделі, але и положення її жорсткого ядра (принцип існування єдиної ринкової рівноваги, що збігається з оптимумом Парето, принцип раціональності, стабільність та ендогенний характер переваг індивідів).

У методології НІЕТ є запозичення з американського «старого» інституціоналізму, зокрема емпіричний характер досліджень (вивчення реальних інститутів, а не абстрактних моделей неокласики), що забезпечується історико-генетичними, еволюційними

методами. Але при цьому, послідовники нового інституціоналізму не визнають ані холізму, ані інституційного детермінізму (інститути визначають поведінку людей) своїх попередників. Так само, як вони, не визнають методологічного індивідуалізму неокласики (індивіди первинні щодо інститутів), уважаючи, що існує тісний взаємозв'язок і взаємовплив інститутів та індивідів.

Нова інституціональна економічна теорія посідає сьогодні особливе місце серед течій інституціоналізму, представлена такими основними концепціями:

- теорією ігор (Дж. фон Нейман, О. Моргенштерн, Дж. Неш);
- теорією неповної раціональності (Г. Саймон);
- теорією економіки угод (Jl. Тевено, О. Фавро, А. Орлеан, Р. Буайє, Ф. Емар-Дюверне, Л. Болтянськи).

Існує думка, що зворотнім боком радикального руйнування «жороткого ядра» неокласичної теорії виявилась нездатність ранніх інституціоналістів створити «жорстке теоретичне ядро» власної теорії. Критика надмірно формалізованих схем аналізу неокласиків привела до переважання у традиційних інституціоналістів емпіризму, індуктивною методу та описовості. Саме це критики вважають найслабшим місцем їх теорії.

У зазначеному контексті М. Блауг зауважував, що всі представники іституціонального напряму «багато в чому одностайні: всі вони уникають концепцій рівноваги, раціональної поведінки, миттєвого пристосування й досконалої інформації й всі вони схильні до ідеї групової поведінки під впливом звичаїв і звичок, воліючи розглядати економічну систему не як машину, а швидше як біологічний організм» [8, с. 67].

В українській науковій літературі України плідне та ґрунтовне дослідження теоретико-методологічних і науково-практичних інституційних проблем здійснюють такі українські вчені, як С. Архієреєв, Т. Гайдай, А. Гриценко, В. Дементьєв, М. Довбенко, В. Ліпов, І. Малий, А. Маслов, О. Носова, Ю. Павленко, О. Прутська, Р. Пустовійт, С. Степаненко, В. Тарасевич, А. Ткач, та інші.

Зокрема, український дослідник С. Степаненко стверджує, що не дивлячись на позитивні зрушення в розвитку сучасної інституціональної теорії, інституціоналізму загалом та НІЕТ зокрема, досі не вдалося набути статусу цілісної економічної теорії, яка б відображала всю складність економічних систем, а її поняття та категорії не стали операбельними, не дають змоги здійснювати прогностичні та практичні рекомендації на належному рівні [9, С.256].

На нашу думку, попри широку внутрішню структурну диференціацію, інституціональну теорію слід сприймати як єдину теорію, яка протистоїть неокласиці. Безумовно системоутворюючу функцію для даної течії економічної думки виконує визнання вагомого значення інституцій як центрального об'єкту дослідження, використання інституційного методу.

На думку дослідника інституціоналізму Уоррена Дж. Семюелса, іституціональна економічна теорія має принаймні три основні грані:

- вона становить собою галузь знання;
- вона є підходом до розв'язання проблем;
- вона є рухом теоретико-методологічного протесту [10, с. 125].

Аналіз останніх тенденцій у розвитку сучасних економіко-теоретичних досліджень дає можливість стверджувати, що інституціональна економічна теорія посідає вагому нішу у розмаїтті сучасної економічної науки та по відношенню до неокласики в певній мірі набуває якості панівної наукової течії.

Висновки. Отже, інституціональна економічна теорія на сьогоднішній день є досить різнобарвним та багатогранним утворенням, що за досить стислий термін перетворилося на одну із домінуючих альтернатив сучасному мейнстріму. Тому вона потребує подальших системних, комплексних методологічних досліджень на принципах цивілізаційного аналізу, які б дали змогу подолати відрив теорії від практики та реально відображати зміни у господарській системі та суспільстві в цілому.

Список використаних джерел

1. *Кун Т. Структура научных революций: пер. с англ. / Т. Кун. - М. : Прогресс, 1975. - 288 с.*
2. *Олейник А.Н. Институциональная экономика / А. Н. Олейник. – М.: ИНФРА – М, 2007. – 416 с.*
3. *Ефимов В М. Дискурсивный анализ в экономике: пересмотр методологии и истории экономической науки / В. М. Ефимов // Journal of Economic Regulation (Вопросы регулирования экономики). - 2011. - Том 2. - № 3. - С. 5-79.*
4. *Негиши Т. История экономической теории / Пер. с англ. - М. : АС «Аспект Пресс», 1995 - 462 с.*
5. *Гайдай Т. В. Генезис дослідження інституцій в економічній теорії / Т. В. Гайдай // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія Економіка. – 2006. – Вип. 89. – С. 6–10.*
6. *Шаститко А. Предметно-методологические особенности новой институциональной экономической теории / А. Шаститко // Вопросы экономики. – 2003. – № 3. – С. 24–41.*
7. *Шаститко А. Е. Новая институциональная экономическая теория / А. Е. Шаститко. - 3-е изд. - М. : ТЕИС, 2002. - 591 с.*
8. *Блауг М. Несложный урок экономической методологии // THESIS. 1994. Вып.4. С. 53–68.*
9. *Степаненко С. В. Інституціональний аналіз економічних систем (проблеми методології): монографія / С. В. Степаненко ; М-во освіти і науки України, Держ. вищ. навч. заклад «Київський нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана». - К. : КНЕУ, 2008. - 312 с.*
10. *Сэмюэлс У. Дж. Институциональная экономическая теория / У. Дж. Сэмюэлс // Панорама экономической мысли конца XX столетия / Под. ред. Д. Гринуэйя, М Блини, И. Стюарта; В 2-х т / Пер. с англ. под ред. В. С. Автономова и С. А. Афонцева. - СПб.: Экономическая школа, 2002. - Т.1. - СПб : Экономическая школа, 2002. - С. 125-141.*

References

1. *Kun T. Struktura nauchnykh revolyutsiy [The Structure of Scientific Revolutions]. M.: Progress, 1975. 288 p.*
2. *Oleynik A.N. Institutsional'naya ekonomika [institutional economic]. M.: INFRA, 2007. 416 p.*
3. *Efimov V M. Diskursivnyy analiz v ekonomike: peresmotr metodologii i istorii ekonomicheskoy nauki [Discourse analysis in economics: methodology and history of economics reconsidered]. Voprosy regulirovaniya ekonomiki. [Journal of Economic Regulation], no. 3 (2011): 5-79. (P. 24).*
4. *Negishi T. Istoriya ekonomicheskoy teorii [History of Economic Theory]. M.: AS «Aspekt Press», 1995. 462 p.*
5. *Haidai T. V. Henezys doslidzhennia instytutsii v ekonomichnii teorii [Genesis of research institutions in economic theory]. Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Seriia Ekonomika [Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Economics.], ch. 89 (2006): 6–10. (P. 8).*
6. *Shastitko A. Predmetno-metodologicheskie osobennosti novoy institutsional'noy ekonomicheskoy teorii [Subject-methodological features of the new institutional economics]. Voprosy ekonomiki [Problems of Economics], no. 3 (2003): 24–41. (P.25).*
7. *Shastitko A. E. Novaya institutsional'naya ekonomicheskaya teoriya [New institutional economic theory]. M.: TEIS, 2002. 591 p.*
8. *Blaug M. Neslozhnyy urok ekonomicheskoy metodologii [Economic Methodology in One Easy Lesson]. THESIS. ch.4 (1994): 53–68. (P.67).*
9. *Stepanenko S. V. Instytutsionalnyi analiz ekonomichnykh system (problemy metodolohii): monohrafiia [Institutional analysis of economic systems (methodological problems): monograph]. K.: KNEU, 2008. 312 p.*

10. Semyuels U. Dzh. Institutsional'naya ekonomicheskaya teoriya [Institutional economic theory] Panorama ekonomicheskoy mysli kontsa XX stoletiya [Companion to Contemporary Economic Thought], T.1 (2002): 125-141. (P. 125).

ДАНІ ПРО АВТОРА
Мага Аліна Миколаївна, аспірант кафедри історії та теорії господарства
Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана
просп. Перемоги, 54/1, м. Київ, 03680, Україна
e-mail: romanishina_a@ukr.net

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ
Мага Алина Николаевна, аспирант кафедры истории и теории хозяйства
Киевский национальный экономический университет имени Вадима Гетьмана
просп. Победы, 54/1, г. Киев, 03680, Украина
e-mail: romanishina_a@ukr.net

DATA ABOUT THE AUTHOR
Maha Alina Mykolaivna, Ph.D. student in Economy History and Theory Department
Kyiv National Economics University named after Vadym Hetman
54/1 Prospect Peremogy 03680 Kyiv Ukraine
e-mail: romanishina_a@ukr.net

УДК 339.972

МЕХАНІЗМИ СТИМУЛЮВАННЯ НАДХОДЖЕННЯ ПРЯМИХ ІНОЗЕМНИХ ІНВЕСТИЦІЙ У КОНТЕКСТІ НАЦІОНАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ УКРАЇНИ

Маркевич К.Л.

Статтю присвячено аналізу основних механізмів стимулювання надходження прямих іноземних інвестицій в Україну – інституційно-правових, територіально-організаційних та бюджетно-податкових – з урахуванням її національних інтересів. Проаналізовано поточний стан застосування даних механізмів в Україні, зокрема: законодавство у сфері ПІІ, інституційне забезпечення, аспекти функціонування територій, де надається спеціальний режим інвестиційної діяльності, окремі податкові та фінансові інструменти стимулювання надходження ПІІ. Розглянуто провідні світові практики використання вказаних механізмів стимулювання надходження ПІІ.

Сформовано рекомендації по удосконаленню використання вказаних механізмів з урахуванням національних економічних інтересів та економічної безпеки України. Зокрема, надано пропозиції по удосконаленню інвестиційного законодавства, законодавства у сфері проведення приватизації, інституційного забезпечення, функціонування СЕЗ, ТПР, наукових, технологічних та індустріальних парків, а також запровадження окремих податкових та фінансових інструментів стимулювання надходження ПІІ. Результати проведеного дослідження у подальшому сприятимуть вдосконаленню інвестиційної стратегії залучення ПІІ.

Теоретико-методологічною основою дослідження стали сукупність принципів і прийомів наукового дослідження, загально-наукових (систематизації, групування, узагальнення, формалізації) і спеціальних (системно-структурного та компаративного аналізу) методів, використання яких поставлено метою дослідження.

Ключові слова: *прямі іноземні інвестиції (ПІІ), національні інтереси, економічна безпека, інвестиційна політика, бюджетно-податкові механізми, інституційно-правові механізми, територіально-організаційні механізми.*

МЕХАНИЗМЫ СТИМУЛИРОВАНИЯ ПРИТОКА ПРЯМЫХ ИНОСТРАННЫХ ИНВЕСТИЦИЙ В КОНТЕКСТЕ НАЦИОНАЛЬНЫХ ИНТЕРЕСОВ УКРАИНЫ

Маркевич Е.Л.

Статья посвящена анализу основных механизмов стимулирования притока прямых иностранных инвестиций в Украину – институционально-правовых, территориально-организационных и бюджетно-налоговых – с учетом ее национальных интересов. Проанализировано текущее состояние применения данных механизмов в Украине, в частности: законодательство в сфере ПИИ, институциональное обеспечение, аспекты функционирования территорий, где предоставляется специальный режим инвестиционной деятельности, отдельные налоговые и финансовые инструменты стимулирования притока ПИИ. Рассмотрены ведущие мировые практики использования указанных механизмов стимулирования притока ПИИ.

Сформированы рекомендации по совершенствованию использования указанных механизмов с учетом национальных экономических интересов и экономической безопасности Украины. В частности, даны предложения по совершенствованию инвестиционного законодательства, законодательства в сфере проведения приватизации, институционального обеспечения, функционирования СЭЗ, ТПР, научных, технологических и индустриальных парков, а также внедрения отдельных налоговых и финансовых инструментов стимулирования притока ПИИ. Результаты проведенного исследования в дальнейшем будут способствовать совершенствованию инвестиционной стратегии привлечения ПИИ.

Теоретико-методологической основой исследования стали совокупность принципов и приемов научного исследования, общенаучных (систематизации, группировки, обобщения, формализации) и специальных (системно-структурного и компаративного анализа) методов, использование которых поставлено целью исследования.

Ключевые слова: *прямые иностранные инвестиции (ПИИ), национальные интересы, экономическая безопасность, инвестиционная политика, бюджетно-налоговые механизмы, институционально-правовые механизмы, территориально-организационные механизмы.*

MECHANISMS OF FDI INFLOW STIMULATION IN THE CONTEXT OF NATIONAL INTERESTS OF UKRAINE

Markevych K. L.

The article deals with the main incentive mechanisms of stimulation of foreign direct investment inflow in Ukraine – institutional and legal, organizational and territorial and fiscal – with due regard to its national interests. Current state of these mechanisms implementation in Ukraine, including legislation on FDI, institutional support, aspects of functioning of the territories with special

 © Маркевич К.Л., 2015

investment regime, certain tax and financial instruments of FDI stimulation are also analysed. The world's leading practice of using these mechanisms to encourage FDI are considered.

Recommendations for improving the use of these mechanisms based on national economic interests and economic security of Ukraine are formed. In particular, suggestions on improvement of investment legislation, legislation on privatization, institutional support, on operation of SEZs, PDA, science, technological and industrial parks, as well as on implementation of certain tax and financial instruments of FDI stimulation are given. Results of this research will contribute to further improvement of the investment strategy of FDI attraction.

Theoretical and methodological basis of research was a set of principles and methods of scientific research, general scientific (principle of classification, grouping, generalization and formalization) and special (systemic and structural and comparative analysis) methods, which use is the purpose of the study.

Key words: *foreign direct investment (FDI), national interests, economic security, investment policy, fiscal mechanisms, institutional and legal mechanisms, territorial and organizational mechanisms.*

Формування стратегії залучення ПІІ є мистецтвом, а не наукою ... варто просто зменшити перешкоди на шляху їх залучення та звести до мінімуму витрати на бізнес….

Sanjaya Lall [13]

Постановка проблеми. Економічна міць будь-якої держави залежить від рівня її економічної безпеки, яка безпосередньо пов'язана зі стійким розвитком країни. Нині досягненню безпечного рівня економічної безпеки України перешкоджає ряд невирішених проблем, що класифікуються як загрози. Серед таких варто виокремити стан війни у якому перебуває наша країна, руйнування науково-технічного потенціалу, великий рівень «тіньової економіки» (близько 50% відповідно до розрахунків МВФ), а найголовніше – реальна відсутність фінансового забезпечення соціально-економічного розвитку України. Одним з інструментів такого забезпечення прийнято вважати прямі іноземні інвестиції (ПІІ). Останні є фінансовим джерелом реалізації інфраструктурних проектів, що відкривають нові можливості зростання експорту, сприяють пришвидшенню передачі нових технологій та модернізації виробництва, забезпечують податкові надходження, сприяють створенню нових робочих місць, заохочують розвиток підприємництва [4].

У зв'язку з тим, що ПІІ здійснюють позитивний вплив на економічний розвиток приймаючої країни, сьогодні спостерігається свого роду інтенсивна «глобальна гонка» за них [2]. Зазначимо наступне: Україна почала поступово входити у європейський простір, що є безперечно позитивним фактором, проте варто мати на увазі, що у короткостроковій перспективі наша держава стикнеться з проблемою, що перешкоджає динамічному надходженню до її економіки європейських інвестицій. Це пояснюється конкуренцією за залучення ПІІ з боку центральноєвропейських країн (країни Вишеградської групи та Балтії). Усі вони розташовані в ЄС та мають «географічне і культурне споріднення» з країнами «Старого світу». Вочевидь, для того, аби Україна не тільки не втратила, але й покращила свої інвестиційні позиції і стала більш привабливою для іноземних інвесторів, зокрема європейських, необхідним є щонайшвидше запровадження механізмів стимулювання залучення ПІІ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фундаментальним проблемам прямого іноземного інвестування та стимулювання надходження іноземних капіталів присвячені праці багатьох авторитетних зарубіжних і вітчизняних науковців. Серед зарубіжних варто виділити П. Бакклі, Х. Грема, Дж. Даннінга, К. Іврсена, С. Лалла, Т. Озаву, Р. Рамкішена, серед вітчизняних – В. Білошапку, С. Лакіш, Ю. Макогона, Г. Харламову, О. Рогача та ін. Не останнє місце у питанні регулювання надходжень ПІІ посідають ґрунтовні дослідження окремих міжнародних організацій – ЮНКТАД та ОЕСР.

Основам економічної безпеки України та питанням національних економічних інтересів також присвячена чимала кількість наукових та аналітичних праць. Зокрема, протягом останніх двадцяти років такою проблематикою займаються фахівці Національного інституту стратегічних досліджень при Президенті України.

Водночас, попри значну кількість наукових публікацій у сфері залучення ПІІ та економічної безпеки (зокрема, реалізації національних інтересів), досі залишається низка питань, які потребують вирішення. Зокрема, подальшого вивчення потребує: аналіз низки механізмів стимулювання надходження ПІІ; обґрунтування доцільності їх запровадження в Україні у контексті нинішньої економічної ситуації та національних економічних інтересів.

Мета написання статті. Обґрунтувати доцільність використання окремих механізмів стимулювання надходження ПІІ з метою їх подальшого практичного застосування.

Виклад основного матеріалу. Україна, яка сьогодні стикнулася з проблемою дефіциту національних інвестиційних ресурсів, суттєво залежить від надходження ПІІ, як джерела підтримки соціально-економічного розвитку та зміцнення конкурентоспроможності економіки. Одночасно, сьогодні не можна похвалитися позитивною динамікою надходження ПІІ. Нинішній Уряд, який було обрано на початку грудня 2014р. повинен визнати існуючі проблеми попиту та пропозиції в залученні ПІІ і сформувати таку інвестиційну політику, яка б була направлена на максимізацію вигод залучення інвестицій у контексті довгострокового розвитку української економіки. Головним у цьому питанні має стати прийняття та запровадження дієвих механізмів стимулювання ПІІ з одночасним моніторингом інвестиційної активності. У дослідженні ми намагалися приділили увагу найважливішим механізмам стимулювання надходження ПІІ – інституційно-правовим, територіально-організаційним та бюджетно-податковим – які, відповідно до світової практики, мають позитивний вплив на інвестиційну динаміку.

Інституційно-правові механізми стимулювання ПІІ. За роки незалежності в Україні було прийнято більше 100 законів та нормативно-правових актів, що регулюють питання ПІІ, а також діяльність іноземних інвесторів. Зокрема:

- Закон України «Про режим іноземного інвестування» від 19 березня 1996р. (спрямований на вирівнювання умов інвестування для вітчизняних та іноземних інвесторів, однак зазначалося, що може бути встановлений спеціальний режим інвестиційної діяльності).
- Закон України «Про державно-приватне партнерство» від 1 липня 2010р.
- Закон України «Про підготовку та реалізацію інвестиційних проектів за принципом «єдиного вікна» від 21 жовтня 2010р. (спрямований на створення спрощених і прозорих механізмів організаційного супроводу підготовки та реалізації інвестиційних проектів, забезпечення рівності прав учасників інвестиційного процесу).
- Закон України «Про стимулювання інвестиційної діяльності у пріоритетних галузях економіки з метою створення нових робочих місць» від 6 вересня 2012р.
- Постанова КМ України про затвердження Положення «Про порядок державної реєстрації іноземних інвестицій» від 7 серпня 1996р.
- Постанова КМ України про затвердження Положення «Про порядок державної реєстрації договорів (контрактів) про спільну інвестиційну діяльність за участю іноземного інвестора» від 30 січня 1997р.
- Розпорядження КМ України «Про схвалення Концепції Державної цільової економічної програми розвитку інвестиційної діяльності на 2011–2015рр.» від 29 вересня 2010р.

Також окремі аспекти в інвестиційній сфері регулюються нормами господарського, податкового, валютного, банківського, фінансового, митного, цивільного та земельного законодавства. Одночасно, говорити про цілісну і взаємоузгоджену систему

інвестиційного законодавства передчасно. Такий значний масив законодавчих і підзаконних нормативних актів, а також неврегульованість цілого ряду питань негативно позначається на залученні ПІІ.

З метою стимулювання залучення ПІІ на довгострокову перспективу доцільно:

- Накласти на 20 років мораторій на будь-які зміни інвестиційного законодавства, на базі якого іноземні інвестори вклали свій капітал.
- Об'єднати усі нормативно-правові акти у єдиний Інвестиційний кодекс, що має значно спростити розуміння законодавчого поля у цій сфері та його практичне застосування.

Світова практика містить ряд успішних прикладів кодифікації інвестиційного законодавства. Зокрема, у 1970р. з метою уніфікації політики щодо іноземних інвестицій було прийнято Єдиний інвестиційний кодекс Андської групи Латиноамериканських держав – Болівії, Колумбії, Перу, Венесуели та Еквадору. На теренах СНД, приклад створення Інвестиційного кодексу має Республіка Білорусь.

Створення та прийняття Інвестиційного кодексу України має забезпечити системну урегульованість господарсько-виробничих відносин, що виникають на інвестиційному ринку. Кодифікація інвестиційного законодавства України має полягати у знаходженні консенсусу між приватними та державними, короткостроковими та довгостроковими, тактичними та стратегічними, комерційними та некомерційними інтересами іноземних інвесторів та держави. Інвестиційний кодекс зумів би врегулювати та гармонізувати відносини між усіма учасниками інвестиційного ринку, а саме: державою, громадянами, національними та іноземними інвесторами, територіальними громадами, міжнародними організаціями та інституціями.

Зазначимо, що в Україні вже робилися спроби винести проект Інвестиційного кодексу на розгляд Верховної Ради України у 2002р., але справа далі опрацювання документу в комітетах не пішла. Інвестиційний кодекс повинен відображати економічну стратегію держави, спрямовану на інноваційну модель розвитку, повинен містити механізм організаційного здійснення інвестиційних відносин, відповідати вимогам ринкової економіки, а головне – сприяти залученню інвестицій в Україну.

У контексті реформування та покращення законодавчого поля окремо розглянемо питання приватизації, як одного з інструментів державної політики, покликаного залучати «*brownfield*» та «*greenfield*» ПІІ. Питання необхідності проведення приватизації окреслено у Коаліційній угоді [3]. Зокрема, у Розділі VIII «Забезпечення економічного розвитку» (п.2 та п.4) наголошується про формування сучасної індустріальної та інноваційної інфраструктури через залучення приватних інвесторів, як закордонних так і українських, а також необхідність масштабного залучення приватних інвестицій у енергоефективність, що має дозволити суттєво зменшити енерговитрати в державному та комунальному секторах економіки... Зазначимо, що у Бюджеті на 2015р. заплановано отримати від приватизації більше 17 млрд. грн. доходу. У переліку підприємств, що мають підпасти під приватизацію є «Турбоатом», «Укрспецтрансгаз», «Укргідроенерго», «Укртранснафта», «Нафтогаз України» і його дочірні підприємства (включаючи «Укргазвидобування» і «Укртрансгаз»); «Форт», «Зоря»-»Машпроект», «Радар» та «Артем», «Укрспецекспорт», «Ощадбанк» і «Укрексімбанк»; «Південмаш» і КБ «Південне», «Арсенал», міжнародні аеропорти «Бориспіль» і «Львів» та ін. [1].

Для того, аби Україна дійсно змогла залучити іноземні інвестиції та виконати план по приватизації необхідним є доопрацювання законодавства у питання приватизації з урахуванням забезпечення економічної безпеки України та реалізації її національних економічних інтересів України. Пропонується:

1. Прийняти умови передприватизаційної підготовки (терміни, умови та механізми приватизації); розробити спеціальні закони про особливості приватизації окремих стратегічно важливих об'єктів, а також напрями використання надходжень від приватизації. Пропонується залучені кошти від приватизації спрямовувати до спеціального фонду державного бюджету і використовувати на фінансування капітальних вкладень та інновації.
2. У договорах продажу об'єктів державної власності передбачити умови щодо інвестиційних зобов'язань з боку інвестора в економічну та соціальну сфери. Запровадити жорсткий контроль та майнову відповідальність за дотримання цих зобов'язань.
3. Законодавчо закріпити можливість повернення майна у державну власність при невиконанні інвестором умов та зобов'язань, зазначених у приватизаційних договорах.
4. Посилити контроль за іноземними інвесторами, з метою уникнення монополізації ними окремих галузей, доведення підприємств до банкрутства, репатріації прибутків та забезпечити встановлення чітких критеріїв до учасників приватизації. Зважаючи на це, доцільно встановлювати для учасників приватизації кваліфікаційні вимоги, а не обирати переможця виключно на підставі вищої ціни.

Доцільним також є запровадження процедури оцінювання великих іноземних інвестиційних проектів на предмет їх потенційної вигоди для країни *(net benefit test)* за наступними критеріями:

- вплив суб'єкта на економіку регіону або країни в цілому (на загальний рівень ділової активності, динаміку ВВП та експорту);
- залучення українських працівників і компаній у якості партнерів;
- вплив на ефективність виробництва, технологічні нововведення, випуск нових видів товарів і послуг.

Для підтвердження вигідності проекту інвестори мають брати на себе юридично закріплені зобов'язання (*legally binding undertakings*) зі створення на території країни робочих місць, здійснення НДДКР та інновацій. У випадках, коли виникають побоювання, що майбутня угода продажу підприємства може погіршити конкурентне середовище в галузі (зокрема, призвести до зростання цін для споживачів), до розгляду заявки іноземного інвестора обов'язково підключається Антимонопольний комітет України, що відповідає за антимонопольну політику.

Небезпечним для держави є приватизації стратегічно важливих підприємств, оскільки можуть виникнути ризики втрати конкурентоспроможності країни. Наприклад, при приватизації у Франції та Великій Британії передбачено збереження державою «золотих акцій», які дають право «вето» в управлінні стратегічно важливими для національної економіки підприємствами. Внаслідок впровадження такого механізму держава зберігає можливість дієво реалізовувати національні інтереси при управлінні своїми корпоративними правами; суттєво розширюються можливості децентралізованого інвестування в корпоративний сектор економіки, насамперед в стратегічно важливі підприємства, щодо яких збереження державного контролю є принципово важливим.

Примітно, що в українському законодавстві, що стосується ПІІ та приватизації відсутнє як саме поняття «національна безпека», «економічна безпека» так і характеристика загроз. Також відсутнє поняття «стратегічні активи» (до їх числа прийнято відносити великі, а у деяких випадках і унікальні підприємства, які відіграють ключову роль в галузі, регіону або національній економіці загалом). Ще складніше виявити будь-які виразні і загальноприйняті формулювання поняття «національні інтереси» стосовно питання регулювання іноземних інвестицій. Так чи інакше, але питання захисту національних інтересів в останні роки найчастіше піднімаються владою як на державному, так і на регіональному рівні. Відтак, необхідно:

- чітко окреслити позиції відносно найбільших національних компаній, які «повинні бути віднесені до категорії стратегічних активів, що не підлягають продажу іноземним інвесторам»;
- визначити підстави, відповідно до яких «ПІІ здатні представляти загрозу національній безпеці».

Що стосується питання *інституційного забезпечення* інвестиційної діяльності, то тут поки що відсутні будь-які стимули для залучення ПІІ. В Україні сьогодні діє розгалужена система органів, що регулюють питання надходження ПІІ. З одного боку,

Міністерство економічного розвитку і торгівлі України є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади з формування та забезпечення реалізації інвестиційної політики. З іншого – Державне агентство з інвестицій та управління національними проектами, також визначене як головний орган у системі центральних органів виконавчої влади із забезпечення реалізації державної політики у сфері інвестиційної діяльності та управління національними проектами. Не дивлячись на те, що 10 вересня 2014р. Постановою КМ України «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» вище згадане агентство було ліквідовано, воно досі діє. Окрім цього, інші центральні органи виконавчої влади беруть участь у реалізації інвестиційної політики у відповідних сферах, місцеві органи – на відповідному рівні управління [8]. Доцільним є визначення Міністерства економічного розвитку та торгівлі єдиним органом, що регулює питання надходження ПІІ та діяльність іноземних інвесторів.

Територіально-організаційні механізми стимулювання надходження ПІІ. Світова практика засвідчує, що вагомим чинником стимулювання залучення ПІІ є створення певних преференційних умов на окремих територіях. Особлива увага тут приділяється спеціальному режиму інвестиційної діяльності, що передбачає застосування для частини суб'єктів господарювання впродовж визначеного часу особливих, відмінних від загальнонаціонального режиму, більш преференційних умов діяльності [8]. Такий режим, як правило, застосовується для відновлення депресивних територій і галузей, формування регіональних та галузевих точок економічного зростання. Ефективність спеціального режиму інвестування полягає у: підвищенні бюджетних надходжень, створенні та збереженні робочих місць, підвищенні рівня доходів населення, підвищенні частки інноваційних проектів, підвищенні технічного рівня виробництва та покращенні регіонального розвитку.

Формами такого режиму можуть бути спеціальні економічні зони (СЕЗ), території пріоритетного розвитку (ТПР), технологічні, наукові, індустріальні парки. В Україні такі форми застосовуються протягом останніх 20 років. Питання їх регулювання окреслено у Законі України «Про загальні засади створення й функціонування спеціальних (вільних) економічних зон» від 13 жовтня 1992р. До того ж, в Україні свого часу була сформована законодавча база, яка мала на меті надання податкових пільг інвесторам на даних територіях, так Закон України «Про інноваційну діяльність» від 4 липня 2002р. запроваджував податкові стимули для інноваційних підприємств як національних, так і з іноземним капіталом:

- 50% податку з прибутку, одержаного від виконання інноваційних проектів, залишається на підприємстві і зараховується на спеціальний рахунок з наступним використанням виключно на фінансування інноваційної та науково-технічної діяльності;
- 50% податку на додану вартість (ПДВ) з продажу товарів чи послуг, пов'язаних із виконанням інноваційних проектів, залишається на підприємстві і зараховується на спеціальний рахунок і з наступним використанням виключно на фінансування інноваційної, науково-технічної діяльності.

Сподівання, що за допомогою СЕЗ і ТПР буде активізовано ПІІ у сфери високотехнологічного та інтелектуального виробництва, не виправдалися. Окремі СЕЗ і ТПР так і не запрацювали. Проте й успішні СЕЗ і ТПР в Україні спрямовували свою діяльність переважно на розвиток підприємств низького технологічного укладу (другого та третього), посилення експлуатації природних та трудових ресурсів. Значним був рівень зловживань пільговими режимами спеціальних територій для безмитного ввезення на територію України імпортної продукції споживчого призначення. Це зумовило прийняття у березні 2005р. рішення про скасування усіх податкових пільг, наданих у СЕЗ і ТПР України про які йшлося вище. Нині організаційно-економічні стимули інвестиційної діяльності для суб'єктів господарювання СЕЗ і ТПР фактично відсутні, а для технологічних, наукових та індустріальних парків не відповідають потребам забезпечення інноваційної активності.

Аби вищевказані форми стимулювали приплив ПІІ у довгостроковій перспективі та підвищили впевненість іноземних інвесторів до нашої країни необхідно [7]:

- Обґрунтувати систему організаційно-економічних і фінансових стимулів для суб'єктів господарської діяльності з іноземним капіталом діяльності у СЕЗ, ТПР, технологічних, наукових та індустріальних парках із прийняттям відповідних нормативних документів.
- Опрацювати механізм спрямування коштів іноземних інвесторів, що реалізують у рамках підтримки регіонального розвитку інвестиційні проекти у модернізацію інфраструктури.
- Сформувати можливі варіанти застосування механізму державно-приватного партнерства для розбудови індустріальних та технологічних парків, насамперед щодо керуючої компанії.
- Встановити контроль за дотриманням ефективності функціонування СЕЗ, ТПР, технологічних, наукових та індустріальних парків.

Бюджетно-податкові механізми стимулювання надходження ПІІ. Теорія та практика низки країн свідчить, що фіскальна політика є дієвим інструментом регулювання інвестиційної діяльності.

Основними показниками, які характеризують вплив податкової політики на формування інвестиційного клімату і, відповідно, обсяги залучення інвестицій є: загальний рівень оподаткування в країні; кількість податкових платежів; стабільність податкового законодавства [10]. Можна привести у приклад окремі країни, досвід яких свідчить про лібералізацію податкової політики, що дозволила залучити значні обсяги ПІІ. Відтак, у Канаді з метою створення сприятливих умов для ведення бізнесу та залучення іноземних інвестицій ставка федерального податку на прибуток корпорацій поетапно знижувалася з 21% у 2006р. до 15% – у 2012р. За оцінками експертів *KPMG*, оподаткування доходів корпорацій при цьому досягло найнижчого рівня порівняно з більшістю розвинених ринкових країн, а аналітики Світового банку, Economist Intelligence Unit і журналу Forbes називали Канаду кращою або однією з кращих у світі країн для інвестування та ведення бізнесу протягом 2011-2015рр. [6].

Країни які конкурують одна з одною у питанні залучення ПІІ, пропонують ряд пільг та стимулів. Окрім податкових стимулів, які визначаються як «політика, спрямована на зниження податкового тягаря фірми», країни можуть запропонувати фінансові стимули, які визначаються як «прямі внески до фірми з Уряду» (у т.ч. прямі субсидії, пільгові кредити чи спеціальна інфраструктура). У таблиці 1 відображено основні податкові та фінансові стимули, їх переваги та недоліки.

Політика стимулювання ПІІ у різних країнах різниться досить істотно. При стимулюванні надходження ПІІ у промислово розвинених країнах переважають фінансові механізми, а для держав, що розвиваються, і країн з перехідною економікою – податкові (найчастіше використовуються пільгові митні збори на імпортне виробниче обладнання, зменшення ставок корпоративного податку на прибуток, надання податкових канікул) [10].

Одночасно, вибір конкретного типу і ступінь заохочення інвестиційної діяльності повинен бути заснований на ретельній та систематичній оцінці потенційних економічних втрат і вигод. При застосуванні податкових та фінансових стимулів слід керуватися певними «принципами здорового глузду». Від спеціальних дискреційних стимулів, які не пов'язані з формуванням матеріальних цінностей, слід відмовитися, замість цього слід зосередитися на розгортанні простої і передбачуваної податкової бази з низькими ставками.

При встановленні податкових пільг, з метою заохочення інвестицій, держава (у нашому випадку – Україна) має враховувати величину податкового навантаження. Необхідно корегувати обсяг податкових пільг залежно від розміру граничного податкового навантаження на платників для розрахунку рівня пільг, що покликані стимулювати інвестиційну діяльність [11]. До того ж, варто розробити систему обґрунтованого впровадження пільг, включаючи прогнозні розрахунки їх ефективності, а також оптимістичні

та песимістичні сценарії результатів їх запровадження; поступово відмовитися від використання індивідуальних (для окремих підприємств), галузевих та неефективних пільг; надавати пільги на певний період (один або декілька фінансових років). Світова практика підтверджує хибність встановлення пріоритетів за галузевою ознакою. Тому доцільним критерієм для надання податкових пільг є інноваційний характер інвестицій.

Для України при застосування бюджетно-податкових механізмів стимулювання ПІІ доцільно:

1. Використовувати такі пільги, як прискорена амортизація та надання податкових кредитів і в першу чергу для підприємств, що використовують високотехнологічне обладнання, підприємств ІТ-сектору та агропромислового комплексу. Сьогодні застосування потенційно ефективних стимулів суттєво обмежується і, як наслідок, вивільняється надто незначний обсяг фінансових ресурсів. Завдяки впровадженню податкового кредиту, економічна вигода для України полягатиме у тому, що підприємство після здійснення інвестицій зменшуватиме виробничі витрати, збільшиться продуктивність праці й розмір прибутку до оподаткування.

Таблиця 1. Переваги і недоліки окремих видів податкових та фінансових стимулів [14]

Переваги	Недоліки
Зниження рівня корпоративного податку на вибірковій основі	
1. Простий в управлінні. 2. Операційні витрати більш прозорі.	1. Найбільші пільги йдуть до компаній з високою віддачею, які, швидше за все, інвестують навіть без пільг. 2. Може призвести до ухилення від сплати податків через трансферне ціноутворення. 3. Діє як непередбачений дохід для існуючих інвестицій.
Податкові канікули	
1. Прості в управлінні. 2. Дозволяють платникам податку уникати контакту з податковою адміністрацією (мінімізація корупції).	1. Подібні до вказаної вище пільги, за виключенням того, що тут взагалі може бути відсутнє оподаткування. 2. Залучають короткострокові проекти. 3. Можуть призвести до ухилення сплати податків шляхом безстрокового продовження канікул через «зміну категорії» існуючих інвестицій як нових інвестицій. 4. Створюють конкуренцію між існуючими та новими фірмами. 5. Витрати не є прозорими, оскільки подання податкової декларації є необов'язковим, що зумовлено адміністративними перевагами.
Інвестиційні пільги та податкові кредити	
1. Відносна прозорість витрат. 2. Можуть бути спрямовані на певні типи інвестицій.	1. Підприємства можуть зловживати системою купівлі-продажу тих самих активів для отримання більшої кількості пільг. 2. Мають великий адміністративний тягар. 3. Дискримінує інвестиції з відкладеним прибутком, якщо положення про перенесення збитку на майбутній період не є відповідними.
Прискорена амортизація	
1. Такі самі переваги як і при використанні інвестиційних пільг і кредитів. 2. Не дискримінує довгострокові активи.	1. Виглядає як адміністративний тягар. 2. Дискримінує інвестиції з відкладеним прибутком, якщо положення про перенесення збитку на майбутній період не є відповідними.
Звільнення від непрямих податків (ПДВ, імпортних мит і т.д.)	
1. Дозволяє платникам податку уникати контакту з податковою адміністрацією. (мінімізація корупції).	1. Пільги з ПДВ можуть бути мало корисними. 2. Схильність до зловживань.
Спеціальна експортна зона	
1. Дозволяє платникам податку уникати контакту з податковою адміністрацією. (мінімізація корупції).	1. Спотворення регіонального розвитку. 2. Призводить до потрапляння неоподаткованих товарів на внутрішній ринок, підриваючи податкову базу.

2. Налагодити систему інфраструктурного забезпечення. Це перш за все надання землі в безкоштовне користування або за пільговими цінами, надання будівель і споруд у безоплатне користування або за пільговими цінами, субсидії на користування енергією, транспортні гранти, пільги щодо фрахту [9].

3. Доцільно запровадити стимулювання конкретних інвестиційних проектів через гранти, орієнтовані на підвищення кваліфікації і перепідготовку кадрів, поліпшення умов праці, сприяння в проведенні техніко-економічних обґрунтувань проектів, проведення НДДКР.

Водночас, доцільно запровадити контроль за використанням пільг шляхом:

- оприлюднення використання коштів від їх запровадження у щорічних звітах, які б направлялися до Міністерства економічного розвитку і торгівлі України;
- запровадження громадського контролю за наданням та ефективністю використання пільг суб'єктами господарювання шляхом оприлюднення звітів про суми наданих суб'єктам господарювання податкових пільг і втрат бюджету від їх надання;
- встановлення фінансових «санкцій» за порушення податкового законодавства – встановлення пені за несвоєчасну сплату податкових платежів або відміна наданих пільг;
- обмеження надання податкових пільг капіталам, які походять від використання недобросовісних податкових режимів: скласти перелік юрисдикцій, які використовують засоби недобросовісної податкової конкуренції та не співпрацюють із національними податковими органами [12].

Висновки. Ефективне реформування економіки України, її структурні перетворення, відновлення промислового комплексу, підтримка дієвої та ефективної ринкової та соціальної інфраструктури, формування конкурентоспроможного середовища є можливим завдяки залученню та ефективного використання ПІІ. Останні мають безпосередній і довгостроковий вплив в економіку нашої країни.

Стимулювання інвестицій і створення сприятливого підприємницького клімату є важливим аспектом для України у питанні проведення інвестиційної політики. Обґрунтування доцільності використання проаналізованих механізмів стимулювання надходження ПІІ з їх подальшим практичним застосуванням, дозволить Україні покращити її інвестиційний клімат, залучити додаткові інвестиційні ресурси та зарекомендувати себе як надійного партнера.

Одночасно, стратегія залучення та стимулювання ПІІ має створюватися з урахуванням національних економічних інтересів, конкретних умов країни на певний час і розвиватися у міру зміни потреб і її конкурентних позицій у світі. Для реалізації та захисту національних економічних інтересів України варто проводити політику залучення ПІІ, що має визначати сукупність заходів, спрямованих на забезпечення ефективної взаємодії між національною економікою та іноземного інвестора з метою забезпечення економічного зростання на основі принципів максимізації переваг та мінімізації ризиків [5].

Список використаних джерел

1. Закон України «Про Державний бюджет України на 2015 рік» №80-VIII від 28 грудня 2014р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/80-19

2. Доклад о мировых инвестициях. Инвестиции в достижение ЦУР: план действий [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2014_overview_ru.pdf

3. Коаліційна угода [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://samopomich.ua/wp-content/uploads/2014/11/Koaliciyna_uhoda_parafovana_20.11.pdf

4. Коваленко О. Пріоритетні напрямки іноземного інвестування в Україні [Електроний ресурс] / О. Коваленко, К. Тимофєєва // Режим доступу: http://www.zgia.zp.ua/gazeta/evzdia_1_078.pdf

5. Маркевич К. Л. Реалізація національних економічних інтересів крізь призму залучення прямих іноземних інвестицій / К. Л. Маркевич // Економіка та держава. – 2014. – №10 – с. 85-89.

6. Немова Л. А. Регулирование иностранных инвестиций в Канаде / Л. А. Немова // Мировая экономика и международные отношения. – 2014 – №7 – с. 45-54.

7. Павлюк А. П. Закордонний досвід стимулювання розвитку індустріальних парків: висновки для України / А. П. Павлюк, К. Л. Маркевич // Актуальні проблеми міжнародних відносин:Збірник наукових праць. – 2014. – Випуск 122 (частина 1) – с. 138-147.

8. Пріоритети інвестиційної політики в контексті модернізації економіки України / А. П. Павлюк, Д. С. Покришка, О. О. Молдован, Д. В. Ляпін [та ін.]; [за ред. Я. А. Жаліла]. – К.: НІСД, 2013. – 80 с.

9. Руденко О. Є. Зарубіжний досвід залучення іноземних інвестицій в економіку України [Електроний ресурс] / О. Є. Руденко // Режим доступу: http://khntusg.com.ua/files/sbornik/vestnik_125/37.pdf

10. Сушкова Е. Е. Анализ зарубежных подходов к налоговому регулированию социально-экономического развития страны и регионов [Электронный ресурс] / Е. Е. Сушкова // Режим доступа: http://www.napks.edu.ua/library/compilations_vak/eiu/2007/6/p_27_32.pdf

11. Ткачик Ф. П. Налоговые импульсы повышения инвестиционной привлекательности экономики Украины [Электронный ресурс] / Ф. П. Ткачик // Режим доступа:

http://www.repository.hneu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/3432/1/.pdf

12. Тищук Т. А. Шляхи протидії прихованому відпливу капіталу з України : аналіт. доп. / Т. А. Тищук, О. В. Іванов. – К.: НІСД, 2012. – 88 с.

13. Lall Sanjaya. FDI and Development: Policy and Research Issues in the Emerging Context / Sanjaya Lall // Working Paper №43, Queen Elizabeth House, University of Oxford. - June 2000 – p. 27.

14. Rajan S. Ramkishen. Measures to Attract FDI Investment Promotion, Incentives and Policy Intervention / Ramkishen S. Rajan // Economic and Political Weekly. – 2004 – January 3 – p. 12-16.

References

1. Zakon Ukraïni «Pro Derzhavnij bjudzhet Ukraïni na 2015 rik» №80-VIII [Law of Ukraine «About the State Budget of Ukraine for 2015» №80-VIII] December 28, 2014. http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/80-19

2. Doklad o mirovyh investicijah. Investicii v dostizhenie CUR: plan dejstvij [WIR 2014. Investing in the SDGs: an action plan]. http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2014_overview_ru.pdf

3. Koalicijna ugoda [Coalition Agreement]. http://samopomich.ua/wp-content/uploads/2014/11/Koaliciyna_uhoda_parafovana_20.11.pdf

4. Kovalenko O., Timofєєva K. Prioritetni naprjamki inozemnogo investuvannja v Ukraïni [Priority areas of foreign investing in Ukraine]. http://www.zgia.zp.ua/gazeta/evzdia_1_078.pdf

5. Markevich K. L. Realizacija nacional'nih ekonomichnih interesiv kriz' prizmu zaluchennja prjamih inozemnih investicij [The implementation of Ukrainian National Economic Interests via the Foreign Direct Investment]. Ekonomika ta derzhava. – 2014. – №10 – s. 85-89.

6. Nemova L. A. Regulirovanie inostrannyh investicij v Kanade [Regulation of foreign investment in Canada]. Mirovaja jekonomika i mezhdunarodnye otnoshenija. – 2014 – №7 – s. 45-54.

7. Pavljuk A. P., Markevich K. L. Zakordonnij dosvid stimuljuvannja rozvitku industrial'nih parkiv: visnovki dlja Ukraïni [Foreign Experience of Industrial Parks Promotion: Conclusions for Ukraine]. Aktual'ni problemi mizhnarodnih vidnosin:Zbirnik naukovih prac'. – 2014. – Vipusk 122 (chastina 1) – s. 138-147.

8. Pavljuk A. P., Pokrishka D. S., Moldovan O. O., Ljapin D. V. [and others] Prioriteti investicijnoï politiki v konteksti modernizaciï ekonomiki Ukraïni [Investment Policy Priorities in the context of the Ukraine`s economy modernization]. K.: NISD, 2013. – 80 s.

9. Rudenko O. E Zarubizhnij dosvid zaluchennja inozemnih investicij v ekonomiku Ukraïni [Foreign experience of foreign investment attraction in Ukraine]. http://khntusg.com.ua/files/sbornik/vestnik_125/37.pdf

10. Sushkova E. E. Analiz zarubezhnyh podhodov k nalogovomu regulirovaniju social'no-jekonomicheskogo razvitija strany i regionov [Analysis of foreign approaches to taxation of country and regions` socio-economic development]. http://www.napks.edu.ua/library/compilations_vak/eiu/2007/6/p_27_32.pdf

11. Tkachik F. P. Nalogovye impul'sy povyshenija investicionnoj privlekatel'nosti jekonomiki Ukrainy [Tax pulses of the investment attractiveness increase of Ukrainian economy].

http://www.repository.hneu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/3432/1/.pdf

12. Tishhuk T. A., Ivanov O. V. Shljahi protidiï prihovanomu vidplivu kapitalu z Ukraïni [Ways of Counteraction of Hidden Capital Outflows from Ukraine] – K.: NISD, 2012. – 88 s.

13. Lall Sanjaya. FDI and Development: Policy and Research Issues in the Emerging Context / Sanjaya Lall // Working Paper №43, Queen Elizabeth House, University of Oxford. - June 2000 – p. 27.

14. Rajan S. Ramkishen. Measures to Attract FDI Investment Promotion, Incentives and Policy Intervention / Ramkishen S. Rajan // Economic and Political Weekly. – 2004 – January 3 – p. 12-16.

ДАНІ ПРО АВТОРА

Маркевич Катерина Леонідівна, здобувач Національного інституту стратегічних досліджень при президенті України, експерт економічних програм Українського Центру економічних та політичних досліджень ім. О. Разумкова

вул. Лаврська 16, м. Київ, 01015, Україна

e-mail: markevych@razumkov.org.ua

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Маркевич Екатерина Леонидовна, соискатель Национального института стратегических исследований при президенте Украины, эксперт экономических программ Украинского Центра экономических и политических исследований им. А. Разумкова.

ул. Лаврская 16 м. Киев, 01015, Украина

e-mail: markevych@razumkov.org.ua

DATA ABOUT THE AUTHOR

Markevych K. L., External PhD student of the National Institute for Strategic Studies, Expert of Economic Programmes of Razumkov Centre

16 Lavrska str., Kyiv, 01015, Ukraine

e-mail: markevych@razumkov.org.ua

УДК 330.322.(477)

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК ФАКТОР ІНВЕСТИЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ

Мойсеєнко І.П.,
Бабець І.Г.

В статті висвітлені особливості державного регулювання інвестиційної діяльності в умовах кризи. Метою дослідження є обґрунтування необхідності використання параметрів інвестиційної безпеки для визначення пріоритетів державного регулювання інвестиційною діяльністю в умовах кризи.

Теоретичною основою дослідження є теорія циклів та теорія безпеки. Формування механізмів виходу з кризи полягає не просто в зміні методології керування соціально-економічними процесами державного регулювання, а в застосуванні для цього керування інновацій типу міждисциплінарних когнітивних технологій, принципів коеволюції, прийняття управлінських рішень з врахуванням закономірностей взаємодії циклів та криз, параметрів інвестиційної безпеки.

Ефективна послідовність вибору параметрів державного регулювання інвестиційної діяльності в умовах кризи полягає у такій зміні темпу зростання основних макроекономічних категорій, щоб при відчутному поліпшенні рівня інвестиційної безпеки створювались умови економічного зростання інноваційного типу.

Результати дослідження можуть бути використані для підвищення ефективності державного регулювання інвестиційною діяльністю на макрорівні.

***Ключові слова**: державне регулювання, інвестиційна діяльність, кризи і цикли, інвестиційна безпека, макроекономічні індикатори.*

ГОСУДАРСТВЕННОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ИНВЕСТИЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ КАК ФАКТОР ИНВЕСТИЦИОННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Моисеенко И.П.,
Бабец И.Г.

В статье рассмотрены особенности государственного регулирования инвестиционной деятельностью в условиях кризиса. Целью исследования является обоснование необходимости использования индикаторов инвестиционной безопасности для определения приоритетов государственного регулирования.

Теоретической основой исследования является теория циклов и теория безопасности. Формирование механизмов выхода из кризиса состоит не просто в изменении методологии управления социально-экономическими процессами государственного регулирования, а в применении для этого управления инноваций типа междисциплинарных когнитивных технологий, принципов коэволюции, принятия управленческих решений с учетом закономерностей взаимодействия циклов и кризисов, параметров инвестиционной безопасности.

Эффективная последовательность выбора параметров государственного регулирования инвестиционной деятельности в условиях кризиса заключается в таком изменении темпа роста основных макроэкономических категорий, чтобы при ощутимом улучшении уровня инвестиционной безопасности создавались условия экономического роста инновационного типа.

Результаты исследования могут быть использованы для повышения эффективности государственного регулирования инвестиционной деятельностью на макроуровне.

***Ключевые слова**: государственное регулирование, инвестиционная деятельность, кризисы и циклы, инвестиционная безопасность, макроэкономические индикаторы.*

STATE REGULATION OF INVESTMENT ACTIVITY AS THE FACTOR OF INVESTMENT SECURITY

Moyseyenko I.P.,
Babets I.G.

The article describes the features of state regulation of investment activity in the crisis. The aim of this study is the rationale for the use of indicators of investment security for the priorities of state regulation.

The theoretical basis of the research is the theory of cycles and the theory of security. Formation mechanisms of recovery from the crisis is not just a change in the methodology of socio-economic processes of state regulation, and the application of innovation management for this type of interdisciplinary cognitive technologies, principles of co-evolution, management decision-making, taking into account the laws of interaction cycles and crises, the parameters of investment security.

Effective selection sequence parameters for state regulation of investment activity in the crisis is that change the rate of growth of the main macroeconomic categories to tangible improvements at the level of investment security created the conditions for economic growth of innovative type.

The results can be used to improve the efficiency of state regulation of investment activity at the macro level.

***Keywords**: state regulation, investment activity, crises and cycles, investment security, macroeconomic indicators.*

Актуальність. Особливості та складність керування процесами державного регулювання інвестиціями як базою виходу з кризи полягає: в істотному падінні можливостей контролювати й прогнозувати поведінку соціально-економічних систем та зміни в галузі фінансово-економічних процесів, як процесів, що лежать в основі розвитку економіки; потребах держави в науково-методичному забезпеченні процесу вирішення проблем щодо гарантування економічної безпеки держави, інноваційної трансформації економіки на засадах концепцій економічної безпеки та сталого розвитку територій в умовах техноглобалізму;

 © Мойсеєнко І.П., Бабець І.Г., 2015

необхідності узгодження соціальної, економічної і екологічної складових розвитку країни в умовах виходу з кризи, забезпечення інтелектуально-інноваційного розвитку на основі подолання кризи та складності макрорегулювання [1]. Все це визначає актуальність, мету та завдання дослідження стану інвестиційної безпеки, врахування індикаторів безпеки при прийняття управлінських рішень реалізації економічної політики виходу з кризи.

Підходи до реалізації державного регулювання.

Теоретичні основи антикризового державного регулювання можуть бути узагальнені наступним чином:

- фази промислового циклу визначаються не законами споживання, а законами інвестування, панують над циклом та управляють ним (тобто створення умов для збільшення масштабів інвестицій є основою програми антикризового регулювання);
- ріст виробництва в галузях споживчих товарів та житлового будівництва викликає підвищення в галузях виробниках капітальні блага;
- інвестиції виконують роль антикризового регулятора при їх скеруванні на реалізацію базових інновацій;
- вихід із середньострокового циклу криз відбувається на основі нового покоління техніки, довгострокового циклу - на основі зміни технологічного укладу, що вимагає зміни інвестиційно-інноваційної політики держави;
- використання державних планів та довгострокових державних програм регулювання зайнятості, виробництва та купівельної спроможності є основою антикризового державного регулювання інвестицій;
- передбачення та прогнозування криз на основі моніторингу даних діагностики кризи та шляхів виходу(система раннього моніторингу) стає основою інвестиційної безпеки;
- інноваційно-проривний сценарій партнерства різного рівня як основа забезпечення реалізації стратегії інноваційного розвитку на основі державного регулювання інвестиційної політики.

Прийняті антикризові заходи щодо економії, у тому числі бюджетних витрат, як «традиційне очікування оздоровлення» економіки, заходи щодо підтримки ліквідності банків і проблемних бюджетів, інші фінансово-економічні й політичні кроки носять в основному тактичний характер.

В українській практиці подолання наслідків економічної кризи передбачені були заходи в різних сферах державного регулювання. Так розвиток фінансового сектору представлений в таблиці.

Таблиця. Розвиток фінансового сектору

Мета	Завдання
Стабілізація Державного бюджету	
Створення системи управління державними фінансами, спрямованої на забезпечення сталого економічного зростання	- зниження рівня дефіциту й темпів зростання державного боргу; - підвищення ефективності й гнучкості фіскальних видатків; - оптимізації управління державними фінансами.
Податкова реформа	
Забезпечення економічного зростання на інноваційно-інвестиційній основі зі збільшенням податкових надходжень до бюджетів усіх рівнів і державних цільових фондів.	- зменшення податкового тиску та вдосконалення адміністрування податків; - зменшення глибини соціальної нерівності; - побудова бази оподаткування гармонізованої із законодавством ЄС
Розвиток фінансового сектору	
Підвищення спроможності фінансового сектору забезпечувати стале зростання економіки України.	- забезпечення низького рівня інфляції разом із забезпеченням гнучкого валютного курсу; - збільшення рівня капіталізації фінансової системи; - зниження частки проблемних активів у загальному портфелі активів банків та інших фінансових установ
Розвиток науково-технічної та інноваційної сфери	
Активізація інноваційних процесів, повноцінне використання потенціалу науки в процесі технологічної модернізації економіки.	- підвищення конкурентоспроможності сектору наукових досліджень і розробок, забезпечення інтеграції вітчизняного сектору наукових досліджень у Європейський дослідницький простір; - підвищення ефективності бюджетного фінансування наукової сфери; - здійснення заходів з підвищення ефективності національної інноваційної системи.

Аналіз такого типу програмних документів державного регулювання антикризових заходів дозволяє зробити висновок, що вони мають тактичний характер та є неадекватними до вимог теорії та практики державного управління з врахуванням.

Проведені за допомогою порівняльного кроскультурного дослідження ефективності державного регулювання в Україні, Росії та США виявили, що в системах управління як України, так і Росії в середньому систематично використовується лише близько 20% основних груп ефективних управлінських практик. У США послідовно використовується близько 60% основних груп ефективних управлінських практик, які пов'язуються з наданням якісних послуг, забезпеченням управлінської діяльності, стійкістю статусу службовців, внутрішніми відносинами, управлінням змінами, орієнтацією управління на суспільне благо, сприятливістю зовнішніх умов, спиранням управління на закон [4].

Проблеми державного регулювання інвестиційною діяльністю в умовах зростання економічної та управлінської складності вимагає використання методичних навичок передбачення і розпізнавання криз, усунення негативних наслідків виникаючих негативних факторів. Антикризове управління в сфері державного регулювання інвестиційною активністю включає комплекс методів теорії криз. Теорії систем, теорії безпеки та теорії потенціалів.

Мета. Формування механізмів виходу з кризи полягає не просто в зміні методології керування соціально-економічними процесами державного регулювання, а в застосуванні для цього керування управлінських інновацій для прийняття управлінських рішень з врахуванням закономірностей взаємодії циклів та криз, параметрів інвестиційної безпеки.

Ефективна послідовність вибору параметрів державного регулювання інвестиційної діяльності в умовах кризи полягає у такій зміні темпу зростання основних макроекономічних категорій, щоб при відчутному поліпшенні рівня інвестиційної безпеки створювались умови економічного зростання інноваційного типу.

Основний матеріал.

Для реалізації концепції антикризового управління та забезпечення інноваційного розвитку пропонується двоетапну систему державного регулювання інвестиційної діяльності. Її перший етап базується на поточному моніторингу внутрішнього та

зовнішнього середовища інвестиційної активності різних форм та видів і дозволяє виявляти дестабілізуючі фактори інвестиційної безпеки. Другий рівень визначається фундаментальною та функціональною діагностикою, коригуванням та прийняттям управлінських рішень антикризового характеру на основі вибору пріоритетів інвестування.

До складу сучасних багатопараметричних слабко детермінованих систем прийняття рішень на макрорівні мають увійти підсистеми ідентифікації та прогнозування станів середовища та об'єктів управління

Подолання негативних тенденцій та посилення антикризового потенціалу вбачається у запровадженні антикризового регулювання національної економіки, спрямованого на формування стійкої до зовнішніх і внутрішніх збурень постіндустріально-інформаційної економіки на інноваційних засадах.

Інформаційно-аналітичне забезпечення функціонування концепції антикризового управління та підвищення ефективності державного регулювання передбачає застосування економічної діагностики як додаткової функції управління, формалізацію її мети та основних завдань (етапи діагностики включають блоки оцінки, прогнозу та аналізу із запропонованим інструментарієм її проведення).

Базуючись на існуючих методичних підходах до оцінки економічної безпеки соціально-економічних систем, запропонуємо алгоритм діагностики інвестиційної безпеки держави і обґрунтування пріоритетних напрямів удосконалення державного регулювання інвестиційної діяльності (рис. 1).

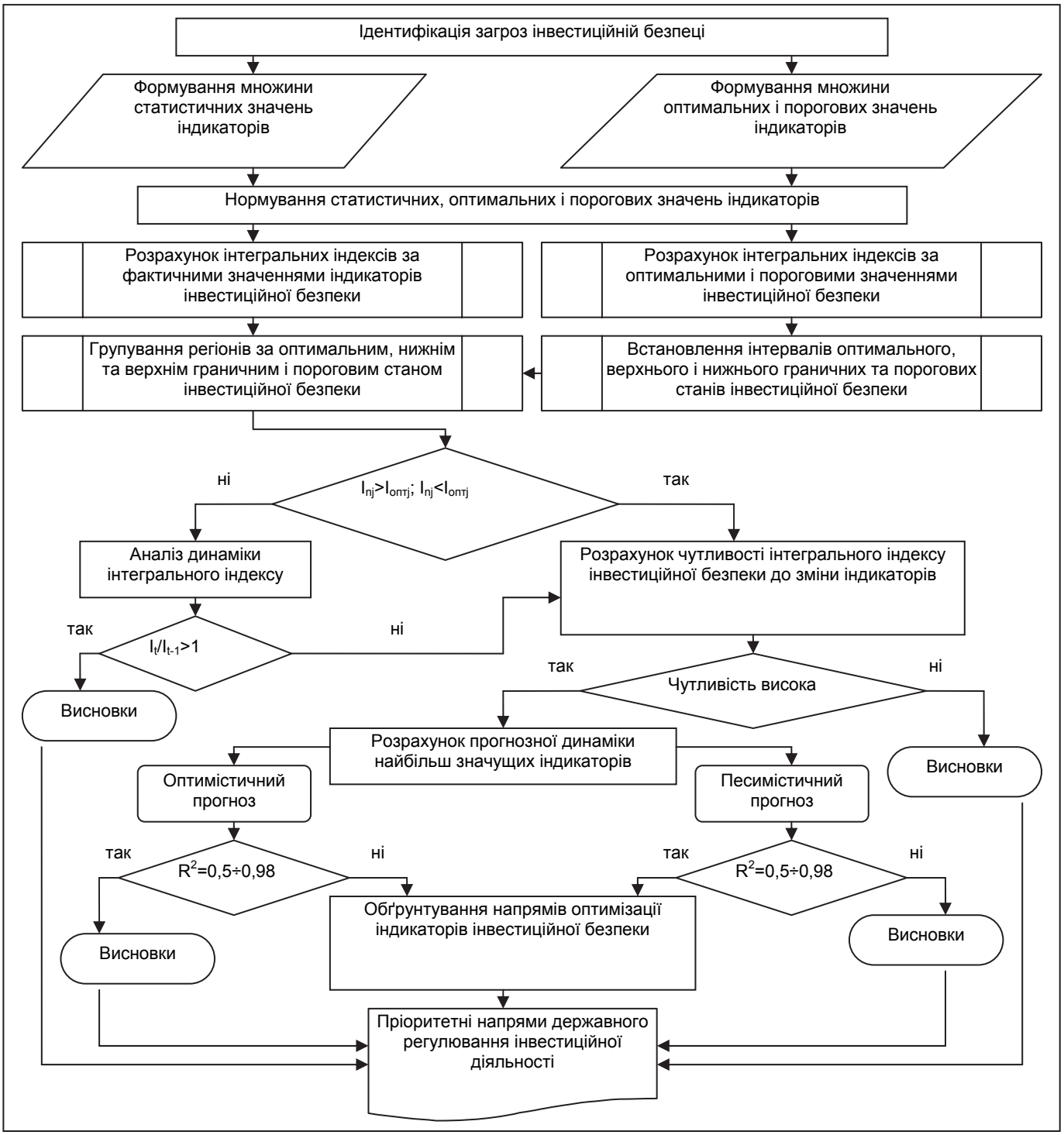

Рисунок 1. Алгоритм діагностики інвестиційної безпеки соціально-економічної системи
Складено за: [5].

Відповідно до вказаної послідовності, дослідження інвестиційної безпеки території починається з формування переліку індикаторів та одержання оцінок їх стану на основі порівняння фактичних (статистичних) значень показників з їх пороговими значеннями. Основним завданням цього етапу є формування бази даних вихідних показників, які забезпечили б коректний розрахунок фактичних та порогових значень індикаторів, що характеризують інвестиційну складову економічної безпеки з врахуванням особливостей використання інвестиційного потенціалу регіону.

Методика розрахунку рівня економічної безпеки держави містить перелік індикаторів стану інвестиційної безпеки держави: ступінь зношування основних засобів (%); відношення обсягу інвестицій до вартості основних фондів (%); відношення обсягів інвестицій в основний капітал до ВВП (%); відношення чистого приросту прямих іноземних інвестицій до ВВП (%); частка прямих іноземних інвестицій у загальному обсязі інвестицій (%) [6]. Крім цих індикаторів, про рівень інвестиційної безпеки свідчить структура інвестицій за джерелами фінансування та галузями промисловості.

З. Герасимчук і Н. Вавдіюк для розрахунку інтегрального індексу економічної безпеки регіону враховують лише один індикатор інвестиційної безпеки – відношення обсягу інвестицій в основний капітал до обсягу ВРП [7], а В. Криворотов, О. Калина, Н. Еріашвілі пропонують оцінювати інвестиційну безпеку за такими індикативними показниками, як відношення обсягу інвестицій в економіку до ВРП та індекс фізичного обсягу інвестицій в основний капітал по відношенню до базового періоду [8]. Як бачимо, розглянуті методичні підходи до оцінки інвестиційної безпеки не враховують наукомісткість інвестицій та їх галузеву структуру, що важливо для забезпечення відповідності параметрів інвестиційної діяльності критеріальним вимогам економічної безпеки.

Таким чином, для оцінки інвестиційної безпеки держави доцільно використати як базову Методику розрахунку економічної безпеки України. З метою одержання коректних результатів оцінки необхідно удосконалити зазначену методику в частині формування системи індикаторів інвестиційної безпеки з урахуванням сучасних світових тенденцій соціально-економічного розвитку та необхідності активізації в Україні науково-технологічних чинників економічного зростання в умовах техноглобалізму.

Серед сукупності причин, що утруднюють подолання наслідків економічної кризи та стримують перехід України на траєкторію економічного зростання, чи не найголовнішою є низька інвестиційна активність. При цьому більшість відтворювальних ресурсів ледве покриває фізичне зношування виробничого апарату, а чистого нагромадження (приріст основного капіталу) практично немає. Ця тенденція тісно пов'язана з явищами щорічного падіння обсягів капітальних вкладень, постійним зменшенням бюджетного фінансування. Зношування основних фондів у деяких галузях досягло критичного рівня і не компенсується новими капітальними вкладеннями [9].

Аналіз індикаторів інвестиційної безпеки держави та порівняння їх фактичних значень з пороговими упродовж 2006-2014 рр. свідчить про те, що динаміка більшості показників є негативною та характеризує наявність загроз в сфері інвестиційної діяльності. Це зумовлено тим, що урядом країни тривалий час фактично ігнорувалися проблеми інвестування соціально-економічного розвитку на інноваційних засадах, насамперед інвестування реального сектора економіки та промислового виробництва наукомісткої продукції.

Основним макроекономічним індикатором інвестиційної безпеки є відношення обсягів інвестицій в основний капітал до ВВП, який має тенденцію до зниження протягом останніх років (рис. 2). Простежується зменшення частки інвестицій в основний капітал у ВВП до 13,0% у 2014 р. проти 18,3% у попередньому році. При цьому варто звернути увагу, що лише у 2007 р. значення цього індикатора відповідало критеріям економічної безпеки і становило 26,1%, а починаючи з 2008 р. цей показник є нижчим за порогове значення (25%). Загалом, темпи зростання інвестицій значно менші за темпи зростання ВВП, що свідчить про недостатній рівень інвестування національної економіки.

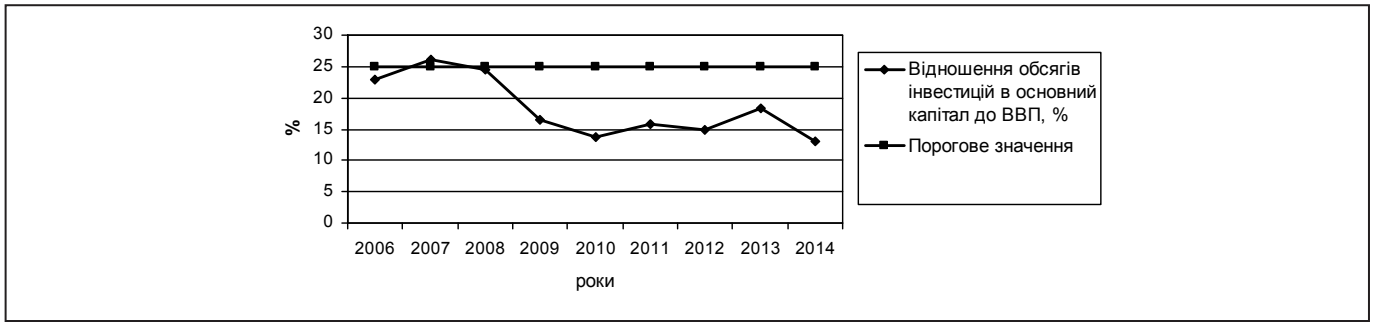

Рисунок 2. Динаміка відношення обсягів інвестицій в основний капітал до ВВП в Україні у 2006-2014 рр.
Розраховано за: [9].

Незадовільні показники обсягу та рівня інвестицій в основний капітал безпосередньо впливають на ступінь зношеності основних фондів. Динаміка цього показника є зростаючою і, зважаючи на те, що він є дестимулятором інвестиційної безпеки, така тенденція вважається негативною (рис. 3). Фактичне значення цього показника перевищує порогове більше ніж у 2 рази і становило у 2013 р. 77,3% (при нормі 35%).

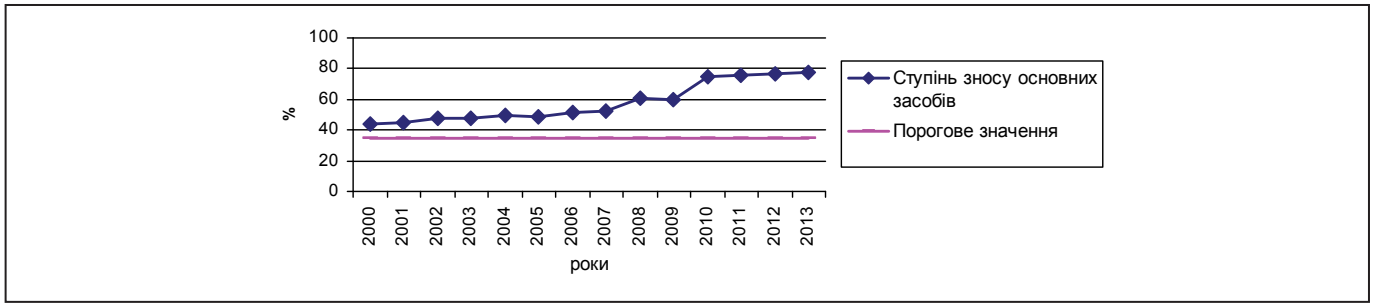

Рисунок 3. Ступінь зносу основних засобів в Україні у 2000-2013 рр.
Складено за: [11].

Основні фонди, які часто в економічній літературі і на практиці визначаються як основні засоби, є одним із найважливіших факторів виробництва, а їх надмірне старіння безпосередньо впливає на рівень економічної безпеки країни. Для забезпечення необхідного рівня економічної безпеки держави підприємства зобов'язані дбати про відновлення матеріально-технічної бази виробництва.

Індикатор «відношення обсягів інвестицій до вартості основних фондів» характеризує ступінь достатності інвестицій для забезпечення економічного розвитку на засадах технологічної модернізації промислового виробництва та рівень їх накопичення.

Мінімальне порогове значення індикатора відношення обсягів інвестицій в основний капітал до вартості основних фондів становить 6% і відображає вплив економічних, правових інституціональних факторів регулювання обсягів і структури інвестицій. В Україні спостерігається тенденція зниження показника відношення обсягів інвестицій в основний капітал до вартості основних фондів з 9,2% у 2007 р. до 2,5% у 2013 р., що загрожує моральною та фізичною деградацією промисловості, спадом обсягів та погіршенням структури промислового виробництва.

Необхідність залучення іноземних інвестицій в економіку України завжди була актуальною через недостатні обсяги вітчизняного капіталу. У зв'язку із актуалізацією розв'язання проблем розвитку економіки в кризових умовах посилюється роль зарубіжних інвестицій як чинника економічного зростання. Зростання інфляції та скорочення ВВП внаслідок ускладнення економічної та політичної ситуації зумовили погіршення інвестиційного клімату в Україні і скорочення обсягу прямих іноземних інвестицій за 2014 р. з 57 до 46 млрд дол. США [12].

З точки зору національної безпеки та збереження суверенітету держави необхідно забезпечити дотримання оптимального співвідношення залучених коштів зарубіжних та внутрішніх інвесторів у структурі інвестицій в основний капітал, що характеризується також двома наступними індикаторами.

Зокрема, відношення чистого приросту прямих іноземних інвестицій до ВВП є двопороговим індикатором і дозволяє визначити, наскільки оптимальним є стан іноземного інвестування для економіки держави. Як видно з рис. 4, у 2005 – 2006 рр. та у 2008 - 2009 рр. цей показник знаходився в межах оптимальних значень і відповідав критеріям економічної безпеки. З 2010 р. стан іноземного інвестування в Україні почав погіршуватися, про що свідчить зменшення відношення частки чистого приросту прямих іноземних інвестицій до ВВП та вихід його значень у 2010-2011 рр. за оптимальні межі, а у 2014 р. – зниження до від'ємного значення.

Рисунок 4. Відношення чистого приросту прямих іноземних інвестицій до ВВП в Україні упродовж 2000-2014 рр.
Розраховано за: [12,13].

Показник частки інвестицій у високотехнологічні галузі промисловості в загальних обсягах інвестицій в основний капітал є показником-стимулятором, тобто при його зростанні відбувається зміцнення інвестиційної безпеки держави. В Україні спостерігається погіршення технологічної структури інвестування економіки, в якій знизилась питома вага інвестування в машини і обладнання, натомість зросла частка інвестування у нежитлові будівлі і споруди.

У 2011 р. частка інвестицій у виробництво комп'ютерів, електронної та оптичної продукції, електричного устаткування в загальному обсязі інвестицій в основний капітал у промисловості становила 1% і була нижчою не лише рівня докризового періоду (2,5% у 2007-2008 рр.), а й у розпал фінансово-економічної кризи (2,0% в 2009 р.). Упродовж 2006-2010 рр. спостерігалася позитивна тенденція до зростання часки інвестицій у хімічне виробництво у загальних обсягах інвестицій в основний капітал у промисловості - з 3,7% до 10,9%. Проте, у 2011 р. ситуація різко погіршилася і цей показник знизився до 4,2%, в у 2014 р. – до 2,4%. Такі тенденції в зниженні показника наукомісткості інвестицій в основний капітал свідчать про посилення загроз не лише інвестиційній, а й науково-технологічній безпеці, оскільки фінансування інновацій та впровадження новітніх технологій є недостатнім для забезпечення інноваційної моделі економічного розвитку.

Отже, динаміка індикаторів інвестиційної безпеки України упродовж 2000-2014 рр. свідчить про наявність негативних тенденцій у сфері залучення інвестицій (як вітчизняних, так і зарубіжних) в економіку, що підтверджується не відповідністю розрахункових значень індикаторів пороговим значенням.

Висновок. Формування механізмів виходу з кризи полягає не просто в зміні методології керування соціально-економічними процесами державного регулювання, а в застосуванні для цього керування інновацій типу міждисциплінарних когнітивних технологій принципів коеволюції, прийняття управлінських рішень з врахуванням закономірностей взаємодії циклів та криз, параметрів інвестиційної безпеки.

Ефективна послідовність вибору параметрів державного регулювання інвестиційної діяльності в умовах кризи полягає у такій зміні темпу зростання основних макроекономічних категорій, щоб при відчутному поліпшенні рівня інвестиційної безпеки створювались умови економічного зростання інноваційного типу.

До складу сучасних багатопараметричних слабко детермінованих систем прийняття рішень на макрорівні мають увійти підсистеми ідентифікації та прогнозування станів середовища та об'єктів управління, засновані на методах теорії криз, теорії безпеки та теорії систем.

Список використаних джерел

1. *Стефанишин Г.С. Інвестиційна діяльність в умовах кризи. // Науковий вісник НЛТУ України. – 2010. − Вип. 20.9. – с.245-250.*
2. *Яковец Ю.В. Глобальна економічна перетворення XXI століття. монографія / Ю.В. Яковец / М. : Экономика. – 2011. – с.384.*

3. Програма економічних реформ у 2010 – 2014 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http:// document.ua/programa-ekonomichnih-r. /

4. Досвід державного регулювання економіки в зарубіжних країнах [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http:// allbest.ru/k- 3c0b65635b3bc68a5c53b8

5. Бабец И.Г. Діагностика економічної безпеки регіону з точки зору міжрегіонального співробітництва України / И.Г. Бабец // Экономика, социология и право. – 2013. – №4. – С. 15-19.

6. Про затвердження порядку розрахунку рівня економічної безпеки України // Наказ Міністерства економіки України від 02 березня 2007 р. №60 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.expert-ua.info/

7. Герасимчук З.В. Економічна безпека регіону: діагностика та механізми, що її забезпечують: монографія / З.В. Герасимчук, Н.С. Вавдіюк. – Луцьк : Надстир`я, 2006. – 244 с, с. 62-63.

8. Криворотов В.В. Економічна безпека держави та регіонів: учеб. пособ. / В.В. Криворотов, А.В. Калина, Н.Д. Эриашвили. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2011. – 351 с, с. 120.

9. Інвестиції в основний капітал в Україні // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua

10. Ривак О.С. Інвестиційна діяльність в Україні / О.С. Ривак // Науковий вісник НЛТУ України. – 2010. − №20. – С.228-241, с. 228.

11. Вартість основних засобів за 2000-2013 роки // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua/

12. Прямі іноземні інвестиції в Україну // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua/

13. Валовий внутрішній продукт в Україні // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua

References

1. Stefanyshyn G.S. Investycijna dijal'nist' v umovah kryzy. [Investing activities during the crisis] // Naukovyj visnyk NLTU Ukrai'ny. 2010. Vyp. 20.9. s.245-250.

2. Jakovec Ju.V. Global'na ekonomichna peretvorennja XXI stolittja. [Global economic transformation of the XXI century monografija]. M. : Ekonomyka. 2011. s.384.

3. Programa ekonomichnyh reform u 2010 – 2014 rr. [The program of economic reforms in 2010–2014rr.] : http:// document.ua/programa-ekonomichnih-r.

4. Dosvid derzhavnogo reguljuvannja ekonomiky v zarubizhnyh krai'nah [Experience of state regulation of the economy to foreign countries]. : http:// allbest.ru/k- 3c0b65635b3bc68a5c53b8

5. Babec Y.G. Diagnostyka ekonomichnoi' bezpeky regionu z tochky zoru mizhregional'nogo spivrobitnyctva Ukrai'ny [Diagnosis of economic security of the region in terms of inter regional cooperation of Ukraine]. // Ekonomyka, socyologyja y pravo. 2013. №4. S. 15-19.

6. Pro zatverdzhennja porjadku rozrahunku rivnja ekonomichnoi' bezpeky Ukrai'ny [On approval of methods for calculating the level of economic security Ukraine]// Nakaz Ministerstva ekonomiky Ukrai'ny vid 02 bereznja 2007 r. №60. : http://www.expert-ua.info/

7. Gerasymchuk Z.V., Vavdijuk N.S. Ekonomichna bezpeka regionu: diagnostyka ta mehanizmy, shho i'i' zabezpechujut': monografija [The economic security of the region: diagnosis and mechanisms to ensure]. Luc'k : Nadstyr`ja, 2006. 244 s. s. 62-63.

8. Kryvorotov V.V., Kalyna A.V., Eryashvyly N.D. Ekonomichna bezpeka derzhavy ta regioniv [The economic security of the state and the regions] : ucheb. posob. – M. : JuNYTY-DANA, 2011. 351 s, s. 120.

9. Investycii' v osnovnyj kapital v Ukrai'ni. [Investments in fixed assets in Ukraine]. : www.ukrstat.gov.ua

10. Ryvak O.S. Investycijna dijal'nist' v Ukrai'ni [Investment activity in Ukraine]. // Naukovyj visnyk NLTU Ukrai'ny. 2010. №20. S.228-241, s. 228.

11. Vartist' osnovnyh zasobiv za 2000-2013 roky. [The cost of fixed assets in the years 2000-2013]. : www.ukrstat.gov.ua

12. Prjami inozemni investycii' v Ukrai'nu. [Foreign direct investment in Ukraine]. : www.ukrstat.gov.ua

13. Valovyj vnutrishnij produkt v Ukrai'ni. [Gross domestic product in Ukraine]. : www.ukrstat.gov.ua

ДАНІ ПРО АВТОРІВ

Мойсеєнко Ірина Павлівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів,
Львівський державний університет внутрішніх справ,
Україна, 79007,м. Львів, вул. Городоцька, 26.
e-mail: Iranova2008@mail.ru

Бабець Ірина Георгіївна, доктор економічних наук, доцент, професор кафедри економічної теорії та економічної безпеки,
Львівський державний університет внутрішніх справ, Україна, 79007,м. Львів, вул. Городоцька, 26.
e-mail: irina.babets@yandex.ru

ДАННЫЕ ОБ АВТОРАХ

Моисеенко Ирина Павловна, доктор экономических наук, профессор, профессор кафедры финансов,
Львовский государственный университет внутренних дел,
Украина, 79007,м. Львов, ул. Городецкая, 26.
e-mail: Iranova2008@mail.ru

Бабец Ирина Георгиевна, доктор экономических наук, доцент, профессор кафедры экономической теории и экономической безопасности,
Львовский государственный университет внутренних дел,
Украина, 79007,м. Львов, ул. Городецкая, 26
e-mail: irina.babets@yandex.ru

DATA ABOUT THE AUTHORS

Moiseenko Irina, Professor of Finance,Doctor of Economics, Professor.
Lviv State University of Internal Affairs,
Ukraine, 79007,m. Lviv, vul. Horodotska 26.
e-mail: Iranova2008@mail.ru

Babets Irina, doctor of economic sciences, Professor of economic Theory and economic security,
Lviv State University of Internal Affairs,
Ukraine, 79007,m. Lviv, vul. Gorodetsky, 26
e-mail: irina.babets@yandex.ru

УДК 330.342

ГЕНЕЗИС ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИХ ЗАСАД ТРАНСФОРМАЦІЇ ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ

Ховрак І.В.

Трансформація економічних систем є невід'ємною складовою сучасного глобального світу, оскільки розвиток економічних систем є нелінійним, нестабільним, багатоваріантним та суперечливим процесом. Тому автор дослідив та систематизував різноманітні концепції та теорії щодо обґрунтування сутності, причин та шляхів трансформації економічних систем, основними з них є: цивілізаційний, формаційний, еволюційний, конвергенційний, модернізаційний, інституціональний, технократично-футурологічний та синергетичний підходи. Встановлено, що в сучасних умовах дослідження процесів трансформації економічних систем виділилось в окремий напрям – економічну транзитологію. Розкрито етапи розвитку транзитології та основні аспекти її дослідження.

Також запропоновано узагальнену схему реалізації трансформації економічних систем, яка містить характерні ознаки та види трансформацій. В сучасних умовах України відбувається загострення суспільної, політичної та економічної трансформації, що ускладнюється необхідністю відстоювання суверенітету, проведення глибинних економічних та соціальних реформ в умовах глобальних викликів. Тому в статті наведено основні проблеми, що спричинили сучасну трансформаційну кризу в Україні, а також цілі подальшої трансформації національної економіки.

Ключові слова: *економічна система, трансформація, економічна транзитологія, теорії розвитку економічних систем, трансформаційна криза.*

ГЕНЕЗИС ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИХ ОСНОВ ТРАНСФОРМАЦИИ ЭКОНОМИЧЕСКИХ СИСТЕМ

Ховрак И.В.

Трансформация экономических систем является неотъемлемой составляющей современного глобального мира, поскольку развитие экономических систем является нелинейным, нестабильным, многовариантным и противоречивым процессом. Поэтому автор исследовал и систематизировал различные концепции и теории обоснования сущности, причин и путей трансформации экономических систем, основными из них являются: цивилизационный, формационный, эволюционный, конвергенционный, модернизационный, институциональный, технократически-футурологический и синергетический подходы. Установлено, что в современных условиях исследование процессов трансформации экономических систем выделилось в отдельное направление - экономическую транзитологию. Раскрыто этапы развития транзитологии и основные аспекты ее исследования.

Также предложено обобщенную схему реализации трансформации экономических систем, которая содержит характерные признаки и виды трансформаций. В современных условиях Украины происходит обострение общественной, политической и экономической трансформации, которое осложняется необходимостью отстаивания суверенитета, проведения глубинных экономических и социальных реформ в условиях глобальных вызовов. Поэтому в статье приведены основные проблемы, которые привели к современному трансформационному кризису в Украине, а также цели дальнейшей трансформации национальной экономики.

Ключевые слова: *экономическая система, трансформация, экономическая транзитология, теории развития экономических систем, трансформационный кризис.*

GENESIS OF THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF TRANSFORMATION ECONOMIC SYSTEMS

Khovrak I.V.

Transformation of economic systems is an integral component of the modern global world, because the development of economic system is nonlinear, unstable, multivariate and contradictory process. So the author researches and systematizes various concepts and theories on the rationale the nature, causes and ways of transforming economic systems, the main ones are: civilization, formational, evolutionary convergence, modernization, institutional, technocratic-futurological and synergistic approaches. It is established that researching the processes of transforming economic systems stood out as a separate direction (economic transitology) in modern conditions. The development stages of the transitology and the main aspects of the research are shown.

Also, the author suggests a generalized scheme of realization of transforming economic systems, which includes characteristics and types of transformations. The aggravation of social, political and economic transformation takes place in modern conditions in Ukraine that is complicated by the need to defend the sovereignty, to carry out fundamental economic and social reforms in terms of the global challenges. Therefore, the article presents the main problems that causes the current transformational crisis in Ukraine and the aims of further transformation of the national economy.

Key words: *economic system, transformation, economic transitology, theories of economic systems development, transformational crisis.*

Постановка проблеми. Розвиток економічних систем є нелінійним, нестабільним, багатоваріантним та суперечливим процесом, відбувається під постійним впливом зовнішніх та внутрішніх чинників, які спонукають прилаштовуватись до нових умов шляхом економічної трансформації. Відповідно, динамічну рівновагу варто вважати нормальним станом функціонування економічної системи. В сучасних умовах України відбувається загострення суспільної, політичної та економічної трансформації, що ускладнюється необхідністю відстоювання суверенітету, проведення глибинних економічних та соціальних реформ в умовах глобальних викликів. Також сучасні радикальні трансформації є неоднозначними за своїми наслідками, впливають на основи економічної системи, знижують її системну стійкість і супроводжуються кризовими явищами.

Тому актуалізується потреба в ґрунтовному осмисленні сутності, закономірностей розвитку, структурної динаміки та механізмів трансформації економічних систем. Це дозволить розробити ефективну антикризову економічну політику держави, прискорити входження національної економіки в світову економічну систему та пристосуватись до умов глобального економічного середовища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В сучасних умовах дослідження процесів трансформації економічних систем набуло особливого науково-теоретичного та практичного значення, виділившись в окремий напрям (економічну транзитологію), об'єктом вивчення якого є відкриті соціально-економічні системи різних видів та рівнів, що перебувають у стані трансформації. Транзитологія є дескриптивно описовою (емпіричною) наукою, яка дозволяє відповісти на питання щодо системних перетворень, а також теоретично-нормативною, що дозволяє визначити найбільш ефективний варіант розвитку [4, с. 6]. Також вітчизняні науковці виділяють дві складові економічної трансформації [12, с. 23]: загальну (аналіз змін, що відбуваються в межах світової економіки) та приватну (аналіз специфічних економічних перетворень, які порушують автентичність національних економічних систем).

 © Ховрак І.В., 2015

Основна увага дослідників, переважно, зосереджується на таких проявах трансформації економічних систем: трансформація від капіталізму до соціалізму; трансформація, обумовлена цивілізаційно-формаційним розвитком; трансформація економіки від планової до ринкової. Тому сучасні уявлення про проблематику економічних трансформацій потребують їх подальшої розробки з урахуванням міждисциплінарності аналізу (політичні та економічні трансформації), а також уточнення та поглиблення термінологічного апарату (транзитологія; трансформація економічної системи, трансформаційна криза тощо). Також нерозв'язаними залишаються питання, пов'язані з пошуком оптимальних шляхів трансформації та прогнозування майбутнього стану економічної системи.

Метою статті є систематизація підходів щодо формування теоретико-методологічних засад трансформації економічних систем**,** обґрунтування сутності, причин виникнення та наслідків трансформацій сучасної економічної системи України.

Виклад основного матеріалу. Фундатором транзитології як нового напряму політичної науки вважають американського політолога Д. Растоу, завдяки публікації статті «Transits to Democracy – Toward a Dynamic Model» у 1970 р. [16]. В даній праці авторов дослідив перехід типів політичних режимів з одного якісного стану в інший. Основними етапами розвитку транзитології вважають [2, с. 14–15]: дотранзитологічний (початок 70-х рр. XX ст.), період утвердження транзитології (кінець 70-х – початок 80-х рр. XX ст.), період тестування теорії демократичного транзиту (кінець 80-х – початок 90-х рр. XX ст.), період застосування транзитології для обґрунтування трансформації політичних режимів пострадянських країн (з середини 90-х рр. XX ст.).

Згодом, з метою обґрунтування сутності, основних етапів та форм трансформаційних процесів в економічних системах як самостійний напрям досліджень формується економічна транзитологія. Проте, концепції, теорії та підходи, що описують трансформації економічних систем, постійно формувались під час основних трансформаційних періодів в історії людства, так як розвиток світової економіки супроводжується безперервними та різномасштабними трансформаціями. Характеристика теоретико-методологічних підходів щодо трансформації економічних систем наведена на рис. 1-4. В цілому, вітчизняні вчені пропонують розглядати економічну транзитологію в таких аспектах [3, с. 78-79]: 1) обґрунтування перехідних процесів у країнах, що розвиваються; 2) вирішення проблем і суперечностей транзитивних змін в економічних системах; 3) фрагментація економічної транзитології під впливом економічного розвитку та інституційної парадигми.

Отже, здійснений аналіз засвідчує існування різноманітних концепцій та теорій щодо обґрунтування сутності, причин та шляхів трансформації економічних систем. Окрім основних виділених підходів (цивілізаційного, формаційного, еволюційного та конвергенційного), сучасні науковці також пропонують виокремити наступні підходи: модернізаційний, інституціональний, технократично-футурологічний та синергетичний. Відповідно до модернізаційного підходу трансформація економічних систем базується на поліпшенні, удосконаленні соціальних та ринкових інститутів, суспільних відносин [10]. Даний підхід дозволяє забезпечити адекватність трансформації економічної системи умовам зовнішнього середовища, синхронізацію її розвитку з економічними, соціальними, науковими та технологічними процесами [9, с. 170], а також окреслити перспективи соціально-економічного розвитку трансформаційної економіки, спираючись на якісне покращення в різних сферах життєдіяльності суспільства [13, с. 4-5].

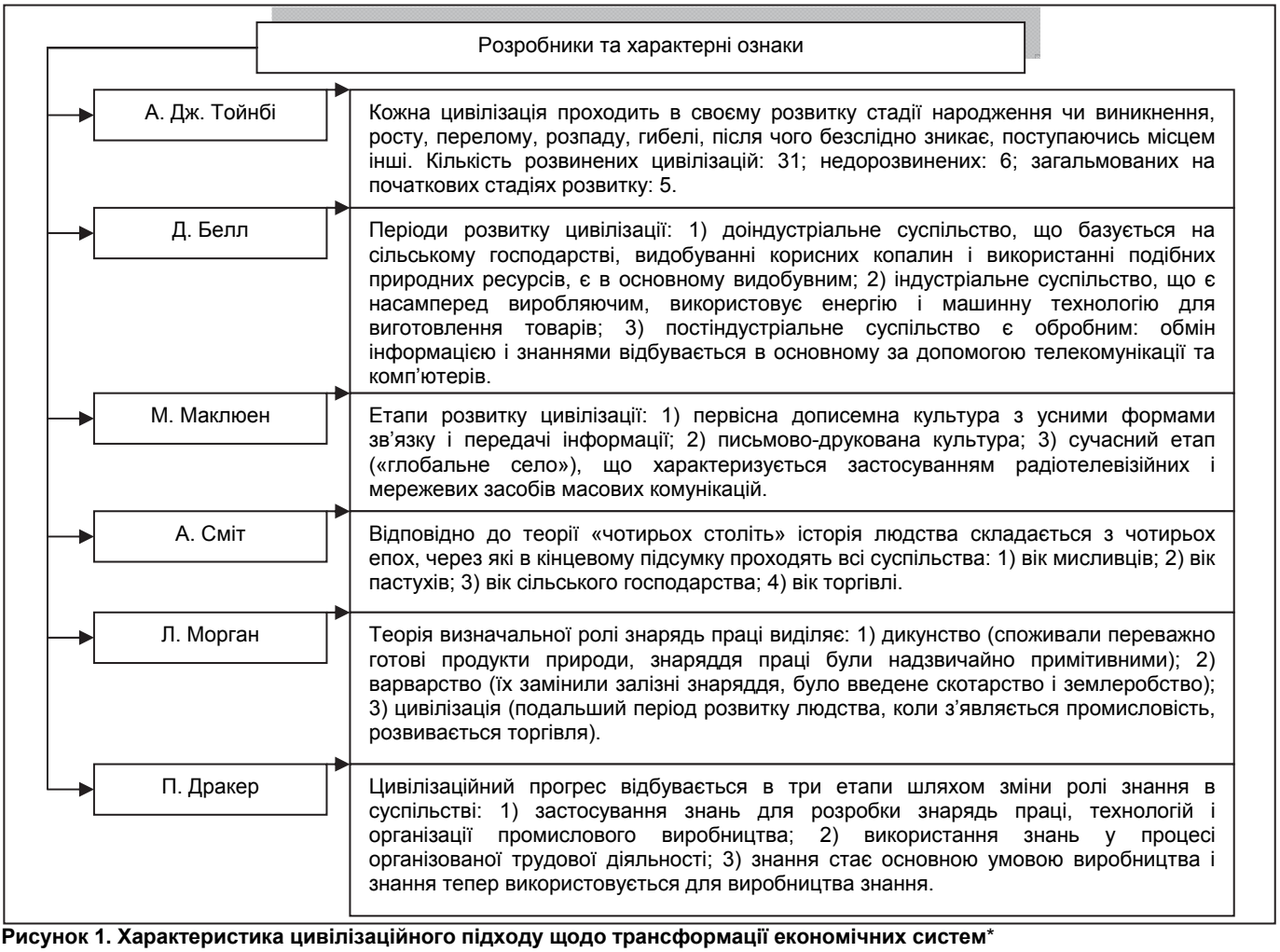

Рисунок 1. Характеристика цивілізаційного підходу щодо трансформації економічних систем*

** розроблено автором на основі джерел [5, с. 147; 7; 15, с. 60; 19, с. 70-98; 21, с. 3]*

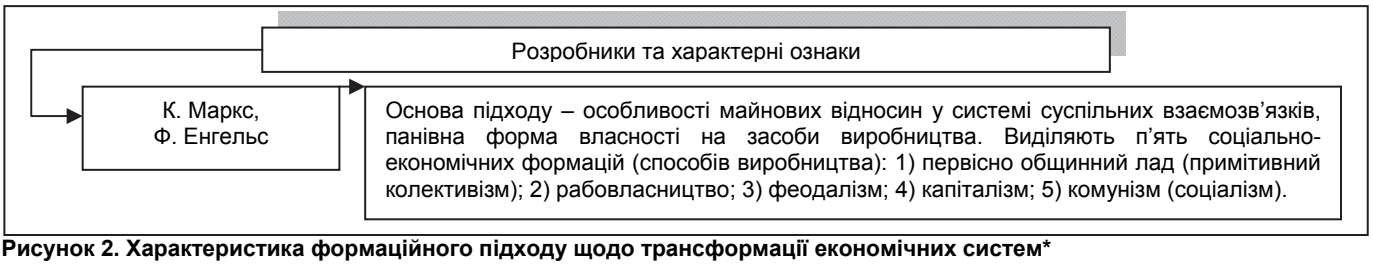

Рисунок 2. Характеристика формаційного підходу щодо трансформації економічних систем*
** розроблено автором на основі джерел [13, с. 4-5]*

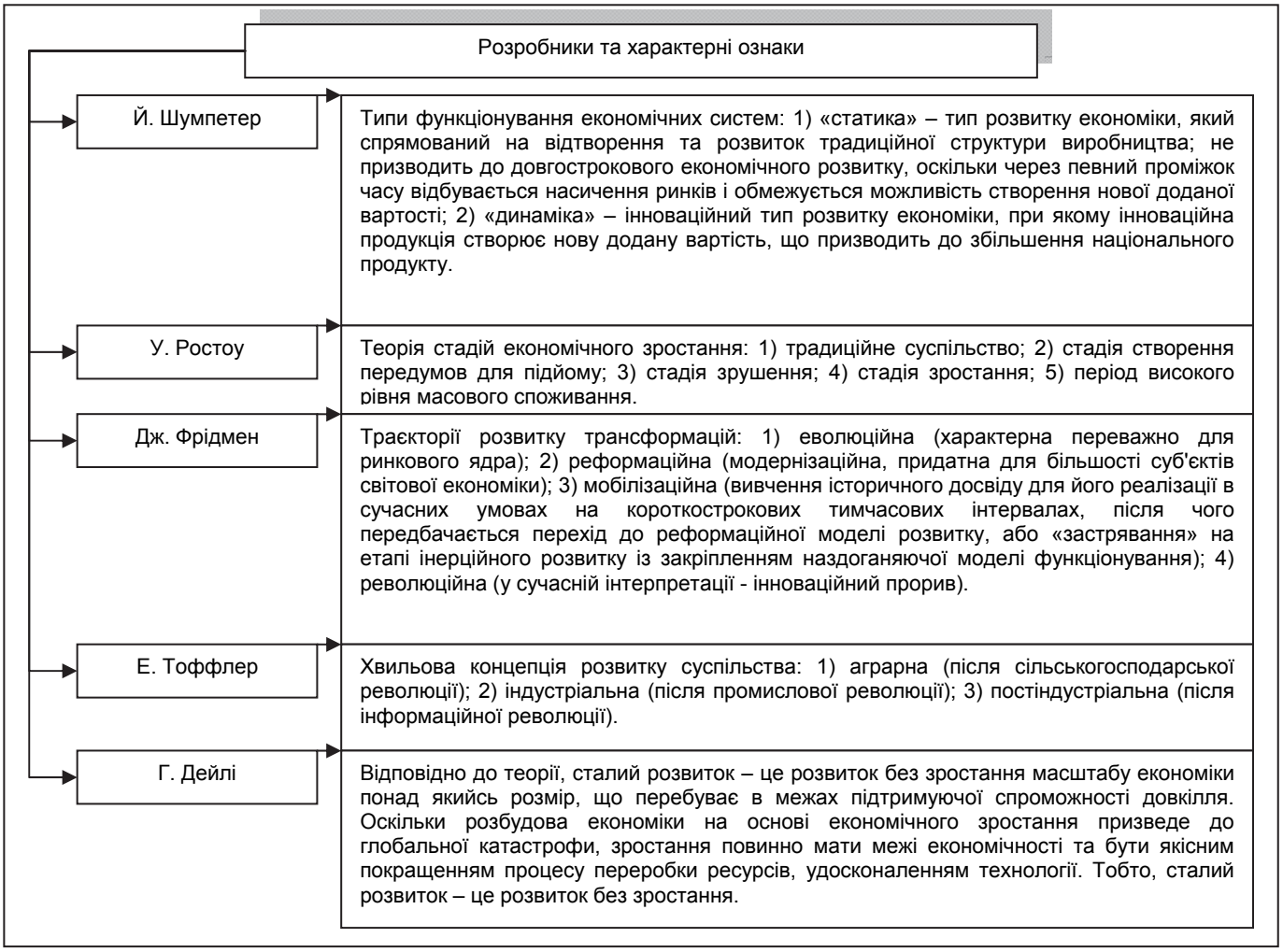

Рисунок 3. Характеристика еволюційного підходу щодо трансформації економічних систем*
** розроблено автором на основі джерел [1, с. 14-15; 17; 20; 22, с. 33-34]*

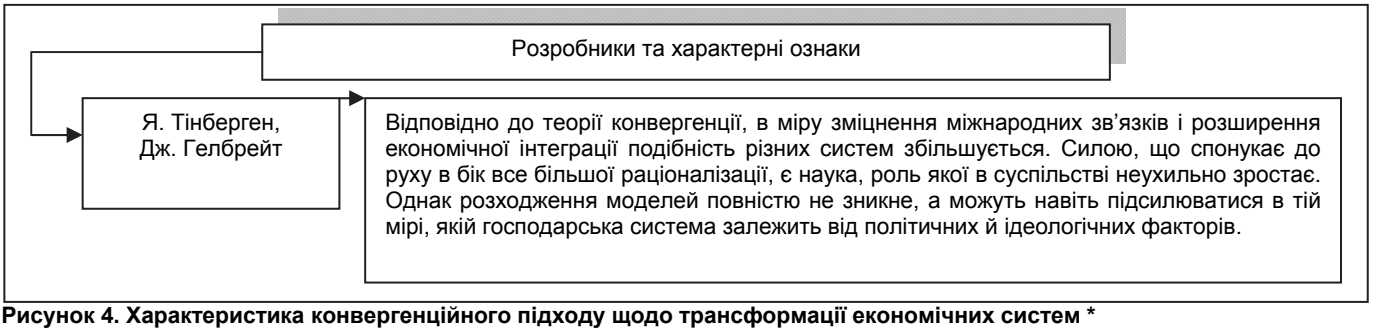

Рисунок 4. Характеристика конвергенційного підходу щодо трансформації економічних систем *
** розроблено автором на основі джерел [18, с. 456]*

Інституціональний підхід дозволяє враховувати особливості перехідних економік (необхідність здійснення перетворень у традиційних сферах діяльності, подолання викривлень колишнього режиму, створення нових норм і процедур) [6], а також обґрунтовує можливість реалізації однакових реформ для різних економічних систем за умови ідентичності їх політичних, економічних та соціо-культурних характеристик. Важливо, що для модернізації інституційної системи необхідно модернізувати всі її складові (інститути ринку і підприємництва в економічному, соціальному та правовому форматах) [11, с. 42–43].

Увага технократично-футурологічного підходу зосереджена на переході економічних систем до постіндустріальної стадії розвитку, а також проблеми слаборозвинутих держав. Підхід базується на науково-технічній та інформаційно-технологічній революції [13], а розвиток техніки визначає розвиток суспільства незалежно від його соціально-економічного базису.

Основу системного підходу складають теорії ієрархічних систем, теорія самоорганізації, теорія біфуркації динамічних систем, синергетика, теорія катастроф та теорія системного аналізу. Так, науковці допускають [8, с. 32], що основними механізмами реалізації синергетики є процеси інтеграції (об'єднання окремих частин в єдину економічну систему) та диференціації (розділіня економічної системи на різні частини, форми та рівні). А здатність економічних систем до саморозвитку є внутрішньо необхідною добровільною зміною, обумовленою її внутрішніми суперечностями, що викликає трансформацію економічної системи.

Отже, економічну трансформацію, переважно, розглядають як процес внесення нових елементів в модель національної економіки, який призводить до змін існуючої або створення нової [12, с. 24]. Узагальнена схема реалізації трансформації економічних систем наведена на рис. 5. Важливо пам'ятати, що трансформаційні зміни неможливі без докорінної перебудови всіх елементів соціально-економічного укладу суспільства. Ігнорування даної умови призводить до низки проблем сучасної трансформаційної кризи в Україні (рис. 6).

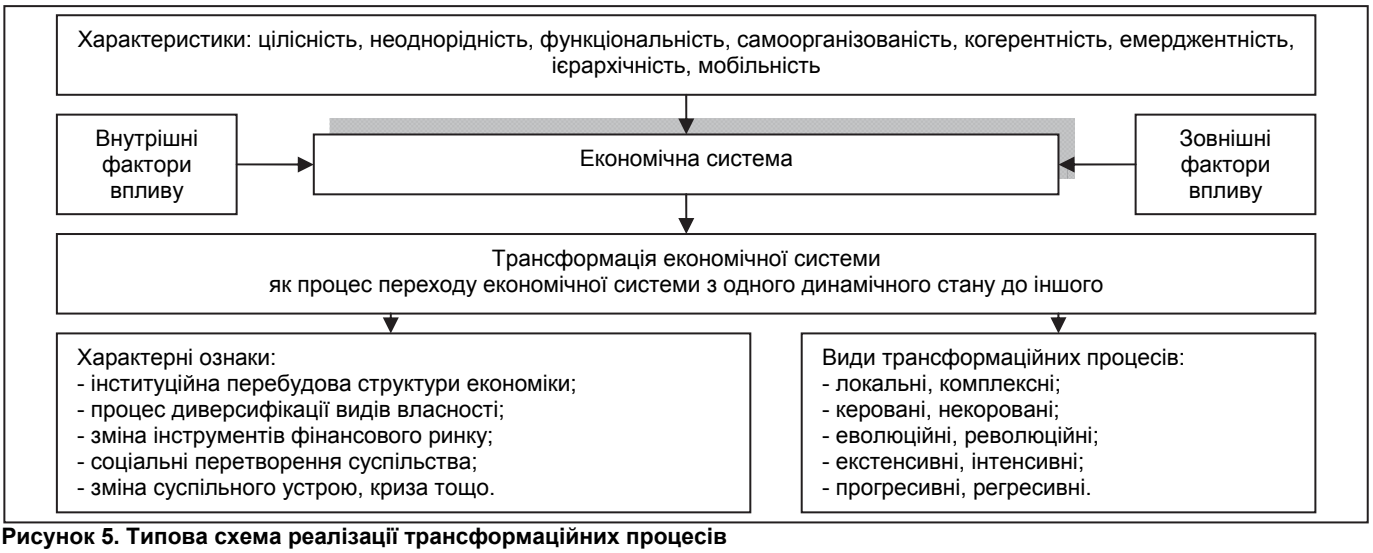

Рисунок 5. Типова схема реалізації трансформаційних процесів

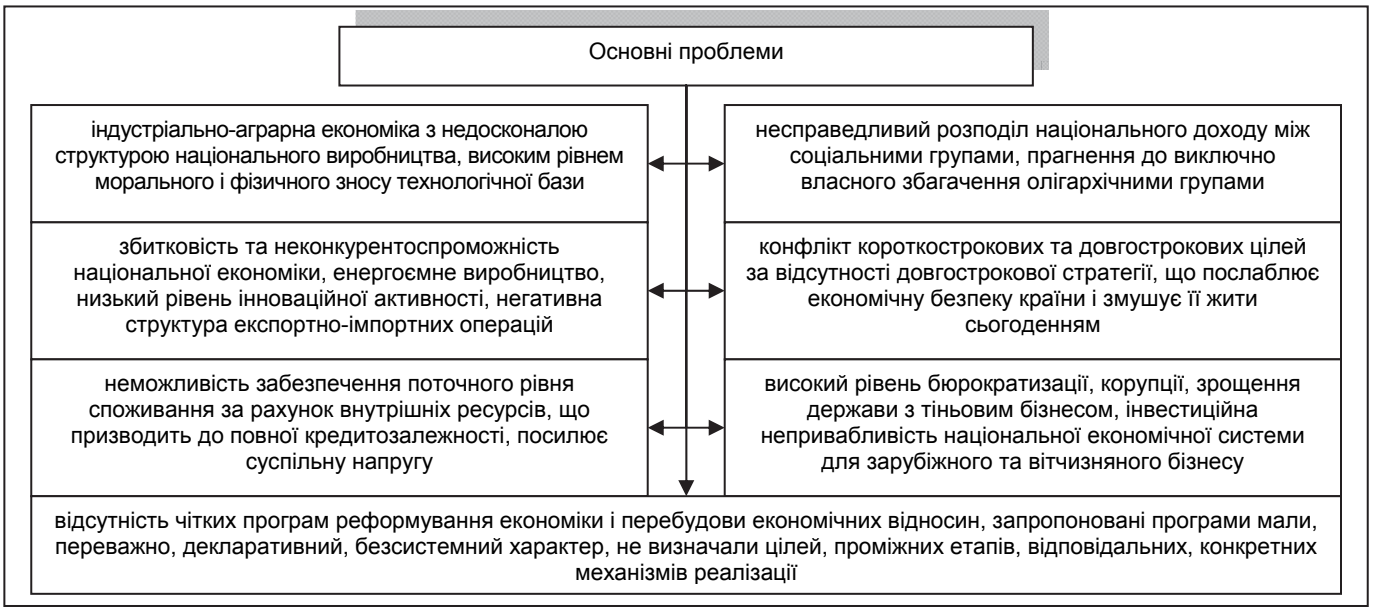

Рисунок 6. Проблеми, що спричинили сучасну трансформаційну кризу в Україні*
** розроблено автором на основі джерел [6; 14, с. 208]*

Висновки. В цілому, трансформація економічних систем є невід'ємною складовою сучасного глобального світу та рушійною силою його розвитку, проте супроводжуються закономірними кризовими явищами й, відповідно, повинна бути розроблена антикризова політика та протидія деструктивним кризам. Основними цілями, що об'єктивною обґрунтовують необхідність подальшої трансформації економіки України, є:

- макроекономічна і фінансова стабілізація (зниження темпів інфляції та стабілізація курсу національної валюти);
- лібералізація цін і зовнішньої торгівлі;
- підвищення прозорості та ефективності приватизації;
- проведення структурних та соціальних реформ;
- підвищення добробуту народу, зростання витрат на охорону здоров'я, відпочинок, освіту, перепідготовку кадрів, всіх параметрів відтворення працездатної людини;

- перехід від екстенсивних до інтенсивних методів господарювання;
- підтримка малого бізнесу;
- підвищення інноваційного потенціалу та розширення наукомістких виробництв з урахуванням забезпеченості кадрами високої кваліфікації, можливостями їх підготовки в необхідні терміни.

Таким чином, трансформація економіки України залишається незавершеною, оскільки сформовані державні та ринкові інститути не відповідають сучасним вимогам прозорості, ефективності та результативності, а проведені реформи носять фрагментарний, а не системний характер.

Перелік використаних джерел

1. Бажал Ю. М. Необхідність вивчення теорії економічного розвитку Й. Шумпетера в українських університетах / Ю. М. Бажал, Ю. А. Пісоцька // Наукові записки НаУКМА. – 2012. – Том 136. – С. 14-18.

2. Борисова Н. Институциональное измерение трансформации политических режимов / Н. Борисова // Проблемы демократии и демократизации; Под ред. О. Харитоновой. – М. : Аспект –Пресс, 2002. – С. 14-15.

3. Гражевська Н. І. Еволюція концептуальних засад традиційної економічної транзитології / Н. І. Гражевська // Наукові праці ДонНТУ. Серія: економічна. – 2007. – Випуск 31-1. – С. 77-82.

4. Жиляєв І. Б. Регіональні трансформаційні соціально-економічні системи в умовах платіжної кризи : автореф. дис. … д-ра екон. наук : 08.00.05 / І. Б. Жиляєв ; Харків, Харківська національна академія міського господарства. – Х., 2007. – 28 с.

5. Космина В. Г. Методологічні контроверзи «Дослідження історії» А. Тойнбі / В. Г. Космина // Український історичний журнал. – 2007. – № 5. – С.145-157.

6. Кухарская Н. А. Сущность и направления трансформации экономического развития Украины в условиях рыночных реформ / Кухарская Н.А. // Економічні інновації. - 2013. - Вип. 52. - С. 113-123.

7. Маклюэн М. Новый век начался / М. Маклюэн // Знание − сила. – 1996. – № 3. – С. 19–28.

8. Мельник Л. Г. Теория самоорганизации экономических систем : монография / Л. Г. Мельник. – Сумы : Университетская книга, 2012. – 439 с.

9. Монастирський Г. Л. Модернізаційна парадигма управління економічним розвитком територіальних спільнот базового рівня / Г. Л. Монастирський // Вісник Національної академії державного управління. – 2010. – № 4. – С. 166-174.

10. Ойкен В. Основные принципы экономической политики / В. Ойкен – М.: Прогресс, 1995. – 496 с.

11. Сірий Є. В. Інституціональні засади дослідження трансформаційних процесів в аспекті ринково-підприємницького сегменту сучасного українського суспільства / Є. В. Сірий // Актуальні проблеми соціології, психології та педагогіки. – 2012. – № 14. – С. 39–48.

12. Феофанов Л. К. Мотивація як фактор ефективності виробничого процесу в контексті трансформації економіки та суспільства / Л. К. Феофанов // Глобальні та національні проблеми економіки. – 2014. – Випуск 2. – С.23-26.

13. Черленяк І. І. Концептуальні проблеми ідентифікації постсоціалістичної трансформації економічної системи України / І. І. Черленяк, О. А. Курей // Економічний часопис – XXI. – 2013. – № 11-12 (2). – С. 3-6.

14. Ягельська К. Ю. Місце трансформаційних процесів української економіки в типології економічного розвитку / К. Ю. Ягельська // Європейський вектор економічного розвитку. – 2014. – № 1 (16). – С. 203-209.

15. Bell D. The coming of post-industrial society: a venture in social orecasting / D. Bell. – New York : Basic Books, 1990. – 616 p.

16. Dankwart A. Rustow. Transitions to Democracy: Toward a Dynamic Model. / Dankwart A. Rustow // Comparative Politics. – 1970. – Volume 2, Issue 3. – 337-363 pp.

17. Herman E. Daly Beyond Growth: The Economics of Sustainable Development / Herman E. Daly. – Beacon Press, 1997 – 268 p.

18. John Kenneth Galbraith. The New Industrial State / John Kenneth Galbraith. – Princeton University Press, 2007. – 576 p.

19. Peter F. Drucker. Post-Capitalist Society / Peter F. Drucker. – New York : Harper Business, 1994. – 240 p.

20. Rostow W. W. The Stages of Economic Growth : A NonCommunist Manifesto / W. W. Rostow – New York : Cambrige Univercity Press, 1991. – 274 p.

21. Smith A. Lectures on Jurisprudence / A. Smith. – Oxford : Clarendon Press, 1978.

22. Toffler A. The Third Wave / A. Toffler. – New York : William Morrow & Company, 1980. – 544 p.

References

1. Bazhal Iu.M., Pisotska Iu. A. Neobkhidnist vyvchennia teorii ekonomichnoho rozvytku I. Shumpetera v ukrainskykh universytetakh [The need to study the theory of economic development of J. Schumpeter in Ukrainian universities]. // Naukovi zapysky NaUKMA. 2012. Volume 136. p. 14-18.

2. Borysova N. Instytutsiinyi vymir transformatsii politychnykh rezhymiv [The institutional dimension of transformation of political regimes]. // Problemy demokratii i demokratyzatsii. M. : Aspekt–Press, 2002. p. 14-15.

3. Hrazhevska N.I. Evoliutsiia kontseptualnykh zasad tradytsiinoi ekonomichnoi tranzytolohii [Evolution of the conceptual foundations of traditional economic transitology]. // Naukovi pratsi DonNTU. Seriia: ekonomichna. 2007. Volume 31-1. p. 77-82.

4. Zhyliaiev I.B. Rehionalni transformatsiini sotsialno-ekonomichni systemy v umovakh platizhnoi kryzy [Regional transformation of the socio-economic system in terms of payments crisis] : avtoref. dys. … d-ra ekon. nauk : 08.00.05. ; Kharkiv, Kharkivska natsionalna akademiia miskoho hospodarstva. Kh., 2007. 28 p.

5. Kosmyna V.H. Metodolohichni kontroverzy «Doslidzhennia istorii» A. Toinbi [Methodological controversy «Research of History» by Arnold Toynbee]. // Ukrainskyi istorychnyi zhurnal. 2007. №5. 145-157 p.

6. Kukharska N.A. Sutnist ta napriamky transformatsii ekonomichnoho rozvytku Ukrainy v umovakh rynkovykh reform [The essence and direction of transformation of economic development of Ukraine in terms of market reforms]. // Ekonomichni innovatsii. 2013. Volume 52. C. 113-123.

7. Makliuen M. Nove stolittia pochalos [The new age has begun]. // Znannia - syla. 1996. № 3. 19–28 p.

8. Melnyk L.H. Teoriia samoorhanizatsii ekonomichnykh system: monohrafiia [The theory of self-organization of economic systems]. Sumy: Universytetska knyha, 2012. 439 p.

9. Monastyrskyi H.L. Modernizatsiina paradyhma upravlinnia ekonomichnym rozvytkom terytorialnykh spilnot bazovoho rivnia [Management's modernization paradigm of economic development of local communities baseline]. // Visnyk Natsionalnoi akademii derzhavnoho upravlinnia. 2010. № 4. 166-174 p.

10. Oiken V. Osnovni pryntsypy ekonomichnoi polityky [The basic principles of economic policy]. M .: Prohres, 1995. 496 p.

11. Siryi Ie. V. Instytutsionalni zasady doslidzhennia transformatsiinykh protsesiv v aspekti rynkovo-pidpryiemnytskoho sehmentu suchasnoho ukrainskoho suspilstva [Institutional research foundations of transformation processes in terms of market-business segment of modern Ukrainian society]. // Aktualni problemy sotsiolohii, psykholohii ta pedahohiky. 2012. № 14. 39–48 p.

12. Feofanov L.K. Motyvatsiia yak faktor efektyvnosti vyrobnychoho protsesu v konteksti transformatsii ekonomiky ta suspilstva [Motivation as a factor of the efficiency of the production process in the context of the transformation of the economy and society]. // Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky. 2014. Volume 2. 23-26 p.

13. Cherleniak I.I., Kurei O.A. Kontseptualni problemy identyfikatsii postsotsialistychnoi transformatsii ekonomichnoi systemy Ukrainy [Conceptual problems of identification of post-socialist transformation of Ukraine economic system]. // Ekonomichnyi chasopys. XXI. 2013. № 11-12 (2). 3-6 p.

14. Yahelska K.lu. Mistse transformatsiinykh protsesiv ukrainskoi ekonomiky v typolohii ekonomichnoho rozvytku [Location of transformation processes in Ukrainian economy in the typology of economic development]. // Yevropeiskyi vektor ekonomichnoho rozvytku. 2014. №1 (16). 203-209 p.

15. Bell D. The coming of post-industrial society: a venture in social orecasting. New York : Basic Books, 1990. 616 p.

16. Dankwart A. Rustow. Transitions to Democracy: Toward a Dynamic Model. //Comparative Politics. 1970. Volume 2, Issue 3. 337-363 pp.

17. Herman E. Daly Beyond Growth: The Economics of Sustainable Development Beacon Press, 1997. 268 p.

18. John Kenneth Galbraith. The New Industrial State. Princeton University Press, 2007. 576 p.

19. Peter F. Drucker. Post-Capitalist Society. New York : Harper Business, 1994. 240 p.

20. Rostow W.W. The Stages of Economic Growth : A NonCommunist Manifesto. New York : Cambrige Univercity Press, 1991. 274 p.

21. Smith A. Lectures on Jurisprudence. Oxford : Clarendon Press, 1978.

22. Toffler A. The Third Wave. New York : William Morrow & Company, 1980. 544 p.

ДАНІ ПРО АВТОРА
Ховрак Інна Вікторівна, доцент кафедри фінансів і кредиту, к.е.н., доцент
Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського
м. Кременчук, вул. Першотравнева 20
e-mail: khovrak.inna@mail.ru

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ
Ховрак Инна Викторовна, доцент кафедры финансов и кредита, к.э.н., доцент
Кременчугский национальный университете имени Михаила Остроградского
г. Кременчуг, ул. Первомайская 20
e-mail: khovrak.inna@mail.ru

DATA ABOUT THE AUTHOR
Khovrak Inna, Ph.D., Associate Professor, Finance and credit department
Kremenchuk Mykhailo Ostohradskyi National University
Kremenchuk, Pershotravneva Street, 20
e-mail: khovrak.inna@mail.ru

УДК 332.63

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РЕНТНИХ ВІДНОСИН В СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ

Шульга О.А.

Мета роботи – дослідити форми земельної ренти в сучасних умовах, роль рентного фактору у системі орендних відносин та його місце в системі оподаткування доходів землевласників та землекористувачів.

Методологічною основою роботи є застосування загальнонаукових та спеціальних методів наукового пізнання. Єдність логічного та історичного підходів, емпіричний метод та узагальнення були використані при визначенні та аналізі форм земельної ренти, факторів та умов їх утворення. Метод поєднання аналізу та синтезу, просування від абстрактного до конкретного були застосовані при визначенні розміру орендної плати та визначення частки земельної ренти, яка має вилучатися у землевласників через податки, зв'язку ренти та попиту і пропозиції на аграрну продукцію.

Основні результати роботи: досліджено форми земельної ренти в сучасних умовах, роль рентного фактору у системі орендних відносин та податку як інструменту рентних відносин, піднято питання, пов'язані з оцінкою землі та регулювання рентних доходів.

Практичне значення отриманих результатів полягає у поглибленні розуміння сутності, причин і умов утворення земельної ренти в сучасних умовах, ролі рентного фактору у сільському господарстві та національній економіці в цілому. Запропоновані у роботі рекомендації можуть бути використані у процесі розробки державних програм соціально-економічного розвитку сільського господарства України, при розробці методів і механізмів підвищення ефективності державного регулювання у даній галузі.

Висновки. Поряд з традиційними формами ренти, якими є диференціальна I та II, абсолютна та монопольна, з'являються нові форми ренти, виникнення яких пов'язане з розвитком суспільства і господарською діяльністю людини. Нагальним наразі є вдосконалення податкової системи в напрямі стимулювання землевласників і землекористувачів спрямовувати земельну ренту на підвищення родючості ґрунту і проведення заходів з охорони земель. У зв'язку з цим, доцільно вилучати тільки диференціальну ренту I, а от щодо диференціальної ренти II, то вона повинна залишатися у землевласників або землекористувачів, стимулюючи їх до ефективного використання земельних угідь. Крім того, податок на землю має встановлюватися з еталонного, а не фактичного рівня ефективності. Доцільним є запровадження штрафів із землевласників, якщо якісний стан земельної ділянки стане гіршим.

Іще однією не менш важливою проблемою, пов'язаною з рентними відносинами, є розмір орендної плати. Її розмір повинен бути встановлений як відсоток від грошової оцінки земельної ділянки з урахуванням строку дії договору оренди – зі збільшенням строку оренди розмір орендної плати має зменшуватися.

Монополія земельної власності, як бар'єр для міжгалузевого перерозподілу ресурсів спрямовує надлишковий прибуток не на збільшення виробництва продукції, а перетворює його на абсолютну земельну ренту. Унаслідок цього стримується виробництво в сільському господарстві, гальмується технічний прогрес у галузі. Тому існує об'єктивна необхідність державного втручання з метою використання доданої вартості відповідно до її функціонально-економічного призначення.

Ключові слова: *сільське господарство, земельна рента, диференціальна рента, абсолютна рента, квазірента, антирента, податки, оренда, оцінка землі, перерозподіл доходів.*

© Шульга О.А., 2015

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПРИНЦИПЫ РЕНТНЫХ ОТНОШЕНИЙ В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ

Шульга О.А.

Цель работы – исследовать формы земельной ренты в современных условиях, роль рентного фактора в системе арендных отношений и его место в системе налогообложения доходов землевладельцев и землепользователей.

Методологической основой работы является применение общенаучных и специальных методов научного познания. Единство логического и исторического подходов, эмпирический метод и обобщение были использованы при определении и анализе форм земельной ренты, факторов и условий их образования. Метод сочетания анализа и синтеза, продвижения от абстрактного к конкретному были применены при определении размера арендной платы и определения части земельной ренты, которая должна изыматься у землевладельцев через налоги, связи ренты с спросом и предложением на аграрную продукцию.

Основные результаты работы : исследованы формы земельной ренты в современных условиях, роль рентного фактора в системе арендных отношений и налога как инструмента рентных отношений, затронуты вопросы, связанные с оценкой земли и регулированием рентных доходов.

Практическое значение полученных результатов заключается в углублении понимания сущности, причин и условий образования земельной ренты в современных условиях, роли рентного фактора в сельском хозяйстве и национальной экономике в целом. Предложенные в работе рекомендации могут быть использованы в процессе разработки государственных программ социально-экономического развития сельского хозяйства Украины, при разработке методов и механизмов повышения эффективности государственного регулирования в данной отрясли.

Выводы. Рядом с традиционными формами ренты, которыми является дифференциальная I и II, абсолютная и монопольная, появляются новые формы ренты, возникновение которых связано с развитием общества и хозяйственной деятельностью человека. Неотложным теперь есть совершенствование налоговой системы в направлении стимулирования землевладельцев и землепользователей направлять земельную ренту на повышение плодородия почвы и проведения мероприятий по охране земель. В связи с этим, целесообразно изымать только дифференциальную ренту I, а вот относительно дифференциальной ренты II, то она должна оставаться у землевладельцев или землепользователей, стимулируя их к эффективному использованию земельных угодий. Кроме того, налог на землю должен устанавливаться из эталонного, а не фактического уровня эффективности. Целесообразным является ввод штрафов из землевладельцев, если качественное состояние земельного участка станет худшим.

Еще одной не менее важной проблемой, связанной с рентными отношениями, является размер арендной платы. Ее размер должен быть установлен как процент от денежной оценки земельного участка с учетом срока действия договора аренды - с увеличением срока аренды размер арендной платы должен уменьшаться.

Монополия земельной собственности, как барьер для межотраслевого перераспределения ресурсов направляет избыточную прибыль не на увеличение производства продукции, а превращает его в абсолютну земельную ренту. Вследствие этого сдерживается производство в сельском хозяйстве и технический прогресс в отрасли. Поэтому существует объективная необходимость государственного вмешательства с целью использования добавленной стоимости в соответствии с ее функционально-экономическим назначением.

Ключевые слова: *сельское хозяйство, земельная рента, дифференциальная рента, абсолютная рента, квазирента, антирента, налоги, аренда, оценка земли, перераспределение доходов.*

THEORETICAL PRINCIPLES OF THE RENT RELATIONS ARE IN AGRICULTURE

Shulga O.A.

Aim of work - to investigate the forms of land rent in modern terms, role of the rent factor in the system of leasings relations and his place in the system of taxation of profits of the landed interests.

Methodological basis of work is application of scientific and special methods of scientific cognition. Unity of logical and historical approaches, empiric method and generalization, were used for determination and analysis of forms of land rent, factors and terms of their formation. Method of combination of analysis and synthesis, advancement from abstract to concrete were applied at determining size of rent and determination of part of land rent, that must be withdrawn for the landed interests through taxes, copula of rent and demand and supply on agrarian products.

Basic job performances: the forms of land rent are investigational in modern terms, role of the rent factor in the system of leasings relations and tax as to the instrument of the rent relations, the questions related to the estimation of earth and adjusting of the rent profits are affected.

The practical value of the got results consists in deepening of understanding of essence, reasons and terms of formation of land rent in modern terms, roles of the rent factor in agriculture and national economy on the whole. The recommendations offered in-process can be used in the process of state program of socio-economic development of agriculture of Ukraine development, at development of methods and mechanisms of increase of efficiency of government control in this industry.

Conclusions. Next to the traditional forms of rent, that is differential And and II, absolute and monopolistic, the new forms of rent, the origin of that is related to development of society and economic activity of man, appear. Urgent now there is perfection of the tax system in direction of stimulation of the landed interests and землекористувачів to send land rent to the fertility-improving of soil and realization of measures on the guard of earth. In this connection, it is expedient to withdraw only differential rent And, and here in relation to differential rent of II, then she must remain for the landed interests or землекористувачів, stimulating them to the effective use of the landed lands. In addition, a tax on earth must be set from the standard, but not actual level of efficiency. Expedient is an input of fines from the landed interests, if the quality state of lot land will become worst.

Yet one no less important problem related to the rent relations is a size of rent. HER size must be set as a percent from the money estimation of lot land taking into account the term of action of contract of tenancy - with the increase of term of lease the size of rent must diminish.

Monopoly of agrarian property, as a barrier to the inter-branch redistribution of resources sends a surplus income not to the increase of production of goods, but converts him into аб¬солютну land rent. Because of it a production restrains temper in agriculture, галь¬мується technical progress in industry. Therefore there is an objective necessity of state interference with the aim of the use of valueadded in accordance with her functionally-economic setting.

Key words: *agriculture, land rent, differential rent, absolute rent, kvazirenta, antirent, taxes, lease, estimation of earth, redistribution of profits.*

Вступ. Рентні відносини є важливою складовою ринкової економічної системи. Актуальність проблем, пов'язаних із земельною рентою, пояснюється тим, що вона є економічною формою реалізації права власності на землю через орендну плату, формує ціну землі і відіграє важливу роль при встановленні цін на аграрну продукцію.

Питання, пов'язані з утворенням, розподілом і присвоєнням земельної ренти давно цікавлять вчених. Питання ренти у свої працях досліджували А. Сміт, Ф. Кене, А. Тюрго, Д. Рікардо, К. Маркс, А. Маршалл, Д. Андерсен та ін. Серед сучасних вчених, які займаються проблемами земельної ренти, слід відзначити праці П. Гайдуцького, О. Дація, О. Кагарлицької, Г. Шмельова, Є. Кирилюка, І. Кошкалди, Ю. Яковця та ін.

Мета статті – дослідити форми земельної ренти в сучасних умовах, роль рентного фактору у системі орендних відносин та його місце в системі оподаткування доходів землевласників і землекористувачів.

Виклад матеріалу. Земельна рента виникла із запровадженням земельної власності. Потрібно відмітити, що різним етапам розвитку відносин земельної власності відповідають різні види земельної ренти, а саме: відробіткова, продуктова і грошова ренти. Перші два види ренти на сьогоднішній день майже не використовуються (крім країн, що розвиваються), а от щодо грошової ренти, то вона є наразі найпоширенішою.

Основною формою земельної ренти в сільськогосподарському виробництві є диференціальна рента. Диференціальна земельна рента характеризується відмінностями в природних умовах, які призводять до того, що при однакових витратах на різних за якістю і місцезнаходженням землях створюється різний обсяг продукції і неоднаковий прибуток. Коли ціна виробленої продукції нижча від ціни її реалізації, виникає додатковий прибуток, який є матеріальною основою диференціальної ренти I і II. Тому показник диференціального доходу є порівнянним на всіх землях у будь-яких умовах виробництва.

Диференціальна рента I пов'язана в основному з екстенсивним етапом в розвитку сільського господарства, залученням в обробіток нових земель. Що стосується диференціальної ренти II, то вона пов'язана з інтенсифікацією сільського господарства. Можна стверджувати, що диференціальні ренти I і II мають загальну природу і обумовлені диференціацією чинників виробництва за їх якістю і кількістю. Саме тому диференціальна рента I може переходити в диференціальну ренту II при інтенсивному веденні виробництва і, навпаки, диференціальна рента II може переходити в диференціальну ренту I, якщо орендар переукладає договори на використання землі договору на користування ділянкою ефект від додаткових вкладень капіталу в землю дістається її власникові безкоштовно.

Абсолютна земельна рента утворюється на всіх землях, незалежно від їх якості і місцезнаходження. Причиною її утворення є монополія приватної власності на землю в сільському господарстві. Нині джерелом абсолютної ренти є вища продуктивність і інтенсивність праці на вирощуванні окремих культур.

Монопольна земельна рента утворюється на землях з винятковими природними умовами, на яких можливе виробництво рідкісних за своїми споживчими якостями видів сільськогосподарської продукції. Наприклад, на півдні України унікальні умови для вирощування винограду, деяких лікарських рослин. Саме обмеженість земель виняткової якості обумовлює особливий дефіцит цієї монопольної продукції на ринку, що веде до її реалізації за монопольно високими цінами. Прибуток, що перевищує середній рівень, і утворює монопольну ренту, яку привласнює власник земельної ділянки, розміщеної у сприятливих умовах. Ця форма ренти також утворюється і при високому попиті на інші продукти землеробства, що дозволяє власнику землі встановлювати більш високі ціни на свою продукцію.

Ще однією формою ренти є квазірента, яка утворюється в результаті впровадження інновацій і передбачає прибуток, одержуваний від застосування власності, створеної інтелектом людини, або в результаті ефективного використання факторів виробництва.

Особливий інтерес в сучасних умовах викликає антирента, яка спостерігається протягом останніх десятиліть XX ст. Антирента – це незаконно отриманий прибуток, який з'являється внаслідок варварського використання природних ресурсів і забруднення навколишнього середовища. Антирента є результатом розкрадання природних багатств і позбавлення умов життєдіяльності майбутніх поколінь, що потребує додаткових витрат на відтворення природних ресурсів і усунення завданого екологічного збитку.

Таким чином, питання земельної ренти не втрачає своєї актуальності і поряд з традиційними формами ренти з'являються нові, виникнення яких пов'язане з розвитком суспільства і господарською діяльністю людини.

Земельна рента лежить в основі визначення вартості і цінності землі. Вартість земельної ділянки визначається усіма очікуваними прибутками і вигодами від її використання, який утворюється під час використання землі внаслідок її здатності виробляти що-небудь за вирахуванням усіх витрат, пов'язаних з його отриманням. Дискусійним нині серед науковців є питання про те, яку частину ренти слід вилучати. Вчені до вирішення до цього питання підходять по-різному. Однак, всі єдині в тому, що при оподаткуванні слід дотримуватися трьох основних принципів:

1) фіскальну достатність (встановлення податків і зборів з урахуванням необхідності досягти збалансованості видатків бюджету з його доходами);

2) економічну ефективність (встановлення таких податків та зборів, що не перешкоджають ефективному розподілу економічних ресурсів);

3) соціальну справедливість (встановлення податків та зборів відповідно до фактичної платоспроможності платників податків) [3, С. 166].

Крім того, всі розуміють з урахуванням ситуації у сфері землекористування, що необхідно стимулювати землевласників і землекористувачів спрямовувати земельну ренту на підвищення родючості ґрунту і проведення заходів з охорони земель. Тому, на нашу думку, вилучати необхідно тільки диференціальну ренту I, а от щодо диференціальної ренти II, то вона повинна залишатися у землевласників або землекористувачів, стимулюючи їх до ефективного використання земельних угідь.

Проте тут ми стикаємося з наступною проблемою. Методично розділити диференціальну ренту I і II складно, оскільки утворення диференціальної ренти II також пов'язане з природними властивостями землі. Тому вилучення диференціальної ренти I веде до вилучення і частини диференціальної ренти II.

У зв'язку з цим, ми погоджуємося з думкою вчених, що податок на землю має встановлюватися з еталонного, а не фактичного рівня ефективності. Оскільки фактичного рівня ефективності можна досягнути за рахунок підвищення родючості земельної ділянки. І тоді вийде, що землевласник, який покращив якісний стан земель, буде сплачувати податку більше, а це, у свою чергу, не спонукатиме його до поліпшення якісного стану землі і досягнення вищого рівня ефективності. У той же час, доцільним є запровадження штрафів із землевласників, якщо якісний стан земельної ділянки погіршиться.

Іще однією не менш важливою проблемою, пов'язаною з рентними відносинами, є розмір орендної плати. Орендна плата включає відсоток на капітал і ренту, тобто додатковий дохід, який отримує власник за передані в оренду засоби виробництва. Землевласник при встановленні розміру орендної плати враховує, щоб через земельний податок у нього не вилучали земельної ренти, яка йому належить. Орендар же, у свою чергу, дивиться, щоб розмір орендної плати не скорочував його запланованого доходу і дозволяв отримувати створену ним диференціальну ренту II. Виходячи з вищесказаного, розмір орендної плати повинен бути встановлений як певний відсоток від грошової оцінки земельної ділянки з урахуванням строку дії договору оренди. Так, при короткостроковій оренді розмір плати повинен бути більшим, а при довгостроковій – меншим.

З погляду рентних відносин принципове значення також мають економічні показники оцінки землі, дані про витрати і прибутковість різних земельних ділянок, про ціни на продукцію і ціну на землю, яку визначають на основі диференціальної

ренти як різницю між величиною прибутку, отриманого на більш продуктивних за природною родючістю землях, і прибутку з менш продуктивних земель.

Оцінка землі являє собою порівняльний кількісний і економічний розрахунок її споживчих властивостей і еколого-економічних ефектів використання при різному цільовому призначенні земельних ділянок. Воно визначається завданнями вибору доцільних напрямків і способів землекористування і життєзабезпечення населення.

Економічна оцінка земель, яка є складовою частиною державного земельного кадастру, дає кількісну характеристику об'єктивно існуючої ґрунтової родючості за економічними показниками. Дані оцінки земель використовують як нормативи і нормоутворювальні чинники під час планування обсягів виробництва і закупівель сільськогосподарської продукції, аналізу ефективності використання земель, вдосконалення механізму платежів за використання земельної ділянки, матеріального стимулювання праці, техніко-економічного обґрунтування землевпорядних заходів, розрахунку втрат сільського господарства у разі вилучення земель з господарського обігу, і в інших цілях.

Отже, під економічною оцінкою слід розуміти порівняльну оцінку якості землі за економічними показниками, яка потрібна для вирішення багатьох виробничих і управлінських завдань і, перш за все, для ефективного використання земельних ресурсів з урахуванням їх потенційних можливостей.

Важливим питанням у проведенні економічної оцінки землі є вибір і обґрунтування її показників. На сьогодні серед науковців немає одностайної думки стосовно показників, які характеризують економічну ефективність використання земельних ресурсів. Одні пропонують такі, як: структура сільськогосподарських угідь, рівень урожайності основних сільськогосподарських культур; щільність поголів'я тварин та їхня продуктивність; загальні економічні показники на 100 га сільськогосподарських угідь і ріллі. Інші вважають, що ефективність використання земельних ресурсів доцільно визначати системою таких показників: виробництво валової продукції на одиницю земельної площі; виробництво валової продукції рослинництва на одиницю земельної площі; виробництво валової продукції тваринництва на одиницю земельної площі; урожайність сільськогосподарських культур з одиниці посівної площі; вихід продукції тваринництва на одиницю земельної площі; розмір валового доходу і чистого доходу з одиниці земельної площі [3, С. 189-190].

Оскільки родючість землі безпосередньо характеризується виходом конкретного виду продукції, тобто урожайністю сільськогосподарських культур, то вона і виступає початковим показником економічної оцінки. Однак, однакову урожайність можна отримати і на різних за якістю землях, але при різних витратах засобів. Тому слід брати до уваги співвідношення урожайності при рівних витратах. При визначення якості землі за урожайністю сільськогосподарських культур, слід використовувати у вартісному обчисленні показники валової продукції, окупності витрат і диференціального доходу. Однак, додатково доцільно використовувати методику грошової оцінки землі.

Особливий інтерес також становить зв’язок між рівнем земельної ренти та співвідношенням попиту та пропозиції на аграрну продукцію. Кон'юнктура ринку сільськогосподарської продукції у стадії зростання характеризується перевищенням рівня попиту над рівнем пропозиції і, відповідно, тенденцією зростання ринкових цін. У цій ситуації механізм міжгалузевої конкуренції мав би забезпечити зростання пропозиції аграрної продукції та швидке її врівноваження із попитом. Це призвело би до зниження цін, завищений прибуток повинен був би зменшитися до середньої його норми. Надлишковий прибуток, отримуваний унаслідок завищення цін, мав би тимчасовий характер. Саме такі процеси характерні для вільної міжгалузевої конкуренції. Проте в аграрній сфері капітал наштовхується на протидіючу силу – земельну власність. Унаслідок цього надлишковий прибуток перетворюється на стійкий і регулярно отримуваний у сільському господарстві дохід, який привласнюється землевласником у вигляді абсолютної земельної ренти. А кон'юнктура аграрного ринку характеризується відносно стійким переважанням обсягу попиту над обсягом пропозиції.

Попит на землю, як і попит на інші види ресурсів, є похідним від попиту на аграрну продукцію. Зміни попиту на сільськогосподарську продукцію визначають зміни попиту на землю: Крім того, попит на землю зростає не лише під впливом попиту на продовольство, а й унаслідок, дедалі ширшого її використання для несільськогосподарських цілей. Відповідно, стійке перевищення рівня попиту на світовому ринку сільськогосподарської продукції та землі над рівнем пропозиції, зміна рівня цього перевищення визначає величину та динаміку абсолютної земельної ренти.

Водночас диференційна рента може змінюватися навіть за незмінності попиту на сільськогосподарську продукцію. Тому диференційна рента не завжди залежить від кон'юнктури аграрного ринку. Зміни попиту на продукцію аграрної сфери можуть вплинути на рівень диференційної ренти лише у тому разі, якщо зростання обсягів виробництва продукції, спричинене зростанням попиту, призведе до посилення диференціації доходу від обробітку гірших і кращих земельних ділянок.

Однак, ціни на продукцію сільського господарства зростають не тому, що зростає абсолютна рента (хоча це теж можливо), а тому, що попит на продукцію зростає швидшими темпами, ніж пропозиція. Перетворення надлишкового прибутку на абсолютну ренту не дає можливості швидко наростити виробництво продукції за рахунок припливу капіталу в сільське господарство. Приплив капіталів не може забезпечити зростання кількості оброблюваної землі, тому зростання виробництва можливе переважно інтенсивним шляхом.

За відсутності такого бар'єра на шляху міжгалузевої конкуренції, як монополія земельної власності та землекористування, призвели б до зростання пропозиції продукції та його врівноваження з попитом. Унаслідок цього відбулося б зниження вартості аграрної продукції та цін, зник би надлишковий прибуток, що брав би участь у вирівнюванні норми прибутку в середню його норму в економіці. Проте монополія земельної власності, як бар'єр для міжгалузевої конкуренції, міжгалузевого перерозподілу ресурсів спрямовує надлишковий прибуток не на збільшення виробництва продукції, а перетворює його на абсолютну земельну ренту. Унаслідок цього стримується виробництво в сільському господарстві, гальмується технічний прогрес у галузі.

Тому існує об'єктивна необхідність державного втручання з метою використання доданої вартості відповідно до її функціонально-економічного призначення. Суспільство має бути зацікавлене в тому, щоб додаткові ресурси, спрямовані ним в аграрну сферу, не «вимивалися» з неї. Перерозподіл земельної ренти державою може призвести до нарощування обсягів капіталу, вкладеного в сільськогосподарське виробництво, до переходу від екстенсивного до переважно інтенсивного типу, коли величина пропозиції продукту збільшується не за рахунок розширення земельних площ, а за рахунок збільшення маси вкладеного у них капіталу.

Це один із основних шляхів усунення диспропорцій кон'юнктури аграрного ринку, подолання відставання пропозиції від попиту, забезпечення збалансованості виробництва і споживання.

Однак, механізм міжгалузевої конкуренції не може швидко подолати не рівноважний стан кон'юнктури аграрного ринку через природні перешкоди, які стримують відплив ресурсів з аграрної сфери. Це є причиною тривалих аграрних криз перевиробництва, відносно низьких доходів фермерів унаслідок сформованого диспаритету між цінами на сільськогосподарську та промислову продукцію. Поряд з неможливістю міжгалузевого перерозподілу сільгоспугідь, бар'єром на шляху становлення ефективної конкурентної рівноваги є іммобільність інших ресурсів, використовуваних у сільськогосподарському виробництві. Мова йде про такі ресурси, як земля, сільськогосподарські тварини, багаторічні насадження, зернозбиральні

комбайни, сівалки тощо, які не можуть знайти альтернативного застосування в інших сферах економіки. Можливість переключення, трудових ресурсів у несільськогосподарські галузі теж обмежена через територіальну відірваність села від міста, відмінності праці в сільському господарстві від праці в інших сферах економіки. Це ускладнює перелив ресурсів під впливом міжгалузевої конкуренції із сільського господарства в галузі, де ринкова кон'юнктура сприятливіша.

Неможливість швидкого переливу ресурсів на інші види діяльності змушує товаровиробників продовжувати сільськогосподарське виробництво, не скорочуючи його навіть за умов відносно низьких цін, оскільки аграрне виробництво є для них основним і найчастіше єдиним джерелом доходів. У такій ситуації вони намагаються компенсувати частину зменшення свого доходу від падіння цін шляхом підтримування обсягів виробництва та продажу на попередньому рівні. Про цю особливість селянського господарства писав ще О. В. Чаянов у своїй концепції працеспоживчого балансу.

Ця концепція виходила з того, що селянин, використовуючи в господарстві власну працю, та працю членів своєї сім'ї, прагне не максимізації прибутку, а зростання валового доходу. Тобто, якщо зниження цін призведе до зникнення економічного та нормального прибутку, селянин всеодно продовжить виробництво, оскільки він отримує дохід, необхідний для задоволення поточних потреб сім'ї [1, С. 214-217].

Висновки. Поряд з традиційними формами ренти, якими є диференціальна I та II, абсолютна та монопольна, з'являються нові форми ренти, виникнення яких пов'язане з розвитком суспільства і господарською діяльністю людини. Нагальним наразі є вдосконалення податкової системи в напрямі стимулювання землевласників і землекористувачів спрямовувати земельну ренту на підвищення родючості ґрунту і проведення заходів з охорони земель. У зв'язку з цим, доцільно вилучати тільки диференціальну ренту I, а от щодо диференціальної ренти II, то вона повинна залишатися у землевласників або землекористувачів, стимулюючи їх до ефективного використання земельних угідь. Крім того, податок на землю має встановлюватися з еталонного, а не фактичного рівня ефективності. Доцільним є запровадження штрафів із землевласників, якщо якісний стан земельної ділянки стане гіршим.

Іще однією не менш важливою проблемою, пов'язаною з рентними відносинами, є розмір орендної плати. Її розмір повинен бути встановлений як відсоток від грошової оцінки земельної ділянки з урахуванням строку дії договору оренди – зі збільшенням строку оренди розмір орендної плати має зменшуватися.

Монополія земельної власності, як бар'єр для міжгалузевого перерозподілу ресурсів спрямовує надлишковий прибуток не на збільшення виробництва продукції, а перетворює його на абсолютну земельну ренту. Унаслідок цього стримується виробництво в сільському господарстві, гальмується технічний прогрес у галузі. Тому існує об'єктивна необхідність державного втручання з метою використання доданої вартості відповідно до її функціонально-економічного призначення.

Список використаних джерел

1. *Кирилюк Є.М. Аграрний ринок в умовах трансформації економічних систем: монографія / Є.М. Кирилюк .– К.: КНЕУ, 2013. – 571 с.*
2. *Коваль О.М. Розвиток ресурсного потенціалу аграрного сектора економіки в Україні: монографія / О.М. Коваль – К.: Вид-во «Четверта хвиля», 2014. – 286 с.*
3. *Кошкалда І.В. Земельні відносини в аграрному секторі економіки України: монографія / І.В. Кошкалда / Харк. нац. аграр. ун-т ім. В.В. Докучаєва. – Х. : Гриф, 2012. – 352 с.*
4. *Макконнелл К.Р. Экономикс: Принципы, проблемы и политика: в 2т. / К.Р. Макконнелл, С.Л. Брю; пер. с англ. 11-го изд. – М. : Республіка, 1992. – Т.1. – 399 с.; Т.2. – 400 с.*
5. *Маркс К. Капитал. Критика политической экономии / К. Маркс; под ред. Ф. Энгельса. – М., Политиздат, 1978. – Т. III, кн. III. Процесс капиталистического производства, взятый в целом. Ч. II. I-IV, 509-1084 с.*
6. *Смит А. Исследование о природе и причинах багатства народов / А. Смит – М.: Наука, 1993. – 514 с.*

References

1. *Kyryliuk Ye.M. Agrarnyii rynok v umovakh transformatsii ekonomichnykh system: monografia. K. : KNEU, 2013. 571 s.*
2. *Koval O.M. Rozvytok resursnogo potentsialu agrarnogo sektora ekonomiky v Ukraini: monografia. K. : Vyd-vo «Chetverta khvylia», 2014. 286 s.*
3. *Koshkalda I.V. Zemelni vidnosyny v agrarnomu sectori ekonomiky Ukrainy. Khark. nats. agrar. un-t im. V.V. Dokuchaieva. Kh.: Hryf, 2012. 352 s.*
4. *Makkonnell K.R., Briu S.L. Yekonomiks: printsipy, problemy i politika: v 2 t. ; per. s angl. 11-go izd. M.: Respublika, 1992. T.1. 399 s.; T.2 400 s.*
5. *Marks K. Kapital. Kritika politicheskoi ekonomii ; pod red. F. Engelsa. M., Politizdat, 1978. T. III, kn. III. Protses kapitalisticheskogo proizvodstva, vziatiy v tselom. Ch. II-IV, 509-1084 s.*
6. *Smit A. Isledovania o prirode I prichinakh bagatstva narodov. M. : Nauka, 1993. 514 s.*

ДАНІ ПРО АВТОРА
Шульга Ольга Антонівна, кандидат економічних наук, доцент кафедри економічної теорії
Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова
вул. Пирогова, 9, м. Київ, 01601, Україна
e-mail: shulga_olga_a@ukr.net

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ
Шульга Ольга Антоновна, кандидат экономических наук, доцент кафедры экономической теории
Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова
ул. Пироговая, 9, г. Киев, 01601, Украина
e-mail: shulga_olga_a@ukr.net

ABOUT THE AUTHOR
Shulga Olga Antonovna, candidate of economic sciences, associate professor of department of economic theory
National pedagogical university of the name of M. P. Drahomanov
a street is Pie, 9, Kyiv, 01601, Ukraine
e-mail: shulga_olga_a@ukr.net

ФІНАНСИ, ГРОШОВИЙ ОБІГ, КРЕДИТ

УДК 336.13.051

ДЖЕРЕЛА ДЕРЖАВНОЇ ФІНАНСОВОЇ ПІДТРИМКИ МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ

Апостолюк О.Ю.

Предметом дослідження *є теоретичні та практичні питання фінансування малого бізнесу державою.*

Метою статті *є дослідження фінансування малого підприємництва за рахунок централізованих фондів в Україні.*

Методи дослідження*: аналізу, синтезу, індукції та дедукції – при характеристиці динаміки та структури державного фінансування малого підприємництва; абстрагування та узагальнення – при визначенні напрямків розвитку державної фінансової підтримки малого підприємництва.*

Результати роботи. *Здатність малого підприємництва пристосовуватись до змін умов споживчого попиту та перспективи самозайнятості населення дозволяють позитивно впливати на розвиток національної економіки. Наявність диверсифікованих джерел фінансування, зокрема за рахунок коштів централізованих фондів, дозволяє підприємствам забезпечувати та розвивати свою діяльність одночасно зі змінами кон'юнктури ринку, підтримувати її на належному рівні в кризові періоди. Український фонд підтримки підприємництва є основним в реалізації державних програм допомоги суб'єктам малого підприємництва. Ще одним фондом, що здійснює підтримку малого підприємництва є Український державний фонд підтримки фермерських господарств. Відбір суб'єктів для надання державної фінансової підтримки здійснюється за принципом значущості їхньої діяльності для держави. Одним із основних напрямів Національної програми сприяння розвитку малого підприємництва в Україні є активізація фінансово-кредитної та інвестиційної підтримки малого підприємництва, яка має бути спрямована, зокрема, на розроблення ефективних кредитно-гарантійних механізмів, в тому числі мікрокредитування суб'єктів малого підприємництва.*

Галузь застосування результатів. *Отримані результати створюють теоретичне підґрунтя для активізації функціонування централізованих фондів державної фінансової підтримки в Україні.*

Висновки. *Основним джерелом державної фінансової підтримки є кошти державного бюджету. Безпосередньо отримання фінансових ресурсів малими підприємствами відбувається через державні цільові фонди, такі як Український фонд підтримки підприємництва та Український державний фонд підтримки фермерських господарств. Існуючий задекларований механізм надання мікрокредитів, кредитів фермерським господарствам практично не може бути виконаний у повній мірі та надійти кінцевим отримувачам через постійну нестачу фінансування. У ситуації недостатності державних коштів для фінансової підтримки державі варто переорієнтуватися на можливість надання державних гарантій комерційним банкам для кредитування малого бізнесу. Ефективним у системі фінансової підтримки вітчизняного малого бізнесу може бути залучення коштів із-за кордону на прикладі співпраці з Кредитною установою для відбудови через Німецько-Український фонд, який, в свою чергу, фінансує малі підприємства через українські банки-партнери.*

Ключові слова: *мале підприємництво, державна фінансова підтримка, державний бюджет, Український фонд підтримки підприємництва, Український державний фонд підтримки фермерських господарств, Кредитна установа для відбудови, Німецько-Український фонд.*

ИСТОЧНИКИ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ФИНАНСОВОЙ ПОДДЕРЖКИ МАЛОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА

Апостолюк О.Ю.

Предметом исследования *являются теоретические и практические вопросы финансирования малого бизнеса государством.*

Целью работы *есть исследование финансирования малого предпринимательства за счет централизованных фондов в Украине.*

Методы исследования*: анализа и синтеза, индукции и дедукции - для характеристики динамики и структуры государственного финансирования малого предпринимательства; абстрагирования и обобщения - при определении направлений развития государственной финансовой поддержки малого предпринимательства.*

Результаты работы. *Способность малого предпринимательства приспосабливаться к изменениям условий потребительского спроса и перспективы самозанятости населения позволяют положительно влиять на развитие национальной экономики. Наличие диверсифицированных источников финансирования, в том числе за счет средств централизованных фондов, позволяет предприятиям обеспечивать и развивать свою деятельность одновременно с*

 © Апостолюк О.Ю., 2015

изменениями рынка, поддерживать ее на должном уровне в кризисные периоды. Украинский фонд поддержки предпринимательства является основным в реализации государственных программ помощи субъектам малого предпринимательства. Еще одним фондом, осуществляющим поддержку малого предпринимательства, является Украинский государственный фонд поддержки фермерских хозяйств. Отбор субъектов для предоставления государственной финансовой поддержки осуществляется по принципу значимости их деятельности для государства. Одним из основных направлений Национальной программы содействия развитию малого предпринимательства в Украине является активизация финансово-кредитной и инвестиционной поддержки малого предпринимательства, которая должна быть направлена, в частности, на разработку эффективных кредитно-гарантийных механизмов, в том числе микрокредитования субъектов малого предпринимательства.

Область применения результатов. *Полученные результаты создают теоретическую основу для активизации функционирования централизованных фондов государственной финансовой поддержки в Украине.*

Выводы. *Основным источником государственной финансовой поддержки являются средства государственного бюджета. Непосредственно получения финансовых ресурсов малыми предприятиями происходит через государственные целевые фонды, такие как Украинский фонд поддержки предпринимательства и Украинский государственный фонд поддержки фермерских хозяйств. Существующий задекларированный механизм предоставления микрокредитов, кредитов фермерским хозяйствам практически не может быть выполнен в полной мере и поступить конечным получателям из-за постоянной нехватки финансирования. В ситуации недостаточности государственных средств финансовой поддержки государству следует переориентироваться на возможность предоставления государственных гарантий коммерческим банкам для кредитования малого бизнеса. Эффективным в системе государственной поддержки может быть привлечение средств из-за границы по примеру сотрудничества с Кредитным учреждением для восстановления через Немецко-Украинский фонд, который, в свою очередь, финансирует малые предприятия через украинские банки-партнеры.*

Ключевые слова*: малое предпринимательство, государственная финансовая поддержка, государственный бюджет, Украинский фонд поддержки предпринимательства, Украинский государственный фонд поддержки фермерских хозяйств, Кредитное учреждение для восстановления, Немецко-Украинский фонд.*

SOURCES OF STATE FINANCIAL SUPPORT OF SMALL BUSINESS

Apostoliuk O.Yu

Theoretical and practical aspects of the small business financing by the state are the ***subject of the research****.*

The aim of the article *is to investigate the financing of small business through centralized funds in Ukraine.*

Methods of research*: analysis and synthesis, induction and deduction - for the characterization of dynamics and structure for the small business financing provided by the state; abstraction and generalization – for defining the directions of the development of the state financial support for small business.*

Results of the work. *The small businesses' ability for adaptation to changes in consumer demand conditions and prospects of self-employment permit to influence positively on the development of the national economy. The presence of diversified sources of financing, including financing by the centralized funds, allows businesses to provide and develop their activities in conjunction with market changes, keep it at the proper level in times of crisis. Ukrainian fund for entrepreneurship support is the main fund concerning the realization of government assistance programs to small businesses. Ukrainian state fund for farms support is another fund, which provides support to small business. The selection of subjects, that receive state financial support, is based on the significance of their activities to the state. Activation of financial and credit, investment support to small businesses is one of the main directions of National program to promote small business in Ukraine, which should be directed, in particular, on the development of effective credit and guarantee mechanisms, including micro-credits for small businesses.*

Field of results application. *The obtained results provide a theoretical basis for activation the functioning of centralized funds that provide state financial support in Ukraine.*

Conclusions. *The state budget is the main source of the state financial support. Small business receives financial resources of the state support through such state target funds as the Ukrainian fund for entrepreneurship support and Ukrainian state fund for farms support. The existent declared mechanism of microcredits and farmers' loans issue actually cannot be made in full and cannot be delivered to final recipients through constant lack of financing. In a situation of state funds insufficiency for financial support we should reorient to the possibility of state guarantees to commercial banks for small business crediting. The raise of external financial resources using an example of cooperation with Reconstruction Credit Institute and German-Ukrainian fund, which, in turn, finances small business through Ukrainian partner banks, is an effective way of financial support for small business.*

Key words: *small business, state financial support, state budget, Ukrainian entrepreneurship support fund, Ukrainian state fund for farms support, Reconstruction Credit Institute, German-Ukrainian fund.*

Актуальність дослідження. Здатність малого підприємництва пристосовуватись до змін умов споживчого попиту та перспективи самозайнятості для тимчасово вивільненої робочої сили дозволяють позитивно впливати на формування валового національного продукту та підтримувати економіку країни в умовах рецесії. Наявність диверсифікованих джерел фінансування, зокрема за рахунок коштів централізованих фондів, дозволяє підприємствам забезпечувати та розвивати свою діяльність одночасно зі змінами кон'юнктури ринку підтримувати її на належному рівні в кризові періоди. Як доводить світова практика, державні видатки на підтримку малого підприємництва – це вкладення у подальший економічний розвиток та економічне благополуччя самої держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальні проблеми розвитку малого бізнесу та можливості його державної фінансової підтримки досліджено в працях як українських, так і зарубіжних вчених. Таких як Архипова О.В., Булатова А.С., Варналій З.С., Волосович С.В., Геєць В.М., Лопатинський Ю.М. Бюджетні аспекти фінансування державної фінансової підтримки висвітлено у працях Поповенко Н.С., Варцаби В.І., Ватаманюк-Зелінської У.З., Васьківської К.В.

Предметом дослідження є теоретичні та практичні питання фінансування малого підприємництва державою.

Метою статті є дослідження фінансування малого підприємництва за рахунок централізованих фондів в Україні. Відповідно до вказаної мети у статті вирішуються наступні завдання: виявлення особливостей джерел фінансування підприємницької діяльності; аналіз видів державної фінансової підтримки малого бізнесу; надання рекомендацій стосовно збільшення ефективності фінансування державою малого бізнесу в Україні.

Методи. Для досягнення мети та вирішення поставлених завдань у статті використано наступні методи дослідження: аналізу, синтезу, індукції та дедукції – при характеристиці динаміки та структури державного фінансування малого підприємництва; абстрагування та узагальнення – при визначенні напрямків розвитку державної фінансової підтримки малого підприємництва.

Постановка проблеми. Незважаючи на те, що необхідність державної фінансової підтримки малого підприємництва є об'єктивно доведеною, в період кризи підприємництва та згортання багатьох видів підприємницької діяльності в Україні спостерігається зменшення фінансування заходів та проектів допомоги малому підприємництву. Це обумовлює необхідність аналізу обсягів та структури фінансування державою сектора малого підприємництва та пошук альтернативних джерел та напрямів використання коштів, спрямованих на розвиток малого бізнесу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для фінансування своєї діяльності суб'єкти малого бізнесу можуть використовувати державні, кредитні та власні кошти. Необхідність та основні засади державної фінансової підтримки малого підприємництва визначаються Законом України «Про розвиток та державну підтримку малого та середнього підприємництва в Україні» від 22.03.2012 року №4618-VI. Заходи пов'язані із виконанням вимог цього Закону подані в Концепції Загальнодержавної програми розвитку малого та середнього підприємництва на 2014-2024 роки та Національній програмі сприяння розвитку малого підприємництва.

За даними табл. 1 можна зробити висновки, що основним джерелом фінансування діяльності суб'єктів господарювання залишаються власні кошти підприємств. Так, у 2014 році у структурі фінансування суб'єктів господарювання 82,8% складають власні інвестиції підприємств; 10,2% - банківські кредити; 0,9% та 3% - фінансування з державного і місцевого бюджетів відповідно. При цьому частка державного фінансування має тенденцію до зменшення як в абсолютному, так і в відсотковому значеннях. Так, у 2011 році інвестиції з державного бюджету складали близько 18 млрд. грн., що становить близько 8% від загального обсягу фінансування а в 2013 році обсяг таких же інвестицій склав близько 6,5 млрд. грн., тобто 2,8%. У 2014 році дана негативна тенденція збереглася.

Таблиця 1. Джерела фінансування суб'єктів господарювання в Україні за 2011-2014 роки*

Джерела	2011 рік		2012 рік		2013 рік		2014 рік	
	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%
Кошти Державного бюджету	18394,6	8,0	17141,2	6,7	6497,8	2,8	1511,2	0,9
Кошти місцевих бюджетів	8801,3	3,8	9149,2	3,6	7219,2	3,1	5276,8	3
Власні кошти підприємств	152279,1	66,5	175423,9	68,3	170675,6	74,2	145883,7	82,8
Кредити банків	42324,4	18,6	50104,9	19,4	40878,3	17,8	17992,3	10,2
Кошти іноземних інвесторів	7196,1	3,1	5040,6	2	4881,2	2,1	5536,6	3,1
Усього	**228996**	**100**	**256860**	**100**	**230152**	**100**	**176201**	**100**

** Складено автором за джерелом [14]*

Відбір суб'єктів для надання державної фінансової підтримки здійснюється за принципом значущості їхньої діяльності для держави. Одним із основних напрямів Національної програми сприяння розвитку малого підприємництва в Україні є активізація фінансово-кредитної та інвестиційної підтримки малого підприємництва, яка має бути спрямована, зокрема, на розроблення ефективних кредитно-гарантійних механізмів, в тому числі мікрокредитування суб'єктів малого підприємництва [2]. Фінансове забезпечення даного спрямування здійснюється через державний бюджет за програмою «Мікрокредитування суб'єктів малого підприємництва», порядок використання коштів для якої затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 27.07.2011 року № 794 [4]. Незважаючи на позитивні зрушення в напрямку законодавчого затвердження механізму надання мікрокредитів через Державну регуляторну службу України та Український фонд підтримки підприємництва (УФПП), який є відповідальним за перерахування коштів безпосередньо малим підприємствам-отримувачам мікрокредиту існує проблема недостатності коштів для фінансування даної програми. Український фонд підтримки підприємництва є основним в реалізації державних програм допомоги суб'єктам малого підприємництва.

Фінансуючи свою діяльність за рахунок статутної діяльності та коштів державного бюджету УФПП використовує ці кошти на фінансування освітніх заходів, утримання апарату Фонду, розвитку регіональної мережі фондів, фінансово-кредитну підтримку, в тому числі мікрокредитування (див. рис.1).

Рисунок 1. Використання фінансового забезпечення УФПП за 2010-2013 рр.*

** Складено автором за джерелами [11-13].*

Обсяг витрат на фінансово-кредитну підтримку суб'єктів малого підприємництва зріс з 800 тис. грн у 2010 році до 11,5 млн грн у 2013 році. Відбулося це за рахунок перерахування коштів з Державного бюджету на фінансування державної програми «Мікрокредитування суб'єктів малого підприємництва». Варто відмітити, що перерахування таких сум повинно було відбутися і в 2010 – 2012 роках, вони були передбачені в державному бюджеті, на їх використання були проведення конкурси серед підприємців малого бізнесу. Проте, територіальні органи Державної казначейської служби України так і не здійснили відповідні операції по зарахуванню коштів. А в 2011 році УФПП в напрямку фінансово-кредитної підтримки навпаки займався в основному стягненням заборгованості за неповерненими коштами фінансової підтримки, що в 2011 році склала 12 млн грн.

Із 10,3 млн грн бюджетних коштів, що надійшли в 2013 році, УФПП використав 95%, що свідчить про попит на державні мікрокредити за умови наявного та достатнього державного фінансування.

Варто зауважити, що відбулося скорочення витрат на утримання фонду у 2013 на 44% у порівнянні з 2012 роком, тобто з 3,24 млн грн до 1,46 млн грн, що сталося внаслідок скорочення чисельності працівників з 25 до 14 осіб. Тобто, за рахунок скорочення кожного працівника УФПП було зекономлено 162 тис. грн на рік.

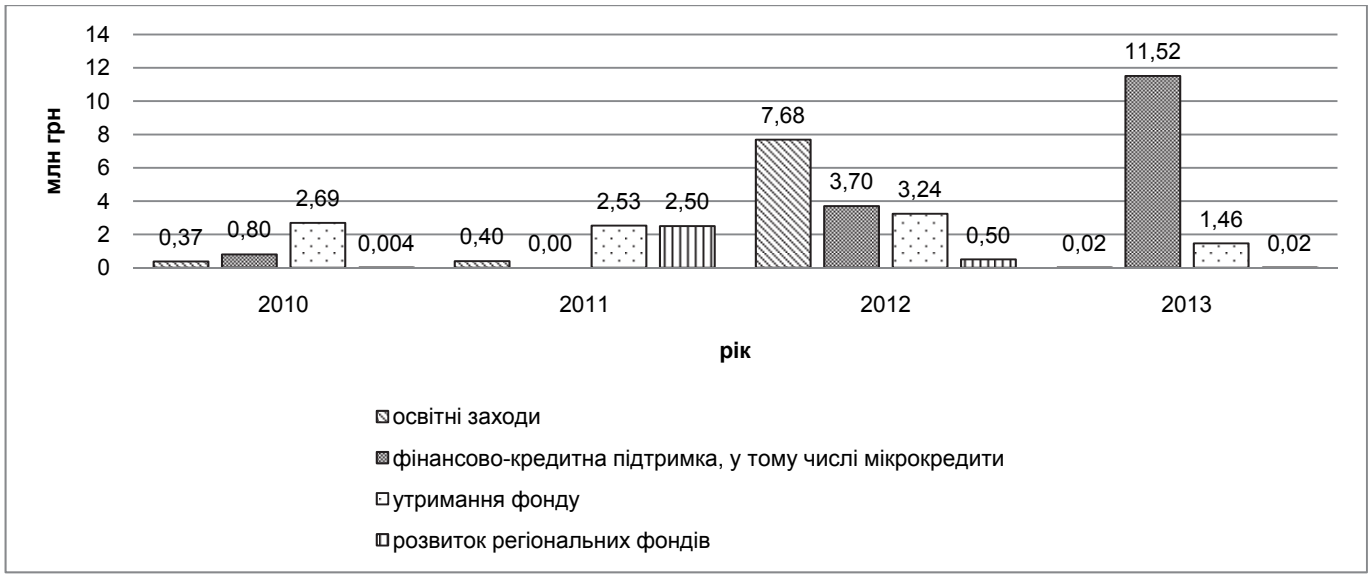

Рисунок 2. Фінансове забезпечення Українського фонду підтримки підприємництва за 2010-2013 роки*

** Складено автором за джерелами [11-13].*

Цільові фонди, аналогічні УФПП створюються й в інших країнах. Так, у США створено Адміністрацію зі справ малого бізнесу та Фонд перебудови і розвитку економіки, в Канаді – Агентство економічного розвитку Канади для областей Квебеку, Канадські технологічні партнерства; у Бразилії – Бразильський національний банк економічного і соціального розвитку; в Японії – Корпорацію страхового кредитування малого бізнесу; у Франції – Фонд економічного і соціального розвитку; в Російській Федерації – Федерацію розвитку і підтримки малого підприємництва [6, с. 87].

Ще одним фондом, що здійснює підтримку малого підприємництва є Український державний фонд підтримки фермерських господарств. Джерелами формування його доходів є кошти Державного бюджету України; кошти від повернення кредитів і державної фінансової допомоги, наданих з Державного бюджету України; добровільні внески фізичних і юридичних осіб; централізовані відрахування регіональних відділень УДФПФГ та ін. Фінансування малого бізнесу Українським державним фондом підтримки фермерських господарств здійснюється на основі Закону України «Про фермерське господарство» від 19.06.2003 № 973-IV та постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для надання підтримки фермерським господарствам» від 25.08.2004 №1102. Так, фермерські господарства, які підпадають під вимоги статті 9 вищезазначеного Закону, мають змогу отримати поворотну фінансову допомогу за бюджетною програмою «Надання кредитів фермерським господарствам» [3].

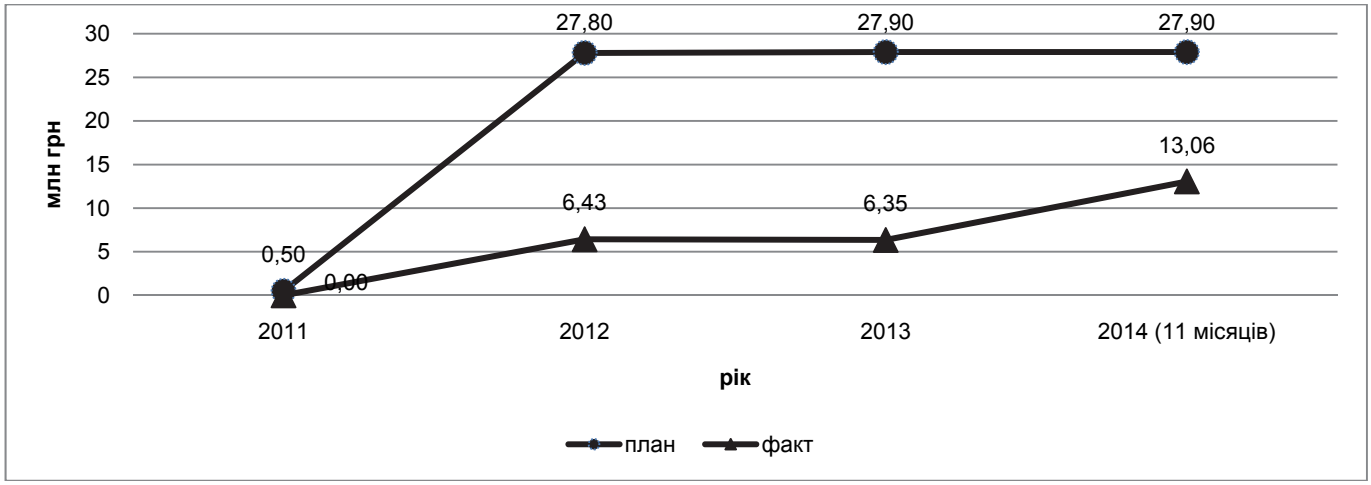

Рисунок 3. Планові та фактичні обсяги надання кредиту фермерським господарствам за 2011-2014 (11 місяців) роки в Україні

** Складено автором за джерелами [7-10].*

Як видно з рис. 3, обсяг планових показників надання кредитів фермерським господарствам упродовж 2011-2014 років був незмінним та становив 27,9 млн грн. Рівень виконання кредитування фермерських господарств за підсумками 11 місяців 2014 року не перевищує 47% (13 млн грн) (див. рис. 3). Упродовж 2010-2011 років частка виконання плану не перевищувала 23%. Отже, незважаючи на позитивні зрушення, пов'язані із збільшенням обсягів кредитування, в Україні спостерігається постійне невиконання планових показників за даною бюджетною програмою.

Звертаючи увагу на недостатнє фінансування бюджетних програм підтримки підприємництва, доцільніше було б використати зазначені кошти не на безпосередні державні кредити, а на державні гарантії комерційним банкам для кредитування малого бізнесу, що дозволить залучати значно більше кредитів за менших обсягів кредитування. Дана практика активно використовується Адміністрацією зі справ малого бізнесу у Сполучених Штатах Америки, що дозволяє їй гарантувати кредити на суму до 5 млн дол. на термін до 25 років [5, с.106-107].

Національною програмою сприяння розвитку малого підприємництва для активізації фінансово-кредитної підтримки передбачено також залучення іноземних кредитів та міжнародної технічної допомоги. Тобто, йдеться про можливість залучення зовнішньої фінансової підтримки за участю держави. До спеціального фонду державного бюджету залучається фінансування від Кредитної установи для відбудови (KfW), яка була заснована в 1948 році в Німеччині і є провідною банківською групою сприяння розвитку економіки Німеччини та країн, що розвиваються. Дана організація займається кредитуванням малого та середнього підприємництва, допомогою підприємцям-початківцям, фінансуванням будівництва та різними проявами проектного фінансування.

Таблиця 2. Обсяги коштів, що залучаються до державного бюджету України від KfW на підтримку малого підприємництва за 2012-2014 роки *

Показники	2012 р.	2013 р.	2014 р.
Обсяг залучення на звітний рік, млн євро	2	33	33
Середньорічний курс НБУ євро/грн	10,27	10,61	15,71
Зовнішні запозичення до спец фонду, млн євро	409	371,16	164,49
Частка у зовнішніх запозиченнях, %	0,49	8,89	20,06

** Складено автором за джерелами [7-10].*

У межах підтримки малого підприємництва від Кредитної установи для відбудови залучаються кошти під проект «Підтримка малих і середніх підприємств» на загальну суму 12 млн, в тому числі 10 млн євро – сума позики та грант на 2 млн євро відповідно до договору про надання позики та гранту між Кабінетом Міністрів України в особі Міністерства фінансів України, Кредитною установою для відбудови та Німецько-Українським фондом (НУФ) від 29.12.2012 року (див. табл. 2). Підприємства мають змогу отримати позику до 250 тис євро. З усіх зовнішніх запозичень, що залучаються до спеціального фонду бюджету, кошти від Кредитної установи для відбудови на кінець 2014 року склали близько 20%, що відбулося за рахунок здешевлення гривні по відношенню до європейської валюти. У 2014 році обсяг залучення коштів за вищезазначеним проектом складав 33 млн євро.

Згідно зі ст. 16 та 17 Бюджетного кодексу України кредитні кошти, залучені державою від іноземних фінансових організацій, зараховуються до державного бюджету [1]. Проте, у випадку даної позики безпосереднім виконавцем проекту є Німецько-Український фонд на основі субкредиту з державного бюджету. Кошти цієї позики спрямовуються на інвестиційні програми підтримки малого та середнього підприємництва через банки-партнери НУФ, тобто за принципом «другого рівня».

Можливість реалізації даного проекту було закладено у 2006 році, підписанням Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Федеративної Республіки Німеччини про фінансове співробітництво. Варто зазначити також, що згідно із вищезазначеною Угодою від 27.12.2006 року Україна може додатково залучити позику до 20 млн євро для підтримки малого та середнього підприємництва за наявності гарантійного забезпечення. В умовах недостатності фінансових ресурсів держави це може суттєво допомогти при фінансуванні проектів підтримки малого бізнесу. Даною Угодою передбачена також можливість заміни проекту «Підтримка малих та середніх підприємств» іншим погодженим обома сторонами проектом. Звертаючись до перспектив гарантування позик, якими користуються державні установи в усьому світі, варто спрямовувати дані кошти не на пряму підтримку підприємств, а на створення Фонду гарантування кредитів для малих та середніх підприємств, що розширить можливості залучення як державного, так і комерційного кредитування підприємницького сектору. Адже основною проблемою при отриманні кредиту для малого підприємництва є відсутність гарантійного забезпечення.

Висновки. Отже, основним джерелом державної фінансової підтримки є кошти державного бюджету. Безпосередньо отримання фінансових ресурсів малими підприємствами відбувається через державні цільові фонди, такі як Український фонд підтримки підприємництва та Український державний фонд підтримки фермерських господарств. Цікавою є також практика зарахування до спеціального фонду державного бюджету коштів від іноземних фінансових організацій, зокрема Кредитної установи для відбудови. Варто зазначити, що задекларований механізм надання мікрокредитів, кредитів фермерським господарствам практично не може бути виконаний повною мірою та надійти кінцевим отримувачам через постійну нестачу фінансування. У ситуації недостатності державних коштів для фінансової підтримки державі варто переорієнтуватися на можливість надання державних гарантій комерційним банкам для кредитування малого бізнесу. Ефективним у системі фінансової підтримки вітчизняного малого бізнесу може бути залучення коштів із-за кордону на прикладі співпраці з Кредитною установою для відбудови через Німецько-Український фонд, який фінансує малі підприємства через українські банки-партнери.

Список використаних джерел

1. Бюджетний кодекс України [Електронний ресурс]: Кодекс України від 08.07.2010 № 2456-VI. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2456-17.

2. Про Національну програму сприяння розвитку малого підприємництва в Україні [Електронний ресурс]: Закон України від 21.12.2000 № 2157-III. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2157-14

3. Про фермерське господарство [Електронний ресурс]: Закон України від 19.06.2003 № 973-IV. – Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/973-15

4. Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для мікрокредитування суб'єктів малого підприємництва [Електронний ресурс]: Постанова Кабінету Міністрів України від 27.07.2011 № 794. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/794-2011-%D0%BF

5. Александрин Ю.Н. Институты и инструментарий формирования эффективной системы государственного стимулирования малого бизнеса: опыт США [Текст] / Ю.Н. Александрин // Общество: Политика, Экономика, Право. – 2012. - №1. – С. 101 – 109.

6. Волосович С.В. Державні цільові фонди у системі реалізації економічних програм [Текст] / С.В. Волосович // Вісник Київського національного торговельно-економічного університету. – 2014. - № 6 (98). – С.84-95.

7. Звіт про виконання Державного бюджету України за 2011рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=147449

8. Звіт про виконання Державного бюджету України за 2012 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=185635

9. Звіт про виконання Державного бюджету України за 2013рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=212666

10. Звіт про виконання Державного бюджету України за 2014 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=240975

11. Звіт про діяльність Українського фонду підтримки підприємництва у 2010 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ufpp.gov.ua/content/files/pro_fond/rezultat_diyalnosti/zvit_pro_robotu_fondiv_2010.doc

12. Звіт про діяльність Українського фонду підтримки підприємництва у 2011 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ufpp.gov.ua/content/files/pro_fond/rezultat_diyalnosti/2011/zvit_ufpp_2011_format.doc

13. Звіт про діяльність Українського фонду підтримки підприємництва у 2013 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ufpp.gov.ua/content/files/pro_fond/rezultat_diyalnosti/2011/zvit_za_2013.docx

14. Капітальні інвестиції за джерелами фінансування за 2011-2014 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/

References

1. Byudzhetnyy kodeks Ukrayiny : Kodeks Ukrayiny vid 08.07.2010 No 2456-VI. : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2456-17.

2. Pro Natsional'nu prohramu spryyannya rozvytku maloho pidpryyemnytstva v Ukrayini : Zakon Ukrayiny vid 21.12.2000 No 2157-III. : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2157-14

3. Pro fermers'ke hospodarstvo : Zakon Ukrayiny vid 19.06.2003 No 973-IV. : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/973-15

4. Pro zatverdzhennya Poryadku vykorystannya koshtiv, peredbachenykh u derzhavnomu byudzheti dlya mikrokredytuvannya sub»yektiv maloho pidpryyemnytstva : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 27.07.2011 No 794. : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/794-2011-%D0%BF

5. Aleksandrin Yu.N. Institutyi i instrumentariy formirovaniya effektivnoy sistemyi gosudarstvennogo stimulirovaniya malogo biznesa: opyit SShA. // Obschestvo: Politika, Ekonomika, Pravo. – 2012. - No1. – S. 101 – 109.

6. Volosovych S.V. Derzhavni tsil'ovi fondy u systemi realizatsiyi ekonomichnykh prohram. // Visnyk Kyyivs'koho natsional'noho torhovel'no-ekonomichnoho universytetu. – 2014. - No6 (98). – S.84-95.

7. Zvit pro vykonannya Derzhavnoho byudzhetu Ukrayiny za 2011 rik. : http://www.treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=147449

8. Zvit pro vykonannya Derzhavnoho byudzhetu Ukrayiny za 2012 rik. : http://www.treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=185635

9. Zvit pro vykonannya Derzhavnoho byudzhetu Ukrayiny za 2013 rik. : http://www.treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=212666

10. Zvit pro vykonannya Derzhavnoho byudzhetu Ukrayiny za 2014 rik. : http://www.treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=240975

11. Zvit pro diyal'nist' Ukrayins'koho fondu pidtrymky pidpryyemnytstva u 2010 rotsi. : http://ufpp.gov.ua/content/files/pro_fond/rezultat_diyalnosti/zvit_pro_robotu_fondiv_2010.doc

12. Zvit pro diyal'nist' Ukrayins'koho fondu pidtrymky pidpryyemnytstva u 2011 rotsi. : http://ufpp.gov.ua/content/files/pro_fond/rezultat_diyalnosti/2011/zvit_ufpp_2011_format.doc

13. Zvit pro diyal'nist' Ukrayins'koho fondu pidtrymky pidpryyemnytstva u 2013 rotsi. : http://ufpp.gov.ua/content/files/pro_fond/rezultat_diyalnosti/2011/zvit_za_2013.docx

14. Kapital'ni investytsiyi za dzherelamy finansuvannya za 2011-2014 rr. : http://www.ukrstat.gov.ua/

ДАНІ ПРО АВТОРА

Апостолюк Олеся Юріївна, аспірант кафедри фінансів Київського національного торговельно-економічного університету.
Київський національний торговельно-економічний університет
вул. Кіото, 19 м. Київ, Україна, 02156
e-mail: olessia.apostoliuk@gmail.com

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Апостолюк Олеся Юрьевна, аспирант кафедры финансов Киевского национального торгово-экономического университета.
Киевский национальный торгово-экономический университет
ул. Киото, 19 г. Киев, Украина, 02156
e-mail: olessia.apostoliuk@gmail.com

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Apostoliuk Olessia Yurievna, graduate of the finance department of Kyiv National Trade and Economics University
Kyiv National Trade and Economics University
19, Kioto street, Kiev, Ukraine, 02156
e-mail: olessia.apostoliuk@gmail.com

УДК 332:330.3:336

ПОЗАБЮДЖЕТНІ ІНСТРУМЕНТИ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ МІСТ: ІНСТИТУЦІЙНИЙ АСПЕКТ

Бабух І.Б.

Предметом роботи є аналіз інституціональних змін у практиці управління позабюджетними фінансовими ресурсами на рівні територіальних громад.

Метою роботи є аналіз позабюджетних інструментів фінансового забезпечення соціально-економічного розвитку міст в інституційному аспекті: форми та механізми реалізації, організаційно-правові засади, державна підтримка, участь інститутів громадянського суспільства.

© Бабух І.Б., 2015

Методологія проведення роботи. Робота виконана на основі існуючих наукових досліджень та аналізу нормативно-правового забезпечення організації місцевої влади та її фінансової бази.

Результати роботи. Потужними позабюджетними інструментами управління соціально-економічним розвитком міст є кооперація місцевої влади і бізнесу у формі муніципально-приватного партнерства, в першу чергу концесій для реалізації інфраструктурних проектів, а також міжмуніципальне співробітництво, суть якого полягає у тому, що органи місцевого самоврядування сусідніх громад можуть об'єднувати свої зусилля, якщо це допомагає їм покращити ефективність своєї роботи: спільно надавати окремі послуги населенню та економити матеріальні (фінансові) ресурси. Міжмуніципальне співробітництво має цілу низку переваг, проте його налагодження в Україні прямо залежить від його законодавчого врегулювання: прийняття окремого закону та внесення низки положень до Бюджетного кодексу. Транскордонне співробітництво також дає можливість отримати додаткові фінансові ресурси на реалізацію важливих місцевих проектів. Вагомим чинником соціально-економічного розвитку міст на сучасному етапі є активізація ролі самої територіальної громади у цьому процесі, а також активне залучення інститутів громадянського суспільства до моніторингу та контролю за формуванням та реалізацією такої політики фінансового забезпечення розвитку міст, яка більшою мірою формується саме на місцевому рівні, відповідає інтересам і прагненням місцевої громади, вимогам більшої відкритості та підконтрольності дій місцевої влади, участі громадськості у визначенні пріоритетів розвитку та оцінці якості наданих послуг. Отримання Україною статусу асоційованого члена Європейського Союзу надало також українським містам і регіонам реальні можливості участі у цілому ряді проектів і програм Європейського Союзу з прямим європейським фінансуванням. Це потребує від публічної влади на місцевому рівні активізувати роботу у сферах пов'язаних з організаційно-управлінською, інституційно-правовою, представницькою, інформаційною діяльністю забезпечити комплексну організацію роботи міської влади на представництво інтересів міст України Європейського Союзу.

Висновки. Потрібні зміни в законодавстві та активізація зусиль органів місцевого самоврядування по задіянні в практику залучення фінансових ресурсів для забезпечення соціально-економічного розвитку міст як переваг муніципально-приватного партнерства, міжмуніципального співробітництва, транскордонного співробітництва, інститутів громадянського суспільства, а також пошук більш широких можливостей співпраці українських міст з європейськими структурними фондами.

Ключові слова: *європейське фінансування, фінансове забезпечення, муніципально-приватне партнерство, міжмуніципальне співробітництво, транскордонне співробітництво, інститут громадянського суспільства, проекти і програми ЄС.*

ВНЕБЮДЖЕТНЫЕ ИНСТРУМЕНТЫ ФИНАНСОВОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ ГОРОДОВ: ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЙ АСПЕКТ

Бабух И.Б.

Предметом работы является анализ институциональных изменений в практике управления внебюджетными финансовыми ресурсами на уровне территориальных общин.

Целью работы является анализ внебюджетных инструментов финансового обеспечения социально-экономического развития городов в институциональном аспекте: формы и механизмы реализации, организационно-правовые основы, государственная поддержка, участие институтов гражданского общества.

Методология проведения работы. Работа выполнена на основе существующих научных исследований и анализа нормативно-правового обеспечения организации местной власти и ее финансовой базы.

Результаты работы. Мощными внебюджетными инструментами управления социально-экономическим развитием городов является кооперация местной власти и бизнеса в форме муниципально-частного партнерства, в первую очередь концессий для реализации инфраструктурных проэктов, а также межмуниципальное сотрудничество, суть которого заключается в том, что органы местного самоуправления соседних общин могут объединять свои усилия, если это помогает им повысить эффективность своей работы: совместно предоставлять отдельные услуги населению и экономить материальные (финансовые) ресурсы. Межмуниципальное сотрудничество имеет целый ряд преимуществ, однако его настройка в Украине напрямую зависит от его законодательного урегулирования: принятие отдельного закона и внесение ряда положений в Бюджетный кодекс. Трансграничное сотрудничество также дает возможность получить дополнительные финансовые ресурсы на реализацию важных местных проектов. Весомым фактором социально-экономического развития городов на современном этапе является активизация роли самой территориальной общины в этом процессе, а также активное привлечение институтов гражданского общества к мониторингу и контролю за формированием и реализацией такой политики финансового обеспечения развития городов, которая в большей степени формируется именно на местном уровне, отвечает интересам и стремлениям местного сообщества, требованиям большей открытости и подконтрольности действий местной власти, участия общественности в определении приоритетов развития и оценке качества предоставляемых услуг. Получение Украиной статуса ассоциированного члена Европейского Союза оказало также украинским городам и регионам реальные возможности участия в целом ряде проектов и программ Европейского Союза с прямым европейским финансированием. Это требует от публичной власти на местном уровне активизировать работу в сферах связанных с организационно-управленческой, институционально-правовой, представительской, информационной деятельностью обеспечить комплексную организацию работы городской власти на представительство интересов городов Украины Европейского Союза.

Выводы. Нужны изменения в законодательстве и активизация усилий органов местного самоуправления по задействовании в практику привлечения финансовых ресурсов для обеспечения социально-экономического развития городов как преимуществ муниципально-частного партнерства, межмуниципального сотрудничества, трансграничного сотрудничества, институтов гражданского общества, а также поиск более широких возможностей сотрудничества украинских городов с европейскими структурными фондами.

Ключевые слова: *европейское финансирование, финансовое обеспечение, муниципально-частное партнерство, межмуниципальное сотрудничество, трансграничное сотрудничество, институт гражданского общества, проекты и программы ЕС.*

EXTRA BUDGETARY INSTRUMENTS OF THE FINANCIAL SUPPORT OF SOCIOECONOMIC URBAN DEVELOPMENT: THE INSTITUTIONAL ASPECT

Babukh I.B.

The subject of the work is the analysis of the institutional changes in management practice of extra budgetary financial resources at the level of local communities.

The aim of the article deals with the analysis of extra-financial instruments for socioeconomic development of cities in the institutional aspect: forms and mechanisms of implementation, organizational and legal framework, government support, participation of civil society.

The methodology of the work. This work was based on the researches and analysis of legal support of local government and its financial base.

Results of the work. Powerful extra budgetary management tools of socioeconomic development is the cooperation of local authorities and businesses in the form of municipal-private partnerships, especially concessions for the implementation of infrastructure projects, as well as inter-municipal cooperation, the essence of which is that the local governments of neighboring communities can unite their efforts if it helps to improve the effectiveness of work: to provide certain services to the public and to save material (financial) resources together. The IMC has many advantages, but its establishment in Ukraine depends on its legislative regulation, adopting a special law and making certain provisions of the Budget Code. Cross-border cooperation is also an opportunity to get additional financial resources for the implementation of important local projects. An important factor in social and economic development spheres at present is to promote the role of the territorial community in this process, as well as the active involvement of civil society to monitor and control the formation and implementation of such a policy of financial security of cities that more is formed locally in the interests and aspirations of the local community, it demands greater transparency and accountability to the local authorities, public participation in setting priorities for the development and evaluation of service quality. Acquisition of the associate membership of the European Union provided Ukrainian cities and regions with a real possibility of participating in a number of projects and programs of the European Union direct European funding. It requires public authorities at the local level to intensify work in areas related to organizational and managerial, institutional and legal, representative and provide comprehensive information activities of the local government organization to represent the interests of cities of Ukraine European Union.

Conclusions. Essential changes in the legislation and activation of the organs of local self-government efforts are required to solicit financial resources for and facilate socioeconomic urban development as advantages of the municipally-private partnership and cooperation, frontal cooperation, institutes of civil society, and also search of broader possibilities of Ukrainian cooperation with the European structural funds.

Key words: *European funding, financial support, municipal and private partnership, inter-municipal cooperation, cross-border cooperation, civil society projects and the EU.*

Постановка проблеми. Сучасна система місцевих фінансових інститутів в Україні немає завершеного характеру, перебуває в стадії постійних змін, що підтверджується невластивістю для неї таких найважливіших ознак як цілісність і самостійність. Надмірна залежність від центру пригнічує ініціативу, знижує відповідальність органів місцевого самоврядування та формує патерналістські настрої у фінансуванні потреб місцевих громад. Зазначене негативно позначається на тенденціях сталого розвитку міських поселень, якості життя населення, суттєво знижує рівень ефективності управління фінансовими ресурсами органів місцевого самоврядування.

Зміцнення фінансової незалежності міст має базуватись на законодавчих принципах організації місцевої влади, закріплених у Конституції України, Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» та Європейській хартії місцевого самоврядування – гарантування і забезпечення державою виконання повноважень місцевого характеру, фінансовою базою якого є регіональний фінансовий ресурс, децентралізація якого неможлива без одночасної передачі органам місцевого самоврядування переважної більшості повноважень місцевого характеру і коштів державного бюджету у вигляді окремих податків або їх частини. Проте, на нашу думку, сучасний стан фінансового забезпечення соціально-економічного розвитку міст значно актуалізує також потребу у капіталізації їх фінансово-ресурсного потенціалу та у формуванні додаткових джерел розвитку крім власне бюджетних, оскільки виключно бюджетні інструменти в значній мірі малоефективні і до того ж недостатні. Маються на увазі такі позабюджетні інструменти, які впливають на зміцнення фінансової бази міських поселень як державно-приватне партнерство, міжмуніципальне та транскордонне співробітництво, залучення територіальних інститутів громадянського суспільства до реалізації вагомих місцевих проектів, участь у проектах і програмах ЄС з прямим європейським фінансуванням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дана проблематика знайшла своє відображення у низці праць українських і зарубіжних дослідників. Зокрема, теоретико-методологічні засади розвитку міст як соціально-економічних систем розроблені у працях Я. Верменича, Л. Вєліхова, Т. Заставецького, О. Карлової, Л. Петкової, О. Степаненка, Н. Фролової, С. Шульц. Особливості функціонування фінансових механізмів забезпечення розвитку міст обласного та районного значення в системі місцевих фінансів України представлені у роботах Є. Балацького, Т. Бондарук, О. Василика, Т. Васильєвої, А. Єпіфанова, О. Кириленко, В. Кравченко, І. Лук'яненко, І. Луніної, І. Сторонянської.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз позабюджетних інструментів фінансового забезпечення соціально-економічного розвитку міст в інституційному аспекті: форми та механізми реалізації, організаційно-правові засади, державна підтримка, участь інститутів громадянського суспільства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Потужним інструментом управління соціально-економічним розвитком міст є кооперація місцевої влади і бізнесу у формі муніципально-приватного партнерства, яке потрібно розглядати як довготривале співробітництво між державою, органами місцевого самоврядування і приватними компаніями, які розподіляють ризики визначеного бізнесу, а також бізнес бере на себе певні державні, муніципальні завдання і керує нами самостійно, на свій ризик [2]. При цьому найбільш перспективною формою муніципально-приватного партнерства для інфраструктурних проектів міських поселень є концесія, що передбачає надання концедентом концесіонеру прав користування державною власністю за певну плату, а також прав на реалізацію тих видів діяльності, які є виключною монополією держави.

До порівняно нових організаційних механізмів стимулювання розвитку територіальних громад в Україні належить міжмуніципальне співробітництво, суть якого полягає в тому, що органи місцевого самоврядування сусідніх громад можуть об'єднувати свої зусилля, якщо це допомагає їм покращити ефективність своєї роботи: спільно надавати окремі послуги населенню та економити матеріальні ресурси.

Основними перевагами міжмуніципального співробітництва є те, що:по-перше, зменшуються виробничі витрати та заощаджуються кошти завдяки збільшенню обсягів діяльності та/або збільшенню клієнтів послуг (наприклад, побудувати один сміттєпереробний завод вигідніше, ніж організовувати утилізацію в кожному населеному пункті окремо);по-друге, для кількох учасників співробітництво робить доступним та ефективним те, що ніколи не було б доступним та ефективним для одного муніципалітету (наприклад, у Франції сотні туристичних бюро та агентств перебувають в управлінні міжмуніципальних асоціацій, які рекламують цілий туристичний регіон, а не окреме місто чи селище);по-третє, міжмуніципальне співробітництво підвищує рівень довіри серед кредиторів та здатність залучати зовнішнє фінансування як від держави, так і від приватних партнерів (наприклад, проект з підвищення якості водопостачання у регіоні Клуй (Румунія) отримав значну підтримку від Європейського інвестиційного банку тому, що його реалізацію здійснювали кілька муніципалітетів і він стосувався понад 500 000 жителів регіону).

В Україні розмови про таку форму співробітництва на місцевому рівні ведуть вже декілька років, однак лише 30 жовтня 2013 р. Уряд схвалив проект Закону України «Про співробітництво територіальних громад» [4]. Законопроект визначає організаційно-правові засади співробітництва територіальних громад, принципи, форми та механізми їх співробітництва; державну підтримку, фінансування та моніторинг співробітництва територіальних громад; підстави та особливості припинення співробітництва.

Отже, налагодження співробітництва на рівні територіальних громад прямо залежить від його законодавчого врегулювання. Тому, окрім прийняття самого Закону «Про співробітництво територіальних громад», важливо внести низку положень до Бюджетного кодексу, які б детермінували основні принципи фінансування спільних проектів, можливості створення окремих органів для управління міжмуніципальними проектами, а також конкретизували наглядові процедури щодо них.

Потужним інструментом залучення фінансових ресурсів для забезпечення соціально-економічного розвитку міст має стати також транскордонне співробітництво у різних організаційних формах. Воно дає можливість не лише отримати додаткові фінансові ресурси на реалізацію важливих місцевих проектів, а й висуває територіальну громаду на передові позиції в процесі такого співробітництва. Тому участь територіальної громади міста в такому зв'язку дозволить залучити додаткові необхідні фінансові ресурси, реалізувати важливі проекти та заходи, забезпечить соціально-економічний розвиток міста.

Ще одним вагомим чинником соціально-економічного розвитку міст на сучасному етапі є активізація ролі самої територіальної громади у цьому процесі. Йдеться про те, що кожен житель міста повинен відчувати відповідальність за його майбутнє і приймати активну роль у вирішенні питань щодо його розвитку. Це можна значно активізувати, якщо практично імплементувати принцип субсидіарності у процеси управління розвитку територій.

Серед викликів, що суттєво впливають на ефективність діяльності місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, необхідно відзначити поступовий відхід від політики, що тиражує рішення центрального органу виконавчої влади, до політики, що більшою мірою формується саме на місцевому та регіональному рівнях, відповідає інтересам та прагненням місцевої громади. Це потребує у свою чергу активного залучення інститутів громадянського суспільства (громадських організацій, представників бізнес-середовища та ЗМІ) до моніторингу та контролю за формуванням та реалізацією такої політики, зокрема в частині її фінансового забезпечення. Наприклад, підвищення ефективності бюджетної політики за рахунок більшої відкритості та підконтрольності дій органів місцевого самоврядування в результаті участі громадськості в бюджетному процесі, у визначенні пріоритетів бюджетних витрат та оцінці якості наданих послуг є загальносвітовою тенденцією. У даний час діяльність органів місцевого самоврядування характеризується недостатньою відкритістю заходів з реалізації бюджетного процесу. Серйозною проблемою є недостатня доступність бюджетної інформації, а також важкий для сприйняття формат її подання.

Сучасний європейський напрямок державної політики України пов'язаний із сучасними тенденціями глобалізації, а з іншого – регіоналізації. Останнім часом загальними тенденціями інтеграційних процесів в Європі є посилення регіоналізації, активізації ролі регіонів у реалізації економічної політики держав, стимулюванні міждержавних зв'язків. У 90-х рр. минулого століття, згідно з Маастрихтським та Амстердамським договорами, національними державами були частково передані інституціям ЄС (Рада Міністрів, Європейська Комісія, Комітет регіонів) повноваження щодо реалізації функції формування і постійного вдосконалення механізмів регіональної політики, регулювання міжрегіонального та транскордонного співробітництва з метою створення спільної політики регіонального розвитку. Регіональна політика ЄС спрямована на зменшення диспропорцій територіального розвитку, що залежать від рівня економічного розвитку регіону, шляхом залучення інвестицій та надання структурної допомоги.

Розглянемо детальніше фінансові інструменти досягнення цілей регіональної політики ЄС, які реалізуються через структурні фонди, основними з яких були Європейський фонд регіонального розвитку, Європейський соціальний фонд та Фонд згуртування.

Європейський фонд регіонального розвитку (ЄФРР) функціонує з 1975 року, підтримує розвиток інфраструктури, створення нових робочих місць (у сферах малого та середнього підприємництва у різних регіонах ЄС, а також у сферах, пов'язаних з інноваційною діяльністю); підтримує проекти, що сприяють місцевому та регіональному розвитку [7].

Європейський соціальний фонд (ЄСФ) – ключовий фінансовий інструмент ЄС у сфері зайнятості. Він підтримує заходи, що дозволяють скоротити безробіття та сприяють розвитку трудових ресурсів, людського капіталу. Об'єктом фінансування ЄСФ є проекти, спрямовані на перепідготовку кадрів, професійно-технічну перекваліфікацію молоді тощо. Довготривалим наслідком діяльності Фонду є вдосконалення й модернізація якості робочої сили в регіонах ЄС, у тому числі на рівні депресивних та периферійних територій.

Фонд згуртування (заснований у 1994 р.) ставив за мету зближення соціально-економічних показників розвитку на регіональному рівні ЄС шляхом фінансування розвитку транспортної інфраструктури, інвестиційних, екологічних проектів тощо. За період 1989-2013 рр. Єврокомісія витратила як мінімум дві третини бюджету Фонду згуртування на найменш розвинені країни та регіони, зокрема у Східній Європі – у Латвії, Угорщині, Польщі, Словаччині та Литві [7].

Нова регіональна політика ЄС, розрахована на період 2014-2020 рр., серед пріоритетних завдань передбачає підвищення конкурентоспроможності регіонів, зменшення значних економічних, соціальних та територіальних відмінностей, у т.ч. шляхом: 1) підтримки слабких територіальних громад, створення робочих місць та активізації соціальної політики в економічно слабких регіонах; 2) стимулювання появи «полюсів зростання» та інноваційної діяльності на регіональному рівні.

У руслі означених завдань, на фінансовий період 2014-2020 рр. пріоритети Фонду згуртування (основного інструменту реалізації регіональної політики ЄС) буде розширено. Фінансування відбуватиметься за 11 напрямками, що відповідають пріоритетам Стратегії соціально-економічного розвитку Євросоюзу на період до 2020 р. «Європа 2020» [6].

Поряд із завданням щодо стимулювання створення транс'європейських транспортних мереж і захисту навколишнього природного середовища,пріоритетами Фонду згуртування є: фінансування проектів підтримки сталого розвитку, поширення відновлювальної енергетики, фінансова підтримка розвитку інноваційних кластерів на регіональному рівні, урбаністика і місцевий розвиток. Урбаністика (підтримка розвитку міст) передбачає створення платформи міського розвитку, щоб міста могли реалізовувати спільні проекти та впроваджувати позитивний досвід стосовно політики урбанізації.

Підтримку нових членів ЄС з боку Фонду згуртування буде посилено завдяки збільшенню видатків на стимулювання конкурентоспроможності розвитку регіонів приблизно на третину – з 91 млрд. євро (бюджет 2007-2013 рр.) до 126 млрд. євро (бюджет 2014-2020 рр.). Поряд з цим, упродовж 2014-2020 рр. додатково буде активізовано програми міжнародної та транскордонної співпраці, макрорегіональні стратегії та Європейські угрупування територіальної співпраці. Проекти, спрямовані на міжрегіональну, транскордонну та міждержавну територіальну співпрацю, отримають на третину більше коштів, ніж у попередній плановий період [8].

Важливо додати, що Фонд згуртування включає ресурси на співпрацю із регіонами, які не є частинами держав-членів ЄС. Це відбуватиметься через Європейський Інструмент Європейської Політики та Співпраці (ENPI), а також через інструмент допомоги перед вступом до ЄС. Задіяти такий інструмент євроінтеграції надзвичайно важливо та актуально для України. Адже українські регіони вже мають успішний досвід реалізації проектів транскордонної співпраці з регіонами країн-членів ЄС, що позитивно впливає на активізацію міждержавного, міжрегіонального (та транскордонного) співробітництва, стимулює процес розробки та впровадження нової регіональної політики в Україні.

Отримання Україною статусу асоційованого члена ЄС надало українським містам та регіонам реальні можливості участі у проектах і програмах ЄС з прямим європейським фінансуванням. Це потребує від публічної влади на місцевому, регіональному

рівні активізувати роботу у сферах, пов'язаних з організаційно-управлінською, інституційно-правовою, представницькою, комунікаційною, інформаційною, міждержавною міжрегіональною, інтеррегіональною, міжмуніципальною, транскордонною діяльністю, забезпечити комплексну орієнтацію роботи публічної влади всіх рівнів на представництво інтересів міст та регіонів України у ЄС.

Міста України мають можливості взяти участь у наступних проектах та програмах ЄС:

- у межах Проекту ЄС та Програми розвитку ООН «Місцевий розвиток, орієнтований на громаду – II», що сприятиме підвищенню енергоефективності комунального господарства на місцевому, регіональному рівні (у т.ч. шляхом встановлення на рівні об'єктів невеликого приватного житла сучасного енергоефективного обладнання), започаткування на місцевому рівні мікропроектів з упровадження відновлювальних джерел енергії, започаткування проектів відновлення водогонів і реконструкції медичних закладів сільських територій;

- у межах Програми співпраці ЄС та України «Інтеграція до транс'європейської транспортної мережі», що сприятиме розвитку регіональної дорожньо-транспортної інфраструктури, надасть стимули впровадження європейських стандартів безпеки транспортного сполучення на регіональному рівні, створить можливості започаткування на території регіонів України пілотних проектів щодо підвищення якості та безпеки дорожнього руху, розвитку транспортної інфраструктури на місцевому, регіональному рівні відповідно до європейських стандартів;

- у межах Програми співпраці ЄС та України «Сталий регіональний розвиток» для регіонів України відкриваються можливості для підтримки сталого (екологічно зорієнтованого) розвитку регіонів, у т.ч. шляхом упровадження еколого-інноваційних технологій у сфері модернізації ЖКГ, енергозбереження, утилізації твердих побутових відходів, вирішення питань водопостачання та водовідведення тощо;

- у межах проекту Євросоюзу «Програма підтримки вугільного сектора» для старопромислових регіонів України відкриваються можливості прискорення процесів реформування вугільного сектора, залучення інвестицій в обладнання, яке переробляє метан, підвищує рівень безпеки праці на шахтах і скорочує енерговитрати, що сприятиме системному вирішенню нагальних питань охорони навколишнього середовища та покращення безпеки праці на шахтах;

- у межах проектів ЄС щодо розвитку прикордонного контролю (HUREMAS I, HUREMAS II) для прикордонних територій прикордонних регіонів України формуються можливості отримати та використати інституційний досвід ЄС з питань удосконалення роботи Державної прикордонної служби та Митної служби України, у т.ч. у сферах перепідготовки особового складу цих служб відповідно до європейської практики, у напрямі посилення боротьби з незаконною торгівлею людьми та товарами, у сфері покращення управління міграційними потоками та дотримання європейських стандартів якості та безпеки під час перетину кордонів України;

- у межах Програми ЄС «Tacis-INTERREG» та «Tacis-PHARE» регіони України мають можливість отримати кошти, виділені ЄС на Програму розвитку Чорноморського басейну та розвитку транскордонного співробітництва між Україною та Росією;

- у межах Програми ЄС «ErasmusMundus» регіони України долучаються до міжнародної міжрегіональної співпраці у сфері формування єдиного європейського освітнього простору, налагодження тісної співпраці між вищими навчальними закладами регіонів України та країн ЄС, підтримки вільного пересування та обміну досвідом молоді та науковців у сфері освіти;

- у межах Програми ЄС «Інформаційне суспільство і належне управління» представники українських місцевих та регіональних ЗМІ можуть долучитись до інституційного досвіду ЄС щодо практики налагодження та підтримки постійного діалогу між ЗМІ, громадянським суспільством та владою з питань висвітлення та розв'язання нагальних проблем місцевого, регіонального розвитку, що сприятиме підвищенню стандартів журналістики, розвитку місцевої демократії, формуванню засад громадянського суспільства на місцевому, регіональному рівні;

- у межах Програми ЄС «Сприяння європейським стандартам в українському медійному середовищі» для регіонів України відкриваються перспективи щодо підтримки розбудови сучасних інформаційно-комунікаційних мереж, розвитку цифрових технологій, формування на місцевому, регіональному рівні засад сучасного інформаційного суспільства;

- у межах низки проектів та Програм ЄС з охорони навколишнього середовища («Співпраця щодо довкілля Чорного моря» та ін.) регіони Причорномор'я України мають можливість отримати інституційну, консультативну, технічну допомогу ЄС щодо покращення стану водо-господарювання у басейнах річок, активізувати діяльність щодо захисту басейну Чорного моря від антропогенних забруднень та збереження природних екваторіальних систем, що сприятиме реалізації стратегічних завдань сталого регіонального розвитку;

- сприяння розширенню співпраці регіонів України та країн ЄС у межах реалізації Програми ЄС «Низько-вуглецеві технології для індустріальних регіонів України» надає реальну можливість старопромисловим регіонам, регіонам, що мають статус «локомотивів» індустріального розвитку здійснити модернізацію екологічно небезпечного виробництва, прискорити процес упровадження сучасних технологій, що суттєво зменшить викиди двоокису вуглецю, покращить стан навколишнього природного середовища, якість та безпеку життя людини на всій території України.

Висновки з проведеного дослідження. В умовах активізації процесів Євроінтеграції нова регіональна економічна політика стає важливою складовою модернізаційних процесів післякризового відновлення національного господарства України. Мета нової регіональної економічної політики – забезпечити стабільний розвиток економіки і соціальної сфери, залучити українські міста до міжнародної співпраці (у т.ч. міждержавного, міжрегіонального співробітництва, міжмуніципального, транскордонного співробітництва), сприяти формуванню дієздатних, конкурентоспроможних міських економічних комплексів, спроможних забезпечити післякризове відновлення, структурну модернізацію та гідне місце України в єдиному європейському просторі.

Список використаних джерел

1. Децентралізація публічної влади: досвід європейських країн та перспективи України / [О. Бориславська, І. Заверуха, Е. Захарченко та ін.]; Швейцарсько-український проект «Підтримка децентралізації в Україні – DESPRO». – К.: ТОВ «Софія». – 2012. – 128 с.

2. Інструменти інвестиційного забезпечення соціально-економічного розвитку міста: монографія / за заг. ред. д-ра екон. наук А.О. Єпіфанова та д-ра екон. наук Т.А. Васильєвої / А.О. Єпіфанов, Т.А. Васильєва, Є.О. Балацький та ін. – Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2009. – 270 с.

3. Сторонянська І.З. Напрямки модернізації фінансового забезпечення розвитку міст в Україні в умовах євроінтеграції // Актуальні проблеми розвитку економіки регіону. Науковий збірник / за ред. Ткачук І.Г. – Івано-Франківськ: ВДВ ЦІТ Прикарпатського національного університету ім. В.Стефаника, 2013. – Вип. IX. – Т. 1.– С. 31-44.

4. Уряд схвалив законопроект про співробітництво територіальних громад // Урядовий портал. – 30.10.2013. – http:www.kmu.gov.ua/control/uk/
publish/article?art_id=246808816&cat_id=244276429.

5. Яремко Л.А. Глобалізований регіон та зовнішньоекономічна безпека України: теоретико-методологічний аспект:

монографія. – Львів: Видавництво Львівської комерційної академії, 2007. – 524 с.

6. Cohesion Policy 2014-2020, legislative proposals for cohesion policy for 2014-2020. Режим доступу: hhttp://ec.europa.eu/regional_policy/what/future/proposals_2014_2020_en.cfm.

7. European Regional Development Fund (ERDF) 2014-2020 – proposed Regulation. Citizens' summary, European Commission. Режим доступу: http://ec.europa.eu/regional_policy/what/future/proposals_2014_2020_en.cfm.

8. REGIONS 2020 – An Assessment of Future Challenges for EU Regions, Commission Staff Working Document, November 2008. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docoffic/working/regions2020/pdf/regions2020_en.pdf.

References

1. Decentralization of public authority: experience of European countries and perspectives of Ukraine / [O. Boryslavska, I. Zaverykha, E. Zakharchenko]; Swiss-Ukrainian Decentralization Support DESPRO». K. : LLC «Sophya». 2012. 128 p.

2. The Instruments of Investment Support of Socioeconomic Urban Development: monography [ed. by PhD of Economics A.O. Epiphanova / T.A. Vasyleva]. Symu. 2009. 270 p.

3. Storyanska I.Z. The Trends Of Financial Support Modernization Of Urban Development In Ukraine Under Conditions Of Euro Integration // Actual Problems Of Region Economics [ed. by Tkachyck I.H. Ivano-Frankivsk. 2013. Ed. IX. Vol.1. P. 31-44.

4. Government Approved The Project About Cooperation Of Territorial Communities // http:www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=246808816&cat_id=244276429.

5. Yaremkoo L.A. Globalized Region And International Economic Safety Of Ukraine : Theoretic-Methodological Aspect : Monography. Lviv. 2007. 524 p.

6. Cohesion Policy 2014-2020, legislative proposals for cohesion policy for 2014-2020. http://ec.europa.eu/regional_policy/what/future/proposals_2014_2020_en.cfm.

7. European Regional Development Fund (ERDF) 2014-2020 – proposed Regulation. Citizens' summary, European Commission. http://ec.europa.eu/regional_policy/what/future/proposals_2014_2020_en.cfm.

8. REGIONS 2020 – An Assessment of Future Challenges for EU Regions, Commission Staff Working Document, November 2008. http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docoffic/working/regions2020/pdf/regions2020_en.pdf.

ДАНІ ПРО АВТОРА (ІВ)
Бабух Ілона Борисівна, асистент кафедри маркетингу, інновацій та регіонального розвитку
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
вул. Коцюбинського 2, м. Чернівці, 58012, Україна
e-mail: babuch30@mail.ru

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ
Бабух Илона Борисовна, ассистент кафедры маркетинга, инноваций та регионального развития
Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича
ул. Коцюбинского 2, г. Черновцы, 58012, Украина
e-mail: babuch30@mail.ru

DATA ABOUT THE AUTHOR
Babukh Ilona Borysivna, assistant of Marketing, Innovation and Regional Department
Yuriy Fed'kovych Chernivtsi National University
Kocjybunskogo 2 Street, Chernivtsi, 58012, Ukraine
e-mail: babuch30@mail.ru

УДК 336.142.3

БЮДЖЕТ ЯК ДЖЕРЕЛО ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ ЛЮДСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ В УКРАЇНІ

Качула С.В.

Предмет дослідження – сукупність теоретичних та практичних питань щодо ролі бюджету як вагомого джерела фінансового забезпечення розвитку людського потенціалу в Україні. Мета роботи – розкриття ролі бюджету як джерела фінансового забезпечення розвитку людського потенціалу та визначення практичних аспектів реалізації бюджетної та соціальної політики держави. Метод і методологія проведення роботи – у роботі використано загальнонаукові та спеціальні методи: системний, порівняння, наукової абстракції, що дозволило реалізувати концептуальну єдність дослідження.

Результати роботи – розкрито роль бюджету як інструменту фінансового забезпечення розвитку людського потенціалу в умовах реформування системи державних фінансів. Зроблено оцінку видатків державного та місцевих бюджетів України. Запропоновано напрями удосконалення бюджетної та соціальної політики держави.

Галузь застосування результатів – теоретичні та практичні результати дослідження можуть бути використані у процесі удосконалення системи державного фінансового впливу на розвиток людського потенціалу в Україні.

Висновки. В руслі сучасних економічних реформ в умовах домінування соціальних цілей розвитку, підпорядкування економічної функції держави соціальній, в Україні відбуваються процеси забезпечення відтворення та зміцнення людського потенціалу у руслі загальносвітових тенденцій. Можливості держави в аспекті фінансового забезпечення розвитку людського потенціалу в умовах ринкового господарювання (витрати на охорону здоров'я, освіту, соціальний захист та інші) залежать як від обсягів концентрації фінансових ресурсів в бюджеті, так і від ефективності їх використання.

Посилення соціальної спрямованості коштів бюджетів створює протиріччя між пошуком раціональної структури бюджетних видатків та необхідністю активного розвитку людського потенціалу. Високий рівень розвитку людського потенціалу неможливий у бідній країні, тому єдиною передумовою його зміцнення є реалізація стратегії прискореного економічного зростання на інноваційній основі. Спрямованість державної бюджетної та соціальної політики на реалізацію цієї стратегії передбачає збереження наявного рівня соціальної підтримки та навіть її збільшення за умови оптимізації структури соціальних видатків із державного та місцевих бюджетів та забезпечення їх пріоритетного спрямування на розвиток людського потенціалу.

Ключові слова: *бюджет, фінансове забезпечення, людський потенціал, бюджетна політика, соціальна політика.*

 © Качула С.В., 2015

БЮДЖЕТ КАК ИСТОЧНИК ФИНАНСОВОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ РАЗВИТИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА В УКРАИНЕ

Качула С.В.

Предмет исследования – совокупность теоретических и практических вопросов роли бюджета как весомого источника финансового обеспечения развития человеческого потенциала в Украине. Цель работы – раскрытие роли бюджета как источника финансового обеспечения развития человеческого потенциала и определение практических аспектов реализации бюджетной и социальной политики государства. Метод и методология проведения работы - в работе использованы общенаучные и специальные методы: системный, сравнения, научной абстракции, что позволило реализовать концептуальное единство исследования.

Результаты работы – раскрыта роль бюджета как инструмента финансового обеспечения развития человеческого потенциала в условиях реформирования системы государственных финансов. Произведена оценка расходов государственного и местных бюджетов Украины на развитие человеческого потенциала. Предложены направления совершенствования бюджетной и социальной политики государства.

Область применения результатов – теоретические и практические результаты исследования могут быть использованы в процессе совершенствования системы государственного финансового воздействия на развитие человеческого потенциала в Украине.

Выводы. В русле современных экономических реформ в условиях доминирования социальных целей развития, подчинения экономической функции государства социальной, в Украине происходят процессы обеспечения воспроизводства и укрепления человеческого потенциала в русле общемировых тенденций. Возможности государства в аспекте финансового обеспечения развития человеческого потенциала в условиях рыночного хозяйствования (расходы на здравоохранение, образование, социальную защиту и другие) зависят как от объемов концентрации финансовых ресурсов в бюджете, так и от эффективности их использования.

Усиление социальной направленности средств бюджетов создает противоречия между поиском рациональной структуры бюджетных расходов и необходимостью активного развития человеческого потенциала. Высокий уровень развития человеческого потенциала невозможно в бедной стране, поэтому единственной предпосылкой его укрепление является реализация стратегии ускоренного экономического роста на инновационной основе. Направленность государственной бюджетной и социальной политики на реализацию этой стратегии предусматривает сохранение имеющегося уровня социальной поддержки и даже ее увеличение при условии оптимизации структуры социальных расходов из государственного и местных бюджетов и обеспечение их приоритетного направления на развитие человеческого потенциала.

Ключевые слова: *бюджет, финансовое обеспечение, человеческий потенциал, бюджетная политика, социальная политика.*

BUDGET AS SOURCE OF FINANCIAL SUPPORT FOR HUMAN POTENTIAL DEVELOPMENT IN UKRAINE

Kachula S.V.

Purpose of research - a complex of theoretical and practical issues of the role of the budget as an important source of financial support of human potential development in Ukraine. Purpose of the paper - disclosure of the budget essence as source of financial support for human potential development and determination the practical aspects of implementing fiscal and social policy. Method and methodology of work - general scientific and special methods: system method, comparison, scientific abstraction, allowing to implement the conceptual integrity of the research.

The results - it was revealed role of the budget as an instrument of financial support of human potential development in terms of reforming public finances. The estimation of expenses of state, local and consolidated budget of Ukraine was made. Directions of improving fiscal and social policy was proposed.

Area of using results - theoretical and practical research results can be used in the process of improving system of state financial impact on human potential development in Ukraine.

*Conclusions. In Ukraine are in progress processes of ensuring reproduction and strengthening human potential in line of global trends. Means of state in terms of financial support of human potential development in a market economy (costs for health care, education, social security, etc.) depends **both** on the volume concentration of financial resources in the budget and efficiency of their using.*

Strengthening social focus of budget funds creates contradiction between the search for rational structure of public spending and the need for active development of human potential. A high level of human potential development is not possible in a poor country, so the only prerequisite of its strengthening is the implementation of the strategy of accelerated economic growth based on innovation. The focus of state budget policy for the implementation of this strategy involves saving the existing level of social support and even increase it subject to optimize the structure of social expenditures of state and local budgets and ensure their priority focus on human development.

Key words: *budget, financial support, human potential, budget policy, social policy*.

Постановка проблеми. Домінування людського розвитку у постіндустріальному суспільстві та безповоротний поступальний рух країни на шляху до досягнення такого стану суспільного розвитку, за якого вищою цінністю функціонування економічної системи стає людина, є безальтернативним вектором та стратегічною метою будь-якого цивілізованого суспільства в умовах глобалізації. На шляху руху до реалізації цієї стратегічної цілі першочерговим завданням є безповоротне подолання інерційності чинного господарського механізму в контексті трансформації державних функцій, адекватних ринковій системі господарювання. Основною ознакою змін є перехід від переважно безпосереднього прямого державного управління розвитком суспільних процесів до опосередкованого їх фінансового регулювання з опорою на іманентні ринковій системі суспільні інститути. Завдання фінансового забезпечення людського потенціалу мають узгоджуватися із основними напрямами державної фінансової та соціальної політики на середньо- та довгострокову перспективу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням формування та реалізації дієвого механізму фінансового забезпечення людського потенціалу та ролі бюджету у його реалізації присвячені праці вітчизняних вчених: Т. Боголіб, В. Дем'янишина, І. Запатріної, Л. Лисяк, І. Лук'яненко, І. Лютого, Д. Полозенка, В. Тропіної, І. Чугунова та інших. У сучасному суспільстві роль держави є провідною і, як свідчать дослідження усесвітньо відомих учених, що вивчають дану проблематику, такою вона буде і в майбутньому. Тому дослідження ролі бюджету як джерела фінансового забезпечення розвитку людського потенціалу та визначення практичних аспектів реалізації бюджетної та соціальної політики держави є актуальною науковим питанням, що потребує подальших напрацювань.

Мета статті – розкриття ролі бюджету як джерела фінансового забезпечення розвитку людського потенціалу та визначення практичних аспектів реалізації бюджетної та соціальної політики держави.

Виклад основного матеріалу дослідження. Рівень фінансового забезпечення реалізації стратегічних завдань соціально-економічного розвитку українського суспільства в цілому і зокрема – розвитку людського потенціалу, як визначального рушійного

чинника цього процесу, залежить від реального обсягу створення ВВП в країні. Між параметрами обсягу ВВП і його частки, що спрямовується на розвиток людського потенціалу, існує прямий і зворотний зв'язок. Цей взаємозв'язок полягає у наступному: кошти, які використовуються для розвитку людського потенціалу суспільства виділяються шляхом розподільчих і перерозподільних відносин функціонуючої фінансової системи, які і визначають матеріальну основу розвитку продуктивних сил суспільства, у тому числі і людського потенціалу за кількісними і якісними параметрами. Реалізація цього потенціалу у суспільному розширеному відтворенні генерує ВВП, величина якого залежить від результативності задіяних у цьому процесі виробничих ресурсів і зокрема – продуктивної спроможності людського потенціалу у їх складі, де людський потенціал виступає провідним фактором.

Таким чином, нарощування людського потенціалу (у його кількісному і якісному вимірі) є передумовою позитивного динамізму ВВП. Безумовно, взаємозалежність обсягу створення ВВП і продуктивною спроможністю людського потенціалу з позиції динамізму цих величин на перше місце (за темпом зростання) висувають зростання людського потенціалу як первинної умови, а зростання ВВП є результатом задіяння людського потенціалу в суспільному виробництві. Тобто розвиток людського потенціалу повинен відбуватися більш високими темпами, ніж зростання ВВП, що власне і зумовлює його зміцнення.

Бюджет є важливим засобом вирішення завдань, передбачених фінансовою, а у їх складі - бюджетною політикою держави, а також пріоритетами соціальної політики держави. Згідно з Бюджетним кодексом України бюджет - це план формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, які здійснюються органами державної влади та органами місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду [1]. В Україні, як і в інших країнах світу, бюджет формується на основі задекларованої бюджетної політики, що ґрунтується на прогнозних і програмних документах економічного та соціального розвитку.

Роль бюджету у фінансовому забезпеченні й регулюванні соціально-економічних процесів зумовлюється роллю держави в житті суспільства. Бюджет країни відіграє важливу роль як інструмент ефективної соціально-економічної політики, коли належні бюджетні ресурси і їх ефективне використання забезпечують фінансову стабільність держави. Існує тісний зв'язок між рівнем централізації ВВП та рівнем його перерозподілу [5].

У вітчизняній літературі виділяють дві функції бюджету - розподільну і контрольну. Інші функції характеризують як додаткові - перерозподілу ВВП, державного регулювання і стимулювання економіки, фінансового забезпечення установ та організацій бюджетної сфери та здійснення соціальної політики держави; контролю за формуванням, розподілом та використанням централізованих фондів фінансових ресурсів, економічної безпеки держави, забезпечення існування держави тощо. З адже з розширенням і зростанням ролі людського потенціалу зацікавлене його розвитку має бути все суспільство, а відповідальність за розвиток інноваційної, креативної складової людського потенціалу покладається на державу, тому поглиблюються й розвиваються регулювальні та забезпечувальні функції бюджету держав з рівним рівнем розвитку, що особливо важливо враховувати під час здійснення ринкових перетворень.

Освіта, охорона здоров'я, духовний та фізичний розвиток, наука тощо є основою зміцнення і розвитку людського потенціалу, а тому їх фінансування є пріоритетними напрямами бюджетних видатків у розвинених країнах світу. Зокрема в них на освіту і охорону здоров'я витрачається до 10% бюджетних коштів на кожний напрям. Бюджетна політика європейських країн орієнтує бюджетні потоки на фінансування університетів як осередків не лише освіти, а й наукових розробок.

Так, Австрія витрачає на ці цілі 64,2 % від загальних витрат бюджету, Швейцарія – 50,9 %, Греція – 44,7 %, Нідерланди – 44,2 %, Італія – 42,6 % [2]. Державні витрати на освіту в Україні номінально перевищують рівні витрат в багатьох країнах з середнім і навіть з високим рівнем розвитку людського потенціалу. Водночас, якщо врахувати розмір ВВП, величину його падіння за роки незалежності України, то відносні видатки на освіту та науку були нижчими та використовувалися недостатньо ефективно.

Аналіз співвідношення темпів зростання обсягу ВВП та фінансування розвитку людського потенціалу свідчать, що виділення коштів на розвиток креативної складової людського потенціалу – фінансування науково-технічних робіт впродовж 2000-2013 рр. мало спадну динаміку: від 1,2 % у 2000 р. – до 0,77% у 2013 р. Загальний же темп динаміки фінансування науково-технічних робіт істотно відставав від темпу зростання ВВП. Так, якщо за 2000-2013 рр. обсяг ВВП зріс у 8,6 рази (тобто відповідно відбулося зростання його фінансової спроможності), то обсяг фінансування науково-технічних робіт зріс лише у 5,5 рази. Враховуючи, що провідна роль у розвитку людського потенціалу належить науці, що формує його інноваційну складову, дана тенденція є негативною.

Негативність тенденції співвідношення темпів зростання ВВП і фінансування науково-технічних робіт погіршується також структурними зрушеннями за джерелами фінансування. Це проявляється в тому, що частка коштів бюджетного фінансування поступово зменшується, а натомість зростає частка фінансування науково-технічних робіт за рахунок замовлень як вітчизняних, так і зарубіжних корпорацій. Це сприяє відтоку вітчизняних науковців разом із своїм інтелектуальним капіталом за кордон.

Розрахунок співвідношення темпів формування ВВП і обсягу фінансування розвитку людського потенціалу, що наведено у табл. 1.

Таблиця 1. Динаміка ВВП і частки у ВВП фінансування розвитку людського потенціалу за рахунок коштів Зведеного бюджету України

Роки	ВВП,		Частка фінансування провідних напрямів розвитку людського потенціалу, % у ВВП				
			освіти		охорони здоров'я	духовного і фізичного розвитку	соціального захисту та соціального забезпечення
	млн. грн.	темп росту, % до попер. року	всього	у тому числі вищої			
2000	170070	-	4,1	1,2	3,0	0,5	3,5
2001	204190	120,1	4,6	1,1	3,0	0,6	4,0
2002	225810	110,6	5,4	1,1	3,3	0,6	5,6
2003	267344	118,4	5,6	1,2	3,6	0,8	4,9
2004	345113	129,1	5,3	1,7	3,5	0,8	5,7
2005	441452	127,9	6,1	1,8	3,5	0,9	9,1
2006	544153	123,3	6,2	1,8	3,6	0,8	7,6
2007	720731	132,5	6,2	1,9	3,7	0,8	6,7
2008	948056	131,5	6,4	2,0	3,5	0,8	7,8
2009	914720	96,5	7,3	2,3	4,0	0,9	8,6
2010	1082569	118,4	7,4	2,3	4,1	1,1	9,6
2011	1316600	121,6	6,6	2,0	3,7	0,8	8,0
2012	1408889	107,0	7,2	2,1	4,1	1,0	8,9
2013	1454931	103,3	7,3	2,1	4,2	0,9	10,0

Джерело: розраховано автором на основі даних Державної служби статистики України та Міністерства фінансів України

Аналіз даних табл. 1 свідчить, що на розвиток окремих сфер людського потенціалу у ВВП виділялась незначна частка бюджетних коштів. У середньому за аналізований період бюджетні видатки у ВВП на охорону здоров'я становили 3,6%, на духовний та фізичний розвиток - 0,8 %, на освіту – 6,1 %.

Офіційні дані свідчать, що у структурі видатків зведеного бюджету найбільшу частку становлять видатки на фінансування розвитку людського потенціалу (табл. 2).

Бюджетна політика України в 2013 р. проводилась на тлі нестійкого розвитку світової економіки та нестабільності на міжнародних фінансових ринках, проте частка видатків зведеного бюджету на розвиток людського потенціалу у ВВП у 2013 р., порівняно з 2012 р., збільшилася на 3,8 %.

Таблиця 2. Частка видатків на розвиток людського потенціалу у Зведеному бюджеті України, %

Роки	Усього видатків на розвиток людського потенціалу	У тому числі			
		Охорона здоров'я	Духовний та фізичний розвиток	Освіта	Соціальний захист та соціальне забезпечення
2002	56,2	12,5	2,4	20,3	21,0
2003	52,4	12,8	2,7	19,8	17,1
2004	51,4	11,9	2,6	17,9	19,0
2005	60,4	10,9	2,4	18,9	28,2
2006	56,8	11,3	2,5	19,3	23,7
2007	55,4	11,8	2,5	19,6	21,5
2008	57,2	10,9	2,6	19,7	24,0
2009	61,4	11,8	2,7	21,5	25,4
2010	63,5	11,8	3,0	21,1	27,6
2011	59,7	11,6	2,6	20,5	25,0
2012	60,7	11,9	2,8	20,6	25,4
2013	64,5	12,2	2,7	20,9	28,7

Примітка: розраховано автором на основі даних Державної служби статистики України та Міністерства фінансів України.

Частка видатків на розвиток людського потенціалу у зведеному бюджеті України у 2013 рр. порівняно з 2002 р. зросла на 8,3 % (рис. 1).

Рисунок 1. Динаміка видатків на розвиток людського потенціалу у Зведеному бюджеті України в 2002-2013 рр.

Якщо ж розглядати видатки в розрізі функціонального призначення, то за 2002 - 2010 рр. знизилися видатки на охорону здоров'я – на 0,7% і зросли видатки на духовний та фізичний розвиток – на 0,6%, на освіту – 0,8%, на соціальний захист та соціальне забезпечення – 6,6%. В 2011 р. частка видатків на розвиток людського потенціалу, у порівнянні з 2010 р. знизилася в цілому на 3,8%, в тому числі на охорону здоров'я – на 0,2%, на духовний та фізичний розвиток – на 0,4%, на освіту – 0,6%, на соціальний захист та соціальне забезпечення – 2,6%. Це пояснюється тим, що видатки Зведеного бюджету України в 2011 р. зростали нижчими темпами (110,3%) ніж в 2010 р. (123,0%). Збільшення частки видатків в 2011 р. на обслуговування державного боргу (у 3,2 рази) суттєво вплинуло на зменшення фінансування соціальних стандартів, тобто видатків на розвиток людського потенціалу. В 2012 р. частка видатків на розвиток людського потенціалу, у порівнянні з 2011 р. збільшилася в цілому на 1%, в тому числі на охорону здоров'я – на 0,3%, на духовний та фізичний розвиток – на 0,2%, на освіту – 0,1%, на соціальний захист та соціальне забезпечення – 0,4%. Така ж тенденція зберігалася і в 2013 р.

Аналіз доходів та видатків Зведеного, Державного та місцевих бюджетів України за 2002-2013 рр. свідчить, що загальний обсяг доходів Зведеного бюджету України за цей період зріс майже у 7,1 рази, а Державного бюджету України -у 7,5 разів, при цьому доходи місцевих бюджетів України зросли у 7,8 разів (рис. 2).

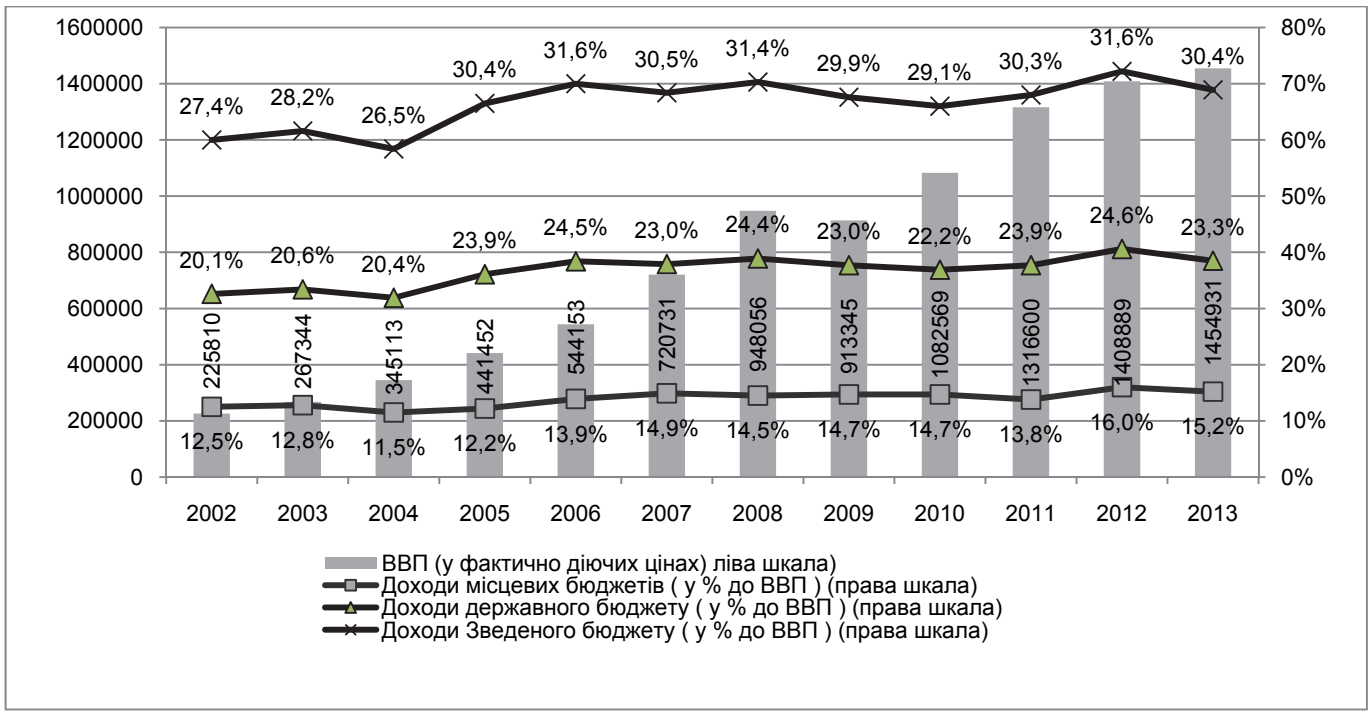

Рисунок 2. Доходи Зведеного, Державного та місцевих бюджетів України, у % у ВВП в 2002-2013 рр.

Загальний обсяг видатків Зведеного бюджету України впродовж 2002 – 2013 рр. зріс у 8,4 рази. Загальний обсяг видатків Державного бюджету України за відповідний період зріс у 9,1 рази, а видатки місцевих бюджетів України зросли майже у 8 разів. Валовий внутрішній продукт (у фактично діючих цінах) за досліджуваний період зріс лише у 6,4 рази (рис. 3).

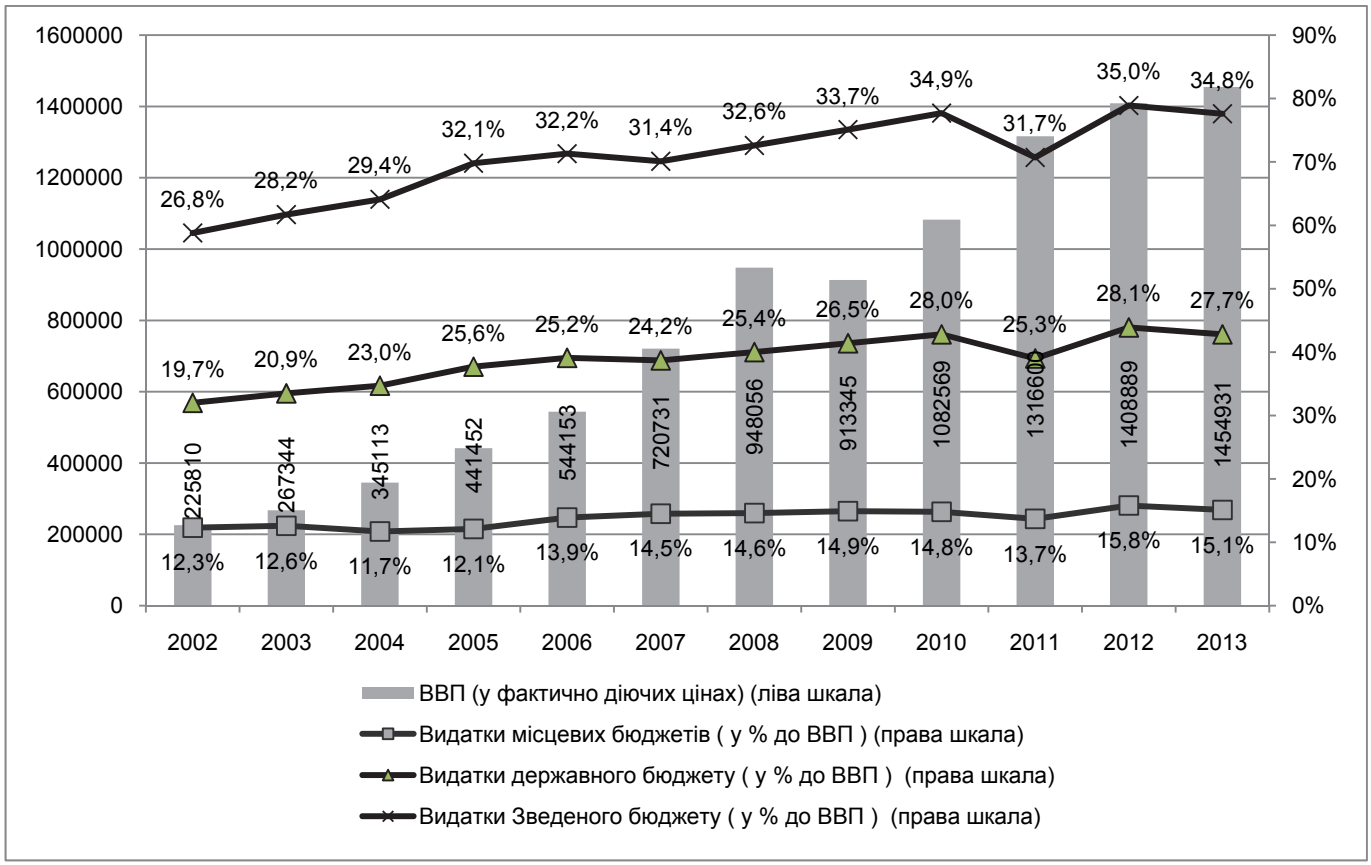

Рисунок 3. Видатки зведеного, державного та місцевих бюджетів України у % до ВВП за 2002-2013 рр.

Динаміка темпів зростання окремих видів видатків Зведеного, Державного та місцевих бюджетів України за 2006-2013 рр. порівняно з попереднім періодом в розрізі функціональної класифікації свідчить, що фінансування видатків соціального спрямування за цей період у ВВП в цілому скоротилося. Найбільше це відобразилося на видатках на соціальний захист та соціальне забезпечення (скорочення темпів зростання майже у 2 рази) та на освіту (скорочення темпів зростання майже у 1,4 рази) (рис. 4).

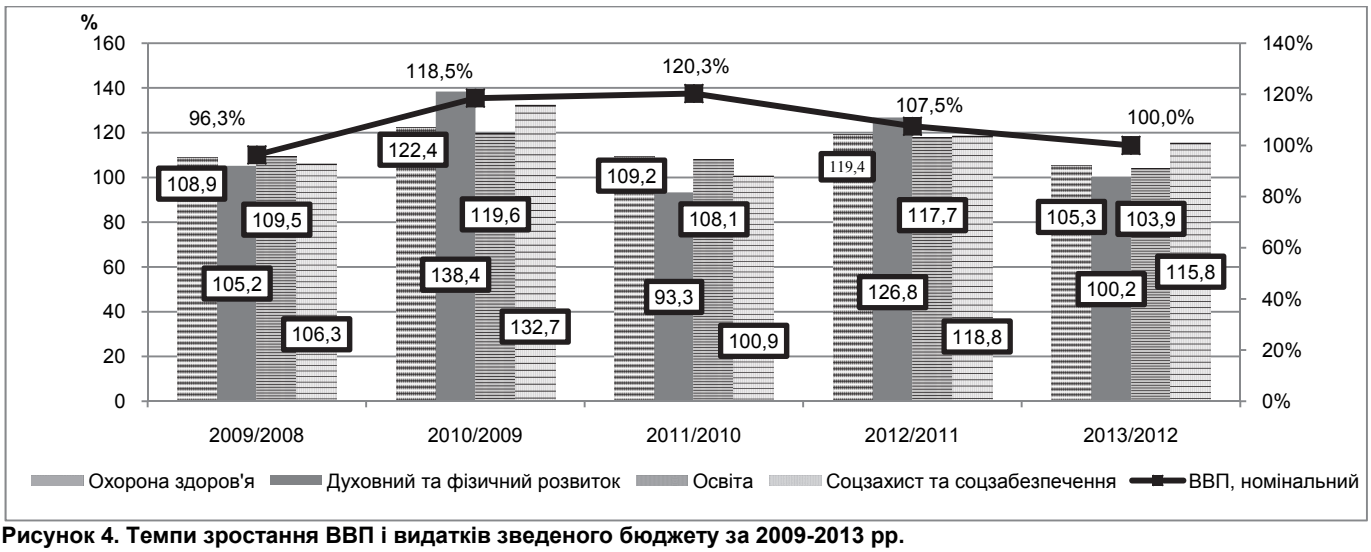

Рисунок 4. Темпи зростання ВВП і видатків зведеного бюджету за 2009-2013 рр.

Водночас у абсолютних показниках за останні десять років частка видатків зведеного бюджету України на розвиток людського потенціалу у ВВП збільшилася у цілому на 7,3%.

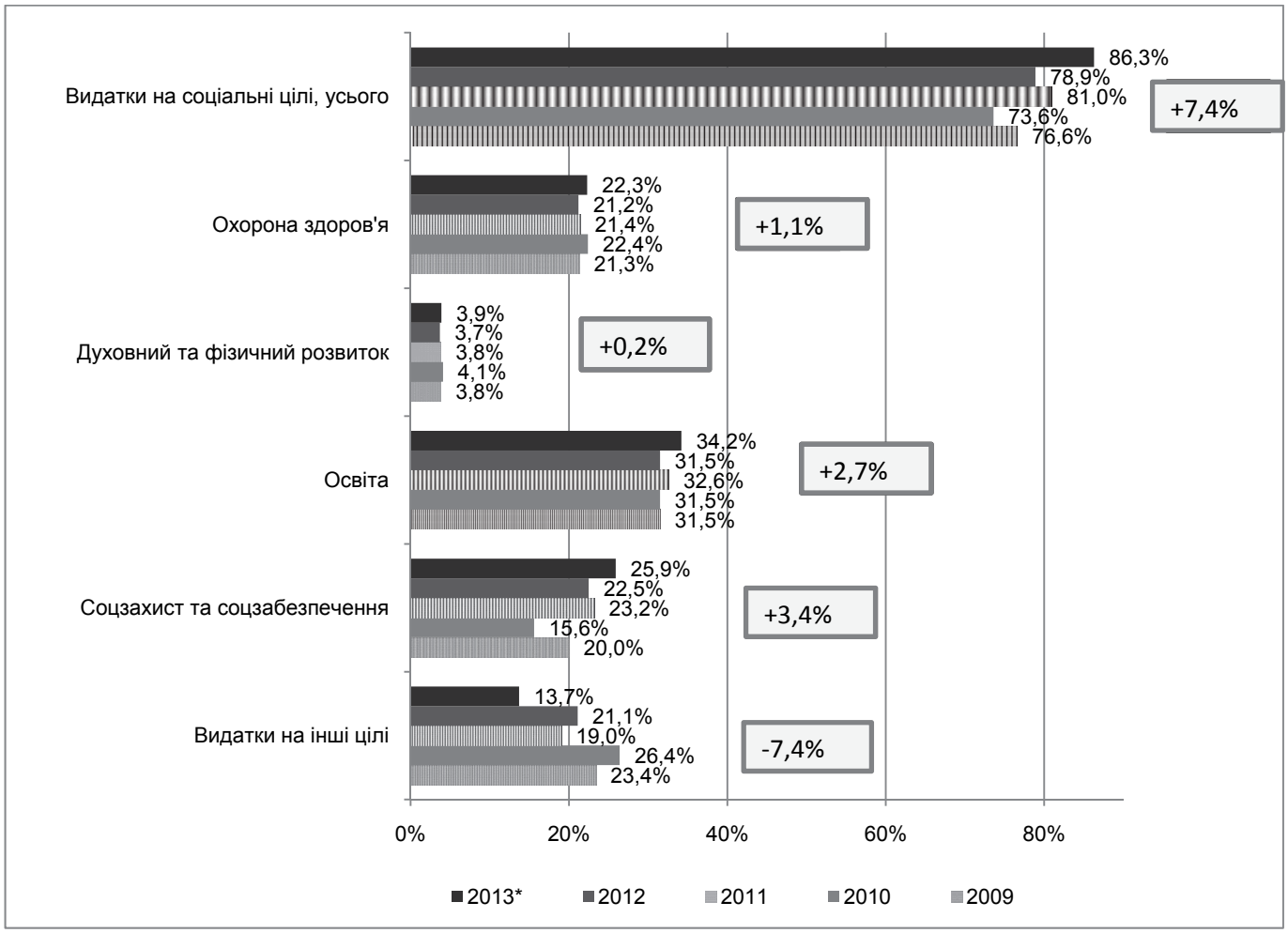

** Дані на 1 січня 2014 року*

Рисунок 5. Частка видатків на розвиток людського потенціалу у загальній сумі видатків місцевих бюджетів України в 2002, 2010 – 2013 рр.

Незважаючи на те, що основна частина видатків на розвиток людського потенціалу здійснюється за рахунок коштів державного бюджету, місцеві бюджети здійснюють фінансування соціальних послуг, які безпосередньо надаються населенню та підтримують розвиток людського потенціалу. Так, у місцевих бюджетах зосереджено понад 60% видатків на освіту та близько 80% видатків на охорону здоров'я. За даними Міністерства фінансів України, у структурі загальної суми видатків місцевих бюджетів у 2013 р. спрямовувалося на охорону здоров'я 22,3 % (у 2012 р. відповідно 21, 2 %), на духовний та фізичний розвиток 3,9 % (у 2012 р. -3,7%), на освіту 34,2 % (в 2012р. - 32,0 %), на соціальний захист та соціальне забезпечення (в 2012р. - 22,5%). Із них зросли видатки на соціальний захист та соціальне забезпечення – на 3,3%, освіту – на 1,8%, охорону

здоров'я – на 0,8 %, духовний та фізичний розвиток – на 0,4%.3 місцевих бюджетів згідно із принципом субсидіарності здійснюється фінансування державних програм соціального забезпечення, які наближені до споживачів на місцях, та соціальний захист окремих категорій населення, що фінансується за рахунок субвенцій з державного бюджету

Статистичні дані свідчать, що склад і структура видатків місцевих бюджетів Дніпропетровської області, що спрямовуються на розвиток людського потенціалу, характеризується нестабільністю (табл. 3).

Таблиця 3. Видатки місцевих бюджетів Дніпропетровської області на збереження і розвиток людського потенціалу в 2010 -2013 рр.

Показник	2010		2011		2012		2013	
	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%
Всього видатки, у т.ч.:	10996	100	13262	100	16326,9	100	18031,6	100
охорона здоров'я	2711,7	24,7	2972,3	22,4	3302,6	20,2	3536,6	19,6
фізична культура і спорт	110,0	1,0	120,0	0,9	124,4	0,8	132,4	0,7
культура і мистецтво	383,6	3,5	415,6	3,1	461,4	2,8	491,6	2,7
засоби масової інформації	15,8	0,1	17,6	0,1	17,0	0,1	20,5	0,1
Освіта, в т. ч.	3428,0	31,2	4141,0	31,2	4576,2	28,0	4954,7	27,5
вища освіта	158,8	1,4	169,8	1,3	170,2	1,0	X	X
соц. захист та соціальне забезпечення	2353,4	20,4	2767,2	20,9	3156,9	19,3	3533,8	19,6
Разом видатки на збереження і розвиток людського потенціалу	9002,5	80,9	10433,7	78,6	11638,5	71,3	12669,6	70,3

Джерело: [4]

Як видно із табл. 3, у структурі сукупних видатків зведеного бюджету Дніпропетровської області в 2005-2013 рр. видатки на збереження і розвиток людського потенціалу в 2013 р. складають понад 70%.

Спостерігається тенденція зростання цих видатків. Але хоча і спостерігається зростання видатків на збереження та розвиток людського потенціалу за останні десять років, та їхня частка в загальних витратах зведених місцевих бюджетів майже не змінилася.

Так, видатки на охорону здоров'я за досліджуваний період хоча і збільшилися в 3,7 рази, та їх частка в загальних видатках зменшилася на 2,8%, частка видатків на освіту зменшилися на 1,4% і лише частка видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення в загальних видатках збільшилася на 6,7%. В цілому на соціальні цілі направляється значна частка коштів місцевих бюджетів, але, оскільки загальна сума бюджетних витрат обмежена, галузі освіти, охорони здоров'я та інші не забезпечені коштами в повній мірі.

Разом видатки місцевих бюджетів Дніпропетровської області на збереження і розвиток людського потенціалу в 2013 р. у загальній структурі видатків склали 70,3%, що на 1% менше ніж в 2012 р. та на 8,3% менше ніж в 2011 р. і на 10,6% менше ніж у 2010 р. Тобто спостерігається зменшення фінансування на збереження та розвиток людського потенціалу.

Серед існуючих проблем фінансування системи охорони здоров'я слід виокремити такі: недостатність обсягів фінансування з державних джерел; надмірність витрат власних коштів населення на потреби охорони здоров'я на платній основі; нерівність у доступі до медичної допомоги; надмірна децентралізація та фрагментація фінансових потоків; неадекватні методи фінансування медичних установ та система оплати праці медичного персоналу.

Аналіз свідчить, що частка соціально захищених видатків у видатках зведеного бюджету Дніпропетровської області упродовж 2007-2013 рр. (до яких відносяться видатки на заробітну плату, харчування, медикаменти, енергоносії, допомогу сім'ям з дітьми, адресну допомогу, пільги, субсидії, пільговий проїзд) складає вагому частку у власних видатках установ соціальної сфери. Поряд з цим частка видатків після відносно стабільного розміру протягом 2001- 2003 рр. значно знизилася у 2004 р. і різко підвищилася у 2005 р., потім уповільнилася у 2006 р. та знову почала зростати у 2007-2010 рр., а з 2011-2013 рр. ми спостерігаємо зменшення цієї частки. Такі коливання негативно позначаються на реалізації соціальних пріоритетів бюджетної політики, враховуючи, що місцеві бюджети на сьогодні залишаються, перш за все, соціальними бюджетами, видатки яких на соціальні програми становили всі роки близько 80% їх обсягу [6].

В цілому по Україні найбільшу частку у видатках місцевих бюджетів України займають видатки на освіту. Як свідчить аналіз, їх частка в загальній структурі видатків протягом 2002 – 2013 рр. зросла з 28,6% до 34,2%, а у ВВП за відповідні роки зросла з 3,2% до 5,1%.

В останні роки збільшуються абсолютні суми фінансування з місцевих бюджетів на соціальний захист та соціальне забезпечення. Протягом 2002 – 2006 рр. їх частка мала тенденцію до зменшення: з 19,3% у 2002 р. до 14,7% у 2006 р.. У 2007 р. цей показник зріс до 18,5%, в 2008 – знизився до 16,8% але знову почав зростати, і в 2012 р. вже становив 22,5%, а в 2013 році – 25,9% загальних видатків місцевих бюджетів України.

У цілому спостерігається позитивна динаміка фінансування розвитку людського потенціалу в галузях соціально-культурної сфери (освіти, охорони здоров'я, духовного і культурного розвитку), що відповідає державній політиці посилення соціалізації бюджету. Так, за 2000-2013 рр. частка видатків зведеного бюджету на фінансування сукупності соціального захисту та соціально–культурної сфери зросла від 39,2 % у ВВП до 60,7 %. При цьому слід зазначити, що таке збільшення фінансування соціальних сфер безумовно здійснено і за рахунок скорочення фінансування найбільш креативної і суспільно-цінної складової людського потенціалу – наукової. Це зумовлює необхідність удосконалення як фінансової політики взагалі (формування доцільних пропорцій розподільчих і перерозподільних відносин в системі суспільного розширеного відтворення), так і в бюджетної та соціальної політик зокрема, з посиленням її впливу на розвиток і подальшу реалізацію людського потенціалу.

Висновки. Об'єктивний стан соціально-економічного розвитку держави значною мірою визначає напрям і характер бюджетної політики [2]. Високі темпи економічного зростання є ресурсною основою ефективної бюджетної політики у сфері видатків, погіршення економічної ситуації актуалізує питання подолання наслідків рецесії, посилення заходів підтримки, створення передумов для подальшого стійкого розвитку суспільства. Провідна роль у фінансуванні розвитку людського потенціалу залишається за державою та реалізується переважно за рахунок коштів бюджетів. Видатки зведеного бюджету на розвиток людського потенціалу – це кошти, спрямовані на здійснення програм та заходів, що сприяють розвитку людських здібностей й будуть компенсовані в майбутньому зростанням доходів держави. До них відносяться видатки на охорону здоров'я, на духовний та фізичний розвиток, на освіту і науку, видатки на соціальний захист та соціальне забезпечення.

В умовах домінування соціальних цілей розвитку, підпорядкування економічної функції держави соціальній, в Україні відбуваються процеси забезпечення відтворення та зміцнення людського потенціалу у руслі загальноцивілізаційного поступу. Можливості держави в аспекті фінансового регулювання розвитку людського потенціалу в умовах ринкового господарювання

(витрати на охорону здоров'я, освіту, науку, соціальний захист та інші) залежать виключно від обсягів концентрації фінансових ресурсів в бюджеті і ефективності їх використання.

Посилення соціальної спрямованості коштів бюджетів створює протиріччя між необхідністю пошуку раціональної структури бюджетних видатків та активним розвитком людського потенціалу. Незважаючи на різні позиції вчених, зрозуміло, що високий рівень розвитку людського потенціалу неможливий у бідній країні, тому єдиною передумовою його зміцнення є реалізація стратегії прискореного економічного зростання на інноваційній основі. Спрямованість державної фінансової політики на реалізацію цієї стратегії передбачає збереження наявного рівня соціальної підтримки та навіть її збільшення за умов оптимізації структури соціальних видатків та забезпечення їх пріоритетного спрямування на розвиток людини.

Список використаних джерел

1. *Бюджетний кодекс України [Електронний ресурс] : Закон України від 08.07.2010 № 2456-VI. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/ – Назва з екрана*
2. *Лисяк Л.В. Бюджетна політика у системі державного регулювання соціально-економічного розвитку України: [моногр.] / Л. В. Лисяк– К.: ДННУ АФУ, 2009. – 600 с.*
3. *Лисяк Л.В. Реалізація соціальних пріоритетів бюджетної політики в Україні / Л. В. Лисяк // Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво. – 2006. - № 6. – С. 182 – 186.*
4. *Огляд виконання бюджету Дніпропетровської області (за даними річних звітів головного управління Державної казначейської служби України в Дніпропетровській області). Офіційний веб-сайт Дніпропетровської обласної державної адміністрації. [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://www.adm.dp.ua/*
5. *Рябушка Л.Б. Роль бюджету в соціальній та економічні стабільності держави / Л.Б. Рябушка // Вісник СумДУ. Серія «Економіка». - 2012. - №1. – С. 26-36.*
6. *Чугунов І.Я. Бюджетний механізм регулювання економічного розвитку: [монографія] / І.Я. Чугунов. - К.: НІОС, 2003. – 488 с.*
7. *Чугунов І.Я. Теоретичні основи системи бюджетного регулювання: [Навч. посіб.] / І.Я. Чугунов. – К.: НДФІ, 2005. – 259 с.*

References

1. *Byudzhetniy kodeks Ukrajini : Zakon Ukrajini vld 08.07.2010 №2456-VI. : http://zakon1.rada.gov.ua/*
2. *Lysiak L.V. Byudzhetna polltika u sistemI derzhavnogo regulyuvannya sotsIalno-ekonomIchnogo rozvitku Ukrajini: [monogr.] K. : DNNU AFU, 2009. 600 p.*
3. *Lysiak L.V. ReaIlzatsIya sotsIalnih prloritetIv byudzhetnoii polltiki v Ukraiini. // Derzhava ta regloni. SerIya EkonomIka ta pidpriemnitstvo. 2006. № 6. P. 182 – 186.*
4. *Oglyad vikonannya byudzhetu Dnipropetrovskoj oblasti (za danimi richnih zvitiv golovnogo upravlinnya Derzhavnoji kaznacheyskoji sluzhbi Ukrajini v Dnipropetrovskoy oblasti). Ofitsiyniy veb-sayt Dnipropetrovskoji oblasnoji derzhavnoji admInIstratsiji. : http://www.adm.dp.ua/*
5. *Ryabushka L.B. Rol byudzhetu v sotsialniy ta ekonomichnij stabilnosti derzhavi. Visnik SumDU. Seriya Ekonomika. 2012. 1. P. 26-36.*
6. *Chugunov I.Ya. Byudzhetniy mehanizm regulyuvannya ekonomichnogo rozvitku / Monografiya. K.: NIOS/ 2003. 488 p.*
7. *Chugunov I.Ya. Teoretichni osnovi sistemi byudzhetnogo regulyuvannya. Navch. posIb. K. NDFI. 2005. 259 p.*

ДАНІ ПРО АВТОРА

Качула Світлана Валентинівна, кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів, Дніпропетровська державна фінансова академія

вул. Аржанова, 12, м. Дніпропетровськ, 49082, Україна

e-mail: S.kachula@ukr.net

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Качула Светлана Валентиновна, кандидат экономических наук, доцент кафедры финансов, Днепропетровская государственная финансовая академия

ул. Аржанова, 12, г. Днепропетровск, 49082, Украина

e-mail: S.kachula@ukr.net

ABOUT THE AUTHOR

Svitlana Kachula, PhD in Economic of Science,

Dnipropetrovs'k State Financial Academy

Str. Arzanova, 12, Dnipropetrovs'k, 49082, Ukraine

e-mail: S.kachula@ukr.net

УДК 364.02

ФІНАНСОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ

Козарезенко Л.В.,
Лопатинська Л.А.

Предметом роботи є аналіз фінансового забезпечення соціального захисту населення в Україні.

Метою роботи є виявлення проблем у фінансовому забезпеченні соціального захисту населення в Україні, та розробка пропозицій щодо якісних змін в цьому питанні.

Методологія проведення роботи. Використано інструментарій методів наукового дослідження: метод статистичного аналізу, порівняльного аналізу, системного аналізу, логічного узагальнення. Робота виконана за результатами дослідження сучасних наукових поглядів на систему фінансового забезпечення соціального захисту населення.

Результати роботи. Розкрито сучасний стан фінансового забезпечення системи соціального захисту населення в Україні та виявлено його недоліки. Розглянуто значення Державного та місцевих бюджетів у фінансуванні системи соціального захисту. Проаналізовано основні види видатків зведеного, Державного та місцевих бюджетів та їх динаміку. Наведено ключові принципи та деякі вимоги, які слід враховувати при формуванні видаткової частини бюджету. Окреслено питання реформування фінансового забезпечення системи соціального захисту населення.

Галузь застосування результатів:організація та проведення наукових досліджень у сфері соціального захисту населення, формування основних напрямків державної соціальної політики щодо фінансового забезпечення.

© Козарезенко Л.В., Лопатинська Л.А., 2015

Висновки: Сучасний стан фінансового забезпечення соціального захисту в Україні характеризується наявністю значної кількості проблем. Поліпшення фінансового забезпечення соціального захисту неможливе без зміцнення фінансової бази та підвищення фінансової незалежності місцевих бюджетів. Криза державних фінансів, негативна демографічна, економічна ситуація в Україні вимагає поступової зміни підходів до організаційних принципів в фінансуванні соціальної сфери. Водночас, оптимізація державних витрат на соціальний захист не повинна негативно позначатися на бідних верствах населення, їх добробуті та доступі до соціальних допомог і послуг. Сьогодні назріла нагальна потреба докорінно змінювати ситуацію, що склалася в країні, виводити соціальну сферу на новий, якісно досконалий рівень функціонування.

Ключові слова: *соціальна сфера, бюджетні витрати, соціальна допомога, соціальні стандарти, пільги, соціальний внесок, фінансування соціальних витрат, зведений бюджет.*

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ ФИНАНСОВОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ СОЦИАЛЬНОЙ ЗАЩИТЫ НАСЕЛЕНИЯ В УКРАИНЕ

Козарезенко Л.В.,
Лопатинская Л.А.

Предметом работы является действующая система социальной защиты населения в Украине и ее финансовое обеспечение.

Целью работы является выявление существующих проблем, финансового обеспечения социальной защиты в Украине, и разработка предложений по качественным изменениям в управлении бюджетными средствами и оптимизации их использования.

Методология проведения работы. Использован широкий инструментарий общепринятых методов научного исследования: метод статистического анализа, сравнительного анализа, системного анализа, логического обобщения. Работа выполнена по результатам исследования современных научных взглядов на систему финансового обеспечения социальной защиты.

Результаты работы. Раскрыто современное состояние финансового обеспечения системы социальной защиты населения в Украине и выявлены его недостатки. Рассмотрены значение Государственного и местных бюджетов в финансировании системы социальной защиты. Проанализированы основные виды расходов сводного, государственного и местных бюджетов и их динамику. Приведены ключевые принципы и некоторые требования, которые следует учитывать при формировании расходной части бюджета. Определены вопросы реформирования финансового обеспечения системы социальной защиты населения.

Область применения результатов: организация и проведение научных исследований в сфере социальной защиты населения, формирования основных направлений государственной социальной политики по финансовому обеспечению.

Выводы: Современное состояние финансового обеспечения социальной защиты в Украине характеризуется наличием большого количества проблем, особенно на местном уровне. Улучшение финансового обеспечения социальной защиты невозможно без укрепления финансовой базы и повышение финансовой независимости местных бюджетов. Кризис государственных финансов, негативная демографическая, экономическая ситуация в Украине требует постепенного изменения подходов к организационным принципам в финансировании социальной сферы. В то же время, оптимизация государственных расходов на социальную защиту не должна негативно сказываться на бедных слоях населения, их благосостоянии, доступе к социальной помощи и услугам. Сегодня назрела насущная необходимость в корне менять ситуацию, которая сложилась в стране, выводить социальную сферу на новый, качественно совершенный уровень функционирования.

Ключевые слова: *социальная сфера, бюджетные расходы, социальная помощь, социальные стандарты, льготы, социальный взнос, финансирование социальных расходов.*

CURRENT STATUS OF FINANCIAL SUPPORT SOCIAL PROTECTION IN UKRAINE

Kozarezenko L.V.,
Lopatinskaya L.A.

The subject of this work is the current system of social protection in Ukraine and its financial support.

The aim is to identify existing problems concerning financial support for social protection in Ukraine, and proposals for qualitative changes in the management of public funds and optimizing their use.

Methodology of work. Used tools wide standard methods of scientific research: the method of statistical analysis, comparative analysis, systems analysis, logic synthesis. This work on the study of modern scientific views on the system of financial support for social protection.

The results. Reveals the current state of financial provision of social protection in Ukraine and found its shortcomings. The role of the State and local budgets to fund social protection system. The basic types of Consolidated, State and local budgets and their dynamics. Shows some key principles and requirements to consider when forming expenditures. Outlined the reform of financial provision of social protection.

Areas of application of the results: Organization and conduct research in the field of social protection, forming the main directions of state social policy for financial support.

Conclusions: The current state of financial provision of social protection in Ukraine is characterized by a number of problems, particularly at the local level. Better financial support for social security is impossible without strengthening the financial base and increasing financial independence of local budgets. The crisis of public finance, negative demographic, economic situation in Ukraine requires a gradual change in the approach to organizational principles in social funding. However, the optimization of public spending on social protection should not adversely affect the poor, their welfare and access to social benefits and services. Today there is an urgent need to radically change the situation in the country, show the social sector to a new, qualitatively perfect level of operation.

Key words: *social, fiscal spending, social assistance, social standards, benefits, social contribution, the financing of social spending.*

Постановка проблеми. Високий рівень безробіття, уповільнення економічної динаміки, зростання рівня державного боргу, системна політична криза в країні є одними з найактуальніших питань, що вимагають термінового вирішення від Уряду. На фоні ускладнень у економіці в країні стрімко зростає навантаження на соціальну сферу. Зумовлено це тим, що триває явище, коли збільшення обсягів видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення не призводить до якісних змін в соціальній сфері країни. Актуальним для країни є також питання пов'язане із стрімким збільшенням, внаслідок військового конфлікту на сході країни, кількості населення, що потребує соціального захисту. Отже, система соціального захисту населення в Україні потребує підвищення ефективності функціонування. Особливо актуальним, та таким, що потребує наукового опрацювання, є питання реформування фінансового забезпечення системи соціального захисту населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема фінансового забезпечення соціального захисту сьогодні притаманна більшості розвинутих країн світу. Тому проблемні аспекти формування та використання фінансових ресурсів соціального захисту знаходять своє відображення у працях як зарубіжних так і вітчизняних науковців економістів: А. Смита, Дж. Кейнса, Ф. Хайека, М. Фридмена, Дж. Бьюкенен, У. Беверідж, Г. Аарон, Г. Еспінг-Андерсен, А. Аткінсон, П. Пірсон, Дж. Стігліц, В. Шмаль, М.Г. Шмідт,В. В. Антропов [1], Л. Чорній [2], С. О. Корецька [3], М. В. Мальчик [5], О. О. Молдаван [6], В. Б. Тропіна [7] та багатьох інших.

Рважаючи на погіршення демографічної та економічної ситуації в Україні, ця проблема потребує постійного дослідження з урахуванням сучасних соціально-економічних тенденцій розвитку суспільства і державних фінансів, які мають базуватися на світовому досвіді формування та розвитку системи соціального захисту населення з огляду на можливості його адаптації до умов нашої держави.

Постановка завдання. Метою статті є виявлення існуючих проблем, щодо фінансового забезпечення соціального захисту в Україні, розробка пропозицій щодо якісних змін в управлінні бюджетними коштами та оптимізації їх використання. Для досягнення поставленої мети в статті було вирішено такі завдання: досліджено сучасний стан фінансового забезпечення системи соціального захисту в Україні, виявлено його недоліки; проведено критичну оцінку; запропоновано шляхи удосконалення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Трансформаційні процеси, які пов'язані зі змінами в соціально-економічному житті країни та воєнною ситуацією на сході суттєво впливають на відносини у суспільстві. Насамперед, це виявляється в тому, що за останніми дослідженнями ООН зараз в Україні за межею бідності перебуває близько 70 % населення. Доходи українців знижуються, відповідно, зростає кількість малозабезпечених людей. Дедалі більша кількість українців звертається до держави за допомогою та субсидіями, а розміри соціальних виплат скорочуються.

Враховуючи ситуацію, що склалася актуальним питанням є удосконалення системи соціального захисту населення, що повинно базуватись на фінансуванні конкретних заходів, передбачених відповідними державними програмами, які, в свою чергу, мають сприяти розвитку економіки та зростанню якості життя населення до рівня розвинутих країн, що відповідає стратегічним документам - Коаліційній угоді, Програмі діяльності Уряду, місії і цілям Стратегії розвитку «Україна 2020».

Практично, обсяг фінансових ресурсів, що спрямовується на соціальний захист населення, обумовлюється рівнем економічного розвитку країни та науково-обґрунтованим обсягом фонду споживання. Збільшувати видатки на соціальний захист населення можна тільки за умови зростання обсягу ВВП. Отже бюджетні витрати на соціальний захист мають не просто зростати, а сприяти зменшенню показників бідності і забезпечувати мінімальні стандарти споживання для вразливих груп населення.

В таблиці 1 відображено динаміку видатків зведеного бюджету на соціальний захист та соціальне забезпечення в 2001-2013 роках.

Як свідчать дані таблиці 1, протягом досліджуваного періоду відбулося суттєве зростання видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення, як в абсолютному, так і у відносному значенні. Наприклад, за період 2001-2013 рр. частка видатків у загальній сумі видатків зведеного бюджету зросла майже в два рази – з 15,0 % в 2001 році до 28,7 % в 2013 році. Крім того, частка цих видатків у ВВП також збільшилася - до 2013 року порівняно з 2001 роком майже втричі. В абсолютному вираження сума видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення з 2001 до 2013 років зросла в майже 25 разів, а % зростання становить 2425,4 %.

Таблиця 1. Видатки на соціальний захист та соціальне забезпечення в Україні в 2001-2013 рр.*

Роки	Видатків зведеного бюджету України, млн. грн.	% до загальної суми видатків	% до ВВП	% до попереднього року	% до 2000 року
2001	8332,8	15,0	4,1	139,2	139,2
2002	12643,9	21,0	5,6	151,7	211,3
2003	12953,2	17,1	4,9	102,4	216,4
2004	19310,5	19,0	5,6	149,1	322,6
2005	39940,2	28,2	9,1	206,8	667,3
2006	41419,9	23,7	7,6	103,7	692,0
2007	48517,3	21,4	6,7	117,1	810,6
2008	74069,7	23,8	7,8	152,7	1237,5
2009	78872,4	25,4	8,6	106,5	1317,8
2010	104624,1	27,6	9,7	132,6	1748,0
2011	105555,7	25,0	8,1	100,9	1763,6
2012	125382,7	25,3	8,9	118,8	2094,9
2013	145166,0	28,7	10,0	115,8	2425,4

**Джерело: складено за даними Державної служби статистки України // http://www.ukrstat.gov.ua/*

Стрімке зростання частки видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення у структурі видатків зведеного бюджету переважно відбувається на фоні уповільнення динаміки ВВП в країні. Найбільш суттєвим зростання частки цих видатків спостерігалося в 2005 році 206,8 %, тобто більше ніж в два рази порівняно з 2004 роком. Також суттєві показники зростання частки видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення спостерігалися в 2004 році (149,1 %), 2008 році (152,7 %) та 2010 році (132,6 %). Стабільно високою залишається частка видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення в Україні починаючи з 2005 року, коли відбулося стрімке зростання соціальних стандартів, в тому числі вперше суттєво підвищено виплати по народженню дітей та введено їх диференціацію в залежності від кількості народжених жінкою дітей.

Але, не зважаючи на збільшення видатків, за показниками частки видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення в структурі ВВП Україна значно відстає від країн-членів ЄС [8]. Наприклад, в середньому, серед 28країн ЄС частка видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення в 2012 році становила 29,5 % в той час як в Україні ця частка становила близько 9 %. Найбільшою серед 28 країн-членів ЄС частка видатків на соціальний захист в 2012 році в обсязі 34,6 % мала Данія, Франція - 34,2 %, Нідерланди - 33,3 %. Не менше третини ВВП на соціальний захист і соціальне забезпечення спрямовують Бельгія – 30,8 %, Ірландія – 32,5%, Греція – 31,2 %, Італія – 30,3 %, Австрія – 30,2 %, Фінляндія – 31,2 %, Швеція – 30,2 %, Німеччина – 29,5%, Великобританія – 28,8 %. Варто зазначити, що в цих країнах на соціальний захист та соціальне забезпечення традиційно виділяється висока частка видатків.

Близько четвертої частини ВВП на соціальний захист виділено в 2012 році в Іспанії – 25,9 %, Кіпрі – 23,1 %, Люксембурзі – 23,3 %, Португалії – 26,9 %, Словенії – 25,4 %, Ісландії – 25,0%, Норвегії – 25,5 %.

Близько п'ятої частини ВВП виділено в 2012 році урядами Чеської Республіки – 20,8 %, Угорщини – 21,8 %, Хорватії – 21,2 %, Польщі – 18,4 %, Словаччини – 18,4 %.

Решта країн також мають, порівняно з Україною, високі видатки на соціальний захист та соціальне забезпечення – не менше 10 % ВВП. Наприклад, Болгарія – 17,4 %, Естонія – 15,4 %, Латвія – 14 %, Литва – 16,5 %, Румунія – 15,6 %, Туреччина – 13,8 % [8].

Окрім значних урядових відрахувань на соціальний захист і соціальне забезпечення країни-члени ЄС мають доступ до значного фінансового ресурсу у вигляді бюджету ЄС, значна частина коштів якого спрямовується на реалізацію важливих соціальних проектів.

Проаналізуємо видатки на соціально-культурну сферу в Україні. Порівняння частки видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення порівняно з іншими статтями видатків зведеного бюджету України в 2001-2013 роках (за функціональною класифікацією) наведено в таблиці 2. Як свідчать дані таблиці, частка видатків зведеного бюджету на соціальний захист та соціальне забезпечення залишається найвищою у структурі видатків зведеного бюджету. Частка цих видатків з 2001 року має тенденцію до збільшення, а найбільша їх частка склала в 2013 році і становила майже третину видатків. Другою за величною є частка видатків зведеного бюджету на освіту, що також з 2001 року поступово збільшується. На охорону здоров'я зі зведеного бюджету України щорічно виділяється близько 12 %, це є третьою за величиною частка видатків.

Протягом досліджуваного періоду тенденція до зменшення спостерігається у: видатках на оборону, загальнодержавні функції, економічну діяльність та житлово-комунальне господарство. Більш детальний розгляд структури видатків Державного бюджету свідчить про спрямованість витрачання коштів на соціальний захист та соціальне забезпечення громадян, тоді як на такі видатки соціальної сфери як духовний і фізичний розвиток, охорона здоров'я, освіта витрачається на порядок менше коштів. Так у 2007 р. видатки на духовний і фізичний розвиток були в 14,6 рази меншими ніж видатки на соціальний захист та соціальне забезпечення, охорона здоров'я – в 4,6 рази, освіта – в 1,93 рази. Пріоритетність у фінансуванні видів видатків за функціональною класифікацією не змінилася і у наступні роки, поглибилася лише диспропорція та перекіс у бік фінансування видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення.

Таблиця 2. Динаміка частки видатків зведеного бюджету України на соціально-культурну сферу в 2001-2013 рр.*

Роки	Загальнодержавні функції	Оборона	Громадський порядок, безпека та судова влада	Економічна діяльність	Охорона навколишнього природного середовища	Житлово-комунальне господарство	Охороназдоров'я	Духовний та фізичний розвиток	Освіта	Соціальний захист та соціальне забезпечення
2001	17,0	6,2	7,6	12,6	1,2	2,8	11,6	2,3	17,8	20,9
2002	14,2	5,9	8,4	11,9	1,1	2,3	12,5	2,4	20,3	21,0
2003	13,2	7,0	7,7	16,1	1,2	2,4	12,8	2,7	19,8	17,1
2004	12,0	6,0	7,7	19,1	1,2	2,6	11,9	2,6	17,9	19,0
2005	10,9	4,2	7,2	13,6	0,9	2,8	10,9	2,4	18,9	28,2
2006	11,3	3,6	7,2	15,6	0,9	4,6	11,2	2,5	19,3	23,7
2007	10,7	4,2	8,1	18,4	1,0	2,6	11,7	2,5	19,5	21,4
2008	9,9	3,8	8,7	17,2	0,9	2,9	10,8	2,5	19,5	23,8
2009	10,7	3,1	7,8	13,7	0,8	2,4	11,8	2,7	21,5	25,4
2010	11,8	3,0	7,6	11,9	0,8	1,4	11,8	3,0	21,1	27,6
2011	11,8	3,1	7,7	14,6	0,9	2,1	11,6	2,6	20,5	25,0
2012	11,0	2,9	7,4	13,3	1,1	4,1	11,8	2,7	20,5	25,3
2013	12,2	2,9	7,8	10,0	1,1	1,5	12,2	2,7	20,9	28,7

**Джерело: складено за даними Міністерства фінансів України*

Для оцінки динаміки видатків Державного бюджету важливим є їх порівняння стосовно зміни величини ВВП. Як свідчать дані таблиці 3, у більшості років аналізованого періоду темпи зростання видатків зведеного бюджету на соціальний захист і соціальне забезпечення суттєво перевищували темпи зростання ВВП.

Таблиця 3. Співвідношення темпів зростання ВВП та видатків зведеного бюджету на соціальний захист та соціальне забезпечення в 2001-2013 роках*

Роки	ВВП, млн. грн.	Темпи зростання, % до попереднього року	Видатки зведеного бюджету, млн. грн.	Темпи зростання, % до попереднього року	Відхилення
2001	204190	120,1	8332,8	139,2	-19,2
2002	225810	110,6	12643,9	151,7	-41,1
2003	267344	118,4	12953,2	102,4	15,9
2004	345113	129,1	19310,5	149,1	-20,0
2005	441452	127,9	39940,2	206,8	-78,9
2006	544153	123,3	41419,9	103,7	19,6
2007	720731	132,5	48517,3	117,1	15,3
2008	948056	131,5	74069,7	152,7	-21,1
2009	913345	96,3	78872,4	106,5	-10,1
2010	1082569	118,5	104624	132,6	-14,1
2011	1302079	120,3	105556	100,9	19,4
2012	1408889	108,2	125383	118,8	-10,6
2013	1444000	102,5	145166	115,8	-13,3

**Джерело: складено за даними Державної служби статистки України. [Електронний ресурс]. –Режим доступу:http://www.ukrstat.gov.ua/*

Найбільші показники перевищення темпів зростання видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення над темпами зростання ВВП спостерігалися в 2002 році (-41,1%), 2004 році (-20,0%), 2005 році (-78,9%), 2008 році (-21,1%). За досліджуваний період, в цілому, темпи зростання видатків на соціальний захист завжди перевищували темпи зростання ВВП. Винятками були три роки, темпи зростання ВВП яких перевищували темпи зростання видатків на соціальний захист і соціальне забезпечення.

Лише протягом чотирьох років (2003, 2006,2007, 2011 роки) темпи зростання ВВП перевищували темпи зростання видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення.

З прийняттям Бюджетного кодексу України посилилось значення бюджетів як на загальнодержавному, так і на регіональному рівнях. Поряд з цим у бюджетах обласного рівня та бюджетах АР Крим видатки на соціальні потреби представлені опосередковано, а такий напрямок, як соціальний захист та соціальне забезпечення не представлений взагалі. Тому у вирішенні проблеми бюджетного фінансування соціального захисту та соціального забезпечення акцент зміщується на районні бюджети, бюджети міст республіканського й обласного значення. Згідно Бюджетного кодексу України [9] найвагомішими джерелами фінансування соціального захисту населення є кошти Державного бюджету, місцевих бюджетів, соціальні фонди та витрати, які фінансуються з інших джерел.

В таблиці 4 наведено динаміку частки видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення у структурі видатків зведеного бюджету України за 2001-2013 роки.

Таблиця 4. Структура видатків зведеного бюджету України на соціальний захист та соціальне забезпечення 2005-2013 рр.*

Стаття видатків	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Соціальний захист та соціальне забезпечення, в тому числі	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Соціальний захист на випадок непрацездатності	1,99	3,27	4,26	4,26	4,11	4,21	4,91	5,27	5,30
Соціальний захист пенсіонерів	***71,7***	***64,8***	***57,6***	***57,6***	***64,1***	***64,2***	***58,5***	***54,5***	***60,1***
Соціальний захист ветеранів війни та праці	4,83	6,54	5,30	5,30	5,10	4,32	4,43	4,21	3,37
Соціальний захист сім'ї, дітей та молоді	8,25	12,4	15,6	15,6	19,0	19,6	23,5	23,8	24,6
Соціальний захист безробітних	0,00	0,00	0,01	0,01	0,01	0,01	0,02	0,32	0,18
Допомога у вирішенні житлового питання	4,38	4,23	2,73	2,73	1,62	2,08	2,63	2,87	1,85
Соціальний захист інших категорій населення	7,90	7,59	13,5	13,5	5,22	4,57	5,10	8,24	3,95
Дослідження і розробки у сфері соціального захисту	0,01	0,01	0,03	0,03	0,03	0,02	0,02	0,02	0,01
Інша діяльність у сфері соціального захисту	0,94	1,08	0,94	0,94	0,79	0,95	0,83	0,74	0,57

**Джерело: складено за даними Міністерства фінансів України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://budget.rada.gov.ua*

Як свідчать дані, найбільшою у структурі видатків є частка видатків на соціальний захист пенсіонерів. Починаючи з 2001 року частка цих видатків зросла з 39 % в 2001 році до 71,7 % в 2005 році та продовжує залишатися стабільно високою. Протягом останніх восьми років частка цих видатків перевищує половину видатків бюджету на соціальний захист. Зростання видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення пояснюється саме зростанням видатків на виплату пенсій. Таке зростання пов'язане зі збільшенням видатків на покриття дефіциту Пенсійного фонду України, який у 2013 році склав близько 22 млрд. грн. [10].

Другою за величиною є частка видатків на соціальний захист сім'ї, дітей та молоді. Частка цих видатків становить в середньому чверть видатків зведеного бюджету за період 2011-2013 рр.

Що стосується структури видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення Державного бюджету (див табл. 5), то ми бачимо, що левова частка цих видатків іде на соціальний захист пенсіонерів. За період з 2007 по 2013 рр. ці видатки становили від 82,9 % у 2007 році до 94,0 % у 2013 році.

Таблиця 5. Видатки Державного бюджету України на соціальний захист та соціальне забезпечення 2007-2013 рр.*

Стаття видатків	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
У структурі видатків Державного бюджету, в тому числі	***16,77***	***21,04***	***21,25***	***22,83***	***19,05***	***19,02***	***21,95***
Соціальний захист на випадок непрацездатності	2,89	1,83	1,13	0,98	1,14	1,45	1,04
Соціальний захист пенсіонерів	***82,95***	***79,25***	***93,00***	***92,46***	***91,78***	***85,70***	***94,00***
Соціальний захист ветеранів війни та праці	1,30	0,81	0,80	0,85	0,88	1,12	1,02
Соціальний захист сім'ї, дітей та молоді	0,18	0,15	0,14	0,49	0,51	0,04	0,04
Соціальний захист безробітних	0,34	0,02	0,02	0,01	0,04	0,53	0,29
Допомога у вирішенні житлового питання	3,25	1,69	0,54	1,19	1,15	1,52	0,57
Соціальний захист інших категорій населення	8,42	16,04	4,19	3,57	4,03	9,54	3,00
Дослідження і розробки у сфері соціального захисту	0,07	0,05	0,04	0,03	0,03	0,03	0,02
Інша діяльність у сфері соціального захисту	0,59	0,17	0,15	0,41	0,45	0,07	0,03

**Джерело: складено за даними Міністерства фінансів України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://budget.rada.gov.ua*

Отже, основна частина (до 70 %) видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення населення фінансується за рахунок коштів Державного бюджету. При більш детальному аналізі видатків на соціальний захист населення з Державного бюджету за останні роки можна побачити, що найбільша питома вага цих видатків припадає на соціальний захист пенсіонерів, що цілком природно з огляду на значну питому вагу людей літнього віку у складі населення. Так, за даними Міністерства фінансів, за період з 2008 по 2013 роки ці видатки становили від 57,4 % усіх видатків на соціальний захист у 2008 році до 60,1 % – у 2013 році. Слід зазначити, що за аналізований період видатки на соціальний захист пенсіонерів у 2013 році збільшились порівняно з 2008 роком на 44615,3 млн. грн. і становили 87263,7 млн. грн.

Видатки на підтримку сімей, дітей та молоді посідають другу позицію у структурі видатків на соціальний захист населення. Зокрема, в 2008 році на ці цілі було спрямовано 11,57 млрд. грн., або 15,6 % усіх видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення, в 2009 році частка цих видатків зросла до 17,4 % (14,3 млрд. грн.) завдяки підвищенню розміру окремих видів соціальних виплат на дітей, а в 2013 році ця сума сягала 35,71 млрд. грн., або 24,6 % усіх видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення. Крім того, окремі складові видатків, які в реальності спрямовуються на вирішення проблем соціального захисту дітей та молоді, фактично фінансуються за рахунок інших видаткових статей бюджету (наприклад, програми оздоровлення дітей та молоді, які фінансуються за статтею «Охорона здоров'я», або субвенція з Державного бюджету місцевим бюджетам на облаштування закладів, які надають соціальні послуги дітям і молоді тощо).

Таке збільшення частки відбулося в результаті того, що мали місце суттєві темпи зменшення видатків на житлово-комунальне господарство .В 2013 році їх обсяг у зведеному бюджеті досяг 7,7 млрд.грн., що навіть менше обсягу докризового 2008 року, а частка цих видатків місцевих бюджетів у зведеному бюджеті зменшилася на 2,5 в. п. до 1,5 %.

Структура видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення місцевих бюджетів представлена у таблиці 6.

Таблиця 6. Видатки місцевих бюджетів України на соціальний захист та соціальне забезпечення 2007-2013 рр.*

Стаття видатків	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
У структурі видатків місцевих бюджетів, в тому числі	***18,40***	***16,74***	***20,01***	***22,05***	***23,15***	***22,49***	***25,71***
Соціальний захист на випадок непрацездатності	7,83	9,57	9,75	10,55	10,62	11,01	11,96
Соціальний захист пенсіонерів	9,16	10,28	9,45	8,74	7,96	7,56	7,13
Соціальний захист ветеранів війни та праці	18,26	15,09	13,23	11,14	9,81	8,86	7,05
Соціальний захист сім'ї, дітей та молоді	***45,31***	***49,42***	***54,75***	***57,21***	***58,57***	***59,63***	***63,13***
Допомога у вирішенні житлового питання	7,69	4,99	3,67	3,82	4,89	4,91	3,86
Соціальний захист інших категорій населення	8,95	8,01	7,16	6,54	6,73	6,29	5,45
Інша діяльність у сфері соціального захисту	2,80	2,64	1,99	2,00	1,41	1,74	1,42

**Джерело: складено за даними Міністерства фінансів України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://budget.rada.gov.ua*

Майже 3/4 усіх коштів місцевих бюджетів в Україні спрямовується на соціальні цілі: соціальний захист і соціальне забезпечення населення, утримання закладів і об'єктів, які належать до соціально-культурної сфери. За даними Міністерства фінансів України, загальний обсяг видатків місцевих бюджетів без урахування міжбюджетних трансфертів склав 218,2 млрд. грн. у 2013 році (89,6 % плану), в тому числі по загальному фонду – 194,9 млрд. грн. (96,1 % плану), по спеціальному фонду – 23,3 млрд. грн. (57,1 % плану) [11]. Основна частина цих коштів була спрямована на соціально-культурну сферу, зокрема: на фінансування освіти (33,9 %), охорони здоров'я (22,1 %), соціального захисту та соціального забезпечення (25,7 %). Лише 3,8 % сукупних видатків місцевих бюджетів було спрямовано на духовний та фізичний розвиток, 3,4 % – на фінансування житлово-комунального господарства.

Саме місцеві бюджети значною мірою зумовлюють рівень суспільного добробуту і є одним із основних джерел задоволення життєвих потреб громадян. Разом з цим саме на цьому рівні бюджетного фінансування нагромаджено значний обсяг проблем, що зумовлені як недостатньою фінансовою базою місцевого самоврядування, так і недоліками системи управління та розподілу коштів, недосконалістю міжбюджетних відносин в Україні.

Механізм фінансової допомоги місцевим бюджетам з Державного бюджету ґрунтується на системі вирівнювання, що здійснюється за допомогою трансфертів від центрального уряду, які гарантують, що кожен місцевий бюджет матиме достатньо ресурсів для виконання рівнів видатків, визначених нормами. Фінансування видатків місцевих бюджетів за державними програмами соціального захисту населення провадиться за рахунок субвенцій, передбачених державним бюджетом на відповідний рік, у межах обсягів, затверджених в обласних бюджетах, бюджеті Автономної Республіки Крим, бюджетах міст Києва та Севастополя, міст республіканського Автономної Республіки Крим і обласного значення та у районних бюджетах на зазначені цілі. Таким чином, до субвенцій соціального спрямування належать:

- субвенція на надання пільг з послуг зв'язку та інших передбачених законодавством пільг (крім пільг на одержання ліків, зубопротезування, оплату електроенергії, природного і скрапленого газу на побутові потреби, твердого та рідкого пічного побутового палива, послуг тепло-, водопостачання і водовідведення, квартирної плати, вивезення побутового сміття та рідких нечистот) та компенсацію за пільговий проїзд окремих категорій громадян;
- субвенція на виплату допомоги сім'ям з дітьми, малозабезпеченим сім'ям, інвалідам з дитинства, дітям-інвалідам та тимчасової державної допомоги дітям;
- субвенція на надання пільг та житлових субсидій населенню на оплату електроенергії, природного газу, послуг тепло-, водопостачання і водовідведення, квартирної плати, вивезення побутового сміття та рідких нечистот;
- субвенція на надання пільг та житлових субсидій населенню на придбання твердого та рідкого пічного побутового палива і скрапленого газу.

Субвенції на фінансування програм соціального захисту є вагомою складовою трансфертів з Державного бюджету, на яку припадає понад 30 % відповідних ресурсів, що свідчить про надмірну централізацію коштів. А це негативно впливає на прийняття оптимальних рішень у процесі оперативного реагування на певні соціальні проблеми населення регіонів.

Проблема бюджетного недофінансування соціального захисту залишається найбільш гострою. Недофінансування основних напрямів соціальної сфери, що передбачають наявність бюджетного забезпечення - складає близько 15 % номінального ВВП [12]. Але збільшення абсолютних сум і питомої ваги бюджетних витрат на фінансування соціальних галузей ще не гарантує зростання соціальної спрямованості бюджетної політики. Адже соціальний ефект визначається не тільки обсягами фінансів, що спрямовуються на розвиток соціальної сфери, а і мірою доступності її послуг для всіх верств населення та забезпеченню належної якості цих послуг.

Аналіз фінансового забезпечення соціального захисту населення дав змогу оцінити масштаби і рівень бідності в Україні. Головними причинами виникнення та поширення цього явища є: зменшення рівня зайнятості населення, зростання рівня безробіття, скорочення чисельності активного населення, що працює, і зростання чисельності населення, котре потребує соціального захисту (в тому числі переселенці). Станом на 2 березня 2015 року, за даними структурних підрозділів соціального захисту населення обласних та Київської міської державних адміністрацій, взято на облік 1 099 603 переселенців або 779 147 сім'ї з Донбасу і Криму. 303 038 сім'ї звернулися за призначенням грошової допомоги, 280 993 з них таку допомогу призначено. Всього ж отримувачам перераховано 355 млн. грн.,також низький рівень оплати праці та пенсійного забезпечення, заборгованість із заробітної плати і соціальних виплат, відсутність розвинутої системи страхування життєвих ризиків та адресної соціальної допомоги.

Однією з провідних характеристик соціально-економічного устрою будь-якої країни є прагнення до соціальної справедливості. Порушенням цього принципу є той факт, що для різних категорій населення, які потребують соціального захисту, встановлюється єдиний рівень забезпечення прожиткового мінімуму, і при цьому не враховується ніяким чином той факт, що різні групи населення мають різний рівень житлово-побутових умов, стан здоров'я та інші особливі характеристики, а отже потребують диференційованого підходу при встановленні прожиткового мінімуму. Поряд з цим, він не може бути різним для різних категорій населення, оскільки це порушує принцип соціальної справедливості. Тому, тут потрібно знайти певний компроміс між особистими потребами та можливостями держави, що є дуже складним завданням. Доцільним є встановлення єдиного методологічного підходу щодо затвердження однакового рівня прожиткового мінімуму для різних категорій населення, що потребують соціального захисту.

Доцільно вдосконалити методологію формування соціально орієнтованої бюджетної політики країни. Для цього потрібно: оптимізувати механізм регулювання соціальних витрат шляхом розширення поля соціальних показників (стандартів) і включення їх у систему макроекономічних індикаторів: стандартів регіонального споживання продовольчих продуктів і товарів, комунальних, медичних, освітянських, транспортних та побутових послуг; перейти від роздільного визначення обсягів фінансування соціальних витрат за окремими напрямками до формування їх у соціальному блоці бюджету; удосконалити

міжбюджетні відносини на основі перегляду наявної системи розподілу соціальних обов'язків і фінансових потоків між державним та місцевими бюджетами. Пропонуємо співвідношення джерел фінансування соціальної інфраструктури за рахунок коштів Державного і місцевих бюджетів встановити 10:90; складати проекти регіональних соціальних бюджетів з урахуванням міжрегіональних зв'язків.

Для ефективного використання державних коштів необхідно впровадження адресних соціальних допомог. Для цього треба задіяти три напрямки реформування: скасування пільг,жорстка прив'язка до доходів конкретної людини і монетизація деяких видів пільг. Також для цього потрібно послідовно проводити роботу в таких напрямках: формування банків даних отримувачів адресної допомоги; оснащення регіональних установ соціального захисту необхідною обчислювальною технікою; підготовка методичних рекомендацій щодо організації роботи з надання адресної соціальної допомоги; здійснення підготовки спеціалістів з надання адресної соціальної допомоги.

Ці заходи зможуть запобігти споживацьким настроям у населення, та спонукати його до забезпечення якісного рівня життя за рахунок власної праці. Збільшення обсягів видатків соціально-культурної сфери заради зростання індексу людського розвитку виявляється невиправданим, бо це призводить до важких негативних наслідків для населення у майбутньому, а саме до формування сталої залежності від матеріальної державної допомоги. Йдучи шляхом зростання соціальних видатків ми отримаємо, все ж таки, більше негативних ніж позитивних результатів, окрім того, позитивні зміни від збільшення соціальної допомоги матимуть лише тимчасовий характер, а негативні – довгостроковий.

У своїй праці Булавинець В. наголошує: «… упродовж тривалого часу головний акцент робиться на підвищення соціальних трансфертів … що неминуче руйнує мотивацію активної поведінки на ринку праці. Через це соціальні трансферти називають непродуктивними видатками» [13].

Отже, важливим напрямком часткового вирішення проблем зайнятості населення є орієнтація на самозайнятість та залучення незайнятого населення до підприємницької діяльності. Особливо це актуально у сільській місцевості, де термін «самозайнятість» стосується насамперед зайнятих в особистому підсобному господарстві, які виробляють сільськогосподарську продукцію не лише для власного споживання, а й для продажу (або обміну). Тому потрібно активізувати роботу щодо організації кооперативів чи пунктів закупівлі сільськогосподарської продукції у селян.

Висновки.

1. Необхідно розробити систему контролю, яка б забезпечувала цільове надходження коштів, які спрямовують на освіту чи охорону здоров'я.
2. Поступово забезпечити зростання заробітної плати працівникам соціальної сфери, цим самим мотивуючи їх до вдосконалення та ефективності надання ними певного роду послуг.
3. Затвердити на законодавчому рівні соціальних стандартів, що реалізовуються на території всієї країни.
4. Побудувати міжбюджетні відносини відповідно до реальної вартості виконання соціальних функцій, що розраховується на базі соціальних стандартів.
5. Перейняти позитивний зарубіжний досвід фінансування та підтримки соціальної сфери західноєвропейських країн.

Висновки та рекомендації в цілому спрямовані на удосконалення фінансового забезпечення соціального захисту населення і за умови їхнього впровадження сприятимуть зростанню соціально-економічного рівня розвитку держави та підвищення добробуту народу.

Список використаних джерел

1. Антропов В. В. Социальная защита в странах Европейского Союза. История, организация, финансирование, проблемы / В. В. Антропов. – М.: Экономика, 2006. – 271 с.

2. Чорній Л. Система соціального захисту та соціального забезпечення в Україні. Реальний стан та перспективи реформування: аналіт. звіт / [Любомир Чорній, Ольга Романюк, Кирило Романовський та ін.]. – К.: Центр громадської експертизи, 2009. – 104 с.

3. Корецька С. О. Соціальна політика України: теорія, методологія, механізми реалізації : монографія / С. О. Корецька. – Донецьк: Юго-Восток, 2010. – 445 с.

4. Лопушняк, Г.С. Бюджетне фінансування соціальних видатків в умовах трансформації економіки [Текст] / Г.С. Лопушняк // Фінанси України. – 2011. – № 10. – С. 38-46.

5. Мальчик М. В. Становлення соціального захисту та суспільного добробуту громадян в Україні : монографія / М. В. Мальчик. – Донецьк: Інститут економіки промисловості, 2007. – 228 с.

6. Молдован О. О. Державні фінанси України: досвід та перспективи реформ : монографія / О. О. Молдован. – К. : НІСД, 2011. – 380 с.

7. Тропіна В. Б. Фіскальне регулювання соціального розвитку суспільства / В. Б. Тропіна. – К. : НДФІ, 2008. – 368 с.

8. Євростат. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tps00098&plugin=1

9. Бюджетний кодекс України. Закон від 21.06.2001 р. № 2542-III // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2001. – № 37–38. – С. 189.

10. The Cabinet of Ministers of Ukraine (2013). On the approval of the Pension Fund of Ukraine's budget for 2013 (Resolution from11.02.2013 No. 101). Retrieved from http://www.zakon4.rada.gov.ua/laws/show/101-2013-D0%BF (in Ukr.).

11. Бюджет України: Статистичні збірники Міністерства фінансів України за 2013 р. / Офіційний веб-сайт Міністерства фінансів України. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.minfin.gov.ua.

12. Шлапак В. О. Соціальний захист України за умов ринкової економіки / В. О. Шлапак // Соціум. Наука. Культура: матеріали восьмої Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (23-25 листопада 2011 р.) // Київ. – 2011. - № 8. – С. 23-25.

13. Модернізація місцевих фінансів України в умовах економічних і соціальних трансформацій [Текст]: моногр. / Під ред. О. П. Кириленко. – Тернопіль: ТНЕУ, «Економічна думка», 2008. – 376 с.

References

1. Antropov, V. (2006). Social security in the EU countries.History, organization,financing, problems.Moscow: Economics (in Russ.).

2. Chornij, L. Of social protection andsocial security in Ukraine. Realstate and prospects ofreform: analyte. report/ [Chornij Lyubomy`r, Olha Romaniuk, Kirill Romanovsky et al.]. - K: Center for Public Examination, 2009. – 104 p.

3. Koretska, S. (2010). The social policy of Ukraine: theory, methodology, mechanism of realization. Donetsk: Yugo-Vostok (in Ukr.).

4. Lopushnyak, G. State funding of social spending in the economic transformation [Text] / Lopushnyak Galina // Finance of Ukraine.- 2011. - № 10. -P.38 -46.

5. Malchyk, M. (2007). The formation of social security and public welfare of Ukrainian citizens.Donetsk: Institute of Industrial Economics (in Ukr.).

6. Moldovan, O. (2011).The state finances of Ukraine: experience and perspectives of reforms. Kyiv: NISR (in Ukr.).

7. Tropina, V. (2008). Fiscal regulation of public social development. Kyiv, SRFI (in Ukr.).

8. Evrostat : http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language= en&pcode=tps00098&plugin=1

9. Budget Code of Ukraine. Law from 21.06.2001 № 2542-III // Supreme Council of Ukraine (BD). - 2001. - № 37-38. - P. 189.

10. The Cabinet of Ministers of Ukraine (2013). On the approval of the Pension Fund of Ukraine's budget for 2013 (Resolution from 11.02.2013 No. 101).Retrieved from http://www.zakon4.rada.gov.ua/ laws / show / 101-2013-D0% BF (in Ukr.).

11. The budget of Ukraine: Statistics of the Ministry of Finance of Ukraine for 2013 / Official web site of the Ministry of Finance of Ukraine. : [Electronic resource]. - Access: www.minfin.gov.ua.

12. Chlapak, V. Social protection Ukraine market economy / V. Chlapak // Society. Science. Culture: Proceedings of the Eighth International Scientific Internet Conference (23-25 November 2011) // Kyiv. - 2011. - № 8. - P. 23-25.

13. Modernization of Local Finance Ukraine in terms of economic and social transformation [text]: monograms. / Ed. A. P.Kirilenko. - Stockholm: TNEU «Economic Thought», 2008. - 376 p

ДАНІ ПРО АВТОРІВ

Козарезенко Людмила Володимирівна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри політичної економії ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди»
вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав-Хмельницький, 08400, Україна

Лопатинська Лариса Адамівна, старший науковий співробітник відділу бюджетних видатків соціальної сфери та економічного розвитку ДННУ «Академія фінансового управління», вул. Дегтярівська 38-44, м. Київ, 04119, Україна

ДАННЫЕ ОБ АВТОРАХ

Козарезенко Людмила Владимировна, кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры политической экономии ГВУЗ «Переяслав-Хмельницкий ГПУ имени Григория Сковороды»
ул. Сухомлинского, 30, г. Переяслав-Хмельницкий, 08400, Украина

Лопатинская Лариса Адамовна, старший научный сотрудник отдела бюджетных расходов социальной среды и экономического развития ГУНУ «Академия финансового управления», ул. Дегтяревская, 38-44, г. Киев, 04119, Украина.

DATA ABOUT THE AUTHORS

Kozarezenko Ljudmila Vladimirovna, PhD, associate professor, assistant professor of economic theory department SHEE «Pereyaslav-Khmelnitsky SPU named Gregory Skovorody»
Str. Sukhomlinsky 30, Pereyaslav-Khmelnitsky, 08400, Ukraine

Lopatinskaya Larisa Adamovna, senior researcher of the budget expenditures of the social environment and economic development, The Academy of Financial Management, 38-44 Degtyarivska Str., Kyiv, 04119, Ukraine

УДК 336:330.567

СКЛАДОВІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ СТІЙКОСТІ ДОМОГОСПОДАРСТВ

Коцюрубенко Г.М.

Метою статті є розробка показників моніторингу фінансового стану домогосподарств як основи для прийняття рішень щодо забезпечення фінансової стійкості.

Предметом проведеного дослідження виступають теоретичні та методичні положення з управління процесом формування, розподілу та використання фінансових ресурсів домогосподарств.

Розрахунок та визначення показників оцінювання фінансового стану домогосподарств мають вагоме значення як для домогосподарства – з метою підвищення ефективності використання фінансових ресурсів, так і для контрагентів домогосподарства:

- держави – для виявлення резервів щодо залучення вільних коштів домогосподарств до фінансової системи як інвестиційного та кредитного ресурсу; можливості прогнозування зміни фінансової стійкості домогосподарств при змінах державної політики формування доходів, рівня оподаткування тощо;

- для суб'єктів господарювання та фінансових посередників – для проведення оцінювання платоспроможності позичальників, потенційних можливостей інвесторів – учасників домогосподарства.

Впровадження системи критеріїв кожного із показників оцінювання фінансового стану дає змогу проведення порівняльного аналізу як для окремого домогосподарства (зміни в перспективі через проміжок часу, зміни в залежності від очікуваних структурних змін доходів та витрат, зміни в залежності від структури домогосподарства тощо), так і здійснювати порівняльний аналіз фінансового стану домогосподарств між собою.

Комплексний аналіз фінансового стану домогосподарства у відповідності до запропонованих показників формує основу дослідження змін фінансової стійкості домогосподарства та стає передумовою розробки заходів щодо управління фінансовими ресурсами в розрізі зміни фінансової стратегії домогосподарства та структури доходів.

Реалізація заходів щодо управління фінансовою стійкістю забезпечує створення передумов для підвищення ефективності формування та використання фінансових ресурсів домогосподарств. З огляду на особливості домогосподарств як учасників фінансових відносин, заходи щодо формування та забезпечення фінансової стійкості домогосподарств розроблено з урахуванням важливості залучення фінансових ресурсів домогосподарств до інвестиційних процесів без погіршення стану фінансування потреб поточної життєдіяльності.

Ключові слова: *фінансові ресурси домогосподарств, фінансовий стан, фінансова стратегія.*

СОСТАВЛЯЮЩИЕ ОЦЕНИВАНИЯ ФИНАНСОВОЙ УСТОЙЧИВОСТИ ДОМАШНИХ ХОЗЯЙСТВ

Коцюрубенко А.Н.

Целью статьи является разработка показателей мониторинга финансового состояния домохозяйств как основы для принятия решений по обеспечению финансовой устойчивости.

Предметом проведенного исследования выступают теоретические и методические положения по управлению процессом формирования, распределения и использования финансовых ресурсов домохозяйств.

 © Коцюрубенко Г.М., 2015

Расчет и определение показателей оценки финансового состояния домохозяйств имеют большое значение как для домохозяйства - с целью повышения эффективности использования финансовых ресурсов, так и для контрагентов домохозяйства:

- государства - для выявление резервов по привлечению свободных средств домохозяйств в финансовую систему как инвестиционного и кредитного ресурса; возможности прогнозирования изменения финансовой устойчивости домохозяйств при изменениях государственной политики формирования доходов, уровня налогообложения и т.д.;

- для субъектов хозяйствования и финансовых посредников - для проведения оценки платежеспособности заемщиков, потенциальных возможностей инвесторов - участников домохозяйства.

Внедрение системы критериев каждого из показателей оценки финансового состояния дает возможность проведения сравнительного анализа как для отдельного домохозяйства (изменения в перспективе через промежуток времени, изменения в зависимости от ожидаемых структурных изменений доходов и расходов, изменения в зависимости от структуры домохозяйства и т.д.), так и осуществлять сравнительный анализ финансового состояния домохозяйств между собой.

Комплексный анализ финансового состояния домохозяйства в соответствии с предложенными показателями формирует основу исследования изменений финансовой устойчивости домохозяйства и становится предпосылкой разработки мероприятий по управлению финансовыми ресурсами в разрезе изменения финансовой стратегии домохозяйства и структуры доходов.

Реализация мероприятий по управлению финансовой устойчивостью обеспечивает создание предпосылок для повышения эффективности формирования и использования финансовых ресурсов домохозяйств. Учитывая особенности домохозяйств как участников финансовых отношений, меры относительно формирования и обеспечения финансовой устойчивости домохозяйств разработан с учетом важности привлечения финансовых ресурсов домохозяйств в инвестиционные процессы без ухудшения состояния финансирования потребностей текущей жизнедеятельности.

Ключевые слова: *финансовые ресурсы домохозяйств, финансовое состояние, финансовая стратегия.*

COMPONENTS OF FINANCIAL STABILITY ENSURING OF THE HOUSEHOLDS

Kotsiurubenko A.N.

The aim of the article is the development of indicators for monitoring the financial status of households as the basis for making decisions to ensure financial stability.

The subject of the conducted research is theoretical and methodological provisions for management of the process formation, distribution and use of financial resources of the households.

The calculation and definition of indicators for assessing the financial condition of households are of great importance for households with the aim to improve the efficiency of use of financial resources, and for other subjects:

- state – to identify the reserves for attracting free funds of households in the financial system as an investment and credit resources; the possibility to predict changes in the financial stability of households with the change in government policy, income generation, level of taxation, and so on;

- business entities and financial intermediaries – to assess the creditworthiness of the borrowers, potential investors (households participants).

The criteria introduction for each of the indicators for assessing the financial condition enables comparative analysis for individual households (changes in perspective over time, changes depending on the expected structural changes of income and expenditure, changes depending on the structure of the household, and so on), and to conduct a comparative analysis of the financial condition of households with each other.

A comprehensive analysis of the financial condition of the household in accordance with the proposed indicators forms the basis of the study of changes in the household financial stability and becomes a prerequisite for the development of measures to manage financial resources in the context of changes in the households financial strategies and income structure.

Measures implementation to manage the financial stability enables the preconditions creation for increasing the efficiency of formation and use of households financial resources. Given the characteristics of the households as participants of the financial relations measures regarding to the formation and ensure the financial stability of households are developed taking into account the importance of attracting financial resources of households into investment processes without deterioration of the financing needs of current life.

Key words: *financial resources of households, financial condition, financial strategy.*

Вступ. Важливою складовою стабільного розвитку економіки України виступають фінансові ресурси домогосподарств як інституціонального сектора, який є єдиним постачальником трудових ресурсів, найбільшим споживачем товарів і послуг та акумулятором інвестиційних ресурсів економіки. Формування, розподіл та використання фінансових ресурсів, як стадії процесу управління фінансовими ресурсами, обумовлюють фінансовий стан домогосподарства, позитивний характер якого свідчить про фінансову стійкість домогосподарства. Ефективність управління фінансовими ресурсами домогосподарства проявляється безпосередньо у забезпеченні його фінансової стійкості.

Дослідженню особливостей формування та використання фінансових ресурсів домогосподарств в умовах трансформаційних процесів присвячено напрацювання С. Бєлозьорова, Н. Героніної, О. Гладуна,І. Санько, В. Суркіна та інших. Проблематику формування фінансового потенціалу та фінансового стану, забезпечення фінансової стійкості домогосподарств розглядали А. Берегуля, А. Вдовіченко, Ю. Воробйов, В. Ворошило, Т. Кізима, П. Шваб та інші.

Однак, навіть з огляду на наявність досить численної кількості публікацій, питання щодо оцінювання фінансового стану домогосподарств залишається актуальним і потребує подальших наукових пошуків щодо формування способів оцінювання фінансового стану та визначення фінансової стійкості домогосподарств. У наукових напрацюваннях при аналізі та оцінювання фінансового стану в першу чергу здійснюється дослідження динаміки та структури доходів та витрат домогосподарств. Поряд з тим, оцінювання фінансового стану та дослідження фінансового стійкості має більш широкі сфери прояву.

Значимість розробки показників обумовлюється становлення домогосподарств як учасників фінансових відносин та важливістю урегулювання інтересів учасників фінансового ринку в частині недопущення втрат або їх максимального уникнення для мінімально необхідних розмірів фінансових ресурсів, що є життєво важливими для учасників домогосподарства.

Метою статті є розробка показників моніторингу фінансового стану домогосподарств як основи для прийняття рішень щодо забезпечення фінансової стійкості.

Предметом проведеного дослідження виступають теоретичні та методичні положення з управління процесом формування, розподілу та використання фінансових ресурсів домогосподарств.

Основна частина. У переважній більшості випадків оцінювання стану формування, розподілу та ефективності використання фінансових ресурсів домогосподарств зводиться до оцінювання окремих складових процесу контрагентами домогосподарства, що зумовлює використання таких методик оцінки, які зорієнтовані на розкриття та облік окремих показників, зокрема визначення фінансового стану домогосподарства. Такий підхід веде до певної однобокості оцінки: формування та

використання фінансових ресурсів розглядаються як допоміжні складові визначення фінансового стану домогосподарства, поряд з тим, фінансовий стан є безпосереднім наслідком формування, розподілу та використання фінансових ресурсів домогосподарств та індикатором фінансової стійкості домогосподарства.

Серед дослідників теоретичних питань функціонування домогосподарств у складі суб'єктів фінансових відносин увага акцентується на методичних підходах, що основані на визначенні фінансового стану домогосподарства за допомогою коефіцієнтів, розрахунок яких дає змогу дослідити загальний фінансовий стан домогосподарства та здійснити оцінку структури та складу доходів та витрат в розрізі ліквідності, прибутковості та здатності забезпечувати фінансову стабільність.

Так, зокрема, П. Шваб досліджуючи фінансовий стан домогосподарств, концентрує увагу на аналізі купівельної спроможності населення, оцінюванні рівня життя та рівня заробітних плат[1]. А. Ю. Рамський пропонує використання форми для оцінки фінансового стану домогосподарств, яка базується на групуванні активів та пасивів домогосподарства (основний/оборотний та власний/позиковий капітали відповідно) [2. с. 143].

Для оцінювання фінансового стану домогосподарств Т. Кізима пропонує розраховувати два визначальних показника – коефіцієнт заборгованості (співставлення сукупних боргів і наявних активів) та коефіцієнт ліквідності (порівняння ліквідних активів і поточних зобов'язань). В межах останнього увага звертається на необхідність чіткого визначення ліквідних активів домашнього господарства та пропонується розраховувати грошовий мультиплікатор домогосподарства для можливості оцінки інвестиційних перспектив даного суб'єкта [3, с. 359-361].

Дослідник В. Ворошило пропонує здійснювати оцінку фінансового стану домогосподарства на основі комплексу показників за трьома групами[4, с. 122]:

- фінансово-майновий стан;
- наявність і обсяг оборотних коштів;
- фінансова стійкість.

Науковець Т. Дмітров пропонує оцінювати персональний фінансовий стан домогосподарства на основі низки коефіцієнтів[28, с. 76-87]:

- коефіцієнт ліквідності – відношення ліквідних активів до короткострокових зобов'язань. Значення показника повинно бути більше 1.
- коефіцієнт покриття щомісячних витрат – співставлення готівки та обов'язкових щомісячних платежів. Розраховується як відношення ліквідних активів до 1/12 річних витрат;
- коефіцієнт заборгованості – відношення суми активів до суми зобов'язань;
- коефіцієнт довгострокового покриття особистих витрат – розраховується як відношення суми особистих доходів до суми постійних фіксованих витрат та показує у скільки разів наявні доходи можуть покрити платежі;
- коефіцієнт економії – відношення суми доходу, за умови економії, до загальної суми доходів;
- показники ефективності – коефіцієнт ефективності витрат (відношення доходів до витрат) та коефіцієнт ефективності доходів (відношення витрат до доходів). Коефіцієнти повинні бути більше 1 та менше 1 відповідно;
- коефіцієнт фінансової автономії – відношення власного капіталу до зобов'язань;
- показники структури багатства: показники структури активів та пасивів у персональному балансі домогосподарства, показники структури доходів та витрат по відношенню до особистих доходів, показники грошового потоку: вхідні та вихідні.

При використанні запропонованих методик визначення коефіцієнтів фінансового стану домогосподарства поза увагою залишається необхідність враховувати той факт, що з огляду на специфічність домогосподарства як суб'єкта фінансових відносин, фінансові ресурси домогосподарства у процесі свого руху є відмінними від фінансових ресурсів інших суб'єктів, зокрема щодо необхідності та першочерговості задоволення життєвих потреб населення, що в свою чергу, дає змогу припустити необхідність іншого підходу до аналізу фінансових ресурсів домогосподарств. Окреслений аспект є надзвичайно важливим для достовірності проведення оцінювання фінансових ресурсів домогосподарств та визначення інвестиційного потенціалу, як складової процесу формування та використання фінансових ресурсів.

Фінансова стійкість домогосподарства – це здатність домогосподарства реагувати на зміни внутрішніх та зовнішніх чинників за умови максимального непогіршення власного фінансового стану.

Складові формування фінансової стійкості домогосподарства визначаються особливостями функціонування домогосподарства як безпосереднього та самостійного учасника фінансових відносин та пов'язані в першу чергу зі здійсненням домогосподарствами операцій щодо купівлі/продажу різного роду активів. Фінансова стійкість домогосподарства проявляється та має вагоме значення для функціонування домогосподарства в тому випадку, коли домогосподарство є не лише споживачем товарів та послуг, але й виступає як інвестор та здійснює взаємодію з фінансово-кредитними установами та інститутами щодо управління інвестиційними ресурсами.

Встановлення пропорцій розподілу між напрямами витрат, визначення достатності фінансових ресурсів для життєзабезпечення тощо, залишаються поза увагою дослідників та науковців, хоча мають одне з вирішальних значень для формування фінансової стійкості, що обумовлює неможливість виключення їх з оцінювання при дослідженні фінансового стану домогосподарств.

Результатом розв'язання окреслених протиріч щодо управління фінансовими ресурсами домогосподарств та дослідження фінансової стійкості домогосподарств можуть стати теоретичні складові реалізація заходів щодо управління фінансовими ресурсами, спрямованих на формування та забезпечення фінансової стійкості домогосподарств:

1) оцінювання існуючого стану фінансової стійкості на основі моніторингу змін фінансового стану домогосподарства;

2) прийняття рішень щодо забезпечення фінансової стійкості домогосподарств та реалізації фінансової стратегії:

- аналіз диверсифікації джерел доходів домогосподарств;
- вибір та реалізація фінансової стратегії.

1). Складовою формування фінансової стійкості домогосподарств є моніторинг фінансового стану домогосподарства, який базується на проведенні його оцінювання. В основу пропонованого підходу покладено дослідження співвідношення між отриманими доходами та здійсненими за їх рахунок витратами й сформованими заощадженнями. Метою такого підходу є виявлення можливостей доходної бази функціонування домогосподарства забезпечувати його потреби та оцінювання ефективності розподілу наявних доходів у відповідності до необхідних витрат з метою визначення впливу на фінансову стійкість.

Враховуючи специфіку функціонування домогосподарства як суб'єкта фінансових відносин, при формуванні показників оцінювання фінансової стійкості домогосподарства, здійснено поділ на дві групи показників – пов'язані з забезпеченням споживання та здійсненням інвестування (Таблиця 1.).

Показники фінансового забезпечення споживчих витрат:

- Показник мінімальної достатності доходів ($С_{МДД}$) – свідчить про можливість домогосподарства забезпечувати потреби щодо нормального функціонування за рахунок отриманих доходів. Розраховується як відношення суми отриманих доходів до

величини прожиткового мінімуму, збільшеного пропорційно кількості учасників домогосподарства. Нормативне значення показника – 1, для позитивного впливу на фінансову стійкість значення показника має збільшуватись;

Таблиця 1. Система показників оцінювання фінансового стану домогосподарств [розроблено автором]

Назва показника	Спосіб розрахунку	Значення
Показники фінансового забезпечення споживчих витрат		
Показник мінімальної достатності доходів ($С_{МДД}$)	Д/ПМ, де ПМ – величина прожиткового мінімуму, Д – величина отриманих доходів	$С_{МДД} \geq 1$
Показник поточного фінансового забезпечення витрат ($С_{ВЗВ}$)	Д/С, де С – величина здійснених витрат на споживання, Д – величина отриманих доходів	$С_{ВЗВ} \leq 0,5$
Показник абсолютного фінансового забезпечення витрат ($С_{АФЗВ}$)	С/ПМ, де ПМ – величина прожиткового мінімуму, С – величина здійснених витрат на споживання	$1 \leq С_{АФЗВ} \leq 2,5$
Показники фінансового забезпечення інвестиційних ресурсів		
Показник формування інвестиційного потенціалу ($С_{ФФП}$)	ІП/Д, де ІП – величина інвестиційного потенціалу, Д – величина отриманих доходів	$С_{ФФП} \geq 0,4$
Показник використання інвестиційного потенціалу ($С_{ВФП}$)	І/ІП, де І - сума інвестованих заощаджень, ІП – величина інвестиційного потенціалу	$С_{ВФП} \geq 0,8$

- Показник відносного забезпечення витрат ($С_{ВЗВ}$) розраховується як відношення суми витрат на споживання до суми отриманих доходів. Даний показник дає змогу зробити висновки щодо залежності домогосподарств від здійснюваних витрати на споживання. Зменшення величини даного показника в цілому свідчить про збільшення інвестиційних ресурсів домогосподарства, що має позитивний вплив на фінансову стійкість даного суб'єкта. З огляду на можливість стовідсоткового проїдання належних домогосподарству ресурсів, значення показника $С_{ВЗВ}$ має бути не вищим за 0,5. Перевищення витрат на споживання 50% сукупних доходів свідчить або про неефективність використання наявних доходів, або про недостатність доходів для забезпечення поточної життєдіяльності домогосподарства;

- Показник абсолютного фінансового забезпечення витрат ($С_{АФЗВ}$) дає змогу проаналізувати на скільки доцільним є здійснення витрат на споживання по відношенню до потреб домогосподарства щодо забезпечення мінімальних потреб життєзабезпечення. Розраховується як відношення витрат на споживання до величини прожиткового мінімуму. Значення даного показника дає змогу розрахувати у скільки разів витрати на споживання перевищують мінімально необхідні витрати на життєзабезпечення домогосподарства. Розрахунок $С_{АФЗВ}$ доповнює висновок по $С_{ВЗВ}$ щодо доцільності здійснення споживчих витрат та формує передумови для виявлення резервів збільшення інвестиційних можливостей домогосподарства.

Показники фінансового забезпечення інвестиційних ресурсів:

- Показник використання інвестиційного потенціалу ($С_{ВФП}$) розраховується як відношення суми інвестованих заощаджень до величини сформованого інвестиційного потенціалу. Зміна значення показника нижче пропонованого граничного значення свідчить про формування неорганізованих заощаджень у домогосподарств.

- Показник формування інвестиційного потенціалу ($С_{ФФП}$) дає змогу проаналізувати потенційні можливості домогосподарства щодо формування заощаджень та інвестиційних ресурсів. Критерій для показника обрано з огляду на світові показники питомої ваги заощаджень у структурі ресурсів і витрат домогосподарств, з урахуванням особливостей функціонування українських домогосподарств і обраного критерію витрат на споживання в межах 50% усіх витрат. Кінцевий висновок по $С_{ФФП}$ можливо зробити лише у порівнянні з показником $С_{АФЗВ}$, з огляду на можливість існування двох ситуації для домогосподарства, коли показник $С_{ФФП}$ буде нижче пропонованого порогового значення:

- недостатності доходів для забезпечення поточних потреб,
- невикористання фінансового потенціалу для формування заощаджень.

Показник використання інвестиційного потенціалу та показник абсолютного фінансового забезпечення формують показники резервів збільшення інвестиційної складової фінансових ресурсів домогосподарств.

Розрахунок та визначення даних показників мають вагоме значення як для домогосподарства – з метою підвищення ефективності використання фінансових ресурсів, так і для контрагентів домогосподарства:

- держави – для виявлення резервів щодо залучення вільних коштів домогосподарств до фінансової системи як інвестиційного та кредитного ресурсу; можливості прогнозування зміни фінансової стійкості домогосподарств при змінах державної політики формування доходів, рівня оподаткування тощо;

- для суб'єктів господарювання та фінансових посередників – для проведення оцінювання платоспроможності позичальників, потенційних можливостей інвесторів – учасників домогосподарства.

Впровадження системи критеріїв кожного із показників оцінювання фінансового стану дає змогу проведення порівняльного аналізу як для окремого домогосподарства (зміни в перспективі через проміжок часу, зміни в залежності від очікуваних структурних змін доходів та витрат, зміни в залежності від структури домогосподарства тощо), так і здійснювати порівняльний аналіз фінансового стану домогосподарств між собою.

Комплексний аналіз фінансового стану домогосподарства у відповідності до запропонованих показників формує основу дослідження змін фінансової стійкості домогосподарства та стає передумовою розробки заходів щодо управління фінансовими ресурсами в розрізі зміни фінансової стратегії домогосподарства та структури доходів.

2). Другою складовою формування та забезпечення фінансової стійкості домогосподарства є прийняття рішень щодо найбільш ефективного використання наявних доходів і здійснення їх диверсифікації, та включає прийняття рішень щодо структури доходів та структури витрат домогосподарства.

Диверсифікація джерел формування доходів домогосподарств здійснюється після дослідження структури доходів, які отримує домогосподарство, а саме визначення величини доходів, їх структури у відповідності до джерел формування та спроможності забезпечувати потреби домогосподарства. Розширення потенційних джерел доходів зменшує вразливість домогосподарства щодо втрати чи зменшення розміру одного з отримуваних доходів.

Перед проведенням диверсифікації доходів домогосподарств має бути здійснено дослідження структури доходів домогосподарства за двома напрямами:

- питома вага кожного з доходів у загальній сукупності доходів, що сприятиме наочному представленню структури загального доходу домогосподарства. Аналіз проводиться за джерелами формування доходів, що дає змогу визначити «вагу» використання кожного із ресурсів для формування доходу та виявити наявні дисбаланси. Рівняння для розрахунку має наступний вигляд:

$$\frac{Доп}{СД}+\frac{Дпд}{СД}+\frac{Дв}{СД}+\frac{Тд}{СД}+\frac{Інд}{СД}=1 \quad (1),$$

де *СД* – сукупні доходи домогосподарства у поточному періоді; Доп – доходи від використання ресурси «робоча сила», а саме – оплата праці (заробітна плата), Дпд - отримання доходів від проведення підприємницької діяльності; Дв – доходи від власності, Тд - трансфертні платежі від держави, Інд – інші доходи, зокрема допомога родичів, кредитні ресурси, надані у користування домогосподарству тощо. Останні два види доходів хоч і не формуються безпосередньо з ресурсів, що ними володіють домогосподарства, однак включаються до загальної сукупності доходів та повинні бути проаналізовані з метою виявлення їх впливу на сукупний дохід домогосподарства. Розмежування Тд і Інд, дасть змогу прослідкувати наскільки залежним є домогосподарство від надходжень з державного та/або місцевого бюджету;

- можливість забезпечувати мінімальні потреби домогосподарства (формування корисних фінансових ресурсів) за рахунок доходу, що формується у наслідок використання кожного окремого ресурсу домогосподарства: співставлення кожного окремого виду доходу (Доп, Дпд, Дв, Тд, Інд) з прожитковим мінімумом в розрахунку на кожного учасника домогосподарства. Це дає змогу виявлення можливостей щодо здійснення інвестиційних операцій, враховуючі умови фінансування життєзабезпечення домогосподарства.

В умовах ринкової економіки питома вага Тд у структурі СД домогосподарств має бути нижчою за частку кожного із виокремлених доходів. Мета домогосподарства – досягти максимальної диверсифікації джерел доходів.

Подальше прийняття рішень щодо диверсифікації джерел доходів домогосподарств пов'язане з розподілом доходів за напрямами витрат, визначенням структури витрат домогосподарства, як складової формування та забезпечення фінансової стійкості домогосподарства, та полягає у формуванні та реалізації фінансової стратегії. В умовах ринкової економіки управління фінансовими ресурсами домогосподарств та визначення фінансової стратегії формування та використання фінансових ресурсів домогосподарства є актуальним аспектом:

- макрорегулювання - з метою підвищення життєвого рівня населення, формування високого рівня оплати праці, залучення інвестиційних ресурсів населення в економічну систему і т. д;
- мезорівня – з метою максимального залучення фінансових ресурсів домогосподарств до економічного обороту через розроблення комплексу послуг та фінансових інструментів у відповідності до потреб, уподобань та можливостей домогосподарств;
- мікрорівня, а саме – безпосереднього управління з боку членів домогосподарства з метою підвищення і збільшення дохідної бази функціонування домогосподарства як найбільш значимого суб'єкта фінансово-економічних відносин.

Управління фінансовими ресурсами домогосподарства щодо ефективного їх формування та розподілу проявляється у розробці фінансової стратегії (розвиток, накопичення,інвестування, стабілізація), яка враховує не лише домінуючий напрям отримання доходів, але й віддзеркалює вплив вікових особливостей учасників домогосподарства [6]. Вдала реалізація фінансової стратегії забезпечує фінансову стійкість домогосподарства, дає змогу підвищити рівень доходів та мінімізувати витрати. Зважене і продумане стратегічне управління є основою для виявлення резервів і підвищення можливостей для поліпшення матеріальної бази домогосподарств.

Висновки. Реалізація заходів щодо управління фінансовою стійкістю забезпечує створення передумов для підвищення ефективності формування та використання фінансових ресурсів домогосподарств. З огляду на особливості домогосподарств як учасників фінансових відносин, заходи щодо формування та забезпечення фінансової стійкості домогосподарств розроблено з урахуванням важливості залучення фінансових ресурсів домогосподарств до інвестиційних процесів без погіршення стану фінансування потреб поточної життєдіяльності.

Список використаних джерел

1. *Шваб П. В. Витрати і доходи домогосподарств України в період економічної кризи [Електронний ресурс] / П. В.Шваб// Науково-виробничий журнал «Облік і фінанси АПК». – 2012. – №2. – Режим доступу: http://magazine.faaf.org.ua/content/view/1378/35/*
2. *Рамський А. Ю. Фінанси домогосподарств та їх роль у забезпеченні попитут ат пропозицій на ринку капіталів/ А. Ю.Рамський// Бізнесінформ. – 2013. – №12. – с. 136-144*
3. *Кізима Т.О. Фінанси домогосподарств: сучасна парадигма та домінанти розвитку: монографія/ Т.О. Кізима; [вст. слово С.І. Юрія]. – К.: Знання, 2010. – 431 с.*
4. *Ворошило В. В. Фінанси домашніх господарств у фінансовій системі держави: дис. … кандидата економ. наук: спец. 08.00.08/ В. В. Ворошило. – С., 2012. – 255 с.*
5. *Дмитров Т. Персонални финанси: Учебникът/ Т. Дмитров. – Свищов: АИ «Ценов». – 2010. – с.225*
6. *Баранова В. Г. Фінансова стратегія як складова управління фінансовими ресурсами домогосподарства / В. Г. Баранова, Г. М. Коцюрубенко // Економіка та держава. – 2014. – № 12. – С. 20-23.*

References

1. *Shvab P. V. (2012) Expenses and income of households in Ukraine in the period of economic crisis, Naukovo-vyrobnychyj zhurnal «Oblik i finansy APK», vol.2, available at: http://magazine.faaf.org.ua/content/view/1378/35/ (Accessed 02.2015).*
2. *Rams'kyj A. Yu. (2013) The finances of households and their role in ensuring popauth AO proposals on the capital market, Biznesinform,vol.12, pp. 136-144*
3. *Kizyma T.O. (2010) Finansy domohospodarstv: suchasna paradyhma ta dominanty rozvy-tku: monohrafiia [The household Finance: a contemporary paradigm and the dominant development: monograph], Znannia, Kyiv, Ukraine*
4. *Voroshylo V. V. (2012) «Finansy domashnikh hospodarstv at finansovij systemi derzhavy Abstract of Ph.D. dissertation, Money, finances and credit, National Academy of environmental and resort construction, Simferopol, Ukraine*
5. *Dmytrov T. (2010) Personalny fynansy: Uchebnyk't [Personal Finance], AY «Tse-nov», Svyschov, Bulgaria*
6. *Baranova V.H. and Kotsiurubenko A.N. Financial strategy as a component of the management of household financial resources, Ekonomika ta derzhava, vol.12, pp. 20-23.*

ДАНІ ПРО АВТОРА:

Коцюрубенко Ганна Миколаївна, викладач кафедри фінансів Одеського національного економічного університету, к.е.н.
65014, м. Одеса, вул. Пушкінська, 26, ОНЕУ, каб. 312,
e-mail: anna_kots@mail.ru;

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ:

Коцюрубенко Анна Николаевна, преподаватель кафедры финансов Одесского национального экономического университета, к.э.н.

65014, г. Одесса, ул. Пушкинская, 26, ОНЭУ, каб. 312,
e-mail: anna_kots@mail.ru;

DATA ABOUT THE AUTHOR:
Kotsiurbenko A.N., lecturer in the Department of Finance, Odessa National Economic University, Candidate of Economics,
65014, Odessa, Pushkinskaya street, 26, ONEU, R. 312,
e-mail: anna_kots@mail.ru;

УДК 336.77:330.567.22 (477)

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ РИНКУ БАНКІВСЬКИХ КРЕДИТНИХ ПОСЛУГ ФІЗИЧНИМ ОСОБАМ В УКРАЇНІ

Кривошеєва В.В.

Предметом *дослідження є теоретичні та практичні питання функціонування ринку банківських кредитних послуг фізичним особам.*

Мета *статті полягає у виявленні сучасних тенденцій розвитку ринку кредитних послуг, що надаються депозитними корпораціями домогосподарствам в Україні.*

Методи дослідження. *У статті застосовано методи теоретичного узагальнення і порівняння.*

Результати роботи. *Ринок банківських кредитних послуг традиційно є основною складовою вітчизняного ринку кредитних послуг. Упродовж 2006–2008 рр. в Україні спостерігалося зростання обсягів наданих домогосподарствам банківських кредитів. Проте вже у 2009 р. цей показник зменшився порівняно з попереднім роком із одночасним зменшенням частки банківських кредитів, що надавались домогосподарствам, до рівня 2006 р. Це обумовлено насамперед глобальною фінансовою кризою, коли банки змушені були вдаватися до нормування кредитів. Падіння обсягів кредитних послуг, що надавали депозитні корпорації фізичним особам, продовжувалося в Україні і упродовж 2010-2012 рр. Негативні процеси, які відбулись у кредитній сфері, призвели до зростання частки проблемних кредитів, наданих фізичним особам, у кредитних портфелях депозитних корпорацій. На збільшення проблемної заборгованості домогосподарств депозитним корпораціям вплинуло різке зростання курсу долара. Ця обставина в першу чергу збільшує кількість проблемних іпотечних позик, наданих ще до заборони валютного кредитування фізичних осіб. Водночас чинником впливу на існування значних обсягів проблемної заборгованості за кредитами домогосподарствам є відсутність можливості банкам швидко реалізувати закладене майно.*

Однією із тенденцій розвитку ринку кредитних послуг фізичним особам в Україні є переважання споживчих кредитів. Водночас найбільшу питому вагу у структурі кредитних послуг, наданих депозитними корпораціями фізичним особам в Україні мають довгострокові кредити. Крім того значну частку у загальному обсязі наданих банками кредитних послуг фізичним особам становлять кредити в іноземній валюті.

Галузь застосування результатів. *Отримані результати сприяють обґрунтуванню напрямів розвитку ринку банківських кредитних послуг фізичним особам в Україні.*

Висновки. *Таким чином, до осені 2008 р. на ринку кредитних послуг фізичних осіб в Україні спостерігався кредитний бум, що було негативним проявом кредитної експансії на економіку країни. В Україні державі варто сприяти раціональному та ефективному кредитуванню домогосподарств для уникнення фінансової кризи як наслідку кредитного буму. Кредитні послуги фізичним особам, що надаються депозитними вітчизняними корпораціями, стали менш доступним для значної кількості домогосподарств. Це пов'язано із дефіцитом банків у кредитних ресурсах; падінням попиту на кредитні послуги з боку споживачів-фізичних осіб внаслідок зменшення їх кредитоспроможності; зростанням кредитного ризику як для кредиторів, так і для позичальників. Водночас відбувається переорієнтація споживчого попиту на кредитні послуги небанківських фінансових установ, які стають конкурентами депозитним корпораціям.*

Ключові слова: *ринок банківських кредитних послуг, кредитний бум, споживчі кредити, проблемні кредити.*

ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ РЫНКА БАНКОВСКИХ КРЕДИТНЫХ УСЛУГ ФИЗИЧЕСКИМ ЛИЦАМ В УКРАИНЕ

Кривошеева В.В.

Предметом *исследования являются теоретические и практические вопросы функционирования рынка банковских кредитных услуг физическим лицам.*

Цель *статьи заключается в выявлении современных тенденций развития рынка кредитных услуг депозитными корпорациями домохозяйствам в Украине.*

Методы исследования. *В статье применены методы теоретического обобщения и сравнения.*

Результаты работы. *Рынок банковских кредитных услуг традиционно является основной составляющей отечественного рынка кредитных услуг. За 2006-2008 гг. в Украине наблюдался рост объемов предоставленных домохозяйствам банковских кредитов. Однако уже в 2009г. этот показатель уменьшился по сравнению с предыдущим годом с одновременным уменьшением доли банковских кредитов, которые предоставлялись домохозяйствам, до уровня 2006 г. Это обусловлено прежде всего глобальным финансовым кризисом, когда банки вынуждены были прибегать к нормированию кредитов. Падение объемов кредитных услуг, которые предоставляли депозитные корпорации физическим лицам, продолжалось в Украине и на протяжении 2010-2012 гг. Негативные процессы, происходящие в кредитной сфере, привели к росту доли проблемных кредитов, предоставленных физическим лицам, в кредитных портфелях депозитных корпораций. На увеличение проблемной задолженности домохозяйств депозитным корпорациям повлияло резкий рост курса доллара. Это обстоятельство в первую очередь увеличивает количество проблемных ипотечных займов, предоставленных еще до запрета валютного кредитования физических лиц. В то же время фактором влияния на существование значительных объемов проблемной задолженности по кредитам домохозяйствам является отсутствие возможности банкам быстро реализовать заложенное имущество.*

Одной из тенденций развития рынка кредитных услуг физическим лицам в Украине является преобладание потребительских кредитов. В то же время наибольший удельный вес в структуре кредитных услуг, предоставляемых депозитными корпорациями физическим лицам, в Украине имеют долгосрочные кредиты. Кроме того значительную долю в общем объеме предоставленных банками кредитных услуг физическим лицам составляют кредиты в иностранной валюте.

Область применения результатов. *Полученные результаты способствуют обоснованию направлений развития рынка банковских кредитных услуг физическим лицам в Украине.*

© Кривошеєва В.В., 2015

Выводы. *Таким образом, к осени 2008 г. на рынке кредитных услуг физических лиц в Украине наблюдался кредитный бум, что было негативным проявлением кредитной экспансии на экономику страны. В Украине государству следует способствовать рациональному и эффективному кредитованию домохозяйств для предупреждения наступления финансового кризиса как следствия кредитного бума. Кредитные услуги физическим лицам, предоставляемых депозитным отечественными корпорациями, стали менее доступным для значительного количества домохозяйств. Это связано с дефицитом банков в кредитных ресурсах; падением спроса на кредитные услуги со стороны потребителей-физических лиц в результате уменьшения их кредитоспособности; ростом кредитного риска как для кредиторов, так и для заемщиков. В то же время происходит переориентация потребительского спроса на кредитные услуги небанковских финансовых учреждений, которые становятся конкурентами депозитным корпорациям.*

Ключевые слова: *рынок банковских кредитных услуг, кредитный бум, потребительские кредиты, проблемные кредиты.*

TRENDS OF THE DEVELOPMENT OF THE BANK CREDIT SERVICES MARKET TO INDIVIDUALS IN UKRAINE

Krivosheeva V.V.

The theoretical and practical aspects of functioning of the bank credit services to individuals are the subject of the research.

The purpose *of the article is to identify current trends of the development in the market of credit services, that are provided by depository corporations to households in Ukraine.*

Methods of research. Methods of theoretical generalization and comparison are applied in the article.

The results. *Market of bank credit services has traditionally been a main component of the domestic market of credit services. For 2006-2008 Ukraine achieved an increase in the volume of bank loans granted to households. However, in 2009 this figure has already decreased in comparison with the previous year and at the same time the share of bank loans provided to households has reduced to the level of 2006. This is primarily due to the global financial crisis, when banks were forced to resort to rationing of credit. The decline in volume of credit services offered by depository corporations to individuals, continued in Ukraine also throughout the period 2010-2012. Negative processes in the credit sector, led to an increase of the problem loans' share granted to individuals in the loan portfolios of depository corporations. It's the sharp rise of dollar exchange rate that affected the increase of households' problem debts to depositary corporations. This fact primarily increases the number of distressed mortgage loans granted before the ban of foreign currency lending to individuals. At the same time the lack of banks' ability to realizatione quickly the mortgaged property is the factor of influence on the existence of significant amounts of bad debts on credits to households.*

The prevalence of consumer loans is one of the trends of the market of credit services to individuals in Ukraine. At the same time long-term loans have the largest share in the structure of credit services provided by depository corporations to individuals in Ukraine. In addition loans in foreign currency present a significant proportion of total Bank credit services to individuals.

Area of the results application. *The obtained results contribute to the justification of the development directions of the bank credit services to individuals in Ukraine.*

Conclusions. *Thus, by the fall of 2008 the market of credit services to individuals in Ukraine experienced a credit boom that was a negative manifestation of credit expansion on the economy. In Ukraine the State should promote the rational and efficient households lending to avoid financial crisis as a consequence of the credit boom. Credit services to individuals provided by deposit domestic corporations have become less accessible to a large number of households. This is due to shortage of bank credit resources; decline in individuals' demand for consumers credit services caused by reducing their creditworthiness; increase of credit risk for both lenders and borrowers. At the same time there is a reorientation of consumer demand for credit services to non-bank financial institutions, which are becoming competitors to depository corporations.*

Key words: *market of bank credit services, credit boom, consumer loans, bad loans.*

Актуальність теми. Нині кредитування домогосподарств є поширеним у всьому світі. За даними Міжнародного валютного фонду середня частка споживчих кредитів у валовому внутрішньому продукті у світі становить близько 18% [7]. Найбільші обсяги ринку кредитних послуг фізичним особам мають країни Азії, друге місце посідають країни Європи, третє – країни Латинської Америки. За цих обставин особливої актуальності набуває проблема збалансованого та пропорційного розвитку ринку кредитних послуг в умовах посилення глобалізаційних та інтеграційних процесів.

Ступінь дослідження даної проблематики вченими. Дослідження проблем взаємозв'язку макроекономічної стабільності у державі та розвитку банківського кредитування домогосподарств здійснювали такі вчені як І. Барановський, **І.** Бураковський, Н. Валенцева, С. Волосович, О. Плотніков, А. Несветайлова, В. Хлівний та ін.

Предметом дослідження є теоретичні та практичні питання функціонування ринку банківських кредитних послуг фізичним особам.

Мета статті полягає у виявленні сучасних тенденцій розвитку ринку кредитних послуг, що надаються депозитними корпораціями домогосподарствам в Україні.

Завдання дослідження. Зазначена мета обумовлює дослідження динаміки банківського кредитування домогосподарств в Україні; аналізу структури кредитних послуг, що реалізуються вітчизняними депозитними корпораціями фізичним особам; визначаються напрями розвитку ринку банківських кредитних послуг в Україні.

Методи дослідження. У статті застосовано методи теоретичного узагальнення і порівняння.

Постановка проблеми. Не дивлячись на наявність значної кількості публікацій щодо аналізу проблем банківського кредитування домогосподарств, за умов перманентних змін внутрішнього та зовнішнього середовища актуальним залишається дослідження сучасних тенденцій розвитку ринку банківських кредитних послуг фізичним особам.

Результати дослідження. Ринок банківських кредитних послуг традиційно є основною складовою вітчизняного ринку кредитних послуг. Як видно з табл. 1 упродовж 2006–2008 рр. в Україні спостерігалося зростання обсягів наданих домогосподарствам банківських кредитів. Проте вже у 2009 р. в Україні обсяг наданих банківських кредитів фізичним особам зменшився порівняно з попереднім роком та становив 241249 млн грн. При цьому частка банківських кредитів, що надавались домогосподарствам, зменшилась до рівня 2006 р. Це було обумовлено насамперед глобальною фінансовою кризою, коли банки змушені були вдаватися до нормування кредитів. Як зазначив Ф.С. Мишкін, це є одним із засобів подолання проблем несприятливого вибору і морального ризику [8, с. 277], під впливом яких фінансові ринки втрачають здатність ефективно спрямовувати кошти від заощаджувачів до тих, хто має продуктивні інвестиційні можливості [216, с. 232]. Зменшення обсягів банківського кредитування також було спричинено збільшенням вартості кредитних ресурсів; зниженням кредитоспроможності фізичних осіб-потенційних позичальників; застосуванням урядом та Національним банком України (НБУ) антикризових заходів. Як зазначають **І.В.** Бураковський та О.В. Плотніков**, п**ричини кредитної кризи 2007–2009 рр. визначаються сукупністю історичних, геополітичних, соціальних і культурних чинників [2, с. 107]. А. Несветайлова акцентує увагу на тому, що «кредитна криза, викликана шокуючим нерозумінням фінансових інновацій та масштабною недооцінкою ризиків» [9, с. 122]. Водночас серед причин виникнення фінансової кризи 1998 р., що розпочалася в азіатсько-тихоокеанському регіоні, вирізняли, крім

макроекономічної незбалансованості, недостатній контроль банківської системи; підтримання відносно фіксованих валютних курсів, що призвело до значних обсягів запозичень з міжнародних ринків капіталу для фінансування інвестиційних проектів низької якості; недостатнє оцінювання фінансових ризиків та незадовільне управління ними; непрозору фінансову звітність приватного сектора та невідпрацьованість нормативно-правових актів [13]. Як бачимо, за короткий час між кризами 1998 та 2008 р. дещо змінились як причини виникнення кризи, так і їх розуміння. Водночас зростання обсягів надання кредитних послуг фізичним особам збільшує ризики порушення стабільності фінансової сфери та макроекономічних пропорцій. За деякими даними близько 10% узятих споживчих кредитів позичальники не повертають [6].

Таблиця 1. Структура кредитів, наданих депозитними корпораціями резидентам, у розрізі секторів економіки в Україні за 2006–2013 рр.*

Кредити	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.
Ін. фінансовим корпораціям, млн грн.	2689	5932	9789	14014	13430	16441	16229	19317
%	1,10	1,39	1,33	1,94	1,83	2,05	1,99	2,12
Сектору загального державного управління, млн грн.	4	4	12	5755	8817	8532	5803	5908
%	**	**	**	0,80	1,20	1,06	0,71	0,65
Нефінансовим корпораціям, млн грн.	160503	260476	443665	462215	500961	8532	605425	691603
%	65,45	61,02	60,44	63,90	68,36	71,78	74,27	75,94
Ін. секторам економіки, млн грн.	82034	160455	280556	241311	209615	201291	187685	193654
%	33,45	37,59	38,22	33,36	28,61	25,11	23,02	21,26
У т.ч. домогоспо-дарствам, млн грн.	82010	160386	280490	241249	209538	201224	187629	193529
%	33,44	37,57	38,21	33,35	28,59	25,10	23,01	21,25
Разом, млн грн.	245230	426867	734022	723295	732823	801809	815142	910782
%	100	100	100	100	100	100	100	100

** Складено автором за офіційними даними НБУ*

*** Показник становив менше 0,01%*

Падіння обсягів кредитних послуг, що надавали депозитні корпорації фізичним особам, продовжувалося в Україні і упродовж 2010-2012 рр. (табл. 1). За деякими дослідженнями влітку 2011 р. середньостатистичний українець був винен банкам близько 800 євро споживчих кредитів, або 3,5 середньої заробітної плати у країні. За цим показником Україна посіла друге місце в Європі після Греції [1].

Споживчі кредити, які надавали депозитні корпорації в Україні протягом 2012 р., знову почали відвойовувати позиції, що спричинило занепокоєння Світового банку реконструкції та розвитку щодо можливості повторення подій 2008 р., коли Україна і Росія лідирували щодо зростання споживчого кредитування серед країн СНД [5]. Для запобігання цій тенденції Планом заходів з подолання негативного сальдо в зовнішній торгівлі, затвердженим розпорядженням Кабінету Міністрів України від 26 жовтня 2011 р. № 1074-р, передбачалось, що НБУ повинен посилити вимоги до надання фінансовими установами споживчих кредитів з урахуванням платоспроможності позичальника – фізичної особи. Крім того, Міністерству фінансів України, Міністерству економічного розвитку і торгівлі України та НБУ було доручено до грудня 2011 р. спрямувати кредитні кошти зі сфери споживчого кредитування до сфери виробництва.

Як випливає з даних табл.1, впродовж 2009-2012 рр. обсяги кредитних послуг, що надавалися депозитними корпораціями фізичним особам в Україні продовжували скорочуватися. І лише у 2013 р. спостерігалося їх зростання до 193529 млн грн., що перевищило аналогічний показник 2012 р. на 3,14%.

Негативні процеси, які відбулись у кредитній сфері, призвели до зростання частки проблемних кредитів фізичним особам у кредитних портфелях депозитних корпорацій. Існує думка, що кредитні буми пов'язані з новими мотиваціями поведінки учасників ринку, появою так званих економік споживання, які є продуктом ефективних стратегій маркетологів, здатних реалізовувати продукти та послуги, що задовольняють неіснуючі потреби [3, с. 3]. Разом з тим кредитний бум створює інформаційні та мотиваційні проблеми для банків, що призводить до погіршення якості банківських портфелів та посилення фінансової вразливості. Це пов'язано з тим, що за значного розширення банківської діяльності кредитним установам важко отримати інформацію про кредитоспроможність позичальників-фізичних осіб. Зрозуміло, що в разі макроекономічного зростання позичальники можуть мати високі доходи та ліквідність тимчасово. Крім того, для швидкого збільшення кредитного портфеля банкіри змушені не лише підвищувати ризики щодо існуючих позичальників, а й шукати нових. У цьому зв'язку при збільшенні так званої кредитної бульбашки посилюватиметься прихована ризиковість кредитного портфеля. Також слід зауважити, що значний вплив на зростання кредитної заборгованості мають ризики опосередкованих суб'єктів кредитної системи – ріелторів, нотаріусів, оцінювачів [4, с. 136].

За офіційними даними НБУ абсолютний розмір проблемної заборгованості фізичних осіб скоротився упродовж 2009-2013 рр. на 35% – до 13 млрд грн. [11]. Чинниками зменшення частки проблемних кредитів стали:

- відновлення іпотечного та автокредитування, що є можливістю для рефінансування безнадійної заборгованості;
- обережна кредитно-інвестиційна діяльність банків;
- формування банками вищих резервів за високоризиковими активами та списання безнадійних кредитів, що банки почали здійснювати активніше після набуття чинності постанови Національного банку України № 424 від 13 вересня 2010 р. (нині порядок списання регламентує постанова Національного банку України «Про затвердження Порядку відшкодування банками України безнадійної заборгованості за рахунок резерву» від 1 червня 2011 р. № 172);
- реалізація банками заставного майна. Так, останніми роками в Україні було продано близько 1,5 млн автомобілів, з яких приблизно 800 тис. «кредитні». Середня частка проблемних автомобільних кредитів становить 20%. Отже, близько 150 тисяч заставних автомобілів можуть бути конфісковані банками і потрапити на вторинний ринок, що перевищить третину обсягу пропозиції автомобілів в Україні [12];
- перепродаж проблемних беззаставних кредитів факторинговим компаніям. За прогнозами експертів, 30–40% проблемних беззаставних кредитів банки перепродаватимуть факторинговим компаніям [10];
- застосування банками програм реструктуризації з частковим списанням боргу за умови самостійного погашення позичальником певної його частки;
- зміни в законодавчому регулюванні взаємовідносин кредиторів та споживачів фінансових послуг. Так, Верховна Рада України 22 вересня 2011 р. ухвалила проект закону № 7351 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту прав кредиторів і споживачів фінансових послуг» від 1 лютого 2011 р. з урахуванням пропозицій Президента України.

Таким чином, 16 жовтня 2011 р. набрав чинності Закон України № 3795-VI «Про внесення змін у деякі законодавчі акти України щодо врегулювання відносин між кредиторами і споживачами фінансових послуг», спрямований на вдосконалення законодавчого регулювання для підвищення захисту прав кредиторів, вкладників банків та споживачів фінансових послуг і зниження рівня ризиків фінансової системи та частки проблемних активів у портфелях банківських установ за одночасної заборони надання споживчих кредитів в іноземній валюті на території України.

Незважаючи на оптимістичну статистику НБУ, реальний рівень проблемних кредитів може значно перевищувати офіційний. За неофіційними даними частка простроченої заборгованості за кредитами становить біля 45% загального кредитного портфеля банків на відміну від даних НБУ, за якими цей показник становив 10% [11]. За останні п'ять років сума проблемних боргів домогосподарств у кредитному портфелі банків збільшилася з 67 млрд грн до 75 млрд грн. [11]. Одна з основних причин такої різниці в цифрах – особливості обліку проблемної заборгованості в Україні і, відповідно, некоректне формування банками резервів під неї, що занижує звітні показники. Водночас за міжнародними стандартами реструктуризована заборгованість визнається як проблемна, а в Україні не включається до її складу. На збільшення проблемної заборгованості домогосподарств депозитним корпораціям вплинуло різке зростання курсу долара. Ця обставина в першу чергу збільшує кількість проблемних іпотечних позик, виданих ще до заборони валютного кредитування. Водночас недобросовісні позичальники вдаються до різних шахрайських схем ухилення від виплати боргів.

У структурі кредитних послуг, що надавалися депозитними корпораціями фізичним особам в Україні упродовж 2006-2013 рр., переважали споживчі кредити (табл. 2). При цьому (крім 2009-2010 рр.) частка споживчих кредитів у загальному обсязі наданих кредитів домогосподарств мала тенденцію до зростання.

Таблиця 2. Структура кредитних послуг, наданих депозитними корпораціями фізичним особам, за цільовим призначенням в Україні за 2006-2013 рр.*

Кредити	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.
Споживчі кредити, млн. грн.	58453	115032	186088	137113	122942	126192	125011	137346
%	71,27	71,72	66,34	56,83	58,67	62,71	66,63	70,97
Кредити, надані на придбання, реконструкцію та будівництво нерухомості, млн. грн.	20412	40778	88352	98792	81 953	70447	58427	51447
%	24,9	25,43	31,50	40,95	39,11	35,01	31,14	26,58
Інші кредити, млн. грн.	3 145	4 577	6050	5343	4643	4585	4191	4736
%	3,83	2,85	2,16	2,22	2,22	2,28	2,23	2,45
Разом, млн. грн.	82010	160386	280490	241249	209538	201224	187629	193529
%	100	100	100	100	100	100	100	100

** Складено автором за офіційними даними НБУ*

Згідно з даними табл. 3 найбільшу питому вагу у структурі кредитних послуг, наданих депозитними корпораціями фізичним особам в Україні в 2013 р. мали довгострокові кредити, наданих депозитними корпораціями на термін понад 5 років – 44,10%. Довгострокові кредити, надані на термін понад п'ять років, банки почали надавати лише у 2007 р. До 2010 р. їх частка у загальному обсязі кредитних послуг, наданих домогосподарствам мала тенденцію до зростання.

Друге місце в 2013 р. у структурі банківських кредитів домогосподарствам займають кредити, надані на термін до одного року – 28,52%. При цьому протягом 2006-2009 рр. їх частка у загальному обсязі кредитних послуг, наданих домогосподарствам мала тенденцію до зменшення. Упродовж 2010-2013 рр. цей показник кардинально змінився у бік збільшення.

Таблиця 3. Структура кредитних послуг, наданих депозитними корпораціями фізичним особам, за цільовим призначенням у розрізі термінів їх надання в Україні за 2006-2013 рр.* (%)

Кредити	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.
Споживчі кредити, надані на термін: до 1 р.	13,95	11,89	8,96	7,97	11,04	16,06	19,13	26,29
1-5 р.	57,32	27,44	22,06	16,82	15,41	18,56	21,21	24,57
понад 5 р.	-	32,39	35,32	32,04	32,22	28,09	25,29	20,11
Кредити на придбання, реконструкцію, будівництво нерухомості, надані на термін: до 1р.	0,38	0,30	0,49	1,05	1,09	1,19	0,83	1,17
1-5 р.	24,52	2,38	1,89	3,08	2,00	1,81	2,01	1,78
5-10 р.	-	4,49	5,44	7,96	7,14	6,47	4,96	3,56
понад 10 р.	-	18,26	23,68	28,86	28,88	25,54	23,34	20,07
Інші кредити, надані на термін: до 1 р.	1,26	0,65	0,46	0,32	0,54	0,58	0,61	1,06
1-5 р.	2,57	2,2	1,14	1,08	0,95	1,03	1,04	1,03
понад 5 р.	-	-	0,56	0,72	0,73	0,67	0,58	0,36
Разом, в т.ч.:	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**
до 1 р.	15,59	12,84	9,91	8,34	12,67	17,83	20,57	28,52
1-5 р.	84,41	32,02	25,09	20,98	18,36	21,4	24,26	27,38
Понад 5 р.	-	55,14	65,0	69,58	68,97	60,77	54,17	44,10

** Складено автором за офіційними даними НБУ*

Протягом 2006–2011 рр. значна частка кредитів домогосподарствам надавалися в іноземній валюті (табл. 4). При цьому спостерігалася тенденція до зростання частки кредитів в іноземній валюті у структурі банківських кредитних послуг фізичним особам упродовж 2006-2010 рр.

Як видно з табл. 4 протягом 2010-2013 рр. спостерігається тенденція до зростання частки кредитів, наданих банками фізичним особам в національній валюті України. При цьому найбільшу частку в них становили споживчі кредити, що змінило тенденцію 2006-2008 рр., коли вони переважно надавалися в іноземній валюті. Зазначене значно зменшило валютні ризики на ринку банківських кредитних послуг фізичним особам.

Таблиця 4. Структура кредитних послуг, наданих депозитними корпораціями фізичним особам, за цільовим призначенням у розрізі валюти їх надання в Україні за 2006-2013 рр.* (%)

Кредити	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.
Споживчі кредити:								
в національній валюті	31,82	30,60	23,78	21,63	25,04	35,33	45,07	55,92
в іноземній валюті	39,45	41,12	37,56	35,20	33,63	27,38	21,56	15,05
Кредити на придбання, реконструкцію, будівництво нерухомості								
в національній валюті	2,94	3,79	3,15	4,82	4,70	6,21	7,59	7,07
в іноземній валюті	21,96	21,64	28,35	36,13	34,41	28,8	23,55	19,51
Інші кредити:								
в національній валюті	2,66	2,02	1,17	1,18	1,16	1,53	1,63	1,95
в іноземній валюті	1,17	0,83	0,99	1,04	1,06	0,75	0,60	0,50
Разом, в т.ч.	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**
в національній валюті	37,42	36,41	33,10	27,63	30,90	43,07	54,29	64,94
в іноземній валюті	62,58	63,59	66,90	72,37	69,10	56,93	45,71	35,06

** Складено автором за офіційними даними НБУ*

Висновки. Таким чином, до осені 2008 р. на ринку кредитних послуг фізичних осіб в Україні спостерігався кредитний бум, що було негативним проявом кредитної експансії на економіку країни. В Україні державі варто сприяти раціональному та ефективному кредитуванню домогосподарств для уникнення фінансової кризи як наслідку кредитного буму. Кредитні послуги фізичним особам, що надаються депозитними вітчизняними корпораціями, стали менш доступним для значної кількості домогосподарств. Це пов'язано із дефіцитом банків у кредитних ресурсах; падінням попиту на кредитні послуги з боку споживачів-фізичних осіб внаслідок зменшення їх кредитоспроможності; зростанням кредитного ризику як для кредиторів, так і для позичальників. Водночас відбувається переорієнтація споживчого попиту на кредитні послуги небанківських фінансових установ, які стають конкурентами депозитним корпораціям.

Список використаних джерел

1. Більше не означає краще: огляд ринку споживчого кредитування за 2011 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ua.prostobank.ua/spozhivchi_krediti/stati/bilshe_ne_oznachae_krasche_oglyad_rinku_spozhivchogo_kredituvannya_za_2011_rik

2. Бураковський І. В. Глобальна фінансова криза: уроки світу та України : монографія / І. В. Бураковський, О. В. Плотніков. – Х. : Фоліо, 2009. – 299 с.

3. Валенцева Н.И. Теоретические основы экономических границ кредита и развития потребительского кредитования / Н. И. Валенцева, И. В. Ларионова, Ю. В. Кудрявцева // Банковские услуги. – 2011. – № 1. – С. 2–11.

4. Волосович С.В. Об'єктивна необхідність та функціональне призначення системи кредитних відносин / С.В. Волосович // Вісник економічного університету. – 2014. - № 22/1. - С. 133-137.

5. Кабмін доручив Нацбанку обмежити споживче кредитування [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.newsru.ua/ finance/01nov2011/credit.html

6. Комплексное банковское страхование [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.prostobankir.com.ua/mezhbankovskiy_biznes/stati/kompleksnoe_bankovskoe_strahovanie

7. Міжнародний досвід споживчого кредитування [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://gufer.net/bankvska-sprava/417-mzhnarodniy- dosvd-spozhivchogo-krediturannya.html

8. Мишкін Ф.С. Економіка грошей, банківської справи і фінансових ринків / пер. з англ. С. Панчишина, А. Стасишина, Г. Стеблія. – К. : Основи, 1999. – 963 с.

9. Несветайлова А. За пределами политэкономии Мински: ликвидность и финансовые инновации в контексте глобального финансового кризиса / А. Несветайлова // Вопросы экономики. – 2011. – № 6. – С. 107–122.

10. Проблемні позики перепродадуть факторинговим компаніям [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ubr.ua/uk/finances/ bankingsector/problemnpozikipereprodadut-faktoringovim-kompaniam-86634

11. Реальний портфель проблемної заборгованості банків майже в 6 разів більший за офіційний [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://news.finance.ua/ua/news/~/327329

12. Розвиток ринку автоконфіскату та продаж заставного авто [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.zalog-auto.org.ua/ index-ua.html

13. Шамова І.В. Грошово-кредитні системи зарубіжних країн [Електронний ресурс] / І. В. Шамова. – Режим доступу : http://buklib.net/ component/option,com_jbook/Itemid,99999999/catid,28/

References

1. Bil'she ne oznachae krashche: ohl'ad rynku spozshvchoho kredytuvannia za 2011 rik [More is not better: a review of the consumer lending market in 2011]: http://ua.prostobank.ua/spozhivchi_krediti/stati/bilshe_ne_oznachae_krasche_oglyad_rinku_ spozhivchogo_kredituvannya_za_2011_rik

2. Burakovskyi I.V. Hlobal'na finansova kryza: uroky svitu ta Ukrayiny : monohrafiia / I.V. Burakovskyi, O.V. Plotnikov [Global Financial Crisis: Lessons of the world and Ukraine]. – Kh. : Folio, 2009. – 299 s.

3. Valentseva N.I. Teoreticheskie osnovy' e'konomicheskih granits kredita i razvitiya potrebitel'skogo kreditovaniya [Theoretical Foundations of economic borders credit and development of consumer credit] / N.I. Valentseva, I.V. Larionova, Yu.V. Kuryavtseva // Bankovskie uslugi. – 2011. – № 1. – S. 2–11.

4. Volosovicn S.V. Obyektyvna neobkhidnist' ta funktsional'ne pryznachennia systemy kredytykh vidnosyn [The objective necessity and functional purpose of the system of credit relations] / S.V. Volosovych // Visnyk ekonomichnoho universytetu. – 2014. - № 22/1. - S. 133-137.

5. Kabmin doruchyv Natsbanku obmezshyty spozshyvche kredytuvannia [Cabinet of Ministers of Ukraine has instructed the National Bank to limit consumer loans] : http://www.newsru.ua/ finance/01nov2011/credit.html

6. Kompleksnoe bankovskoe strahovanie [Integrated bancassurance]: http://www.prostobankir.com.ua/mezhbankovskiy_biznes/ stati/kompleksnoe_bankovskoe_strahovanie

7. Mizshnarodnyi dosvid spozshyvchoho kredytuvannia [International experience in consumer lending] : http://gufer.net/bankvska-sprava/417-mzhnarodniy- dosvd-spozhivchogo-krediturannya.html

8. Myshkin F.S. Ekonomika hroshei, bankivs'koi spravy i finansovykh rynkiv / per. z anhl. S. Panchyshyna, A. Stasyshyna, H. Stebliia [Economics of Money, Banking and Financial Markets]. – K. : Osnovy, 1999. – 963 s.

9. Nesvetajlova A. Za predelami polite'konomii Minski: likvidnost' i finansovy'e innovatsii v kontekste global'nogo finansovogo krizisa / A. Nesvetajlova [Outside of the political economy of Minsk liquidity and financial innovation in the context of the global financial crisis] // Voprosy' e'konomiki. – 2011. – № 6. – S. 107–122.

10. Problemni pozyky pereprodadut' faktorynhovym kompaniyam [Problem loans pereprodadut factoring companies] : http://ubr.ua/uk/finances/ bankingsector/problemnpozikipereprodadut-faktoringovim-kompaniam-86634

11. Real'nyj portfel' problemnoi zaborhovanosti bankiv mayzshe v 6 raziv bil'shyi za ofitsiynyi [The actual portfolio of bad debts of banks almost 6 times more than the official]. – Режим доступу : http://news.finance.ua/ua/news/~/327329

12. Rozvytok rynku avtokonfiskatu ta prodazsh zastavnoho avto [Development confiscated market and Sale of confiscated cars] : http://www.zalog-auto.org.ua/ index-ua.html

13. Shamova I.V. Hroshovo-kredytni systemy zarubizshnyh krayin [Monetary systems of foreign countries] / I.V. Shamova : http://buklib.net/ component/option,com_jbook/Itemid,99999999/catid,28/

ДАНІ ПРО АВТОРА
Кривошеєва Вікторія Віталіївна, аспірантка кафедри фінансів
Київський національний торговельно-економічний університет
вул. Кіото, 19 м. Київ, Україна, 02156
e-mail: Viktory7777@gmail.com

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ
Кривошеева Виктория Витальевна, аспирантка кафедры финансов
Киевский национальный торгово-экономический университет
ул. Киото, 19, г. Киев, Украина, 02156
e-mail: Viktory7777@gmail.com

DATA ABOUT THE AUTHOR
Krivosheeva Viktoria Vital`evna, graduate of the finance department of
Kiev National University of Trade and Economics
Kioto street, 19, Kiev, Ukraine, 02156
e-mail: Viktory7777@gmail.com

УДК 336.148

РОЗВИТОК ДЕРЖАВНОГО ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ В УКРАЇНІ

Лисяк Л.В.

Предмет дослідження – сукупність теоретичних та практичних питань суті та еволюції контролю і реформування державного фінансового контролю в Україні. Мета роботи – на основі ретроспективного аналізу практики та розкриття теоретичних засад становлення та розвитку системи державного фінансового контролю виявити напрями його модернізації в Україні. Метод і методологія проведення роботи – використано загальнонаукові та спеціальні методи: ретроспективного аналізу, порівняння, наукової абстракції та ін.

Результати роботи – на основі ретроспективного аналізу практики та теоретичних засад становлення та розвитку системи державного фінансового контролю виявлено недоліки чинної методології фінансового контролю в Україні та запропоновано напрями його подальшої модернізації. Галузь застосування результатів – теоретичні та практичні результати дослідження можуть бути використані у процесі удосконалення системи державного фінансового контролю в Україні.

Висновки. В руслі сучасних економічних реформ (децентралізації бюджетних відносин, розширення бюджетних прав місцевих органів влади і надання самостійності в бюджетних повноваженнях регіонам та органам місцевого самоврядування) контрольна функція господарського механізму, а відтак і фінансового контролю отримує істотний імпульс подальшого розвитку. Позитивний результат від цих реформ може бути досягнутий на основі повноцінної демократизації суспільних відносин та дієвої системи фінансового контролю, функціонуючої на засадах міжнародного права, зафіксованих у положеннях Лімської декларації. Згідно із ними державний фінансовий контроль, аудит та громадський контроль мають охоплювати усі ланки фінансових відносин. Це потребує критичної оцінки чинних моделей контролю, внесення належних змін у механізм зовнішнього і внутрішнього контролю, запровадження відповідальності за забезпечення суспільного прогресу не лише підконтрольних об'єктів, а насамперед – суб'єктів контролю за раціональним і високо результативним використанням усього продуктивного потенціалу країни за критерієм забезпечення гідного рівня життя населення.

Ключові слова: *фінансова політика, фінансовий контроль, аудит, громадський контроль, бюджетні кошти.*

РАЗВИТИЕ ГОСУДАРСТВЕННОГО ФИНАНСОВОГО КОНТРОЛЯ В УКРАИНЕ

Лысяк Л.В.

Предмет исследования – совокупность теоретических и практических вопросов сущности, эволюции контроля и реформирования государственного финансового контроля в Украине. Цель работы - на основе ретроспективного анализа практики и раскрытия теоретических основ становления и развития системы государственного финансового контроля выявить направления его модернизации в Украине. Метод и методология проведения работы – использованы общенаучные и специальные методы: ретроспективного анализа, сравнения, научной абстракции и др.

Результаты работы – на основе ретроспективного анализа практики и теоретических основ становления и развития системы государственного финансового контроля выявлены недостатки действующей методологии финансового контроля в Украине и предложены направления его дальнейшей модернизации. Область применения результатов – теоретические и практические результаты исследования могут быть использованы в процессе совершенствования системы государственного финансового контроля в Украине.

Выводы. В русле современных экономических реформ (децентрализации бюджетных отношений, расширение бюджетных прав местных органов власти и предоставления самостоятельности в бюджетных полномочиях регионам и органам местного самоуправления) контрольная функция хозяйственного механизма, а затем и финансового

 © Лисяк Л.В., 2015

контроля получает существенный импульс дальнейшего развития. Положительный результат от этих реформ может быть достигнут на основе полноценной демократизации общественных отношений и эффективной системы финансового контроля, функционирующей на основе международного права, зафиксированных в положениях Лимской декларации. Согласно им государственный финансовый контроль, аудит и общественный контроль должны охватывать все звенья финансовых отношений. Это требует критической оценки действующих моделей контроля, внесения надлежащих изменений в механизм внешнего и внутреннего контроля, введение ответственности за обеспечение общественного прогресса не только подконтрольных объектов, а прежде всего - субъектов контроля за рациональным и высоко результативным использованием всего производительного потенциала страны по критерию достойного уровня жизни населения.

Ключевые слова: *финансовая политика, финансовый контроль, аудит, общественный контроль, бюджетные средства.*

DEVELOPMENT OF PUBLIC FINANCIAL CONTROL IN UKRAINE

Lysiak L.V.

Purpose of the research - a complex of theoretical and practical issues of the essence and evolution of control and reform of public financial control in Ukraine. Purpose of the paper - on the basis of retrospective analysis of practice and opening theoretical principles of formation and development of system of public financial control to detect areas of its modernization in Ukraine. Method and methodology of work - general scientific and special methods: a retrospective analysis, comparison, scientific abstraction and others were used.

The results - on the basis of retrospective analysis of practices and theoretical principles for the formation and development of public financial control detected shortcomings of the current methodology of financial control in Ukraine and directions for its further modernization were proposed. Area of using results - theoretical and practical research results can be used in the process of improving system of public financial control in Ukraine.

Conclusions. In line with current economic reforms (decentralization of budgetary relations, expanding budgetary rights of local administration and giving independence in budgetary authority to regions and governments) control function of the economic mechanism and thus financial control receives significant impulse for further development. The positive result of these reforms can be achieved on the basis of full democratization of social relations and effective system of financial control, which is functioning on the principles of international law set forth in the provisions of the Lima Declaration. In order with them public financial control, audit and public control should cover all aspects of financial relations. This requires a critical assessment of current models of control, making appropriate changes in the mechanism of internal and external control, introduction responsibility for ensuring of social progress not only controlled facilities, but first of all - the subjects of control for rational and efficient use of all productive potential by providing criteria decent standard of living.

Key words: *financial policy, financial control, audit, public control, budget funds.*

Постановка проблеми. У сфері державної фінансової політики протягом останніх років здійснено прогресивні заходи щодо посилення рольових функцій бюджетної системи держави. Зокрема, внаслідок впорядкування бюджетного механізму з прийняттям Бюджетного кодексу України у 2001 р. та його нової редакції в 2010 р. істотно вдосконалено: бюджетне законодавство; впроваджено казначейське обслуговування бюджетних коштів та облік зобов'язань розпорядників коштів у системі органів казначейства; створено централізовану модель управління державними ресурсами; запроваджений і реалізується на практиці в державному бюджеті програмно-цільовий метод складання та виконання бюджету, що дозволяє простежити досягнення конкретного результату; запроваджено відкриття та виділення асигнувань під зареєстровані зобов'язання. Перелічені заходи – це важливі кроки у напрямі створення досконалої системи планування бюджетних показників та використання бюджетних коштів.

Однією з найбільш важливих функцій держави є забезпечення керованості та підконтрольності державних фінансових ресурсів, створення умов для використання їх в якості найважливішого управляючого фактору розвитку країни, що потребує удосконалення теоретико-методичних засад подальшого розвитку системи державного фінансового контролю. Водночас ретроспективний аналіз розвитку державного фінансового контролю надасть можливість виявити недоліки та проблеми організаційного характеру, окреслити шляхи його подальшої модернізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Довготривалий період еволюції організаційних форм контролю зумовив становленню у господарських системах контрольних органів, а потреба посилення їх дієвості призводила до формування відповідних служб та удосконалення правових засад і методології їх діяльності. Проблематикою господарського (економічного) контролю в усіх його проявах займались відомі вчені, зокрема: С. Бардаш [1], Ф.Ф. Бутинець [2], В.В. Глущенко [3], Н.Г. Виговська [4], І.М. Іванова [5], В.Є. Калюга [6], Є.В.Мних [8], В.Ф. Піхоцький [9], І.Б.Стефанюк [11], В.О. Шевчук [12] та ін.

Одним із напрямів методологічних досліджень, що набув особливої важливості в сучасних умовах трансформаційних змін національної економіки і розбудови послідовно-ринкового господарського механізму є визначення предмета і об' єкта економічного контролю. Висхідною умовою є категоріальна сутність контролю, яка зумовлює сприйняття його як самостійної сфери економічних відносин, а відтак і самостійної галузі наукових знань, що знаходяться в динамічному розвитку. Відповідно зі зміною рольових функцій держави набуває в ринкових умовах нової якості і господарський механізм, включаючи і таку його важливу компоненту як контроль. Зокрема, в переході від переважно наглядової функції (з великим нахилом до каральних дій) до регулювання ефективності національної економіки коригуючими засобами. Процес удосконалення державного фінансового контролю потребує визначення сутності контрольної функції та дослідження її втілення у службах економічного та фінансового контролю в країні.

Мета статті – на основі ретроспективного аналізу практики та розкриття теоретичних засад та проблем становлення і розвитку системи державного фінансового контролю виявити напрями його модернізації в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Термін «контроль» уособлюється з поняттям «перевірка», спостереженням за певними процесами з метою встановлення їх відповідності до встановлених вимог. У системі економіки це відносини, що виникають між розпорядником і виконавцем. Поняття «controle» (фр.) має давнє, латинське походження, що є словосполученням «contra» і «role». Перша складова частка «contra» це префікс, що означає протидію тому явищу, що виражено словом «role» - яке виражає міру впливу, ступінь участі у чомусь, величину значення. Нині широко вживаний термін «роль» сприймається як вагомість певної дії, тож у поєднанні із зазначеним префіксом набуває виразу протидії чомусь небажаному. На цій основі термін «контроль» сприймається насамперед як застережливий захід проти небажаних відхилень від установленого порядку.

На зазначеній підставі сферою відносин «контроль» у широкому його розумінні є встановлення певного «порядку», тобто оцінка поточного стану явища за критерієм відповідності до вимог, виявлення відхилень і порушень вимог та застосування заходів їх запобігання чи усунення.

У досить тривалому історичному періоді цивілізаційного поступу людства відбувалася трансформація організаційних форм господарського механізму та відповідно із цим і його складового елементу – контролю. Мета контролю зміщувалась від

першопочаткових завдань підкорення підлеглих волі господаря, а у виробничій сфері – до підпорядкування діяльності вимогам технологічних систем.

Безумовно, в процесі суспільного поступу наростали прогресивні зміни у відносинах базису і надбудови (власності і влади) суспільного устрою. З розмежуванням власності монарха і держави відбулося утворення державного господарства та системи державного господарства, отже і системи державного контролю. Крупномасштабна і розгалужена система державного господарства – національна економіка зумовила формування різноманітних форм цільового контролю – від органів політичного нагляду, правопорядку до виробничо-технічного, економічного, бухгалтерського, аудиторського контролю тощо. Тобто в процесі еволюції контрольна функція відокремилась від безпосереднього її носія – особи-власника і перетворилась у певну суспільну інституцію, реалізація якої здійснюється спеціалізованими службами. Відповідно із цим контроль набуває самостійного значення.

Із формуванням національних економік особливого значення набув контроль економічний. Дієвість економічного контролю як органічної складової компоненти господарського механізму є безумовним чинником ефективності управління, а відтак і продуктивності економічних систем від окремого суб'єкта господарювання до національної економіки в цілому. Це зумовлює необхідність постійного удосконалення економічного контролю на засадах економічних теорій, що формують його наукову парадигму.

Враховуючи дію принципу системності, результативність контролю визначається успішністю функціонуючої системи, що зумовлює певну змістовність застосування контролю.

Як засвідчує аналіз наукових публікацій у частині визначення предмету контролю виокремлюється три позиції. Згідно із першою позицією предмет науки складатимуть елементи теорії контролю; згідно із другою – наукові знання як продукт науки; відповідно до третьої – предмет науки ототожнюється з предметом практичного пізнання, що нелогічно ототожнюється з вивченням і розробкою способів усунення безгосподарності. В частині ж виділення об'єкту контролю має місце дискусія стосовно того, до якої сфери економічних відносин має відноситись контроль: макро-, чи мікроекономіки [12].

Разом з тим, згідно із універсальною теорією пізнання об'єкт є частиною об'єктивно існуючої дійсності, а предмет – як суб'єктивне сприйняття властивості об'єкта. При дослідженні сутності категорії «контроль» об'єкт і предмет співвідносяться між собою як загальне і часткове. Тому об'єктом контролю є об'єкт матеріального світу, об'єктивної дійсності, що конкретно сприймається об'єктом управління, оскільки контролювати його неможливо без прав щодо йог управління. У відповідності із цим, контроль як функція управління має своїм об'єктом господарську діяльність, що безумовно існує як об'єктивна діяльність. Предметом контролю є певна властивість об'єкта, яка підлягає дослідженню контролем. В системі господарського контролю предметом дослідження є така властивість об'єкта (господарської діяльності) як відповідність його заданим або очікуваним параметрам.

На основі узагальнення наукових положень, концепцій і теорій багатьох вітчизняних і зарубіжних дослідників у першій українській «Економічній енциклопедії» С.В. Мочерний надає таке визначення економічного контролю: «Економічний контроль – комплекс знань та заснована на них сукупність спостережень і перевірок контролюючими органами функціонування й розвитку економічної системи відповідно до вимог економічних законів, чинного законодавства, прийнятих управлінських рішень з метою їх виконання (а отже, усунення можливих негативних явищ) та забезпечення процесу планомірного суспільного відтворення, динамічного й ефективного розвитку її елементів в інтересах всього населення. В сфері суспільного відтворення контроль здійснюється за відтворенням сукупного суспільного продукту (або його сучасною формою – валовим внутрішнім продуктом; за функціонуванням і розвитком продуктивних сил, техніко-економічних відносин; за удосконаленням економічних відносин властивості та господарського механізму [13].

В цілому економічний контроль виступає сервісною службою менеджменту, та займає постійне місце в сучасних концепціях управління. Спостерігається трансформація і цільової змістовності економічного контролю: від переважного нагляду за дотриманням вимог стандартів (у безпосередніх формах перевірки, ревізій, аудиту) до оцінки ефективності господарської діяльності, виявлення наявних можливостей підвищення функціональної результативності та напрямів подальшого розвитку економічних систем різного рівня – від окремого підприємства до національної економічної системи загалом.

Таким чином, професійні служби економічного контролю певної спеціалізації не лише відслідковують минулий і поточний тренд руху розвитку певної економічної систем, оцінюють ступінь відповідності фактичних досягнень до планових управлінських рішень та партнерів, а й націлюють керівництво на формування і досягнення перспективних довго-термінових цілей. Саме на основі реалістичної оцінки виявлених.

Недоліків, упущень та утворених у процесі функціонування нових можливостей (які сприймаються виробничими резервами) стає можливим формування оперативних завдань, на вирішення яких націлюється діяльність менеджменту. Це означає, що контроль змінює свою віковічну орієнтацію, обмежену на виявленні відхилень від вимог у підконтрольному періоді (що на час підведення підсумків уже минув і тому фіксується у режимі post-factum без можливості своєчасного коригування контрольованих процесів), а все більше орієнтується на перспективний період на основі набутого практичного досвіду. У цьому відношенні необхідно досягти більш високої оперативності контролю у поточному режимі з своєчасним коригуванням ситуації, яка постійно знаходиться під дією зовнішніх і внутрішніх ризиків, зумовлюваних об'єктивними і суб'єктивними чинниками. Зазначене надає нові вимоги до економічного контролю, що забезпечує його місію, трансформуючи його функції до статусу своєрідного штурмана економічного процесу.

З розвитком товарно-грошових відносин і розбудови ринкової системи економіки посилилось значення фінансових відносин. Успішність функціонування економічних систем визначається ступенем конкурентоспроможності, а темп економічного відтворення – ступенем спроможності генерації доходів (як на рівні окремих суб'єктів господарювання – обсягу прибутку, так і на рівні національних економік – внутрішнього валового продукту, національного доходу), оптимального їх розвитку за потребами соціально-економічного розвитку та результативного використання. За цих умов визначальним регулятором суспільно-економічних процесів стає досконаліть фінансових відносин, виражених в результативному фінансовому механізмі, як органічній частині механізму економічного.

Фінансовий механізм, як складова економічного механізму, виконує дві рольові функції у процесі регулювання суспільного розширеного відтворення. Зокрема, розподільчу - встановлення пропорцій цільового розподілу добавленої вартості (заново створеного продукту) і контрольну - забезпечення економічного і результативного використання фінансових ресурсів, тобто тих, які генеруються в процесі фінансових (розподільчих) відносин.

Система державного фінансового контролю почала формуватися в Україні з початку XX ст. - за часів становлення УНР (Української народної республіки). Урядові особи, громадські установи, приватні організації звітували перед Державним контролером щодо використання коштів, що були отримані ними із державної казни.

У 1920 р. розпорядженням уряду УРСР усі установи контролю було об'єднано в єдиний контрольний орган – Всеукраїнську робітничо-селянську інспекцію, яка у подальшому була реорганізована у Народний комісаріат робітничо-селянської інспекції. Фінансова інспекція була складовою цієї структури. Поступово відбувалися зміни у системі фінансового контролю, він розширювався і поглиблювався, розширювалася чисельність ревізорів-контролерів. В 1937 р. фінансово-бюджетну інспекцію було реорганізовано та створено Контрольно-ревізійне управління (КРУ).

У незалежній Україні було прийнято Закон України «Про Державну контрольно-ревізійну службу в Україні», який визначав її функції. Контрольно-ревізійна служба виступала однією з підсистем державного фінансового контролю. Нині – це Державна фінансова інспекція України.

За сучасними уявленнями державний фінансовий контроль – заснована на сукупності знань система спостережень, досліджень і перевірок (моніторинг) контролюючими органами успішного функціонування, розвитку та використання державної власності, зокрема – бюджетних і позабюджетних фінансових ресурсів, раціональності прийнятих у цій сфері управлінських рішень, своєчасності виявлення необґрунтованих відхилень від встановлених вимог та їх необхідного врахування відповідно до положень чинного законодавства.

Державний фінансовий контроль є органічною підсистемою державного управління. У організаційному аспекті державний фінансовий контроль поділяється на зовнішній і внутрішній, відповідно з поділом влади на законодавчу та виконавчу. Такий принцип стосовно до держаного фінансового контролю зафіксованого у Лімській декларації, прийнятій у 1997 р. на Конгресі Міжнародної організації вищих контрольних органів [7]. Вищим органом державного фінансового контролю законодавчої влади у більшості країн виступає рахункова палата, а у виконавчої влади – відповідні урядові служби (в Україні це Державна фінансова інспекція).

В сучасних умовах стрімкого збільшення масштабів фінансової діяльності держав, юридичних і фізичних осіб, а також ускладнення зв'язків і відносин у фінансово-економічній сфері і життєдіяльності кожної країни відбувається посилення ролі державного фінансового контролю у досягненні національних стратегічних цілей. Майже в усіх країнах з ринковою економікою держава здійснює найважливіші функції управління через монетарну, бюджетну, кредитну, страхову, податкову, митну антимонопольну політики. Одночасно з посиленням демократизації все більшого значення набувають контрольні органи громадськості та незалежного аудиту, які функціонують незалежно від державного апарату управління. Проте у практичному співпаданні стратегічної цілі зазначених видів фінансового контролю (державного, громадського, аудиту) у досягненні суспільного прогресу, між ними є істотні відмінності: пріоритет належить державному фінансовому контролю. Саме він характеризується такою важливою специфікою: його обов'язковості для усіх суб'єктів господарювання, суворій нормативно-правовій регламентації, конкретності сфери дії та виключно грошовій оцінці параметрів. Це випливає із суспільної природи інституту держави, що підпорядковує його контрольну функцію насамперед загальносуспільним інтересам і полягає у забезпеченні успішної реалізації фінансової політики держави як у загальному прояві успішної життєдіяльності суспільства, вітчизняних суб'єктів господарювання та домогосподарств.

Вироблення загальних принципів фінансового контролю, які узагальнюють світовий досвід, здійснено Міжнародною організацією вищих контрольних органів (INTOSAI), рекомендованих для застосування у практиці діяльності відповідних органів країн, які входитимуть до даної організації. Це знайшло відтворення у Лімській декларації, прийнятій IX Конгресом INTOSAI у жовтні 1977 р. [7] Визначальними принципами фінансового контролю визнано такі:

- незалежність фінансового контролю як невід'ємного атрибуту демократії й обов'язкового елемента управління фінансовими ресурсами;
- законодавче закріплення незалежності органів фінансового контролю;
- визначення необхідності здійснення попереднього контролю й контролю за фактичними результатами;
- наявність внутрішнього та зовнішнього контролю як обов'язкової умови існування фінансового контролю;
- гласність і відкритість контрольних органів з обов'язковою вимогою додержання комерційної та іншої таємниці, що захищається законом [9].

Зазначені принципи Лімської декларації INTOSAI знайшли відображення у національних законодавствах регламентації державного фінансового контролю європейських країн. Впровадження у практику принципів фінансового контролю, визначених Лімською декларацією, на пострадянському просторі відбулося в процесі розбудови ринкової системи господарювання. Так, 8 червня 2001 р. керівниками вищих органів фінансового контролю держав-учасниць СНД у м. Києві на основі Лімської декларації було прийнято Декларацію про загальні принципи діяльності вищих органів фінансового контролю цих держав, включаючи й Україну.

Згідно із зазначеним, вітчизняна система державного фінансового контролю розвивається на методологічних принципах, єдиних для більшості країн світу. Проте цей процес, націлений на практичне вирішення питань регулятивних функцій держави у розбудові ринкової системи суспільних відносин стримувався інерційністю колишньої системи компартійної монополії влади і контролю. Тому у трансформаційній економіці України одночасно з ринковими реформами впроваджувались елементи контролю, адекватні новим соціально-економічним умовам. Водночас, контроль не мав системного характеру і окремі елементи контролю не завжди відповідали вимогам часу.

У зв'язку з цим чинна в Україні система державного фінансового контролю має велику кількість не повністю завершених заходів переходу на функціональну основу принципів Лімської декларації. Хоча окремі елементи системи уже функціонують, проте вони діють розрізнено, нескоординовано за умов недосконалої і, нерідко, суперечливої нормативно-правової бази, що регламентує їхню діяльність. Проте серед існуючих актуальних питань удосконалення вітчизняної системи фінансового контролю найбільш проблемним є посилення його дієвості, що органічно поєднується з пріоритетами сучасних економічних реформ.

Чинна в Україні організація фінансового контролю націлена на реалізацію контрольних функцій у таких сферах:

- державне управління і регулювання;
- самоуправління і саморегулювання;
- ринкове регулювання.

Згідно із концептуальними засадами чинної в Україні класичної моделі фінансового контролю, його організаційна будова зумовлена положеннями Конституції та відповідає структурі влади. Розгляд організаційної структури реалізації контрольної функції органами влади засвідчують їх відповідність організаційним принципам Лімської декларації. Регуляторний аспект контрольної функції забезпечується адміністративними, правовими і економічними методами, що генеруються усіма гілками влади, створюючи правове та адміністративне поле функціонування усіх різновидів контролю:адміністративного, техніко-технологічного, екологічного, фінансового та інших форм. Центральне місце серед них належить контролю фінансовому, який поділяється на три види: державний фінансовий контроль, фінансовий контроль власників (бенефіціарів) підприємств та аудит.

Державний фінансовий контроль будується за формами, що відповідають вимогам частини другої статті 19 Конституції України, якою передбачено, що «органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України». Нині в Україні не існує базового закону, який би регламентував сферу державного контролю, тому контрольні функції виконують за необхідності та в межах своєї компетентності різноманітні органи державної влади та підвідомчі їм організації: Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України, Міністерство фінансів України, Рахункова палата, місцеві державні адміністрації та виконавчі органи відповідних рад (їхні фінансові управління, Державна фінансова інспекція України, Державна казначейська служба України, Державна фіскальна служба України, Національний банк України, Державна комісія з цінних паперів і

фондового ринку, Фонд державного майна України, різні служби та інспекції. Функціонування державного фінансового контролю без базового закону, який би встановлював основні поняття у цій сфері, чітко розмежував би повноваження та завдання між органами державної та місцевої влади, регламентував відносини між суб'єктами та об'єктами контролю, визначав відповідальність та незалежних відповідних уповноважених посадових осіб.

Згідно із світовими тенденціями розвитку контрольних органів, вони мають бути розділені на підвідомчі законодавчої та виконавчої влади. В Україні такий поділ здійснено лише на центральному рівні: функціонують центральні контрольні органи Верховної Ради – Рахункова палата та Кабінету Міністрів – Державна фінансова інспекція. Лише ці дві організації (Рахункова палата та Державна фінансова інспекція) є спеціальними органами фінансового контролю, тобто контроль у них – єдине і основне їхнє завдання.

Рахункова палата в структурі системи державного фінансового контролю є суб'єктом безпосереднього і опосередкованого парламентського контролю. Цей орган здійснює контроль за виконанням Державного бюджету України та фінансуванням загальнодержавних бюджетних програм, за використанням органами виконавчої влади коштів державних цільових та позабюджетних фондів, за інвестиційною діяльністю органів виконавчої влади. Крім того Рахункова палата контролює процес управління Державною казначейською службою коштами Державного бюджету, а також законність і своєчасність руху цих коштів у Національному банку України, уповноважених банків та інших кредитних установ.

До повноважень Рахункової палати України у сфері фінансового контролю віднесено контролювання за такими процесами:

- за вчасним виконанням видаткової частини Державного бюджету України, витрачанням бюджетних коштів за цільовим призначенням;
- за утворенням в погашенням зовнішнього і внутрішнього державного боргу України, визначенням ефективності та доцільності видатків державних коштів, валютних та кредитно-грошових ресурсів;
- за дотриманням законності фінансових відносин як сукупності взаємозалежних соціальних, політичних і юридичних вимог і їх реалізацію шляхом неухильного і точного дотримання норм і правил, установлених чинним законодавством, всіма органами, що здійснюють державний фінансовий контроль, і їх посадовими особами.

Державна фінансова інспекція України утворена згідно із указом Президента України від 09.12.2010 № 1085 шляхом реорганізації Головного контрольно-ревізійного управління. Положенням про Державну фінансову інспекцію України (ДФІУ) визначено, що це центральний орган державної виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів через Міністерство фінансів. До повноважень ДФІУ віднесено забезпечення реалізації державної політики у сфері державного фінансового контролю та внесення пропозицій щодо її формування.

Згідно із своїми повноваженнями ДФІУ здійснює контроль за такими процесами:

• за використанням і збереженням державних фінансових ресурсів, необоротних та інших активів; правильністю визначення потреби в бюджетних коштах відповідно до взятих зобов'язань; контролює рівень ефективності використання коштів і майна, стан і достовірність бухгалтерського обліку і фінансової звітності у міністерствах та інших організаціях державної виконавчої влади, в державних фондах, фондах забезпечення загальнообов'язкового державного соціального страхування, в бюджетних установах і суб'єктах господарювання державного сектору економіки, а також на підприємствах, в установах і організаціях, які отримують бюджетні кошти, кошти державних фондів або використовують державні кошти чи комунальне майно;

• за виконанням функцій з управління об'єктами державної власності; за цільовим використанням і своєчасним поверненням кредитів; за своєчасним і достовірним складанням бюджетної звітності, паспортів бюджетних програм, кошторисів; за станом внутрішнього контролю та аудиту у розпорядників бюджетних коштів; участують у державних ревізійних комісіях підприємств з часткою понад 50% державної власності їх активів;

• за розробку і реалізацію заходів з усунення виявлених порушень; за дотриманням вимог бюджетного законодавства; за систематичністю і дієвістю проведення контрольно-ревізійної роботи у міністерствах та відомствах; за діяльністю територіальних державних фінансових інспекцій.

Не зважаючи на те, що за організаційною формою система контролю в Україні відповідає принципам Лімської декларації, але за своєю ідеологемою вона зберегла і продовжує використовувати ще радянські традиції, успадкувавши усі недоліки старої системи. Зокрема: не існує чіткого розмежування зовнішнього і внутрішнього контролю; не визначено ступінь відповідальності контрольних органів за реалізацію управлінської компоненти контрольної функції у трьох головних формах: попереднього, поточного і послідовно-подальшого контролю; не реалізується консолідарність державного, аудиторського і громадського контролю; не забезпечено незалежності діяльності контрольних органів; незаперечною є надлишковість компоненти фіскального та карального тиску контрольних органів на підконтрольних суб'єктів.

Значним недоліком нинішньої системи фінансового контролю є значне дублювання функцій контрольними органами, що спостерігається навіть на центральному рівні. Насамперед це проявляється у відсутності фактичного розмежування на зовнішній і внутрішній фінансовий контроль, які здійснюють відповідно центральні органи законодавчої (представницької) та виконавчої влади.

Центральним органом зовнішнього державного фінансового контролю є рахункова палата, яка свої повноваження отримала від Верховної Ради. Як верховний орган фінансового контролю країни, рахункова палата предметною сферою своєї контрольної функції має діяльність виконавчої влади, центральним органом якої є Кабінет Міністрів. Змістовність зовнішнього фінансового контролю, здійснюваного Рахунковою Палатою стосовно діяльності виконавчої влади не зводиться до банальної перевірки відповідності їхньої діяльності до нормативно-правових вимог. Згідно із принципами Лімської декларації зовнішній контроль здійснюється за іншим критерієм: за успішністю діяльності виконавчої влади у вирішенні стратегічних завдань суспільного розвитку, що відображається темпом позитивного динамізму розширеного економічного відтворення. Зокрема: за темпом генерації фінансових ресурсів національною економікою; за встановленням раціональної пропорції їх розподілу на поточне споживання і розвиток; за процесами використання державних фінансових ресурсів із забезпеченням належної соціальної результативності витрат та економічної ефективності інноваціно-інвестиційних вкладень і господарської діяльності державного сектору економіки). Саме ця місія є передумовою надання Рахунковій палаті компетенцій фінансового контролю за діяльністю центральних органів влади за сукупним критерієм її оцінки – за ступенем динамізму генерації ВВП країни як фінансової основи суспільного прогресу. Безумовно, в процесі зовнішнього фінансового контролю Рахункова Палата у своїх підконтрольних суб'єктах здійснює і традиційний контроль на предмет відповідності їхньої діяльності вимогам і нормам.

Другою прерогативою діяльності Рахункової Палати є формування загальної методології фінансового контролю, нормативно-правових актів регламентації діяльності контрольних органів усіх рівнів у країні та їх взаємодії між собою, що підпорядковується змісту стратегічного критерію оцінки місії зовнішнього контролю. Без цього тотальність методології фінансового контролю будуть здавати ті, кого перевіряють. А вони схильні заміняти критерій оцінки своєї діяльності: замість економічної результативності – на чисельність перевірок, кількість виявлених порушень тощо.

Основними організаційно-функціональними недоліками діяльності Рахункової Палати України є такі:

- Рахункова Плата обмежена в повноваженнях, визначених Лімською декларацією, тобто не здійснює контроль за процесом суспільно розширеного відтворення. Це означає, що за реальний соціально-економічний розвиток в Україні ніхто конкретно не відповідає. Ось чому у порівнянні з усіма державами, що утворились на пострадянському просторі та соціалістичного лагерю лише Україна за 23 роки ще не змогла вийти на рівень продукування обсягу, який був у 1990 р. до розпаду СРСР. Рахункова Палата України як центральний і незалежний за своїм статусом орган представницької влади (тобто влади, отриманої від народу) не здійснює зовнішнього контролю за виконанням політичними партіями їхніх програм, на основі яких їм народ оказав довіру на виборах і надав владу. Тобто Рахункова Палата в Україні ще не набула свого природного статусу – органу всенародного контролю;
- Рахункова Плата здійснює контроль за вчасним виконанням видаткової частини бюджетів. Але зовсім не приймає участі у формуванні бюджету через призму спрямованості його на динамізм ВВП як основу суспільного розвитку. Крім того, сам контроль Рахункової палати у цій сфері не дієвий: в Україні рекордний рівень корупції у системі бюджетних витрат, особливо у сфері державних проектів, безпосередньо підконтрольних Рахунковій палаті;
- Рахункова Палата України обмежена діяльністю контролю лише на рівні центральних органів влади і не має своїх структурних служб на рівні областей і районів. Тобто ці органи виконавчої влади взагалі залишені без зовнішнього фінансового контролю як народного.

Ось чому, з метою оптимізації центральних органів влади Постановою чинного уряду за № 442 прийнято рішення про скорочення чисельності українських державних контрольних органів від 56 до 27. Проте реального скорочення контрольно-наглядових функцій не зменшено: вони від ліквідованих органів передані до тих, що збереглися, або перерозподілені між ними. Понад 14 центральних органів виконавчої влади, які здійснювали контроль за бізнесом, не були ідентифіковані як контрольні, зокрема: із 16 українських міністерств 12 наділені правами контролю. Крім того, уряд утворив чотири контрольних органи з надзвичайно широкими повноваженнями і можливостями. Це спеціалізовані Держслужби: з питань праці, з лікувальних засобів і контролю наркотиків; з безпеки на транспорті; з безпеки харчових продуктів та із захисту прав споживачів. Практично ж ліквідовано лише одну контрольну службу: з питань захисту персональних даних.

Метою проведеної реформи контрольної системи визначено зменшення витрат на утримання контрольних служб. Але в цій сфері необхідно корінним чином міняти методологію контролю: відмінити планування обсягів штрафів, збору податків наперед навіть там, де прибутки відсутні, перейти від переважної нині фіскально-каральної змістовності діяльності контрольних служб до стимулюючої розвиток економіки. У цьому випадку крім фіксації порушень та заходів їх запобігання і знешкодження, основні зусилля мають бути спрямовані на викорінення причин, що зумовлюють ці порушення, та виявлення резервів економічного зростання.

Час вже зробити висновок про те, що щорічне виявлення великої кількості порушень є просто індикатором чисельності протиріч інтересів в системі фінансів як різновиду економічних відносин. Вони повинні бути упорядковані цивілізаційним способом з досягненням певної гармонії.

Показовим прикладом є бюджетна система і характерні для неї порушення, що визначаються як «нецільове використання бюджетних коштів». Феномен «нецільового використання бюджетних коштів» має безліч причин, серед яких основними є фактичне відсторонення органів самоврядування у складанні своїх місцевих бюджетів. Вони лише «затверджують» їх, одержавши їх «зверху» від відповідних державних адміністрацій. Державні адміністрації абсолютно абстрактно, у повному відриві від реальних потреб, доводять їм бюджет «самоврядування», нав'язуючи видатки за принципом «від досягнутого» та «від можливості». Якщо який керівник органу самоврядування (а їх в Україні понад 12,2 тисяч) спробує переадресувати отримані у своє розпорядження бюджетні кошти для вирішення більш актуальних завдань, ніж законодавчо визначено, то керівник такого органу самоврядування, як розпорядник бюджетних коштів, потрапляє в число порушників. Тобто процес розвитку як руху прогресу (відкидання того, що віджило і введення нового, необхідного і зумовленого новими потребами) при існуючій системі формування бюджету (коли замість планування під свою відповідальність з опорою на власну базу доходів застосовується система утримання органу місцевої влади) несумісне з тим статусом, який визначений Конституцією України як самоврядний.

Слід звернути увагу й на те, що кількість порушень за статтею «нецільове використання бюджетних коштів» була б набагато меншою при чіткому визначенні змісту цього положення у його використанні контрольними органами. Як зазначає один із найбільш авторитетних спеціалістів у вітчизняній сфері контролю І.Б. Стефанюк, у чинному законодавстві України чіткого і однозначного за змістом трактування зазначеного поняття немає, оскільки воно ізольоване від своєї сутності субстанції – детермінанти «шкода» і «збитки», чіткого визначення змістовності яких також не існує [11]. Це призводить до досить довільного трактування контролерами цих понять у широкому діапазоні застосування: від сприйняття їх як тотожних до мотивації дій порушників - зумисних і незумисних, породжених злочинною діяльністю чи злочинною бездіяльністю тощо.

Зазначений недолік зумовлений недосконалістю ідеологеми чинної методології фінансового контролю в Україні. Націленість контролю на досягненні «відповідності» і викорінення «невідповідності» фінансових ресурсів «призначенням» практично мотивується лише одним критерієм оцінки: «правильним» освоєнням коштів. Результативності ж «освоєння» коштів фінансовим менеджментом підконтрольного об'єкта в процесі проведення контролю майже не приділяється уваги. Це закономірно: адже контроль залежний від органів влади, яка переконана, що її рішення, закладені у «вимогах», є єдино вірними, безсумнівними, тобто – директивними. Логічно з цим, усі виконавчі органи повинні лише дотримуватись «вимог», які згідно із практикою позитивного ефекту для суспільного розвитку не приносять.

Розглядаючи повноваження органів Державної фінансової інспекції України (ДФІУ) також слід зауважити, що деякі її функції дублюють функції інших інституцій. Так, наприклад, контроль за цільовим використанням коштів, відповідністю взятих бюджетних зобов'язань бюджетним асигнуванням дублює функції ДКСУ, контроль за ефективним використанням бюджетних коштів дублює функції РП. Інша функція – контроль за достовірністю визначення потреби в бюджетних коштах при складанні планових бюджетних показників, має здійснюватися не на етапі контролю за використанням бюджетних коштів, а на етапі планування бюджету. На нашу думку, функції ДФІУ слід зосередити на унормуванні та імплементації внутрішнього фінансового контролю та внутрішнього аудиту в роботу головних розпорядників бюджетних коштів. Цьому питанню багато уваги приділяється в Стратегії розвитку системи управління державними фінансами [10].

В сучасних умовах основним напрямом удосконалення і розвитку фінансового контролю в Україні є імплементація світового досвіду переорієнтації його діяльності від простого спостереження економічних процесів (за критерієм «відповідність-невідповідність вимогам») до оцінки їх результативності, фіксації не упущень, а резервів і можливостей подальшого розвитку в економічному, соціальному, техніко-технологічному, екологічному та інших аспектах прогресивного поступу.

Зазначена переорієнтація фінансового контролю потребує впровадження адекватних вимог до його діяльності, а саме – оцінки за критерієм корисності, що передбачає визначення параметрів таких індикаторів:

- оптимальність співвідношення між витратами на діяльність контрольних органів і отриманим ними корисним ефектом;
- відсутність непотрібних (непродуктивних) витрат - ощадливість;
- досягнення мети з мінімальними витратами – ефективність.

Крім того, необхідно запровадити поєднання діяльності фінансового контролю з аудитом і громадським контролем в органічну єдність, що може забезпечити реалізацію мультицільового та мультикритеріального ефекту.

Висновки. В руслі сучасних економічних реформ (децентралізації бюджетних відносин, розширення бюджетних прав місцевих органів влади і надання самостійності в бюджетних повноваженнях регіонам та органам самоврядування) контрольна функція господарського механізму, а відтак і фінансового контролю отримує істотний імпульс подальшого розвитку. Позитивний результат від цих реформ може бути досягнутий на основі повноцінної демократизації суспільних відносин та дієвої системи фінансового контролю, функціонуючої на засадах міжнародного права, зафіксованих у положеннях Лімської декларації. Згідно із ними державний фінансовий контроль, аудит та громадський контроль мають охоплювати усі ланки фінансових відносин. Це потребує критичної оцінки чинних моделей контролю, внесення належних змін у механізм зовнішнього і внутрішнього контролю, запровадження відповідальності за забезпечення суспільного прогресу не лише підконтрольних об'єктів, а насамперед – суб'єктів контролю за раціональним і високо результативним використанням усього продуктивного потенціалу країни за критерієм забезпечення зростаючих потреб громадян.

Список використаних джерел

1. Бардаш С. Предмет і об'єкт контролю як галузі наукових знань та практичної діяльності / С. Бардаш // Бухгалтерський облік і аудитю – 2008, № 6. – С. 55-61

2. Бутинець Ф.Ф. Аудит: стан і тенденції розвитку в Україні та світі: монографія / Ф.Ф. Бутинець, Н.М. Малюга, Н.І. Петренко. За ред. Ф.Ф. Бутинца. – Житомир. – 2004. – 564 с.

3. Глущенко В.В. Фінансовий контроль в Україні: вектори розвитку / В.В. Глущенко, А.В.Хмельков // Фінанси України. – 2012. - №6. – С. 97-103.

4. Виговська Н.Г. Господарський контроль в Україні: теорія, методологія, організація: монографія / Н.Г. Виговська. – Житомир: ЖДТУ. – 2008. – 532 с.

5. Іванова І.М. Державний фінансовий контроль: Парадигми розвитку: монографія / І.М. Іванова. – К.: Академвидав. – 2010. – 168 с.

6. Калюга Є.В. Фінансово-господарський контроль у системі управління: монографія. – К., - 2002. – 360 с/

7. Лімська декларація керівних принципів аудиту державних фінансів. Керівні принципи аудиту державних фінансів. – К.: Вид.пдгот.за сприяння програми ПРООН з врядування, 2003.

8. Мних Є.В. Державний фінансовий аудит: методологія та організація: монографія. – К.: КНТЕУ. – 2009. – 319 с

9. Піхоцький В.Ф. Нарями розвитку та вдосконалення системи державного фінансового контролю / В.Ф.Піхоцький // Ефективність державного управління: зб.наук. праць, ЛРІДУ НАДУ при Президентові України. – 2011. – Вип.27. – С.445-450.

10. Про стратегію розвитку системи управління державними фінансами: розпорядження Кабінету Міністрів України від 01.08.2013 № 774-р.

11. Стефанюк І.Б. Вплив дефініцій на якість фінансового контролю / І.Б. Стефанюк // Фінанси України. – 2008, № 9. – С. 25-34

12. Шевчук В.О. Державний фінансовий контроль: наукова парадигма / В.О. Шевчук // Вісник КНТУ. – 2011, № 1. – С. 41-50

13. Економічна енциклопедія: у трьох томах. т .1. / Відп. ред. С.В. Мочерний та ін. – К.: Видавн. центр «Академія». – 2000. – С.829.

References

1. Bardash S. Predmet i ob'ekt kontrolju jak galuzi naukovih zna' ta praktichnoї dijal'nost. Buhgalters'kij oblik i auditju. 2008. № 6. P. 55-61

2. Butinec' F.F., N.M. Maljuga, N.I. Petrenko. Audit: stan i tendencії rozvitku v Ukraïni ta sviti: monografija/ Za red. F.F. Butinca. Zhitomir. 2004. 564 p.

3. Glushhenko V.V. Hmel'kov A.V. Finansovij kontrol' v Ukraïni: vektori rozvitku. Finansi Ukraïni. 2012. №6. P. 97-103.

4. Vigovs'ka N.G. Gospodars'kij kontrol' v Ukraïni: teorija, metodologija, organizacija: monografija. Zhitomir: ZhDTU. 2008. 532 p.

5. Ivanova I.M. Derzhavnij finansovij kontrol': Paradigmi rozvitku: monografija. – K.: Akademvidav. 2010. 168 p.

6. Kaljuga Є.V. Finansovo-gospodars'kij kontrol' u sistemi upravlinnja: monografija. – Kiev/ 2002. 360 p.

7. Lims'ka deklaracija kerivnih principiv auditu derzhavnih finansiv. Kerivni principi auditu derzhavnih finansiv. K. Vid.pdgot.za sprijannja prorami PROON z vrjaduvannja, 2003.

8. Mnih Є.V. Derzhavnij finansovij audit: metodologija ta organizacija: monografija. Kiev. KNTEU. 2009. 319 p.

9. Pihoc'kij V.F. Narjami rozvitku ta vdoskonalennja sistemi derzhavnogo finansovogo kontrolju. Efektivnist' derzhavnogo upravlinnja: zb.nauk. prac', LRIDU NADU pri Prezidentovi Ukraïni. 2011. Vip.27. P.445-450.

10. Pro strategiju rozvitku sistemi upravlinnja derzhavnimi finansami: rozporjadzhennja Kabinetu Ministriv Ukraïni vid 01.08.2013 № 774-r.

11. Stefanjuk I.B. Vpliv definicij na jakist' finansovogo kontrolju. Finansi Ukraïni. 2008, № 9. P. 25-34.

12. Shevchuk V.O. Derzhavnij finansovij kontrol': naukova paradigma. Visnik KNTU. 2011. № 1. P. 41-50.

13. Ekonomichna enciklopedija: u tr'oh tomah. t .1. / Vidp. red. S.V. Mochernij ta in. Kiev. Vidavn. centr «Akademija». 2000. P.829.

ДАНІ ПРО АВТОРА

Лисяк Любов Валентинівна, доктор економічних наук, професор, проректор, Дніпропетровська державна фінансова академія
вул. Аржанова, 12, м. Дніпропетровськ, 49082, Україна
e-mail: Lisyak_Lubov@mail.ru

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Лысяк Любовь Валентиновна, доктор экономических наук, профессор, проректор,
Днепропетровская государственная финансовая академия
ул. Аржанова, 12, г. Днепропетровск, 49082, Украина
e-mail: Lisyak_Lubov@mail.ru

ABOUT THE AUTHOR

Liubov Lysiak, Doctor of Science (Economics), Professor, Vice-Rector
Dnipropetrovs'k State Financial Academy
str. Arzanova, 12, Dnipropetrovs'k, 49082, Ukraine
e-mail: Lisyak_Lubov@mail.ru

УДК 336.142.3

БЮДЖЕТНА ПОЛІТИКА В МЕХАНІЗМІ УПРАВЛІННЯ ДЕРЖАВНИМИ ФІНАНСАМИ

Макогон В.Д.

Предметом дослідження *є теоретичні та практичні питання формування та реалізації бюджетної політики в механізмі управління державними фінансами.*

Метою дослідження *є розкриття ролі та напрямів підвищення ефективності бюджетної політики з метою забезпечення економічного зростання.*

Методи дослідження. *У роботі застосовано сукупність наукових методів і підходів, у тому числі системний, структурний, порівняльний, факторний методи, що дозволило реалізувати концептуальну єдність дослідження.*

Результати роботи. *У статті розкрито сутність бюджетної політики як інструменту фінансового регулювання. Визначено проблеми та шляхи підвищення ефективності бюджетної політики на короткострокову та середньострокову перспективу.*

Галузь застосування результатів. *Система державного фінансового регулювання, бюджетна політика, бюджетна система.*

Висновки. *Розвиток бюджетної системи значною мірою пов'язаний зі зміною інституційного середовища суспільства, складові бюджетного регулювання удосконалюються з розвитком соціально-економічної сфери, економічної стратегії та характеризують адаптаційні можливості бюджетного механізму. Зважаючи, що бюджетна система є вагомим інструментом фінансового регулювання економіки, її збалансованість, оптимальність є однією з основних умов забезпечення економічного зростання. Бюджетна політика є динамічним процесом, потребуючим постійного розвитку та адаптації до внутрішніх та зовнішніх економічних чинників. Основне завдання бюджетної політики полягає у фінансовому регулюванні економіки з метою перерозподілу ресурсів та згладжування коливань економічних процесів, що надає можливість досягнути визначених цілей соціально-економічного розвитку країни. На даному етапі розвитку бюджетної системи важливим є здійснення дієвих перетворень шляхом використання обґрунтованих методів та інструментів бюджетної політики спрямованих на отримання якісного суспільно-значимого кінцевого результату. Враховуючи трансформаційні процеси в вітчизняній економіці бюджетна політика має формуватися на основі таких підходів: визначення обсягу видатків бюджету в межах фіскальних обмежень; ефективний розподіл бюджетних коштів, який забезпечує найбільший соціально-економічний ефект; збалансованість бюджетної політики, поєднання активної бюджетної інвестиційної політики та контрциклічного регулювання; оптимізації зобов'язань держави, виходячи з можливостей бюджету, з розширенням солідарної відповідальності приватного сектора; посилення результативності бюджетного планування за допомогою застосування принципів бюджетування, орієнтованого на результат; стимулювання інвестицій приватного сектора, а не їх заміщення; адекватність податкової політики зростаючим зобов'язанням та темпам економічного зростання; розширення фінансової самостійності та підвищення відповідальності органів місцевого самоврядування у вирішенні питань розвитку адміністративно-територіальних одиниць.*

Ключові слова: *система державних фінансів, бюджетна політика, бюджетне регулювання, бюджетний механізм.*

БЮДЖЕТНАЯ ПОЛИТИКА В МЕХАНИЗМЕ УПРАВЛЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННЫМИ ФИНАНСАМИ

Макогон В.Д.

Предметом исследования *являются теоретические и практические вопросы формирования и реализации бюджетной политики в механизме управления государственными финансами.*

Целью исследования *является раскрытие роли и направлений повышения эффективности бюджетной политики с целью обеспечения экономического роста.*

Методы исследования*. В работе применена совокупность научных методов и подходов, в том числе системный, структурный, сравнительный, факторный методы, что позволило реализовать концептуальное единство исследования.*

Результаты работы*. В статье раскрыта сущность бюджетной политики как инструмента финансового регулирования. Определены проблемы и пути повышения эффективности бюджетной политики на краткосрочную и среднесрочную перспективу.*

Область применения результатов*. Система государственного финансового регулирования, бюджетная политика, бюджетная система.*

Выводы*. Развитие бюджетной системы в значительной степени повязано с изменением институциональной среды общества, составляющие бюджетного регулирования совершенствуются с развитием социально-экономической сферы, экономической стратегии и характеризуют адаптационные возможности бюджетного механизма. Учитывая, что бюджетная система является весомым инструментом финансового регулирования экономики, ее сбалансированность, оптимальность является одним из основных условий обеспечения экономического роста. Бюджетная политика является динамическим процессом, требующим постоянного развития и адаптации к внутренним и внешним факторам. Основная задача бюджетной политики состоит в финансовом регулировании экономики с целью перераспределения ресурсов и сглаживания колебаний экономических процессов, что позволяет достичь поставленных целей социально-экономического развития страны. На данном этапе развития бюджетной системы важным является осуществление действенных преобразований путем использования обоснованных методов и инструментов бюджетной политики направленных на получение качественного общественно-значимого конечного результата. Учитывая трансформационные процессы в отечественной экономике бюджетная политика должна формироваться на основе таких подходов: определение объема расходов бюджета исходя с фискальных ограничений; эффективное распределение бюджетных средств с целью обеспечения социально-экономического эффекта; сбалансированность бюджетной системы, взаимоувязки контрциклического регулирования и активной бюджетной инвестиционной политики; оптимизации обязательств государства, исходя из возможностей бюджета; усиление результативности бюджетного планирования посредством применения программно-целевого методу; стимулирование инвестиций частного сектора; адекватность налоговой политики растущим обязательствам и темпам экономического роста; расширение финансовой самостоятельности и повышение ответственности органов местного самоуправления в решении вопросов развития административно-территориальных единиц.*

Ключевые слова: *система государственных финансов, бюджетная политика, бюджетное регулирование, бюджетный механизм.*

FISCAL POLICY IN THE MECHANISM OF PUBLIC FINANCIAL MANAGEMENT

Makogon V.D.

The subject *of research are theoretical and practical issues of development and implementation of fiscal policy.*

The study *aims to reveal the role and priorities of fiscal policy on economic growth.*

© Макогон В.Д., 2015

***Methods**. The paper applied a set of scientific methods and approaches, including systemic, structural, comparative, factorial methods, allowing to implement conceptual integrity of the study.*

***The results**. The article reveals the essence of fiscal policy as a tool of financial regulation. The problems and priorities of fiscal policy in the short and medium term.*

***Range of application results**. The system of financial regulation, fiscal policy, budgetary system.*

***Conclusions.** Development budget system is largely associated with changes in the institutional environment of society, budget management components are improved with the development of socio-economic sphere, economic strategy and describing the adaptive capacity of the budget mechanism. Given that the budget system is an important tool for financial regulation of the economy, its balance, optimality is one of the basic conditions for economic growth. Fiscal policy is a dynamic process which requires continuous development and adaptation to internal and external economic factors. The main objective of fiscal policy is to regulate the financial economy to redistribute resources and smoothing fluctuations in the economic process that allows to achieve the set goals of social and economic development. At this stage of the budget system it is important to implement effective change through the use of reasonable methods and tools of fiscal policy in order to strengthen and optimize revenue expenditure side, the provision of public services for obtaining high-quality social and meaningful outcome. It is reasonable to improved monitoring and evaluation of public debt by means of qualitative and quantitative indicators, improving the efficiency of budget planning and forecasting.*

***Key words**: public finance, fiscal policy, budget management, budget mechanism.*

Постановка проблеми. Питання формування та реалізації бюджетної політики в механізмі управління державними фінансами набувають вагомого значення у зв'язку з трансформаційними перетвореннями в Україні, обумовлених необхідністю формуванням ефективного фінансового механізму, заснованого на гармонійному поєднанні державного регулювання складових системи державних фінансів. Складність пошуку шляхів якісної зміни складових системи державних фінансів виявляється в тому, що вони носять взаємопов'язаний характер і вимагають комплексного підходу щодо формування та реалізації бюджетної політики.

Бюджетна політика використовується державою як інструмент стимулювання економічного зростання, регулювання інвестиційної активності, фінансової підтримки пріоритетних секторів національної економіки. Підвищення соціально-економічної результативності бюджетної політики є основою ефективного виконання функцій держави в економіці і необхідною умовою для подолання негативних тенденцій, що перешкоджають розвитку вітчизняної економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед вагомих наукових досліджень зарубіжних вчених з питань формування та реалізації бюджетної політики можна назвати праці Дж.Б'юкенена [1], Дж.М.Кейнса [6], П.Самуельсона [8], А.Сміта [9] та інших.

Проблеми формування бюджетної політики в механізмі управління державними фінансами досліджувались у працях вітчизняних вчених: Т.Боголіб [2], І.Запатріної [5], Л.Лисяк [7], І.Чугунова [10–11] та інших.

Предметом дослідження є теоретичні та практичні питання формування та реалізації бюджетної політики в механізмі управління державними фінансами.

Метою дослідження є розкриття ролі та пріоритетних напрямів бюджетної політики щодо забезпечення економічного зростання.

Результати дослідження. З моменту здобуття незалежності України сформовані засади сучасної системи управління державними фінансами. Створена система державних фінансів, що відповідає умовам та вимогам ринкової економіки, законодавчі основи фінансового забезпечення діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування. Впроваджено програмно-цільовий метод у бюджетний процес. Закріплені на постійній основі джерела доходів з їх розподілом між державним і місцевими бюджетами.

У 2001 році прийнятий Бюджетний кодекс України, в якому впорядковані і систематизовані чинні норми законодавства у бюджетній системі. З метою забезпечення взаємозв'язку економічного, стратегічного і бюджетного планування проведено розмежування повноважень між органами влади різних рівнів. Забезпечена стабільність міжбюджетних відносин шляхом затвердження формули розподілу обсягу міжбюджетних трансфертів (дотацій вирівнювання та коштів, що передаються до державного бюджету) між державним бюджетом та місцевими бюджетами. Розпочато роботу з розробки якісно нової моделі державного управління на принципах результативності, прозорості та підзвітності суспільству. З метою формування цілісної та ефективної системи бюджетного планування, орієнтованого на досягнення стратегічних цілей і реалізацію пріоритетних завдань соціально-економічного розвитку країни, встановлення безпосереднього зв'язку між виділенням бюджетних коштів та результатами їх використання в 2002 році схвалена Концепція застосування програмно-цільового методу в бюджетному процесі. З врахуванням зазначеної Концепції у 2010 році прийнята нова редакція Бюджетного кодексу України, яка заклала законодавчу основу активізації розвитку програмно-цільового методу бюджетування. Зокрема, розкрито сутність складових програмно-цільового методу бюджетування: бюджетної програми, її результативних показників та відповідального виконавця, паспорту бюджетної програми; передбачено обов'язковість застосування програмно-цільового методу на державному й місцевому рівнях (за рішенням відповідної місцевої ради) із проведенням оцінки ефективності бюджетних програм; передбачено складання головними розпорядниками бюджетних коштів плану діяльності на наступні за плановим два бюджетних періоди; застосування програмної класифікації видатків та кредитування державного бюджету; формування програмної класифікації видатків та кредитування місцевого бюджету з урахуванням типової програмної класифікації видатків та кредитування місцевого бюджету.

Таким чином, з моменту здобуття незалежності в Україні сформовані основи сучасного бюджетного механізму, створена цілісна система бюджетного регулювання. Разом з тим, у формуванні та реалізації бюджетної політики існує значний спектр невирішених питань та негативні тенденції, які в середньостроковому і довгостроковому періоді можуть негативно вплинути на її ефективність.

Протягом останніх років в Україні спостерігається тенденція збільшення зобов'язань. Поточні витрати в загальному обсязі видатків державного бюджету зросли з 59,6% у 2005 році до 81,1% в 2013 році. Щорічно збільшуються поточні витрати. Частка видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення збільшилась з у 2001 році до у 2014 році. Разом з тим, незважаючи на щорічне зростання видатків державного бюджету, їх результативність знижується. Ефективне управління бюджетними ресурсами ускладнюється ситуацією яка склалася в країні в зв'язку з нестабільністю макроекономічного середовища та складною ситуацію у південно-східному регіоні країни, зокрема руйнування об'єктів промисловості та транспортної інфраструктури.

Поточна ситуація показує слабкий взаємозв'язок стратегічного і бюджетного планування. У зв'язку з незавершеністю і продовженням структурних реформ у сфері державних фінансів досить складно забезпечити стабільність середньострокового бюджетного планування. Відсутня комплексність планування бюджетних інвестицій, що знижує їх ефективність. Невирішеною залишається проблема подорожчання проектів, що будуються за рахунок бюджетних коштів. Неузгоджена інвестиційна політика квазідержавного сектора і бюджетних інвестицій призводить до зниження ефективності державних вкладень.

Характерна для нинішньої бюджетної системи централізація призводить до дисбалансів у бюджетній системі. Система міжбюджетних трансфертів спрямована виконувати тільки вирівнюючий характер. У 2014 році частка міжбюджетних трансфертів у дохідній частині місцевих бюджетів склала 54,0%.

Механізм надання міжбюджетних трансфертів містить ряд проблем. Це значний їх обсяг, ускладненість планування, недосконаліть механізму передачі коштів кінцевим одержувачам, розмитість відповідальності між органами влади різних рівнів, ослаблення самостійності органів місцевого самоврядування у прийнятті рішень. Діюча оцінка ефективності діяльності органів місцевого самоврядування не має прямого стимулюючого ефекту, необхідного для повноцінного впровадження бюджетування, орієнтованого на результат, передбачає системи заохочення досягнення визначених результатів, оцінки ефективності. В результаті зазначеного знижується самостійність, відповідальність та ефективність діяльності органів місцевого самоврядування у вирішенні завдань соціально-економічного розвитку адміністративно-територіальних одиниць.

З 2008 року спостерігається зростання державного боргу як в абсолютному значенні, так і щодо валового внутрішнього продукту. Так, відношення державного боргу до ВВП в 2008 році склало 13,79%, в 2009 році – 24,85%, в 2010 році – 29,88%, в 2011 році – 27,44%, в 2012 році – 28,29%, в 2013 році – 32,99%.

Станом на 31 грудня 2014 року державний та гарантований державою борг України становив 1.100,6 млрд.грн., у тому числі: державний та гарантований державою зовнішній борг – 611,7 млрд.грн. (55,58% від загальної суми державного та гарантованого державою боргу); державний та гарантований державою внутрішній борг – 488,9 млрд.грн. (44,42%). Державний борг України становив 946,8 млрд.грн. (86,03% від загальної суми державного та гарантованого державою боргу). Державний зовнішній борг становив 485,8 млрд.грн. (44,14% від загальної суми державного та гарантованого державою боргу). Державний внутрішній борг становив 461,0 млрд.грн. (41,89% від загальної суми державного та гарантованого державою боргу). Гарантований державою борг України становив 153,7 млрд.грн. (13,97%), в тому числі: гарантований зовнішній борг – 125,9 млрд.грн. (11,44%); гарантований внутрішній борг – 27,9 млрд.грн. (2,53%).

Зростає борг квазідержавного сектора, зокрема борги національних холдингів і національних компаній. Важливо відмітити, що безконтрольне зростання зобов'язань суб'єктів квазідержавного сектора може стати джерелом фіскального ризику країни в цілому.

Необхідність вирішення вищевказаних проблем та виправлення негативних тенденцій, в свою чергу, визначає потребу формування нової бюджетної політики. З урахуванням пріоритетів соціально-економічного розвитку країни на середньо-і довгостроковий період метою бюджетної політики має стати забезпечення збалансованості державних фінансів і стабільності соціально-економічного розвитку країни.

З метою досягнення зазначеної мети важливим є вирішення наступних завдань: забезпечення макроекономічної стабільності та збалансованості державного бюджету; концентрація бюджетних витрат на пріоритетних напрямах соціально-економічного розвитку країни; підвищення ефективності використання бюджетних коштів; підвищення економічної віддачі податкової системи; підтримання державного, квазідержавного і зовнішнього боргу країни на безпечному рівні; фіскальна децентралізація.

Необхідно забезпечити реалізацію заходів спрямованих на удосконалення системи бюджетного планування; проведення інвентаризації бюджетних зобов'язань та вжиття заходів щодо їх оптимізації; впровадження солідарної відповідальності приватного сектора; передача в бізнес-середовище окремих державних функцій; реформування підходів по бюджетним інвестиціям; впровадження нових механізмів державно-приватного партнерства; зміна податкової політики; впровадження системи моніторингу та контролю за державним боргом і борговими зобов’язанями квазідержавного сектора; реформування міжбюджетних відносин; удосконалення державного аудиту. Важливим завданням є зміцнення стійкості державних фінансів, що передбачає: розширенням солідарної відповідальності приватного сектора і стабілізацією бюджетних зобов'язань; зростанням інвестиційної активності приватного сектора; розширенням державно приватного партнерства, що сприятиме зниженню навантаження на бюджет; підвищенням ефективності роботи органів місцевого самоврядування; повноцінним функціонуванням державного аудиту.

Реалізація зазначених заходів дозволить забезпечити стабільність державних фінансів, підвищити результативність бюджетних витрат, у тому числі бюджетних інвестицій, збільшити обсяг приватних інвестицій в економіку, підвищити ефективність роботи органів місцевого самоврядування та створити сприятливі умови для сталого економічного зростання.

З метою ефективного вирішення поставлених завдань основними принципами бюджетної політики в Україні мають стати: реалістичність дохідної та видаткової частини бюджету; результативність та ефективність виділених бюджетних коштів; обґрунтованість рівня державних витрат і зобов'язань; повнота обліку надходжень до державного бюджету; послідовність у виділенні бюджетних коштів; адресність державної підтримки; підвищення відповідальності за використання бюджетних коштів; ощадливість у витрачанні коштів.

З метою забезпечення макроекономічної стабільності та збалансованості державних фінансів бюджетна політика має формуватися на основі фіскальних обмежень, зокрема щодо рівня дефіциту бюджету та державного боргу. З метою підтримання державного боргу на помірному рівні дефіцит державного бюджету необхідно знизити до 1% у ВВП. З урахуванням поставлених довгострокових завдань соціально-економічного розвитку основними пріоритетами державних витрат мають стати: модернізація і диверсифікація економіки; соціальна модернізація та підвищення якості державних послуг; якісне оновлення інфраструктури життєзабезпечення.

Разом з тим, соціальна модернізація та підвищення якості державних послуг передбачає вдосконалення солідарної та накопичувальної системи пенсійного забезпечення, подальше вдосконалення системи оплати праці в бюджетній сфері, адресну підтримку окремих категорій громадян. Довгострокова стратегія розвитку пенсійної системи має бути спрямована на забезпечення адекватності пенсійних виплат та фінансової стійкості системи. У зв'язку з цим необхідним є якісні перетворення у всіх компонентах пенсійної системи. Важливим є фінансування заходів щодо забезпечення сталої та продуктивної зайнятості населення, зміцнення обороноздатності, національної безпеки країни. Для підвищення якості державних послуг необхідним є забезпечення розвитку інформаційних систем, з метою надання послуг в електронному форматі.

З метою підвищення ефективності використання бюджетних коштів доцільним є здійснення оптимізації поточних витрат бюджету і розширення солідарної відповідальності приватного сектора; реформування підходів по бюджетним інвестиціям; розвиток механізмів державно приватного партнерства як інструменту зниження навантаження на бюджет; вдосконалення системи обліку та управління державними фінансами.

З метою проведення більш активної та ефективної бюджетної інвестиційної політики необхідним є зміна підходів щодо бюджетних інвестицій. Враховуючи досвід минулих років, планування інвестицій має здійснюватися прагматично і конструктивно з урахуванням довгострокових завдань, спрямованих на диверсифікацію вітчизняної економіки, розвиток інфраструктури та приватного сектора як основи для забезпечення стабільності та стійкості розвитку вітчизняної економіки. У зв'язку з зазначеним бюджетні інвестиції повинні бути сконцентровані на проектах з значним рівнем соціально-економічної віддачі. Досягнення зазначеної мети передбачає перегляд системи планування бюджетних інвестицій, при якій вже на стадії формування інвестиційних пропозицій до розробки техніко-економічних обґрунтувань і проектно-кошторисної документації буде здійснюватись жорсткий відбір проектів за відповідними критеріями і визначатися схема їх фінансування. Разом з тим, при

відборі проектів в першу чергу мають враховуватися наступні пріоритетні критерії: на макрорівні - пріоритети розвитку галузей економіки, ефект впливу на розвиток галузей, усунення міжрегіональних дисбалансів, можливість залучення приватних інвестицій; на проектному рівні - висока соціально-економічна віддача і можливість залучення приватних інвестицій.

Важливим завданням є забезпечення розвитку механізмів державно-приватного партнерства як інструменту зниження навантаження на бюджет. Проекти за участю державно-приватного партнерства дозволять знизити витрати держави на фінансування проектів, підвищити їх ефективність шляхом розподілу ризиків, стимулювати діяльність приватних інвесторів і створювати нові об'єкти соціально значимого характеру.

Відповідно до світової практики доцільним є запровадження нових механізмів реалізації проектів державно-приватного партнерства, зокрема «Плата за доступність», яка застосовується тільки у відношенні концесійних проектів, що відносяться до категорії соціально значимих. Даний механізм передбачає, що концесіонер забезпечує будівництво і якісну експлуатацію об'єкта. Держава забезпечує рівномірну виплату інвестиційних і експлуатаційних витрат по об'єкту з урахуванням винагороди концесіонера за експлуатаційну готовність об'єкта на весь термін концесії, залишаючи за собою право справляння плати зі споживачів.

Разом з тим, зміна структури державних зобов'язань та активна бюджетна інвестиційна політика передбачають удосконалення податкової політики. Зокрема, доцільно здійснювати оцінку ефективності та рівномірності податкового навантаження з метою визначення потенціалу можливого його збільшення. З метою визначення ефективності зміни податкового навантаження доцільно здійснювати аналіз взаємозв'язку податкових надходжень та показників економічного розвитку територій. Важливим є розробка системи моніторингу основних категорій платників податків, яка надасть змогу аналізувати динаміку податкових платежів до бюджету, обсяги реалізованої продукції, що може дати уявлення про основні показники, які використовуються для розрахунку податкової бази. Аналіз даних показників дозволить оцінити реальний податковий потенціал господарюючого суб'єкта та обґрунтованість податкових зобов'язань, покладених на нього.

З метою підтримки боргової стійкості країни верхня межа державного боргу та боргу квазідержавного сектора повинна становити в сукупності не більше 60% до ВВП. У разі перевищення зазначеного рівня органи державної повинні детально проаналізувати стан та структуру зовнішнього боргу у взаємозв'язку з програмами розвитку країни, при необхідності внести коригування в зазначені програми в частині залучення зовнішнього фінансування або строків реалізації проектів з іноземною участю, посилити непрямі заходи спрямовані на дестимулювання зовнішнього запозичення резидентів.

Моніторинг та оцінка стану боргу повинні включати детальний аналіз стану боргу, у тому числі можливі загрози виникнення кризових ситуацій, стан готовності резидентів-позичальників подолати кризові ситуації в разі їх виникнення, тощо. При цьому залучення позик має здійснюватись на основі обґрунтованої політики управління державним боргом та фінансовою стійкістю підприємств державного сектору, що містить чотири основних види ризику: ризик ліквідності (незбалансованість фінансових активів та фінансових зобов'язань); кредитний ризик (невиконання або неналежне виконання своїх зобов'язань); валютний ризик (коливання курсів іноземних валют); процентний ризик (коливання плаваючих ставок відсотка). Важливо відмітити, що подальший розвиток національного ринку боргових цінних паперів є одним з ключових пріоритетів державної боргової політики в середньостроковому періоді. Доцільним є підвищення ефективності функціонування ринку державних цінних паперів та диверсифікація інвесторської бази. При виділенні коштів з державного бюджету на розвиток територій повинні враховуватися порівняльні переваги адміністративно-територіальних одиниць та проблеми в соціально-економічній сфері, стан інфраструктурного забезпечення, торгово-комерційний потенціал, відтворювальна база, розміщення продуктивних сил, розвиненість інноваційних форм господарювання тощо.

Висновки. Розвиток бюджетної системи значною мірою пов'язаний зі зміною інституційного середовища суспільства, складові бюджетного регулювання удосконалюються з розвитком соціально-економічної сфери, економічної стратегії та характеризують адаптаційні можливості бюджетного механізму. Зважаючи, що бюджетна система є вагомим інструментом фінансового регулювання економіки, її збалансованість, оптимальність є однією з основних умов забезпечення економічного зростання. Бюджетна політика є динамічним процесом, потребуючим постійного розвитку та адаптації до внутрішніх та зовнішніх економічних чинників. Основне завдання бюджетної політики полягає у фінансовому регулюванні економіки з метою перерозподілу ресурсів та згладжування коливань економічних процесів, що надає можливість досягнути визначених цілей соціально-економічного розвитку країни. На даному етапі розвитку бюджетної системи важливим є здійснення дієвих перетворень шляхом використання обґрунтованих методів та інструментів бюджетної політики спрямованих на отримання якісного суспільно-значимого кінцевого результату.

Враховуючи трансформаційні процеси в вітчизняній економіці бюджетна політика має формуватися на основі таких підходів: визначення обсягу видатків бюджету в межах фіскальних обмежень; ефективний розподіл бюджетних коштів, який забезпечує найбільший соціально-економічний ефект; збалансованість бюджетної політики, поєднання активної бюджетної інвестиційної політики та контрциклічного регулювання; оптимізації зобов'язань держави, виходячи з можливостей бюджету, з розширенням солідарної відповідальності приватного сектора; посилення результативності бюджетного планування за допомогою застосування принципів бюджетування, орієнтованого на результат; стимулювання інвестицій приватного сектора, а не їх заміщення; адекватність податкової політики зростаючим зобов'язанням та темпам економічного зростання; розширення фінансової самостійності та підвищення відповідальності органів місцевого самоврядування у вирішенні питань розвитку адміністративно-територіальних одиниць.

Список використаних джерел

1. Б'юкенен Дж. М. Суспільні фінанси і суспільний вибір: Два протилежних бачення держави: Пер. з англ. / Дж. М. Б'юкенен, Р. А. Масґрейв – К. : Вид. Дім «КМ Академія», 2004. – 175 с.

2. Боголіб Т.М. Перший етап модернізації економіки України: досвід та проблеми. Монографія / О.М. Алимов, О.І. Амоша та ін. ; за заг. ред. В.І. Ляшенка; ІЕП НАН України, КПУ. – Запоріжжя: КПУ, 2014. – 798 с. Розділ 1.2.1. Гармонізація бюджетної й податкової політики в умовах ринкових трансформацій. – С. 40–59.

3. Бюджетний кодекс України. Прийнятий Верховною Радою України 08 липня 2010 р. № 2456VI – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.zakon.rada.gov.ua.

4. Дані сайту Міністерства фінансів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.minfin.gov.ua/

5. Запатріна І.В. Бюджетний механізм економічного зростання : монографія / І.В. Запатріна. – К. : Ін-т соц.-екон. стратегій, 2007. – 528 с.

6. Кейнс Дж.М. Общая теория занятости, процента и денег/ Кейнс Дж.М.; пер. с англ. – М.: Гелиос, 2012. – 352 с.

7. Лисяк Л. В. Бюджетна політика у системі державного регулювання соціально-економічного розвитку України : монографія / Л. В. Лисяк. – К. : НДФІ, 2009. – 600 с.

8. Самуельсон П. Економіка / П. Самуельсон, В. Нордгауз; пер. з англ.– М.: Вильямс, 2010. – 1360 с.

9. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит; пер. с англ. – М.: Соцэкгиз, 1962. – 684 с.

10. Чугунов І.Я. Бюджетно-налоговая политика в условиях институционных преобразований / І.Я. Чугунов, В.Д. Макогон // Вісник КНТЕУ. – 2014. – № 4(95). – С.79–91.

11. Чугунов І.Я. Довгострокова бюджетна стратегія у системі економічної циклічності / І.Я. Чугунов // Вісник КНТЕУ. – 2014. – № 5. – С. 64–77.

References

1. Bjukenen Dz.M., Masgrejv R.A. Suspilni finansy i suspilny vybir: Dva protyleznych bacennia derzavy: per. z anhl. K. : Vyd. Dim «KM Akademija», 2004. 175 s.

2. Boholib T.M. Persy etap modernizaciji ekonomiky Ukrayiny: dosvid ta problemy. Monohrafija / O.M. Alymov, O.I. Amosa ta in. ; za zah. red. V.I. Liasenka; IEP NAN Ukrajiny, KPU. Zaporizzia: KPU, 2014. 798 s. Rozdil 1.2.1. Harmonizacija biudzetnoji j podatkovoji polityky v umovach rynkovych transformacij. S. 40–59.

3. Byudzhetny`j kodeks Ukrayiny`. Pry`jnyaty`j Verxovnoyu Radoyu Ukrayiny` 08 ly`pnya 2010 r. №2456VI : http://www.zakon.rada.gov.ua.

4. Dani sajtu Ministerstva finansiv Ukrayiny` : http://www.minfin.gov.ua/

5. Zapatrina I.V. Byudzhetny`j mexanizm ekonomichnogo zrostannya : monografiya. K. : In-t socz.-ekon. strategij, 2007. 528 s.

6. Keynes J.M. Obschaya teoriya zanyatosti, protsenta s deneg. ; per. S anhl. M. : Gelios, 2012. 352 s.

7. Ly`syak L.V. Byudzhetna polity`ka u sy`stemi derzhavnogo regulyuvannya social`no-ekonomichnogo rozvy`tku Ukrayiny` : monografiya. K. : NDFI, 2009. 600 s.

8. Samuelson P., Nordhauz V. Ekonomika. ; per. z anhl. M. : Vyljams, 2010. 1360 s.

9. Smyt A. Yssledovanye o pryrode y prycynach bohatstva narodov. ; per. s anhl. M. : Socekhyz, 1962. 684 s.

10. Chugunov I. Dovgostrokova byudgetna strstegiya u systemi economichnoji cyklichnosti [Long-term budget strategy in a system of economic cyclicality]. Visny`k KNTEU. 2014. No5. S. 64-77.

11. Chugunov I., Makogon V. Byudzhetno-nalogovaya poly`ty`ka v uslovy`yax y`nsty`tucy`onnyx preobrazovany`j. // Visny`k KNTEU. 2014. No4(95). S. 79–91.

ДАНІ ПРО АВТОРА

Макогон Валентина Дмитрівна, старший науковий співробітник відділу бюджетної системи Науково-дослідного фінансового інституту

Київського національного торговельно-економічного університету

вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, Україна

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ

Макогон Валентина Дмитриевна, старший научный сотрудник бюджетной системы Научно-исследовательского финансового института

Киевского национального торгово-экономического университета

ул. Киото, 19, г. Киев, 02156, Украина

DATA ABOUT THE AUTHOR

Makogon Valentyna Dmytrivna, senior researcher of the division of budget system of the Financial Research Institute

Kyiv National trade and economic University

19, Kyoto street, Kyiv, 02156, Ukraine

УДК 336.144

ОСОБЛИВОСТІ ПЛАНУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ БЮДЖЕТНИХ РЕСУРСІВ ВИЩИМИ НАВЧАЛЬНИМИ ЗАКЛАДАМИ

Павлушенко Т.О.

Предметом *дослідження є теоретичні та практичні питання планування та використання бюджетних ресурсів державними вищими навчальними закладами.*

Метою *статті є дослідження важливих особливостей процесу планування бюджетних ресурсів державних вищих навчальних закладів в Україні та їх ефективного використання в сучасних умовах ринкової економіки.*

Методами *дослідження є сукупність наукових методів і підходів, у тому числі системний, структурний, порівняльний, факторний методи, що дозволило реалізувати послідовність та концептуальну єдність дослідження.*

Результати роботи*. У роботі досліджено важливі особливості планування та використання бюджетних ресурсів державних вищих навчальних закладів в Україні. Виділено особливості планування видатків і фінансових потоків державних вищих навчальних закладів. Розглянуто проблеми впровадження бюджетування в практику фінансового планування державних вищих навчальних закладів, його методичного забезпечення й практичної реалізації. Визначені основні напрямки розвитку та удосконалення системи фінансового планування бюджетних ресурсів, контролю і аналізу їх використання.*

Галузь застосування результатів*. Результати дослідження можуть бути використані в такій галузі наукових знань, як державні фінанси, зокрема при плануванні та використанні бюджетних ресурсів у соціальній сфері держави: сфері вищої освіти.*

Висновки*. Більшість науковців визнають, що бюджетування є найкращим методом планування бюджетних ресурсів у державному ВНЗ та контролю ефективності та правомірності їх використання. На даний час розроблено багато різних методик бюджетування у державних ВНЗ, проте все ще залишаються проблеми із впровадженням бюджетування у практику закладів вищої освіти. Ці аспекти визначають необхідність продовження системних досліджень методичного забезпечення бюджетування у державних ВНЗ та практичного їх втілення в конкретних державних ВНЗ, залежно від спеціалізації, рівня акредитації, кількості студентів та викладачів тощо. Удосконалення потребує як теорія, так і практика фінансового планування державних ВНЗ, а також контроль і аналіз використання бюджетних коштів, що набуває особливого значення в умовах сучасної соціально-економічної та політичної кризи в Україні.*

© Павлушенко Т.О., 2015

***Ключові слова**: планування, контроль, бюджетні ресурси, бюджетування, вищий навчальний заклад, управління витратами, фінансові потоки, державний бюджет, вища освіта, норми й нормативи.*

ОСОБЕННОСТИ ПЛАНИРОВАНИЯ И ИСПОЛЬЗОВАНИЯ БЮДЖЕТНЫХ РЕСУРСОВ ВЫСШИМИ УЧЕБНЫМИ ЗАВЕДЕНИЯМИ

Павлушенко Т.А.

***Предметом** исследования являются теоретические и практические вопросы планирования и использования бюджетных ресурсов государственными высшими учебными заведениями.*

***Целью** статьи является исследование важных особенностей процесса планирования бюджетных ресурсов государственных высших учебных заведений в Украине и их эффективного использования в современных условиях рыночной экономики.*

***Методами** исследования является совокупность научных методов и подходов, в том числе системный, структурный, сравнительный, факторный методы, что позволило реализовать последовательность и концептуальное единство исследования.*

***Результаты работы**. В работе исследованы важные особенности планирования и использования бюджетных ресурсов государственных высших учебных заведений в Украине. Выделены особенности планирования расходов и финансовых потоков государственных высших учебных заведений. Рассмотрены проблемы внедрения бюджетирования в практику финансового планирования государственных высших учебных заведений, его методического обеспечения и практической реализации. Определены основные направления развития и совершенствования системы финансового планирования бюджетных ресурсов, контроля и анализа их использования.*

***Область применения результатов**. Результаты исследования могут быть использованы в такой области научных знаний, как государственные финансы, в частности при планировании и использовании бюджетных ресурсов в социальной сфере государства: сфере высшего образования.*

***Выводы**. Большинство ученых признают, что бюджетирование является наилучшим методом планирования бюджетных ресурсов в государственном вузе и контроля эффективности и правомерности их использования. В настоящее время разработано много различных методик бюджетирования в государственных вузах, однако все еще остаются проблемы с внедрением бюджетирования в практику учреждений высшего образования. Эти аспекты определяют необходимость продолжения системных исследований методического обеспечения бюджетирования в государственных вузах и практического их воплощения в конкретных высших учебных заведениях, в зависимости от специализации, уровня аккредитации, количества студентов и преподавателей. Совершенствование требует как теория, так и практика финансового планирования государственных вузов, а также контроль и анализ использования бюджетных средств. Именно это приобретает особое значение в условиях современной социально-экономического и политического кризиса в Украине.*

***Ключевые слова**: планирование, контроль, бюджетные ресурсы, бюджетирование, высшее учебное заведение, управление затратами, финансовые потоки, государственный бюджет, высшее образование, нормы и нормативы.*

PLANNING AND USING OF BUDGETARY RESOURCES BY HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS AND IT'S FEATURES

Pavlushenko T.O.

The object of the research are the theoretical and practical aspects of planning and using of budgetary resources by public institutions of the higher education.

***The research objective.** To study the important features of the planning budget resources of public institutions of the higher education in Ukraine and their effective using in the modern market economy.*

***The research methods.** In this work we have been used a complex of scientific methods and approaches, including systemic, structural, comparative, factorial methods which allowed to realize consistency and conceptual integrity of the research.*

***The results of the research.** The article investigates the important features of the planning and using of budgetary resources of public institutions of the higher education in Ukraine. There were allocated the features of cost and financial flows planning in public institutions of the higher education. Also were considered the problems of implementation of budgeting in financial planning practices of public institutions of the higher education, it's methodical supporting and implementation. And were defined the basic directions of the development and improvement of the financial planning of budgetary resources, control and analysis of their using.*

***The scope of the results.** The research's results can be used in the area of public finance, particularly in the planning and using of the resources in the social sphere of the state, especially in the higher education.*

***The conclusions.** Most scholars admit that the budgeting is the best method of the planning of budgetary resources in public institutions of the higher education and monitoring of the effectiveness and the legitimacy of their using. Nowadays there were developed many different methods of the budgeting in public institutions of the higher education, but there are still problems with the implementation of budgeting practices in higher education institutions. These aspects determine the need for continue of the researching of methodological support system of the budgeting in public universities and their practical implementation in the specific public universities, which depending on the specialization level of accreditation, the number of students and teachers and so on. The improvement requires both the theory and the practice of financial planning of the public universities, as well as the monitoring and analysis of budget funds, which is particularly important in the current socio-economic and political crisis in Ukraine.*

***Keywords:** planning, control, budgetary resources, budgeting, institution of higher education, cost management, financial flows, the state budget, higher education, norms and standards.*

Постановка проблеми. Вихідною складовою фінансового механізму системи вищої освіти є фінансове планування, що має на меті визначення необхідних обсягів фінансових ресурсів вищих навчальних закладів (далі по тексту ВНЗ). Система вищої освіти в Україні складається як з державних, так і з ВНЗ недержавної форми власності. Відмінність між ними є в тому, що державні ВНЗ отримують кошти з Державного бюджету, а ВНЗ недержавної форми власності функціонують лише за рахунок плати за освітні послуги, що надаються студентам, та науково-дослідні й проектно-конструкторські роботи.

Натомість кожен державний ВНЗ має здійснювати фінансове планування своїх доходів та видатків з урахуванням усіх можливих джерел фінансових ресурсів та специфічних видатків на здійснення своїх функцій та завдань. Методологія та практика фінансового планування діяльності державного ВНЗ в Україні не є чітко визначеною, відзначається певними особливостями залежно від форми власності, рівня акредитації, кількості студентів та викладачів тощо. Наявність проблем з державним фінансуванням, невизначеність чіткого правового статусу надання платних послуг та низька ефективність використання фінансових ресурсів потребує глибоких досліджень проблем планування та використання бюджетних ресурсів державних ВНЗ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми планування та використання бюджетних ресурсів державних ВНЗ досліджували наступні науковці: Т. Боголіб, О. Бобало, С. Григанська, О. Григорів, Л. Довгань, М. Звєряков, О. Іванчук, Т. Канєва, О. Куклін, М. Курко, О. Левіна, І. Либак, Є Малік, Б. Мокін, Т. Настич, А. Підгорний, Ж. Труфіна, О. Шашкевич, Л. Шевченко та багато інших. Проте багато питань щодо організації ефективного планування та раціонального використання бюджетних коштів державними ВНЗ в Україні залишаються невирішеними.

Предметом дослідження є теоретичні та практичні питання планування та використання бюджетних ресурсів державними вищими навчальними закладами.

Метою статті є дослідження важливих особливостей процесу планування бюджетних ресурсів державних вищих навчальних закладів в Україні та їх ефективного використання в сучасних умовах ринкової економіки.

Методами дослідження є сукупність наукових методів і підходів, у тому числі системний, структурний, порівняльний, факторний методи, що дозволило реалізувати послідовність та концептуальну єдність дослідження.

Результати дослідження. Фінансове планування - це науково обґрунтований процес визначення джерел створення і напрямків використання фінансових ресурсів державних ВНЗ. Об'єктом фінансового планування є фінансові ресурси, а результатом - різні види фінансових планів. Метою фінансового планування державних ВНЗ є забезпечення їх діяльності необхідними джерелами фінансування. Одним з найважливіших напрямків фінансового планування державного ВНЗ є планування їх видатків, що має здійснюватися згідно з принципами об'єктивної потреби, комплексності, науковості, достатності, ефективності та контролю за використанням коштів загального та спеціального фонду.

По закінченню певних періодів здійснюється фінансовий контроль, спрямований на перевірку правильності вартісного розподілу і перерозподілу коштів за відповідними фондами та їх використання за цільовим призначенням. Метою проведення фінансового контролю діяльності державного ВНЗ є підвищення ефективності їхньої діяльності, об`єктивність оцінки реалізації ними єдиної державної політики у галузі вищої освіти [13, с. 144-146]. Саме тому Т. М. Боголіб вважає, що фінансовий контроль за цільовим використанням бюджетних коштів розпорядниками є одним із основних завдань при визначенні пріоритетів розподілу фінансових ресурсів. Для цього, у більшості розвинених країнах світу, застосовується програмно-цільовий метод формування бюджетних видатків на фінансування вищої. Основне завдання програмно-цільового методу - визначення головних цілей освітньої галузі, складання програм для досягнення поставлених цілей, забезпечення цих програм фінансовими ресурсами, а головне – провадити оцінку ефективності виконання завдань програми. Розпорядники на підставі плану своєї діяльності на коротко та середньостроковий період розподіляють фінансові ресурси, необхідні для виконання відповідних завдань.

Витрати ВНЗ поділяються на умовно-постійні, що не зростають зі збільшенням чисельності студентів, та змінні, що навпаки зростають. Умовно-постійні витрати залежать від штатної чисельності співробітників, співвідношення кількості студентів і викладачів, навчального навантаження викладачів, розмірів земельних ділянок, фінансування наукових досліджень, утримання навчальних аудиторій і лабораторій, бібліотек та фондів наукової і навчальної літератури, фінансування капітального будівництва, ремонту та утримання будівель і спортивно-оздоровчих споруд, придбання технічних засобів навчання, диференційованих залежно від статусу, рівня акредитації, типу вищого навчального закладу, напрямів і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців. До змінних витрат відносяться заробітна плата; нарахування на заробітну плату; виплати із тимчасової втрати працездатності; придбання бланків дипломів, підручників тощо [3].

Важливу роль у плануванні витрат ВНЗ відіграють норми та нормативи, особливо при застосуванні нормативного методу планування, що характерно для вищої освіти. Фінансові норми умовно поділяють на чотири групи:

1. Норми, що централізовано встановлюються державними органами влади: ставки заробітної плати, розмір стипендій, ставки податків, зборів і відрахувань.

2. Норми, що ґрунтуються на визначенні матеріальних потреб: норми витрат на освітлення, опалення тощо.

3. Норми і нормативи, що визначаються міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади: норми витрат в бюджетних установах, норми бюджетного забезпечення.

4. Норми і нормативи, що характеризують пропорції економічного та соціального розвитку ВНЗ [11, с. 144-149].

Нормативна база планування у більшості державних ВНЗ не є достатньо науково обґрунтованою, тим більш – оптимальною. Зокрема, щорічно кожен державний ВНЗ вирішує задачу раціонального розподілу людських (професорсько-викладацький склад) та матеріальних (аудиторний фонд) ресурсів. Сьогодні зазначені ресурси використовуються переважно неефективно. За існуючої тенденції різкого зростання витрат на комунальні послуги, проблема ефективного використання аудиторного фонду стає ще гострішою. Як вихід, деякі державні ВНЗ в період опалювального сезону локалізують навчальний процес в окремих приміщеннях, де підтримується комфортний температурний режим, а в інших приміщеннях цей режим відповідає лише підтримці системи опалювання в робочому стані. Але такі дії не мають під собою науково обґрунтованих підходів. Більш обґрунтованим О.І. Левіна вважає запровадження наступних чітких початкових обмежень при плануванні навчального процесу: визначення кількості та тривалості навчальних періодів; прив'язка конкретних викладачів до конкретних потоків; прив'язка до послідовності викладання дисциплін; прив'язка до існуючого аудиторного фонду без урахування його потенційної трансформації; прив'язка до співвідношення аудиторних та самостійних занять; прив'язка до розкладу дзвінків; прив'язка до навчання студентів окремих спеціальностей тільки у відповідних корпусах та аудиторіях [10, с. 69-70].

М.І. Зверяков пропонує алгоритм визначення фактичних видатків на підготовку за навчальними програмами на семестр, за курсами, на одного студента. Цей показник є основним економічним показником реалізації фінансової політики ВНЗ в частині управління видатками. Пропонований підхід визначає зв'язок між видатками та результатами надання освітньої послуги, дозволяє розробити реальну вимірювальну систему, підвищує зацікавленість у кінцевих результатах усіх підрозділів, дає керівництву державного ВНЗ ефективний інструмент управління витратами.

Алгоритм передбачає такі основні операції з обчислення показників фактичних видатків: визначення складу центрів видатків і структури їх видатків; визначення правил розподілу видатків між центрами видатків; виділення із загальних видатків державного ВНЗ (за рахунок коштів з різних джерел фінансування) видатків на підготовку за навчальними програмами і розподіл їх по центрах видатків; визначення і віднесення на центри видатків амортизації площ і матеріальних цінностей, закріплених за центрами; визначення кількісних параметрів центру видатків для розподілу накладних видатків; розподіл накладних видатків; визначення видатків на перебування навчальних груп в аудиторіях під час занять; визначення видатків на навчальний процес з групою за навчальним розкладом; визначення загально-студентських видатків; визначення загальних видатків на навчальну групу; визначення підсумкових видатків на підготовку фахівця.

Розроблений алгоритм заснований на принципі покрокового розподілу: накладні видатки розподіляються послідовно, різні групи видатків розподіляються окремо та мають різні бази розподілу. Враховуючи різні фактори на основі прогнозованого причинно-наслідкового зв'язку між видатками та результатами, такий метод є найбільш точним для обчислення видатків державних ВНЗ.

Дані про видатки на підготовку за навчальними програмами визначаються за центрами видатків, серед яких виділені

підрозділи державного ВНЗ: факультет, деканат факультету, кафедра, навчально-забезпечувальні підрозділи: навчально-методичний відділ, відділ міжнародних зв'язків, центр інформаційних технологій, науково-дослідна частина тощо [6].

Наразі ми вважаємо найбільш ефективним засобом планування фінансових ресурсів державного ВНЗ впровадження бюджетування, що передбачає розробку, виконання, контроль, аналіз та коригування окремих бюджетів за структурними підрозділами або функціональними сферами діяльності державного ВНЗ, їх узгодження та узагальнення по установі в цілому. Кожен державний ВНЗ може створити та запровадити систему контролю своєї фінансової діяльності.

Бюджетування та контроль виконання бюджетних показників є важливими елементами діяльності державного ВНЗ, що унеможливлюють ризики використання фінансових ресурсів в особистих цілях, нецільового використання коштів бюджету, нераціонального розподілу коштів між підрозділами та задачами. Відтак державний ВНЗ має створити та запровадити систему бюджетування своєї діяльності. Наявність чітких методів, процедур та тлумачень створення, використання та контролювання бюджету використовується для оцінки якості існуючих бюджетів та є орієнтиром формування нових бюджетів [1, с. 25].

Проте існуюча практика планування в державних ВНЗ свідчить про наявність певних проблем організаційного та функціонального характеру: не всі керівники структурних підрозділів мають необхідну підготовку для аналізу фінансової інформації та досвід управління фінансовими ресурсами; працівники окремих підрозділів недостатньо поінформовані щодо поставленої мети, засобів її досягнення та кінцевого ефекту, відтак вплив на вмотивованість та результативність їх роботи є мінімальним; не завжди поставлена мета носить стимулюючий характер; для державного ВНЗ, з широко розгалуженою мережею локальних бюджетів, існує значна складність складання інтегрального бюджету [14, с. 162].

Задля збільшення ефективності бюджетування О.О. Григорів пропонує наступні основні етапи запровадження його методики у державних ВНЗ: визначення мети запровадження планування бюджетних ресурсів державного ВНЗ; ретельний аналіз структури видатків державного ВНЗ за кодами економічної класифікації в розрізі їх призначень; збір первинної інформації для розробки кошторису, аналіз та обробка зібраної інформації, розрахунок науково обґрунтованих показників фінансової діяльності; формування кошторису з обов'язковою оцінкою ризику невиконання бюджетів підрозділів ВНЗ [4, с. 314].

Запровадження бюджетування в управлінні видатками у державних ВНЗ вимагає забезпечення відповідної організації, включаючи встановлення повноважень і відповідальності всіх учасників, термінів завершення робіт та етапів, визначення інформаційної бази та переліку використовуваних засобів. Для цього у державному ВНЗ доцільно створити спеціальний відділ бюджетування, виділити в структурі державного ВНЗ центри відповідальності, фінансового обліку та консолідації. Центр фінансового обліку здійснює обробку інформації про вхідні та вихідні фінансові потоки від усіх видів діяльності. Прерогативою центру консолідації мають бути зведені дані за всіма центрами відповідальності та фінансового обліку. Роботу зі складання бюджетів має виконувати не тільки планово-фінансовий відділ, адже в цьому випадку система бюджетування втрачає принцип участі, а керівники центрів відповідальності не мають зацікавленості у виконанні бюджету. Необхідною є участь у цьому процесі всіх працівників державного ВНЗ, що сприятиме посиленню зацікавленості підлеглих у збільшенні обсягів діяльності навчального закладу та економії всіх видів ресурсів [8, с. 227].

Ефективність фінансового планування державного ВНЗ зазвичай оцінюють за фактичними результатами його діяльності. О.Л. Шашкевич визначає 4 групи показників, що дають змогу всебічно оцінити економічну діяльність державного ВНЗ й зробити висновок про її ефективність:

1) показники майнового стану: вартість основних засобів, рівень їхнього зносу, коефіцієнти оновлення та вибуття основних засобів;

2) показники ділової активності: оборотність коштів, активів та їхніх складових частин; активів, що надійшли, оборотних коштів, а також коефіцієнти витрат на утримання (сукупність поточних капітальних вкладень на одного студента) і ділової активності (сукупність грошових коштів на одного середньоспискового працівника);

3) показники фінансової активності: оборотність дебіторської заборгованості, фінансова стійкість, фінансова діяльність у динаміці, структура і маневреність активів;

4) показники профільного використання: площі, що використовують у навчальному процесі, підтримка та відновлення основних засобів, питома вага власних надходжень у загальній сумі витрат на комунальні послуги, капітальний ремонт і придбання устаткування.

Аналіз наведених показників дає змогу зробити висновки про рівень ефективності використання власності державним ВНЗ загалом, за напрямками діяльності, за окремими видами майна; приймати відповідні управлінські рішення на рівні керівництва державного ВНЗ та його структурних підрозділів [16, с. 12].

Не менш важливим у фінансовому плануванні є також управління фінансовими потоками, зокрема й надходженнями коштів до державного ВНЗ. Існує п'ять складових фінансових потоків, що забезпечують діяльність державного ВНЗ: а) Держбюджетне фінансування; б) кошти спеціального фонду; в) валютні кошти, які державні ВНЗ отримують за контрактну підготовку іноземних громадян; г) госпрозрахункові кошти від виконання договірних робіт для підприємств і організацій [3].

Згідно із статистичними даними, наразі основним джерелом фінансування вищої освіти в Україні є кошти фізичних осіб, що становлять приблизно 62 % від загального фінансування і майже вдвічі перевищують державні надходження у цю галузь. Кошти юридичних осіб і місцевого бюджету становлять тільки по 1 % від загальної суми фінансування [5, с. 112].

Л.С. Шевченко відзначає, що тривалий час не виконується законодавча вимога спрямовувати на освітню галузь 10 % ВВП. Є.О. Малік вважає,що передусім це пов'язано із досить завищеним рівнем даного показника, оскільки в світі є не так багато країн, які витрачають стільки на освіту, та й в основному це острівні держави в Тихому Океані: Куба – 12,9 %, Лесото – 13,1 % ВВП.

З 2010 р. припинено державне фінансування комунальних витрат державного ВНЗ, які, так само як і закупівля обладнання і книг, оновлення гуртожитків, фінансуються з доходів від платного навчання. Призупинено бюджетне фінансування пільгових кредитів на будівництво житла для науково-педагогічного персоналу. У 2014 р. припинено фінансування нових фундаментальних досліджень, які мали б виконуватися у державних ВНЗ за рахунок видатків з державного бюджету. Вкрай обмеженим є зарубіжне стажування у провідних освітніх центрах світу за державний кошт. Оплата праці викладачів державного ВНЗ є низькою. Не втіленою залишається надана дослідницьким державним ВНЗ можливість фінансування наукових досліджень і розробок відповідно до програм розвитку університету в розмірі не менш як 25 % бюджетних коштів, що виділяються на його утримання, причому протягом перших п'яти років діяльності державних ВНЗ – за рахунок коштів державного бюджету.

Значні вади має сама модель державного (бюджетного) фінансування державного ВНЗ. Виділення державних коштів здійснюється відповідно до кількісних нормативних показників державного ВНЗ (зокрема, співвідношення чисельності студентів і викладачів у відповідному році) і не пов'язане з якісною стороною навчального процесу. При цьому статус бюджетної установи обмежує можливості державного ВНЗ і у використанні залучених фінансових ресурсів (коштів спеціального фонду): для цього потрібне затвердження вищим органом державного управління фінансових планів – кошторисів і спеціальний дозвіл. Відтак фахівці пропонують перехід від витратного механізму виділення коштів з державного бюджету на цільовий – з урахуванням характеру конкретних програм навчання та наукових досліджень конкретного державного ВНЗ, актуальність та якість яких має визначатися на конкурсній основі або шляхом встановлення рейтингів.

Дедалі більше українських державних ВНЗ починають залучати додаткові кошти з нормативно визначених джерел, насамперед відкривають програми платної професійної освіти, основним замовником яких стають домогосподарства, що не мають ні знань, ні досвіду прогнозування ринків праці. Крім того, нинішній рівень доходів домогосподарств є недостатнім для значних інвестицій в освіту. Натомість рівень оплати за навчання у державному ВНЗ став вище, ніж, наприклад, у Німеччині, Швеції, Франції, Чехії. Також в Україні відсутні такі фінансові компенсатори видатків на освіту, як гранти, освітні позики та стипендії. Частину витрат на вищу освіту могли б узяти на себе підприємства недержавної форми власності. Проте роботодавці потребують гарантій високої якості підготовки студентів та направлення випускників на роботу на свої ж підприємства, створення прозорих механізмів благодійності. До того ж через нестабільність соціально-економічної ситуації в Україні бізнес не планує підготовку кадрів на тривалий термін [17, с. 301-304].

Постійне зменшення бюджетних видатків на вищу освіту в Україні обумовлює необхідність розширення власних надходжень вузів від інших джерел надходжень, які не пов'язані з їх основною діяльністю, як важливого фактора виживання та розвитку державної вищої школи в сучасних умовах, а також необхідне підвищення питомої ваги платної освіти в системі державної вищої школи по базових спеціальностях вузу, оскільки це реальна можливість вишу забезпечити себе засобами існування. Державні ВНЗ не можуть і не повинні робити тільки платне навчання за спеціальностями, що користуються підвищеним попитом, однак робота з розширення платного навчання повинна продовжуватися [5, с. 116]. Т. М. Боголіб теж вважає, що важливою складовою фінансового забезпечення розвитку вищої освіти і науки є позабюджетні джерела фінансування. Проте надмірна комерціалізація вищої школи і науки може негативно впливати на основну діяльність. Виходячи з принципу соціальної справедливості доцільним є введення диференційованої оплати за навчання для різних категорій студентів.

Платне навчання у державних ВНЗ (за контрактом), як і ВНЗ інших форм власності (де оплата навчання є єдиним джерелом фінансових надходжень), є дуже результативним механізмом виявлення та задоволення освітніх потреб суспільства. Із введенням платного навчання ринок вищої освіти відразу ж відреагував на них збільшенням обсягів підготовки за деякими спеціальностями, що були найбільш затребуваними з погляду абітурієнтів та їх сімей. Можна стверджувати, що структура платної вищої освіти сформована і продовжує формуватися, виходячи виключно з потреб особистості [15].

Є певні проблеми й щодо використання бюджетних коштів у державних ВНЗ. На думку О.А. Іванчука в Україні багато незаконних видатків бюджетних коштів не належать до нецільового використання бюджетних коштів, хоча по суті таким є. Відтак обов'язкове зменшення бюджетних асигнувань за незаконні видатки, які перешкоджають досягненню визначених паспортом бюджетної програми цілей, не може бути зафіксоване. Автор пропонує трактувати видатки державних ВНЗ понад встановлені граничні межі нецільовими, а відтак зменшувати порушникам бюджетні асигнування. У цьому випадку підвищується відповідальність розпорядників бюджетних коштів, бо йдеться все ж таки про їх нецільове використання, за що передбачена і кримінальна відповідальність. А бюджет відносно швидко одержує сатисфакцію у вигляді зменшення асигнувань. При цьому можливе застосування до правопорушника і адміністративних стягнень. Якщо право зменшувати бюджетні асигнування буде поширено на класичні незаконні видатки (виплата зарплати особам, які в установі не працювали; оплата підряднику за виконані роботи тощо), то держава зможе підвищити відповідальність керівників за законне і незаконне використання бюджетних коштів, йдучи від зворотного [7, с. 66-68].

Загалом, ідеї українських науковців щодо удосконалення фінансового управління та забезпечення коштами державних ВНЗ на сучасному етапі зводяться до активного використанням сучасних інструментів фінансування освітніх програм із коштів спеціального фонду і розширення підприємницької діяльності державного ВНЗ, тобто до збільшення якомога швидкими темпами цього спеціального фонду бюджету державних ВНЗ. Він формується за рахунок надання послуг, оренди, виконання науково-прикладних розробок, ведення господарчих робіт, отримання плати за навчання тощо. При цьому пропонуються моделі і технології, які лише оцінюють фінансовий стан ВНЗ, а не пропонують моделей і технологій прогнозу і управління фінансовими потоками у державних ВНЗ. Для ефективного управління процесами надходження та використання грошових коштів державним ВНЗ, необхідно розробити економіко-математичну модель оптимального розподілу фінансових ресурсів від платних послуг державного ВНЗ та механізм ефективного прогнозу і управління фінансовими ресурсами з використанням сучасних інформаційних технологій, в основу яких покладено системи підтримки прийняття рішень. Використання такої моделі та інформаційної технології на базі системи підтримки прийняття рішень дозволить обґрунтувати пріоритетні напрямки фінансування, а також ефективно розподілити обмежені фінансові ресурси між ними і спрогнозувати наслідки [13, с. 33-34].

Задля забезпечення прозорості господарсько-фінансової діяльності державних ВНЗ та ефективного використання додатково отриманих коштів, забезпечення чіткого розмежування коштів загального та спеціального фонду, доцільно створити незалежний наглядовий орган, до повноважень якого входить здійснення громадського контролю надходженням коштів з усіх інших джерел формування фінансових ресурсів, напрямів їх витрачання, здійснення оцінки ефективності діяльності державного ВНЗ та оприлюднення результатів. Таким органом можуть стати Наглядові ради у державних державних ВНЗ, що надають платні послуги, з обов'язковою участю в них представників уряду, соціальних партнерів і спонсорів (якщо вони є). Крім того, необхідно на законодавчому рівні визначити обов'язковість систематичного інформування громадськості із зазначених питань. Такий підхід сприятиме легалізації всіх фактично одержаних навчальними закладами прибутків від учнів, батьків, орендаторів тощо, обмежить можливості привласнення частини цих доходів керівниками установ, дозволить збільшити фінансування основної освітньої діяльності навчальних закладів [9, с. 232].

Висновки. Більшість науковців визнають, що бюджетування є найкращим методом планування бюджетних ресурсів у державному ВНЗ та контролю ефективності та правомірності їх використання. На даний час розроблено багато різних методик бюджетування у державних ВНЗ, проте все ще залишаються проблеми із впровадженням бюджетування у практику закладів вищої освіти. Ці аспекти визначають необхідність продовження системних досліджень методичного забезпечення бюджетування у державних ВНЗ та практичного їх втілення в конкретних державних ВНЗ, залежно від спеціалізації, рівня акредитації, кількості студентів та викладачів тощо. Удосконалення потребує як теорія, так і практика фінансового планування державних ВНЗ, а також контроль і аналіз використання бюджетних коштів, що набуває особливого значення в умовах сучасної соціально-економічної та політичної кризи в Україні.

Список використаних джерел

1. Бобало, О. Бюджетування маркетингової діяльності вищих навчальних закладів [Текст] / О. Бобало // Схід. - 2012. - № 1 (115). - С. 21-26.

2. Боголіб Т.М. Фінансове забезпечення розвитку вищої освіти і науки в Україні [Текст] : автореф. дис... д-ра екон. наук: 08.04.01 /Боголіб Т.М. ; Науково-дослідний фінансовий ін-т при Міністерстві фінансів України.-К.,2006.-38с. Режим доступу: http://disser.com.ua/content/348929.html.

3. Григанська, С.В. Фінансове забезпечення розвитку вищих навчальних закладів на державному рівні [Електронний ресурс] / С.В. Григанська // Державне будівництво. - 2007. - № 2. - Режим доступу: http://www.kbuapa. kharkov.ua/e-book/db/2007-2/doc/3/06.pdf

4. Григорів, О.О. Бюджетування в управлінні фінансовими ресурсами вищих навчальних закладів [Текст] / О.О. Григорів // Актуальні проблеми розвитку економіки регіону. - 2008. - Вип. 4. - Т. 2. - С. 312-317.

5. Довгань, Л.П. Проблемні питання фінансування вищої освіти в Україні [Електронний ресурс] / Л.П. Довгань, Т.Г. Марусяк // Зб. наук. праць Нац. ун-ту держ. податкової служби України. - 2012. - № 1. - С. 111-117. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/znpnudps_2012_1_13.pdf

6. Зверяков, М.І. Методика впровадження системи бюджетування у вищих навчальних закладах [Електронний ресурс] / М.І. Зверяков // Доповідь на засіданні Ради ректорів Одеського регіону від 21.06.2013. - Режим доступу: http://rectors.odessa.ua/ua/uploads/rishenny-rady2/dokla-na-zsr.doc

7. Іванчук, О.А. Фінансовий контроль ефективного використання бюджетних коштів вищими навчальними закладами як фактор додаткових джерел фінансування [Текст] / О.А. Іванчук // Економічний вісник Донбасу. - 2010. - № 3 (21). - С. 63-68.

8. Куклін, О.В. Напрями оптимізації фінансового механізму вищого навчального закладу [Текст] / О.В. Куклін // Фінанси, облік і аудит. - 2011. - № 18. - С. 220-230.

9. Курко, М.Н. Правові засади цільового використання фінансових ресурсів у сфері вищої освіти [Електронний ресурс] / М.Н. Курко // // Форум права. - 2010. - № 3. - С. 227-233. - Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2010-3/10kmncvo.pdf

10. Левіна, О.І. Проблеми управління матеріальними ресурсами в умовах переходу вищого навчального закладу до проектно-орієнтованої організації [Текст] / О.І. Левіна // Управління проектами та розвиток виробництва. - 2010. - № 3(35). - С. 68-71.

11. Либак І.А. Фінансово-економічний механізм функціонування вищих навчальних закладів України [Текст] / І.А. Либак // Вісник Національного університету водного господарства та природокористування. - 2012. - №3(59). - С. 144-149.

12. Малік Є.О. Фінансування вищої освіти: сучасні тенденції та зарубіжний досвід [Текст]/ Малік Є.О. //Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка».-2014.-№8.

13. Мокін, Б.І. Шляхи удосконалення управління фінансовим забезпеченням вищих навчальних закладів [Текст] / Б.І. Мокін, Н.С. Желюк // Вісник Вінницького політехнічного інституту. - 2011. - № 1. - С. 31-35.

14. Настич, Т.П. Фінансове забезпечення освітньої діяльності вищих навчальних закладів [Текст] / Т.П. Настич // Науковий вісник ЧДІЕУ. - 2013. - № 3 (19). - С. 141-147.

15. Підгорний, А.З. Бюджетування – ефективний засіб управління фінансами ВНЗ [Текст] / А.З. Підгорний, Т.С. Корольова, І.С. Лапіна // Вісник соціально-економічних досліджень. - 2013. - Вип. 2 (49). - Ч. 1. - С. 155-162.

16. Труфіна, Ж.С. Фінансове забезпечення вищої освіти в Україні, стан та шляхи удосконалення // Ж.С. Труфіна, А.О. Труфен // // Економіка. Управління. Інновації . - 2012. - № 1. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/eui_2012_1_59.pdf

17. Шашкевич, О.Л. Фінансові ресурси вищих навчальних закладів: оптимізація формування та ефективність використання: автореф. дис... канд. екон. наук: 08.00.08 [Текст] / О.Л. Шашкевич; Терноп. нац. екон. ун-т. - Т., 2008. - 20 с.

18. Шевченко, Л.С. Фінансова безпека вищої освіти: виклики для України [Текст] / Л.С. Шевченко // Актуальні питання фінансової безпеки держави: зб. наук. праць Міжнародної наук.-практ. інтернет-конф. (м. Харків, 21 лют. 2014 р.). - Х., 2014. - С. 301-304.

References

1. Bobalo, A. Budgeting marketing of higher education institutions [Text]. // East. 2012. № 1 (115). P. 21-26.

2. Boholib T.N. Financial support for the development of higher education in Ukraine [text] Abstract. dis ... Dr. Sc. Sciences: 08.04.01.; Financial Research Institute of the Ministry of Finance Ukraine. K., 2006. 38s. : http://disser.com.ua/content/348929.html.

3. Hryhanska, S.V. Financial support for the development of higher education at the state level. // State building. 2007. №2. : http: //www.kbuapa. kharkov.ua/e-book/db/2007-2/doc/3/06.pdf

4. Gregory, A.A. Budgeting in the financial management of higher education institutions [Text]. // Actual problems of the region's economy. 2008. Vol.4. T.2. P. 312-317.

5. Dougan, L.P., Marusyak, T.G. Problematic issues of financing higher education in Ukraine. // Collection. Science. works Nat. Univ state. Tax Service of Ukraine. 2012. №1. P. 111-117. : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/znpnudps_2012_1_13.pdf

6. Zveryakov, M.I. Methods of implementation budgeting system in higher education. // Report by the Council of Rectors of the Odessa region on 21/06/2013. : http://rectors.odessa.ua/ua/uploads/rishenny-rady2/dokla-na-zsr.doc

7. Ivanchuk, O.A. Financial control the effective use of budget funds higher education institutions as a factor in additional funding [Text]. // Economic Bulletin Donbass. 2010. №3 (21). P. 63-68.

8. Kuklin, O.V. Directions optimize the financial mechanism of higher educational institution [Text]. // Finance, accounting and auditing. 2011. № 18. P. 220-230.

9. Chicken, M.N. Legal basis targeted use of financial resources in higher education. // Forum right. 2010. №3. P. 227-233. : http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2010-3/10kmncvo.pdf

10. Levin, A.I. Problems material management in the transition to higher education institution Competitive Environment [Text]. // Project management and production development. 2010. №3 (35). P. 68-71.

11. Lybak I.A. Financial and economic mechanism of functioning of higher education in Ukraine [Text]. // Proceedings of the National University of Water and Environment. 2012. №3 (59). P. 144-149.

12. Malik E.O. Financing higher education: current trends and international experience [Text]. // Electronic scientific specialized edition «Efficient Economy». 2014. №8.

13. Mokin B.I., Zhelyuk N.S. Ways to improve the financial provision of higher education institutions [Text]. // Herald of Vinnitsa Polytechnic Institute. 2011. №1. P. 31-35.

14. Nastych, T.P. Financial support educational activities of higher education institutions [Text]. // Scientific Bulletin CHDIEU. 2013. №3 (19). P. 141-147.

15. Podgorny, A.Z., Queen T.S., Lapin I.S. Budgeting - an effective tool for managing finances Universities [Text]. // Journal of Social and Economic Research. 2013. Vol.2 (49). Part 1. P. 155-162.

16. Trufina, Zh.S., Trufen O.A. Financial support for higher education in Ukraine, conditions and ways of improving. // Economy. Office. Innovations. 2012. №1. : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/eui_2012_1_59.pdf

17. Shashkevych, A.L. Financial resources of higher education: development and optimization of efficiency: Author. Thesis ... candidate. Econ. Sciences: 08.00.08 [Text].; Ternopol. nat. Econ. Univ. T., 2008. 20 p.

18. Shevchenko, L.S. Financial security Higher Education: Challenges for Ukraine [Text]. // Current Issues Financial Security State: Coll. Science. works of international scientific and practical. Internet conference. (M. Kharkiv, 21 feb. 2014). H., 2014. P. 301-304.

ДАНІ ПРО АВТОРА

Павлушенко Тетяна Олександрівна, аспірант кафедри фінансів
Київський національний торговельно-економічний університет

вул. Голосіївська, 13, кв. 21, м. Київ, 03039, Україна
e-mail: pavtan777@gmail.com

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ
Павлушенко Татьяна Александровна, аспирант кафедры финансов
Киевский национальный торгово-экономический университет
ул. Голосеевская, 13, кв. 21, г. Киев, 03039, Украина
e-mail: pavtan777@gmail.com

DATA ABOUT THE AUTHOR
Pavlushenko Tetiana Oleksandrivna, a postgraduate student of the department of finance
Kyiv National University of Trade and Economics
Holosiivska str., 13, flat 21, Kyiv, 03039, Ukraine
e-mail: pavtan777@gmail.com

УДК 369.06

ОСОБЛИВОСТІ ОПОДАТКУВАННЯ СФЕРИ ДОБРОВІЛЬНОГО МЕДИЧНОГО СТРАХУВАННЯ

Попович І.В.

Предмет роботи. *Предметом наукового дослідження є вплив законодавчої бази України на діяльність суб'єктів добровільного медичного страхування, зокрема специфіки оподаткування.*

Мета роботи. *Метою написання статті є аналіз законодавчої бази щодо стимулювання добровільного медичного страхування, дослідження особливостей оподаткування всіх суб'єктів при здійсненні даного виду соціального страхування.*

Метод або методологія проведення роботи. *За допомогою комплексного підходу досліджено законодавчу базу щодо оподаткування операцій з добровільного медичного страхування в Україні. Використовуючи метод дедукції, вивчили особливості оподаткування кожного елементу, який входить до системи даного виду соціального страхування. Аналізуючи види податків та їх ставки, встановили функціональний зв'язок між державним управлінням сфери охорони здоров'я та розвитком добровільного медичного страхування.*

Результати роботи. *Опрацьовано українське законодавство у сфері охорони здоров'я, зокрема у медичному страхуванні. Проаналізовано сучасний стан системи оподаткування трьох суб'єктів, які приймають участь у добровільному медичному страхуванні, а саме підприємства (та застрахованої особи окремо), страхової компанії та медичної установи. Визначено вплив нововведень у Податковий кодекс України на досліджуваний вид соціального страхування. На основі цього встановлено позитивні тенденції, які дають поштовх для стимулювання розвитку добровільного медичного страхування, та негативні, які одночасно з тим стримують розвиток такої особливої сфери страхування як медичної. Встановили важливість подальшого дослідження зв'язку між оподаткуванням та функціонуванням складової частини охорони здоров'я.*

Галузь застосування результатів. *Результати дослідження можуть використовуватися у галузі гроші, фінанси і кредит, а також у фінансовій діяльності підприємства, яке забезпечує своїх працівників медичною страховкою, так і в страхових компаніях та медичних установах. Проведений аналіз впливу законодавчих нововведень на сферу оподаткування операцій з медичного страхування можна застосовувати при вдосконаленні системи державного управління щодо фінансового розвитку добровільного медичного страхування.*

Висновки. *Грунтовно досліджено всі податкові зобов'язання, які виникають при укладанні та дії договору медичного страхування. За допомогою аналізу податкових змін в українському законодавстві встановлено значимість державного впливу на фінансовий розвиток особливої сфери страхування. При аналізі тенденцій, які впливають на функціонування добровільного медичного страхування, визначено стримуючі фактори, які потребують вирішення на державному рівні у майбутньому.*

Ключові слова: *Добровільне медичне страхування, оподаткування у сфері медичного страхування, податок на прибуток, податок на додану вартість, єдиний соціальний внесок, податок з доходів фізичних осіб, військовий збір, страхова компанія, медична установа.*

ОСОБЕННОСТИ НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ СФЕРЫ ДОБРОВОЛЬНОГО МЕДИЦИНСКОГО СТРАХОВАНИЯ

Попович И.В.

Предмет работы. *Предметом научного исследования является влияние законодательной базы Украины на деятельность субъектов добровольного медицинского страхования, в частности специфики налогообложения.*

Цель работы. *Целью написания статьи является анализ законодательной базы по стимулированию добровольного медицинского страхования, исследование особенностей налогообложения всех субъектов при осуществлении данного вида социального страхования.*

Метод или методология проведения работы. *С помощью комплексного подхода исследовано законодательную базу относительно налогообложения операций по добровольному медицинскому страхованию в Украине. Используя метод дедукции, изучили особенности налогообложения каждого элемента, который входит в систему данного вида социального страхования. Анализируя виды налогов и их ставки, установили функциональная связь между государственным управлением здравоохранения и развитием добровольного медицинского страхования.*

Результаты работы. *Обработано украинское законодательство в сфере здравоохранения, в частности в медицинском страховании. Проанализировано современное состояние системы налогообложения трех субъектов, участвующих в добровольном медицинском страховании, а именно предприятия (и застрахованного лица отдельно), страховой компании и медицинского учреждения. Определено влияние нововведений в Налоговый кодекс Украины на исследуемый вид социального страхования. На основе этого установлено положительные тенденции, которые дают толчок для стимулирования развития добровольного медицинского страхования, и негативные, которые одновременно с тем сдерживают развитие такой особой сферы страхования как медицинской. Установили важность дальнейшего исследования связи между налогообложением и функционированием составной части здравоохранения.*

Область применения результатов. *Результаты исследования могут использоваться в области деньги, финансы и кредит, а также в финансовой деятельности предприятия, которое обеспечивает своих работников медицинской*

© Попович І.В., 2015

страховкой, так и в страховых компаниях и медицинских учреждениях. Проведенный анализ влияния законодательных нововведений на сферу налогообложения операций по медицинскому страхованию можно применять при совершенствовании системы государственного управления по финансовому развитию добровольного медицинского страхования.

***Выводы.** Основательно исследованы все налоговые обязательства, возникающие при заключении и действия договора медицинского страхования. С помощью анализа налоговых изменений в украинском законодательстве установлено значимость государственного воздействия на финансовое развитие особой сферы страхования. При анализе тенденций, влияющих на функционирование добровольного медицинского страхования, определены сдерживающие факторы, требующие решения на государственном уровне в будущем.*

***Ключевые слова:** добровольное медицинское страхование, налогообложение в сфере медицинского страхования, налог на прибыль, налог на добавочную стоимость, единый социальный взнос, налог с доходов физических лиц, военный сбор, страховая компания, медицинское учреждение.*

THE FEATURES OF TAXATION THE SPHERE OF VOLUNTARY HEALTH INSURANCE

Popovych I.V.

***Subject.** The subject of the research is the impact of legislative base of Ukraine on activities of voluntary health insurance, mostly on the taxation specific.*

***Purpose.** The purpose of the article is to analyze the legislative base for stimulation voluntary health insurance and to investigate the features of taxation of all subjects in the implementation of this type of social insurance.*

***Methodology.** Using an integrated approach we investigated the legislative base according to the taxation of operations on voluntary health insurance in Ukraine. Using a method of deduction, we learned the features of taxation of every element that system of this type of social insurance consists of. Analyzing types of taxes and their rates, we established the functional connection between public management in health care and development of voluntary health insurance.*

***Results.** We worked on Ukrainian legislation in the sphere of health care, especially health insurance. We analyzed the modern state of taxation system of three subjects which are the part of voluntary health insurance, namely the enterprises (and the insured person separately), insurance companies and medical institutions. We identified the influence of the innovations in Tax Code of Ukraine on investigational type of social insurance. Based on these researches we established positive trends that give the incentive to stimulation of the development of voluntary health insurance, and negative trends that at the same time restrain the development of such specific sphere as health insurance. We established the importance of the further investigation of connection between taxation and functioning component part of health care.*

***Practical implications.** Results of the investigation can be used in the sphere of money, finance and credits, and also in financial activity of enterprise, which provides health insurance to its employees, and such as in the insurance companies and medical institutions. This analysis of influence of legislative innovations on the sphere of taxation of operations over health insurance can be used to improve the state management for financial development of voluntary health insurance.*

***Conclusions.** We thoroughly investigated all tax liabilities that appeared during conclusion and acting of agreement of health insurance. Using the analyses of tax changes in Ukrainian legislation we established the importance of state influence on the financial development of the special sphere of insurance. In analyzing the trends that influence on functioning of voluntary health insurance, we defined the restraining factors which require the decision on the state level in future.*

***Key words:** voluntary health insurance, taxation the sphere of voluntary health insurance, tax on profits, value added tax, single social contribution, tax on incomes of physical persons, military duty, insurance company, medical institution.*

Вступ. Соціальне страхування – це особлива сфера у страхуванні, оскільки його мета не локалізація ризику, а вкладення фінансових ресурсів для одержання певної вигоди чи послуги в майбутньому. Соціальним воно називається тому, що безпосередньо задовольняє соціальні потреби та інтереси громадян, впливає на рівень отриманих соціальних виплат, рівень матеріального добробуту та охорону здоров'я. Одним із видів даного страхування є добровільне медичне страхування, яке є важливим ринковим компонентом та ефективним доповненням до системи соціального забезпечення. За своєю суттю медичне страхування дає змогу отримати повноцінну, своєчасну та якісну допомогу. Добровільне медичне страхування надає можливість громадянам зменшити ризики фінансових втрат при несприятливих обставинах або при настанні страхових випадків. Для роботодавців участь у програмах добровільного медичного страхування (далі − ДМС) гарантує залучення кращих фахівців та підвищення зацікавленості працівників у результатах власної праці, а це, безумовно, впливає на прибутковість підприємств.

На відміну від обов'язкового медичного страхування, яке є частиною державної системи соціального страхування і фінансується за рахунок цільового оподаткування, добровільне медичне страхування сьогодні – це виключно або акт доброї волі роботодавця, або усвідомлена необхідність конкретного індивіда [1]. Механізми, які б надавали поштовх для розвитку даного виду страхування, з'явились лише на початку 2015 року, але їх значимість можна оцінити в процесі аналізу особливостей оподаткування сфери медичного страхування.

Ступінь дослідження даної проблеми вченими. Проблеми оподаткування страхових компаній України та підприємств, які надають своїм працівникам соціальне страхування, знайшли своє відображення у працях таких вітчизняних науковців та фахівців, як: Бондаренко О., Макаркіної Л., Островерхої Р., Смірнової О., Ширінян Л. та інших дослідників. У них значну увагу приділено змінам, які відбуваються у податковому законодавстві України, та їх впливу на розвиток страхового ринку, зокрема добровільного медичного страхування, досліджуються проблематика та механізми покращення системи оподаткування в даному виді соціального страхування. Проте, особливостям оподаткування всіх суб'єктів добровільного медичного страхування приділяється недостатня увага.

Предмет дослідження. Предметом наукового дослідження є вплив законодавчої бази України на діяльність суб'єктів добровільного медичного страхування, зокрема специфіки оподаткування.

Мета дослідження. Метою написання статті є аналіз законодавчої бази щодо стимулювання добровільного медичного страхування, дослідження особливостей оподаткування всіх суб'єктів при здійсненні даного виду соціального страхування.

Завдання дослідження. На основі мети у роботі поставлені наступні завдання:

- проаналізувати порядок оподаткування всіх напрямів при функціонуванні системи добровільного медичного страхування;
- визначення позитивних та негативних тенденцій, які виявились при нововведеннях у сфері оподаткування послуг у добровільному медичному страхуванні.

Методи. За допомогою комплексного підходу досліджено законодавчу базу щодо оподаткування операцій з добровільного медичного страхування в Україні. Використовуючи метод дедукції, вивчили особливості оподаткування кожного елементу, який входить до системи даного виду соціального страхування. Аналізуючи види податків та їх ставки, встановили функціональний зв'язок між державним управлінням сфери охорони здоров'я та розвитком добровільного медичного страхування.

Постановка проблеми. В Україні 2015 рік розпочався з реформування діючої податкової системи України, яка, на думку асоціації «Української федерації убезпечення» [2], все одно потребує подальших змін, оскільки нововведення, які вступили в силу з 1 січня 2015 року, мають як позитивний, так і негативний вплив на розвиток страхового ринку в цілому.

Для аналізу цих факторів необхідно враховувати особливості оподаткування, яке здійснюється при добровільному медичному страхуванні. Для цього нам необхідно розглянути процедури оподаткування всіх трьох напрямів, які задіяні у системі ДМС:

- оподаткування підприємств, які забезпечують своїх працівників добровільним медичним страхуванням, та фізичних осіб, які отримують дані послуги;
- оподаткування страхових компаній;
- оподаткування медичних установ.

Отже, розглянемо, які особливості оподаткування для підприємства, що здійснює добровільне медичне страхування працівників.

Результати дослідження. Оскільки договір добровільного медичного страхування укладається підприємством (працедавцем) на користь фізичних осіб і не передбачає грошової компенсації цими особами вартості страхових полісів, необхідно з'ясувати чи є придбані підприємством страхові поліси доходом для фізичних осіб чи ні. Для цього встановимо, що входить до загального оподаткованого доходу, який необхідний для розрахунку податку з доходів фізичних осіб (далі − ПДФО). Порядок оподаткування страхових платежів (внесків, премій) ПДФО встановлено пп. 164.2.16 п. 164.2 ст. 164 Податкового кодексу України (далі − ПКУ), яким передбачено, що до складу загального місячного (річного) оподатковуваного доходу платника податків включається сума пенсійних внесків у межах недержавного пенсійного забезпечення відповідно до закону, страхових платежів (страхових внесків, страхових премій), у тому числі, за договорами добровільного медичного страхування та за договором страхування додаткової пенсії, внесків на пенсійні вклади, внесків до фонду банківського управління, сплачена будь-якою особою − резидентом за платника податку чи на його користь. Сума страхових внесків, сплачена суб'єктом господарювання за добровільне страхування на користь найманих працівників (крім випадків, зазначених у абз. «а» − «в» пп. 164.2.16 п. 164.2 ст. 164 ПКУ) вважається додатковим благом фізичної особи і підлягає оподаткуванню на загальних підставах.

Таким чином, сума страхових внесків із добровільного медичного страхування працівників підлягає оподаткуванню ПДФО за ставками 15 % (якщо вартість полісу не перевищує суму 10 мінімальних зарплат або 9600 грн. [3]) або 17 % (у частині вартості полісу, що перевищує суму 10 мінімальних зарплат [3]).

Щодо бази оподаткування, оплата підприємством-роботодавцем страхового полісу для отримання страхових послуг працівником є доходом працівника в негрошовій формі, а тому, згідно п. 164.5 ст. 164 ПКУ базою є вартість такого доходу, розрахована за звичайними цінами, помножена на коефіцієнт, який обчислюється за такою формулою:

$$K = \frac{100}{100 - Cn}, \quad (1)$$

де *K* − коефіцієнт;

Cn − ставка податку, встановлена для таких доходів на момент їх нарахування.

Отже, використовуючи формулу, можна вирахувати даний коефіцієнт:

− для ставки податку 15 % − 1,176471=(100 ÷ (100 – 15));

− для ставки 17 % − 1,204819=(100 ÷ (100 – 17)).

У разі якщо працівник самостійно уклав зі страховою компанією договір медичного страхування, він має право доручити своєму роботодавцю здійснювати платежі з ДМС за рахунок своєї заробітної плати. Для цього працівникові слід подати до бухгалтерії підприємства заяву, в якій він повинен вказати реквізити страхової компанії, призначення платежу, суму та періодичність перерахувань (якщо договір укладено з розбивкою платежу).

У такому випадку маємо факт розпорядження працівником своєю зарплатою, що підлягає отриманню, після сплати всіх податків та зборів. Тому податкових наслідків для підприємства немає жодних.

Відповідно до норм ст. 7 Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 08.07.2010 № 2464-VI база нарахування єдиного соціального внеску (далі − ЄСВ) включає:

− суми нарахованої заробітної плати за видами виплат, що включають основну та додаткову заробітну плату;

− інші заохочувальні та компенсаційні виплати, у тому числі в натуральній формі.

Для визначення видів виплат, що відносяться до основної, додаткової заробітної плати, та інших заохочувальних та компенсаційних виплат слід керуватися Інструкцією зі статистики заробітної плати, затвердженої Наказом Держкомстату України від 13.01.2004 № 5 (далі − Інструкція № 5). Крім того, Постановою Кабінету Міністрів України від 22.12.2010 № 1170 затверджено Перелік видів виплат, що здійснюються за рахунок коштів роботодавців, на які не нараховується єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування (далі − Перелік).

Враховуючи, що страхові платежі підприємств згідно з договорами добровільного медичного страхування працівників і членів їх сімей не включаються до фонду оплати праці згідно з нормами п. 3.5 Інструкції № 5 і включені в Перелік, такі витрати не є базою нарахування ЄСВ. Також більш докладніше про це йдеться у листі Пенсійного фонду України від 02.01.2013 № 100/03-20 [4].

Що стосується податку на прибуток, відповідно до п. 136.1. ст. 136 ПКУ базова ставка податку на прибуток становить 18 %, як було і раніше, але з 1 січня 2015 року переходять до зовсім інших правил розрахунку податку на прибуток. Даний податок обчислюватиметься виходячи із бухгалтерського фінансового результату (за Положенням (стандартами) бухгалтерського обліку (скорочено − П(с)БО) чи Міжнародними стандартами фінансової звітності (скорочено − МСФЗ)), відкоригованого на різниці, передбачені ПКУ (амортизаційні різниці, різниці, які виникають при формуванні резервів (забезпечень), різниці, які виникають під час здійснення фінансових операцій (пп. 134.1.1 п. 134.1 ст. 134 ПКУ).

Законом України від 28.12.2014 № 71 – VIII «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи» внесено зміни до переліку витрат, які враховуються при визначенні чистого оподатковуваного доходу фізичної особи – підприємця «загальної» системи оподаткування.

Зазначена норма набула чинності з 1 січня 2015 року. Зокрема з цієї дати до переліку витрат підприємство може включати у свої витрати без обмежень страхові внески за договорами добровільного медичного страхування, які у свою чергу зменшать базу оподаткування для податку на прибуток, що створює умови для розвитку добровільного медичного страхування.

Що стосується податку на додану вартість (далі − ПДВ), то відповідно до пп. «б» п. 185.1 ст. 185 р. V ПКУ об'єктом оподаткування ПДВ є операції платників податку з постачання послуг, місце постачання яких розташоване на митній території України, відповідно до ст.186 ПКУ.

Відповідно до пп. 196.1.3 п. 196.1 ст. 196 р. V ПКУ не є об'єктом оподаткування ПДВ операції з «…надання послуг із страхування, співстрахування або перестрахування особами, які мають ліцензію на здійснення страхової діяльності відповідно до закону, а також пов'язаних з такою діяльністю послуг страхових (перестрахових) брокерів та страхових агентів…» [5].

Отже, послуги з добровільного медичного страхування для працівників за кошти підприємства не призводять до виникнення податкових зобов'язань з ПДВ.

Що стосується спеціального військового збору, то у 2015 році він утримується з усіх виплат, що обкладаються ПДФО. Термін обкладання військовим збором подовжили «…до набрання чинності рішенням Верховної Ради України про завершення реформи Збройних Сил України» [6]. Однак ставку оподаткування залишили на попередньому рівні − 1,5 % об'єкта оподаткування, визначеного пп. 161.1.2 п. 161.1 ст. 161 підрозділу 10 р. XX ПКУ. Об'єктом оподаткування з 1 січня 2015 року є доходи, визначені ст. 163 ПКУ, зокрема, загальний місячний (річний) оподатковуваний дохід платника податку. Таким чином, загальний місячний (річний) оподатковуваний дохід визначатиметься по аналогії з доходами, які обкладаються ПДФО. Тобто при визначенні такого доходу, найімовірніше, доведеться використовувати ст. 164 та ст. 165 ПКУ.

Отже, тепер під оподаткування військовим збором потрапляють не лише зарплата й інші виплати працівникам і винагороди за цивільно-правовими договорами, а всі доходи, що включаються до загального місячного (річного) оподатковуваного доходу [7], а тому добровільне медичне страхування також підпадає під оподаткування даним збором.

Розглянемо оподаткування страхової компанії. Законом України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи» встановлюється гібридний механізм оподаткування страховиків – як шляхом оподаткування прибутку, так і шляхом оподаткування доходу у вигляді страхових платежів, страхових внесків і страхових премій, тобто згідно пп. 141.1.1 п. 141.1 ст. 141 ПКУ страховики сплачують податок на прибуток за ставкою, визначеною відповідно до п. 136.1 ст. 136 ПКУ, та податок на дохід за ставкою, визначеною відповідно до пунктів 136.2.1 та 136.2.2 пункту 136.2 статті 136 Податкового кодексу України.

Звернувшись до п. 136.1 статті 136. Ставки податку, ми встановили, що базовою (основною) ставкою податку на прибуток є 18 відсотків. А розглянувши п. 136.2, з'ясували, що під час провадження страхової діяльності юридичних осіб резидентів одночасно встановлюється ставка податку на дохід у такому розмірі, як «…0 відсотків за договорами з довгострокового страхування життя, договорами добровільного медичного страхування та договорами страхування у межах недержавного пенсійного забезпечення, зокрема договорів страхування додаткової пенсії…» [5]. Отже, дохід від договорів медичного страхування, який отримує страхова компанія, не оподатковується.

Що ж стосується самого податку на прибуток, то об'єктом оподаткування страховика, до якого застосовується встановлена ставка, визначається пп.141.1.2 п. 141.1 ст. 141 Про особливості оподаткування окремих видів діяльності та операцій Податкового кодексу України. Згідно цього підпункту об'єкт оподаткування страховика розраховується як сума страхових платежів, страхових внесків, страхових премій, нарахованих за договорами страхування і співстрахування. При цьому страхові платежі, страхові внески, страхові премії за договорами співстрахування включаються до складу об'єкта оподаткування страховика тільки в розмірі його частки страхової премії, передбаченої договором співстрахування.

Також, у ст. 141 ПКУ, а саме в пп. 141.1.3 йдеться про збільшення фінансового результату до оподаткування на суму витрат на формування страхових резервів (технічних або матеріальних) відповідно національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку або міжнародних стандартів фінансової звітності та на суму коригування (зменшення) страхових резервів (технічних або матеріальних) відповідно до методики, яка визначається Національною комісією, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг за погодженням з центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну податкову і митну політику [5].

При цьому, в ПКУ прописано і те, що впливає на зменшення фінансового результату до оподаткування. Так, відповідно пп. 141.1.4 пункту 141.1. статті 141 ПКУ фінансовий результат зменшується на суму коригування (зменшення) страхових резервів (технічних або матеріальних), на яку збільшився фінансовий результат до оподаткування відповідно до національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку або міжнародних стандартів фінансової звітності та на суму страхового резерву (технічних або матеріальних) сформованого в розмірі та порядку, передбачених державною і митною політикою [5].

Що стосується ПДВ, то Державна фіскальна служба України листом від 18.01.2012 № 2573/К/15-3414-26 роз'яснює питання стосовно порядку врахування страховою компанією сум ПДВ при проведенні розрахунку розміру страхового відшкодування.

Насамперед Державна фіскальна служба України нагадує, що згідно з нормами ПКУ надання послуг зі страхування та перестрахування не є об'єктом обкладення ПДВ, тож виплата страхових платежів також не є об'єктом обкладення ПДВ, і при здійсненні страхових виплат страхова компанія не повинна ні додавати суму ПДВ до страхового платежу, ні зменшувати страховий платіж на суму ПДВ.

Це регламентовано пп. 196.1.3 п. 196 ст. 196 ПКУ, де вказано, що не є об'єктом оподаткування ПДВ операції з надання послуг із страхування, співстрахування або перестрахування особами, які мають ліцензію на здійснення страхової діяльності відповідно до закону, а також пов'язаних з такою діяльністю послуг страхових (перестрахових) брокерів та страхових агентів. Таким чином, вартість страхового полісу не передбачає нарахування ПДВ [1].

Розглянемо третій суб'єкт добровільного медичного страхування – медичний заклад. Страхові компанії заключають договори як з приватними медичними установами, так і з бюджетними. Незважаючи на це, для закладів охорони здоров'я здійснення послуг з медичного обслуговування застрахованих громадян є однією з форм надання платних медичних послуг населенню, які виконуються на підставі договорів надання медичної допомоги та лікування застрахованих осіб, за що медичні заклади одержують грошову компенсацію від страхової компанії у розмірі суми страхового відшкодування, визначеної відповідно до договорів страхування, укладених між страховиком і підприємством або фізичною особою [8].

Отже, одержані закладами охорони здоров'я доходи за надання платних медичних послуг застрахованим громадянам оподатковуються на загальних підставах згідно ПКУ, так як медичні установи вже не підпадають під поняття «неприбуткові організації» згідно п. 133.1 ст. 133 ПКУ, тому такі заклади зобов'язані сплатити податок на прибуток у розмірі 18 %, який визначається як сума доходів, отриманих з таких інших джерел, зменшена на суму витрат, пов'язаних із отриманням таких доходів, але не вище суми таких доходів. Крім того, при визначенні сум оподатковуваного прибутку, одержаного з таких інших джерел, сума амортизаційних відрахувань не враховується.

Що ж до сплати податку на додану вартість, то згідно із пп. 197.1.5 п. 197.1 ст. 197 р. V Податкового кодексу України, звільняються від оподаткування ПДВ операції з постачання послуг з охорони здоров'я закладами охорони здоров'я, що мають ліцензію на постачання медичних послуг, а також постачання послуг реабілітаційними установами для інвалідів та дітей-інвалідів, що мають ліцензію на постачання таких послуг відповідно до законодавства, крім послуг, перелічених в абзацах «а» - «о» даного пункту.

При цьому відповідно до абзацу «в» пп. 197.1.5 п. 197.1 ст. 197 р. V ПКУ не звільняються від оподаткування ПДВ операції з постачання послуг з проведення профілактичних медичних оглядів із підготовкою висновку про стан здоров'я на прохання громадян та підлягають оподаткуванню за загальною ставкою у 20 відсотків.

Отже, відповідно до ПКУ медичні заклади можуть як сплачувати податок на додану вартість, так і не сплачувати його, все залежить від виду наданих медичних послуг застрахованій особі.

Розглянувши нововведення щодо оподаткування договорів добровільного медичного страхування, ми встановили як позитивні тенденції, так і негативні. До позитивних − віднесемо те, що відповідно до закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи» закріплюється визначення договору добровільного медичного страхування, який передбачає страхову виплату, здійснювану закладам охорони здоров'я у разі настання страхового випадку, пов'язаного з хворобою застрахованої особи або нещасним випадком. Такий договір повинен передбачати мінімальний термін його дії один рік і повернення страхових платежів виключно страхувальнику при достроковому розірванні договору [9].

Відтак, підприємство, яке страхує своїх робітників за договорами добровільного медичного страхування, може без обмежень відносити на свої витрати страхові внески за договорами особистого страхування. У той же час, для страховиків встановлена нульова ставка оподаткування податком на доходи від договорів добровільного медичного страхування.

Крім того, необхідно розглянути негативні тенденції щодо особливостей оподаткування добровільного медичного страхування. Отже, на сьогодні більшість страхових компаній є нерентабельними або малорентабельними. За даними маркетингового дослідження, проведеного СО «Іллічівське» за результатами 6 місяців 2014 року, тільки 8 страхових компаній з 17-ти є рентабельними по обов'язковому страхуванні автоцивільної відповідальності (скорочено − ОСЦПВ), 10 з 19-ти − по ДМС і 15 з 17-ти компаній рентабельні по каско [10]. На фінансовому стані компаній позначається різке зростання вартості в порівнянні з минулим роком споживчого кошика медикаментів − на 75 %. Крім того, класичні страхові компанії несуть витрати на утримання агентських мереж, виконуючи при цьому соціальну функцію.

Найбільшою перевагою податкової реформи 2015 року уряд позиціонував зниження податкового навантаження на фонд оплати праці, однак у сучасних економічних умовах страховики не зможуть цим скористатися, оскільки обіцянки уряду знизити ставки єдиного соціального внеску на практиці не здійсненні, так як зниження цієї ставки можливе лише при виконанні одночасно чотирьох умов, що на практиці в кризовому становищі країни дуже складно реалізувати. Відповідно загальна база нарахування ЄСВ за місяць, за який нараховується заробітна плата (дохід) та / або винагорода за цивільно-правовими договорами, в 2,5 рази і більше перевищує загальну середньомісячну базу нарахування єдиного внеску платника за 2014 рік; середня зарплата по підприємству збільшилась мінімум на 30 % порівняно з середньою зарплатою за минулий рік; середній платіж на одну застраховану особу після застосування коефіцієнта становить не менше 700 грн.; середня зарплата по підприємству становить не менше трьох мінімальних зарплат (з січня по листопад 2015 року − 3654 грн., у грудні 2015 року − 4134 грн.) [11].

Отже, при дотриманні цих умов підприємство матиме право на пониження ставки ЄСВ до 27,2 %, але умови дуже далекі від реальних [11]. Коефіцієнтом для пониження ставки ЄСВ зможуть скористатися тільки одиничні компанії, так як істотно підвищити зарплату під час фінансової кризи досить складно.

У запропонованій системі оподаткування на 2015 рік існує ряд загроз, а саме: відсутній перелік витрат, що враховуються при визначенні фінансового результату страховика до оподаткування, тому не зрозуміло, які витрати необхідно віднімати при розрахунку бази оподаткування з інших доходів. Крім того, не прописано, які страхові резерви можливо враховувати при визначенні фінансового результату до оподаткування, що, в свою чергу, також може значно вплинути на збільшення бази оподаткування і, як наслідок, збільшення податку на прибуток.

Порівнюючи дві системи оподаткування − діючої в 2014 році і нової, прийнятої на 2015 рік, − були проведені розрахунки податку на прибуток на підставі показників 2013 року трьох страхових компаній-членів Моторно (транспортно) страхового бюро України (скорочено − МТСБУ) та Ліги страхових організацій України (скорочено − ЛСОУ) і встановлено, що за новою системою податок на прибуток у однієї збільшиться на 23 %, в іншій − на 29 %, в третій − на 16,7 %. У випадку, якщо на валові витрати не будуть ставитися всі витрати обслуговуючого страхування, база оподаткування збільшиться приблизно в 3 рази. Це означає, що прийнята система оподаткування за рік здатна зупинити розвиток страхового бізнесу в Україні. Внаслідок введеного подвійного оподаткування навантаження на фонд оплати праці у страховиків не зменшиться, на відміну від тих же банківських установ, а збільшиться до 30 %, при цьому існує ряд загроз, які можуть призвести до збитковості бізнесу [11].

Тому необхідно удосконалити систему оподаткування добровільного медичного страхування, стимулюючи роботодавців до необхідності впровадження даного соціального виду страхування для працівників.

Висновки. Отже, проаналізувавши особливості оподаткування підприємств, які забезпечують своїх працівників такою послугою як медичне страхування, страхових компаній та медичних установ, встановлено, що кожний суб'єкт даної сфери підпадає під різну категорію оподаткування, що впливає на види та ставки податків. Так, підприємство, яке приймає участь у системі ДМС, сплачує ПДФО із суми страхових внесків (або, в окремих випадках, сама застрахована особа), податок на прибуток, який скорегований на суму страхових внесків за своїх працівників, та військовий збір з усіх доходів, що включаються до загально місячного (річного) оподаткованого доходу працівників.

Страхові компанії також сплачують податок на прибуток, але шляхом оподаткування як прибутку, так і доходу. Враховуючи зміни у ПКУ, дохід від укладання договорів по ДМС не оподатковуються. Дослідивши оподаткування медичних установ, виявлено, що дані заклади, працюючи зі страховими компаніями, є «неприбутковими організаціями», тому вони підпадають під загальну систему оподаткування і можуть бути платниками податку на додану вартість в залежності від видів наданих послуг.

Дослідивши законодавчу базу оподаткування у сфері добровільного медичного страхування, виокремлено як позитивні, так і негативні тенденції. Тільки комплексний підхід до розгляду впливу оподаткування на сферу добровільного медичного страхування дасть можливість визначити подальші напрями її розвитку.

Список використаних джерел

1. Смірнова О.М. Проблематика розвитку ринку добровільного медичного страхування: податкова складова [Електронний ресурс] / О. М. Смірнова // Економічний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету ім. Г. Сковороди». – Вип. 19/1. – Переяслав-Хмельницький. – 2012. – С. 171-175. – Режим доступу: http://ndi-fp.asta.edu.ua/newsView/57/.

2. Офіційний сайт Асоціації «Української федерації убезпечення» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ufu.org.ua/ua.

3. Візниця К. Медичне страхування: відображення в обліку страхових внесків [Електронний ресурс] / К. Візниця // BritMark. – 19.09.2011. – Режим доступу: http://brit-mark.com/ru/press-centre/brit-mark-media/2011/kv-glavbuh.

4. Щодо визначення бази обкладення єдиного соціального внеску: Лист Пенсійного фонду України від 02.01.2013 № 100/03-20 [Електронний ресурс] / Профи Винс. – Режим доступу: http://www.profiwins.com.ua/uk/letters-and-orders/pens/3713-100.html.

5. Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 № 2755-VI із змінами від 28.12.2014 № 72-VIII [Електронний ресурс] / Офіційний портал Верховної Ради України. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17.

6. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи: Закон України від 28.12.2014 № 71-VIII [Електронний ресурс] / Офіційний портал Верховної Ради України. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/71-19/page.

7. Військовий збір у 2015 році утримується з усіх виплат, що обкладаються ПДФО [Електронний ресурс] / Бухгалтерський сервіс «Інтерактивна бухгалтерія». – 05.01.2015. – Режим доступу: http://www.interbuh.com.ua/ua/documents/onenews/54899.

8. Косарєва І. Медичне страхування (особливості оподаткування) [Електронний ресурс] / І. Косарєва // Фориншурер – страхование в Украине. – 19.07.2003. – Режим доступу: http://forinsurer.com/public/03/07/19/595.

9. В Україні з 1 січня запроваджено податок на прибуток від страхової діяльності та збережений податок на дохід від неї [Електронний ресурс] / Finance.ua. – 07.01.2015. – Режим доступу: http://news.finance.ua/ua/news/~/341918.

10. Офіційний сайт страхового товариства «Іллічівське» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ua.illichivska.com.ua/.

11. Гришан Ю. Налогообложение украинских страховщиков требует немедленного пересмотра [Электронный ресурс] / Ю. Гришан // Фориншурер – страхование в Украине. – 21.01.2015. – Режим доступа: http://forinsurer.com/public/15/01/21/4705.

12. Савич О. Налоговые последствия добровольного медицинского страхования работников [Электронный ресурс] / О. Савич // Журнал «Бухгалтер 911». – 18.02.2008. – Режим доступа: http://buhgalter911.com/ShowArticle.aspx?a=92894.

References

1. Smirnova O.M. Problematyka rozvytku rynku dobrovil'noho medychnoho strakhuvannya: podatkova skladova // Ekonomich-nyy visnyk DVNZ «Pereyaslav-Khmel'nyts'koho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu im. H. Skovorody». Vyp. 19/1. Pereyaslav-Khmel'nyts'kyy. 2012. S. 171-175. : http://ndi-fp.asta.edu.ua/newsView/57/.

2. Ofitsiynyy sayt Asotsiatsiyi «Ukrayins'koyi federatsiyi ubezpechennya» : http://ufu.org.ua/ua.

3. Viznytsya K. Medychne strakhuvannya: vidobrazhennya v obliku strakhovykh vneskiv // BritMark. 19.09.2011. : http://brit-mark.com/ru/press-centre/brit-mark-media/2011/kv-glavbuh.

4. Shchodo vyznachennya bazy obkladennya yedynoho sotsial'noho vnesku: Lyst Pensiynoho fondu Ukrayiny vid 02.01.2013 №100/03-20 / Profy Vyns.: http://www.profiwins.com.ua/uk/letters-and-orders/pens/3713-100.html.

5. Podatkovyy kodeks Ukrayiny: Zakon Ukrayiny vid 02.12.2010 № 2755-VI iz zminamy vid 28.12.2014 № 72-VIII / Ofitsiynyy portal Verkhovnoyi Rady Ukrayiny. : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17.

6. Pro vnesennya zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrayiny ta deyakykh zakonodavchykh aktiv Ukrayiny shchodo podatkovoyi reformy: Zakon Ukrayiny vid 28.12.2014 № 71-VIII / Ofitsiynyy portal Verkhovnoyi Rady Ukrayiny. : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/71-19/page.

7. Viys'kovyy zbir u 2015 rotsi utrymuyet'sya z usikh vyplat, shcho obkladayut'sya PDFO / Bukhhalters'kyy servis «Interaktyvna bukhhalteriya» : http://www.interbuh.com.ua/ua/documents/onenews/54899.

8. Kosaryeva I. Medychne strakhuvannya (osoblyvosti opodatkuvannya) // Forinshurer – strakhovanie v Ukraine. : http://forinsurer.com/public/03/07/19/595.

9. V Ukrayini z 1 sichnya zaprovadzheno podatok na prybutok vid strakhovoyi diyal'nosti ta zberezhenyy podatok na dokhid vid neyi / Finance.ua. : http://news.finance.ua/ua/news/~/341918.

10. Ofitsiynyy sayt strakhovoho tovarystva «Illichivs'ke» : http://ua.illichivska.com.ua/.

11. Grishan Yu. Nalogooblozhenie ukrainskih strahovschikov trebuet nemed-lennogo peresmotra // Forinshurer – strahovanie v Ukraine. : http://forinsurer.com/public/15/01/21/4705.

12. Savich O. Nalogovyie posledstviya dobrovolnogo meditsinskogo straho-vaniya rabotnikov // Zhurnal «Buhgalter 911». : http://buhgalter911.com/ShowArticle.aspx?a=92894.

ДАНІ ПРО АВТОРА
Попович Ірина Вікторівна, здобувач кафедри фінансів
Національний університет ДПС України
вул. Університетська, 31, м. Ірпінь, Київська обл., 08200, Україна
e-mail: 3372175@gmail.com

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ
Попович Ирина Викторовна, соискатель кафедры финансов,
Национальный университет ГНС Украины
ул. Университетская, 31, г. Ирпень, Киевская обл., 08200, Украина
e-mail: 3372175@gmail.com

DATA ABOUT THE AUTHOR
Popovych Iryna Viktorivna, applicant of the department of finance
The National University of The State Tax Service of Ukraine
31, Universytets'ka street, Irpin', Kyiv region, 08200, Ukraine
e-mail: 3372175@gmail.com

УДК 368.025.8:368.21

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ГАРАНТУВАННЯ СТРАХОВИХ ВИПЛАТ ЗА ДОГОВОРАМИ АВТОСТРАХУВАННЯ

Салайчук О.М.

Предметом *дослідження є теоретичні питання функціонування механізму гарантування страхових виплат за договорами автострахування.*

Метою статті *є удосконалення теоретико-практичних засад функціонування механізму фінансових гарантій в автотранспортному страхуванні на основі зарубіжного досвіду.*

Методи дослідження. *У статті використані методи статистичного аналізу, синтезу, узагальнення, аналогій та порівняння.*

Результати роботи. *Страхування, як вид господарської діяльності, супроводжується певними ризиками, які нерідко призводять до банкрутств суб'єктів господарювання. Особливо гострою проблема неплатоспроможності страховиків постає у автострахуванні – одному з наймасовіших та поширеніших видів страхування. Механізмом, який забезпечує гарантування страхових виплат у разі визнання страховика неплатоспроможним є функціонування страхових гарантійних фондів. Страхові гарантійні фонди представлені, у переважній більшості країн, в обов'язковому страхуванні*

 © Салайчук О.М., 2015

автоцивільної відповідальності, рідше, у добровільному автострахуванні КАСКО. Незважаючи на певну організаційну універсальність гарантійних фондів, загальні принципи їх створення та засади функціонування у різних країнах мають свою специфіку. На якісно новий рівень механізм гарантування страхових виплат у автострахуванні виводить функціонування міжнародних систем автомобільного страхування.

Галузь застосування результатів. *Отримані результати дозволяють удосконалити теоретико-практичні засади функціонування механізму фінансових гарантій в автотранспортному страхуванні в Україні.*

Висновки. *На сучасному етапі розвитку автострахування в Україні важливим є запровадження гарантійного механізму у добровільному автострахуванні КАСКО та удосконалення функціонування гарантійного фонду в обов'язковому страхуванні автоцивільної відповідальності. Використовуючи позитивний міжнародний досвід функціонування гарантійних фондів у автострахуванні необхідно посилити вимоги до страховиків, які здійснюють провадження цього виду страхування в Україні. Зміцнення фінансової стійкості страховиків стане підґрунтям для імплементації європейських стандартів у автострахуванні та сприятиме інтеграції українського страхового ринку до західних фінансових ринків.*

Ключові слова: *гарантування страхових виплат, автострахування, фонд гарантування страхових виплат, міжнародна система «Зелена картка», ліміти відповідальності страховиків.*

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ ГАРАНТИРОВАНИЯ СТРАХОВЫХ ВЫПЛАТ ПО ДОГОВОРАМ АВТОСТРАХОВАНИЯ

Салайчук А.Н.

Предметом *исследования являются теоретические вопросы функционирования механизма гарантирования страховых выплат по договорам автострахования.*

Цель *статьи – усовершенствование теоретико-практических основ функционирования механизма финансовых гарантий в автотранспортном страховании на основе зарубежного опыта.*

Методы исследования. *В статье применены методы статистического анализа, синтеза, обобщения, аналогий и сравнения.*

Результаты работы. *Страхование, как вид хозяйственной деятельности, сопровождается определенными рисками, которые нередко приводят к банкротству субъектов хозяйствования. Особенно острой проблема неплатежеспособности страховщиков возникает в автостраховании – одном из самых массовых и распространенных видов страхования. Механизмом, который обеспечивает гарантирование страховых выплат в случае признание страховщика неплатежеспособным, является функционирование страховых гарантийных фондов. Страховые гарантийные фонды представлены, в подавляющем большинстве стран, в обязательном страховании автогражданской ответственности, реже, в добровольном автостраховании КАСКО. Несмотря на определенную организационную универсальность гарантийных фондов, общие принципы их создания и основы функционирования в разных странах имеют свою специфику. На качественно новый уровень механизм гарантирования страховых выплат в автостраховании выводит функционирование международных систем автомобильного страхования.*

Область применения результатов. *Полученные результаты позволяют усовершенствовать теоретико-практические основы функционирования механизма финансовых гарантий в автотранспортном страховании в Украине.*

Выводы. *На современном этапе развития автострахования в Украине важным является внедрение гарантийного механизма в добровольном автостраховании КАСКО, а также усовершенствование функционирования гарантийного фонда в обязательном страховании автогражданской ответственности. Используя положительный международный опыт функционирования гарантийных фондов в автостраховании необходимо усилить требования к страховщикам, которые осуществляют этот вид страхования в Украине. Укрепление финансовой устойчивости страховщиков станет основой для внедрения европейских стандартов в автостраховании и будет способствовать интеграции украинского страхового рынка в западные финансовые рынки.*

Ключевые слова: *гарантирование страховых выплат, автострахование, фонд гарантирования страховых выплат, международная система «Зеленая карта», лимиты ответственности страховщиков.*

INTERNATIONAL EXPERIENCE IN GUARANTEEING OF INSURANCE INDEMNITIES UNDER THE MOTOR INSURANCE CONTRACTS

Salaychuk O.M.

The subject *of the research is the theoretical issues of functioning of insurance indemnities guarantee mechanism under the motor insurance contracts.*

The purpose *of the article is improvement of theoretical and practical basis of financial guarantee mechanism functioning in motor insurance based on international experience.*

Methods of research. *The article applies methods of statistical analysis, synthesis, generalization, analogies and comparison.*

Results. *Insurance as a kind of business activity is accompanied by certain risks which lead at times to bankruptcies of the business entities. The problem of insurers' insolvency is particularly acute for motor insurance – one of the most widespread type of insurance. The mechanism providing guarantees of insurance indemnities in case of recognition the insurer as insolvent is functioning of insurance guarantee funds. The insurance guarantee funds are represented in the vast majority of the countries in compulsory motor third party liability, less often, in voluntary motor insurance CASCO. Despite some organizational universality of the guarantee funds, the common principles of their establishment and the basis of their functioning vary in different countries. The functioning of the international systems of motor insurance brings guarantee mechanism of insurance indemnities at a totally new level.*

Area of the results application. *The received results allow to improve theoretical and practical basis of financial guarantee mechanism functioning in motor insurance in Ukraine.*

Conclusions. *At the present stage of motor insurance development in Ukraine the important issue is to provide guarantee mechanism in voluntary motor insurance CASCO as well as to improve functioning of insurance guarantee fund in compulsory motor third party liability insurance. Based on the positive international experience of guarantee funds functioning in motor insurance, the demands should be strengthened to the insurers undertaking this type of insurance in Ukraine. Strengthening of the insurers' financial stability will be base for implementation of the European standards in motor insurance and will facilitate the integration of Ukrainian insurance market into western financial markets.*

Key words: *guaranteeing of insurance indemnities, motor insurance, insurance guarantee fund, international Green Card system, the limits of insurers' responsibility.*

Актуальність теми. Страхування є одним із найважливіших соціально-економічних інститутів, що забезпечує фінансовий захист фізичних та юридичних осіб від непередбачених подій, сприяє підвищенню добробуту населення. Незважаючи на механізми регуляторної державної політики, нормативи та вимоги до фінансової стійкості страховиків щорічно мають місце

випадки банкрутств страховиків, що супроводжуються невиконанням ними фінансових зобов'язань перед страхувальниками, застрахованими особами чи потерпілими за укладеними договорами страхування. Питання стану ліквідації, банкрутства страховиків, пошуку превентивних заходів для упередження цих процесів, а найважливіше, створення надійних механізмів гарантування страхових виплат є особливо актуальними для автотранспортного страхування - найбільш динамічного та розвиненого сегменту страхових ринків більшості країн світу.

Ступінь дослідження даної проблематики вченими. Дослідженню окремих аспектів означеної проблеми присвячені праці ряду зарубіжних науковців та практиків: А. Курсі, А. Плєшков, Б. Бірюков, Є. Герман, Є. Ребу, І.Шинкаренко, Р. Дейда, У. Лємор, Ю. Сплєтухов та ін. Серед вітчизняних науковців, які займалися дослідженнями проблем даної сфери, слід виділити таких: А. Камнєва, В. Базилевич, В. Богаченко, В. Варкалло, В. Серебровський, В. Смирнова, В.Фурман, І. Іванюк, К. Воблий, К. Лібіх, Л. Позднякова, М. Мних, Н. Внукова, Н. Онищенко, О. Вовчак, О. Залєтов, О. Козьменко, О. Колотило, О.Гаманкова, О.Толстенко, Р. Пікус, С. Волосович, С. Науменкова, С. Осадець, Т. Говорушко, Т. Кривошлик, Т. Ротова, Ю. Заїкіна, Я. Шумелда та ін.

Предметом дослідження є теоретичні питання функціонування механізму гарантування страхових виплат за договорами автострахування.

Метою статті є удосконалення теоретико-практичних засад функціонування механізму фінансових гарантій в автотранспортному страхуванні на основі зарубіжного досвіду.

Завдання дослідження. Для досягнення вказаної мети у статті досліджується зарубіжний досвід гарантування страхових виплат у автострахуванні, аналізується обсяг фактичних та потенційних збитків внаслідок невиконання страховиками взятих на себе зобов'язань у ризиковому сегменті страхування окремих країн, визначаються принципи створення гарантійних фондів у страхуванні різних країн, узагальнюються засади їх функціонування.

Методи дослідження. У статті використані методи статистичного аналізу, синтезу, узагальнення, аналогій та порівняння.

Постановка проблеми. Незважаючи на значні здобутки вітчизняних та зарубіжних вчених у дослідженні теоретичних та практичних аспектів функціонування автострахування, важливим є поглиблення та узагальнення знань щодо механізму гарантування страхових виплат у автострахуванні.

Результати дослідження. За інформацією Європейської федерації страхування та перестрахування «Insurance Europe» [4], що репрезентує дані страховиків з Європейських країн, які у сукупності збирають понад 1,1 трлн євро страхових премій, премії з автотранспортного страхування складають майже 30% у загальній структурі премій з ризикового страхування [5].

Масовість та соціально-економічна значимість автотранспортного страхування вимагають від держави ефективного пруденційного регулювання страхового ринку задля зведення до мінімуму ризиків настання неплатоспроможності його учасників.

Згідно із даними Моторного (транспортного) страхового бюро України (надалі - МТСБУ) лише у 2014 році 19 українських страховиків втратили в ньому своє членство, а отже позбулися права на укладання договорів обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів (надалі – обов'язкове автострахування). Причиною втрати членства в МТСБУ для 17 компаній стала заборгованість до фондів МТСБУ, яка виникла у переважній більшості випадків через недостатній рівень капіталізації страховиків та дефіциту ліквідності їх активів. Орієнтовна сума заявлених збитків до страховиків, які втратили членство в МТСБУ, за укладеними договорами обов'язкового автострахування, станом на 31.12.2014, перевищила 20 млн.грн. та продовжує зростати. Крім того, за 2006-2013 роки орієнтовний резерв заявлених за зобов'язаннями 10 банкротів – екс- членів Бюро, але не сплачених ними збитків складає щонайменше 32 млн. грн. Таким чином, удосконалення функціонування фінансового механізму гарантій у автотранспортному страхуванні в умовах сьогодення набуває особливої значимості.

Таблиця 1. Обсяг невиконаних зобов'язань окремими неплатоспроможними страховиками, що були ліквідовані [6, с. 171]

Країна	Страховик	Рік дефолту	Сектор страхування	Сума невиконаних зобов'язань, млн.євро	Кількість несплачених страховикамипретензій
Румунія	Metropol	2003	life/non-life	2,9	4 854
Франція	Europavie	2000	Life	0,4	--------
Німеччина	Mannheimer	2003	Life	100,0	344 000
Ірландія	ICI	1985	non-life	315,0	---------
Іспанія	Reunion	1992	non-life	35,4	---------
Франція	International Claims Services SA	1999	non-life	10,2	260
Великобританія	Independent Insurance	2001	non-life	738,0	190 000
Великобританія	Chester Street	2001	non-life	146,5	----------
Данія	Plus Forsiking A/S	2002	non-life	12,4	----------

Варто зауважити, що неплатоспроможність страховиків, їх банкрутство є характерним явищем не лише для вітчизняного страхового ринку. Так, лише за 1996 -2004 роки у країнах Європейського Союзу 133 страховики зазнали краху [6, с. 12], в результаті чого значна кількість страхувальників і потерпілих осіб залишилася без страхового захисту та можливості реалізувати своє право на отримання належного страхового відшкодування. Найбільші суми невиконаних зобов'язань, не пов'язаних з ризиками життя та здоров'я – 738 млн. євро прийшлося на страховика Independent Insurance (Великобританія), який став банкротом у 2001 році та 315 млн.євро на ірландського страховика ICI (став банкрутом в 1985 році).

За експертною оцінкою середній інтервал між дефолтами страховиків за звичайних умов складає: у Німеччині – 2 роки, Великобританії – 2,3 роки, Франції – 2,6 роки, Нідерландах – 3,3 роки. Середнє значення цього показника для країн Європейського Союзу – 3,4 роки [6, с. 13]. За умови існування кризових явищ в економіці цей показник суттєво скорочується.

Для оцінки можливих ризиків у разі настання неплатоспроможності страховиків у країнах Європейського союзу використовується показник EAD (Exposure at default), який, враховуючи технічні резерви, характеризує потенційну величину максимального загального збитку внаслідок дефолту одночасно всіх учасників страхового ринку у країні. Оскільки показник EAD прямопропорційний до об'єму страхового ринку країни, не дивно, що найбільші потенційні загальні збитки у страхуванні сегменту «non-life» зосереджені у Німеччині – понад 248 млрд.євро, Франції – 168 млрд.євро та Великобританії – 103,5 млрд.євро. Загалом, у країнах-членах Європейського Союзу сукупний показник EAD досягає майже 830 млрд.євро.

Хоча ймовірність дефолту одночасно всіх страховиків у країні малоймовірна, проте цей показник дає можливість оцінити на макрорівні орієнтовний масштаб взятих на себе зобов'язань страховиків та потенційних ризиків.

У вітчизняній практиці страхування показник EAD не застосовується. Для порівняння можна привести лише показник розміру валових страхових виплат з видів страхування, інших, ніж страхування життя, який за 9 місяців 2014 року становив 3 518,0 млн грн. (у еквіваленті – 214 млн.євро) [3,с. 9].

Як засвідчила практика здійснення страхування, особливо на стадії врегулювання вимог страхувальників, потерпілих осіб логічним, найбільш пом'якшуючим механізмом виконання фінансових зобов'язань за неплатоспроможних страховиків у автотранспортному страхуванні є солідарне гарантування страхових виплат за їх зобов'язаннями. Гарантійні фонди найбільшого поширення набули у розвинених країнах світу. У тій чи іншій формі вони функціонують, зокрема, у Великобританії, Канаді, Нідерландах, США, Франції, Японії, Італії, Норвегії, Фінляндії, Греції, Іспанії тощо [2]. У переважній більшості країн, де існують гарантійні фонди, відшкодування за договорами автотранспортного страхування, зокрема добровільного майнового страхування (КАСКО), гарантується на загальних засадах, разом із іншими добровільними видами страхування. Виключенням може бути лише обов'язкове автострахування, страхові виплати за договорами якого забезпечуються окремими гарантійними фондами, створеними відповідного до вимог національного законодавства за цим видом страхування (зокрема, країни Західної, Центральної та Східної Європи, Північної Африки, Близького Сходу.

Незважаючи на певну організаційну універсальність гарантійних фондів, загальні принципи їх створення та засади функціонування у різних країнах мають свою специфіку. У світовій практиці виділяють дві основні моделі створення таких фондів: фонд за окремим видом або видами страхування та фонд, який охоплює всі договори страхування. Фонд за окремим видом страхування формується для підтримки страхового ринку, як правило, за якимсь обов'язковим видом страхування, у той час як загальний фонд формується для гарантування здійснення страхового відшкодування широкому колу страхувальників, застрахованим чи потерпілим особам на страховому ринку в цілому [1]. Для прикладу, у Російській Федерації гарантійний фонд представлений лише у обов'язковому автострахуванні, а у Великобританії функціонує єдиний загальний фонд гарантування виплат з фінансових послуг, до завдань якого віднесено гарантування виплат за договорами страхування, депозитами та інвестиціями. У таких країнах, як Канада, Франція, Ірландія, Японія, Корея, Норвегія, Польща та США також створені загальні гарантійні фонди, які несуть гарантії як за обов'язковими так і за добровільними видами страхування [7,3].

В Україні гарантійний фонд представлений в міжнародному та внутрішньому обов'язковому автострахуванні.

У страхуванні КАСКО гарантійні фонди, які покривають ризики настання неплатоспроможності страховиків за цим видом страхування, компенсують збитки страхувальникам або особам, які мають право на отримання страхового відшкодування, базуючись на істотних умовах договорів страхування та враховуючи обмеження, які можуть бути встановлені законодавством тієї чи іншої країни, наприклад, у відносному співвідношенні до суми збитку чи фіксованій величині гарантійної компенсації.

Механізм компенсації страхового відшкодування гарантійними фондами за договорами обов'язкового автострахування суттєво відрізняється від загальних гарантійних схем. Перш за все, це зумовлено обов'язковістю та соціальною орієнтованістю цього виду страхування.

Існування гарантійного фонду та обов'язкова участь у ньому страховиків, які мають право на укладання договорів обов'язкового автострахування є безумовною вимогою страхового законодавства більшості країн світу.

На відміну від гарантійних фондів у добровільному майновому страхуванні, де гарантується компенсація збитків, завданих страхувальникам за договорами страхування, гарантійні фонди у обов'язковому автострахуванні гарантують страхові виплати третім особам, без прив'язки до договірних відносин між страхувальником та страховиком, а також незалежно від фінансового стану страховиків, які укладають договори обов'язкового автострахування, окрім випадків коли такі страховики визнані банкрутами чи ліквідовані.

Практика діяльності гарантійних фондів у обов'язковому автострахуванні дозволяє виділити загальний перелік випадків, при настанні яких, фонди здійснюють компенсаційні (регламенті) виплати потерпілим у настанні дорожньо-транспортних пригод:

- банкрутство/ліквідація/визнання неплатоспроможним страховика або анулювання ліцензії на провадження обов'язкового автострахування;
- страхова подія сталася з вини незастрахованого водія;
- страхова подія сталася з вини невстановленого транспортного засобу;
- страхова подія сталася з вини особи, яка звільнена, відповідно до законодавства, від обов'язку мати чинний договір обов'язкового автострахування (наприклад окремі категорії громадян: пенсіонери, учасники бойових дій, інваліди тощо) [9].

Більшість гарантійних фондів здійснюють компенсаційні виплати у разі настання вищезазначених випадків за шкоду заподіяну життю, здоров'ю та/або майну потерпілих. Виключенням є лише події, які сталися з вини невстановленого транспортного засобу. У таких випадках, відшкодовується лише шкода, заподіяна життю та здоров'ю потерпілих. Це виключення пояснюється протидією можливим проявам страхового шахрайства, що може призвести до надмірного фінансового навантаження на ресурси гарантійних фондів.

Гарантійні фонди у обов'язковому автострахуванні гарантують компенсаційні виплати потерпілим особам у межах лімітів відповідальності за договорами обов'язкового страхування, встановлених національним законодавством тієї чи іншої країни.

Ліміти відповідальності за договорами обов'язкового страхування суттєво відрізняються у різних країнах. Найвищі ліміти відповідальності за шкоду життю та здоров'ю встановлені в Іспанії – 70 млн. євро за одним страховим випадком, найнижчі у Росії – 7 тис. євро. За шкоду, заподіяну майну потерпілих максимальний ліміт відповідальності встановлений в Бельгії – 100 млн. євро, а найнижчий у Росії – 5,6 тис. євро. У деяких країнах, таких як Люксембург, Норвегія, Ірландія, Великобританія суми страхового покриття за договорами обов'язкового страхування необмежені.

У країнах Європейського Союзу, відповідно до 5-ї Директиви Європейського Парламенту та Ради Європейського Союзу від 2005 року, встановлені вимоги щодо мінімально допустимих лімітів відповідальності страховиків, а саме: не менше ніж 1 млн. EUR на одного потерпілого за шкоду, заподіяну життю та здоров'ю потерпілих та не менше ніж 5 млн. EUR за одним страховим випадком, незалежно від кількості потерпілих; не менше ніж 1 млн. EUR за одним страховим випадком за шкоду, заподіяну майну, незалежно від кількості потерпілих [11].

У зв'язку із значними лімітами відповідальності за договорами обов'язкового автострахування у певних країнах гарантійні фонди вимушені перестраховувати можливі ризики на випадок настання значного збитку або серії таких збитків.

На якісно новий рівень виводить гарантійний механізм у обов'язковому автострахуванні існування міжнародних систем автомобільного страхування, які об'єднують різні групи країн, переважно за політико-географічним принципом. До таких міжнародних систем належать: «Зелена картка» (об'єднує 46 країн), «Помаранчева картка» (19 країн), «Блакитна картка» (9 країн), «Рожева картка» (6 країн), «Коричнева картка» (14 країн), «Жовта картка» (11 країн), «Біла картка» (на стадії формування, 10 країн). Метою створення міжнародних систем автомобільного страхування є забезпечення безперешкодного транскордонного руху транспортних засобів шляхом поширення страхового покриття та гарантійної функції компетентних організацій (гарантійних фондів) за межі конкретної країни.

Взірцем якісного та ефективного функціонування гарантійних схем у обов'язковому автострахуванні є міжнародна система автомобільного страхування «Зелена картка», яка об'єднує країни Західної, Центральної, Східної Європи, Північної Африки та Близького Сходу [10]. Ця міжнародна система була створена у 1949 році за рекомендацією підкомітету по автотранспорту Комітету по транспорту Європейської економічної комісії ООН. Головним завданням цієї системи є гарантування захисту

потерпілих у транскордонних дорожньо-транспортних пригодах. Механізм такого гарантування забезпечується функціонуванням у кожній країні, яка є членом міжнародної системи, спеціальних органів – Національних Бюро, які засновуються професійними об'єднаннями страховиків з обов'язкового автострахування.

Національні Бюро забезпечують гарантію подвійного характеру:

- своєму уряду про те, що іноземний страховик буде дотримуватися чинного законодавства такої країни та сплатить компенсацію потерпілим особам у межах ліміту, передбаченого у ній;
- Бюро країни відвідання щодо виконання зобов'язань страховиком – членом, який застрахував цивільну відповідальність щодо використання транспортного засобу, який потрапив у дорожньо-транспортну пригоду.

Унаслідок такого некомерційного двійчастого мандату кожне Бюро зобов'язане мати свою власну незалежну фінансову структуру, яка базується на спільному зобов'язанні страховиків, що уповноважені здійснювати обов'язкове страхування цивільної відповідальності по відношенню до автотранспортних засобів, які експлуатуються на національному ринку такого Бюро, і яка дозволить Бюро виконувати зобов'язання, передбачені угодами, укладеними між цим Бюро та іншими Бюро [12,с.1].

Таким чином, кожне Національне Бюро країни-члена міжнародної системи виступає гарантом виконання страховиками-членами такого Бюро фінансових зобов'язань за договорами міжнародного страхування «Зелена картка», у разі настання дорожньо-транспортних пригод закордоном з вини їх страхувальників.

Фінансовим забезпеченням гарантійної функції кожного Бюро є фонди, які формуються з щомісячних відрахувань страховиків за укладеними договорами міжнародного страхування «Зелена картка». Окрім того, з метою унеможливлення настання неплатоспроможності Національного Бюро у міжнародній системі передбачені додаткові фінансові гарантії, які повинне надати кожне Бюро на період перших десяти років його діяльності у міжнародній системі (вимоги до перехідного членства).

Додаткові гарантії можуть надаватися у формі банківської гарантії або гарантійного депозиту у першокласній Європейській банківській установі. Розмір додаткових фінансових гарантій для Національних Бюро розраховується за двома критеріями: кількість транспортних засобів, зареєстрованих у країні Бюро та сума власного утримання (пріоритету) за договорами перестрахування ризиків, яка діє для страховиків-членів Бюро за договорами міжнародного страхування «Зелена картка».

У табл. 2 представлені розміри додаткових фінансових гарантій, рекомендованих Радою Бюро міжнародної системи для національних Бюро в залежності від кількості зареєстрованих транспортних засобів. Для прикладу, якщо у країні зареєстровано 12 млн. транспортних засобів, то розмір додаткової фінансової гарантії для Національного Бюро повинен складати 5,6 млн. євро *(5млн.євро + (12млн. -10млн. зареєстрованих транспортних засобів)*0,3).*

Таблиця 2. Розмір додаткових фінансових гарантій для Національних бюро залежно від кількості зареєстрованих транспортних засобів [13,с. 14]

Кількість зареєстрованих транспортних засобів у країні (млн.)	Розмір фінансових гарантій (млн. євро)
Менше 1	€1 М
1-5	€1М + €0.5 за кожний наступний транспортний засіб, що перевищує 1 млн. транспортних засобів
5-10	€3М + €0.4 за кожний наступний транспортний засіб, що перевищує 5 млн. транспортних засобів
10-20	€5М + €0.3 за кожний наступний транспортний засіб, що перевищує 10 млн. транспортних засобів
Більше 20	€8М + €0.2 за кожний наступний транспортний засіб, що перевищує 20 млн. транспортних засобів

Розмір додаткових фінансових гарантій Бюро повинен також кореспондуватися із сумою власного утримання (пріоритетом) за договорами перестрахування ризиків, яка встановлена для страховиків-членів Бюро за договорами міжнародного страхування «Зелена картка».

Вище викладене дозволяє зробити наступні висновки та застереження, відповідно до поставленої мети дослідження.

1. Завданням страхування, як соціально-економічного інституту, є створення надійного захисту порушених майнових прав страхувальників та потерпілих осіб. З іншої сторони, страхування, як будь-який інший вид господарської діяльності, підпадає під вплив різного роду ризиків, які можуть призвести до настання неплатоспроможності, і як наслідок - банкрутства суб'єкта господарювання. У зв'язку з цим щорічно у світі сотні тисяч страхувальників, потерпілих залишаються без належного страхового захисту.
2. Особливо гостро означена проблема постає у автострахуванні – наймасовішому сегменті ризикового страхування, на яке припадає майже 30% від усіх зібраних страхових премій в ризиковому сегменті страхування.
3. Гарантованим фінансовим механізмом забезпечення своєчасності страхових виплат за договорами автострахування виступають гарантійні фонди, що базуються на солідарній відповідальності страховиків, які мають право на здійснення цього виду страхування.
4. Незважаючи на певну організаційну універсальність гарантійних фондів, загальні принципи їх створення та засади функціонування у різних країнах мають свою специфіку, яка, насамперед, обумовлена моделями їх створення, методами фінансово-організаційної їх підтримки, схемами фінансування тощо.
5. Гарантійні фонди у автотранспортному страхуванні представлені у двох його сегментах - КАСКО та обов'язковому автострахуванні. Якщо у сегменті КАСКО гарантується компенсація майнових збитків безпосередньо страхувальниками, то гарантійні засади фондів у обов'язковому автострахуванні не прив'язані до договірних відносин між страхувальником та страховиком і не залежать від фінансового стану страховиків, що укладають договори обов'язкового автострахування, окрім випадків, коли такі страховики визнані банкрутами чи знаходяться в стадії ліквідації.
6. На якісно новий рівень виводить гарантійний механізм у обов'язковому автострахуванні існування міжнародних систем автомобільного страхування, зокрема міжнародної системи автомобільного страхування «Зелена картка», яка об'єднує країни Західної, Центральної, Східної Європи, Північної Африки та Близького Сходу.

Висновки. На сучасному етапі розвитку автострахування в Україні важливим та необхідним є запровадження гарантійного механізму у добровільному автострахуванні КАСКО шляхом створення окремого гарантійного фонду за цим видом страхування або в межах загального страхового гарантійного фонду. Також варто використати позитивний міжнародний досвід функціонування гарантійних фондів у обов'язковому автострахуванні, зокрема посилити вимоги до страховиків, які здійснюють провадження обов'язкового страхування в України, збалансувати ліміти їх відповідальності з ризиками за договорами цього виду страхування, підвищити ефективність управління солідарними фінансовими ресурсами, які розміщуються у гарантійному фонді. Для України як

члена міжнародної системи автомобільного страхування «Зелена картка» удосконалення гарантійного механізму у сфері обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів є наріжним каменем у напрямку європейського вектору розвитку означеного виду страхування та приведення до європейських стандартів практики надання страхових послуг як за внутрішніми, так і міжнародними договорами обов'язкового автострахування.

Список використаних джерел

1. *Гарантийные фонды как механизм защиты прав потребителей страховых услуг [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.ininfo.ru/mag/2011/2011-03/2011-03-006.html*
2. *Опыт зарубежных стран [Електронний ресурс]. - Режим доступу:http://fgsv.kz/new_fgsv/index.php?ID=10*
3. *Підсумки діяльності страхових компаній за 9 місяців 2014 року [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://forinsurer.com/files/file00543.pdf*
4. *Insurance Europe [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.insuranceeurope.eu/about-us*
5. *Facts and figures [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.insuranceeurope.eu/facts-figures*
6. *Commission staff working document impact assessment. Accompanying document to the White Paper on Insurance Guarantee Schemes [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://ec.europa.eu/internal_market/consultations/docs/2010/whitepaper-on-igs/impact-assessment_en.pdf*
7. *Insurance and private pensions compendium for emerging economies [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.oecd.org/pensions/insurance/1813504.pdf*
8. *White paper on insurance guarantee schemes [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://ec.europa.eu/internal_market/consultations/docs/2010/whitepaper-on-igs/whitepaper_en.pdf*
9. *Ulf D.Lemor Road Accidents – The Victim's Guide to Europe – National Reports of 31 European Coutries. Second Edition*
10. *Council of Bureaux [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.cobx.org/*
11. *Directive 2009/103/EC of the European Parliament and of the Council of 16 September 2009 relating to insurance against civil liability in respect of the use of motor vehicles, and the enforcement of the obligation to insure against such liability [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32009L0103*
12. *Internal Regulations [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.cobx.org/content/default.asp?PageID=58&DocID=66953*
13. *Financial Criteria for Monitored Members [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.bosnare.ba/BosnaREFiles/File/SEMINARI%202008%20ENG/Financial%20Criteria%20for%20Monitored%20Members.pdf*

References

1. *Garantiynye fondy kak mechanism zaschity prav potrebiteley strahovyh uslug [The Guarantee funds as a mechanism of insurance services consumers' rights protection]. : http://www.ininfo.ru/mag/2011/2011-03/2011-03-006.html*
2. *Opyt zarubezhnyh stran [The experience of foreign countries]. : http://fgsv.kz/new_fgsv/index.php?ID=10*
3. *Pidsumky diyalnosti strahovyh kompaniy za 9 misyaciv 2014 roku [The insurers' results in the first 9 months of 2014]. : http://forinsurer.com/files/file00543.pdf*
4. *Insurance Europe. : http://www.insuranceeurope.eu/about-us*
5. *Facts and figures. : http://www.insuranceeurope.eu/facts-figures*
6. *Commission staff working document impact assessment. Accompanying document to the White Paper on Insurance Guarantee Schemes. : http://ec.europa.eu/internal_market/consultations/docs/2010/whitepaper-on-igs/impact-assessment_en.pdf*
7. *Insurance and private pensions compendium for emerging economies. : http://www.oecd.org/pensions/insurance/1813504.pdf*
8. *White paper on insurance guarantee schemes. : http://ec.europa.eu/internal_market/consultations/docs/2010/whitepaper-on-igs/whitepaper_en.pdf*
9. *Ulf D.Lemor Road Accidents – The Victim's Guide to Europe – National Reports of 31 European Coutries. Second Edition*
10. *Council of Bureaux. : http://www.cobx.org/*
11. *Directive 2009/103/EC of the European Parliament and of the Council of 16 September 2009 relating to insurance against civil liability in respect of the use of motor vehicles, and the enforcement of the obligation to insure against such liability : http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32009L0103*
12. *Internal Regulations. : http://www.cobx.org/content/default.asp?PageID=58&DocID=66953*
13. *Financial Criteria for Monitored Members. : http://www.bosnare.ba/BosnaREFiles/File/SEMINARI%202008%20ENG/Financial%20Criteria%20for%20Monitored%20Members.pdf*

ДАНІ ПРО АВТОРА
Салайчук Олександр Миколайович, аспірант 1-го курсу
Київського національного торговельно-економічного університету
м. Київ, вул. Алма-Атинська 37 Б, кВ.33
e-mail: salaychuk@gmail.com

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ
Салайчук Александр Николаевич, аспирант 1-го курса
Киевского национального торгово-экономического университета
г. Киев, ул. Алма-Атинская 37 Б
e-mail: salaychuk@gmail.com

DATA ABOUT THE AUTHOR
Salaychuk Oleksandr Mykolayovych, First year post-graduate student of
Kyiv national university of trade and economics
37b, Alma-Atynska str., Kyiv
e-mail: salaychuk@gmail.com

УДК 336.143

ЕКОНОМІЧНА СУТНІСТЬ БЮДЖЕТНОЇ ПОЛІТИКИ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

Собчук С.І.

Предметом дослідження *є теоретичні та практичні питання щодо визначення сутності бюджетної політики економічного розвитку.*

Метою дослідження *є розкриття сутності бюджетної політики в системі економічного розвитку країни.*

Методи дослідження*. У роботі застосовано сукупність наукових методів і підходів, у тому числі порівняння, теоретичного узагальнення, системний та структурний методи, що дозволило реалізувати концептуальну єдність дослідження.*

Результати роботи*. Розкрито сутність бюджетної політики в системі економічного розвитку країни. Узагальнено наукові концепції та виокремлено три підходи щодо трактування бюджетної політики як соціально-економічної категорії.*

Галузь застосування результатів*. Організація та проведення наукових досліджень в процесі розробки основних напрямів реалізації бюджетної політики.*

Висновки. *Бюджетна політика являє собою складний та багатогранний процес, який характеризується різноплановими підходами до теоретичного обґрунтування його сутності, визначення мети та способів її досягнення.*

Бюджетну політику варто розглядати як цілеспрямовану діяльність держави, що включає в себе сукупність взаємовідносин економічних, правових та інституційних бюджетних складових, що пов'язані із вибором головних напрямів та пріоритетів здійснення податкової та бюджетної політики, розробкою планів й прогнозів основних бюджетних показників, розробкою бюджету, використанням наявних бюджетних коштів й проведенням контролю за їх виконанням, з метою досягнення різноманітних тактичних та стратегічних цілей держави, що забезпечують економічний та соціальний розвиток.

Ключові слова: *бюджет, бюджетна політика, бюджетна система, бюджетний процес, економічний розвиток країни.*

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ СУЩНОСТЬ БЮДЖЕТНОЙ ПОЛИТИКИ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ

Собчук С.И.

Предметом исследования *являются теоретические и практические вопросы определения сущности бюджетной политики экономического развития.*

Целью исследования *является раскрытие сущности бюджетной политики в системе экономического развития страны.*

Методы исследования. *В работе применена совокупность научных методов и подходов, в том числе сравнения, теоретического обобщения, системный и структурный методы, что позволило реализовать концептуальное единство исследования.*

Результаты работы. *Раскрыта сущность бюджетной политики в системе экономического развития страны. Обобщены научные концепции и выделены три подхода к трактовке бюджетной политики как социально-экономической категории.*

Область применения результатов. *Организация и проведение научных исследований в процессе разработки основных направлений реализации бюджетной политики*

Выводы. *Бюджетная политика представляет собой сложный и многогранный процесс, который характеризуется разноплановыми подходами к теоретическому обоснованию его сущности, определение цели и способов ее достижения.*

Бюджетную политику следует рассматривать как целенаправленную деятельность государства, включающую в себя совокупность взаимоотношений экономических, правовых и институциональных бюджетных составляющих, связанных с выбором главных направлений и приоритетов осуществления налоговой и бюджетной политики, разработкой планов и прогнозов основных бюджетных показателей, разработкой бюджета, использованием имеющихся бюджетных средств и проведением контроля за их выполнением, с целью достижения различных тактических и стратегических целей государства, обеспечивающих экономическое и социальное развитие.

Ключевые слова: *бюджет, бюджетная политика, бюджетная система, бюджетный процесс, экономическое развитие страны.*

ECONOMIC ESSENCE OF BUDGET POLICY OF ECONOMIC DEVELOPMENT

Sobchuk S.I.

The subject of research *is theoretical and practical problems concerning determining the essence of budget policy of economic development.*

The aim of the study *is disclosure of the essence of budget policy in the system of the economic development of the country.*

The methods of research*. The complex of scientific methods and approaches are applied in the work, including comparison, theoretical generalization, systematic and structural methods, which allowed to implement conceptual integrity of the study.*

Results of work. *The essence of budget policy in the system of the economic development of the country. We generalized scientific concepts and determined three approaches to the interpretation of budget policy as socio-economic category.*

Scope of results. *Organization and conduction of scientific research in the development of the main directions in realization of budget policy.*

Conclusions. *The budget policy is a complex and multifaceted process that is characterized by diverse approaches to the theoretical study of its essence, determination of the aim and ways for its achieving. Budget policy should be shown as purposeful activity of the state, which includes a set of relations between the economic, legal and institutional budget component associated with the choice of priorities of the realization of the tax and budget policies, with the development of plans and forecasts of main budget indicators, with the working of budgets, using of existing budget funds and maintaining control over their performance in order for achieving variety of tactical and strategic goals of the state, providing economic and social development.*

Key words*: budget, budget policy, budget system, budgeting, economic development.*

Постановка проблеми. Важливою функцією держави є досягнення стійкості, динамічності та збалансованості процесів економічного зростання, при врахуванні усіх характеристик сталого суспільного розвитку. На сучасному етапі діяльності держави виникає потреба у формуванні й здійсненні такої економічної політики, пошуку шляхів, стратегії й тактики діяльності, різноманітних інструментів їх практичної реалізації, що формуватимуть сприятливі умови для вирішення наявних економічних, соціально-культурних й інших проблем країни, забезпечення її жителів гарантованими державою правами на гідний та якісний рівень життя й діяльності, в тому числі й соціальне забезпечення, роботу, житло, освіту, охорону здоров'я. Наявні принципи, форми та методи розробки бюджетної політики в Україні та певна неузгодженість механізмів її реалізації потребують подальшого аналізу сутності бюджетної політики та визначення її концептуальних засад.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та практичні основи реалізації бюджетної політики економічного розвитку представлені в наукових роботах таких зарубіжних вчених-науковців: Дж. Б'юкенена, А. Вагнер, Дж. М. Кейнса, П. Самуельсона, А. Сміта, Дж. Стігліца, Дж. Тобіна, А. Лаврова, А. Пігу, С. Фішера, Е. Хансена, Дж. Хікса. Питанням бюджетної політики економічного розвитку присвячені праці вітчизняних вчених: О.Барановського, С. Буковинського, О. Василика,

 © Собчук С.І., 2015

І. Запатріної, І. Лук'яненко, Л. Лисяк, І. Луніної, І. Лютого, В. Опаріна, Л. Сергієнко, В. Федосова, І. Чугунова, С. Юрія та інших.

Разом з тим, на сучасному етапі розвитку державних фінансів не існує єдиного підходу до визначення економічної сутності бюджетної політики, що зумовлює необхідність подальшого дослідження даної проблематики.

Предметом дослідження є теоретичні на практичні питання щодо визначення сутності бюджетної політики економічного розвитку.

Метою статті є розкриття сутності бюджетної політики в системі економічного розвитку країни.

Завдання дослідження. На основі вказаної мети у статті здійснюється оцінка підходів вітчизняних та зарубіжних вчених до сутності бюджетної політики, специфіки та напрямів її реалізації.

Методи дослідження. У роботі використано сукупність методів, які ґрунтуються на сучасних теоретико-методологічних підходах, у тому числі порівняння, теоретичного узагальнення, системний та структурний методи, що дозволило забезпечити концептуальну єдність дослідження.

Постановка проблеми. Незважаючи на значні здобутки вітчизняних та зарубіжних вчених щодо визначення економічної сутності бюджетної політики, в умовах трансформації економіки країни, необхідним є поглиблення досліджень в даній сфері.

Результати дослідження. Бюджетна політика представляє собою місце й роль країни в здійсненні регулювання всіх економічних процесів й досягненні мікро- та макроекономічного зростання, виступає важливою складовою фінансової політики й досить ефективним інструментом здійснення економічної політики країни. Від показника оптимальності й результативності бюджетного процесу значною мірою залежить також й ефективність здійснення управлінських функцій в країні. Тому бюджетну політику економічного розвитку варто розглядати як багатовимірний процес, що передбачає глибоку модернізацію та переорієнтування економічної й соціальної системи країни, шляхом використання бюджетних методів та фінансового механізму. В такому випадку економічний розвиток характеризує можливість економіки країни, яка знаходилася в стані відносної статичної рівноваги, або певних кризових явищ, формувати економічні імпульси та підтримувати сталі темпи свого росту, що в свою чергу вимагає модифікації соціально-економічної системи. Саме тому економічний розвиток та прагнення України до інтеграції у світовий економічний простір зумовлюють необхідність розробки та реалізації такої бюджетної політики, яка буде відповідати базовим пріоритетам соціального-економічного розвитку країни.

Розкриття сутності бюджетної політики в системі економічного розвитку країни, передбачає характеристику концепцій бюджетної політики у світовій фінансовій науці та аналіз різноманітних підходів вітчизняних й зарубіжних вчених до визначення її поняття.

Підходи до визначення сутності бюджетної політики економічного розвитку, які склалися у фінансовій науці, об'єктивно та історично пов'язані з етапами її розвитку, що обумовлені еволюцією державних фінансів в цілому. В даному випадку, варто відзначити, що в процесі становлення та розвитку світової фінансової думки, бюджетна політика, як відокремлений предмет дослідження та аналізу, не була представлена в теоретичних та практичних концепціях різноманітних наукових шкіл та течій. Дане поняття або вивчалося в контексті розвитку системи державних фінансів, зокрема, бюджету, видатків та доходів держави, її податків, або ототожнювалося із фінансовою чи фіскальною політикою.

Перші вагомі теоретичні та практичні положення бюджетної політики знайшли своє відображення в поглядах представників класичної політичної економіки. Так, А. Сміт та Д. Рікардо сформували базові теоретико-практичні положення, щодо реалізації політики держави в системі доходів та видатків, розробили ефективний механізм їх розподілу. Розглядаючи державні видатки А. Сміт, визначає їх як непродуктивні витрати суспільства, тому держава повинна вживати заходів щодо їх скорочення та обмеження виключно політичними функціями [9, с. 175]. В працях Д. Рікардо основою фінансової політики держави визначалися податки, як універсальний механізм розподілу та перерозподілу багатства. Для громадян, в даному випадку, податки були платою за певні майбутні вигоди, які платник може отримати в майбутньому.

Представники німецької історичної школи А. Вагнер, М. Вебер, Г. фон Шмоллер розглядали бюджетну політику через механізм державного втручання в економічну систему, адже лише держава може ефективно використовувати наявні в неї ресурси з метою нагромадження капіталу та забезпечення економічного розвитку. Формування таких ресурсів відбувається шляхом зосередження в державному бюджеті частки річного доходу країни з подальшим його інвестуванням в пріоритетні галузі економіки. Важливим досягненням німецької історичної школи є теорія, що характеризує позитивну роль збільшення частки державного сектору економіки та державних видатків на всі процеси економічного розвитку країни.

Вагомий внесок в еволюцію бюджетної політики внесли представники маржиналістської теорії. В працях Є. фон Бем-Баверка, Л. Вальрасас, В. Джевонса, К. Менгера розроблено та обґрунтовано використання математичних методів аналізу різноманітних фінансових та економічних процесів і явищ, що дозволило сформувати дієвий аналітичний апарат для максимізації фінансових показників. Особливу увагу маржиналісти приділяли питанням оподаткування, що зумовило появу поняття «гранична податкова ставка» на основі якого було побудовано прогресивну шкалу оподаткування.

Дослідженню питань щодо фінансової та бюджетної політики велику увагу також приділяв відомий англійський економіст Дж. М. Кейнс. В роботі «Загальна теорія зайнятості, процента і грошей», було закладено важливі елементи державної фінансової політики. Шляхом використання поняття «ефективний попит», яке характеризує економічну рівновагу між споживанням та виробництвом, доходом та зайнятістю, було вдосконалено підходи до фінансової системи країни, визначено місце і роль в системі економічного розвитку базових категорій державних фінансів. Бюджетна політика визначалася як основний інструмент регулювання економічних та фінансових процесів в країні. Таким чином, головним завданням держави було забезпечення зайнятості робочої сили та ефективного економічного розвитку, шляхом використання фінансового механізму.

Важливим є погляд Дж. М. Кейнса на необхідність боргового зростання державних видатків, тобто їх фінансування шляхом отримання державою позик. В такому випадку, державні інвестиції, зумовлять зростання схильності до інвестування, а збільшення поточних державних видатків дозволить збільшити внутрішнє споживання. Заборгованість є важливою частиною державного регулювання ефективного попиту в країні, джерелом реалізації якого виступає ринок позичкових капіталів. Дефіцит державного бюджету, в такому випадку, перетворюється на один із головних способів регулювання економічного розвитку [5, с. 63].

Альтернативою поглядам Дж. М. Кейнса були підходи М. Фрідмена, Г. Саймонса, Дж. Стіглера, Ф. Найта. Саме вони започаткували новий напрям в економічній теорії, що дістав назву монетаризм. Монетаризм не має рецептів економічного розвитку і повної зайнятості. Основна його мета – забезпечення стабільності шляхом оздоровлення грошового обігу, звільнення ринкових структур від надмірного регулювання, створення атмосфери, де людина знаходить економічну свободу, а підприємець прагне до капіталовкладень та інновацій. В основі нерівномірного розподілу багатства знаходиться вільний вибір, перевага і здатність до ризику. Тенденції щодо вирівнювання формуються там, де суспільство не хоче ризикувати, а віддає перевагу бідності.

Основу бюджетної політики, за поглядами М. Фрідмена, має складати контроль над цінами, адже він має дуже важливі наслідки для економічного розвитку країни. Ціни це не тільки інструмент виміру, вони також відіграють життєво важливу роль в самому економічному процесі. Існує нерозривний зв'язок між грошовою політикою держави та інфляцією. Також монетаристи пропонують звузити рамки державного регулювання «чим менше державних видатків у ВВП, тим краще життя людей»,

«проблеми й кризи, що виникають в економіці, приходять ззовні, мають екзогенний характер і їх головною причиною є державний вплив, який блокує дію стихійних сил і одночасно з цим збільшує коливання економіки» [8, с. 8].

На противагу монетаристам представники неокейнсіанства В. Фостер, В. Катчінг, С. Сліхтер говорили про необхідність впливу держави на фінансову систему через використання механізму державного боргу та бюджетного дефіциту. Проте основна маса прихильників необхідності бюджетного дефіциту вважали, що в процесі циклічного розвитку економічних систем, державний бюджет потребує циклічного балансування.

Вагомий внесок в розробку теорії бюджетної політики було здійснено представниками Стокгольмської школи (Е. Ліндаль, Г. Мюрдаль, Б. Олін), які стверджували, що щорічне балансування бюджету непотрібне. Бюджетна політика в такому випадку має бути спрямована на те, щоб державний бюджет був бездефіцитним в межах циклу, що стає можливим за рахунок збільшення фінансових ресурсів, які формуються в періоди піднесення та процвітання. Дані погляди зумовили появу бюджетної політики, яка передбачала довгострокове програмування бюджету, тобто його пристосування до відповідного економічного циклу. В такому контексті Р. Харрод пропонував розробляти не лише національну, а й міжнародну бюджетну політику, з метою координації бюджетних дефіцитів та профіцитів в різних країнах світу задля здійснення ефективної антициклічної політики.

Розглядали бюджетну політику економічного розвитку країни також представники неокласичної економічної школи до яких належали А. Маршал та А. Пігу. Так, на їх погляд, держава задля здійснення заощаджень має провадити таку фінансову політику, яка буде направлена на зменшення податкового навантаження на приватний сектор економіки, що дозволить сформувати певні внутрішні джерела інвестицій в країні. Державні видатки повинні бути спрямовані на заохочення науково-технічного прогресу, розвиток освіти й науки, що в довгостроковій перспективі принесе більшу економічну вигоду порівняно із звичайним інвестуванням. Важлива увага також приділяється податкам, як засобу прямого впливу на формування заощаджень, які визначають величину інвестицій в довгостроковій та короткостроковій перспективі.

Представники неолібералізму Р. Штольцман, Р. Штамлер, К. Діль сформували концепцію забезпечення добробуту суспільства шляхом використання таких елементів бюджетної політики як бюджет, податки, державні видатки та державний кредит. В даному випадку значно зростає значення державної фіскальної політики, що має бути направлена на вирішення тактичних та стратегічних цілей економічного та соціального розвитку країни. Бюджетна політика має бути ефективною та раціональною, що дозволить забезпечити задоволення інтересів всіх суб'єктів економічної системи з відповідним врахуванням загальнонаціональних інтересів та пріоритетів. Бюджетна політика є визначальною щодо фінансового забезпечення зростання валового національного продукту та економічного розвитку в цілому.

На сучасному етапі важливого значення набуває інституційна теорія, представниками якої є Д. Норт, Р. Коуз, Г. Стіглер, П. Мілгром, Дж. Робертс та ін. Бюджетна політика в такому випадку аналізується в рамках трансформаційних процесів, які відбуваються в економічній системі, що викликає потребу її вдосконалення й адаптації до базових цілей як економічного так і соціального розвитку.

Джерелом інституційних перетворень в сфері бюджетної політики є зміна формальних і неформальних правил, відповідних обмежень, ступінь ефективності примусу до їх виконання. Перехід від засад планово-централізованої до ринкової економіки передбачає необхідність зміни відповідних інститутів і їх організації з урахуванням сучасних викликів соціально-економічного розвитку, що, в свою чергу, вимагає значних ресурсних витрат.

Поняття «інституційної архітектоніки бюджетної системи», яке запропоноване А.А. Гриценко, являє собою комплекс основних правил, норм, законодавчих і нормативно-правових актів, спеціалізованих установ, які забезпечують оптимальне бюджетне співвідношення, зокрема, такі, як питома вага доходної і видаткової частин бюджету, дефіцит (профіцит) бюджету, обсяг державного боргу у валовому внутрішньому продукті, структури доходів, видатків бюджету, державного боргу, джерел фінансування дефіциту бюджету, рівень бюджетної централізації, коефіцієнти міжбюджетного регулювання. При цьому запропоновано використання адаптивної бюджетної архітектоніки, що базується на системі бюджетного регулювання і враховує оптимальне співвідношення між її елементами та циклічність соціально-економічного розвитку. [4, с. 15]. Бюджетна політика як складна багаторівнева система реалізується у взаємодії інститутів податкових і неподаткових платежів, бюджету, видатків бюджету, державного боргу, міжбюджетних відносин, інституту фінансування бюджетного дефіциту тощо [7, с. 174].

Таким чином, розглянувши еволюцію концепції бюджетної політики, можна дійти висновку, що з розвитком економічних систем та підходів до регулювання економічного розвитку країни, відбувається зміна пріоритетів та форм реалізації бюджетної політики.

При проведенні аналізу підходів вітчизняних та зарубіжних вчених до визначення поняття «бюджетна політика», було визначено, що бачення елементного складу системи бюджетної політики, висвітлення специфіки та її концептуальних засад в системі державного регулювання економічного розвитку немає однозначності та залишається багато відкритих питань. Саме тому, характеризуючи основні засади бюджетної політики, С. Булгаков правильно відзначає, що «суть проблеми побудови ефективної бюджетної політики полягає в її науковому обґрунтуванні і в тому, наскільки вона базується на фундаментальних теоретичних засадах, виходячи з певної соціально-економічної політики держави».

Законодавче визначення бюджетної політики в Україні представлене в Господарському кодексі України та розглядається як політика, що спрямована на оптимізацію та раціоналізацію формування доходів і використання державних фінансових ресурсів, підвищення ефективності державних інвестицій у народне господарство, узгодження загальнодержавних і місцевих інтересів у сфері міжбюджетних відносин, регулювання державного боргу та забезпечення соціальної справедливості при перерозподілі національного доходу [2].

Після узагальнення основних досягнень в трактуванні поняття «бюджетна політика» можна виокремити три основних підходи: діяльнісний, де бюджетна політика розглядається як діяльність держави та її органів влади; цільовий – сукупність цілей, заходів та завдань держави для забезпечення економічного та соціального розвитку; інституційний – сукупність інституційних компонентів бюджетного середовища.

В своїх працях В.М. Опарін розглядає бюджетну політику як «діяльність держави у сфері формування та використання бюджетних коштів, спрямовану на підтримання високого рівня зайнятості, стабільності економіки, зростання валового внутрішнього продукту». С.І. Юрій та В.М. Федосов трактують бюджетну політику як «діяльність органів державної влади, державного управління та місцевого самоврядування з визначення стратегічної мети, напрямів, завдань і пріоритетів розвитку бюджетних відносин, засобів бюджетної тактики для їхнього досягнення, а також застосування цих засобів» [11, с. 149]. Важливим є визначення С.О. Булгакової та Л.В. Єрмошенко, які бюджетну політику представляють як «цілеспрямовану діяльність держави щодо регулювання бюджетного процесу, управління збалансованістю бюджету, а також використання бюджетної системи для реалізації завдань економічної політики в країні». В даному трактуванні бюджетна політика виступає інструментом регулювання економіки для підтримки певного рівня ВВП, зайнятості населення та соціального забезпечення. Одним із найбільш широких є визначення В.М. Федосова, який розглядає бюджетну політику як «діяльність державних органів влади управління стосовно формування, виконання та регулювання державного бюджету країни з метою забезпечення

соціально-економічного розвитку та стратегічних пріоритетів держави» [10, с. 212]. В даному випадку, бюджетна політика виражається у формах і методах мобілізації бюджетних ресурсів та використання їх на різні потреби держави (включно з податками і податковими пільгами, санкціями, бюджетними стимулами у вигляді дотацій та субвенцій), визначенні джерел фінансування бюджетного дефіциту, принципів взаємовідносин між окремим ланками бюджетної системи. Отже, розглядаючи бюджетну політику через призму держави та її діяльності можна досить чітко виділити ключові форми та способи реалізації бюджетної політики та вказати на її основну мету.

Основу цільового підходу до трактування бюджетної політики складає визначення основних цілей держави та розробка заходів щодо їх досягнення. Таким чином, Н.М. Іванов, розглядає бюджетну політику через сукупність цілей, завдань, рішень та заходів, які приймаються та здійснюються органами влади у сфері бюджетних відносин. О.Д. Василик вважає, що бюджетна політика передбачає сукупність заходів держави щодо організації та використання фінансів для забезпечення економічного і соціального розвитку. Через сукупність пріоритетів (національних інтересів), наукових підходів і конкретних заходів щодо цілеспрямованої діяльності держави з регулювання бюджетного процесу та використання бюджетної системи для вирішення економічних і соціальних завдань країни, представляють бюджетну політику М.М. Єрмошенко та С.А. Єрохін. [3, с. 117]. І.Я. Чугунов розглядає бюджетну політику як «політику, що формується в ході бюджетного процесу, передбачає визначення цілей і завдань в галузі фінансів, розробку механізму мобілізації грошових коштів до бюджету, вибір напрямків використання грошових засобів, управління фінансами у бюджетній сфері, організацію за допомогою фінансово-бюджетних інструментів регулювання економічних і соціальних процесів» [13, с. 149]. Аргументованим також є бачення Т.М. Боголіб, яка представляє бюджетну політику через комплекс заходів у складі фінансової політики, які формуються шляхом розподілу і перерозподілу фінансових ресурсів держави (шляхом використання важелів бюджетного регулювання) в рамках існуючої законодавчо-нормативної бази з метою досягнення стратегічних соціально-економічних цілей суспільства на конкретному етапі розвитку держави. На практиці ж бюджетна політика реалізується за допомогою бюджетного менеджменту – сукупності взаємопов'язаних функцій, прийомів та методів, які спрямовані на управління бюджетними ресурсами і відносинами, що виникають у процесі руху бюджетних потоків [1, с. 59]. Бюджетно-податкова політика є одним з вагомих інструментів економічної політики держави, яка реалізується шляхом визначення основних цілей, завдань, якісних та кількісних параметрів формування доходів і видатків бюджету, управління державним боргом. Досягнення стратегічних цілей соціально-економічного розвитку держави залежить від ступеня врахування в бюджетно-податковій політиці особливостей інституційного середовища [12, с. 89].

Сутність інституційного підходу полягає у визначенні бюджетної політики через сукупність інститутів, які впливають на економічний і соціальних розвиток країни. Л.В. Лисяк характеризує бюджетну політику як сукупність відповідних форм взаємозалежностей та взаємовпливів економічних, правових, політичних, інституційних компонентів бюджетного простору та інституційного середовища суспільства у процесі формування бюджету й використання бюджетних коштів для досягнення стратегічних цілей і основних завдань розвитку суспільства, що надає можливість підвищення рівня збалансованості та ефективності системи бюджетного регулювання соціально-економічного розвитку країни [6, с. 11]. Існує також бачення бюджетної політики як інструменту регулювання економіки країни для підтримання певного рівня валового внутрішнього підходу, зайнятості та соціального забезпечення. Проте такий підхід не враховує системних ознак політики в загальному розумінні, тобто те що це також заходи, дії, пріоритети та результати.

Висновки. Бюджетна політика являє собою складний та багатогранний процес, який характеризується різноплановими підходами до теоретичного обґрунтування його сутності, визначення мети та способів її досягнення. Все це свідчить про певну складність, унікальність та особливість бюджетної політики. Саме тому, ефективне практичне та теоретичне вдосконалення наукових концепцій бюджетної політики дозволить забезпечити високий рівень економічного і соціального розвитку країни як в короткостроковій так і в довгостроковій перспективі.

Таким чином, бюджетну політику варто розглядати як цілеспрямовану діяльність держави, що включає в себе сукупність взаємовідносин економічних, правових та інституційних бюджетних складових, що пов'язані із вибором головних напрямів та пріоритетів здійснення податкової та бюджетної політики, розробкою планів й прогнозів основних бюджетних показників, розробкою бюджету, використанням наявних бюджетних коштів й проведенням контролю за їх виконанням з метою досягнення різноманітних тактичних та стратегічних цілей держави, що забезпечують економічний та соціальний розвиток.

Список використаних джерел

1. Боголіб Т.М. Інституційна основа бюджетної системи України / Т.М. Боголіб // Научные труды ДонНТУ. Серия: экономическая, 2013. - № 2 (44). – С. 57-68.

2. Господарський Кодекс України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.zakon.rada.gov.ua/go/436-15

3. Засади формування бюджетної політики держави: наук. монографія /М.М. Єрмошенко, С.А. Єрохін, І.О. Плужніков, Л.М. Бабич, А.М. Соколовська, Ю.В. Чередниченко; за наук. ред. д.е.н., проф. М.М. Єрмошенка. – К.: НАУ, 2003. – 284 с.

4. Институциональная архитектоника и динамика экономических преобразований / Под ред. Д-ра економ.наук А.А. Гриценко. – Х.: Форт, 2008. – 928 с.

5. Кейнс, Дж. М.Общая теория занятости, процента и денег / Пер. проф. Н. Н. Любимова. - М.: Гелиос АРВ, 2012. – 352 с.

6. Лисяк Л. В. Бюджетна політика у системі державного регулювання соціально-економічного розвитку України: монографія / Л. В. Лисяк. – К. : ДННУ АФУ, 2009. – 600 с.

7. Лисяк Л.В. Інституційний підхід до дослідження бюджетної політики / Л.В. Лисяк // Наукові праці ДонНТЕУ. Серія: економічна, 2007. – Випуск 31-2, С.171-176.

8. Милтон Фридмен. Количиственная теорія денег. Пер. с англ. – М.: «Эльф пресс», 1996. – 131 с.

9. Смит А. Исследования о природе и причинах богатства народов: В 3-х т. / А. Смит; Пер. П.А. Бибикова. – СПб.: Тип. И. Глазунова, 1866.–Т.2.– 612 с.

10. Теорія фінансів / За ред.. проф. В.М. Федосова, С.І. Юрія. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 576 с.

11. Фінанси / За ред. С.І. Юрія, В.М. Федосова. – К.: Знання, 2008.– 611 с.

12. Чугунов І. Я. Бюджетно-податкова політика в умовах інституційних перетворень / І. Я. Чугунов, В.Д.Макогон // Вісник КНТЕУ. – 2014. – № 4. – С. 79–91.

13. Чугунов І.Я. Теоретичні основи системи бюджетного регулювання / І.Я. Чугунов. – К.: НДФІ, 2005. – 286 с.

References

1. Boholib T.M. Instytutsiyna osnova byudzhetnoyi systemy Ukrayiny / T.M. Boholib // Nauchnyie trudyi DonNTU. Seriya: ekonomicheskaya, 2013. - # 2 (44). – S. 57-68.

2. Hospodars'kyy Kodeks Ukrayiny. – [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: www.zakon.rada.gov.ua/go/436-15

3. Zasady formuvannya byudzhetnoyi polityky derzhavy: nauk. monohrafiya /M.M. Yermoshenko, S.A. Yerokhin, I.O. Pluzhnikov, L.M. Babych, A.M. Sokolovs'ka, Yu.V. Cherednychenko; za nauk. red. d.e.n., prof. M.M. Yermoshenka. – K.: NAU, 2003. – 284 s.

4. Institutsionalnaya arhitektonika i dinamika ekonomicheskih preobrazovaniy / Pod red. D-ra ekonom.nauk A.A. Gritsenko. – H.: Fort, 2008. – 928 s.

5. Keyns, Dzh. M.Obschaya teoriya zanyatosti, protsenta i deneg / Per. prof. N. N. Lyubimova. - M.: Gelios ARV, 2012. – 352 s.

6. Lysyak L. V. Byudzhetna polityka u systemi derzhavnoho rehulyuvannya sotsial'no-ekonomichnoho rozvytku Ukrayiny: monohrafiya / L. V. Lysyak. – K. : DNNU AFU, 2009. – 600 s.

7. Lysyak L.V. Instytutsiynyy pidkhid do doslidzhennya byudzhetnoyi polityky / L.V. Lysyak // Naukovi pratsi DonNTEU. Seriya: ekonomichna, 2007. – Vypusk 31-2, S.171-176.

8. Milton Fridmen. Kolichistvennaya teorlya deneg. Per. s angl. – M.: «Elf press», 1996. – 131 s.

9. Smit A. Issledovaniya o prirode i prichinah bogatstva narodov: V 3-h t. / A. Smit; Per. P.A. Bibikova. – SPb.: Tip. I. Glazunova, 1866.–T.2.– 612 s.

10. Teoriya finansiv / Za red.. prof. V.M. Fedosova, S.I. Yuriya. – K.: Tsentr uchbovoyi literatury, 2010. – 576 s.

11. Finansy / Za red. S.I. Yuriya, V.M. Fedosova. – K.: Znannya, 2008.– 611 s.

12. Chuhunov I. Ya. Byudzhetno-podatkova polityka v umovakh instytutsiynykh peretvoren' / I. Ya. Chuhunov, V.D.Makohon // Visnyk KNTEU. – 2014. – # 4. – S. 79–91.

13. Chuhunov I.Ya. Teoretychni osnovy systemy byudzhetnoho rehulyuvannya / I.Ya. Chuhunov. – K.: NDFI, 2005. – 286 s.

ДАНІ ПРО АВТОРА
Собчук Сергій Ігорович, аспірант кафедри фінансів
Київський національний торговельно-економічний університет
вул. Мілютенка 6а, м. Київ, 02156, Україна
e-mail: PROGRESS1911@mail.ru

ДАННЫЕ ОБ АВТОРЕ
Собчук Сергей Игоревич, аспирант кафедры финансов
Киевский национальный торгово-экономический университета
ул. Милютенка 6а, м. Киев, 02156, Украина
e-mail: PROGRESS1911@mail.ru

DATA ABOUT THE AUTHOR
Sobchuk Serhii Igorovich, post-graduate student of the finance department
Kyiv National Trade and Economics University,
Milyutenka Street, 6a, Kyiv, 02156, Ukraine
e-mail: PROGRESS1911@mail.ru

ЗМІСТ

Економіка знань, інноваційна економіка

ГЕТЬМАН О.О. Формування трудового потенціалу як напрям забезпечення економічної безпеки держави 7
ГОРДЕЙЧИК М.В. Іноземні ресурси в інноваційному розвитку національної економіки 15
ГОРДІЙЧУК І.С. Сек'юритизація як інноваційний метод фінансування проектів державно-приватного партнерства в Україні 21
ДОВИДОВА О.Г. Проблеми стимулювання інноваційної діяльності працівників промислових підприємств 26
ДОРІНА О.Б. Глобалізація та інтеграція у сфері інновацій 32
МЕЛЬНИК Л.Ю. Еволюція наукових уявлень про економіку знань 37
СИТКІНА М.В. Інформаційне суспільство України: світові тенденції та національні можливості 43
СТУДІНСЬКИЙ В.А., ШЕВЧУК В.О. Теоретичні засади створення освітніх кластерів в Україні 50
ЧАЙКОВСЬКА М.П., ГИЛОДО О.Ю. Стратегія конкурентоспроможності інтелектуально-інноваційного розвитку економіки 55
МІХАЕЛЬ ШЕФЕР Нові шляхи: вища освіта в 21 столітті 60

Економіка та управління

АРТЕМЕНКО І.С. Обгрунтування та аналіз показників концентрації виробництва в рослинництві 65
ЗАМРИГА А.В. Методичні підходи до оцінки ефективності інноваційних процесів в рослинництві 70
ЗАХАРЧЕНКО Н.В. Оцінка рівня високотехнологічного розвитку виробничого підприємства 73
ПАЦАЙ Б.Д., ФІЛІППОВА Л.Л. Моніторинг соціально-економічних процесів для прийняття управлінських рішень із використанням великих даних 80
ПРАНЕВИЧ А.О. Фактори конкурентоспроможності малих країн та особливості їх формування в республіці Білорусь 86
САС О.О. Управління оновленням матеріально-технічної бази в агропромислових формуваннях 92
ХОДИКІНА І.В. Характеристика підходів до управління персоналом на підприємствах нафтопереробної галузі (виробниках мастильних матеріалів) 96
ШКУТЬКО О.М. Міжнародний франчайзинг: сучасні тенденції та світовий досвід 100
ЯХНО К.Г. Аналіз законодавчої бази щодо державного регулювання аграрного ринку 107

Економічна теорія

ВОЛКОВА О.М. Економічні функції держави у становленні економіко-політичної підсистеми Англії (XVII – 60-ті роки XIX ст.) 114
ЛАНЧЕНКО Є.О. Теоретичні аспекти розвитку соціально-трудових відносин у ринкових умовах 119
ЛЕВКОВИЧ А.П. Зовнішня торгівля республіки Білорусь: сучасні тенденції та чинники розвитку 125
ЛИЧ В.М., ДЖЕГУР Г.В. Пріоритетні орієнтири удосконалення державних функцій регулювання сфери зайнятості населення в умовах генезису ринкових відносин 134
МАГА А.М. Інституціональна економічна теорія: сутність та витоки 139
МАРКЕВИЧ К.Л. Механізми стимулювання надходження прямих іноземних інвестицій у контексті 144 національних інтересів України 144
МОЙСЕЄНКО І.П., БАБЕЦЬ І.Г. Державне регулювання інвестиційної діяльності як фактор інвестиційної безпеки 150
ХОВРАК І.В. Генезис теоретико-методологічних засад трансформації економічних систем 156
ШУЛЬГА О.А. Теоретичні засади рентних відносин в сільському господарстві 161

Фінанси, грошовий обіг, кредит

АПОСТОЛЮК О.Ю. Джерела державної фінансової підтримки малого підприємництва в Україні 166
БАБУХ І.Б. Позабюджетні інструменти фінансового забезпечення соціально-економічного розвитку міст: інституційний аспект 171
КАЧУЛА С.В. Бюджет як джерело фінансового забезпечення розвитку людського потенціалу в Україні 176
КОЗАРЕЗЕНКО Л.В., ЛОПАТИНСЬКА Л.А. Фінансове забезпечення соціального захисту населення в Україні 183
КОЦЮРУБЕНКО Г.М. Складові забезпечення фінансової стійкості домогосподарств 190
КРИВОШЕЄВА В.В. Тенденції розвитку ринку банківських кредитних послуг фізичним особам в Україні 195
ЛИСЯК Л.В. Розвиток державного фінансового контролю в Україні 200
МАКОГОН В.Д. Бюджетна політика в механізмі управління державними фінансами 207
ПАВЛУШЕНКО Т.О. Особливості планування та використання бюджетних ресурсів вищими навчальними закладами 211
ПОПОВИЧ І.В. Особливості оподаткування сфери добровільного медичного страхування 217
САЛАЙЧУК О.М. Зарубіжний досвід гарантування страхових виплат за договорами автострахування 222
СОБЧУК С.І. Економічна сутність бюджетної політики економічного розвитку 228

СОДЕРЖАНИЕ

Экономика знаний, инновационная экономика

ГЕТЬМАН О.А. Формирование трудового потенциала как направление обеспечения экономической безопасности государства 7
ГОРДЕЙЧИК М.В. Иностранные ресурсы в инновационном развитии национальной экономики 15
ГОРДИЙЧУК И.С. Секьюритизация как инновационный метод финансирования проектов государственно-частного партнерства в Украине 21
ДОВЫДОВА О.Г. Проблемы стимулирования инновационной деятельности работников промышленных предприятий 26
ДОРИНА Е.Б. Глобализация и интеграция в сфере инноваций 32
МЕЛЬНИК Л.Ю. Эволюция научных представлений об экономике знаний 37
СЫТКИНА М.В. Информационное общество Украины: мировые тенденции и национальные возможности 43
СТУДИНСКИЙ В.А., ШЕВЧУК В.О. Теоретические основы образовательных кластеров в Украине 50
ЧАЙКОВСКАЯ М.П., ГИЛОДО А.Ю. Стратегия конкурентоспособности интеллектуально-инновационного развития экономики 55
МИХАЭЛЬ ШЕФЕР Новые пути: высшее образование в 21 веке 60

Экономика и управление

АРТЕМЕНКО И.С. Обоснование и анализ показателей концентрации производства в растениеводстве *65*
ЗАМРИГА А.В. Методические подходы к оценке эффективности инновационных процессов в растениеводстве 70
ЗАХАРЧЕНКО Н.В. Оценка уровня высокотехнологического развития производственного предприятия 73
ПАЦАЙ Б.Д., ФИЛИППОВА Л.Л. Мониторинг социально-экономических процессов для принятия управленческих решений с использованием больших даннях 80
ПРАНЕВИЧ А.А. Факторы конкурентоспособности малых стран и особенности их формирования в республике Беларусь 86
САС О.О. Управление обновлением материально-технической базы в агропромышленных формированиях 92
ХОДЫКИНА И.В. Характеристика подходов к управлению персоналом на предприятиях нефтеперерабатывающего комплекса (производителях смазочных) 96
ШКУТЬКО О.Н. Международный франчайзинг: современные тенденции и мировой опит 100
ЯХНО Е.Г. Анализ законодательной базы по государственному регулированию аграрного рынка 107

Экономическая теория

ВОЛКОВА Е.М. Экономические функции государства в становлении экономико-политической подсистемы Англии (XVII - 60-е годы XIX в.) 114
ЛАНЧЕНКО Е.А. Теоретические аспекты развития социально-трудовых отношений в рыночных условиях 119
ЛЕВКОВИЧ А.П. Внешняя торговля республики Беларусь: современные тенденции и факторы развития 125
ЛЫЧ В.Н., ДЖЕГУР Г.В. Приоритетные ориентиры совершенствования функций регулирования сферы занятости населения в условиях генезиса рыночных отношений 134
МАГА А.Н. Институциональная экономическая теория: сущность и истоки 139
МАРКЕВИЧ Е.Л. Механизмы стимулирования притока прямых иностранных инвестиций в контексте национальных интересов Украины 144
МОИСЕЕНКО И.П., БАБЕЦ И.Г. Государственное регулирование инвестиционной деятельности как фактор инвестиционной безопасности 150
ХОВРАК И.В. Генезис теоретико-методологических основ трансформации экономических систем 156
ШУЛЬГА О.А. Теоретические принципы рентных отношений в сельском хозяйстве 161

Финансы, денежное обращение, кредит

АПОСТОЛЮК О.Ю. Источники государственной финансовой поддержки малого предпринимательства 166
БАБУХ И.Б. Внебюджетные инструменты финансового обеспечения социально-экономического развития городов: институциональный аспект 171
КАЧУЛА С.В. Бюджет как источник финансового обеспечения развития человеческого потенциала в Украине 176
КОЗАРЕЗЕНКО Л.В., ЛОПАТИНСКАЯ Л.А. Современное состояние финансового обеспечения социальной защиты населения в Украине 183
КОЦЮРУБЕНКО А.Н. Составляющие оценивания финансовой устойчивости домашних хазяйств 190
КРИВОШЕЕВА В.В. Тенденции развития рынка банковских кредитных услуг физическим лицам в Украине 195
ЛЫСЯК Л.В. Развитие государственного финансового контроля в Украине 200
МАКОГОН В.Д. Бюджетная политика в механизме управления государственными фінансами 207
ПАВЛУШЕНКО Т.А. Особенности планирования и использования бюджетных ресурсов высшими учебными заведениями 211
ПОПОВИЧ И.В. Особенности налогообложения сферы добровольного медицинского страхования 217
САЛАЙЧУК А.Н. Зарубежный опыт гарантирования страховых выплат по договорам автострахования 222
СОБЧУК С.И. Экономическая сущность бюджетной политики экономического развития 228

CONTENTS

Economy knowledge, Innovative economy

GETMAN O.O. Formation of labor potential as a directions of providing economic security in country 7
HARDZEICHYK M.U. Foreign resources in innovative economic development 15
HORDIICHUK I.S. Securitization as an innovative method of financing public-private partnership projects in Ukraine 21
DOVYDOVA O.G. The problems of stimulating innovative activity of workers industrial enterprises 26
DORINA E.B. Globalization and integration in the sphere of innovations 32
MELNYK L.YU. Evolution of scientific ideas of economy of knowledge 37
SYTKINA M.V. Information society of Ukraine: global trends and national opportunities 43
STUDINSKI V.A. SHEVCHUK V.O. Theoretical foundations of educational clusters in Ukraine 50
CHAIKOVSKA M.P., GILODO A.YU. The strategy of economic intellectual and innovational development competetveness 55
MICHAEL SCHAEFER Neue wege: hochschulbildung im 21 jahrhundert 60

Economy and management

ARTEMENKO I.S. A ground and analysis of indexes of concentration of production is in plant-grower 65
ZAMRIGA A.V. Methodological approaches to assessing the effectiveness of innovation processes in plant 70
ZAKHARCHENKO N.V. Evaluation of level high-tech manufacturing enterprises 73
PATSAI B.D., PHILIPPOVA L.L. Monitoring of socio-economic processes for management decisions using big data 80
PRANEVICH A.A. Factors of competitiveness of small countries and features of their formation in the republic of Belarus 86
SAS O.O. Management of renovation of material and technical basis in agro-industrial entities 92
KHODYKINA I.V. Characteristics of personal management on enterprises in oil and gas industry (lubricants producers) 96
SHKUTSKO A.N. International franchizing: current trends and world experience 100
YAHNO K.G. Analysis of legislative framework for public regulation of agricultural market 107

Economic theory

VOLKOVA O.M. Economic functions of the state in the development of economic and political subsystem of England (XVII – 60s of XIX) 114
LANCHENKO YE.O. Theoretical aspects of social and labour relations in market conditions 119
LEVKOVICH A.P. Foreign trade of the republic of Belarus: current trends and development factors 125
LYCH V.N., DZEHUR H.V. Priority directions of improvement of state functions of population employment regulation in conditions of market relations genesis 134
MAHA A.M. Institutional economic theory: main points and origins 139
MARKEVYCH K.L. Mechanisms of fdi inflow stimulation in the context of national interests of Ukraine 144
MOYSEYENKO I.P., BABETS I.G. State regulation of investment activity as the factor of investment security 150
KHOVRAK I.V. Genesis of theoretical and methodological foundations of transformation economic systems 156
SHULGA O.A. Theoretical principles of the rent relations are in agriculture 161

Finance, Monetary circulation and Credit

APOSTOLIUK O.YU. Sources of state financial support of small business 166
BABUKH I.B. Extra budgetary instruments of the financial support of socioeconomic urban development: the institutional aspect 171
KACHULA S.V. Budget as source of financial support for human potential development in Ukraine 176
KOZAREZENKO L.V., LOPATINSKAYA L.A. Current status of financial support social protection in Ukraine 183
KOTSIURUBENKO A.N. Components of financial stability ensuring of the households 190
KRIVOSHEEVA V.V. Trends of the development of the bank credit services market to individuals in Ukraine 195
LYSIAK L.V. Development of public financial control in Ukraine 200
MAKOGON V.D. Fiscal policy in the mechanism of public financial management 207
PAVLUSHENKO T.O. Planning and using of budgetary resources by higher education institutions and it's features 211
POPOVYCH I.V. The features of taxation the sphere of voluntary health insurance 217
SALAYCHUK O.M. International experience in guaranteeing of insurance indemnities under the motor insurance contracts 222
SOBCHUK S.I. Economic essence of budget policy of economic development 228

До авторів збірника

Шановні автори!

Державний вищий навчальний заклад «Переяслав-Хмельницький
державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди приймає до друку у науковому збірнику
«Економічний вісник університету» статті з економічної тематики

1. Умови опублікування статті.

1.1. Подана до публікації стаття повинна актуальною, мати новизну, містити постановку завдань (проблем), опис основних результатів дослідження, отриманих автором, висновки.

1.2. Відповідати правилам оформлення.

2. Правила оформлення.

2.1. Рекомендований обсяг статті – 8-12 сторінок, формату А4 через інтервал 1. Поля: верхнє, нижнє, ліве, праве – 2 см. Абзац – 1 см. Шрифт; Arial. Розмір – 12. Вирівнювання тексту по ширині. Автоматична розстановка переносів включена. Нумерація сторінок не ведеться. Мова – українська, російська, англійська. Текстовий шрифт та шрифт формул повинні бути різними. Формули чіткі, із загальноприйнятим використанням символів. Таблиці компактні, з назвою та нумерацією. Ілюстративні матеріали повинні бути якісними, розміщуються в тексті.

2.2. Обов'язковим є список використаних джерел у кінці статті (не посилатися на підручники та застарілу літературу; роботи не тільки вітчизняних, а й зарубіжних авторів). Посилання на інших дослідників та на ту чи іншу роботу повинні позначатися в тексті у квадратних дужках порядковим номером.

2.3. Назва статті має бути коротка, але максимально точно відображати досліджувану проблему.

2.4. Текст статті повинен бути уважно вичитаним, зрозумілим і лаконічним.

2.5. Рубрикація тексту – необхідний елемент всіх статей. Стаття має містити вступ: актуальність, ступінь дослідження даної проблеми вченими, предмет дослідження, мету дослідження, завдання дослідження, методи, постановку проблеми, результати дослідження, висновки.

2.6. Стаття має обов'язково містити:

Блок 1 – українською мовою: УДК; назва статті, прізвище і ініціали автора; анотація; ключові слова.

Блок 2 – російською мовою: назва статті, прізвище і ініціали автора; анотація; ключові слова.

Блок 3 – англійською мовою: назва статті, прізвище і ініціали автора; анотація; ключові слова.

За умови, якщо стаття подається російською чи англійською мовою анотація українською мовою не подається.

Блок 4 – повний текст статті.

Блок 5 – бібліографічні дані.

Блок 6. – бібліографічні дані в романському алфавіті (References). *Бібліографічне посилання містить: прізвище, ім'я, по-батькові (всіх авторів в транслітерації). Транслітерація назви статті* [Назва статті англійською мовою]. *Транслітерація назви журналу, том, випуск, рік видання, сторінки.*

Блок 7. – дані про автора: прізвище, ім'я, посада, вчене звання, науковий ступінь, адресні дані, організація, де працює (навчається) автор, електронна пошта, (*додатково: службовий та домашній телефони*);

Блок 8 – дані про автора в тій же послідовності російською та англійською мовами.

Анотація має включати наступні аспекти:

- предмет, мету роботи;
- метод або методологію проведення роботи;
- результати роботи;
- галузь застосування результатів;
- висновки.

Обсяг анотації до 1 сторінки формату А4.

Анотація подається українською, російською та англійською мовами.

Англомовна анотація має бути написана якісною англійською мовою, без використання on-line – перекладачів. У разі використання on-line – перекладачів стаття до друку не приймається.

Цитовані посилання мають бути подані літерами латинського алфавіту.

3. Обов'язковими є рецензія фахівця у відповідній галузі науки, для аспірантів та здобувачів – віза наукового керівника.

4. Назви файлів повинні відповідати прізвищам авторів.

5. У разі невиконання вищевказаних вимог редакція не приймає статей до друку.

Постановою президії ВАК України від 10 лютого 2010 р. № 1-05/1 збірник наукових праць «Економічний вісник університету» внесено до нового переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт з економічних наук на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук.

Довідки за телефонами; +38 (04567) 5-66-71, 5-37-92, (068)3558320
Сайт збірника наукових праць: www.economik.phdpu.edu.ua Електронна адреса: ekon.dek@mail.ru

Редакційна колегія

К авторам сборника

Уважаемые авторы!

Государственное высшее учебное заведение «Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды» принимает к печати в научном сборнике «Экономический вестник университета» статьи по экономической тематике

1. Условия опубликования статьи.

1.1. Представленная к публикации статья должна актуальной, обладать новизной, содержать постановку задач (проблем), описание основных результатов исследования, полученных автором, выводы.

1.2. Отвечать правилам оформления.

2. Правила оформления.

2.1. Рекомендуемый объем статьи - 8-12 страниц, формата А4 через интервал 1. Поля: верхнее, нижнее, левое, правое - 2 см. Абзац - 1 см. Шрифт; Arial. Размер - 12. Выравнивание текста по ширине. Автоматическая расстановка переносов включена. Нумерация страниц не ведется. Язык - украинский, русский, английский. Текстовый шрифт и шрифт формул должны быть разными. Формулы четкие, с общепринятым использованием символов. Таблицы компактные, с названием и нумерацией. Иллюстративные материалы должны быть качественными, размещаются в тексте.

2.2. В конце статьи помещается Список использованных источников (не ссылаться на учебники и устаревшую литературу; работы не только отечественных, но и зарубежных авторов). Ссылки на других исследователей и на ту или иную работу должны обозначаться в тексте в квадратных скобках порядковым номером.

2.3. Название статьи должно быть коротким, но максимально точно отражать исследуемую проблему.

2.4. Текст статьи должен быть внимательно вычитанным, понятным и лаконичным.

2.5. Рубрикация текста – необходимый элемент всех статей. Статья должна содержать введение: актуальность, степень исследования данной проблемы учеными, предмет исследования, цель исследования, задачи исследования, методы, постановку проблемы, результаты исследования, выводы.

2.6. Статья должна обязательно содержать:

Блок 1 - на украинском языке: УДК; название статьи, фамилия и инициалы автора; аннотация; ключевые слова.

Блок 2 - на русском языке: название статьи, фамилия и инициалы автора; аннотация; ключевые слова.

Блок 3 - на английском языке: название статьи, фамилия и инициалы автора; аннотация; ключевые слова.

При условии, если статья представляется на русском или английском языке аннотация на украинском языке не подается.

Блок 4 - полный текст статьи.

Блок 5 - библиографические данные.

Блок 6. - Библиографические данные в романском алфавите (References). Библиографическое ссылка содержит: фамилию, имя, отчество (всех авторов в транслитерации). Транслитерация названия статьи [Название статьи на английском языке]. Транслитерация названия журнала, том, выпуск, год издания, страницы.

Блок 7. - Данные об авторе: фамилия, имя, должность, ученое звание, ученая степень, адресные данные, организация, где работает (учится) автор, электронная почта, (дополнительно: служебный и домашний телефоны);

Блок 8 - данные об авторе в той же последовательности на русском и английском языках.

Аннотация должна включать следующие аспекты:

• предмет, цель работы;
• метод или методологию проведения работы;
• результаты работы;
• область применения результатов;
• выводы.

Объем аннотации к 1 страницы формата А4.

Аннотация подается на украинском, русском и английском языках.

Англоязычная аннотация должна быть написана качественной английском языке, без использования on-line - переводчиков. При использовании on-line - переводчиков статья в печать не принимается.

Цитируемые ссылки должны быть представлены буквами латинского алфавита.

3. Обязательными являются рецензия специалиста в соответствующей области науки, для аспирантов и соискателей - виза научного руководителя.

4. Названия файлов должны соответствовать фамилиям авторов.

5. В случае невыполнения вышеуказанных требований редакция не принимает статей в печать.

Постановлением президиума ВАК Украины от 10 февраля 2010 № 1-05/1 сборник научных трудов «Экономический вестник университета» внесен в новый перечень научных профессиональных изданий Украины, в которых могут публиковаться результаты диссертационных работ по экономическим наукам на соискание ученых степеней доктора и кандидата наук.

Справки по телефонам; +38 (04567) 5-66-71, 5-37-92, (068) 3558320
Сайт сборника научных трудов: www.economik.phdpu.edu.ua. Электронный адрес: ekon.dek @ mail.ru

Редакционная коллегия

To the authors of Bulletin

Dear authors!

State Higher Educational Establishment «Pereyaslav-Khmelnytskiy State Pedagogic University after Grygoriy Skovoroda» accepts economic articles for printing in the scientific collection «University Economic Bulletin»

1. Conditions of publishing the article.

1.1. Article for publication shall be up-to-date, have novelty and contain description of tasks (problems), the main results of research and conclusions.

1.2. The article shall comply with the designing rules.

2. Designing rules:

2.1. Recommended size of article is 8-12 pages of format A4 with interval 1. Fields: upper, lower, left, right – 2 sm. Indent – 1 sm. Font: Arial. Size – 12. Text justification is on width. Automatic hyphenation is on. Pages are not numbered. Languages are Ukrainian, Russian and English. Text font and formula font shall be different. Formulae shall be clear with generally accepted symbols. Tables are compact with name and numbering. Text shall contain qualitative illustrative materials.

2.2. Presence of list of references at the end of the article is obligatory (please do not refer to manuals and old sources; refer not only to the works of Ukrainian, but also to the works of foreign authors). References to other researchers or to other works shall be marked in the text by the sequence number in square brackets.

2.3. Name of the article shall be short and shall maximally reflect the object of research.

2.4. Text of the article shall be proof-read, understandable and concise.

2.5. Headings of the text constitute necessary element of all the articles. The article shall contain introduction: actuality, volumes of researches performed on the problem, subject of research, aim of research, tasks of research, methods, formulation of problem, results of research, conclusions.

2.6. The article shall contain:

Block 1 – in Ukrainian: UDK; name of article, surname and initials of author; annotation; key words.

Block 2 – in Russian: name of article, surname and initials of author; annotation; key words.

Block 3 – in English: name of article, surname and initials of author; annotation; key words.

On condition of submitting the article in Russian or English, annotation in Ukrainian is not necessary.

Block 4 – complete text of article.

Block 5 – bibliography.

Block 6. – bibliography in Latin letters (References). *Bibliographic reference shall contain: surname, name, patronymic (all the authors in transliteration). Transliteration of the article name* [Name of the article in English]. *Transliteration of name of magazine, volume, issue, year of issue, pages.*

Block 7. – information about the author: surname, name, position, science degree, address, employment (educational) institution, e-mail, (*additionally working and home phone numbers.*

Block 8 – information about the author in the same sequence in Russian and English.

Annotation shall include the following aspects:

- subject and aim of research;
- method or methodology of research;
- results of research;
- application of results;
- conclusions.

Volume of annotation should not exceed 1 page of A4 format.

Annotation is provided in Ukrainian, Russian and English.

Annotation in English shall be written in good English, without using the on-line translators. In case of using on-line – translators, the article is not accepted for printing.

Citations shall be given in Latin letters.

3. Review of the specialist in the corresponding branch of science, for post-graduate students and doctoral candidates – visa of research advisor are obligatory.

4. Name of files shall correspond to the surnames of authors.

5. In case of incompliance with the above mentioned requirements, the Editorial Board does not accept the articles for printing.

By the decision of Presidium of Higher Attestation Committee of Ukraine dated February 10, 2010, No 1-05/1 Collection of Scientific Articles «University Economic Bulletin» was included to the new list of the professional publications of Ukraine, in which results of Dissertations in Economy for the Doctor and Candidate scientific degrees may be published.

Tel.; +38 (04567) 5-66-71, 5-37-92, (068)3558320
Website of scientific bulletin: www.economik.phdpu.edu.ua E-mail: ekon.dek@mail.ru

Editorial Board

Міністерство освіти і науки України

ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»

Економічний вісник університету

Збірник наукових праць учених та аспірантів

Випуск 26/1

Головний редактор Т. М. Боголіб

Переяслав-Хмельницький
2015

Підписано до друку 25 березня 2015 року. Формат 60х84/8.
Гарнітура тип Arial. Друк офсетний. Обл.–вид. арк. 31,82.
Ум. др. арк. 28,01. Наклад 300 примірників.

Министерство образования и науки Украины

ГВУЗ «Переяслав–Хмельницкий государственный педагогический университет имени Григория Сковороды»

Экономический вестник университета

Сборник научных трудов ученых и аспирантов

Выпуск 26/1

Главный редактор Т. М. Боголиб

Переяслав–Хмельницкий
2015

Подписан к печати 25 марта 2015. Формат 60х84/8.
Гарнитура тип Arial. Печать офсетная. Обл.–изд. л. 31,82.
Ус. п.л. 28,01. Тираж 300 экземпляров.

Ministry of Education and Science of Ukraine

SHEE «Pereyaslav–Khmelnytskiy State Pedagogical University after Grygoriy Skovoroda»

University Economic Bulletin

Collection of scientific articles of scientists and post–graduate students

ISSUE 26/1

Chief editor T. M. Bogolib

Pereyaslav–Khmelnytskiy
2015

Signed for print on March 25, 2015. Format 60x84/8.
Type Arial. Offset print. Conventional printed sheet 31,82.
Issued sheets 28,01. 300 copies.